

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛІЩИНСЬКИЙ ІГОР ОРЕСТОВИЧ

УДК 339.9:332.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГЛОКАЛІЗАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛЮСІВ РОЗВИТКУ
В ЄВРОПІ**

Спеціальність 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні
відносини

Галузь знань: економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І. О. Ліщинський

*Звернувшись за згодою
зі м.м.м. приватним
дисертант, що був
поради до ради.*

Науковий консультант:
Савельєв Євген Васильович
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Тернопіль – 2019

Взяв на секретар *П.О.*

АНОТАЦІЯ

Ліщинський І. О. Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2019.

У дисертації систематизовано онтологію економічних взаємовідносин у системі глобально-локальної бінарності. Запропоновано нове трактування глокалізації на основі концептуальної метафори рефракції, згідно з якою поширення просторових імпульсів глобалізації може трансформуватись властивостями локального середовища із виокремленням трьох проявів глокалізації: здатності «локального» послідовно та стабільно генерувати імпульси глобалізації по світовій арені; здатності «локального» до резистенції небажаним імпульсам глобалізації; здатності «локального» модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього. Відповідно глокалізаційна стратегія розглянута як модель дій, набір правил і прийомів, за допомогою яких суб'єкти центральної влади досягають довгострокових цілей розвитку держави чи її частини, орієнтованих або на експлуатацію локальних особливостей території, або на захист локального соціально-економічного середовища від негативного (на думку ініціатора стратегії) впливу глобальних потоків знань, товарів, капіталу.

Висвітлено гносеологічний мейнстрим просторової організації локального економічного розвитку. Просторова агломерація виробництва визначена як базова прерогатива глокалізації, оскільки в створених полюсах формується унікальне середовище, яке перебуває під перманентним впливом національних та глобальних потоків. Парадигма локального економічного розвитку опирається чи не на весь спектр концептуальних доробків економічної теорії, а також соціології та психології. Концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію економічної та соціальної активностей класифіковано у три групи:

теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми; обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів та населення; концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій. Систематизовано теоретичні засади просторової трансляції ефектів регіонального розвитку із виокремленням сучасних версій неокласичного (наголос на міжрегіональній конвергенції) і кейнсіанського (основою якого є самопідсилювальний ефект кумулятивної каузації) напрямків та їх синтезу.

Запропоновано трактування економічних категорій «полюс» і «вісь розвитку». Полюс розвитку визначено як висококонцентрований осередок виробництва і робочої сили, що вирізняється диверсифікованою економічною структурою та наявністю пропульсивних секторів, які стають фундаментом регіональної креативності та забезпечують сталий розвиток системи. Категорія «вісь розвитку» характеризує поступ територій, по котрих здійснюється транспортне сполучення між полюсами і котрі отримують додаткові економічні стимули від зростання обсягів вантажопотоків, поширення інновацій, розвитку інфраструктури. Розроблено концептуальну модель трансформації транспортного вузла на осі розвитку у повноцінний населений пункт на основі підвищення привабливості (реальної та когнітивної) вузла як динамічного, креативного, інноваційного центру. Якщо у традиційній моделі кумулятивної каузації тригером розвитку локації є зміна розташування фірми чи сектору (особливо експортно орієнтованих), то у запропонованій моделі стимулом розвитку є ініціація нової транспортної послуги у локації вздовж осі розвитку.

Досліджено взаємодію полюсів розвитку із національними і глобальними економічними потоками. Зроблено висновок, що у сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в рамках підходу, котрий отримав назву «новий регіоналізм». Проблематика економічного розвитку локацій (включаючи полюси), регіонів, держав і глобалізованого світу поділяється на декілька багатосарових емпіричних та теоретичних сфер взаємодії, об'єднаних каркасом так званої

«благословенної трійці» регіональної економіки: технології – організація – території. Основними каталізаторами постфордистської динаміки зростання є не стільки окремі полюси чи регіони, скільки їх специфічні типи: глобальні міста, міста-регіони та «хаби» місті і міст-регіонів.

Окреслено основні віхи імплементації та ревіталізації стратегій полюсів розвитку. Виокремлено п'ять етапів імплементації стратегій полюсів: (1) початок 1960-х рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона повинна спрямовуватись; (2) кінець 1960-х рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектра завдань; (3) початок 1970-х рр. – прояв численних випадків провалу та відмови від стратегії полюсів зростання; (4) середина 1970-х рр. – 2000-ні рр. – дискредитація та відмова від стратегії полюсів зростання, своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання виявляються у програмах регіонального розвитку на основі технополісів та кластерів; (5) 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів розвитку. Сучасні стратегії полюсів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Типова стратегія полюсів розвитку після 2010-х рр. містить планування сталого і поліцентричного розвитку населених пунктів; транспортної мережі та комутації; технічної інфраструктури; соціально-економічних умов територій і стану навколишнього середовища.

Проаналізовано ключові аспекти поляризації виробництва й добробуту в державах Європи. Доведено, що поляризація економічного простору Європи крізь призму явищ глокалізації і глобалізації найбільшою мірою виявляється через функціонування міської системи, причому самі міста розглядаються або як вузли мережі світових міст із акцентом на зовнішні відносини, або як окремий тип поселень – так звані «європейські міста» із основним фокусом на багаторівневість системи міського управління та внутрішні відносини. Водночас наголошено на загальноєвропейському тренді до скорочення відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості (у 2017 р. зменшення

відносної ваги великих міст у середньому по ЄС становило 4 п. п. порівняно із 2006 р. і 7 п. п. в середньому по євросоні). Візуалізація середньорічних параметрів приросту зайнятості та подушового ВВП в європейських регіонах рівня NUTS-2 демонструє тенденцію до формування нових полюсів на схід від традиційного економічного хребта Європи («Блакитного банана»).

Запропоновано параметри креативності європейських регіонів як передумови формування множини просторових глокальностей. Для аналізу регіональної креативності використано методологічний підхід, в рамках якого виокремлено чотири синтетичні параметри регіональної креативності («4-і»): інститути; інтелігенція; інспірація (натхнення); інфраструктура. Здійснено оцінювання впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР та показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу в структурі регіонального ВВП. Згідно з результатами моделювання приватні витрати на НДДКР є найпотужнішим фактором генерації патентних заявок. Дещо меншим за впливовістю, але статистично значущим є параметр «Інститутів» як на національному, так і на регіональному рівнях.

Досліджено процеси глокалізації територіального розвитку в Європі. Виявлено принципи політики подолання просторових дисбалансів в ЄС. Розроблено систему субіндексів глокалізації, які поєднують ендогенні для регіонів синтетичні параметри регіональної креативності й агломерації із екзогенними параметрами, що характеризують місце регіонів у потоках товарів, капіталів і розподілі власності. Методологія розрахунку субіндексів глокалізації розроблена відповідно до концептуальної метафори рефракції та характеризує здатність локації генерувати імпульси глобалізації, протистояти останнім або модифікувати їх.

Досліджено баланс локальних, національних та пан'європейських інтересів при розробці стратегій формування полюсів розвитку. Зазначено, що сьогодні в ЄС функціонує низка комплексних програм та фондів, присвячених розбудові територіального устрою, в тому числі із врахуванням аспектів

поляризації. Серед них виокремлено такі: Стратегію «Європа-2020» (комплексна програма розвитку, яка стосується також деяких регіональних аспектів); «Територіальний порядок денний Європейського Союзу до 2020 р.»; національні програми розвитку, які представляють місцевий підхід. Окремо здійснено фокус на територіальній стратегії Німеччини, оскільки саме в ній вперше серед європейських держав почали втілюватись принципи розвитку міст-регіонів, які попередньо розглядалися лише в теоретичній площині.

Доведено, що глокалізаційну стратегію слід розглядати в комплексі із політикою когезії (згуртованості), яка є однією із центральних для ЄС. Якщо лейтмотивом глокалізації є локальна унікальність в умовах глобалізації, то в онтології когезії фокус здійснюється на аспекті взаємодії та подоланні розривів між диверсифікованими локаціями. Зауважено, що хоч аспект полюсів розвитку окремо не згадується в засадничих документах із територіальної когезії, проте загалом виокремлено вісім виявів ролі полюсів при імplementації територіальної когезії: поліцентричний і збалансований міський розвиток; функціональні міські зони; інтегрований міський розвиток; соціально згуртований міський розвиток; міське сполучення; міська морфологія (компактне місто проти міського розширення); міська життєстійкість і міське планування.

Визначено стратегічні орієнтири поступу полюсів розвитку в Східній Європі. Продемонстровано широке використання стратегії формування полюсів розвитку в державах Східної Європи. Країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), а також Болгарія та Румунія виділяють як окремий пріоритет формування і підтримку полюсів та осей розвитку на своїх теренах, заклавши принцип поляризації у національні програми просторового будівництва та ініціюючи Спільну програму просторового розвитку країн В4+2. Цей досвід може слугувати своєрідним бенчмарком для вітчизняних програм стимулювання полюсів розвитку і орієнтиром для розбудови транскордонних осей розвитку.

Виявлено тенденції формування полюсів розвитку в Україні. Оцінювання регіонального розвитку України дало змогу виявити 30 природних полюсів

зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищила 1 млн. осіб. Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції простежується лише в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Розвиток урбогенезу в Україні, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки.

Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів, отриманих для європейських регіонів, що проявляється у домінуванні державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей. Насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки, є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні. Проаналізовано перебіг глокалізаційних процесів у регіонах України на основі розробленої методології розрахунку субіндексів глокалізації. Результати аналізу демонструють відносно більшу важливість зовнішньої орієнтації локально згенерованих потоків капіталу, товарів та новацій для досягнення високого рівня регіональної глокалізації, в порівнянні із внутрішнім регіональним розвитком параметрів резистенції імпульсам глобалізації.

Розроблено глокалізаційну стратегію територіального розвитку України із акцентом на інституційну (а згодом і економічну) інтеграцію у європейську систему регіонального розвитку. Модель ґрунтується на двох основних принципах: (1) децентралізованому принципі місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; (2) централізованому стимулюванні розвитку природних

і планових полюсів та залученні останніх до європейських осей, а також корекції територіальних і секторальних дисбалансів.

Ключові слова: глокалізація, полюс розвитку, вісь розвитку, агломерація, міста-регіони, просторова економіка, когезія, політика територіального розвитку, глокалізаційна стратегія, місцевий підхід.

ANNOTATION

Lishchynskyi I. Glocalization strategies for poles of development formation in Europe. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences, specialty 08.00.02 – World Economy and International Economic Relations. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2019.

In the dissertation the ontology of economic relations in the system of global-local binary is systematized. A new interpretation of glocalization is proposed based on the conceptual metaphor of refraction, according to which the spatial impulses of globalization can be transformed by the properties of the local environment with the separation of three manifestations of glocalization: the ability of "local" to generate globalization impulses consistently and stably; the ability of the "local" to resist unwanted impulses of globalization; the ability of the "local" to modify and refract the globalization impulses that pass through it. Accordingly, the glocalization strategy is considered as a model of action, a set of rules and techniques by which central government actors achieve long-term goals for the development of the state or its part, oriented either to exploit local features of the territory, or to protect the local socio-economic environment from negative (on the opinion of the initiator of the strategy) impact of global flows of knowledge, goods, and capital.

The epistemological mainstream of the spatial organization of local economic development is highlighted. Spatial agglomeration of production is defined as the basic prerogative of glocalization, since in the created poles a unique environment is formed, which is permanently influenced by national and global flows. The paradigm of local economic development is based almost on the whole spectrum of conceptual

achievements of economic theory, as well as sociology and psychology. The conceptual apparatus explaining the spatial concentration of economic and social activities is classified into three groups: theories and factors of the location behavior of an individual firm; justification of spatial concentration and dispersion of groups of economic, political, social agents and population; concepts explaining the relative location of the formed agglomerations. Theoretical foundations of the spatial translation of regional development effects are systematized, with the separation of modern versions of neoclassical (emphasis on interregional convergence) and Keynesian (which is based on the self-reinforcing effect of cumulative causation) directions and their synthesis.

The interpretations of economic categories "development pole" and "development axis" of are proposed. The pole of development is defined as a highly concentrated center of production and labor, characterized by a diversified economic structure and the presence of propulsive sectors, which become the foundation of regional creativity and ensure the sustainable development of the system. The "development axis" category characterizes the progress of territories through which transport links between the poles are made and which receive additional economic incentives from the growth of freight flows, the spread of innovations, and the development of infrastructure. A conceptual model of transformation of a transport node on the development axis into a full-fledged settlement has been developed on the basis of increasing attractiveness (real and cognitive) of the node as a dynamic, creative, innovation center. In contrast to traditional model of cumulative causation, where the trigger for the development of a location is the location shift of a firm or sector (especially export-oriented ones), in the proposed model the incentive for development is the initiation of a new transport service in the location along the development axis.

The interaction of development poles with national and global economic flows is investigated. It is concluded that in modern academic and political discourse regional-national-global interactions are considered within the framework of the approach called "New Regionalism". The problems of economic development of

locations (including poles), regions, states and the globalized world are divided into several multilayered empirical and theoretical spheres of interaction united by the framework of the so-called "Holy Trinity" of the regional economy: technology – organization – territories. The main catalysts for post-Fordist dynamics are not the individual poles or regions, but their specific types: global cities, city-regions, and hubs of city-regions and cities.

The main milestones of implementation and revitalization of the development poles strategies are outlined. The five stages of the implementation of strategies are distinguished: (1) the early 1960s – the basic postulates of the strategy and the range of problems it should address; (2) the late 1960s - the active use of strategy to address a wide range of problems; (3) the beginning of the 1970s - the manifestation of numerous cases of failure and abandonment of the growth pole strategy; (4) mid-1970s - 2000s - discredit and abandonment of the growth pole strategy, distinctive "echoes" of the growth pole strategy are reflected in regional development programs based on technopolises and clusters; (5) 2010 - renewing the interest of practitioners in the basic tenets of the concept of development poles. Modern poles and axes of development are characterized by a comprehensive approach that goes far beyond promoting labor or industrial concentration. A typical post-2010 development pole strategy includes planning for sustainable and polycentric development of settlements; transport network and switching; technical infrastructure; socio-economic conditions of the territories and the state of the environment.

Key aspects of polarization of production and well-being in European countries are analyzed. It is proved that the polarization of the economic space of Europe through the prism of the phenomena of glocalization and globalization is mostly manifested through the functioning of the urban system, with the cities themselves being considered either as nodes of a network of global cities with a focus on external relations, or as a separate type of settlement – the so-called "European cities", where the main focus is on the multi-level urban governance and internal relations. At the same time, a pan-European trend towards a reduction in the relative weight of the large cities' workforce in the overall employment structure was emphasized (in 2017 the

decrease in the relative weight of large cities in the EU average was 4 pp compared to 2006 and 7 pp on average in the euro area). The visualization of average annual growth of employment and per capita GDP in European regions of the NUTS-2 level shows a tendency to form new poles to the east of the traditional economic ridge of Europe (the Blue Banana).

The parameters of creativity of European regions are proposed as a prerequisite for the formation of a set of spatial glocalizations. For the analysis of regional creativity, a methodological approach was used, within which four synthetic parameters of regional creativity (“4i”) were identified: institutes; intelligence; inspiration; infrastructure. The influence of the parameters of creativity and polarized population agglomeration on the share of private expenditures on R&D and the number of patent applications submitted to the European Patent Office in the structure of regional GDP have been evaluated. According to the simulation results, private R&D spending is the most powerful factor in generating patent applications. The Institutions parameter at national and regional levels is somewhat less influential, but statistically significant.

The processes of glocalization of territorial development in Europe are investigated. The principles of a policy of overcoming spatial imbalances in the EU have been identified. A system of sub-indices of glocalization has been developed that combines the endogenous synthetic parameters of regional creativity and agglomeration with the exogenous parameters characterizing the place of regions in the flows of goods, capital and distribution of property. The methodology for calculating sub-indices of globalization is developed in accordance with the conceptual metaphor of refraction and characterizes the ability of a location to generate, resist, or modify globalization impulses.

The balance of local, national and pan-European interests in the context of development poles strategies is investigated. It is noted that today in the EU there are a number of integrated programs and funds dedicated to territorial development, including with regard to polarization aspects. These include the following: the “Europe 2020 Strategy” (a comprehensive development agenda, which also covers certain

regional aspects); "Territorial agenda for the European Union until 2020"; national development programs that represent a place-based approach. The focus is on the territorial strategy of Germany, since it was for the first time among European states that the principles of urban development began to be embodied, which were previously considered only in the theoretical plane.

It has been argued that a globalization strategy should be seen in conjunction with cohesion policy, which is one of the centralities of the EU. If the leitmotif of globalization is local uniqueness in the context of globalization, in the ontology of cohesion the focus is on the aspect of interaction and overcoming the gaps between diversified locations. It is noted that although the aspect of development poles is not mentioned separately in the basic documents on territorial cohesion, in general, eight manifestations of the role of poles in the implementation of territorial cohesion are highlighted: polycentric and balanced urban development; functional urban areas; integrated urban development; socially cohesive urban development; urban communication; urban morphology (compact city against urban expansion); urban sustainability and urban planning.

Strategic guidelines for the development poles in Eastern Europe have been identified. The widespread use of the development poles strategy in the countries of Eastern Europe has been demonstrated. The Visegrad Four countries (Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary), as well as Bulgaria and Romania, identify as a separate priority the formation and support of development poles and axes in their territories, laying the principle of polarization into national spatial development programs and initiating the Joint Spatial Development Program V4+2. This experience can serve as an example for Ukrainian programs to stimulate development poles and a benchmark for the formation of transboundary development axes.

Trends of development poles formation in Ukraine are revealed. Assessing Ukraine's regional development has revealed 30 natural growth poles, four of which have a population in excess of 1 million. Given the nationwide trend towards depopulation in Ukraine, during the last two decades most of the growth poles are characterized by an absolute decline in population. Positive population growth is

observed only in Kyiv, Chernivtsi, Ivano-Frankivsk, Khmelnytsky and Lutsk. The development of urban genesis in Ukraine, and hence the formation of growth poles, is characterized by a strong cyclical nature and is determined primarily by the intensity of individual sectors of the economy.

The results of correlation of the creativity parameters for Ukrainian regions differ significantly from the results obtained for European regions, which is manifested in the dominance of the public sector in the initiation of inventions. First of all, it draws attention to the fact that in Ukraine the relative volume of private R&D expenditures does not affect the increase in the relative number of applications for patents (dependency, on the contrary, is negative). Instead, the only really effective and statistically significant parameter is “Intelligence”, or more precisely, an indicator of the quality of university education. The course of the glocalization processes in the regions of Ukraine is analyzed on the basis of the developed methodology of calculating the sub-indices of the globalization. The results of the analysis demonstrate the relative importance of the external orientation of locally generated capital flows, goods and innovations to achieve a high level of regional glocalization, as compared to the internal regional development of resistance parameters to globalization impulses.

A glocalizational strategy of territorial development of Ukraine with an emphasis on institutional (and subsequently economic) integration into the European system of regional development has been developed. The model is based on two basic principles: a decentralized principle of place-based approach to territorial development, with an emphasis on exploiting local benefits and taking into account the realities of the globalized world; the centralized stimulation of the development of natural and planned poles and their integration into European axes, as well as the correction of territorial and sectoral imbalances.

Keywords: glocalization, development pole, development axis, agglomeration, cities-regions, spatial economy, cohesion, territorial development policy, glocalization strategy, place-based approach.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ліщинський І. О. Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 364 с. (18,80 д. а.).

2. Ліщинський І. О. Передумови формування кластерних агломераційних структур в Україні. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : монографія / за заг. ред. В. І. Ляшенка. Запоріжжя : КПУ, 2014. С. 644–649 (0,50 д. а.).

3. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : монографія / за наук. ред. А. Крисоватого, Є. Савельєва. Тернопіль : Економічна думка, 2014. С. 303–311 (Особистий внесок автора: здійснено типологію структур глобального управління) (0,40 д. а.).

4. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Трансформаційний процес територіального устрою країн Вишеградської четвірки: від доінтеграційного періоду до пан'європейських ініціатив. The Visegrad Four – Ukrainian dimension. Integration – step by step : collective monograph / under the editorship of T. Derkach. Riga, Latvia: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2017. Р. 60–77 (Особистий внесок автора: досліджено еволюцію територіального устрою держав Вишеградської четвірки) (0,52 д. а.).

5. Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна : колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого, д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. Тернопіль : Економічна думка, 2018. 672 с. (підрозділ 7: Ліщинський І. О. Стратегічні вектори стимулювання полюсів та осей розвитку в Польщі, Словаччині, Болгарії та Україні. С. 223–253 (1,18 д. а.); підрозділ 11: Ліщинський І. О., Куриляк В. Є., Лизун М. В., Комар Н. В. Порівняльний аналіз ролі інноваційних локальних виробничих систем у країнах Східної Європи. С. 355–380 (Особистий внесок

автора: досліджено ретроспективу формування локальних виробничих систем країн Східної Європи) (0,30 д. а.).

6. Economic problems of Visegrad Group countries and Ukraine : collective monograph / edited by A. Krysovatyu, Y. Savelyev. Ternopil: Osadtsa U.V., 2018. 328 p. (підрозділ 4: Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M. Backgrounds for local production systems' forming in Visegrad Group and Ukraine. С. 105-120 (Особистий внесок автора: досліджено передумови формування локальних виробничих систем в Україні) (0,25 д. а.); підрозділ 6: Lishchynskyy I. Growth poles and axes in Visegrad Group countries. С. 169-258 (0,68 д. а.)).

7. Lishchynskyy I., Sokołowicz M. Are Poland and Ukraine Gravity Centres for Each Other? Study on the Labour Migration Patterns. Comparative Economic Research. 2018. Vol. 21. No 1. P. 45–65. DOI: 10.2478/ser-2018-0003 (Scopus) (Особистий внесок автора: досліджено структуру міграції України) (0,50 д. а.).

8. Lishchynskyy I., Lyzun M. Social Efficiency of European Economic and Monetary Union. Науковий вісник Полісся. 2018. №1 (13). С. 184–188. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-184-188 (Web of Science) (Особистий внесок автора: здійснено емпіричний аналіз соціальної ефективності єврозони) (1,10 д. а.).

9. Ліщинський І. О., Уніят А. В. Основні індикатори розвитку інноваційної діяльності в Східній Німеччині. Ефективна економіка. 2012. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=1319> (Особистий внесок автора: проведено емпіричний аналіз інноваційної діяльності Східної Німеччини) (0,40 д. а.).

10. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. Наука молода. 2013. Вип. 20. С. 40–46 (Особистий внесок автора: досліджено потенційні структури глобального управління) (0,35 д. а.).

11. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Регулювання ринку цінних паперів в розвинутих країнах світу: досвід для України. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.

2014. № 38 (ч. 2). С. 12–17 (Особистий внесок автора: систематизовано моделі ринку цінних паперів) (0,35 д. а.).

12. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Вплив регіоналізації ринків нафти на динаміку валютних курсів та процеси валютної інтеграції. Економічний простір. 2015. № 100. С. 13–23 (Особистий внесок автора: проведено аналіз регіоналізації ринку нафти) (0,35 д. а.).

13. Ліщинський І. О. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. Вип. 3. С. 61–71 (0,50 д. а.),

14. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Валютні союзи: ретроспективні та сучасні форми. Економічний простір. 2017. № 118. С. 47–59 (Особистий внесок автора: досліджено сучасні форми валютних союзів) (0,80 д. а.).

15. Ліщинський І. О. Функціональна модель територіальних полюсів розвитку в умовах глобальної економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 25. Ч. 1. С. 29–33 (0,50 д. а.).

16. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Україна в глобальних процесах посилення інтеграції електричного транспорту в систему громадських перевезень. Журнал європейської економіки. 2018. Т. 17. № 1 (64). С. 98–109 (Особистий внесок автора: досліджено структуру електричного транспорту в системі громадських перевезень) (0,15 д. а.).

17. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Концептуальний дискурс вибору режиму валютно-курсової політики України. Вісник економічної науки України. 2018. № 1 (34). С. 133–150 (Особистий внесок автора: досліджено типи валютно-курсової політики) (0,23 д. а.).

18. Ліщинський І. О. Новий міський регіоналізм як сучасна парадигма регіональної економіки. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 6 (49). С. 14–18 (0,60 д. а.).

19. Ліщинський І. О. Концептуальний мейнстрим регіонального зростання. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 6 (18). С. 46–50 (0,50 д. а.).

20. Ліщинський І. О. «Благословенна трійця» регіональної економіки.

Держава та регіони. 2018. № 5 (104). С. 4–10. (0,50 д. а.).

21. Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. Вісник Одеського національного університету. 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 13–17 (0,54 д. а.).

22. Ліщинський І. О. Засадничі принципи стратегії полюсів зростання. Інтелект ХХІ ст. 2018. № 6. С. 77–81 (0,56 д. а.).

23. Ліщинський І. О. Сучасна теорія регіонального зростання та розвитку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2018. Вип. 34. С. 58–64 (0,40 д. а.).

24. Ліщинський І. О. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С. 20–24 (0,50 д. а.).

25. Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагмеграція та альтернативні візії внутрішніх гео економічних суперечностей. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 22. Ч. 2. С. 77–81 (0,40 д. а.).

26. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Тренди розвитку регіональної та мультилатеральної валютної інтеграції. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 1 (69). Ч. 1. С. 52–57 (Особистий внесок автора: систематизовано типи валютної інтеграції) (0,30 д. а.).

27. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Концепція «Вишеградська четвірка + Україна»: реальність і перспективи. Вісник економічної науки України. 2019. № 1 (36). С. 115–121 (Особистий внесок автора: проведено аналіз взаємин Україна – В4) (0,23 д. а.).

28. Lishchynskyy I. Agglomerationsformen der internationalen Wirtschafts- und Raumintegration. The world economy. Global and country-specific aspects. Berlin, 2014. Nr. 35. P. 190–202 (0,70 д. а.).

29. Lishchynskyy I. Monotowns in Baltic Rim countries and Ukraine. Baltic Rim Economies. Quarterly Review. 2015. No 3. P. 28 (0,12 д. а.).

30. Lishchynskyy I. Spatial Concentration of Industry and Local Productive Systems in Ukraine. Folia Oeconomica. 2016. No 2 (320). P. 51–63 (0,64 д. а.).

31. Lishchynskyy I., Borsekova K., Vitálišová K., Lyzun M. Tourism Local

Production Systems in the Central and Eastern European Countries. *Ekonomika a spoločnosť*. 2016. Vol. 17. No 1. P. 99–113 (Особистий внесок автора: досліджено туристичні локальні виробничі системи України) (0,28 д. а.).

32. Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M., Komar N. Benchmarking of local production systems in Eastern Europe and Ukraine. *Management & Gouvernance*. 2017. No 17. P. 15–26 (Особистий внесок автора: досліджено локальні виробничі системи України) (0,19 д. а.).

33. Лищинский И. О., Лизун М. В., Савельев Е. В., Куриляк В. Е. Global monetary integration and determination of strategic priorities for the exchange rate policy in Ukraine. *Годишник на СА “Д. А. Ценов”*. 2017. № 120. С. 177–226 (Особистий внесок автора: досліджено типи валютної інтеграції) (0,69 д. а.).

34. Lishchynskyy I. Industrielle Ballungsräume durch Agglomeration und Cluster. *Gesellschaftlicher Wandel Netzwerke, Cluster Ukraine und Europäische Union*. 2018. No 212. S. 50–64 (0,75 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

35. Ліщинський І. О. Формування агломераційної політики в країнах ЄС. Посткризовий розвиток світової економіки та Україна: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (м. Тернопіль, 22–23 берез. 2012 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 78–80 (0,2 д. а.).

36. Ліщинський І. О. Новітній економічний порядок – чергова утопія чи об’єктивна необхідність. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали Х Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 72–73 (0,15 д. а.).

37. Ліщинський І. О. Ефективність інноваційної діяльності в Східній Німеччині. Міжнародна економіка у ХХІ столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 28–29 берез. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 39–42 (0,25 д. а.).

38. Ліщинський І. О. Регіональна структура бідності країн Африки.

Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2014 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 40–44 (0,25 д. а.).

39. Ліщинський І. О. Моделі регулювання ринку цінних паперів розвинутих країн. Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС: збірник тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 23–24 квіт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 127-130 (0,25 д. а.).

40. Lishchynskyy I. Regional Dissemination of Production in Ukraine. Развитието на Българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите: сборник доклади юбилейна междун. научна конф. (м. Свищов, 20–21 ноември 2015 р.). Свищов, България, 2015. С. 45–53 (0,45 д. а.).

41. Ліщинський І. О. Еволюція парадигми полюсів зростання. Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки: міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 14–15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 87–90 (0,18 д. а.).

42. Ліщинський І. О. «Перезапуск» концепції полюсів зростання. Напрями стійкого зростання у світовій економіці: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 40–43 (0,25 д. а.).

43. Ліщинський І. О. Аналіз передумов формування полюсів зростання в ЄС. Проблеми сучасної Європи та України: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 25–26 трав. 2018 р.). Тернопіль, 2018. С. 153–156. (0,23 д. а.).

44. Лищинський І. О., Лизун М. В. Методологические подходы к исследованию функциональной и региональной валютной интеграции. Интеграционни процеси в глобалната икономика: сб. Междун. научн. конф. (м. Свищов, 11–12 май 2018 г.). Свищов, България, 2018. С. 74–78 (Особистий внесок автора: досліджено форми регіональної економічної інтеграції) (0,12 д. а.).

45. Ліщинський І. О. Причини провалу ранніх стратегій полюсів розвитку.

Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1. (м. Львів, 22 груд. 2018 р.). Львів, 2018. С. 23–25 (0,15 д. а.).

46. Ліщинський І. О. Концептуальні засади локального економічного розвитку. Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- та мікрорівнях економіки: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 9–10 листоп. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 15–18 (0,16 д. а.).

47. Ліщинський І. О. Концепція «нічого» та «чогось» як підхід до розуміння процесу глокалізації. Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 2 листоп. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 13–18 (0,16 д. а.).

48. Ліщинський І. О. Процеси трансмісії регіонального зростання в трактуванні неокласичної теорії. Стратегічні напрями інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність: зб. тез наук. робіт учасників Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 груд. 2018 р.). Київ: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2018. С. 9–13 (0,15 д. а.).

49. Ліщинський І. О. Глокалізація в сучасному концепті глобальних студій. Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 9 листоп. 2018 р.). Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2018. С. 32–35 (0,15 д. а.).

50. Ліщинський І. О. Світовий досвід імплементації стратегії полюсів зростання. Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 груд. 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2018. С. 9–13 (0,16 д. а.).

51. Ліщинський І. О. Ретроспектива становлення природних полюсів зростання. Проблеми сталого, креативного і прозорого розвитку: глобальний, європейський та український виміри: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ.

конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 14–15 берез. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 62– 67 (0,16 д. а.).

52. Lishchynskyy I., Lyzun M., Savelyev Y., Kuryliak V., Kurylyak Y. Modeling evaluation of dollarization economic efficiency. "2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)": Conference Proceedings (Ceske Budejovice, Czech Republic, June 5–7, 2019). Ceske Budejovice, Czech Republic, 2019. P. 366–369 (Scopus) (Особистий внесок автора: проведено емпіричний аналіз економічного впливу доларизації) (0,12 д. а.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛЯРИЗОВАНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ.....	20
1.1. Онтологія економічних взаємовідносин у системі глобально-локальної бінарності.....	20
1.2. Гносеологічний мейнстрим просторової організації локального економічного розвитку.....	46
1.3. Еволюція концепції полюса розвитку.....	71
Висновки до розділу 1.....	97
Розділ 2. ПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОГО ПОШИРЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	102
2.1. Механізми просторової трансляції локального зростання.....	102
2.2. Взаємодія полюсів розвитку з національними та глобальними економічними потоками.....	125
2.3. Ретроспектива та відродження стратегій полюсів розвитку.....	147
Висновки до розділу 2.....	174
Розділ 3. ГЛОКАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОЛЮСІВ РОЗВИТКУ В ЄВРОПІ.....	179
3.1. Поляризація виробництва та добробуту у державах Європи.....	179
3.2. Параметри креативності європейських регіонів як передумова формування множини просторових глокальностей.....	203
3.3. Процеси глокалізації територіального розвитку в Європі.....	224
Висновки до розділу 3.....	242
Розділ 4. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФУНДАМЕНТ СТРАТЕГІЙ ГЛОКАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЮСІВ В ЄВРОПІ.....	246
4.1. Принципи політики подолання просторових дисбалансів в ЄС.....	246
4.2. Європейська політика територіального розвитку: баланс локальних, національних і пан-європейських інтересів.....	264

4.3. Когезія поліцентричного та інтегрованого розвитку європейських регіонів.....	280
Висновки до розділу 4.....	302
Розділ 5. ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПОЛЮСІВ ТА ОСЕЙ РОЗВИТКУ.....	306
5.1. Стратегічні аспекти поступу полюсів розвитку в Східній Європі як орієнтири вдосконалення територіальної політики України.....	306
5.2. Тенденції формування полюсів розвитку в Україні.....	328
5.3. Глокалізаційна стратегія територіального розвитку України.....	349
Висновки до розділу 5.....	389
ВИСНОВКИ.....	393
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	400
ДОДАТКИ.....	440

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРР	– агенція регіонального розвитку
В4	– Вишеградська четвірка
ВВП	– валовий внутрішній продукт
ВЕФ	– Всесвітній економічний форум
ВПК	– військово-промисловий комплекс
ГАТТ	– Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ЄС	– Європейський Союз
ЄС-15	– держави, що стали членами ЄС до 2004 р.
ЄС-13	– держави, що стали членами ЄС після 2004 р.
ЄПО	– Європейський патентний офіс
ІКТ	– інформаційні і комп'ютерні технології
ІРК	– індекс регіональної конкурентоспроможності
ЛЕР	– локальний економічний розвиток
МБРД	– Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МВФ	– Міжнародний валютний фонд
НАН	– Національна академія наук
НБУ	– Національний банк України
НДДКР	– науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НЕР	– національний економічний розвиток
НЕГ	– «нова економічна географія»
НТП	– науково-технічний прогрес
н. д.	– немає даних, не доступний
ОЕСР	– Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ОТГ	– об'єднана територіальна громада
п. п.	– процентні пункти
ПІІ	– прями іноземні інвестиції
ПРООН	– Програма розвитку ООН
СБ	– Світовий банк
СКС	– стандарт купівельної спроможності Євростату
СОТ	– Світова організація торгівлі
США	– Сполучені Штати Америки
ТНК	– транснаціональна(ні) корпорація(ї)
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина
ФРС	– Федеральна резервна система
ЦРУ	– Центральне розвідувальне управління

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ключовою рисою глобалізації є здатність регіональних виробничих структур капіталізувати локалізовані ефекти агломерації, стимулюючи появу і довготермінове закріплення специфічних умов, активів та можливостей у формі просторових економічних полюсів та осей. Проте важливо відмітити, що гравітаційні сили не лише ініціюють кумулятивні процеси концентрації виробництва і зайнятості в локальних осередках (тобто появу полюсів зростання), а й мають тенденцію до форматування диверсифікованих систем із яскраво вираженими самопідтримувальними властивостями, інституційним багатоманіттям, схильністю до кооперації між залученими стейк-холдерами та креативним потенціалом (полюсів розвитку). Зазначені полюси є не лише основними драйверами національної й міжнародної конкурентоспроможності, але також стають платформою для процесів глокалізації, оскільки в них формується своє унікальне внутрішнє середовище, незважаючи на перманентний вплив глобальних потоків. Відповідно одним із найважливіших завдань національної територіальної політики стає пошук балансу між стимулюванням економічної динаміки окремих ефективних локацій та створенням передумов для використання внутрішніх резервів менш розвинених регіонів для досягнення територіальної згуртованості та недопущення формування яскраво виражених «анклавів» та «буферних зон» розвитку.

Для України, що наразі перебуває в розпалі реформ просторової організації економічної діяльності, особливо важливим стає використання глокалізаційних підходів до розробки стратегії територіального розвитку. Історично сформовані національні полюси типово вирізняються вузькою спеціалізацією на секторах із низьким рівнем доданої вартості та практично відсутньою інноваційною компонентою. За умов ефективного поєднання централізованих зусиль влади та ініціатив місцевого підходу можна досягнути самобутнього територіального середовища, яке характеризуватиметься інклюзивними суб'єктами на макро-, мезо- і мікрорівнях, високими рівнями

розвитку соціального капіталу, креативності і залученості до глобальних потоків. Така модель зорієнтована на максимальну інституційну (а згодом й економічну) інтеграцію вітчизняних регіональних структур із європейськими, що поступово призводитиме до номінальної та реальної конвергенції на континенті.

Серед науковців, праці яких закладали теоретичні та методологічні основи дослідження процесів економічної глокалізації, необхідно виокремити таких: У. Бека, Ф. Гіреса, М. Гугенбума, Дж. Гобо, Д. Еджінтона, М. Кастелса, Ю. Козака, Л. Колінець, Н. Кравчук, В. Куриляк, М. Лизун, І. Лінделла, Д. Лук'яненко, Я. Недервеена-Пітерса, Дж. Ріцера, Р. Робертсона, Дж. Розенау, В. Роудометофа, Н. Салазара, С. Сассена, Г. Свенсона, Дж. Сінклера, М. Стегера, С. Талока, Г. Терфорна, Л. Уркіді, А. Філіпенка, С. Хантінгтона, Ф. Хонга, Г. Хондкера, О. Шниркова, Дж. Шорта та ін.

Значний внесок у розробку наукових основ просторової економіки, зокрема щодо формування полюсів зростання/розвитку, зробили такі дослідники: Ф. Айдало, В. Алонсо, Б. Беррі, Ж. Будвіль, О. Булатова, Г. Готелінг, Е. Гувер, Д. Дарвен, Р. Діксон, Ж. Дюрантон, П. Кругман, В. Ляшенко, Ф. МакКан, А. Маркусен, А. Маршал, Г. Мюрдаль, П. Ніджкамп, Дж. Парр, Г. Підгрушний, Ф. Перру, Д. Пуга, Ж.-Ф. Тіссе, О. Федірко, Р. Флорида, Дж. Фрідман, М. Фуджіта, І. Хаджинов, Н. Хансен, Д. Харві, Дж. Харрісон, Т. Хермансен та ін.

Аспекти імплементації принципів глокалізації і місцевого підходу при формуванні стратегій територіального розвитку досліджували Ф. Барка, А. Берг, Р. Брейл, Р. Болтон, Е. Гарцілазо, Е. Глейзер, А. Граймс, Д. Грехем, Л. Дійкстра, А. Еванс, Е. Глейзер, В. Козюк, П. Кольер, Г. Лоріла, Е. Моретті, Г. Оверман, А. Пайк, Е. Паттачіні, Р. Путнам, Д. Родрік, М. Рут, Є. Савельєв, Д. Сакс, А. Сапір, М. Спенс, Дж. Стігліц, А. Фалуді, Ф. Хагю, Г. Харт, П. Чешпір, М. Янсен та ін.

Беручи до уваги вагомий внесок вищезазначених дослідників, слід однак констатувати відсутність методології системного емпіричного дослідження

процесів економічної глокалізації, а також комплексних практичних рекомендацій для просторового розвитку в умовах глобально-локальної бінарності. Важливість зазначених проблем та необхідність їх наукового і практичного вирішення зумовили вибір теми дисертації та постановку завдань для їх вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Матеріали дисертаційної роботи є складовою: держбюджетних фундаментальних досліджень ТНЕУ «Теоретико-методологічні основи і практичні підходи формування нового світового економічного порядку та забезпечення національних інтересів України» (державний реєстраційний номер 0111U001038), «Бенчмаркінг процесів регіонального розвитку Польщі, Словаччини, Болгарії та України» (державний реєстраційний номер 0115U002336), «Становлення альянсу Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та України як Вишеградської п'ятірки: контекст регіональної економічної інтеграції» (державний реєстраційний номер 0119U100528), де автором розглянуто особливості впровадження стратегій полюсів розвитку в державах Східної Європи та обґрунтовано пропозиції щодо вибору засад взаємодії інститутів територіальної та транспортної політик України із відповідними суб'єктами європейських держав; науково-дослідних робіт кафедри міжнародної економіки ТНЕУ «Європа в контексті інтеграції versus дезінтеграції» (державний реєстраційний номер 0119U101089) і «Розвиток міжнародних відносин України в системі світової та європейської економічної інтеграції» (державний реєстраційний номер 0114U001085), де автором обґрунтовано концептуальні підходи до форматування «простору потоків» і «простору місць» в умовах посилення регіональної та локальної фрагментації глобалізованого світу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення методології системного дослідження світових глокалізаційних процесів територіального розвитку та обґрунтування на цій основі стратегії інтеграції України до європейської мережі полюсів та осей розвитку.

Реалізація поставленої мети дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

– сформуванню категорійний апарат розуміння глокалізації для окреслення онтології просторових економічних взаємовідносин крізь призму глобально-локальної бінарності;

– систематизувати теоретичні підходи до просторової поляризації локального економічного розвитку та дослідження трансляції локального зростання у глобальному просторі з метою виявлення ролі територіальних чинників соціально-економічного поступу;

– обґрунтувати концептуальні засади категорії полюса розвитку для окреслення методологічних рамок емпіричних досліджень процесів просторової поляризації та виявлення потенціалу сталого креативного розвитку локацій;

– розкрити взаємодію полюсів розвитку із національними та глобальними економічними й інформаційними потоками з метою детермінації принципів формування локальних драйверів глобального зростання;

– окреслити ключові віхи еволюції стратегій полюсів розвитку для виокремлення на їх основі передумов застосування політики територіального розвитку в сучасних умовах;

– виокремити ключові аспекти формування та функціонування полюсів і осей розвитку в Європі для виявлення залежності між концентрацією й динамікою економічних індикаторів розвитку та конкурентоспроможності;

– запропонувати параметри креативності європейських регіонів як запоруки формування множини глокальностей в ЄС;

– розробити методологічний апарат для проведення емпіричного аналізу процесів глокалізації в Європі;

– розглянути на аналітичній основі принципи імплементації стратегій територіального розвитку в ЄС для виявлення засад балансування локальних, національних та пан'європейських інтересів;

– розвинути критерії політики когезії європейських регіонів з метою окреслення механізмів взаємодії та подолання розривів між диверсифікованими локаціями;

– визначити механізми розбудови політики полюсів розвитку в державах Східної Європи для вдосконалення територіальної стратегії України та визначення пріоритетів формування транскордонних осей розвитку;

– обґрунтувати моделі формування вітчизняних полюсів розвитку на основі дослідження перебігу процесів глокалізованого розвитку українських регіонів;

– детермінувати стратегічні орієнтири імплементації політики територіального розвитку на засадах глокалізації в контексті інтеграції України до європейської мережі полюсів та осей розвитку.

Об’єктом дослідження є процеси формування полюсів розвитку в умовах становлення множини глокальностей.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади імплементації глокалізаційних стратегій формування полюсів розвитку в Європі.

Методи дослідження. Для досягнення означеної мети і вирішення окреслених завдань використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, застосування яких забезпечило ґрунтовність, об’єктивність і достовірність обґрунтованих у дисертації положень та сформульованих висновків. У роботі використано такі методи дослідження: теоретичного узагальнення, методи індукції та дедукції, аналізу і синтезу, системний метод (при дослідженні теоретико-методологічних засад поляризованого розвитку в умовах глокалізації та обґрунтуванні концептуального апарату глобального поширення локального розвитку), методи класифікації (при формуванні класифікації полюсів розвитку, систематизації підходів до імплементації політики територіального розвитку), методи економіко-математичного моделювання (для оцінювання залежності між параметрами регіональної креативності, аналізу ступеня зв’язку між

показниками регіональної концентрації населення і робочої сили та ефективністю регіональної економіки, оціненої показниками регіонального ВВП та індексу регіональної конкурентоспроможності), історико-логічні методи (при розгляді основних віх імплементації та ревіталізації стратегій полюсів розвитку), абстрактно-логічного порівняння (при формуванні тенденцій формування полюсів розвитку в Європі та Україні), методи факторного, структурного та індексного аналізу (при розрахунку субіндексів глокалізації), графічний метод (для наочного представлення графічного матеріалу роботи).

Інформаційно-фактологічною базою дисертаційної роботи є статистичні дані Світового банку, Євростату, Міжнародного валютного фонду, Державної служби статистики України, Міністерства розвитку громад та територій України, матеріали аналітичних оглядів та періодичних видань, офіційні публікації міжнародних організацій, монографії вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали профільних інтернет-ресурсів, а також власні дослідження автора з проблематики глокалізаційних стратегій формування полюсів розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико-методологічних і прикладних основ глокалізації, виокремленні тенденцій функціонування полюсів розвитку як глокальних осередків країн Європи та обґрунтуванні стратегічних орієнтирів входження України в європейську мережу полюсів та осей розвитку. У процесі дослідження одержано наукові результати, які розкривають особистий внесок автора у розробку проблеми, зокрема:

уперше:

– розроблено альтернативну до мейнстриму концепцію глокалізації, яка розглядається як процес глобально-локальної взаємодії, що проявляється через три основні вектори впливу: здатності «локального» послідовно та стабільно генерувати імпульси глобалізації по світовій арені (тобто виконувати роль так званого «глобалізуючого якоря»); здатності «локального»

до резистенції небажаним імпульсам глобалізації («густина регіону»); здатності «локального» модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього;

– сформовано методологічний апарат емпіричної оцінки процесів глокалізації через систему трьох субіндексів (субіндекс генерування імпульсів глобалізації; субіндекс резистенції імпульсам глобалізації і субіндекс трансформації імпульсів глобалізації), які враховують характер взаємодії локального економічного середовища із глобальними потоками відповідно до концептуальної метафори рефракції. Розрахунок субіндексів здійснено через поєднання ендогенних для регіонів синтетичних параметрів регіональної креативності і ступеня агломерації (як кількісна ознака полюсу) з екзогенними параметрами, що характеризують місце регіонів у потоках товарів, капіталів і розподілі власності;

– запропоновано глокалізаційну стратегію територіального розвитку України з акцентом на інституційну (а згодом і економічну) інтеграцію в європейську систему регіонального розвитку, яка ґрунтується на двох складових: (1) децентралізованому принципі місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; (2) централізованому стимулюванні розвитку природних і планових полюсів та залученні останніх до європейських осей, а також корекції територіальних і секторальних «перегинів» на місцях. Основний фокус у глокалізаційній стратегії територіального розвитку зроблено на місцевому підході, спрямованому на розвиток внутрішнього потенціалу локацій, зокрема: децентралізацію владного механізму; розвиток природних полюсів (введення урбаністики як освітньої спеціальності у вітчизняні заклади вищої освіти; організація міст чи окремих міських районів за принципом «компактних міст»; облаштування «зелених просторів» в містах і на їх околицях; запровадження сучасних принципів оптимізації трафіку автомобільних, велосипедних та пішохідних переходів; інформаційна підтримка прийняття містозабудовних рішень тощо); розвиток планових

поліосів (створення «точок зростання» за термінологію Міністерства розвитку громад та територій України; ініціювання Програми сприяння розвитку кластерів в компетенційному полі Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства з акцентом на формування пан'європейських, прикордонних і транскордонних кластерів із європейськими сусідами; створення агенцій регіонального розвитку); конкурентний підхід до фінансового стимулювання розвитку територій (популяризація та розширення фінансування проектів регіонального розвитку; стимулювання участі у міжнародних грантових проектах та їх дофінансування; промоція бюджету участі; створення всеукраїнського громадського бюджету);

удосконалено:

– понятійний апарат глокалізаційної стратегії як моделі дій, набору правил і прийомів, за допомогою яких суб'єкти центральної влади досягають довгострокових цілей розвитку держави чи її частини, орієнтованих або на експлуатацію локальних особливостей території в умовах глобалізованого світу, або на захист локального соціально-економічного середовища від негативного (на думку ініціатора стратегії) впливу глобальних потоків знань, товарів, капіталу. Наголошено на тому, що глокалізаційна стратегія не може бути ефективно реалізована без активної участі локальної спільноти як на етапах її розробки, так і на усіх стадіях впровадження;

– концептуальну модель трансформації «вузла–транспортної зупинки» на осі розвитку у повноцінний населений пункт (і потенційно в новий поліос розвитку) із дотриманням принципів циклічної та кумулятивної каузації. На відміну від традиційної моделі кумулятивної каузації, де тригером розвитку локації є зміна розташування фірми чи сектору (особливо експортоорієнтованих), у пропонованій моделі стимулом кумулятивного розвитку «вузла–транспортної зупинки» може бути ініціація нової транспортної послуги у локації вздовж осі розвитку. Розглядаючи вузол як об'єкт, йому присвоєно умовний параметр «привабливість» (складається із двох категорій: «реальної привабливості» та «когнітивної привабливості»),

який першопочатково генерується наявністю транспортної доступності. Поступове підвищення «привабливості» вузла в якості динамічного, креативного, інноваційного центру призводить до його фізичного розширення і, зрештою, досягнення етапу сталого розвитку;

– методологію аналізу регіональної креативності, в рамках якої, на відміну від наявних підходів, виділено чотири синтетичні параметри регіональної креативності («4-і»): інститути; інтелігенція; інспірація (натхнення); інфраструктура. Здійснено оцінку впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення для європейських регіонів на показник частки приватних витрат на НДДКР та показник кількості патентних заявок, поданих до Європейського патентного офісу. Згідно з результатами моделювання, приватні витрати на НДДКР є найпотужнішим фактором генерації патентних заявок в ЄС. Деяко меншим за впливовістю, проте статистично значущим, є параметр «Інститутів» як на національному, так і регіональному рівнях;

– апарат емпіричного дослідження глокалізації в Україні, результати застосування якого, на відміну від традиційного регіонального аналізу, демонструють відносно більшу важливість зовнішньої орієнтації локально згенерованих потоків капіталу, товарів та новацій для досягнення високого рівня регіональної глокалізації порівняно із внутрішнім регіональним розвитком параметрів резистенції імпульсам глобалізації;

набули подальшого розвитку:

– концептуальні засади імплементації категорії «глокальне», а саме: як процесу глобально-локальної взаємодії (глокалізація); як кінцевого результату (певні соціальні умови), що сформувався внаслідок глокалізації (глокальність); як світоглядної ідеології чи політичної стратегії адаптації глобальних впливів та локального середовища (глокалізм), що дозволить розвинути онтологію подальших наукових розвідок у рамках глокальних студій;

– науково-теоретичні підходи до трактування економічної категорії «полюс розвитку» як висококонцентрованого осередку виробництва і робочої сили, що вирізняється диверсифікованою економічною структурою та наявністю пропульсивних секторів, які стають фундаментом регіональної креативності та забезпечують сталий розвиток системи. Акцентовано на потенційній залежності між діяльністю пропульсивних фірм, здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки, та локальним промисловим зростанням (ефект агломерації); здатності осередків концентрації людського капіталу генерувати інновації, що забезпечує резистенцію процесам глобальної гомогенізації, а також стимули до диверсифікації виробництва та формування високоефективних мереж локальних виробничих, соціальних та політичних стейк-холдерів. Таке розуміння сприятиме кращій імплементації категорії «полюс розвитку» в якості об'єкта політичних стратегій територіальних реформ;

– науково-методичні підходи до розробки сценаріїв використання стратегій полюсів зростання, що включають: ревіталізацію депресивних територій; стимулювання регіональної (найчастіше столичної) деконцентрації; модифікацію національної системи урбанізації; досягнення міжрегіонального балансу. Це дозволить виокремити стратегію розвитку полюсів серед інших типів територіальних програм та обґрунтувати необхідність та інструменти її застосування;

– типологізація полюсів із виокремленням класифікаційних ознак: семантичний внутрішній зміст (полюси зростання і розвитку), спосіб ініціації (природний, штучний), тип поляризації (технологічний, подходний, психологічний, географічний), характер впливу на навколишній простір (пропульсивний, антиполюс, нейтральний), залученість до міжнародних зв'язків (внутрішній, інтеграційний), що сприятиме ефективнішому введенню категорії «полюсів» до методологічного апарату емпіричного аналізу територіального розвитку та в якості просторових одиниць у програмах територіального розвитку;

– науково-теоретичні підходи до виявлення синергійного взаємозв'язку між глокалізаційною стратегією (лейтмотивом якої є промоція локальної унікальності в умовах глобалізації, а отже, гетерогенність розглядається як домінанта над гомогенністю) та політикою територіальної когезії (при якій фокус робиться на аспекті взаємодії та подоланні розривів між диверсифікованими локаціями, тобто гомогенність стає певною мірою пріоритетом над гетерогенністю). Зазначене сприятиме імплементації площини полюсів розвитку (які розглянуті як територіальні осередки глокалізації) при імплементації інструментів політики когезії, зокрема при врегулюванні аспектів: поліцентричного і збалансованого міського розвитку; функціональних міських зон; інтегрованого міського розвитку; соціально згуртованого міського розвитку; міської комутації, морфології (компактне проти «розтягнутого» місто), життєстійкості і міського планування;

– науково-емпіричні підходи до дослідження взаємного впливу параметрів регіональної креативності та агломерації в Україні, на основі яких отримані результати, що суттєво відрізняються від європейських тенденцій. Доведено, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки, є негативною), натомість єдиним насправді ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні. Вплив решти параметрів (в тому числі і агломерації) є незначно відмінним від нуля. Зроблено висновок, що в регіонах України формальні інновації насамперед формуються в університетських спільнотах, роль же корпоративного сектору залишається незначною, що дозволило запропонувати відповідні корективи до інноваційної політики.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні теоретичні положення, висновки і рекомендації, отримані автором у процесі дослідження та сформульовані в дисертації, можуть слугувати методологічною базою для подальших досліджень проблематики глокалізації

просторового розвитку. Одержані у процесі дослідження наукові результати прийняті до впровадження організаціями та установами України. Зокрема, рекомендації щодо стимулювання локального економічного розвитку та інтеграції до європейських економічних мереж через інтенсифікацію використання переваг міжнародних транспортних коридорів взяті до впровадження Комітетом Верховної Ради України з питань транспорту (довідка № 04.36/10–164/75558 від 16.04.2019 р.). Пропозиції щодо організації партнерської моделі політики територіального розвитку за участі як приватних, так і суспільних локальних інститутів в умовах глокалізації міжнародних відносин отримали практичне застосування в роботі Тернопільської торгово-промислової палати (довідка № 435/01-11 від 26.12.2018 р.). Пропозиції, що стосуються особливостей становлення полюсів розвитку як локомотивів периферійних регіонів в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, використані при реалізації заходів обласної програми міжнародного співробітництва Тернопільської області на 2018-2020 роки Управлінням міжнародного співробітництва та фандрайзингу Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 395-5/01-09 від 26.12.2018 р.). Розроблені автором пропозиції щодо актуалізації міжнародної ролі підприємств, розміщених у периферійних регіонах, на основі використання переваг глокалізації знайшли практичне застосування в діяльності ТОВ ВКП «Щедра нива» (довідка № 81 від 18.07.2019 р.). Рекомендації щодо імплементації стратегії полюсів розвитку в Україні з урахуванням глокалізаційних процесів, які дозволяють досягнути поштовху для економічного зростання в регіоні в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, застосовані при коригуванні Стратегії розвитку міста Тернополя до 2025 року Управлінням стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради (довідка № 623/2 від 19.12.2018 р.). Висновки та результати дослідження використані при розробці дисципліни «Глобалізація, регіоналізація та інституціоналізація світової економіки», яка викладається в Лодзькому університеті (довідка № 1196/03 від 04.05.2018 р.). Методологічні підходи до

формування регіональної та міської політики розвитку полюсів зростання були використані при формуванні змістовного наповнення, розробці методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Глобальна регіоналізація», «Інноваційні стратегії територіального розвитку країн Вишеградської четвірки: досвід для України», «Міжнародна економіка», «Управління міжнародною конкурентоспроможністю», «Інтеграційна політика України», «Міжнародні стратегії економічного розвитку» у Тернопільському національному економічному університеті (довідка № 126-03/1085 від 21.06.2019 р.) та при реалізації кафедрою міжнародної економіки освітнього проекту «Інноваційні стратегії територіального розвитку країн Вишеградської четвірки: досвід для України» за фінансування Міжнародного Вишеградського фонду (номер гранта № V4EaP 61450002) (довідка № 126-34/1103 від 25.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею, в якій розроблено нові шляхи вирішення важливої наукової проблеми, що полягає у розробці теоретико-методологічних положень та прикладних підходів до дослідження процесів глокалізації при формуванні полюсів розвитку в Європі. Теоретичні узагальнення, розробки, висновки, пропозиції та інші наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані тільки ті положення та висновки, які є результатом особистої роботи автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційної роботи доповідалися і були схвалені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Посткризовий розвиток світової економіки та Україна» (Тернопіль, 2012 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (Тернопіль, 2013 р.), «Міжнародна економіка у XXI столітті» (Тернопіль, 2013 р.), «Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації» (Тернопіль, 2014 р.), «Развитието на Българската икономика –

25 години между очакванията и реалностите» (Свищов, 2015 р.), «Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС» (Тернопіль 2015 р.), «Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки» (Тернопіль, 2016 р.), «Напрями стійкого зростання у світовій економіці» (Тернопіль, 2017 р.), «Проблеми сучасної Європи та України» (Тернопіль, 2018 р.), «Интеграционни процеси в глобалната икономика» (Свищов, 2018 р.), «Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів» (Запоріжжя, 2018 р.), «Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін» (Київ, 2018 р.), «Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток» (Львів, 2018 р.), «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії» (Миколаїв, 2018 р.), «Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки» (Дніпро, 2018 р.), «Стратегічні напрями інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність» (Київ, 2018 р.), «Проблеми сталого, креативного і прозорого розвитку: глобальний, європейський та український виміри» (Тернопіль, 2019 р.), «2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)» (Чеське Будейовіце, 2019 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 52 наукові праці, у тому числі: 1 одноосібну монографію, 5 публікацій – у колективних монографіях, 20 статей – у наукових фахових виданнях України (з них 1 стаття – у наукометричній базі Web of Science), 6 публікацій – в періодичних наукових виданнях інших держав (Болгарія, Польща, Словаччина, Фінляндія, Франція (з них 1 стаття – у Scopus)), 2 публікації – в інших наукових зарубіжних виданнях (Німеччина), 18 публікацій – за матеріалами міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій (з них 1 публікація – у Scopus). Загальний обсяг опублікованих особисто автором наукових праць становить 39,3 д. а.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, переліку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 509 сторінок. Основний зміст викладено на 399 сторінках. Дисертаційна робота містить 38 таблиць, 98 рисунків (з них 4 таблиці і 5 рисунків займають окрему сторінку). Перелік використаних джерел із 669 найменувань розміщений на 60 сторінках. Робота містить 16 додатків на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛЯРИЗОВАНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ

1.1. Онтологія економічних взаємовідносин у системі глобально- локальної бінарності

Протягом останніх двох десятиліть у середовищі теоретиків і практиків для характеристики сучасних умов економічних, соціальних та культурних взаємовідносин все частіше використовується неологізм «глокалізація» для деномінації важливості локальної компоненти в глобалізованому світі. У цьому підрозділі ми здійснимо спробу систематизувати теоретичні уявлення про глокалізацію та обґрунтувати її аналітичну автономію від пов'язаних категорій. Надалі в роботі ми обґрунтуємо здатність категорії «глокалізація» детермінувати сучасну архітектуру просторових економічних явищ і процесів відповідно до структурно-логічної схеми наведеної на рис. 1.1.

Семантично термін «глокалізація» (англ. «*glocalization*») є гібридом двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні позначає «вияв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем» [1].

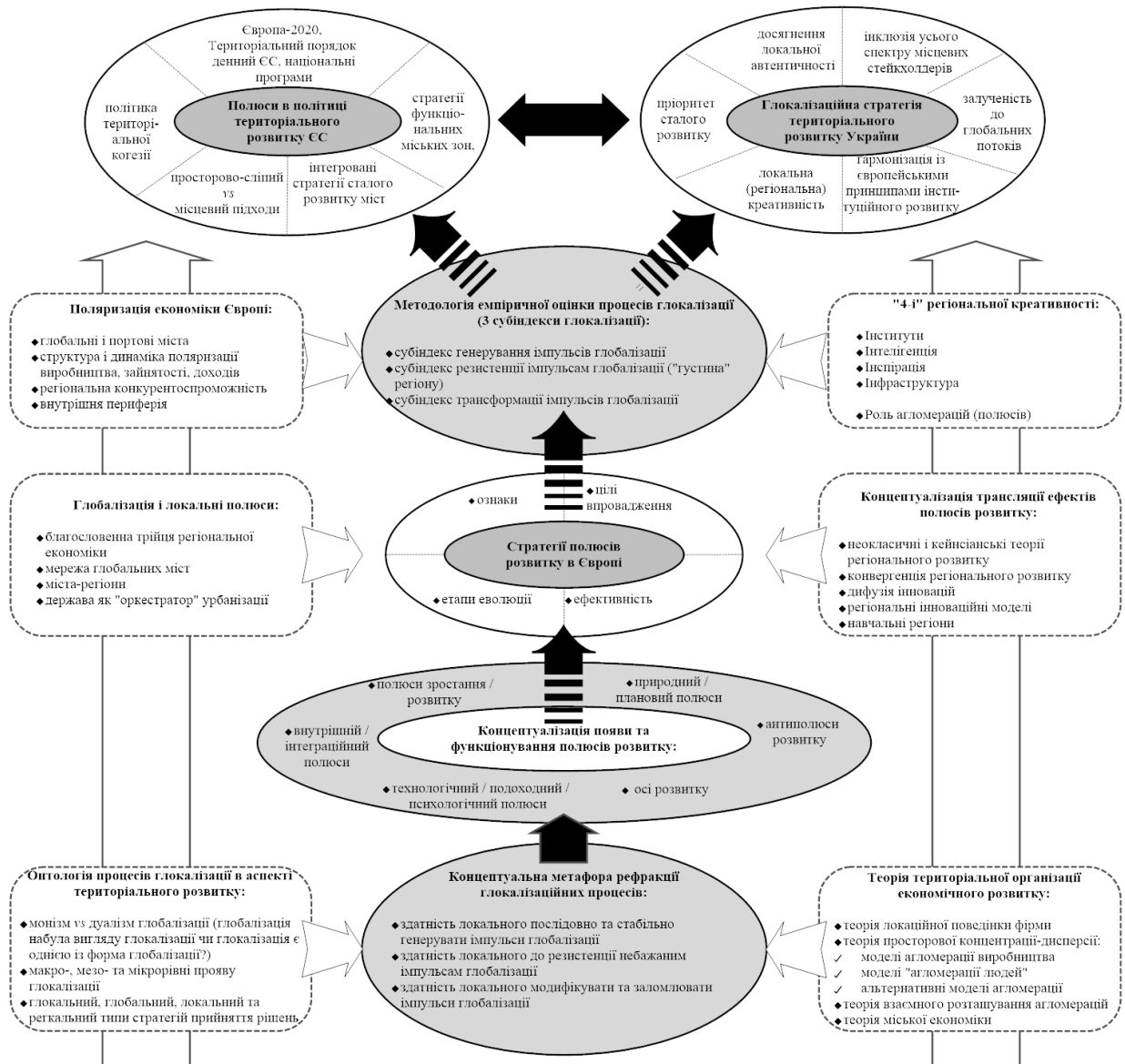
Незважаючи на нетривалу історію використання, терміни «глокальний» і «глокалізація» набули поширення у сучасній науковій літературі¹. Побіжний огляд наукових публікацій дає змогу виділити такі сфери найбільшого їхнього використання: міжнародний маркетинг [3–5], соціальна географія [6–8], урбаністичні науки [9–12], методи дослідження [13, 14], споживча культура [15–18], популярна музика та музична культура [19, 20], освіта [21], соціальна робота [22], лінгвістика та переклад [23, 24], соціологія спорту [25], культурологічні дослідження гібридизації та креолізації [26–28], соціальні рухи [29, 30], мистецтво [31], релігія [32], масові комунікації [33], захист

---

¹ У дослідженні частоти використання термінів «глокальний» і «глокалізація» у наукометричних базах даних, яке провів В. Роудометф, наведено 511 джерел протягом 1996–2003 рр. та понад 3000 джерел протягом 2004–2014 рр. [2, с. 5].

навколишнього середовища [34], громадське здоров'я [35], кримінологія [36], протидія тероризму [37] тощо.

Рис. 1.1. Структурно-логічна схема дослідження

Джерело: сформував автор.

Однією з причин популярності теорії глокалізації є її різкий контраст із теорією модернізації за В. Ростоу [38], що протягом десятиліть домінувала у соціальних науках та передбачала неминучість наслідування усіма цивілізаціями етапів поступу, через які пройшла західна цивілізація. Ідея глокалізації заперечувала уявлення про те, що весь світ із плином часу безваріантно стане більш демократичним, більш капіталістичним, більш орієнтованим на споживання і т. ін.

Однак варто зауважити, що етимологію терміна «глокалізація» до кінця не з'ясовано. Згідно з «Оксфордським словником нових слів» від 1991 р. концепція глокалізації походить від японського принципу «дочакука» (япон. «土着化» – «робити щось по-своєму»), що першопочатково використовувався у сільському господарстві для наголошення на необхідності адаптації фермерських технологій до локальних умов² [39]. Водночас у самій Японії словосполучення «глобальна локалізація» частіше асоціюється з головним виконавчим директором «*Sony Corporation*» А. Моріта, який використовував цей вираз у корпоративній рекламній та брендинговій стратегіях протягом 1980-х і 1990-х рр. [40].

Пошук у наукометричних базах даних за період 1966–1987 рр., який провів В. Роудометоф, виявив 11 прикладів потенційного вживання слова «глокальний» (із них лише два наведено у наукових журнальних статтях), які, однак, не підтвердились при безпосередньому перегляді джерел [2, с. 2]. Відсутність прикладів вживання терміна «глокальний» у літературі 1980-х рр. ставить під сумнів припущення як про японське походження цього поняття, так і про його зародження в бізнес-середовищі для деномінації типу маркетингової стратегії. Ці ж твердження сьогодні вважаються чи не канонічними у більшості дискусій на тему глокалізації (для прикладу, саме так зазначено в україномовній «Вікіпедії» за станом на 06.08.2018 р. [41]).

Вперше достовірно підтверджене використання терміна «глокальний» зафіксовано у промові М. Ланге під час виставки в м. Бонн (Німеччина) у травні 1990 р. для характеристики експоната Г. Бенкінга з назвою «Чорна скринька природи: кубик Рубіка екології» [42]. Автор експоната ставив за мету продемонструвати необхідність формування зв'язків між мікро-, мезо- й макрорівнями екологічних досліджень та ініціатив – означена багаторівневість власне і була охарактеризована епітетом «глокальний».

---

² Проте В. Роудометоф, який проводив аналіз історії вживання терміну «глокальний», не знайшов випадків асоціацій «дочакука» із «глокалізацією» в наукових працях до 1991 р. і робить припущення, що саме С. Таллок укладач «Оксфордського словника нових слів» вперше серед авторитетних джерел провів згадану паралель [2, с. 2].

Однак у широкий обіг неологізм «глокалізація» ввів Р. Робертсон (праця: «Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність» [43]) та використав його у дискурсі соціальних наук як засіб усунення розбіжностей між глобальним і локальним вимірами.

Локально-глобальна проблематика добре висвітлена в трилогії М. Кастельса [44], присвяченій формуванню «мережевого суспільства» (англ. «*network society*») – сукупності учасників, пов'язаних між собою через засоби інформаційних та комп'ютерних технологій у спільноти, що не потребують фізичної взаємоприсутності. Такі мережі формують т. зв. «простір потоків» (англ. «*space of flows*»), які трансформують урбаністичний контекст земної кулі. Проте «простір потоків» не витісняє традиційний географічний простір, а швидше змінює його функціональну й соціальну динаміку. Незважаючи на те, що «простір потоків» є новою територіальною моделлю світоустрою, учасники суспільства функціонують у географічних локаціях, тобто в місцях конденсації історії, культури та інших сутностей (т. зв. «простір місць» – англ. «*space of places*»), що, на думку М. Кастельса, приводить до різкого протиставлення між глобальним «простором потоків» і локальним «простором місць»³.

У розумінні ж Р. Робертсона глокалізація має стати своєрідною єднальною ланкою між «простором потоків» та «простором місць» глобалізації, деномінуючи саме другий географічний вимір. Як доводить Х. Хондкер, у такому трактуванні, взагалі кажучи, глокалізація є концептуальноускладненою версією глобалізації⁴ [45, с. 187]. Аналогічну позицію займає як сам Р. Робертсон [46, 47], так і прихильники ідей Б. Тернера щодо «анклавної спільноти» (англ. «*enclave society*»), які припускають, що

---

³ Англomовні терміни «*space of flows*» та «*space of places*» важко повною мірою адаптувати до стилістики української мови.

⁴ На думку Х. Хондкера, основними принципами глокалізації є: 1) Багатоманітність – суть соціального життя; 2) Не всі відмінності стираються; 3) Історія і культура діють автономно, генеруючи відчуття унікальності досвіду груп (культури, суспільства, нації); 4) Глокалізація усуває страх, що глобалізація поступово зітре відмінності між означеними групами; 5) Глокалізація не є гарантією світу, вільного від конфліктів, але вона пропонує історично більш обґрунтований та прагматичний світогляд [45].

глобалізація передбачає не тільки виникнення нових моделей чи учасників інтеграції, й систематичну фрагментацію існуючих одиниць, а також формування нових учасників та їхніх об'єднань, для яких наявні можливості для спілкування й забезпечення мобільності в обхід новостворених бар'єрів [48]. Отже, глобалізація не веде до створення нової сингулярності, а генерує натомість множинну фрагментацію, яка і є глокалізацією [49, с. 775-776].

Запропонований Р. Робертсоном підхід, який можна охарактеризувати виразом «глобалізація як глокалізація», пропонує центральне метатеоретичне трактування концепції «глокалізації» через постулати монізму – уявлення, згідно з яким різні типи субстанції (у цьому разі – «локальне» і «глокальне») зрештою зводяться до одного джерела (у цьому разі – «глобальне»). Як стверджує Р. Робертсон [50], «глобальне» детермінує «локальне» та є конкретною формою вияву останнього, тоді як «локальне» не може існувати у чистому вигляді за межами «глобального»; глобалізація спричиняє партикуляризацію універсалізму й універсалізацію партикуляризму.

Проте С. Радхакрішнан зазначала, що підхід Р. Робертсона має зміст лише у разі, якщо часовий вимір є нескінченним (тобто $t=\infty$, де t – час) чи відсутнім, тоді як у короткотерміновій перспективі чи мезотемпоральному вимірі часових трансформацій від t^1 до t^2 , ідеї монізму не можуть використовуватись повною мірою. Інакше кажучи, відсутня відповідь на запитання: як змінюється співвідношення «глобальне» / «локальне» в межах часових інтервалів? [51].

Критики також зауважували, що умовивід Р. Робертсона не дає змоги ефективно репрезентувати роль центрів впливу (тобто одиниць влади), ефект від яких стає чітко відчутним при темпоральній перспективі. Так, «локальне» звичайно розглядається як прерогатива комунальних чи соціальних чинників, тоді як «глобальне» є детермінантом корпоративного чи транснаціонального капіталізму [52, 53]. Ультраправі та ультраліві політичні сили часто

розглядають локально-глобальні бінарні відносини не як взаємодоповнювальні, а швидше експлуатаційно-резистентні.

На початку 2000-х рр. Дж. Ріцер сформував альтернативний підхід до трактування глокалізації, який суттєво відрізняється від уявлень Р. Робертсона про одночасність виявів гомогенності й гетерогенності процесів глобалізації [17]. Підходу Дж. Ріцера можна дати назву «глокалізація як глобалізація» (на відміну від «глобалізація як глокалізація» Р. Робертсона), а його основний постулат полягає в тому, що глокалізація – один із двох виявів глобалізації, який розкриває аспект соціальної гетерогенності. Для характеристики ж другого аспекту глобалізації, який виражає тенденцію до гомогенності, цей дослідник пропонує застосовувати термін «гробалізація» (англ. «*grobalization*»), який є гібридом двох слів: «зростати» (англ. «*to grow*») та «глобалізація». Так, Дж. Ріцер стверджує: «... гробалізація робить акцент на імперіалістичних амбіціях деяких держав, корпорацій, організацій і таких інших суб'єктів, а також на їхньому бажанні – а точніше необхідності – втілювати себе [чи нав'язувати свою діяльність] на певній географічній території» [17, с. 194].

Якщо застосовувати інструментарій програмування, то підхід Р. Робертсона слугує прикладом логічної кон'юнкції (використовується оператор «*AND*» або $\wedge$, який набуває значення «істина», якщо всі операнди мають значення «істина»). Підхід же Дж. Ріцера використовує принцип виняткової диз'юнкції (оператор «*XOR*» або $\oplus$, який набуває значення «істина» лише тоді, коли значення «істина» має винятково один з її операндів), що можна відобразити відповідно до формул 1.1 та 1.2.

Визначальним інноваційним елементом підходу Дж. Ріцера є введення до методологічного апарату концепції «нічого» (та, відповідно, «чогось»). «Ніщо» (англ. «*nothing*») розглядається як «зазвичай централізовано ініційована і контрольована соціальна форма, яка порівняно позбавлена

самобутнього сутнісного контенту» [17, с. 195]⁵. Онтологічно «ніщо» містить такі елементи, як «немісце» (англ. «*nonplace*»), «непредмет» (англ. «*nonthing*»), «неособа» (англ. «*nonperson*») та «непослуга» (англ. «*nonservice*»), які у сукупності зі своїми альтернативами (а саме «місцем», «предметом», «особою» і «послугами») належать до підтипів загального континууму «щось» / «ніщо» (приклади кожного з елементів наведено у табл. 1.1).

Підхід Р. Робертсона

$$\text{Глобалізація} \equiv \text{Глокалізація} \exists \text{ гомогенне} \wedge \text{гетерогенне} \quad (1.1)$$

Підхід Дж. Ріцера (ранній)

$$\text{Глобалізація} \equiv \text{Глокалізація (гетерогенне)} \oplus \text{Гробалізація (гомогенне)} \quad (1.2)$$

Накладаючи перпендикулярно континууми «глокальне / глобальне» та «щось / ніщо», отримуємо чотири квадранти, які відображають різні спектри вияву (т. зв. «ідеальні типи») сучасних процесів глобалізації (рис. 1.2). Особливий акцент варто зробити на 1-му і 4-му квадрантах, які є центральними елементами протистояння у глобалізованому світі.

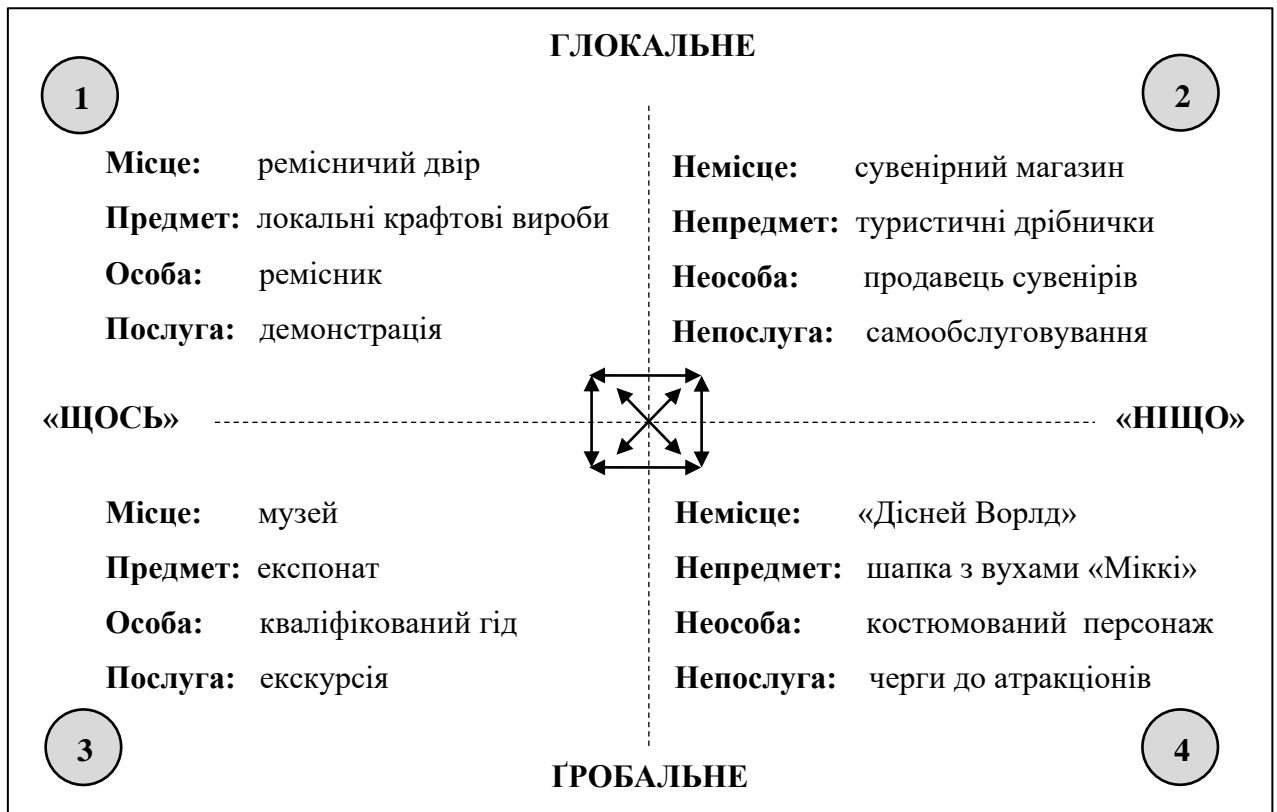
Таблиця 1.1

Основні підтипи континууму «щось» / «ніщо»

«Щось»	«Ніщо»
Місце (місцевий банк)	Немісце (емітент кредитних карток)
Предмет (немасовий товар, персональна позика)	Непредмет (стандартизований масовий товар, позика через кредитку)
Особа (персональний банкір)	Неособа (купівля з допомогою телемаркетингу)
Послуга (індивідуалізована допомога)	Непослуга (автоматизована, комутована допомога)

Джерело: за Дж. Ріцером [17, с. 196].

⁵ Такий підхід має мало спільного із філософськими ідеями про «ніщо», що висловлювали класики (Парменід, Зенон, Г. Галілей, Б. Паскаль, І Кант, Г. Гегель, М. Гайдеггер та ін.)

Рис. 1.2. Глобалізація відповідно до континуумів глокальне / глобальне та «щось» / «ніщо»

Джерело: за Дж. Ріцером [17, с. 197].

За умов глобалізації «ніщо» знаходить свої вияви у феноменах, які відомі з колоритними назвами: вестернізація, американізація, макдональдизація, діснеїзація, кока-колонізація і т. ін. Однак при цьому «ніщо» може також виражатись за умов глокалізації (наприклад, ребрендинг «Coca-Cola» до умов азійських чи арабських ринків, вишиванки «*Made in China*» та ін.).

«Щось» зазвичай виявляється у контексті глокалізації (наприклад, послуги кравця, вироби ручної роботи), однак все частіше можна говорити і про його глобалізацію (продукція компаній, які спеціалізуються на їжі для гурманів; світові тури «*Rolling Stones*»; виставки робіт В. ван Гога; молодіжні субкультури, які виникають як виклик поточному тренду, але з часом вони стають «мейнстримом» і т. ін.).

Аспекту «економічної теорії нічого / чогось» (англ. «*economics of nothing / something*») Дж. Ріцер приділяє дуже мало уваги, розглядаючи переважно контекст рівня доходів. Зокрема, цей дослідник робить п'ять таких висновків:

по-перше, загалом існує обернено пропорційна залежність між рівнем доходів індивіда та часткою «нічого» у структурі його споживання (тільки особи з високим рівнем доходів можуть дозволити собі на регулярній основі користуватись послугами кравця, споживати їжу для гурманів і т. ін.; бідніші ж верстви населення обмежуються їжею із ресторанів фаст-фуд чи напівфабрикатами, одягом масових популярних брендів та т. ін.);

по-друге, існує, однак, певний поріг рівня доходів, тільки вище від якого «ніщо» стає доступним (найбідніші громадяни США не можуть дозволити собі регулярно відвідувати «*McDonald's*» чи купувати традиційні 6 пляшок «*Coca-Cola*», споживаючи їжу власного приготування і купуючи одяг «*second-hand*» у магазинах, що відображає певний реванш «чогось»);

по-третє, суспільство загалом має досягнути певного рівня багатства, щоб дозволити собі «ніщо» (в найбільш бідних державах дуже мало ресторанів фаст-фуд чи бутиків «*Victoria's Secret*»);

по-четверте, найбагатші прошарки населення доволі часто споживають «ніщо», а багато немісць, непередметів, неосіб та непослуг є дуже дорогими (Дж. Ріцер до «ніщо» зараховує годинники «*Rolex*», кімнату в готелі «*Four Seasons*», послуги офіціанта у стейкхаузі «*Morton's*», які є дуже дорогими);

по-п'яте, багато типів «нічого» практично не залежать від рівня доходів споживачів (користування кредитними картками «*Visa*» чи платіжними терміналами, відвідування ресторанів фаст-фуд підлітками і т. ін.) [17, с. 206-207].

Отже, на відміну від монізму Р. Робертсона, підхід Дж. Ріцера можна назвати дуалізмом. Його базові постулати були більш чітко кристалізовані у пізнішій праці Дж. Ріцера і З. Річера [54], що стала відповіддю на критику М. Хугенбума та його співавторів [3], які намагались здійснити емпіричну перевірку концепції чотирьох квадрантів. Основна ідея Дж. Ріцера полягає у такому:

1. Глобалізація за своєю суттю є комплексним процесом, який охоплює низку субпроцесів, що формують континуум, із двома крайніми

точками – «глокалізацією» з одного боку і «гробалізацією» з іншого. При цьому гробалізація містить загрозу для глокалізації та поступово її витісняє.

2. Принцип континууму передбачає, що будь-які явища й процеси, які асоціюються з глобалізацією, можна умовно розмістити на відрізку між двома означеними полюсами. Як глокалізація, так і гробалізація є своєрідними еталонними випадками, що навряд чи виявляються у чистому вигляді в реальному світі. Натомість усі вирази глобалізації слід розглядати як поєднання глокального та гробального елементів;

3. Локальне фактично ігнорується у такому формулюванні, оскільки вважається, що воно витіснене (чи витісняється) гробальним. Коли локальне інтегрується чи поглинається глобальним, воно стає глокальним. Однак глокальне не є дійсно локальним – основна суть останнього безповоротно втрачена.

Третій елемент ідеї Дж. Ріцера вважається найбільш контроверсійним, оскільки він передбачає, що у сучасному світі фактично не залишилось аспектів, які підпадають під дефініцію «локальний». При цьому в інтерпретації Дж. Ріцера чітко виявляється аспект темпоральності, тому що соціальні зміни описуються у часових інтервалах від t^1 до t^2 , на відміну від підходу Р. Робертсона, за яким фактор часу відсутній або прямує до нескінченності. Серед обмежень підходу Дж. Ріцера можна виділити те, що позиціонування глокалізації як антиподу гробалізації обмежує можливість мультидисциплінарного застосування терміна «глокалізація» [55, с. 7].

Крім розглянутих вище двох підходів до трактування глокалізації, можна виокремити також третій, згідно з яким глокалізація має розглядатись як аналітично автономна концепція. Твердження про аналітичну автономність запозичене із праці Дж. Александера [56], присвяченої аспектам культурної соціології й соціології науки⁶. Подібним чином пропонується детермінувати

---

⁶ Дж. Александер агітував за т. зв. «культурну автономію», тобто відокремлений розгляд ролі культури як фактора, що обумовлює соціальне життя [56].

чіткі межі аналітичного застосування інструментів глокалізації порівняно з пов'язаними категоріями (локальне, глобальне).

Як уже зазначалося вище, Р. Робертсон підпорядковує глобалізацію глокалізації, тоді як Дж. Ріцер навпаки розглядає глобалізацію як вищий щабель ієрархічної піраміди порівняно з глокалізацією. Обидві інтерпретації ведуть до того, що теоретикам складно забезпечити аналітичну автономію для категорії «глокальне». Щоб вирішити означену дилему, Р. Робертсон і К. Вайт запропонували використовувати концепцію дифузії для пояснення механізму глокалізації. Ці дослідники стверджували, що «...дифузія пояснює яким чином ідеї та практики поширюються (або не поширюються) від однієї локації до іншої» та загалом «...теорія дифузії... в найбільш важливих аспектах наближається до того, що ми називаємо глокалізацією» [47, с. 62]. Проте вважаємо, що контрпродуктивно буде обмежувати проблематику глокалізації винятково аспектами міжнародної дифузії культури.

Згідно з теорією світового суспільства, дифузія й інституційний ізоморфізм приводять до глобальної гомогенізації різноманітних культурних аспектів. Однак у такому разі не можливо розробити емпіричний механізм, здатний охопити аспекти вияву глокалізації. Варто зауважити, що прихильники теорії світового суспільства припускають існування культурних зв'язків, через які здійснюється обмін серед учасників (держав, організацій, індивідів), причому цей обмін є не лише функціональним, а й культурним. За постулатами теорії світового суспільства дифузія активізується через феномен т. зв. «теоретизації» (англ. *«theorisation»*) залучених учасників, тобто дифузія буде ефективною лише доти, доки учасники тісно асоціюють себе з моделлю, яку вони впроваджують. Якщо ж таке самоусвідомлення відсутнє, то процес поширення інновацій починає маскуватись під суспільну дифузію [57]. Концептуальне розмежування суспільної дифузії та дифузії інновацій є дуже важливим, оскільки воно може стати доброю відправною точкою для введення глокалізації у методологічний каркас.

У загальних рисах Дж. Ріцер і Р. Робертсон підтримують використання концептуальної метафори про дифузію, або «плинність», як про спосіб відображення поширення глобалізаційних процесів. Дещо альтернативним варіантом візуалізації можна вважати версію Г. Терборна [58] про хвилеподібний характер поширення глобалізації, яку ми розглянемо більш детально. Для уникнення термінологічної плутанини (категорія «хвилі глобалізації» більш типово використовується для розуміння 3-х періодів найбільш інтенсивного перебігу міжнародних інтеграційних процесів протягом останніх 150-ти років) ми використовуватимемо термін «імпульси глобалізації» у аналогічному до Г. Терборна розумінні. Концепцію імпульсу (хвилі) доцільно використовувати для аналітичних розвідок типу «глобалізація X », де як X , можуть бути певна галузь, процес, умова й т. ін. (більш детально це висвітлено у праці М. Алброу [59] с. 88). Взявши до уваги цей підхід, можемо зробити два висновки:

1. Глобалізація логічно випереджує глокалізацію.
2. Глобалізація деномінує лише ті випадки, коли локально підбурюваний імпульс поширюється по всьому світу або у близьких масштабах, на відміну від транснаціоналізації, яка характеризує відносно невелику кількість транскордонних зв'язків.

Так, В. Роудометоф оновив концептуальну метафору дифузії, запропонувавши використовувати метафору рефракції (у фізиці рефракцію розуміють як здатність до заломлення чи дисперсії променя світла або зміну напрямку радіохвилі при проходженні середовищ із різною густиною). Символізм рефракції дає змогу краще реінтерпретувати взаємозв'язки між глобалізацією та глокалізацією, зокрема: а) розглядати глобалізацію як всеохоплюючий процес з точки зору поширення імпульсів у просторі; б) використовувати поняття «заломлення імпульсу» як засіб розуміння глобально-локальної бінарності [55].

Розглядаючи глобалізацію X із перспективи рефракції, можемо вести мову про поширення X локаціями з різною «густиною». Інакше кажучи, при

цьому кожна локація має розглядатись окремо, з урахуванням різного ступеня здатності до резистенції щодо імпульсів глобалізації. Такий підхід дає змогу виокремити два можливих наслідки процесу глобалізації. По-перше, імпульсоподібні властивості можуть посилюватися чи поглинатися локальними, а потім знову відбиватися на світову арену (ми пропонуємо називати цей сценарій відповідно «ефектом дисперсії» й «ефектом згасання»). Означений феномен рефлексії доволі точно описується у концептуальній площині теорії світового суспільства – значною мірою це саме той механізм, за допомогою якого виникає інституційний ізоморфізм. По-друге, імпульс може пройти через локальне середовище і бути заломленим останнім («ефект заломлення»). Саме цей сценарій визначає фокус пропонованого дослідження, оскільки з такої точки зору глокалізація – це глобалізація, заломлена локальним середовищем. Такий підхід є також третім варіантом інтерпретації глокалізації, що детермінує її аналітичну автономію від процесів глобалізації. Локальне не анігілюється, не абсорбується та не знищується глобалізацією, а швидше, оперуючи у симбіозі з глобальним, формує «телос», тобто кінцевий стан / результат.

Поданий вище підхід дає змогу прояснити концептуальну «зону відповідальності» глобалізації / глокалізації в аспектах гомогенності й гетерогенності. За умов глокалізації глобальне і локальне формують кінцевий стан, результатом якого є гетерогенність. Сукупність кінцевих умов, породжених глокалізацією (а точніше «множинними глокалізаціями») називають глокальністю (а точніше «множиною глокальностей»). Добрими прикладами того, як глобальні події сприймаються через локальні «лінзи», можуть бути: трансляція Олімпійських ігор, під час яких телеоператори роблять акцент на виступах національних спортсменів (часто за рахунок менш адекватного висвітлення результатів змагань загалом); різні реакції населення держав світу на терористичні акти у США 9/11 та т. ін.

Загалом у цьому дослідженні ми будемо притримуватись методологічного підходу, який запропонував В. Роудометоф [60], щодо

тристороннього трактування глокального: як процесу (глокалізація), як соціальних умов (глокальність) і як ідеології світогляду чи рекомендацій щодо здійснення практичних дій (глокалізм) (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Три виміри трактування категорії «глокальне»

Категорія	Значення
Глокалізація	- процес глобально-локальної взаємодії
Глокальність	- кінцевий результат (певні соціальні умови), що сформувався внаслідок глокалізації
Глокалізм	- світоглядна ідеологія чи політична стратегія адаптації глобальних впливів та локального середовища

Джерело: складено автором за: [60].

Також, враховуючи тематику дослідження, наведемо наше розуміння глокалізаційного типу стратегії. Глокалізаційна стратегія – це модель дій, набір правил і прийомів, за допомогою яких суб'єкти центральної влади досягають довгострокових цілей розвитку держави чи її частини, орієнтованих або на експлуатацію локальних особливостей території в умовах глобалізованого світу, або на захист локального соціально-економічного середовища від негативного (на думку ініціатора стратегії) впливу глобальних потоків знань, товарів, капіталу. Важливою особливістю глокалізаційної стратегії є те, що вона не буде реалізована без активної участі локальної спільноти як на етапах розробки, так і на стадії впровадження.

Розгляд процесів глокалізації крізь метафоричну призму рефракції дає змогу навести теоретичне підґрунтя мезотемпоральних змін (від t^1 до t^2) без обов'язкового припущення про тотальну інтеграцію як остаточний результат (наприклад, той самий «телос», в якому локальне розчиняється повністю). Локальне може змінити кінцевий результат, а отже, стійкість (резистентність) до глобалізації не є теоретично неважливою категорією.

У вищезначеному контексті можна також відобразити співвідношення сил між учасниками та, відповідно, розглядати локально-глобальні відносини

з точки зору диференціалів впливу⁷. Відносини впливу не можуть розглядатися як односторонні, тобто як такі, які походять лише від єдиного джерела чи розвиваються винятково в одному напрямку (від глобального до локального), а швидше як ті, які здатні до заломлення або протистояння імпульсу глобалізації. Інакше кажучи, вплив одночасно як генерується, так і потенційно може спрямовуватися на всіх учасників, котрі беруть участь у глобально-локальних взаємодіях. Теоретичним апріорі є те, що вплив (влада) не обов'язково стосується єдиного носія. Зокрема, враховуючи специфіку цього дослідження, виділимо три основних «вектори» вияву впливу:

1. Здатність локального послідовно і стабільно «запускати імпульс» по світовій арені, а також потенціал певного центру економічного, політичного й культурного впливу до виконання критично важливих ролей у конфігурації учасників. Власне, У. Бек описував такий сценарій як «локальне, що глобалізує себе зсередини» [61], але це твердження слухне лише тоді, коли не брати до уваги взаємодію з іншими локаціями. У планетарних масштабах Захід протягом багатьох століть виконував роль історичного «глобалізаційного якоря», але ХХІ ст. стало часовою платформою, в якій реконфігурації глобального балансу центрів впливу дедалі більше тяжіють до міжцивілізаційного характеру *a la* С. Хантінгтон [62] (зі значним посиленням ролей китайської, арабської та православної цивілізацій).

2. Здатність локального до резистенції щодо небажаних⁸ імпульсів глобалізації (т. зв. «густина»). На світовій арені екстремальними прикладами такого опору можна назвати Північну Корею, але переважно йдеться не про такі крайні випадки. Важливим аспектом «густини» – економічної, культурної, інституційної чи військової – є те, що локація (у т. ч. нація, релігія і т. ін.) має можливість селективного прийняття глобальних впливів. З огляду на це кінцеві результати глобально-локальної взаємодії можуть бути

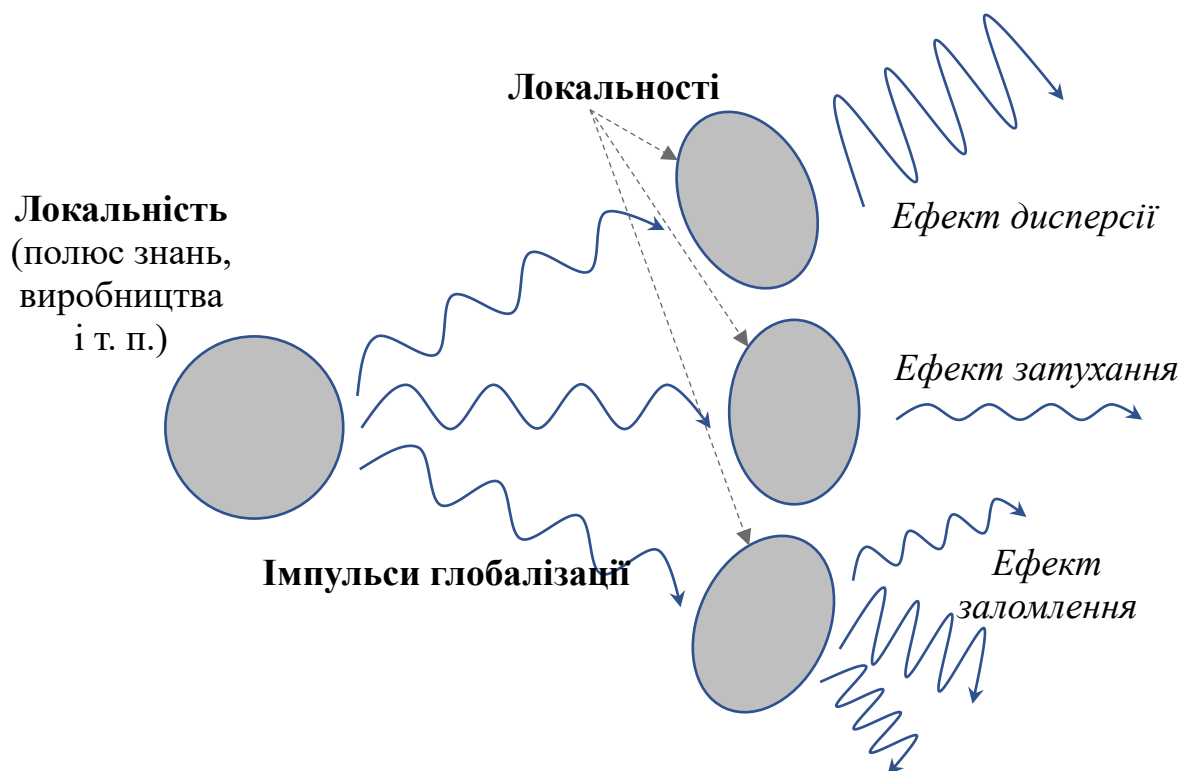
⁷ В англійській літературі для деномінації відносин перерозподілу впливу використовується термін «*power relations*» (дослівно «відносини влади»).

⁸ Зазначена «небажаність» може стосуватись як лише локальних владних інститутів, так і всіх учасників локального середовища.

структурованими також за принципами алломорфізму (але не поліморфізму), а не лише ізоморфізму, як припускали адепти теорії світового суспільства.

3. Здатність локального модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього. Глокальність приводить до створення і поширення гібридності, культурного плюралізму, етнічної й релігійної гетерогенності в повсякденному житті. У постколоніальній теорії та спеціалізованих культурологічних дослідженнях як близький аналог до «глокальності» використовувались терміни: гібридність, креолізація, синкретизм і метисація⁹ (див., наприклад: [27, 28, 63]). Не можна заперечити, що ця глокальна гібридність є, мабуть, найважливішим помітним наслідком процесу посилення соціальної рефракції, яка спостерігається у XXI ст. [64].

Ілюстрація логіки концептуальної метафори рефракції для основних типів глокалізаційних процесів показана на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Ілюстрація логіки концептуальної метафори рефракції глокалізаційних процесів

Джерело: сформував автор.

⁹ Іншими варіантами адаптації іспанського терміна «*mestizaje*» до правил української мови є «місгенація» та «міксгенація».

Як четвертий сценарій можна виділити ще один новий економічний та культурний феномен, який отримав назву «лобалізація» [65] й означає певний тип «реваншу» локального над глобальним. Лобалізацію (англ. «*lobalization*») розглядають як ситуацію, при якій вироблені локально продукти реалізуються в регіоні під виглядом престижних імпортованих брендів (або у вигляді мімікрії, як знаменитий китайський «абібас», або як банальне копіювання). Важливий аспект такого феномену полягає у тому, що «лобальні» продукти починають реалізовуватись в планетарному масштабі, що може негативно вплинути не лише на глобального виробника оригіналу, а й на локальні креативні сектори.

На нашу думку, доволі близькою до концепції глокалізації є т. зв. «теорія космополітизації» У. Бека (хоча цей дослідник вказує на оригінальність і відмінність його підходу) [61, 66]. Центральним аспектом теорії є розгляд космополітизації суспільства як нелінійного, діалектичного процесу, в якому універсальне та партикулярне, схоже і несхоже, глобальне й локальне розглядаються не як полярні, а як взаємопов'язані та взаємопереплетені принципи. Вважаємо, що таке використання принципів філософії Дао має багато спільного з підходом «глобалізація як глокалізація» Р. Робертсона.

Аспекти глокалізації найчастіше розглядаються у соціологічних чи культурологічних дослідженнях, тоді як її економічна складова переважно перебуває дещо «у тіні». Можна виділити три основних вектори економічних розвідок із глокалізаційним фокусом, серед яких: гео економічна картографія світу (макрорівень); вивчення просторової організації економічної діяльності (мезорівень); дослідження корпоративної стратегії ТНК (мікрорівень).

При розгляді глокалізаційних аспектів гео економіки науковий інтерес викликають такі сфери:

– географічний імператив, що виражається через синергійний взаємозв'язок економіки і простору (кліматичних, ландшафтних умов);

- трансформація мапи міжнародних економічних відносин та формування мегарегіонів; інтеграційні й дезінтеграційні відносини у глобалізованому світі;

- політика, стратегія і тактика підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобально-локальної бінарності;

- збереження національної економічної автентичності, резистентність щодо інститутів глобального впливу та т. ін.

Глокалізація як засадничий принцип організації просторової економічної діяльності найчастіше аналізується у контексті:

- функціонування глобальних міст, включаючи фінансові центри і порти-хаби;

- формування полюсів та осей розвитку як центрів «випромінення» імпульсів глобалізації й їхніх каналів;

- когезії децентралізованих і гетерогенних регіонів (досягнення когезії може розглядатись як деякою мірою «відзеркалення» процесу глокалізації, за якої гомогенність має стати похідною від гетерогенності, а не навпаки);

- планування урбанізованих територій;

- впливу потоків мігрантів та формування діаспор на економіку держави-донора.

При розгляді глокалізації як корпоративної комерційної й управлінської стратегії зазвичай акцент робиться на таких аспектах, як:

- гомогенізація (глобальний продукт);

- індігенізація (привнесення іноземних соціокультурних особливостей у національну продукцію: наприклад, продаж товарів у східноазійській стилістиці західними виробниками для західних споживачів);

- традиційна глокалізація (адаптація товару, бренда чи упаковки до особливостей національних ринків);

- логалізація (принципи збуту глобального продукту через національні платформи е-комерції);

– лобалізація (витіснення глобальних брендів локальними підробками, про що вже йшлося вище).

Зазначені потенційні вектори наукових розвідок в економічній площині глокалізації наведені в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Економічні аспекти глокалізаційних досліджень

МАКРО-вимір (геоекономічна картографія світу)	МЕЗО-вимір (територіальна організація економічної діяльності)	МІКРО-вимір (корпоративна стратегія ТНК)
<p>– <i>географічний імператив</i>, що виражається через синергійний взаємозв'язок економіки та простору (кліматичних, ландшафтних умов);</p> <p>– трансформація мапи міжнародних економічних відносин та формування <i>мегарегіонів</i>; інтеграційні та дезінтеграційні відносини у глобалізованому світі;</p> <p>– <i>політика, стратегія і тактика</i> підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобально-локальної бінарності;</p> <p>– збереження <i>національної економічної автентичності</i>, резистентність інститутам глобального впливу і т. п.</p>	<p>– функціонування <i>глобальних міст</i>, включаючи <i>фінансові центри</i> та <i>порти-хаби</i>;</p> <p>– формування <i>полюсів та осей розвитку</i> як центрів «випромінення» хвиль глобалізації та їх каналів;</p> <p>– <i>когезії</i> децентралізованих та гетерогенних регіонів («відзеркалення» процесу глокалізації, за якої гомогенність повинна стати похідною від гетерогенності, а не навпаки);</p> <p>– планування <i>урбанізованих територій</i>;</p> <p>– впливу потоків <i>мігрантів</i> та формування діаспор на економіку держави-донора.</p>	<p>– <i>гомогенізація</i> (гробальний продукт);</p> <p>– <i>індігенізація</i> (привнесення іноземних соціо-культурних особливостей для національної продукції);</p> <p>– традиційна глокалізація (адаптація товару, бренду чи упаковки до особливостей національних ринків);</p> <p>– <i>логалізація</i> (принципи збуту гробального продукту через національні платформи е-комерції);</p> <p>– <i>лобалізація</i> (витіснення глобальних брендів локальними підробками).</p>

Джерело: сформував автор.

Вищеподані концептуальні підходи дають змогу охопити основні погляди на взаємодію у каркасі глобально-локальної бінарності. Звичайно, онтологія та теорія глокалізації ще не перебувають на етапі остаточного завершення. Дослідники так і не дійшли до остаточного консенсусу щодо розмежування онтологічних полів термінів у ланцюгу «глобальне» – «глокальне» – «локальне». Проте, мабуть, найбільша проблема міститься в неоднозначному трактуванні концепту глобального. У 2013 р. із праці Я. Недервеена Пітерса [67] розпочалася дискусія, метою якої є радикальний перегляд та «впорядкування» парадигми глобалізації відповідно до сучасних реалій. Вважаємо за доцільне навести чотири виміри досліджень глобального

(або т. зв. «глобальних студій» – англ. «*Global Studies; GS*»), які виокремив М. Стегер [49] у відповідь на «критику Я. Недервеєна Пітерса»:

1. «Вимір глобалізації»¹⁰. Він відображає фокус тематичних досліджень на поширенні й інтенсифікації соціальних відносин¹¹ крізь світо-час і світо-простір. Будучи багатовимірним набором процесів, глобалізація також охоплює зростання суспільного усвідомлення динаміки глобальної взаємозалежності. Аналогічно до «модернізації» та багатьох інших іменників із суфіксами «-ізація», «глобалізація» відповідає ідеї динамічних змін як між, так і всередині національних та локальних кордонів. Такий фокус на глобальних змінах також підтверджує онтологічну роль глобалізації як своєї призи в основі глобальних студій, крізь яку досліджуються потоки, вузли, мережі, зміни масштабів з певними мірилами у вигляді статичних об'єктів, фіксованих зв'язків або заморожених соціальних і просторових ієрархій.

2. «Транс- чи мультидисциплінарний вимір». Він є своєрідним викликом «євроцентричній» дисциплінарній структурі національних уявлень ХІХ–ХХ ст. При цьому розглянутий вище «вимір глобалізації» вже не може базуватися на доволі обмеженій міждисциплінарності, що охоплює формування зв'язків між двома або трьома дисциплінами. Як вказувала А. В. Рассел, нові способи продукування знань, пов'язаних із процесами глобалізації, потребують диверсифікованих, проблемно-орієнтованих і колаборативних типів досліджень, здатних подолати як методологічний націоналізм, так і дисциплінарні межі, інтегруючи та синтезуючи множинний контент, теорії й методології [68, с. 35-41). У табл. 1.4 подано короткий огляд глобалізаційних студій відповідно до деяких соціально-гуманітарних

¹⁰ На думку Я. Недервеєна Пітерса глобальні студії призначені для заміни саме глобалізаційних студій, які були характерні ХХ ст.– на початку ХХІ ст.

¹¹ У більш пізніх працях М. Стегер разом із П. Джеймсом обґрунтовують доцільність використання у контексті глобалізації терміна «зв'язки» (англ. «*connectivity*») замість терміна «відносини» (англ. «*relation*»).

дисциплін, взаємне поєднання методологічного інструментарію яких має стати фундаментом сучасних глобальних студій¹².

Таблиця 1.4

Глобалізація відповідно до соціально-гуманітарних дисциплін

Дисципліна	Період (початок)	Об'єкт досліджень	Ключові теми
Економічна теорія	1970 р. 2000 р. 2015 р.	ТНК, технології, банки, міжнародні фінансові інститути. Хедж-фонди, суверенні фонди капіталу. Міжнародні організації.	Глобальні корпорації, світовий продукт, глобальний капіталізм. Нова економіка, глобальні кризи, національний борг, валюти, кредитно-рейтингові агенції. Неопротекціонізм, «повернення історії», деглобалізація і дезінтеграція, «нова нормальність».
Політологія, міжнародні відносини	1980 р.	«Інтернаціоналізація держави», транскордонні соціальні рухи, міжнародні неурядові організації, інтернаціоналізм.	Світовий порядок, міжнародне право, держави-конкуренти, «постінтернаціональна політика», глобальне громадянське суспільство.
Географія	1980 р.	Простір, місце, глобальні та вузлові міста.	Глокалізація, локально-глобальні взаємодії, міграція.
Культурологія	1970 р.	Репрезентації, стереотипи, реклама, естетика.	Орієнталізм, макдональдизація, «зіткнення цивілізацій», гібридизація.
Медіа студії	1970 р.	Медіа, ІКТ, Інтернет, соціальні засоби комунікацій.	«Глобальне село», CNN-світ, діснеєфікація.
Філософія	1950 р.	Етика.	Глобальні проблеми, глобальна етика.
Соціологія	1800 р.	Модерність.	Капіталізм, індустріалізація, урбанізм, національні держави
Політична економія	1500 р.	Сучасний капіталізм, сучасна світ-система	Завоювання світового ринку, «довге XVI ст.».
Історія, антропологія	3000 р. до н.е	Рух населення, крос-культурна торгівля, поширення технологій, світові релігії.	Розширення соціальної співпраці, глобальні потоки, «ойкумена».
Біологія, екологія	Завжди	Інтеграція екосистем.	Еволюція, глобальна екологія, Гея.

Джерело: доповнено за Я. Недервеєном Пітерсом.

¹²М. Стегер пропонує доволі колоритні назви ролей, які повинні виконувати дослідники для забезпечення трансдисциплінарності глобальних студій: а) «сектанти чи бездомні» (англ. «mavericks»), які відстоюють глобальні студії як окрему дисципліну; б) «бунтівники» (англ. «insurgents»), які намагаються глобалізувати існуючі дисципліни зсередини; в) «кочівники» (англ. «nomads»), які досліджують аспекти глобалізації з точки зору різних дисциплін [49].

3. «Просторово-темпоральний вимір». Такі просторові реконфігурації динамічних процесів, як «детериторіалізація» і «денаціоналізація», були першопричинами виникнення «глобалізації». Тим не менш, потрібно наголосити, що глобальне не слід ототожнювати з ізольованим просторовим виміром, який міститься на вершині скалярної ієрархії від глобального до регіонального, національного та локального. Натомість, дослідники глобальних студій заохочують переосмислити історично контингентні категорії вертикальної просторовості у хронологічному часі з метою врахування дублювальних форм горизонтальної просторовості в реальному часі. Глобалізація полягає не лише у процесах детериторіалізації – виходу за межі традиційних кордонів, а й у процесах ретериторіалізації, тобто глобальних вкраплень на національному і місцевому рівнях. Отже, якщо локальне та глобальне не є взаємовиключними кінцевими точками у фіксованому просторовому масштабі, то глобалізація – це певною мірою «глокалізація» (незалежно від варіанта концептуальної інтерпретації, кожен з яких ми розглядали вище).

Таким чином, добрим майданчиком для вивчення глобального буде локальний: глобальні фінансові потоки, що сходяться у м. Токіо або у м. Лондоні; вплив глобалізаційних ідей і дискурсів на локалізовану соціальну боротьбу у м. Сіетлі та у м. Афінах; корейський вияв реп-музики «*Gangnam style*».

4. «Критичний вимір». Він може знаходити вираження різним чином: методологічний скептицизм щодо позитивістських догм і «об'єктивних істин»; перевірка інтерпретацій та трактувань, які пропонують інститути, зокрема корпоративним медіа; прийняття того, що більшість процесів і явищ є соціально зумовленими та служать чийось інтересам; деколонізація (західного) світогляду; розуміння того, що глобальне є мультиполярним динамічним деривативом як глобальної Півночі, так і глобального Півдня¹³.

---

¹³ Хоча сьогодні щораз частіше лунають заяви, що глобальний Південь припинив існування з огляду на численні неоліберальні та авторитарні режими, які прийшли до влади в державах Півдня [69].

Паралельно з терміном «глокалізація» в науковій літературі використовується низка інших термінів, які охоплюють свою онтологічну нішу детермінації суміжних (квазі-) полярностей – між глобалізацією та локалізацією, централізацією і децентралізацією, інтеграцією й фрагментацією. Найбільшого поширення серед дослідників набули такі неологізми-гібриди:

– «хаорд» (англ. «*chaord*») – поєднання термінів «*chaos*» (хаос) та «*order*» (порядок)), який запропонував Д. В. Гок [70] для деномінації суперечностей, які одночасно приводять як до узгодженостей, так і до колапсів систем;

– «фрагмеграція» (англ. «*fragmegration*») – поєднання континуумів «фрагментації» та «інтеграції», яке запропонував Дж. Розенау [71];

– «регкал» (англ. «*regcal*») – гібрид, який ввели С. Тай і Й. Йонг [72] для характеристики взаємовідосин у межах «регіональної» й «локальної» бінарності.

У контексті цього дослідження вважаємо за доцільне більш детально розглянути термін «фрагмеграція», оскільки його сутнісна характеристика значною мірою накладається на онтологічне значення терміна «глокалізація». Спочатку Дж. Розенау, вводячи в науковий дискурс концепт «фрагмеграції», намагався уникнути територіального виміру та розширити дослідницький фокус, внівши до об'єкта аспект протиріч у діяльності організацій і громад. Так, Дж. Розенау виділяв вісім чинників «фрагмеграції», які були актуальними на початку ХХІ ст. [71, с. 3]:

– «революція вмінь» (англ. «*skill revolution*») – розширення до глобальних масштабів горизонтів можливостей (та загроз) як для індивідів, так і для інститутів, а також усвідомлення релевантності віддалених подій та здатність екстраполювати його на вирішення локальних проблем;

– «криза влад» – витіснення традиційного критерію легітимності критерієм ефективності; обмеженість меж впливу органів вади; здатність громадськості, преси, недержавних і міжнародних організацій паралізувати чи трансформувати політику інститутів впливу;

– «біфуркація глобальних структур» – формування нових та консолідація існуючих сфер впливу в мультицентричному світі;

– «організаційний вибух» – інтенсифікація можливостей впливу опозиційних сил на централізований політичний процес; субгрупування і розкол транснаціональних мереж; сепараційні процеси;

– посилення міграційних процесів, що, з одного боку, формує новий пласт міжкультурних відносин, а з іншого – інтенсифікує міжетнічні конфлікти, сприяє поширенню злочинності, нелегальної торгівлі й тероризму в державі-дестинації, а також посилює «відчуття аутсайдера» в державі-донорі;

– розвиток ІКТ – прискорення персональних і дипломатичних контактів; наближення до виборців чи учасників процесу впливу; чутливість до дезінформації та можливість неправомірних і прихованих втручань у роботу систем;

– послаблення територіальності, державності й суверенності – втрата лояльності до уряду та суб'єктів впливу; складність досягнення пан-національного консенсусу; «пористість» національних кордонів; чутливість до «ефекту доміно»;

– глобалізація національних економік – формування культури «споживацтва» («консюмеризму»); проблема безробіття; розвиток бізнес-альянсів (у т. ч. олігархічні змови); неоднозначність взаємодії уряду і ринків; посилення торговельних та інвестиційних конфліктів.

Як бачимо, практично всі чинники наведені для фрагментації, можна також застосувати щодо процесів глокалізації. Інтеграція без яскраво вираженої просторової структури спостерігається переважно лише на мікрорівні (транснаціоналізація). Спроби створення потужних плюрилатеральних¹⁴ економічних об'єднань із високим рівнем інтеграції (глибше від формату СОТ-плюс чи СОТ-екстра (англ. «WTO+», «WTO-X»))

---

¹⁴ Багатосторонні альянси географічно диверсифікованих держав.

поки що є не надто вдалим¹⁵. Водночас проблема «об'ємізації» картографії¹⁶ простору в глокалізаційному вимірі щораз більшою мірою «розмиває» територіальний аспект досліджень. Обидві означені тенденції приводять до того, що концептуальний каркас «фрагментації» й «глокалізації» поступово починає збігатися.

«Регкальний» вимір, на нашу думку, дещо «недооцінений» серед дослідників з огляду на те, що традиційне «гасло» глокалізації «Мисли глобально, дій локально!» на практиці дедалі частіше трансформується у: «Мисли глобально, дій локально, управляй регіонально!». Особливо актуальне це твердження для азійських ринків, які так і не стали вестернізованими, а швидше є модернізованими. Відповідно, стратегічний менеджмент виробників глобальних продуктів змушений базуватись на принципах регіональної сепарації. Беручи за основу емпіричні дані азійського ринку рекламної продукції, С. Тай та Й. Йонг [72, с. 323] запропонували концептуальну матрицю корпоративного процесу прийняття рішень, модифікацію якої наведено на рис. 1.4. Квадрант, що відповідає за регкальну стратегію, передбачає централізоване встановлення таргетів із локальною тактичною адаптацією на регіональній основі.

Регіональні характеристики глобального світу можуть проявлятися під дією мікро- і макрочинників. Ринковоіндуковані спонтанні процеси концентрації економічних потоків у певному географічному регіоні, а також диверсифікація продукту чи соціуму за регіональним принципом є онтологічним виявом «регіоналізації». Стратегічні ж зусилля інститутів впливу, спрямовані на формування певної регіональної економічної реальності чи регіонального світогляду, уособлюють «регіоналізм». Одночасне поєднання процесів регіоналізації із заходами в структурі регіоналізму ми називатимемо «регіональною економічною інтеграцією». Більш детально методологічну триаду «регіоналізація – регіоналізм –

¹⁵ Яскравим прикладом, який підтверджує цю думку, є складність створення Транстихоокеанського партнерства (ТТП; англ. «*Trans-Pacific Partnership Agreement*», *TPP*).

¹⁶ Цей вираз запропонував З. Бауман [73]

регіональна економічна інтеграція», а також триаду «інтернаціоналізація – інтернаціоналізм – інтеграція» розкрито в дослідженні М. Лизун [74].

Рівень стандартизації підходу	<i>Високий</i>	Глокальний – децентралізований процес; – стандартизований підхід	Глобальний (глобальний) – централізований процес; – стандартизований підхід
	<i>Низький</i>	Локальний – децентралізований процес; – диференційований підхід	Регкальний – централізований процес; – регіональний підхід
		<i>Низький</i>	<i>Високий</i>
Рівень централізації процесу прийняття рішень			

Рис. 1.4. Концептуальні варіанти стратегій прийняття рішень на глобальних ринках

Джерело: модифіковано за С. Тай та Й. Йонг [72].

У дослідженні ми розглядатимемо категорію «регіон» у контексті традицій «нового / порівняльного регіоналізму»¹⁷, тобто не як певну конкретну географічно окреслену територію (вона може бути територіально фрагментованою), а швидше як якісну динамічну характеристику рівня зв'язків між державами та макрорівні чи між соціальними одиницями і суб'єктами впливу на мікро- й мезорівнях, які характеризуються також усвідомленою самоідентифікацією себе як регіону. В міру зростання рівня «густини» регіону (мабуть, більш доцільно використати в цьому контексті англійський термін «*regionness*») процеси глобалізації будуть більш інтенсивно «заломлюватись» відповідно до регіональних умов, формуючи таким чином глокальний, а точніше регкальний континуум.

Незважаючи на очікування початку 1990-х рр., глобалізація не зуміла повністю нівелювати географічний «простір місць». Економічні й політичні

¹⁷ Типові дослідження в цьому напрямі: [75–79].

події останнього десятиліття стали підтвердженням певного реваншу дезінтеграційних процесів у глобальному суспільстві та зумовили підвищення актуальності глокалізаційних і фрагментаційних дискурсів. Повернення до практики торговельного й інвестиційного протекціонізму провідних держав світу, прихід до влади численних ультраправих політичних сил та загострення воєнних конфліктів, сепаратистських рухів і тероризму – ці й інші фактори викликають певний песимізм серед дослідників та посилюють сучасний різновид «агорофобії» та «повернення до історії» серед практиків. Проте глобальний «простір потоків» все ж залишається об'єктивною реальністю, що пронизує локальний «простір місць», трансформуюючи його і трансформуючись при цьому сам.

1.2. Гносеологічний мейнстрим просторової організації локального економічного розвитку

Незважаючи на неймовірний поступ глобалізації, який спостерігається ще з XVI ст.¹⁸, усі економічні явища та процеси відбуваються у географічному просторі. Будь-які економічні концепції неминуче охоплюють питання територіальної специфічності певної активності (аспект локалізації) або, навпаки, питання, пов'язані з подоланням просторової¹⁹ й географічної відстані (аспект глобалізації). Однак в економічній літературі до початку 1990-х рр. просторовий аспект здебільшого ігнорувався теоретиками і практиками (крім вузькоспеціалізованих досліджень) при розгляді міжнародної економічної системи, а її географічний вимір розглядався винятково крізь призму теорії порівняльних переваг Д. Рікардо. Проте у сучасних умовах стало очевидно, що конкуренція між локаціями (регіонами) є інколи більш важливою та інтенсивною, ніж конкуренція між окремими

---

¹⁸ Більшість дослідників починають відлік процесів глобалізації саме з відкриття Америки Х. Колумбом.

¹⁹ Просторо-потоків та просторо-місцевої.

державами, а отже, забезпечення високого рівня локального економічного розвитку стає одним зі стратегічних пріоритетів для урядів.

Так, на веб-сайті Світового банку зазначено: «Локальний економічний розвиток (ЛЕР) надає локальним урядам, представникам приватного та неприбуткового секторів, а також локальним спільнотам можливість співпраці для покращення локальної економіки. Він спрямований на підвищення конкурентоспроможності, стимулюючи цим стійке зростання, яке є інклюзивним» [80].

У загальних рисах локальний економічний розвиток можна визначити як «... структурний та динамічний процес, що завдяки ефективному використанню локальних ресурсів приводить до тривалого зростання рівня добробуту населення у місцевості чи регіоні в рамках окремої держави» [81]. З точки зору промислово розвинутих держав ЛЕР традиційно розглядається як зміни, що впливають на здатність місцевого господарства «стимулювати економічне зростання, генерувати робочі місця та створювати нове багатство для локальних резидентів» [82].

Процес ЛЕР охоплює три виміри:

– економічний – аспект ефективного використання місцевими фірмами локальних ресурсів, генерування ефекту масштабів, зростання продуктивності і підвищення конкурентоздатності;

– соціокультурний – формування соціальних й економічних мереж на принципах врахування локальних цінностей та інституційної підтримки ЛЕР;

– адміністративний й політичний – місцеві ініціативи, які формують локальне середовище [81, с. 51].

Згідно з Блейклі, концепція ЛЕР базується на чотирьох факторах:

1. Індигенні ресурси та локальний контроль.
2. Формування нового багатства.
3. Створення нових можливостей.
4. Експансія ресурсів.

ЛЕР не можна розглядати у певному «сферичному вакуумі» осторонь від решти економічної системи. Національний економічний розвиток (НЕР) безпосередньо впливає на ЛЕР за посередництвом суспільних благ, фіскального механізму, системи територіальних преференцій та ін. Процеси глобалізації знаходять своє вираження у ЛЕР як з боку пропозиції (локальне розміщення філій ТНК, поширення фінансового капіталу), так і з боку попиту (спричиняючи імпорт товарів / послуг та культури). Сам ЛЕР може розглядатись як у різних географічних зрізах (рівень регіону²⁰, міста, іноді цілої держави), так і з точки зору диверсифікованих резидентів (економічні, політичні, соціальні агенти й громадяни),

З огляду на означену багатогранність парадигма локального економічного розвитку «опирається» чи не на весь спектр концептуальних доробків економічної теорії, а також соціології та психології. З метою максимального охоплення концепцій, що пояснюють найважливіші аспекти ЛЕР в умовах глокалізації, ми здійснили суттєву фрагментацію розгляду гносеології просторового розвитку. В цьому підрозділі ми більш детально рушійні сили, які обумовлюють концентрацію економічної й соціальної активності у певних просторових центрах (полюсах). У наступних підрозділах акцент буде зроблено на: характеристиках сформованих полюсів розвитку (п. 1.3); особливостях трансмісії локального зростання у навколишній (периферійний) простір (п. 2.1); взаємодії з національними і глобальними економічними потоками (п. 2.2). Основну увагу ми зосередимо на аспектах промислового розміщення відповідно до принципів регіональної та урбаністської економічної теорії в умовах глокалізаційного середовища, але певною мірою розкриємо також пов'язані соціальні, політичні та інші аспекти на рівнях мікро-, мезо-, макро- і мегаекономіки.

Концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію економічної та соціальної активностей, вирізняється одним із найбільших

---

²⁰ Авторське трактування терміна «регіон», що використовуватиметься у цьому дослідженні наведено в підрозділі 1.1.

доробків серед усіх напрямків економічної теорії, що зумовлює значну складність його систематизації. У цьому підрозділі ми дотримуватимемося такої послідовності висвітлення теоретичних моделей:

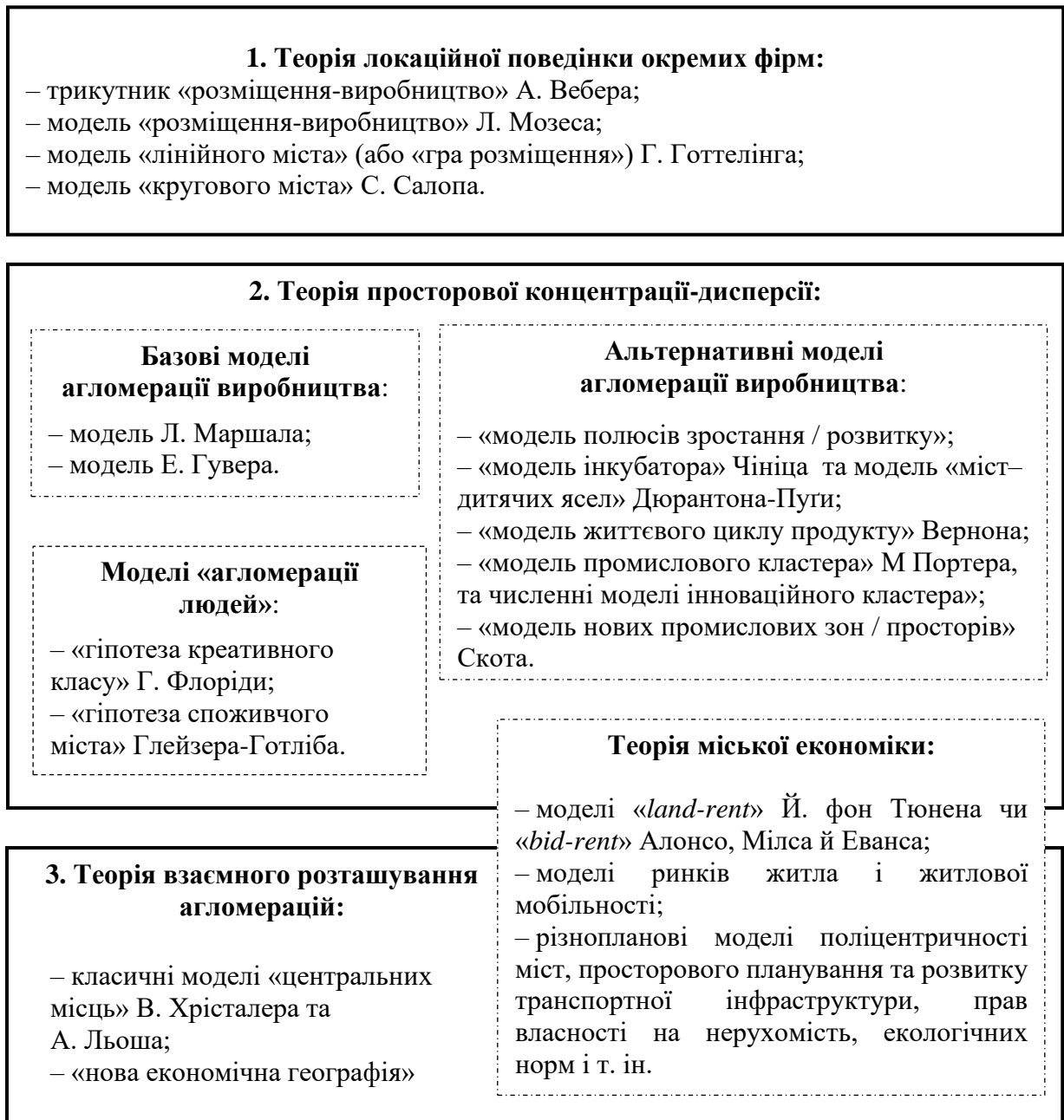
1. Теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми (мікрорівень).
2. Обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів і населення.
3. Концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій.

Більш детально логіка підрозділу 1.2 наведена на рис. 1.5. Слід зазначити, що ми здійснюватимемо акцент на працях західних дослідників, хоча в даному напрямку існує чимало досліджень проведених представниками соціалістичної школи (наприклад, В. Вернадський, М. Колосовський, М. Некрасов, В. Немчинов та ін.). Причиною такого рішення було те, що останні аналізували процеси просторової організації економіки в умовах командно-адміністративної системи, інструменти та стимули в якій, суттєво відмінні від тих, що актуальні для ринкової економіки.

Концепції вибору місця розміщення окремою фірмою здійснюють мікроекономічний аналіз відповідно до принципів класичної й неокласичної шкіл та роблять акцент на таких чинниках, як транспортні витрати, локальні ціни на фактори виробництва, структура виробництва («витрати-випуск»), наявність товарів-замінників, ринкова структура і рівень конкуренції. Типові теоретичні моделі у цьому контексті представлено:

– трикутником «розміщення-виробництво» А. Вебера [83]. Згідно з апроксимаціями моделі, для максимізації прибутку фірмі потрібно розміщуватись у центроїді умовного трикутника, одним із кутів якого є локація ринку збуту, а двома іншими – основні постачальники ресурсів;

– моделлю «розміщення-виробництво» Л. Мозеса [84]. Вона є продовженням моделі А. Вебера, що враховує можливість взаємозамінності регіонів;

Рис. 1.5. Гносеологічний мейнстрим просторової організації економічного розвитку

Джерело: систематизував автор.

– моделлю «лінійного міста» (або «грою розміщення») Г. Готтелінга [85]. Це модель ігрової двохетапної некооперованої взаємодії учасників з метою визначення розташування своїх торгових точок у лінійному просторі та встановлення ціни на товар, за якої основною передумовою вибору конкретного продавця покупцем є відстань до нього;

– моделлю «кругового міста» С. Салопа [86]. Вона схожа за апроксимацією на попередню модель, але географічний простір у ній розглянуто не в лінійному, а у круговому відображенні.

Проте описані вище моделі, аналізуючи роль окремих факторів для вибору локації фірми, не враховують комплексну природу сукупності їхніх впливів, що залишає не вирішеною проблему детермінації домінуючих факторів. Крім цього, дослідження з позицій мікроекономіки не дає змоги дійти систематичного висновку щодо пріоритетності варіанта з промисловою концентрацією чи дисперсією для розміщення фірми.

Загалом, розглядаючи загальні риси просторового розміщення виробництва, дослідники виділяють дві особливості [87]. По-перше, більшість промислових і комерційних секторів мають тенденцію до просторової концентрації²¹. По-друге, відбувається просторовий розподіл самих виробничих осередків відповідно до їхнього розміру (так звана «урбанізаційна ієрархія»), що впливає на спектр секторів, які в них розміщуються: типово на території держави чи певного ринкового ареалу формується найбільше місто (часто столиця), в якому концентрується найбільша кількість типів економічної діяльності, а в міру зменшення розміру осередків кількість секторів у них також зменшується.

Питання просторової концентрації спорідненої виробничої діяльності насамперед пов'язане з ефектом масштабу (англ. «*economies of scale*»), а та складова ефекту масштабу, яка безпосередньо генерується просторовою близькістю виробництва, отримала назву «ефект агломерації» (англ. «*agglomeration economies*»). Першим, хто обґрунтував чинники ефекту агломерації, був А. Маршалл [89], відповідно всі традиційні типи агломерацій, створення та функціонування яких зумовлено експлуатацією ефекту масштабу, традиційно називають «маршаллівськими»²² (найбільш

---

²¹Класифікацію секторів з урахуванням їхньої схильності до просторової концентрації, дисперсії чи нейтрального розміщення ми розглядали у: [88]

²² Самі ж переваги, зумовлені позитивним ефектом масштабу, іноді називають «маршаллівськими».

характерним прикладом такої агломерації є промисловий район). Так, А. Маршалл зазначав, що позитивний ефект масштабу пояснюється трьома факторами, які іноді інтерпретуються як підвиди ефекту агломерації:

– перелив знань (англ. «*knowledge spillovers*») – просторова концентрація виробничої діяльності споріднених секторів, яка забезпечує легший доступ учасників до т. зв. «замовчуваної інформації» (англ. «*tacit information*»), що отримується як протягом офіційних зустрічей, так і на основі неформальних контактів. Така інформація є частковою й недостовірною, але чим більше учасників обмінюється нею, тим більш когерентним буде уявлення про загальний стан ринку. Типовим прикладом використання ефекту переливу знань слугує концентрація міжнародних фінансових ринків, на яких ринкова інформація змінюється щохвилини, у вузьких локальних межах *Wall Street, City of London* чи *Marunouchi*;

– локальні неторгові ресурси (англ. «*non-traded local inputs*») – територіальна близькість спеціалізованих обслуговуючих фірм, яким вигідніше розміщуватись поблизу великої кількості виробників у ключових для агломерації секторах. Ресурси такого типу називають «неторговими» з метою відокремлення їх від постачання сировини чи напівфабрикатів, які розглядаються як «споживчі» ресурси (англ. «*consumed inputs*») в моделях А. Вебера [83] та Л. Мозеса [84]. Прикладом локальних неторгових ресурсів можуть бути послуги фірм, що займаються тестуванням безпеки в автомобілебудівних агломераціях м. Штутгарта, Нагої чи Детройта;

– концентрація кваліфікованої робочої сили, що знижує рекрутингові витрати компаній і виявляється в кількісному й якісному аспектах, а саме у: наявності можливості оперативно реагувати на пікове зростання попиту на продукцію компанії; зменшенні тривалості та вартості підготовки і перепідготовки найманих працівників.

Наведені вище три фактори ефекту агломерації влучно визначені Ж. Дюрантоном та Д. Пугою [90] як процес «навчання, обміну та узгодження» (англ. «*learning, sharing and matching*»). Вони дають змогу розглядати

агломерацію як динамічний феномен одночасних процесів взаємодій. У своїй сукупності ці фактори детермінують ефект масштабу, який є зовнішнім для кожної окремої фірми, але він є внутрішнім для територіальної концентрації, що зумовлює її конкурентну перевагу перед більш «розрідженими» локаціями.

До певної міри канонічною в економічній літературі вважається також альтернативна класифікація ефектів агломерації, яку вперше запропонував Б. Олін [91], а згодом розвинув Е. Гувер [92, 93]. Вона відрізняється від маршаллівської перспективою розгляду елементів, а також тим, що до уваги беруться не лише секторальні, а й диверсифіковані агломерації. Згідно із запропонованою класифікацією, виділяють три типи ефектів агломерації:

1. Внутрішній ефект масштабу (англ. «*internal returns to scale*»). Він генерується окремою фірмою при зростанні обсягів виробництва переважно за рахунок поступового зменшення відносної частки постійних витрат і поглиблення розподілу праці. Традиційно вважається, що внутрішній ефект масштабу не є релевантним із маршаллівськими ефектами агломерації, які за своєю природою є зовнішніми для фірми. Однак у розумінні Е. Гувера внутрішній ефект масштабу – це винятково просторовий феномен, оскільки припускається, що він генерується завдяки значному обсягу інвестицій, які спрямовуються в окрему локацію, ігноруючи при цьому інші регіони. Актуальність внутрішнього ефекту масштабу як локомотива ефекту агломерації особливо помітна при розгляді гігантських та містоутворюючих корпорацій, які стають важливими пулами як капіталу, так і робочої сили (наприклад, «*Fiat*» в м. Турин).

2. Ефект локалізації (англ. «*economies of localization*») – підвид ефекту агломерації, що стосується груп фірм одного чи близькоспоріднених секторів, розміщених в одній локації. Типово ефект локалізації виникає в результаті формування відносин «замовник-постачальник» з одночасною експлуатацією всіх трьох маршаллівських факторів ефекту агломерації: переливу знань, концентрації неторговельних послуг та кваліфікованої робочої сили.

3. Ефект урбанізації (англ. «*economies of urbanization*») – підвид ефекту агломерації, який отримують локально концентровані фірми, що належать до неспоріднених секторів. Цей ефект може розглядатись як певна сукупність внутрішніх ефектів масштабів і ефектів локалізації, яка виникає в агломерації з концентрацією виробництва різних секторів, а остання неминуче спостерігатиметься в тій чи іншій мірі навіть для агломерацій, які традиційно вважаються моносекторними). Найважливішим аспектом при цьому є те, що зростання цін факторів виробництва, яке виникає в результаті концентрації, має компенсуватись зростанням обсягів внутрішніх ринків у агломерації.

Слід вказати, що у сучасній економічній літературі, крім наведених традиційних підвидів ефектів масштабу А. Маршалла та Е. Гувера, подано також низку інших ефектів, які у своїй сукупності формують т. зв. «дюжину ефектів масштабу» (більш детально вони розглядались у працях: [88, 94]).

Серед дослідників на сьогодні не досягнуто консенсусу щодо того, що має більший пріоритет для ефективного локального економічного розвитку: спеціалізація в межах одного сектору (ефект локалізації) чи секторальна диверсифікація (ефект урбанізації). На перший погляд, частка прихильників диверсифікації над спеціалізацією є дещо більшою²³, але результати цих досліджень не можна вважати повністю переконливими [96]. Один із найбільш проблемних аспектів таких досліджень полягає у тому, що продукт багатьох інноваційних активностей – це наслідок поєднання результатів численних розрізнених секторів, а отже, класифікувати їхній ефект дуже складно [97].

Відповідно до природи «меж» між фірмами і секторами, можемо виділити три класи агломерацій (табл. 1.5), які також відображають більш фундаментальні зміни характеру зв'язків між фірмами, що часто перебувають у площині відносин власності. Справді, реорганізація структури власності –

---

²³Емпірична перевірка впливу спеціалізації та диверсифікації на ВВП регіонів рівня NUTS-2 в ЄС, проведена в кандидатській дисертаційній роботі автора, також показала незначну перевагу диверсифікації [95].

один із ключових аспектів, що детермінує рівень конкурентних чи коопераційних зв'язків між фірмами [98].

Проблематика обговорення суті й причин агломерації виробництва є доволі складною як в емпіричному, так і у теоретичному аспекті. З емпіричної точки зору важко розрізняти ефекти локалізації і урбанізації, тому що в реальній економіці через процедури злиття та поглинання фірми часто змінюють власників та операційний сектор, а великі міста містять концентрацію як диверсифікованих, так і споріднених секторів.

Наведені у табл. 1.5 агломерації слід розглядати як певні «ідеальні типи», відповідно до яких можна здійснювати емпіричний аналіз та розробляти практичні рекомендації. Звичайно, в реальності описані еталонні варіанти трапляються доволі рідко, але запропоновану класифікацію варто використовувати для детермінації векторів тяжіння агломерації.

Таблиця 1.5

Типи аглоерацій

Характеристики	Чиста аглоерація	Промисловий комплекс	Соціальна мережа
Розмір фірм	атомістичний	деякі фірми є великими	різний
Тип взаємовідносин	невстановлені або фрагментовані й нестабільні	формалізовані; стабільні; торгові	базується на довірі та лояльності; спільне лобювання; joint ventures; неопортуністичні
Членство	відкрите	закрите	частково відкрите
Доступ до аглоерації	рентні платежі; локація	внутрішні інвестиції; локація	історія; досвід; локація важлива, але не обов'язкова
Просторові наслідки	зростання ренти	відсутній вплив на ренту	часткова капіталізація ренти
Характер простору	міський	локальний, але не міський	локальний, але не міський
Приклад аглоерації	конкурентна урбанізаційна економіка	сталеварний або хімічний комплекс	нові промислові зони
Підхід до аналізу	моделі чистої аглоерації	теорія «розміщення–виробництва»; аналіз «витрати–випуск»	теорія соціальних мереж

Джерело: [87, с. 60]

Так, у моделі чистої агломерації міжфірмові зв'язки є непостійними. Фірми-учасники, зазвичай, «атомістичні» в тому значенні, що їхній ринковий вплив є незначним, а відносини з іншими фірмами і споживачами постійно змінюються у відповідь на арбітражні ринкові можливості, приводячи до інтенсивної локальної конкуренції. Зовнішнім ефектом, який отримують локальні фірми, буде сам факт присутності інших фірм. Ціною такої присутності є рента на нерухоме майно, яка постійно зростає при збільшенні кількості учасників. Типовим прикладом чистої агломерації слугують метрополії.

Промисловий комплекс характеризується переважно довготерміновими, стабільними й передбачуваними відносинами між фірмами-учасниками. Саме такий тип агломерації традиційно описували класики (А. Вебер [83]) і неокласики (Л. Мозес [84]) з допомогою поєднання локаційного аналізу та використання матриць «витрати-випуск» [99]. Для того, щоб стати учасником промислового комплексу, необхідно здійснити значне довготермінове інвестування як у фізичний капітал, так і в нерухомість. Територіальна близькість у таких альянсах необхідна переважно для мінімізації міжфірмових транспортних та трансакційних витрат. Рентна плата при цьому не має тенденції до зростання, оскільки фірми типово купують всю необхідну територію відразу і без мети перепродажу. До того ж такі комплекси часто знаходяться за межами міст.

Третій тип агломерації отримав назву «соціальна мережа» (англ. «*social network*»)²⁴. Її асоціюють насамперед із працями М. Грановетера [100], які першопочатково були реакцією на ієрархічну модель О. Вільямсона [101]. Модель соціальної мережі підтверджує, що базовані на довірі відносини між ключовими децизивними агентами різних організацій можуть бути не менш важливими ніж формальні ієрархічні відносини між децизивними агентами однієї організації. Засновані на довірі взаємовідносини можуть виражатись у

---

²⁴ Ця концепція вперше була введена у 1970-х рр., коли сучасне масове трактування терміна «соціальна мережа» як Інтернет-спільноти ще не існувало.

таких ініціативах, як спільне лобювання певних інтересів, спільна підприємницька діяльність, створення неформальних альянсів, взаємне узгодження торговельних відносин. Однак основною рисою довіри вважається відсутність опортунізму, тобто відсутність побоювань щодо певних економічних «репресій» у відповідь на будь-яку зміну характеру міжфірмових відносин. Відносини довіри насамперед базуються на тривалому історичному досвіді співпраці агентів, які приймають рішення, та можуть бути географічно дещо розпорощеними. Проте саме за умов просторової близькості відносини, що базуються на довірі, як правило, значно посилюються, приводячи до формування специфічного локального бізнес-середовища, яке характеризується впевненістю, прийняттям ризиків і співпрацею. Членство у соціальній мережі є частково відкритим, тобто проста сплата локальної ренти не гарантує доступу, але збільшує його шанси. Модель соціальної мережі містить елементи моделей кластера М. Портера та нової промислової зони А. Скота (вони розглядатимуться далі). Як приклад соціальних мереж часто наводять Кремнієву долину²⁵ чи регіон Емілія-Романья в Італії²⁶. Як бачимо у цій моделі простір є локальним, але не обов'язково урбаністичним.

При розгляді типології агломераційних альянсів необхідно дослідити аспект ризиків, у пов'язаних із просторовою концентрацією. Чи не найбільшу загрозу для локальної концентрації виробництва становить небажаний витік інформації [102], що є зворотним боком ефекту, зумовленого «переливом знань». Особливо актуальною така загроза стає для фірм із високою роллю науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), причому для малих фірм ця загроза може бути більшою через те, що часто вони створюються для комерційної експлуатації єдиного інноваційного продукту, рішення чи активу. Не дивно, що чимало фірм (особливо у фармацевтичній галузі, оборонній індустрії, ІКТ) намагаються знизити рівень офіційних та

---

²⁵ Вона, проте, наводиться як приклад чи не кожної моделі агломерації.

²⁶ Економіка регіону Емілія-Романья значною мірою базується на діяльності десятків тисяч кооперативів, до яких входять 75% населення, з чим часто пов'язують високий рівень життя в цьому регіоні.

неофіційних контактів із конкурентами, створюючи просторові «острівці» інновацій або розміщуючись поруч із представниками інших секторів. Якщо ж у моделі соціальної мережі цей ризик може частково нівелюватись через колективні норми і принципи, то в моделі чистої агломерації ризик втрати інформації до її захисту правоохоронними авторськими документами не обмежується нічим. Іншими традиційними відцентровими гравітаційними силами є загрози, пов'язані з надмірною концентрацією населення та подорожчанням землі й частини ресурсів.

Як ми вже зазначали вище, описані три типи агломерацій (у підрозділі 1.3 ми більш детально розглянемо також альтернативні варіанти вияву і класифікації агломерацій) слугують теоретичними еталонами, а реальні просторові альянси будуть поєднанням рис кожного з цих ідеальних типів. Однак викликом для емпіричних досліджень є детермінація пропорцій вияву кожного з названих підвидів. Так, якщо для моделей чистої агломерації основним емпіричним критерієм буде зростання місцевих реальних цін на нерухомість, то у разі промислових комплексів цей критерій може зовсім не виявлятися, а натомість заслуговує на увагу стабільність купівельних та децизивних зв'язків. В емпіричних дослідженнях моделей соціальних мереж на передній план виходить бажання проводити спільні заходи різного рівня формальності.

Дискусійними є також аспекти впливу різних типів агломерацій на темпи локального і національного зростання й розвитку. Очевидно, що інновації та підприємництво загалом концентруються в агломераціях [102]. Однак інновації практично однаковою мірою можуть детермінувати кожен із трьох типів агломерації з урахуванням різних підходів до генерації, обміну, придбання й експлуатації знань. Різні підходи до емпіричного оцінювання впливу агломерацій розкрито у працях: [103, 104]. На основі цього можна зробити висновок, що для отримання адекватних результатів важливо проводити первинні розвідки і вивчати конкретні «кейси» у стилістиці М. Портера, а не лише здійснювати аналіз вторинних даних.

Крім мейнстримових моделей виробничої агломерації, які базуються на постулатах А. Маршалла [89] та Е. Гувера [92], можна також виділити низку альтернативних моделей, які пояснюють окремі аспекти процесу просторової концентрації виробничих сил. Найбільшого поширення в економічній літературі й політичних стратегіях набули:

– «модель полюсів зростання / розвитку», яка стала лейтмотивом тематики цього дослідження і робить акцент на ролі ключових фірм чи галузей як локомотивів регіонального розвитку, які через певні канали (т. зв. «осі») транслуються на національний та глобальний рівні (більш детально ця концепція розглядатиметься у підрозділі 1.3);

– «модель інкубатора», яка асоціюється з дослідженнями Б. Чініца [105], котрий стверджував, що просторова концентрація секторально диверсифікованих фірм різного розміру може виконувати роль своєрідного «інкубатора» для появи нових фірм, на відміну від промислових комплексів, які складаються з декількох великих фірм, що часто генерують основну масу допоміжних продуктів і сервісів на внутрішніх потужностях та не потребують значної кількості постачальників і посередників. Аргументацію доцільності використання «моделі інкубатора» підсилили Ж. Дюрантон та Д. Пуга [106] у своєму дослідженні т. зв. «міст – дитячих ясел» (англ. *«nursery cities»*);

– «модель життєвого циклу продукту» Р. Вернона [107, 108], яка часто застосовується для характеристики якісних аспектів просторової інвестиційної структури. Хоча ця модель найчастіше використовується при аналізі міжнародних інвестиційних потоків [108], в оригінальній версії [107] її основу становлять спостереження на рівні агломерацій. Згідно з моделлю життєвого циклу продукту, в периферійних регіонах, які типово характеризуються дешевшою і менш кваліфікованою робочою силою, концентруватиметься виробництво продукції більш «зрілого» етапу, тоді як у «центральных» агломераціях більш вірогідним є розміщення виробництв на ембріональному етапі (наприклад, відділення, що займаються НДДКР чи стратегічним топ-менеджментом);

– «модель промислового кластера» М. Портера [109, 110], згідно з якою просторова близькість виробничих фірм максимізує взаємний трансфер знань, технологій, інформаційних потоків та він стає особливо актуальним для малих фірм, які покладаються переважно на зовнішні джерела інформації й технологій. Як вважає М. Портер, просторова концентрація (насамперед у межах одного сектору) формує т. зв. «взаємну видимість» (англ. «*mutual visibility*») серед фірм, що стимулює конкуренцію, а остання – інновації (не стільки винаходи, скільки нові ідеї, дизайн, маркетингові та комерційні рішення). Інновації ж сприяють конкуренції й економічному зростанню у цілому кластері. Іншим джерелом зростання у кластері є транспарентність відносин фірм із постачальниками і споживачами. Загалом М. Портер вивів на новий рівень концепцію конкурентності, позбавивши її розуміння винятково у контексті прибутковості. Більшість рис удосконаленої концепції було адаптовано до моделі кластера. Пізніше дослідники розвинули концепцію «промислового кластера», ще більше роблячи акцент на інноваційності останнього («модель інноваційного кластера» іноді розглядається як варіант «промислового кластера») [111];

– «модель нових промислових зон / просторів», що базується на низці спостережень А. Скотта [112] у сфері урбаністичного планування та географії, на основі яких деякі дослідники зробили висновок, що агломерації дрібних фірм мають тенденцію до більшої інноваційності, ніж агломерації, що формуються переважно з великих фірм [98]. Як пояснення цього феномену наводилось твердження про те, що означене середовище забезпечує відповідний фон (фр. «*milieux*») для розвитку інновацій на основі вже згадуваних «переливів знань» і взаємної довіри між агентами. Важливо вказати, що емпіричне підтвердження кооперативної форми відносин виявлено для окремих держав Європи [113], але щодо інших регіонів погляди дослідників відрізняються [114, 115]. Означений зв'язок між розмірами фірм, інноваціями та виробничими агломераціями викликав значний інтерес у

практиків, ставши підґрунтям для численних стратегій просторового планування з метою стимулювання локального економічного розвитку [116].

Крім моделей, які визначають локальну концентрацію виробництва, останнім часом дедалі більший науковий інтерес викликають теоретичні концепції «агломерації людей» з акцентом на соціальних аспектах просторової концентрації. Дві найбільш поширені моделі такого спрямування представлені «гіпотезою креативного класу» Р. Флоріди [117] і «гіпотезою споживчого міста» Е. Глейзера та Дж. Готліба [118].

Гіпотеза креативного класу висловлює припущення, що у місцевостях, які є толерантними до культурних відмінностей серед членів спільноти, створюється сприятливе середовище для розвитку нетрадиційних підходів до генерації нових ідей, систем та продуктів. Міжкультурний «сплав» представників різних національностей і соціальних верств, а також концентрація осіб, які характеризуються творчими й артистичними професіями та неортодоксальними поглядами на спосіб життя, Р. Флоріда асоціює з комерційним динамізмом і креативністю локальних спільнот. Другим важливим аспектом моделі є те, що т. зв. «креативний клас» починає мігрувати до вищезгаданих осередків у пошуках відповідних робочих місць, бізнес-можливостей чи толерантного ставлення, а це посилює диверсифікацію системи та її здатність до продукування інновацій²⁷. Структуру креативного класу, складові елементи креативного розвитку регіону (т. зв. «три Т») й дискусійні аспекти гіпотези ми більш детально розглядали у працях: [88, 119].

Гіпотеза споживчого міста базується на подібному до попереднього аргументі про те, що висококваліфіковане населення з високим рівнем доходів щораз частіше мігруватиме до великих міст, які можуть запропонувати вищий рівень «зручностей» на зразок оперних театрів, музеїв, гастрономічних благ,

---

²⁷ Ідейною основою для гіпотези Р. Флоріди стали приклади тривалої історії соціальної толерантності та соціальних інновацій у м. Сан-Франциско (США), а також період «золотого віку» Голландії XVII ст., коли флорентійський економічний прорив супроводжувався формуванням толерантного середовища, яке приваблювало євреїв, гугенотів і католиків, котрі зазнавали репресій в інших європейських регіонах.

світських подій і т. ін. За такою логікою сучасне місто розглядається як місце не лише для роботи, а й для відпочинку, яке пропонує для осіб із високим рівнем доходів товари та послуги, що вирізняються значною еластичністю за доходами [118].

Єднальним аспектом обох гіпотез стає те, що, наприклад, артистична і кулінарна продукція, виготовлення якої здійснюють креативні особи, котрі концентруються у містах (модель Р. Флоріди), є саме тим продуктом для осіб із високим рівнем доходів, що вирізняється високою еластичністю за доходами (модель Е. Глейзера та Дж. Готліба). Проте слід наголосити, що деякі нещодавні дослідження [120, 121] відмічають те, що середня заробітна плата в артистичних секторах нижча, ніж середній показник оплати праці аналогічного рівня кваліфікації в інших секторах. Це можна пояснити як більш нерівномірним розподілом доходів, що типово для артистичних секторів, так і готовністю віддати частину доходів в обмін на задоволення від роботи. Однак із цього спостереження випливає висновок, що основними бенефіціарами креативного процесу є не стільки креативні працівники, скільки споживачі з високими рівнями доходів. Варто зауважити, що дискусія про основні аспекти обох гіпотез залишається відкритою (підтримку й критику основних постулатів можна знайти у таких працях: [122, 123]), однак незаперечним є факт важливості міжперсоналісних та соціальних зв'язків для локального економічного розвитку агломерацій.

Недоліком усіх попередніх моделей, розглянутих у підрозділі 1.2, стало припущення про те, що всі фірми й індивіди діють раціонально при своєму просторовому виборі. Проте можна виділити три суттєвих обмеження такого підходу. По-перше, складається враження, що фірми або індивіди наперед володіють інформацією про те, що їхня діяльність у певному місці буде більш успішною, ніж в іншому (або що ринок швидко виявить такі місця через ціновий механізм). По-друге, робиться припущення про обов'язкове використання вищенаведеної інформації фірмами та індивідами з метою

максимізації прибутків. По-третє, кумулятивним результатом такого вибору є те, що агломерації виникають природно.

У реальності ж інформація, наявна для фірм й індивідів, є доволі обмеженою і нерівномірно розподіленою між учасниками процесу просторового вибору. Отже, агенти не можуть і не приймають раціональні рішення, які максимізують прибутки, а їхній вибір переслідує паралельно додаткові цілі. Відповідно, доцільно переглянути існуючі моделі як індивідуального, так і колективного просторового розміщення щодо умов невизначеності й обмеженості інформації. Деякі спроби щодо врахування цих зауважень знаходимо у т. зв. «поведінкових теоріях», які прямо не пов'язані з просторовими питаннями. Серед них можна назвати моделі В. Баумоля (припущення про вибір фірмами короткострокових стратегій, спрямованих на максимізацію збуту, а не прибутку) [124] і Р. Сьєрта та Дж. Марча (припущення про т. зв. «конфліктні цілі», які ставлять перед собою керівники конкретних відділів і філій фірми, а не єдину чітку корпоративну ціль максимізації прибутку) [125].

Окремо слід також розглянути критику Г. Саймона [126] щодо «обмеженої раціональності» просторової поведінки фірм, яка насамперед пов'язана з обмеженою інформацією, вищеназваними конфліктними цілями, а також з урахуванням значної вартості зміни місця розміщення, що не відображено в інших моделях. Значні витрати, пов'язані з пошуком нової локації, купівлею земельної ділянки, розмонтуванням-монтуванням та придбанням нових виробничих будівель і споруд, наймом та тренуванням нового персоналу, роблять малоімовірною зміну місця розміщення у відповідь на незначні зміни ринкової кон'юнктури і коливання співвідношення сукупних витрат та надходжень, навіть за умов наявності достовірної інформації. Фірма швидше намагатиметься реорганізувати співвідношення факторів чи структуру діяльності в межах існуючих виробничих комплексів. Відповідно, основним запитанням стає таке: яким чином формується агломерація першопочатково?

Частково цей аспект розкривається в «еволюційному аргументі» А. Алчієна [127], згідно з яким економіка невизначеності характеризується двома невзаємовиключними типами середовищ: адаптивним та адаптивним. За умов адаптивного середовища всі фірми є більш-менш ідентичними щодо отримання часткової чи систематичної інформаційної переваги над конкурентами. Звичайно, фірми у цьому середовищі відрізняються між собою за здатністю до «виживання», але ця здатність не може бути передбаченою *ex ante*. Результати конкурентної боротьби виявляються лише *ex post*, оскільки фірми апріорі не володіють інформацією про те, чи буде їхня стратегія успішною. У термінології статистики цей «дарвіністський» підхід може бути сформований таким чином: у будь-який заданий період часу за умов адаптивного середовища ймовірність того, що стратегія окремої фірми виявиться успішною, є ідентичною для всіх учасників локального ринку.

За умов же адаптивного середовища окремі фірми мають можливість обробляти й аналізувати відносно більшу частину інформації насамперед через власний більший розмір. Інакше кажучи, в реальному світі гетерогенних фірм та недосконалої інформації менші фірми сприймають себе як інформаційнообділені, тому вони намагаються копіювати рішення великих фірм щодо стилів, форматів, протоколів, технологій і т. ін., що робить загальне середовище ще більш обумовленим наявністю великих гравців. Такий принцип слідування за лідером є типовим для олігархічних моделей в умовах невизначеності. Проте така поведінка також має важливе значення при розгляді аспекту вибору локації. Великі фірми володіють достатньою кількістю інформації та ресурсів для того, щоб провести аналіз вибору локації відповідно до класичних моделей А. Вебера [83], Л. Мозеса [84] чи Г. Готеллінга [85] та обрати раціональний варіант. Малі ж фірми, не володіючи таким обсягом ресурсів, віддаватимуть перевагу розміщенню у місцевостях попереднього проживання їхніх засновників. Часто такі невеликі фірми – це старт-апи колишніх працівників великої фірми, причому остання може здійснювати закупівлю лівової частки продукції малої фірми.

Географічне поширення, як і технологічний профіль таких своєрідних «спін-офів», зазвичай, є відображенням стратегії великої фірми та служить основою для виникнення агломерації й важливим стимулом локального економічного розвитку [128–130].

Із плином часу зростання конкуренції приводить до того, що питання вибору місця розташування стає актуальним також для колишніх малих фірм у міру їхнього розвитку. Як показує практика, більшість із них віддасть перевагу створенню нових підрозділів поблизу інших великих фірм на інших ринках, посилюючи цим рівень концентрації виробництва [131].

Вищерозглянуті моделі призначені для обґрунтування просторової поведінки окремих фірм та їхніх груп, що часто приводить до просторової концентрації виробництва. Однак самим агломераціям властиві певні закономірності розміщення у просторі. Як і в моделях олігополістичного середовища окремих фірм, цінова конкуренція приводить до того, що міста й промислові агломерації намагаються розміщуватися на певній відстані одині від одних. Водночас певні регіони можуть бути представлені кількома крупними міськими агломераціями, тоді як інші – лише рідконаселеними поселеннями. Проте навіть для пояснення таких контрастних випадків простежується певна «мікроекономічна» логіка, що виявляється у формуванні т. зв. «урбанізаційної ієрархії». Типово в державі «домінують» одне або два ключових міста, що традиційно розміщуються у центрах найбільш населених регіонів. Такі міста є переважно місцями локалізації більшої частини секторів, представлених національною економікою. Осередки інших більш периферійних регіонів менші як за чисельністю населення, так і за виробничою гетерогенністю. Водночас у міру зменшення кількості населення зростає загальна кількість таких міст у країні (т. зв. «правило рангу-розміру» – англ. *«rank-size rule»*). Інакше кажучи, класична урбанізаційна ієрархія – це групування міст різного рангу відповідно до кількості населення (тобто міста 1-го, 2-го та т. д. рангів). Сучасні ієрархії містять значно більше критеріїв для ранжування, на кшталт рівня концентрації регіонального секторального

виробництва, місце в логістичних ланцюгах, значення для соціального й економічного розвитку і т. ін. Концепції, в межах яких здійснюються економічні розвідки урбанізаційної ієрархії, об'єднують у т. зв. теорію «центральных місць» (англ. «*central place theory*»). Ключовими концептуальними моделями в межах теорії центральных місць є класичні підходи В. Хрісталлера [132] та А. Льоша [133] і більш сучасна модель, відома як «нова економічна географія» (серед численних досліджень, що формують її каркас, насамперед варто виділити праці П. Кругмана [134, 135] та М. Фуджіти та їхніх співавторів [136]).

Модель В. Хрісталлера вирізняється індуктивним підходом, оскільки вона більшою мірою базується на спостереженнях за поширенням міських поселень у південній Німеччині, а не на екстраполяції певних концептуальних принципів. Згідно з підходом цього дослідника, просторова економіка – це сукупність ринків у вигляді шестикутників, які накладаються один на одного, з містами по центру кожного з них [132].

Модель А. Льоша є цілком дедуктивною, тому що вона базується на розрахункових умовиводах, але, як і попередня модель, спонукає дослідників зробити схожий висновок про оптимальність шестикутних схем просторового розміщення. Щоправда, основна ідея обох моделей відрізняється: В. Хрісталер звертає увагу на максимальне охоплення ринку з однієї виробничої локації, тоді як А. Льош вираховує можливість обслуговування виробництва максимальною кількістю постачальників [133].

Основна ідея моделей у межах «нової економічної географії» (НЕГ) стає продовженням постулатів обох вищеназваних представників німецької школи економічної географії (однак вона розвивалась автономно від них) та полягає в тому, що виробнича концентрація чи урбанізація виникає із локальних особливостей чи унікальності (англ. «*peculiarity and particularity*»). Зародження НЕГ закладене у працях П. Кругмана [134, 135], який адаптував до географічного виміру ідеї й методологічний апарат із міжнародної економіки (зокрема т. зв. «нової теорії торгівлі») та низку абсолютно нових

аналітичних підходів. За майже три десятиліття існування парадигма НЕГ поповнилася численними теоретичними моделями, які розглядають різні аспекти урбаністичної й регіональної економіки (ключовими з них є: [137–139]). У цій роботі ми оглядово розглянемо лише основні постулати НЕГ; більш детально еволюція парадигми висвітлена у численних дослідженнях [140–142] (у тому числі авторських: [88, 143]).

Базова модель НЕГ охоплює декілька складових «блоків», на яких базуються решта подальших розвідок. Перший блок стосується співвідношення між розміром і багатоманітністю. Так, один із принципових аспектів НЕГ – це припущення, що багатоманітність наявних продуктів підвищує добробут індивідів та домогосподарств шляхом розширення можливостей вибору (т. зв. ефект «любові до багатоманітності» (англ. *«love of variety»*)). Водночас продуктова багатоманітність є платформою для зростання ефективності фірм і збільшує спектр ресурсів на вході, а також кількість ринкових опцій вибору та можливостей. У вимірі НЕГ одночасне поєднання розміру й багатоманітності веде до створення урбаністичної агломерації.

Другий елемент НЕГ – це фактор міграції. Припущення про ступінь міжрегіональної мобільності робочої сили відрізняється в окремих моделях парадигми, але канонічним є варіант із високим рівнем мобільності у промислових секторах і нульовим рівнем мобільності серед працівників землеінтенсивного аграрного сектору. У промислових секторах, які використовують людську робочу силу, більш імовірним є вияв позитивного ефекту масштабу, тоді як для аграрного сектору часто характерний постійний чи негативний ефект масштабу. Зростання локальної кількості працівників промислового сектору зменшує середній рівень заробітної плати у ньому та сприяє підвищенню ефективності фірм. У своїй сукупності вищеназвані фактори впливають таким чином, що у моделі НЕГ місто розглядається як своєрідний «інтерфейс» сукупного вияву ефекту масштабу, добробуту споживачів і ефективності виробництва.

Третім елементом базової парадигми є особливий спосіб врахування витрат, пов'язаних із подоланням географічної відстані, – т. зв. модель «айсберга», згідно з якою із одиниці транспортованої продукції до кінцевого пункту призначення прибуває лише τ продукції ($\tau < 1$). Така модель дає змогу враховувати не лише транспортні витрати, а й митні платежі, місцеві збори і т. ін.

Отже, загальна рівновага в моделі НЕГ – поєднання залежної від масштабів виробничої ефективності, часткової мобільності робочої сили та витрат на подолання географічної віддаленості, які у своїй сукупності генерують доцентрові чи відцентрові гравітаційні сили, що приводять до просторової концентрації або дисперсії відповідно.

Теоретичні моделі в межах каркаса НЕГ можна поділити на дві широкі групи: апросторові й просторові. Апросторові моделі за своєю внутрішньою логікою знаходяться ближче до моделей міжнародної торгівлі, оскільки транспортні та торгові витрати у них розглядаються не точно, а відповідно до поділу на «високі» чи «низькі». У чистих же просторових концептуальних підходах ці витрати точно моделюються за допомогою відстаневих специфікацій «айсберга».

Серед апросторових моделей варто виділити модель П. Кругмана та Е. Венблса [144]. Вона розглядає ситуацію з двома сусідніми економіками, одна з яких є великою і містить велику агломерацію, а друга – є малою та містить невеликі міські зони. В обох регіонах виробляються два типи продукту: промисловий із позитивним ефектом масштабу та аграрний із постійним ефектом масштабу. За умов відсутності торгівлі (через дуже високі торговельні витрати) обидва регіони матимуть ідентичну структуру виробництва. Однак зменшення торговельних витрат приводить до зростання центрально-периферійної дивергенції, оскільки агломераційні переваги великого регіону починають домінувати. Отже, якщо фактори виробництва є мобільними, то капітал і робоча сила мігруватимуть до великого регіону. Основною причиною є значний ефект внутрішнього ринку (англ. «*home-*

market effect)), оскільки більший ринок пропонує платформу для вищого внутрішнього рівня конкуренції, продуктового різноманіття та масштабів. Проте ефект агломерації домінуватиме до того моменту, поки торгові витрати не почнуть наближатись до нуля. При їхньому наближенні до нуля інвестори втрачають мотивацію для виробничої концентрації, а відповідно, спостерігатиметься просторова дисперсія виробництва. Інакше кажучи, крива залежності виробничої концентрації від рівня торгових витрат матиме вигляд перевернутої U , а це відображає те, що високий рівень просторової дисперсії спостерігається при дуже високих і дуже низьких торговельних витратах, а агломерація супроводжується високими торговельними витратами.

Як типові приклади просторових моделей НЕГ наведемо одновимірні симуляції М. Фуджіти і співавторів [136, 145], які знайшли своє продовження у двовимірних симуляціях Д. Стелдера [146]. Основна мета таких моделей – це обґрунтування кількісних параметрів урбанізаційної ієрархії та «правила рангу-розміру». За логікою цих моделей міста більш імовірно формуватимуться у дискретних пунктах простору серед неурбанізованих зон, а не створюватимуть неперервний континуум урбанізованої зони, що захоплює весь наявний простір (навіть сучасні конурбації на кшталт міської зони штатів Нью-Йорк – Нью-Джерсі – Коннектикут – Пенсильванія чи Великого Токіо історично формувались як дискретні міста, які згодом розширювались до практично повного злиття між собою). Поясненням цього феномену може бути те, що у разі розміщення в умовній околиці великого міста менш ефективним виробникам стає важко вижити на локальному ринку, де домінують виробники з метрополії (т. зв. «ефект перебування у тіні» – англ. *shadow effect*). Лише віддаленість і пов'язані з нею торгові витрати можуть стати достатнім «захистом» від місцевих монополій.

Незважаючи на фундаментальність підходу, методологія НЕГ на сьогодні використовується швидше для концептуального, а не емпіричного аналізу. Як типовий «кейс» застосування апарату НЕГ можна виокремити переважно лише вдосконалення емпіричних досліджень ринкових потенціалів

à la Ч. Харріс [147], в яких, крім відстані, також враховується вплив конкуренції, багатоманітності та рівня доходів (наприклад, [148]). Однак загальна кількість емпіричних розвідок в сфері НЕГ поступово зростає ([149, 150]), хоча неможливо не вказати на велику чутливість отриманих результатів до використаної специфікації (особливо щодо врахування торговельних витрат).

Загалом, цей підрозділ присвячений спільним аспектам формування як промислової, так і міської агломерації (із більшим акцентом на першій). Проте міські агломерації вирізняються низкою специфічних рис, які часто не відповідають загальному мейнстриму теорій просторового розміщення. Окремі аспекти містоутворення розглянуто у численних теоріях міської (урбаністської) економіки, які у своїй сукупності стали самобутньою частиною парадигми просторового розміщення. До найважливіших елементів апарату таких моделей належать:

- аспект ренти нерухомості (земельні ділянки типово дорожчають у міру наближення до центру та, відповідно, їхній розмір у власності окремих фірм чи домогосподарств має тенденцію до зменшення, що відображається у класичних моделях «*land-rent*» Й. фон Тюнена [151] чи «*bid-rent*» В. Алонсо [152], Е. Мілса [153] та А. Еванса [154]);

- аспект вибору місця поселення домогосподарствами (численні моделі ринків житла і житлової мобільності [155–157]; особливості вибору місця поселення залежно від соціальних особливостей: наприклад, віку [158], належності до малих чи нетрадиційних домогосподарств (батьки-одинаки, бездітні, ЛГБТ- чи полігамні сім'ї, домогосподарства з однієї особи, спільне проживання без сімейних зв'язків)) [159, 160];

- різнопланові специфічні аспекти, пов'язані з поліцентричністю міст, просторовим плануванням та розвитком транспортної інфраструктури, правами власності на нерухомість і екологічними нормами, що у своїй сукупності зумовлюють виникнення процесів суб-, ре- чи деурбанізації.

Слід зазначити, що розглянуті в цьому підрозділі моделі формують далеко не повний перелік концептуальних уявлень про природу та ефекти просторового розміщення виробництва. У контексті нашого дослідження варто вказати, що просторова концентрація виробництва (незалежно від того чи вона сформувалась внаслідок експлуатації певних локальних ресурсів та ринків, чи виникла спонтанно в результаті гравітаційних процесів) розглядатиметься як базова прерогатива глокалізації, оскільки у сформованих центрах (полюсах) створюється своє унікальне середовище, яке, щоправда, перебуває під перманентним впливом національних і глобальних потоків. Водночас просторова дисперсія виробництва на сьогодні є щораз більшим виявом глобалізації, оскільки із розвитком транспорту, технологій передачі даних та управління процесами географічна віддаленість стає дедалі меншим бар'єром, а отже, доцентрові гравітаційні процеси поступово ставатимуть щораз більш розмитими. Проте, з іншого боку, знову зростає загроза, що надто високі торговельні витрати з просторового виміру перемістяться у міжцивілізаційний чи міжблоковий вимір, тобто дисперсія виробництва всередині мегарегіонів буде відбуватись паралельно з обмеженістю міжрегіональних потоків та створенням нових «буферних зон», «стін» чи «завіс» (тобто виробничий простір буде формуватися за регіональним стандартом, про який вже йшлося у підрозділі 1.1).

1.3. Еволюція концепції полюса розвитку

Процеси глокалізації, що накладаються на нерівномірність просторового поширення виробничої діяльності, проявляються через появу територій із випереджаючими темпами економічного зростання чи загального соціального розвитку, які ми називатимемо в цій роботі «полюсами». Розглядаючи економічну категорію «полюс зростання / розвитку» виділимо два її значення:

– вузьке – як узагальнення постулатів концепції полюсів зростання, яку розробили представники французької школи просторової економіки у 1950–

1970-х рр. (переважно для цього періоду застосовується категорія «полюс зростання», а не «полюс розвитку»);

– широке – як елемент просторової структури, що через певні свої характеристики, стає гравітаційним центром для інвестицій чи мобільності населення. Такими характеристиками елементів можуть бути: висока чисельність чи щільність населення, економічний потенціал, сучасна транспортна і технічна інфраструктура, кваліфікована робоча сила, присутність промислових секторів із високою доданою вартістю, наявність дослідних інститутів та закладів вищої освіти й ін.

Розглядаючи еволюцію основних концептуальних етапів теорії поляризації зауважимо, що її витoki традиційно пов'язують із французьким вченим Ф. Перру, який вперше вжив термін «полюс зростання» у праці «Нотатки про поняття полюсів зростання»²⁸ [161], опублікованій у 1955 р. Хоча деякі дослідники вважають першоджерелом більш ранню працю Ф. Перру, яка надрукована в 1950 р. [162] і присвячена типам економічного простору²⁹. Зокрема у цій праці економічний простір розглядається «...як силове поле з центрів (полюсів, осередків, із яких виходять відцентрові сили і куди спрямовані доцентрові сили)» [162]. Однак сам Ф. Перру у своїй статті «Багатонаціональні інвестиції і аналіз полюсів розвитку та полюсів інтеграції» (1968 р.) вказував: «В даний час аналіз полюсів зростання та полюсів розвитку, що зародився, динамічно структурується та поглиблюється, має великий і зростаючий вплив у континентальній Європі. Зароджений у Франції близько 1947 р., він був асимільований та збагачений декількома напрямками» [163]. Тобто в якості першооснови теорії поляризації Ф. Перру визначив свої ранні публікації за 1947–1948 рр., присвячені теорії економічного домінування. На підтвердження цього слід визнати, що багато авторських роз'яснень

²⁸ Праця «Нотатки про поняття полюсів зростання» (фр. «*Note sur la notion de pôle de croissance*») [161] увійшла до більш відомої за межами Франції фундаментальної роботи Ф. Перру «Економіка ХХ ст.», перше видання якої опубліковане у 1961 р. [162].

²⁹ Основою статті була лекція, прочитана в Гарварді та опублікована французькою та англійськими мовами, яка згодом також увійшла до збірника «Економіка ХХ століття» із заголовком «Полюси зростання» (перший розділ другої частини).

функціонування полюсів зростання / розвитку мають зв'язок з теорією домінування.

Ф. Перру сформував набір важливих методологічних положень, які мають стати основою економічної політики, що базується на теорії полюсів зростання. Він дотримується думки, що «...зростання не відбувається всюди і відразу, а виявляється в точках або полюсах зростання зі змінною інтенсивністю та поширюється через різні канали з варіюючими ефектами для економічної системи» [162, с. 143]. В результаті країни стають «сузір'ями» полюсів розвитку з ареалами їхнього поширення, що «...утворюють поєднання рушійних і активних одиниць та порівняно пасивних і рухомих систем, вони – структуровані економічні ансамблі, і чим менше у теорії береться до уваги їхня структура, тим більше вони вважаються однаковими та однорідними системами і менше враховуються на практиці ризики та можливості для економічного розвитку країн» [162, с. 183].

Разом із тим потрібно визнати, що теорія поляризованого розвитку Ф. Перру характеризується термінологічною перенасиченістю та плутаниною³⁰, оскільки він використовував у своїх публікаціях широкий спектр термінів, схожих за змістом, а саме: «полюс зростання», «полюс розвитку», «вісь розвитку», «зона розвитку», «полюс інтеграції» та ін.

У своїй ранній праці³¹ Ф. Перру використовує як інтегруюче поняття термін «точки розвитку» (фр. «*points de développement*»), що об'єднує «...полюси розвитку (прості чи складні одиниці), зони розвитку та осі розвитку» [162, с. 206]. Однак у подальших своїх дослідженнях він все ж схиляється до використання поняття «полюс» і при цьому надає перевагу «полюсам розвитку», а не «полюсам зростання». Таким чином, у своїх працях

---

³⁰ Таку термінологічну багатоманітність можна пояснити тим, що сама праця «Економіка ХХ ст.» є збірником статей. Хоча у ній зроблено спробу систематизації авторського бачення щодо поляризованого розвитку, але швидше ця праця відображає еволюцію поглядів Ф. Перру.

³¹ Ця стаття вперше опублікована в 1959 р. й до збірки «Економіка ХХ століття» увійшла як розділ «Точки розвитку і осередки прогресу».

цей вчений робить акцент на «якісних» змінах, а не на «кількісному» зростанні.

У теорії поляризованого розвитку важливий фактор, який забезпечує економічний успіх – це розвиток людського капіталу. Так, Ф. Перру стверджує, що для появи «економічно прогресуючого суспільства» недостатньо посилити технологічний та економічний розвиток територій, а ще потрібно забезпечити «активну трансформацію людей людьми» [162, с. 224].

Розвиваючи надалі теоретичні основи теорії поляризованого розвитку, Ф. Перру постійно розширював понятійний апарат. Так, крім полюсів, зон та осей розвитку, він виділяв полюси, зони та осі інтеграції [163]. Таке доповнення понять здійснено за функціональною ознакою та пояснено тим, що «не кожен полюс розвитку є полюсом інтеграції, але будь-який полюс інтеграції є полюсом розвитку». При цьому Ф. Перру описує умови, за яких простір стає «інтеграційним»:

- він утворює мережу потоків, цін й інформації між декількома країнами (тобто де-факто йде відсилання до міжнародних осей розвитку, які ми розглядатимемо пізніше);
- у ньому відбувається формування спільних інтересів і відкриваються спільні перспективи для громадян цих країн;
- він спонукає інші економічні системи створювати полюси чи простори інтеграції за своїм взірцем [163, с. 252].

Не зважаючи на значний науковий доробок, Ф. Перру так і не вдалося сформулювати завершений варіант теорії поляризованого розвитку, хоча основні її аспекти відображено у доволі великій за обсягом та структурованій праці «Багатонаціональні інвестиції й аналіз полюсів розвитку та інтеграційних полюсів» (1968 р.) [163], але і вона не набула узагальнювального характеру. Концепція полюсів зростання / розвитку в географічному просторі одержала продовження у працях Н. Гансена [164–166] та Т. Германсена [167], а також у дослідженнях численних представників французької школи економічної географії, зокрема Ж. Пелінка [168], Ф. Айдало [169] і Ж. Будвіля [170].

Також у другій половині 1960-х рр. вийшла у світ праця Дж. Фрідмана «Загальна теорія поляризованого розвитку», яка навряд чи виправдовує свою амбітну назву, незважаючи на широту охоплених питань [171]. Також можна відмітити монографію М. Моузлі присвячену питанням поляризованого розвитку, однак у ній автор не ставив перед собою завдання узагальнення досвіду попередників [172]. Тобто повною мірою сформувані теорія поляризованого розвитку не вдалося і численним послідовникам Ф. Перру.

Крім того провал ранніх політичних спроб втілення стратегій на основі використання принципів полюсів розвитку привів до того, що у більш сучасних працях дослідники намагались деякою мірою «відсторонитись» від концептуального (а точніше термінологічного) інструментарію теорії поляризованого розвитку. Однак потрібно наголосити, що за своїм ідейним змістом сучасна парадигма регіонального та просторового розвитку (мається на увазі насамперед напрямок, основою якого є розвиток «нової економічної географії») багато у чому схожа на ранні гіпотези Ф. Перру.

Варто зауважити, що у сучасній інтерпретації теорії поляризованого розвитку дослідники і практики також не дійшли консенсусу відносно концептуальної однорідності застосовуваних категорій. Часто терміни «полюс зростання» і «полюс розвитку» використовуються як аналоги заміни. У більш вузькоспеціалізованих дослідженнях іноді здійснюється термінологічний розподіл полюсів на дві категорії відповідно до їхнього семантичного розуміння:

– «полюс зростання», який характеризується більш кількісною характеристикою територіальної концентрації економічної активності й вимірюється абсолютними чи відносними параметрами ВВП;

– «полюс розвитку», при якому акцент робиться насамперед на якісних параметрах людського капіталу.

Проте здебільшого у сучасних науково-дослідних працях та стратегічних документах використовується єдиний термін – «полюс розвитку», що поєднує характеристики обох вищеназваних категорій. Такої

самої позиції дотримувався також Ф. Перру, про що свідчать його пізніші роз'яснення [173].

В цій роботі ми переважно використовуватимемо термін «полюс розвитку» (або просто «полюс»), однак в деяких випадках (наприклад при характеристиці ранніх стратегій полюсів 1970-х рр. чи аналізі специфічних характеристик концентрації населення) використовуватиметься термін «полюс зростання», що свідчитиме про акцент виключно на кількісних параметрах агломерації. Можливе також подвійне використання обох термінів «полюс зростання / розвитку», коли ми вважатимемо, що важливо наголосити на притаманність певної властивості чи тенденції обом підтипам просторових структур.

Ми розглядатимемо економічну категорію «полюсу розвитку» як висококонцентрований територіальний осередок виробництва і робочої сили, що вирізняється диверсифікованою економічною структурою та наявністю пропульсивних секторів, які стають фундаментом регіональної креативності та забезпечують сталий розвиток системи. При цьому акцент робитиметься на:

1. Потенційній залежності між діяльністю пропульсивних фірм здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки та локалізованим промисловим зростанням (ефект агломерації);

2. Здатності осередків концентрації людського капіталу генерувати інновації, що забезпечує резистенцію процесам глобальної гомогенізації, а також стимули до диверсифікації виробництва та формування високоефективних мереж локальних виробничих, соціальних та політичних стейк-холдерів;

Не ставлячи за мету проведення детального опису еволюції теорії поляризації, вважаємо за доцільне виокремити декілька нюансів, які меншою мірою були розкриті її засновниками у 1960–70-х рр. Ймовірно, неврахування цих моментів привело до провалу практичних спроб імплементації більшості стратегій на основі полюсів зростання / розвитку у XX столітті.

У першу чергу слід відмітити, що в більшості ранніх праць в цьому напрямку не наведено чітких відмінностей між полюсами, що є виявом особливостей динамічної просторової економіки (т. зв. «природного» чи «спонтанного» полюса зростання), та полюсом, який слугує ключовим елементом стратегії, спрямованої на покращення функціонування регіональних економічних систем (тобто «планового» чи «індукованого» полюса). Концепцію природного полюса започаткував у своїх працях Ф. Перру, який розглядав зростання в економіці як результат наслідків порушення рівноваги і домінування, які обов'язково відбуваються просторово нерівномірно. Зокрема, набула поширення така думка Ф. Перру: «...Зростання не відбувається повсюдно в одному часовому проміжку; воно здійснюється в певних точках чи полюсах зростання і відбувається з різною інтенсивністю; воно поширюється по різних каналах із відмінним загальним ефектом на всю економіку» [161, с. 309).

Полюс зростання першопочатково описувався як комплекс секторів, поєднаних між собою відносинами типу «витрати-випуск», в якому спостерігається яскраво виражений домінуючий пропульсивний сектор (фр. «*industrie motrice*»; англ. «*propulsive industry*»), що є локомотивом розвитку всього комплексу через свою здатність до генерування інновацій та стимулювання (одночасно із домінуванням над ними) інших секторів (фр. «*industries mues*»; англ. «*propelled industry*») у складі комплексу. Значною мірою Ф. Перру трактував полюси зростання відносно абстрактного економічного простору, концепцію якого він розробив раніше [174]. У межах такого простору поляризація оцінювалась щодо інтенсивності внутрішньофірмових і міжфірмових трансакцій. Однак цей дослідник цілком усвідомлював, що означений економічний простір може існувати також у вигляді територіальної одиниці, тому значну увагу він приділяв аспектам посилення просторової концентрації, ефектам міжрегіональних диспропорцій та впливу полюса зростання на навколишнє середовище [161, с. 317–318].

Такий акцент робиться як і у ранній праці, присвяченій Рурському регіону [175], так і в пізніших працях цього автора [162, 173, 176].

Необхідно наголосити, що така прив'язка до місцевості по-різному впливає на полюси розвитку, оскільки територіальна агломерація додає свої специфічні наслідки. Потужний полюс-агломерація може модифікувати не тільки своє безпосереднє географічне оточення, а й національну економіку і спричиняти появу нових «центрів акумуляції та агломерації людських ресурсів і основного капіталу». Різні зміни впливають як негативно, так і позитивно на «територіально агломерований полюс» [162, с. 152–153]. Таким чином полюс, який був осередком зростання, може стати центром стагнації. Інакше кажучи, за умови зміни ринкової кон'юнктури концентрація ресурсів у полюсі інколи не стає перевагою, а завдає втрат.

Формування та функціонування полюсів зростання / розвитку мають яскраво виражену територіальну прив'язку, але існує «конфлікт між економічними просторами великих економічних одиниць (полюсів, галузей, фірм) і політично організованими просторами національних держав» [162, с. 153]. Такі полюси територіально не збігаються з кордонами країн, а їхнє зростання залежить від імпорту, експорту, центрів постачання та ринків, які є зовнішніми щодо національної території.

Виникнення ланцюга «полюс – територія – управління» не випадкове, оскільки «...поняття «полюс розвитку» буде валідним лише у тому разі, коли воно стане інструментом аналізу і засобом політики» [162, с. 168], а «...зростання та розвиток ансамблю територій і населення ... будуть забезпечуватися тільки управлінням, при якому враховується середовище поширення ефектів полюса розвитку» [162, с. 169].

Однак висновки ранніх апологетів концепції поляризації не завжди можна сприймати однозначно. Наприклад, у типовому тогочасному визначенні географічний полюс зростання розглядався як:

«... набір секторів, для яких характерне економічне зростання та які розміщуються у міському районі та стимулюють подальший розвиток економічної діяльності в межах зони свого впливу» [170, с. 11].

Таке визначення викликає низку запитань. По-перше, чи справді міські центри, представлені динамічними секторами, не можна трактувати як полюси розвитку, якщо вони не індукують позитивних ефектів у межах зони свого впливу (тобто відсутній т. зв. «спільний вияв» – англ. «*common occurrence*»)? По-друге, у разі позитивної відповіді чи зможуть під це визначення підпадати такі, на перший погляд, типові полюси зростання, як мм. Лондон, Нью-Йорк і Париж у ХІХ ст. чи Атланта, Ліон і Мюнхен у ХХ ст.? Вищенаведене визначення відображає тогочасну тенденцію до трактування полюса зростання у географічному просторі як міського центру, що володіє характеристиками полюса в абстрактному економічному просторі. Проте такий підхід створює необґрунтоване й аналітично слабо вимірюване обмеження, через що втрачається вся потенційна користь від концепції для регіонального економічного аналізу.

У реальності ж достатньо розглядати полюс зростання як будь-який міський центр (із населенням вище від певного мінімально допустимого порога), який виявляє специфічні риси зростання (в абсолютних і відносних вимірах) без уточнення щодо бази зростання та з наявністю ефектів у зонах впливу [177]. На відміну від поглядів багатьох дослідників, ми не вважаємо, що між абстрактним економічним простором і географічним простором обов'язково має зберігатись повна відповідність. На нашу думку, певний рівень структури (а отже, й поляризації) економічного простору може поляризуватись у різні структури географічного простору. І навпаки, полюс зростання у географічному просторі є окремою одиницею зі своїми властивостями, що набуває різних форм вияву в економічному просторі.

До середини 1960-х рр. таке бачення полюса зростання у географічному просторі почало набирати нормативного характеру. Основна увага приділялась можливості формування стратегій полюсів зростання, наріжним

каменем яких була активація планових (індукованих) полюсів. При цьому слід виділити два основних аспекти.

По-перше, вважалось, що розвиток регіональної чи національної економіки через механізм циклічної каузації пов'язаний із тенденціями до концентрації й поляризації. З цього випливає, що при здійсненні інвестиційної діяльності достатньо зосередитись на невеликій кількості центрів, щоб забезпечити необхідні умови для розвитку. Важливим моментом було визнання того, що розвиток не є незалежним від просторової структури економіки, а для багатьох регіональних економік зростання рівня концентрації виробництва – необхідна умова розвитку [178]. Таке розуміння не відповідало традиційному тогочасному підходу, спрямованому на стимулювання децентралізації та деконцентрації часто в аспекті депопуляції метрополій та т. зв. річкових басейнів.

По-друге, дотримуючись поглядів Ф. Перру, вчені стверджували, що розміщення виробництва варто планувати в зоні діяльності фірми, яка належить до пропульсивного сектору (тобто динамічного, інноваційного та важливого сектору-«локомотива»), що дасть змогу стимулювати розвиток суміжних секторів і приводитиме до дифузії зростання в межах зони впливу.

Такі ранні стратегії полюсів зростання мають один суттєвий недолік. Беручи за основу припущення про те, що географічний полюс зростання є звичайним підвидом економічного полюса, науковці вважали, що природний географічний полюс зростання з легкістю може бути замінений на плановий полюс, шляхом «імплантації» пропульсивних секторів та розвитку інфраструктури в окремих міських центрах. Таке загалом хибне розуміння призвело до нереалістичного сприйняття суті полюса зростання та його потенційних ефектів. Іноді навіть припускалось, що звичайна активація планового полюса зростання автоматично приведе до вияву більшості (якщо не всіх) характеристик природного географічного полюса – здатності до інновацій, атракції капіталу із інших регіонів, формування сприятливого середовища для підприємців із мисленням, орієнтованим на зростання (т. зв.

англ. «*growth-minded*»). Інакше кажучи, явища, які асоціювались із природними полюсами зростання, почали подаватись як аргументи на користь створення планових полюсів. У цьому аспекті варто звернути особливу увагу на питання масштабів: для початку вияву ефектів природного полюса зростання необхідним є досягнення певної «критичної маси» (традиційно вважається, що мінімальна популяція має перевищувати 250 тис. осіб), тоді як стратегії планових полюсів розвитку часто розроблялись для населених пунктів зі значно меншою кількістю населення.

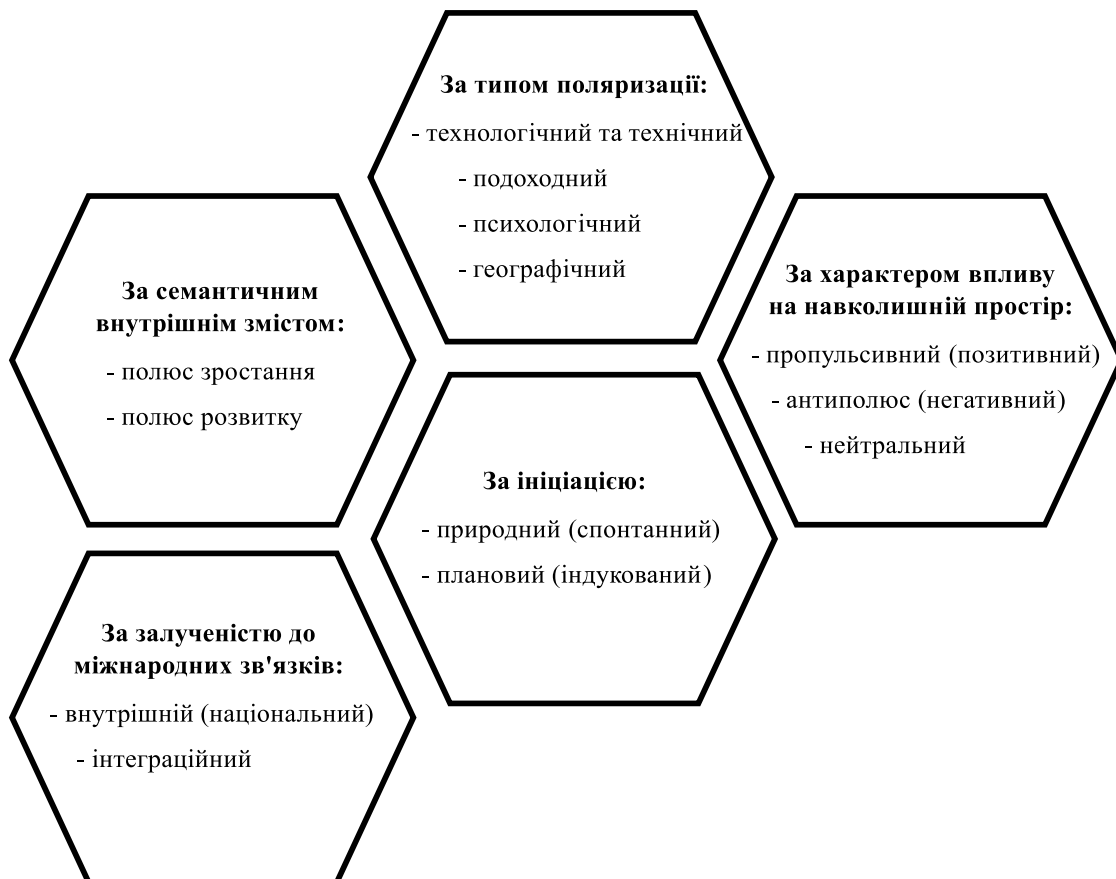
Отже, важливим аспектом у контексті нашого дослідження є виявлення відмінностей між природними й плановими полюсами зростання, які в перші роки розвитку концепції полюсів зростання вживались як тотожні поняття з однаковими принципами функціонування. Ще більше плутанини у цій науковій царині додавала поява численних термінів зі схожим значенням на кшталт: «точка зростання», «центр зростання», «зона зростання», «полюс розвитку», «центр розвитку» тощо. Деякі автори, зокрема Д. Дарвен [179] та Б. Хігінс [180], пропонували параметри концептуального розмежування цих категорій, але їхні пропозиції не отримали подальшу імплементацію в середовищі науковців. Потрібно також уточнити, що іноді важко провести яскраво виражену межу між плановими та природними полюсами зростання. Наприклад, як об'єкт стратегії планового полюса може бути обраний центр, який вже демонструє певні властивості природного полюса зростання. Відповідно, якщо стратегія виявиться успішною, то плановий полюс може стати ідентичним до природного полюса згідно з критеріями темпів приросту сектору, розвитку міжсекторних відносин, притягнення капіталу та робочої сили, спонтанності природи зростання та плановості домінуючої ролі полюса в економічному та соціальному розвитку регіону й ін.

Загалом теоретики просторових полюсів загалом розглядають чотири типи поляризації, що детермінують розвиток як «центру», так і «периферії»:

– технологічна й технічна – базується на концентрації у полюсах нових технологій (як виробничих, так і споживчих);

- за доходами – концентрація та зростання доходів у полюсах на основі експансії послуг та циркулярних залежностей між попитом та прибутковістю;
- психологічна – базується на оптимістичних очікуваннях щодо майбутнього попиту у пропульсивному чи стимульованому регіоні;
- географічна – базується на концентрації економічної активності у географічно детермінованому просторі [181].

Підсумовуючи короткий теоретичний огляд категорії полюсів зростання /розвитку, наведемо їхню типологію, котра розкриває основні аспекти становлення, зовнішнього прояву, впливу на навколишнє середовище та ін. (рис. 1.6.).

Рис. 1.6. Типологія полюсів розвитку

Джерело: сформував автор.

Одним із найбільш важливих аспектом стратегій полюсів зростання, щодо якого дослідниками не досягли консенсусу, є потенційний ефект полюсів зростання на іншу частину території регіону. Вивчення впливу полюсів розвитку на навколишнє середовище здійснено більш детально у

наступному розділі. Однак вважаємо за доцільне виокремити категорію «антиполюси» (англ. «*anti-growth poles*»), серед яких іноді можуть розглядатися полюси, що негативно впливають на свої околиці. Проте частіше «антиполюси» детермінуються як сукупність процесів локальної депопуляції і деконцентрації (або суттєвого скорочення економічної ефективності чи соціальної відповідальності територіальних структур) під впливом певних ринкових обставин або владних інтервенцій (наприклад, створення локальних спеціальних економічних зон) [182].

Загалом науковці у більшості ранніх праць схиляються до припущення, що вплив полюсів на іншу частину території буде позитивним [183, с. 1254]. Зрештою, сама ідея полюсів зростання базується на уявленні, що потужний центр має приносити вигоду для навколишніх територій. Однак, проблема полягає в тому, що на практиці планові полюси часто не підтверджували таке твердження. Принаймні частина непорозумінь в цьому аспекті походить від не цілком коректної інтерпретації основоположної праці Ф. Перру. Стверджуючи, що зростання поширюється з полюса по навколишній економічній системі, він насамперед мав на увазі міжсекторні та внутрішньогалузеві потоки, а не просторовий вимір. Територіальний аспект стає більш яскраво вираженим вже у пізніших працях цього дослідника. Історичний досвід підтверджує, що вплив полюса може бути також як нейтральний, так і негативний.

Розглядаючи позитивні ефекти переливу планових полюсів, необхідно вказати на наявність багатьох спільних рис із класичними «ефектами поширення» (англ. «*spread effects*») Г. Мюрдаля [184]³² та «ефектами просочування» («*trickling-down effects*») А. Хіршмана [185]³³. Надалі ми розглянемо аспекти впливу виробництва дешевшої продукції у плановому полюсі (як результат більш ефективної системи виробництва, частина якої може характеризувати сприяння субституції імпорту) і кращого забезпечення

---

³² Уявлення про поширення розвитку з центру до прилеглих територій.

³³ Уявлення, згідно з яким найбідніші члени спільноти, зрештою, виграють від зростання добробуту її найбагатших членів.

його суспільними та приватними благами. Обидва типи ефектів можуть розглядатись як такі, що приводять до зростання доходів домогосподарств околиці, та як такі, що зменшують витрати підприємств околиці. Подальший сприятливий вплив великою мірою пояснюється дією ефекту мультиплікатора зростання у полюсі, що проектується на околицю і виявляється у, наприклад, у зростанні закупівлі сировини з околиці та збільшенні попиту домогосподарств на продукти харчування з неї. Отже, у цьому разі ефект мультиплікатора породжується зростанням доходів, що асоціюється зі зростанням активності околиці й збільшенням локальних витрат у межах околиці.

Інші потенційні ефекти поширення пов'язані з механізмом узгодження факторів виробництва в регіоні. Серед них можна виокремити зростання можливостей комутації з плановим полюсом на більшій відстані (нехай навіть у потижневому, а не щоденному розкладі). Знову ж таки на середній відстані виникає розглянутий вище ефект мультиплікатора через збільшення доходів і витрат домогосподарств, члени яких беруть участь у комутації з полюсом. Проте після досягнення певної критичної віддаленості від полюса комутація перестає бути потрібною опцією, натомість активується варіант із міграцією до полюса. У таких випадках околиця все-таки може отримати вигоди у вигляді грошових переказів від мігрантів чи зростання доходу на душу населення через депопуляцію перенаселених сільських локацій. Із точки зору центру з'являється можливість інвестування на території своєї локації заощаджень околиці, що стимулюватиме збереження капіталу в регіоні. Хоч це не приносить вигоду околиці безпосередньо, але знову ж активує вищерозглянутий ефект мультиплікатора. У довготерміновій перспективі (можливо, навіть за межами типових горизонтів планування) околиця може отримувати вигоду вже з відпливу капіталу із полюсів, що стає можливим у разі успішності функціонування планового полюса та суттєвого зростання розміру ренти і цін на фактори виробництва.

Звичайно, немає впевненості в тому, що вищеназвані переваги політики полюсів зростання матеріалізуються на практиці. Можливими є варіанти, за яких активація планових полюсів швидше впливатиме на ринки інших регіонів, залучаючи їхній капітал та робочу силу (особливо навички спеціалістів) і / або орієнтуючись на зовнішні ринки збуту. За таких умов полюс можна оцінювати як успішний щодо інвестиційних критеріїв, але його вплив на околицю буде мінімальним чи нульовим. Полюси з такими властивостями називають «анклавами» [186], «острівцями розвитку» [187] чи «соборами у пустелі» [183], а їхнє створення не можна розглядати як приклад успіху стратегії, якщо вона була орієнтована саме на регіональну дисперсію зростання.

Більш важливе значення має розгляд негативних ефектів переливів планових полюсів, які охоплюють насамперед класичні «ефекти відпливу» (англ. *«backwash effects»*) Г. Мюрдаля [184] й «ефекти поляризації» (англ. *«polarisation effects»*) А. Хіршмана [185]. Розвиток великомасштабних і низькозатратних фірм у планових полюсах, що орієнтуються переважно на зовнішні ринки, може витіснити бізнес менш ефективних дрібних фірм околиці, які раніше забезпечували регіональний ринок. До того ж продовження концентрації промисловості у полюсі сприяє переорієнтації виробництва в ньому (що раніше базувалось на використанні сировини й напівфабрикатів периферійних фірм) на консолідовану чи вертикально інтегровану систему лише в межах полюса, що призведе до зменшення імпорту з периферії та, відповідно, зниження можливостей працевлаштування. Аналогічно зростання попиту в плановому полюсі у поєднанні з удосконаленням регіонального транспорту зумовлює надмірну концентрацію у «центрі» інститутів суспільних і приватних послуг, що може стати недоліком для частини периферійних фірм та домогосподарств. Ці ефекти посилюються зміною структури міжрегіональних торговельних потоків, що потенційно приводить до переорієнтації фірм полюсів на зовнішньорегіональні ресурси, а споживачі з полюсів завдяки зростанню власних доходів часто віддають

перевагу імпортованим товарам (в обох випадках йдеться про т. зв. «проникнення імпорту»). Крім цього, міграція робочої сили з околиці у плановий полюс через свій селективний характер спричиняє вплив найбільш підприємливих і продуктивних членів суспільства, погіршуючи конкурентну позицію периферії. Тотожна ситуація спостерігається з впливом у центр капіталів, що призводить до зменшення інвестиційних можливостей та руйнування існуючої економічної активності у регіоні. Так, Ф. Перру у своїх дослідженнях також наводив систематизацію ефектів полюсів. Він зазначав, що «...зростання та розвиток ... виявляються у визначених точках, звідки можуть поширюватися «ефекти запуску» (фр. «*effets d'entraînement*») чи «ефекти гальмування» (фр. «*effets de freinage*»)» [162, с. 167].

Підсумовуючи вищесказане, можемо припустити, що одночасно спостерігаються як позитивні, так і негативні ефекти впливу полюсів зростання на навколишній регіон [188]. При цьому конфігурація й інтенсивність їхнього взаємного впливу варіюють з плином часу та детермінуються такими факторами, як загальний рівень розвитку регіону, природа існуючої секторальної структури, міра мобільності факторів виробництва і форма регіональної просторової структури з урахуванням міжрегіональних зв'язків. Не зважаючи на це, певне узагальнення впливу планового полюса все ж можливе. По-перше, багато типів ефектів поширення є екстрарегіональними за характером, тоді як більшість ефектів впливу можна детермінувати як міжрегіональні. По-друге, протягом певного періоду часу ефекти поширення та впливу планових полюсів мають тенденцію до одночасного виявлення, а отже, можна зробити висновок про наявність певного загального чистого впливу, який може бути сприятливим, нейтральним чи позитивним. По-третє, може виявлятися систематична часова варіація чистого впливу планового полюса на околицю. По-четверте, впродовж раннього періоду активації вплив планового полюса на загальну ефективність регіону має позитивну тенденцію, але водночас вплив полюса на околицю буває негативним.

Сьогодні дослідники наголошують, що принцип полюсів зростання / розвитку не варто вважати універсальною схемою економічного поступу, а наявність полюса зростання не є обов'язковою умовою економічного зростання [189]. На підтвердження останнього твердження Я. Адамчик наводить приклади Швейцарії (у ній туристичний сектор не концентрується у полюсах, а доволі рівномірно поширений по всій території) й Данії (її процвітання не пов'язане з діяльністю крупних пропульсивних компаній) [181].

Проте вищесказане не заперечує загальні принципи постулатів теорії полюсів розвитку, а швидше свідчить про можливість винятків. Незважаючи на певні обмеження теорії, необхідно визнати важливість її внеску в економічний доробок. Зокрема, це стосується таких аспектів:

- розкриття нерівномірності розвитку економіки країни (регіону) і акцент на «пропульсивних» та «стимульованих» структурних територіальних одиницях;

- динамічне бачення економіки країни (регіону), що базується на загальній тенденції до просторової концентрації промисловості на міжрегіональному рівні;

- теорія стала основою для детальних стратегій розвитку децентралізації шляхом підтримки створення нових полюсів розвитку (т. зв. «цілеспрямована децентралізація» або «децентралізована спрямованість») [189].

Варто відмітити, що категорію полюсів розвитку часто ототожнюють з іншими формами агломерації, наприклад, кластерами, креативними регіонами, локальними виробничими системами і т. ін. У науковій літературі подано велику кількість їхніх класифікацій (короткий огляд цього питання ми зробили у праці: [119]). Дослідники не дійшли консенсусу щодо того, чи потрібно вважати відносно невеликі альянси кластерного типу полюсами розвитку. В нашому дослідженні ми менше зробили акцент на структурі агломерації (вона емпірично є слабо вимірюваною), а більшу увагу приділили аспекту розміру агломерації безвідносно до її типу.

Однак, враховуючи глокалізаційний вектор дослідження процесів поляризації, вважаємо за доцільне розглянути типи агломерацій відповідно до локальних та глобальних взаємозв'язків у межах просторових структур / організацій і міри їхньої формальності (табл. 1.6). Згідно з даними, наведеними у цій таблиці, відповідність окремого альянсу категорії полюсів розвитку характеризується низхідним трендом від правого нижнього кута (міста- чи підприємства-території) в напрямі до лівого верхнього кута («атомізовані» виробники).

Таблиця 1.6

**Типології просторових структур / організацій відповідно до
глобально-локальної взаємодії**

		Локальні взаємозв'язки всередині виробничої системи		
		обмежені	широкі	
			неієрархізовані	ієрархізовані
Глобальні взаємозв'язки (входження у глобальні ланцюги цінності)	обмежені	«Атомізовані» виробники	Локалізовані виробничі системи:	
			<ul style="list-style-type: none"> • промислові райони; • інноваційні середовища; • технополіси 	<ul style="list-style-type: none"> • технологічні округи
	широкі	неієрархізовані	Технологічні парки; системи малих і середніх підприємств	Кластери
ієрархізовані		Системи-сателіти («супутники»)		

Джерело: за [190, 191].

Теорія полюсів зростання / розвитку нерозривно пов'язана з теорією осей розвитку (англ. «*development axes / axis*»), про які побіжно вів мову ще Ф. Перру [162]. Більш ґрунтовну та автономну концепцію осей (коридорів) розвитку запропонував П. Потье [192], який зауважував, що території, які

розміщені між полюсами розвитку і пропонують транспортне сполучення між ними, отримують додаткові стимули для розвитку в результаті збільшення вантажопотоків, поширення інновацій та розвитку інфраструктури. У своїй сукупності полюси та осі розвитку формують просторовий каркас регіону.

Однак праці Ф. Перру і П. Потье стали відомими здебільшого лише у франкомовній академічній спільноті 1960-х рр. Серед більш широкого загалу науковців концепція осей розвитку набула поширення після публікації праці Дж. Гілгорста у 1972 р. [193], який погоджувався з П. Потье, що основними компонентами транспортної мережі мають бути: 1) маршрут; 2) інфраструктура; 3) потік трафіку. Проте, на його думку, для отримання статусу повноцінної осі необхідно, щоб ці складові характеризувались більше ніж регіональними вимірами. Так, в аспекті маршруту вісь має поєднувати різні регіони або частини континентів (у другому випадку така вісь складатиметься з більше, ніж однієї магістралі та поєднувати центри з ключовими видами активностей). Інфраструктура вздовж осей характеризується поєднанням різних типів транспортних сполучень та їхніх вузлів, заправок, сервісних і ремонтних служб, готелів, мотелів тощо. Потік трафіку має охоплювати також мобільність населення та потоки товарів. Потоки населення генеруватимуть потенційний попит в усіх вузлах (вони не обов'язково стануть повноцінними полюсами розвитку) вздовж осі та ініціюватимуть нові активності для задоволення цього попиту. Потоки товарів стимулюватимуть виробництво в допоміжних та обслуговуючих секторах із нижчою собівартістю. Маршрут вздовж осі, зрештою, стає територією з відносно нижчими транспортними витратами.

Як стверджує Г. Річардсон [194], вздовж осі посилюється економічна агломерація, мінімізуються цінові розриви, зменшуються транспортні витрати та поширюється ефект масштабу для активностей. Наявність осі піднімає на новий рівень ефективність місць / вузлів / міст, крізь які проходить вісь, особливо це стосується кожної із її крайніх точок. У пізнішій праці Г. Річардсон [195] уточнює, що спочатку посилюються порівняльні переваги

принаймні «вихідної точки», після чого спостерігається зростання у кожній з крайніх точок осі. Наступним етапом буде суттєве економічне зростання приблизно посередині відрізка осі, а вже після цього зростання відбуватиметься у локаціях по всій довжині осі.

Водночас канонічна теорія осей розвитку не до кінця може пояснити механізм зростання окремих вузлів вздовж осі, а особливо те, що в реальності економічне зростання в усіх вузлах відбувається по різному, незважаючи на відносно рівний трафік населення та економічних потоків вздовж осі. Принцип другого етапу розвитку процесів зростання вузлів осі (тобто поступове формування третього полюса зростання посередині відрізка між двома крайніми полюсами), який запропонував Г. Річардсон, далеко не завжди відповідає дійсності. Особливо це чітко простежується на прикладі США, де часто вузли / полюси розвиваються за схемою «крайніх міст» (англ. «*edge cities*») [196], «безкрайніх міст» (англ. «*edgeless cities*») [197] та «регіональних міст» (англ. «*regional cities*») [198] без особливої прив'язки до місця розміщення на осі розвитку.

Хоча слід уточнити, що у США функціонують також типові осі розвитку. Найкращим прикладом, мабуть, є знаменита 66-та магістраль (англ. «*Route 66*»; т. зв. «Головна вулиця Америки») між м. Чикаго та м. Лос-Анджелесом, будівництво якої на початку ХХ ст. стимулювало активну трансформацію її вузлів у повноцінні полюси розвитку (рис. 1.7), в тому числі і м. Лас-Вегаса, що знаходиться дещо осторонь від магістралі. Аналогічна за властивостями вісь простягається вздовж східного узбережжя США.

Можна також навести чимало інших емпіричних підтверджень явищ та процесів, описаних теорією осей розвитку. Мабуть, більш очевидні приклади типових «коридорів» спостерігаються в Західній Європі, а їхнє зародження відбулося ще в епоху Стародавнього Риму.

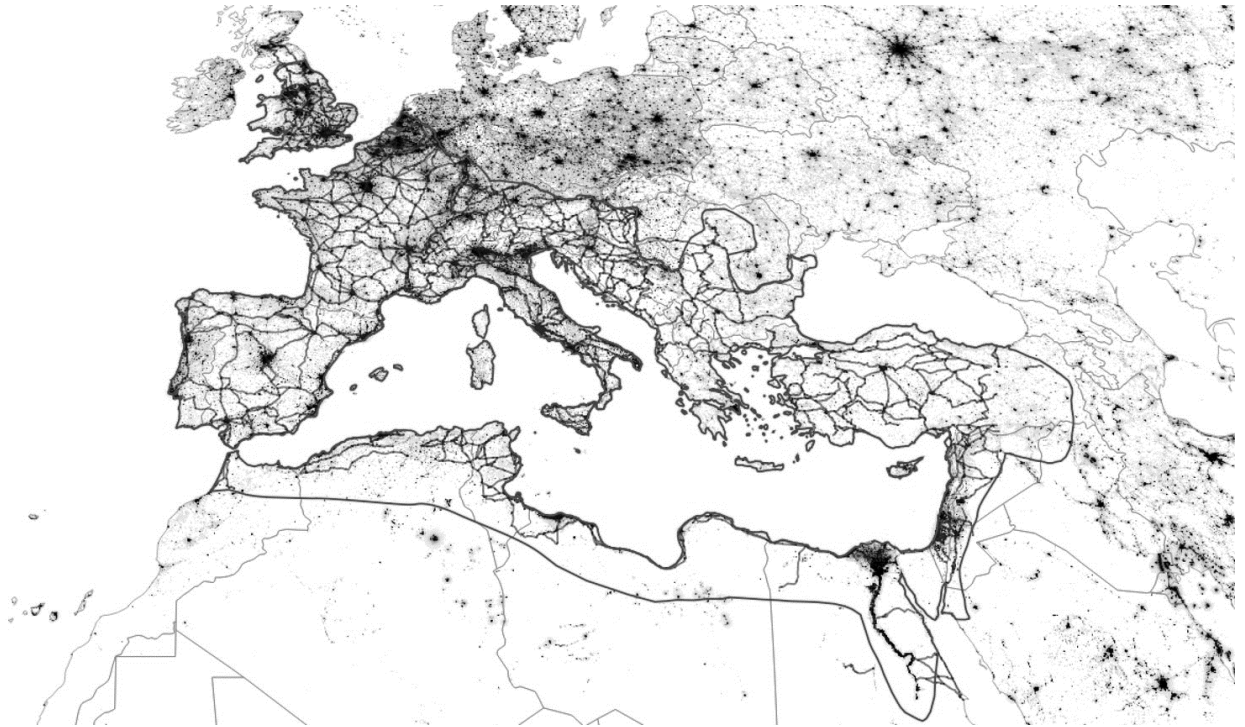
Рис. 1.7. 66-та магістраль як приклад осі розвитку в США

Джерело: сформував автор з допомогою інструментарію *Google Maps*.

У цьому контексті варто відмітити теперішнє дослідження К.-Й. Далгаарда та його співавторів [199], яке продемонструвало наявність позитивної кореляції між густотою давньоримських доріг, побудованих майже 2 тис. років тому, та сучасними полюсами та осями розвитку (їх оцінено на основі параметрів густоти сучасної транспортної інфраструктури, щільності населення та інтенсивності освітлення в нічний час (рис. 1.8)). Особливо наочно така залежність виявляється для регіонів Франції. При цьому дослідники зауважували, що дороги в Римській імперії служили не стільки для здійснення сполучення між існуючими населеними пунктами, скільки для логістичного забезпечення пересування обозу тогочасної армії. Інакше кажучи, часто населені пункти виникали постфактум у місцях високої інтенсивності трафіку та на перетині транспортних шляхів. Потрібно наголосити, що кореляційний зв'язок між історичною інфраструктурою та процвітанням локацій зменшується до статистично незначного у регіонах, в яких після розпаду Римської імперії не домінував колісний транспорт на тягловій силі волів чи коней. Так, у Північній Африці та на Близькому Сході, де торговельні та міграційні потоки здійснювались переважно з допомогою верблюжих караванів, роль давньоримських доріг не є особливо помітною. Вищезрозглянуте дослідження К.-Й. Далгаарда і його співавторів слугує доброю ілюстрацією не лише важливості розвитку транспортної

інфраструктури для локального розвитку, а й того, наскільки довговічними можуть бути сформовані полюси розвитку. Підтвердження неймовірної стійкості економічних та людських агломерацій також подано у працях О. Олссона і Д. Гіббса [200], В. Малоні і Ф. Валенсії [201], які емпірично показують, що локації, які були успішні в доіндустріальний період, типово характеризуються відносно більшим добробутом і сьогодні.

У більш сучасний період теорія осей розвитку здебільшого не розвивалась як окрема автономна парадигма, а пояснення явищ та процесів з її концептуального поля фрагментарно здійснювалось цілою низкою суміжних теоретичних моделей.

Рис. 1.8. Карта доріг періоду найбільшого розквіту Римської імперії (117 рік н. е.), накладена на сучасну карту інтенсивності нічного освітлення

Джерело: інверсія візуалізації «*Washington Post*» [202] огляду дослідження К.-Й. Далгаарда і його співавторів [199].

За станом на кінець другої декади XXI ст. можна стверджувати, що дослідники не запропонували адекватного теоретичного обґрунтування закономірностей поступу транспортних вузлів вздовж осей розвитку та їхньої трансформації у повноцінні агломерації та, зрештою, у полюси розвитку.

Особливо це стосується зростання транспортних вузлів, у яких відсутні сектори чи фірми, орієнтовані на експорт. Серед близьких теоретичних концепцій можна виділити:

- концентричну теорію Е. Бургесса [203];
- секторальну теорію Г. Хойта [204];
- поліцентричну теорію Ч. Харріса та Е. Ульмана [205];
- теорію коридорів Ч. Вебела [206];
- модель «центр-периферія» Дж. Фрідмана [207, 208];
- модель стадій та структури коридору Е. Таафе [209];
- теорію економічної бази Г. Річардсона [210];
- модель «кумулятивної каузації» Г. Мюрдаля [184] та її пізніші модифікації.

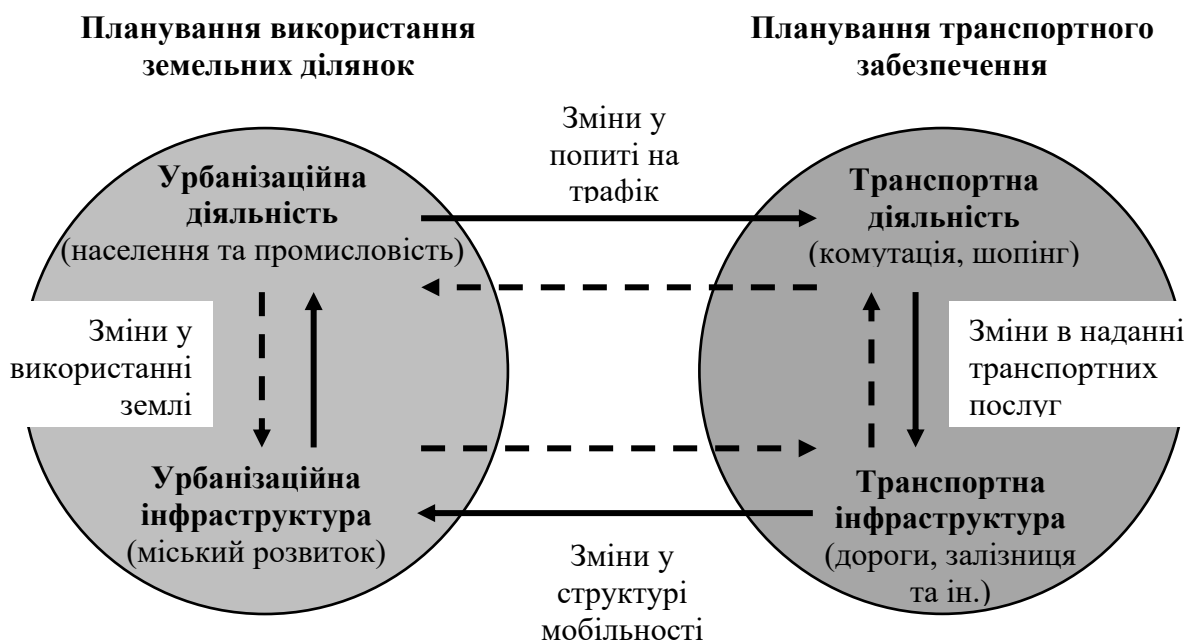
Кожна з розглянутих моделей розкриває деякі аспекти формування осей розвитку, але жодна з них не дає пояснення принципу розвитку «вузла – транспортної зупинки» (англ. «*transport-stop node*») у повноцінний населений пункт. Ми здійснимо спробу обґрунтувати засади такої трансформації, скориставшись підходом, використаним у моделях циклічної та кумулятивної каузації. Якщо у традиційній моделі кумулятивної каузації тригером розвитку локації є зміна розміщення фірми чи сектору (особливо експортно орієнтованих), то у моделі, яку ми пропонуємо, стимулом кумулятивного розвитку вузла - транспортної зупинки може бути ініціація нової транспортної послуги у локації вздовж осі розвитку.

Розвиток транспортного вузла може базуватись на декількох передумовах, серед яких:

1. Наявність у локальному вузлі значних запасів природних ресурсів, здатних вплинути на його розвиток.
2. Локальний вузол є точкою артикуляції (зчленування) або перевантаження.
3. Локальний вузол належить сектору або фірмі, орієнтованій на експорт (зростання вузла пояснюється постулатами «кумулятивної каузації»).

4. Локальний вузол ініціюється на основі функціонування транспортної інфраструктури вздовж осі розвитку, але до початку вияву передумов, описаних у пунктах 1, 2 та 3.

Якщо перші три передумови розвитку транспортних вузлів детально розкрито в науковій літературі, то виникає запитання: чи може вузол зростати до вищих шаблів населених пунктів без їхнього виконання? Для відповіді на це запитання ми висунули гіпотезу, що щодо вузла має зростати умовний параметр «привабливість», який першопочатково генерується наявністю транспортної доступності. Поступове підвищення привабливості вузла як динамічного, креативного, інноваційного центру приводить до його фізичного розширення і, відповідно, досягнення етапу сталого розвитку. Загальна закономірність зростання первинної привабливості транспортного вузла близька до основної логіки численних моделей «використання землі – транспортної взаємодії», візуалізацію якої здійснено на рис. 1.9.

Рис. 1.9. Взаємозв'язок між використанням землі та плануванням трафіку

Джерело: [211].

Параметр «привабливість» може формуватися з двох категорій: «реальної привабливості» й «когнітивної привабливості». «Реальна привабливість» є композитною категорією, що характеризується динамічною,

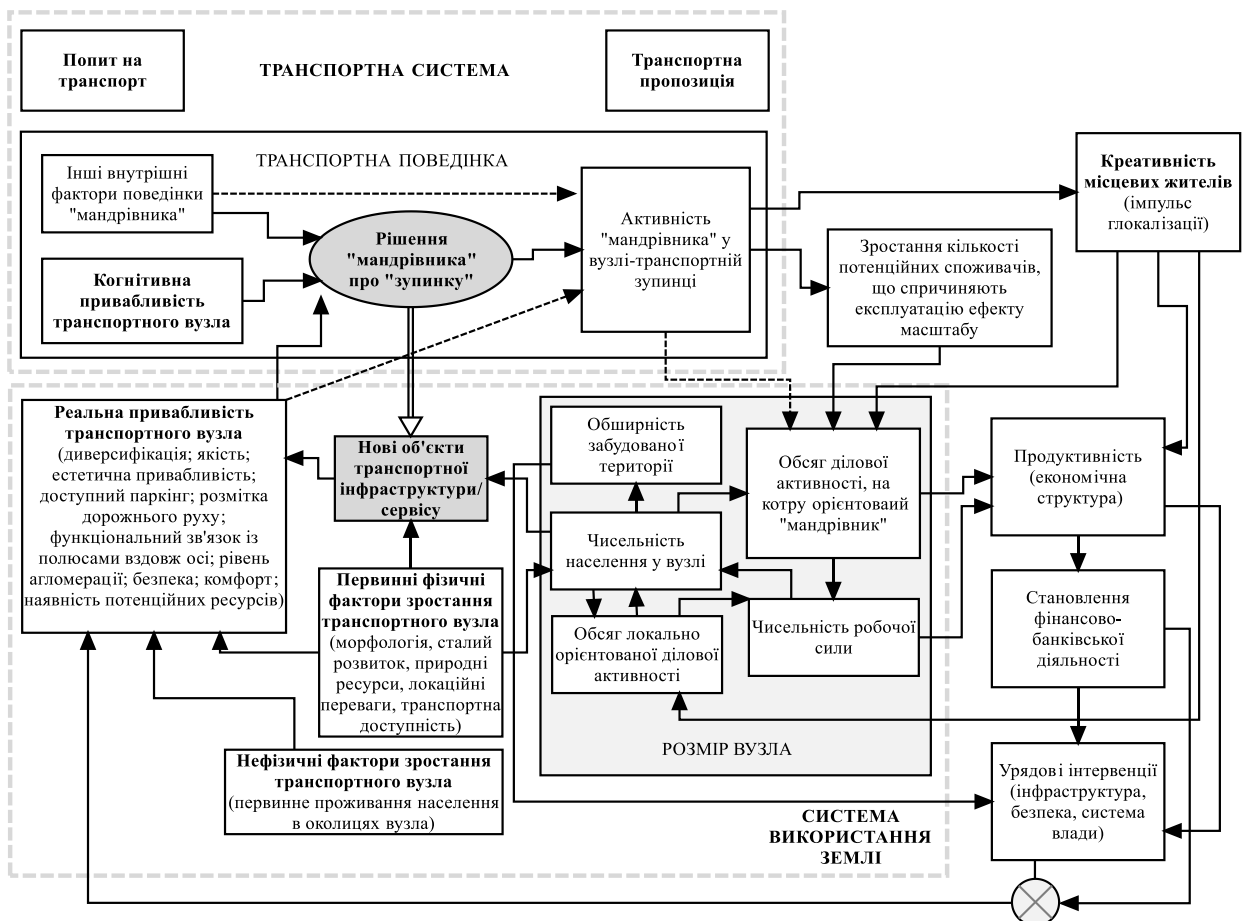
інноваційною та креативною природою і породжується резидентами (учасниками) транспортного вузла як реакція на нові транспортні об'єкти / послуги у локації, що розглядаються як імпульс розвитку. «Реальна привабливість» транспортного вузла з часом трансформується у «когнітивну привабливість» у свідомості суб'єктів, які переміщуються вздовж осі (т. зв. «мандрівники»). У результаті зіставлення «когнітивних привабливостей» низки локацій «мандрівник» з часом приймає рішення про осідання (т. зв. «зупинка») у певному вузлі, стимулюючи своїм рішенням черговий виток циклічно-кумулятивної каузації.

Категорія «реальної привабливості» більше робить акцент на динамічно-інноваційно-креативних аспектах транспортного вузла, хоча вона може породжуватись також т. зв. «природною» привабливістю, яка залежить від наявних ресурсів (у т. ч. ландшафтних) та за своєю суттю є типово нединамічною, неінноваційною й некреативною. Фактори «привабливості» в різних термінологічно-концептуальних виглядах розглядаються у численних дослідженнях і часто є взаємовиключними [212]. Виділимо низку основних факторів «реальної привабливості»:

- загальна диверсифікація об'єктів інфраструктури та сервісу;
- якість інфраструктури й сервісу;
- ландшафт та архітектурна (естетична) привабливість;
- наявність доступного паркінгу;
- розмітка та знаки дорожнього руху, наявність у навігаційних сервісах;
- функціональний зв'язок із крайніми пунктами і проміжними полюсами вздовж осі;
- рівень агломерації;
- безпека;
- комфорт;
- наявність потенційних ресурсів;
- ціна й стан кон'юнктури на ринку нерухомості.

Поєднання принципів моделей кумулятивної каузації та «використання землі – транспортної взаємодії» дало змогу пояснити логіку трансформації вузла – транспортної зупинки у повноцінний населений пункт (рис. 1.10).

Ми свідомо не робили особливий акцент на аспектах ціни земельних ділянок і співвідношення попиту та пропозиції на нерухомість, щоб уникнути надмірної перевантаженості схеми. Зазначимо, що в міру зростання транспортного вузла починають діяти закони моделей «*land-rent*» і «*bid-rent*», про які ми згадували у попередньому підрозділі. Інакше кажучи, починають виявлятися відцентрові гравітаційні сили (дорожча нерухомість, перенаселеність тощо), що стримують зростання вузла й накладають додаткові вимоги на інтенсивність впливу атракційних факторів.

Рис. 1.10. Концептуальна логіка зростання «привабливості» вузла – транспортної зупинки на осі розвитку

Джерело: сформував автор.

Отже, концептуальний апарат як теорії полюсів зростання / розвитку, так і осей розвитку вирізняється комплексністю та неоднорідністю.

Дослідники не досягли консенсусу, що саме вважати полюсом розвитку, а між практиками тривають суперечки про валідність стратегічного підходу, спрямованого на стимулювання окремих територій і коридорів. Зрештою, теорія полярного розвитку сьогодні практично не розвивається у чистому вигляді, а продовжує виявлятися в окремих положеннях більш сучасних моделей територіальної економічної теорії. На нашу думку, деяке «побоювання» сучасних дослідників щодо використання дефінітивно-категорійного апарату моделей полюсів та осей розвитку пов'язане з не зовсім вдалою імплементацією стратегій на їхній основі у 60–70-х рр. ХХ ст. Проте незаперечною перевагою теорій полюсів і осей розвитку є те, що в їхніх межах було досягнуто значного поступу до формування комплексного напрямку дослідження на регіональному рівні (тобто синтезу теорії розміщення та власне регіонального виміру). Ці теорії застосовують системний метод аналізу (поряд із більш традиційними методами теорії розміщення), який намагається вирішити проблеми співвідношення між ефективністю і вирівнюванням, між загальнодержавними цілями та завданнями регіонального розвитку. Звичайно, теорії полюсів і осей розвитку мають певні недоліки: відсутній єдиний підхід до питання про оптимальну чисельність населення у полюсі; незрозумілим є питання щодо ієрархії центрів зростання, у тому числі функціонального; не має чіткого розробленого механізму визначення пріоритету вибору спрямованої капіталізації й асигнування на розвиток того чи іншого району.

Висновки до розділу 1

1. Семантично термін «глокалізація» є гібридом двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні позначає прояв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем. У роботі сформовано три виміри трактування категорії «глокальне»: як процес глобально-локальної взаємодії (глокалізація); як кінцевий результат (певні соціальні умови), що сформувався

внаслідок глокалізації (глокальність); як світоглядна ідеологія чи політична стратегія адаптації глобальних впливів та локального середовища (глокалізм);

2. У концептуальному мейнстрімі сучасного розуміння глокалізації домінують два конкурентні підходи: згідно моністичного підходу глокалізація є новою сингулярністю множини фрагментованих глобалізаційних процесів (тобто вважається, що глобалізація стала глокалізацією); згідно дуалістичного підходу глокалізація є одним із двох проявів глобалізації, що виражає аспект соціально-економічної гетерогенності (для вираження протилежної тенденції до гомогенності використовується термін «гробалізація»).

3. У роботі пропонується альтернативна до мейнстріму автономна концепція глокалізації, згідно якої процес глобально-локальної взаємодії проявляється через три основних вектори впливу: здатності локального послідовно та стабільно генерувати імпульси глобалізації по світовій арені (тобто виконувати роль т. зв. «глобалізуючого якоря»); здатності локального до резистенції небажаним імпульсам глобалізації (т. зв. «густина регіону»); здатності локального модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього. Для розуміння суті глокалізації сформульовано концептуальну метафору рефракції, згідно якої поширення просторових імпульсів глобалізації може посилюватися чи поглинатися властивостями локального середовища («ефект дисперсії» та «ефект затухання»), або заломлюватись ним. Іншими словами локальне не анігілюється, не абсорбується і не знищується глобалізацією, а радше, оперуючи у симбіозі із глобальним, формує «телос», тобто кінцевий стан / результат, який є множиною глокальностей;

4. У якості специфічного сценарію глокалізації можна виділити ще один новий економічний та культурний феномен, який отримав назву «лобалізація» та ознаменовує певний тип «реваншу» локального над глобальним. Під лобалізацією розглядають ситуацію, при якій вироблені локально продукти реалізуються в регіоні під видом престижних імпорتنих брендів (або у вигляді мімікрії, або як копіювання). Важливим аспектом такого феномену є

те, що «лобальні» продукти починають реалізовуватись в планетарному масштабі, що може негативно вплинути не лише на глобального виробника оригіналу, але й на локальні креативні сектори.

5. Глокалізація як засадничий принцип організації просторової економічної діяльності найчастіше аналізується в контексті: функціонування глобальних міст, включаючи фінансові центри та порти-хаби; формування полюсів та осей розвитку як центрів «випромінення» імпульсів глобалізації та їх каналів; когезії децентралізованих та гетерогенних регіонів (досягнення когезії може розглядатись як деякою мірою «відзеркалення» процесу глокалізації, за якої гомогенність повинна стати похідною від гетерогенності, а не навпаки); планування урбанізованих територій; впливу потоків мігрантів та формування діаспор на економіку держави-донора.

6. У сучасних умовах стало очевидно, що конкуренція між локаціями (регіонами) є часом більш важливою та інтенсивною ніж конкуренція між окремими державами, а отже забезпечення високого рівня локального економічного розвитку стає одним із стратегічних пріоритетів для урядів. Парадигма локального економічного розвитку «опирається» чи не на весь спектр концептуальних доробків економічної теорії, а також соціології та психології. Концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію економічної та соціальної активностей можна згрупувати на три групи: теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми (мікро-рівень); обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів та населення; концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій.

7. Просторова агломерація виробництва розглядатиметься нами як базова прерогатива глокалізації, оскільки в створених полюсах формується своє унікальне середовище, яке, щоправда, знаходиться під перманентним впливом національних та глобальних потоків. У той же час просторова дисперсія виробництва на сьогодні є все більшим проявом глобалізації, оскільки із розвитком транспорту, технологій передачі даних та управління

процесами географічна віддаленість стає все меншим бар'єром, а отже, доцентрові гравітаційні процеси поступово ставатимуть все більш розмитими. Однак, з іншого боку, знову зростає загроза, що надто високі торговельні витрати із просторового виміру перемістяться у міжцивілізаційний чи міжблоковий, тобто дисперсія виробництва всередині мегарегіонів буде відбуватись паралельно із обмеженістю міжрегіональних потоків та створенням нових «буферних зон», «стін» чи «завіс».

8. Розглядаючи економічну категорію «полюсу зростання / розвитку», можна виділити два значення: вузьке – як узагальнення постулатів концепції полюсів зростання, розробленої представниками французької школи просторової економіки у 1950–1970-х рр.; широке – як елемент просторової структури, що, в силу певних своїх характеристик, стає гравітаційним центром для інвестицій чи мобільності населення. У сучасній інтерпретації теорії іноді відбувається термінологічний розподіл полюсів на дві категорії відповідно до їх семантичного розуміння: «полюс зростання», який характеризується більш кількісною характеристикою територіальної концентрації економічної активності і вимірюється абсолютними чи відносними параметрами ВВП; – «полюс розвитку», при якому акцент робиться насамперед на якісних параметрах людського капіталу. Однак, здебільшого, в сучасних науково-дослідних працях та стратегічних документах використовується єдиний термін – «полюс розвитку», котрий поєднує характеристики обох вищезазначених категорій.

9. Теорія полюсів зростання / розвитку нерозривно пов'язана із теорією осей розвитку, яка характеризує поступ територій, по котрих здійснюється транспортне сполучення між полюсами і котрі отримують додаткові економічні стимули завдяки зростанню обсягів вантажопотоків, поширенню інновацій, розвитку інфраструктури. Основними компонентами транспортної мережі вважаються: (1) маршрут; (2) інфраструктура; (3) потік трафіку. Проте для отримання статусу повноцінної осі необхідно, щоб ці складові характеризувались більше ніж регіональними вимірами. Сформовані осі

розвитку (як і полюси) вирізняються значною темпоральною стабільністю – багато із них (особливо в Європі) функціонують більше тисячоліття.

10. Запропонована концептуальна модель трансформації «вузла-транспортної зупинки» на осі розвитку у повноцінний населений пункт (і потенційно в новий полюс розвитку) із використанням принципів циклічної та кумулятивної каузації. Якщо у традиційній моделі кумулятивної каузації тригером розвитку локації є зміна розташування фірми чи сектору (особливо експортно орієнтованих), то у пропонованій нами моделі стимулом кумулятивного розвитку вузла-транспортної зупинки може бути ініціація нової транспортної послуги у локації вздовж осі розвитку. Розглядаючи вузол як об'єкт, йому присвоювався умовний параметр «привабливість» (складається із двох категорій: «реальної привабливості» та «когнітивної привабливості»), який першопочатково генерується наявністю транспортної доступності. Поступове підвищення «привабливості» вузла в якості динамічного, креативного, інноваційного центру приводить до його фізичного розширення і зрештою досягненню етапу сталого розвитку.

Основні результати дослідження опубліковано в:[213, 95, 214–229, 143, 230–232].

РОЗДІЛ 2. ПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОГО ПОШИРЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Механізми просторової трансляції локального зростання

Об'єктом дослідження в цьому підрозділі є природа поширення локального зростання з центру в навколишній регіональній та міжрегіональній³⁴ економічній простір, яке у своїй сукупності формує загальну картину регіонального (а при вищому рівні агрегації – і національного) зростання. Проте насамперед варто зауважити, що економічне зростання є комплексним процесом, а тому (як і у випадках аналізу ринків робочої сили та впливу мультиплікаторів) принципи дослідження феномену на регіональному рівні суттєво відрізняються від тих, що застосовуються на національному рівні. У попередніх підрозділах ми вже частково розглядали деякі аспекти причин і наслідків регіонального зростання, зокрема вказувалося, що:

– зростання може породжуватись локаційною поведінкою фірм, оскільки імміграція останніх у регіон приводить до зростання регіонального обсягу капіталу та зайнятості;

– взаємні розміщення і переміщення секторів впливають на виникнення ефектів агломерації, які дають поштовх для економічного зростання в окремо взятій локації – т. зв. полюсі (інакше кажучи, зростання є локаційно обумовленим);

– в міру інтенсифікації економічного зростання, зумовленого концентрацією економічної діяльності у певній локації, підвищуються також локальні ціни на землю й нерухомість;

– інтенсивність локального економічного зростання варіює залежно від сектору, який генерує його, та від інтенсивності зв'язків між кожним локальним сектором.

---

³⁴ Міжрегіональний та глобальний аспекти регіонального зростання глибше досліджуватимуться у наступному підрозділі.

Беручи до уваги наведені висновки у своїй сукупності, можемо припустити, що різноманітні фактори, які впливають на регіональне зростання, залежать як від секторальної, так і від просторової структури економіки.

З одного боку, специфічні локальні ефекти є відносно неважливими, оскільки національна й міжнародна економічні системи отримують вигоди від локального зростання через приватний канал торговельних відносин та через державний канал бюджетного механізму. З іншого боку, характер впливу локального зростання на окремих регіон може бути дуже різним, насамперед залежно від часу, необхідного локальному зростанню на трансмісію до решти території. Ми також зазначали, що відмінності у схильності до міграції між особами, які характеризуються різним рівнем розвитку людського капіталу, також не сприяють рівномірності та високій швидкості поширення переваг від зростання по всіх регіонах через механізм корекції ринку робочої сили. Більш того, ефективність міграції робочої сили в якості рівноважного механізму сама по собі залежить від сили національної економіки. Аналогічно у періоди рецесії негативні ефекти, пов'язані із амортизацією фіксованого капіталу у відсталих регіонах, також не сприятимуть рівномірності та високій швидкості поширення переваг через механізм корекції ринку капіталу. Отже, просторове поширення благ локалізованого зростання (як і міжрегіональні відмінності у секторальній та просторовій промисловій структурах) може залежати від міри успішності всієї економіки.

Для більш повного висвітлення аспектів, пов'язаних із локальним і регіональним зростанням, ми будемо притримуватися двох широких аналітичних перспектив, які формують концептуальний мейнстрим регіонального зростання. Згідно з першою перспективою, яка є більш неокласичною за своєю суттю, увага звертається на питання просторової алокації факторів виробництва та взаємозв'язків останньої з технологічними змінами. Такий підхід найчастіше застосовується при дослідженні регіонального зростання. Друга перспектива є більш кейнсіанською за своєю

природою; в її межах наголос робиться на аспекті міжрегіональних потоків доходів, а регіональне зростання розглядається в рамках структури платіжного балансу. Обидва означені підходи суттєво відрізняються між собою в концептуальному вимірі та дають підстави зробити відмінні висновки щодо природи, причин та наслідків регіонального зростання. Згодом ми перейдемо до розгляду альтернативних концепцій регіонального зростання та розвитку, які формують сучасну багатоманітність теоретичного апарату в цій науковій площині.

Неокласичний підхід до регіонального зростання виник із адаптації до мезорівня ідей Р. Солоу [233] та Т. Свона [234] щодо макроекономічного зростання. Незважаючи на різноманіття моделей у цьому напрямку, можна виділити дві основні компоненти. У межах першої компоненти акцент робиться на питаннях регіональної алокації та міграції виробничих факторів (насамперед це т. зв. «односекторна» і «двосекторні» моделі розміщення факторів виробництва). Друга компонента досліджує взаємозв'язок між структурою факторів виробництва та технологічним прогресом (переважно із використанням інструментарію побудови виробничих функцій).

У загальних рисах механізм коригування у неокласичній теорії регіонального зростання виглядає таким чином (перша компонента): фірми мігрують до локацій, що сприятимуть отриманню максимального прибутку; робоча сила мігрує до локацій із найвищими рівнями заробітної плати; регіони з відносним надлишком капіталу порівняно з робочою силою характеризуються високим рівнем заробітних плат, але низьким доходом від капіталу, а отже, в них спостерігаються відплив капіталу та приплив робочої сили; дзеркальна ситуація простежуються у регіонах з відносним дефіцитом капіталу порівняно з робочою силою; у довготерміновій перспективі механізм саморегулювання приводить до подолання регіональних відмінностей та досягнення рівноважного стану, а відповідно, регіональне зростання в одному регіоні чи «полюсі» з часом буде згладжене. Головні риси неокласичної школи

регіонального зростання та стратегій на основі її постулатів відображено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Особливості неокласичного підходу до регіонального зростання

Критерій	Характеристика
Причини (між-)регіональних економічних диспропорцій	«Провали ринку», регіональна неефективність через ригідність ринку робочої сили, брак культури підприємництва, надмірне державне втручання
Політичні ідеології	Нео-лібералізм, популярний капіталізм, дерегуляція, лібералізація, приватизація, культивування підприємництва
Підходи до ревіталізації периферійних регіонів	Корекція «провалів ринку», дерегуляція регіональних ринків праці, податкові стимули для підвищення ефективності
Регіональна політика	Мінімальні витрати, селективна допомога

Джерело: складено автором.

Процес поширення зростання від більш розвинутих до менш розвинутих регіонів за традицією неокласичної школи відображається через механізм регіональної конвергенції, який може мати такі типи:

1. Абсолютна (безумовна) конвергенція – поступове досягнення гомогенності усіх регіонів (насамперед щодо співвідношення капіталу і робочої сили, продуктивності праці):

– σ -конвергенція – скорочення в часовому вимірі дисперсії доходів на душу населення між регіонами;

– β -конвергенція – обернено пропорційна залежність між темпом зростання та початковим рівнем доходів на душу населення (тобто бідніші регіони зростають швидше).

2. Умовна конвергенція – гомогенність регіонів досягається лише при схожості їхніх економічних і соціальних структур (наприклад, подібності частки заощаджень, приросту населення, рівня освіти й т. ін.), тобто в межах однієї траєкторії зростання;

3. Клубна конвергенція – гомогенність досягається лише між регіонами із однаковими першопочатковими рівнями розвитку, незалежно від того, чи вони характеризуються однаковою траєкторією зростання (як у разі умовної конвергенції), чи різною³⁵. На відміну від перших двох типів конвергенції, вона більше відповідає кейнсіанському підходу до зростання.

У більш ранній версії неокласичної теорії (т. зв. екзогенна теорія зростання) регіональне зростання в довготерміновому періоді було можливим лише завдяки технологічним змінам. Відповідно відмінності між рівнями регіонального зростання пояснювались різними темпами технологічного прогресу, а також різною інтенсивністю нарощування капіталу (або т. зв. «поглибленням капіталу»). Проте останній фактор з часом нівелюється через припущення про зменшення граничних доходів (дія закону спадної віддачі). Такий неокласичний висновок частково суперечить ефекту агломерації, який ми розглядали у підрозділі 1.2, згідно якого концентрація виробництва є довготерміновою через локалізацію технологічних переваг та людського капіталу.

У неокласичній екзогенній версії теорії зростання припускається, що в умовах досконалої конкуренції та руху факторів виробництва технологічний прогрес майже миттєво поширюється по всіх секторах і регіонах (крива *OX* на рис. 2.1).

У реальності ж крива дифузії виробничих технологій є більш пологою (див. рис. 2.2а) і швидше нагадує *OZ* із вищеподаного графіка (хоча дифузія споживчих технологій протягом останніх 2-3 десятиліть справді відбувається дуже різко, що показано на рис. 2.2.б) [235]. Отже, систематична відмінність у технологічному забезпеченні регіонів та, відповідно, у темпах їхнього зростання стає можливою.

З метою подолання вищеописаної суперечності дослідники почали робити спроби включити аспект науково-технічного прогресу у виробничу

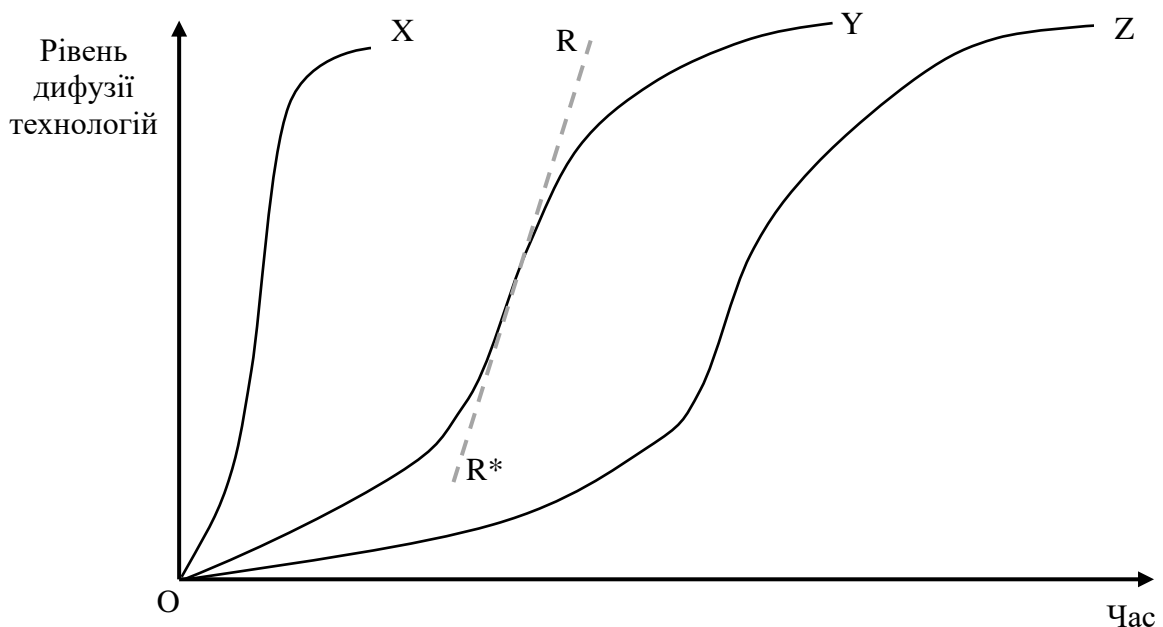
³⁵ Відмінність між умовною та клубною конвергенцією є особливо актуальною, оскільки в першому випадку припускається, що акцент необхідно робити лише на структурній розбудові території, тоді як у другому випадку вказується також важливість прямого трансферу доходів.

функцію Кобба-Дугласа, в результаті чого сформувався новий підхід у межах неокласичної школи – т. зв. «теорія ендогенного зростання», або «нова теорія зростання». Серед численних досліджень у цьому напрямі ключовими є моделі:

– П. Ромера [236], який стверджував, що економічне зростання зумовлюється не стільки банальним збільшенням обсягу капіталу в регіоні, скільки підвищенням багатоманітності спеціалізованих капітальних товарів і асоційованим із ними зростанням бази знань, що приводить до т. зв. «інформаційних переливів»;

– Р. Лукаса [237], який пов'язував зростання зі збільшенням приватних інвестицій у людський капітал, переваги якого також «переливаються» в навколишній простір;

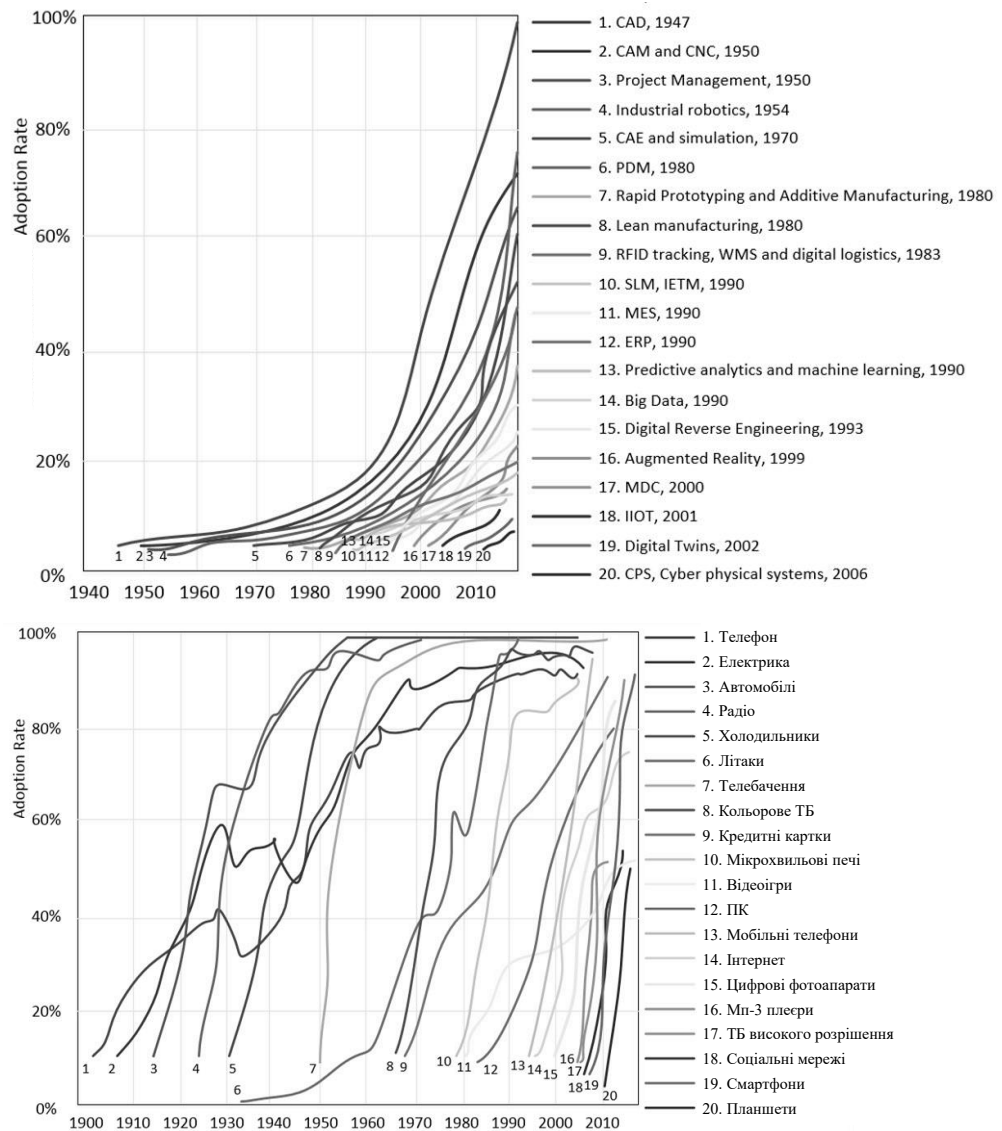
– Дж. МакКомбі та А. Сервола [238], які довели, що просте збільшення кількості робочої сили в регіоні потенційно приводить до аналогічного ефекту, що й зростання рівня регіонального людського капіталу в стилістиці Р. Лукаса [237].

Рис. 2.1. Схема дифузії технологій у часі

Примітка: типово рівень дифузії технологій спочатку незначний, згодом він сягає максимуму (нахил RR^*) і після цього знову сповільнюється.

Джерело: за Ф. МакКаном [87, с. 250].

Рис. 2.2. Дифузія виробничих (а) та споживчих (б) технологій в часі

Джерело: [235].

Незважаючи на те, що розглянуті моделі ендogenous зростання є апросторовими в своїх оригінальних версіях, їх можна легко адаптувати для детермінації джерел локального кумулятивного зростання (що ми здійснили у вищенаведеному тексті і підтверджується численними емпіричними перевірками [239–241]). Недолік означених підходів до ендogenous зростання, порівняно із екзогенним, полягає у тому, що без врахування ефекту спадної віддачі у процесі акумуляції фізичного чи людського капіталу неминучим результатом моделювання буде ситуація, за якої зростання стане вибухоподібним, а все виробництво концентруватиметься в одній локації [87, с. 253]. З іншого боку, теорія ендogenous зростання дуже добре описує

реальну тенденцію до генерування інновацій (особливо ключових) одними і тими самими локаціями, навіть з урахуванням конкурентного навколишнього середовища (в цьому аспекті моделі ендogenous зростання мають багато схожого із «моделлю життєвого циклу», яку ми розглядали у підрозділі 1.2). Важливим моментом при цьому буде перманентна нерівновага номінальної віддачі від факторів виробництва, при якій інноваційні полюси завжди функціонують за умов вищих номінальних цін на фактори виробництва. Периферійні регіони при цьому характеризуватимуться номінально нижчими, але реально більш симетричними рівнями номінальної віддачі від факторів виробництва. Таке розуміння інноваційних полюсів узгоджується із нашим припущенням про імпульсоподібну резистентну природу глокалізаційних процесів, які ми розглядали у підрозділі 1.1.

Альтернативний неокласичному підхід до регіонального зростання робить акцент на ролі міжрегіональних потоків доходів із перспектив кейнсіанської школи. Основним концептуальним інструментом при цьому є регіональний мультиплікатор, що показує взаємозалежність між локальними витратами на інвестування та локальним рівнем доходів. Слід зауважити, що регіональний мультиплікатор за своєю природою суттєво відрізняється від кейнсіанського мультиплікатора на національному рівні, насамперед через те, що регіональні урядові витрати показують тенденцію до виникнення оберненої залежності від рівня регіональних доходів, тоді як щодо регіональних приватних інвестицій ця залежність є прямо пропорційною і не особливо залежить від національних економічних кондицій.

Припускається, що потоки приватних інвестицій перевищують державні, тобто обсяг наявних фондів для поточного інвестування прямо залежить від величини регіонального доходу. Важливість такого спостереження полягає у тому, що вищий рівень поточних витрат на інвестиції передбачає можливість більш ефективного розширення регіонального обсягу капіталу. При розгляді неокласичного підходу ми вже зазначали, що якість локальних ресурсів в загальних рисах є функцією обсягу локального капіталу.

Більш того, беручи до уваги постулати теорії ендогенного зростання про ключову роль якості людського капіталу та обсягу спеціалізованого капіталу, робимо припущення, що майбутнє зростання – це функція поточного рівня локальних доходів.

Водночас поточний рівень доходів-витрат обмежується рівнем попиту на локальний продукт, а в разі регіональної перспективи можна припустити, що більша частина регіонального виробництва споживається за межами регіону. Продовжуючи думку за аналогічною логікою, припустимо, що локальні регіональні витрати обмежуються рівнем доходів від регіонального експорту. Отже, основу кейнсіанського бачення становить те, що регіональне зростання обмежується кількісними межами регіонального платіжного балансу. Хоча деякі дослідники піддають сумніву валідність такого підходу (наприклад, Г. Річардсон [210]), незаперечним залишається те, що обговорення структури міжрегіональної торгівлі повинно враховувати аспекти релевантних потоків капіталу і доходів [242–244]. Ще одним важливим обґрунтуванням кейнсіанського аналітичного підходу є те, що потоки доходів можуть самі по собі приводити до побічних монетарних наслідків, які можуть виявлятися паралельно з будь-якими ефектами зміни реальних доходів, що асоціюються з процесами просторової корекції факторів виробництва.

Наведений аргумент про додаткові монетарні ефекти міжрегіональних потоків доходів можна виразно простежити на прикладі різних наслідків для держав-членів Європейського економічного та валютного союзу глобальної фінансової кризи 2008 р. Ті держави, які були раніше платоспроможні і характеризувались або низькими рівнями державного боргу та дефіциту (як Іспанія), або високою динамікою та значними темпами зростання (як Ірландія), потрапили у низхідну спіраль відпливу капіталу та збільшення процентних ставок. Криза виникла спочатку як реакція на надмірне кредитування сектору нерухомості для девелоперів в успішних і зростаючих регіонах, для яких цінові очікування були перебільшені. Результатом стало те, що раніше прибутковий бізнес у динамічних регіонах, а також фірми з інших

регіонів та держав почали відчувати надто суворі кредитні обмеження, які, власне кажучи, не були пов'язані із діяльністю індивідуальних фірм. Розпродаж нерухомих активів, який виявився необхідним для багатьох інвесторів з метою виплати позик, мав подальший негативний ефект на спроможність до займу капіталу інших фірм на територіях концентрації продажів. Просторове коригування факторів, як бачимо, слугує далеко не єдиним фактором регіональної діяльності. Монетарні потоки також мають важливе значення.

Ядром просторового аспекту кейнсіанських теорій регіонального зростання є припущення про існування феномену «кумулятивної каузації» (англ. «*cumulative causation*»). Регіональне зростання у подушовому вимірі залежить від здатності регіону до спеціалізації й експлуатації ефектів масштабу – наявність зростаючої віддачі на масштабах (у неокласичному ж підході ми вели мову про спадну віддачу) є першопричиною кумулятивного зростання. Сам виробничий процес (особливо продуктів із високою доданою вартістю) стає «маховиком зростання», здатним стимулювати інновації, генерувати переваги продуктивності та ініціювати подальше зростання. Принципову логіку механізму кумулятивної каузації розкрито на рис. 2.3.

Феномен кумулятивної каузації формується під впливом взаємодії різнонаправлених гравітаційних сил, для деномінації яких в економічній літературі використовується низка термінів. Відмінність між ними доволі розмита і стосується незначних відтінків використання. Зокрема, найбільшого поширення серед них набули:

1. «Ефекти поширення / розповсюдження» (англ. «*spread effects*») та протилежні до них «ефекти вимивання/відтоку» (англ. «*backwash effects*») Г. Мюрдаля [184], які описують тенденцію центру як до стимулювання розвитку периферії (стаючи для останньої замовником та ринком збуту), так і до її занепаду (через «викачування» капіталу та робочої сили).

Рис. 2.3. Феномен кумулятивної каузації в кейнсіанській теорії зростання

2. «Ефекти просочування» («*trickling-down effects*») та зворотні до них «ефекти поляризації» (англ. «*polarisation effects*») А. Хіршмана [185], які в загальних рисах схожі на попередні, але використовуються з акцентом на соціально-культурних «мікрокаузаціях» (ефект просочування виявляється у тому, що найбільш бідні члени суспільства виграють від зростання добробуту найбагатших, тоді як ефект поляризації підкреслює розрив у рівнях добробуту);

3. Ефекти переливу в межах моделей «центру-периферії» Р. Пребіша [245] та Дж. Фрідмана [208], серед яких виділяють окремо домінаційні, інформаційні, психологічні, виробничі, комунікаційні та інші субефекти.

4. Ефекти доцентрових і відцентрових гравітаційних сил П. Кругмана [134, 135], які є формалізованим виразом вищезазначених ефектів у моделі «нової економічної географії».

5. Ефект «реверсу поляризації» Г. Річардсона [246] у спробі синтезу неокласичного та кейнсіанського підходів, згідно з яким поляризація відбувається до певного критичного моменту, після чого ініціюватиметься зворотний конвергентний процес.

6. Ефект «абсорбції надлишку капіталу» у сучасних адаптаціях ідей марксизму Д. Харві [247].

Важливим принципом кейнсіанського підходу є також те, що величина номінальної заробітної плати може суттєво відрізнятись від ефективної заробітної плати (співвідношення грошової винагороди та продуктивності праці). За умов однакового рівня номінальної заробітної плати у різних регіонах ефективна заробітна плата буде нижчою у «центрі» (завдяки ефекту масштабу), що стимулюватиме цим подальше зростання та ще більше зниження ефективних заробітних плат.

Власне сама теорія полюсів зростання бере свої витoki із кейнсіанського напрямку. Більш сучасна версія теорії полюсів зростання ґрунтуючись на трьох концептуальних «опорах»:

– закон П. Дж. Вердоорна [248], згідно з яким у довготерміновій перспективі продуктивність праці зростає прямо пропорційно до квадратного кореня від обсягу випуску³⁶;

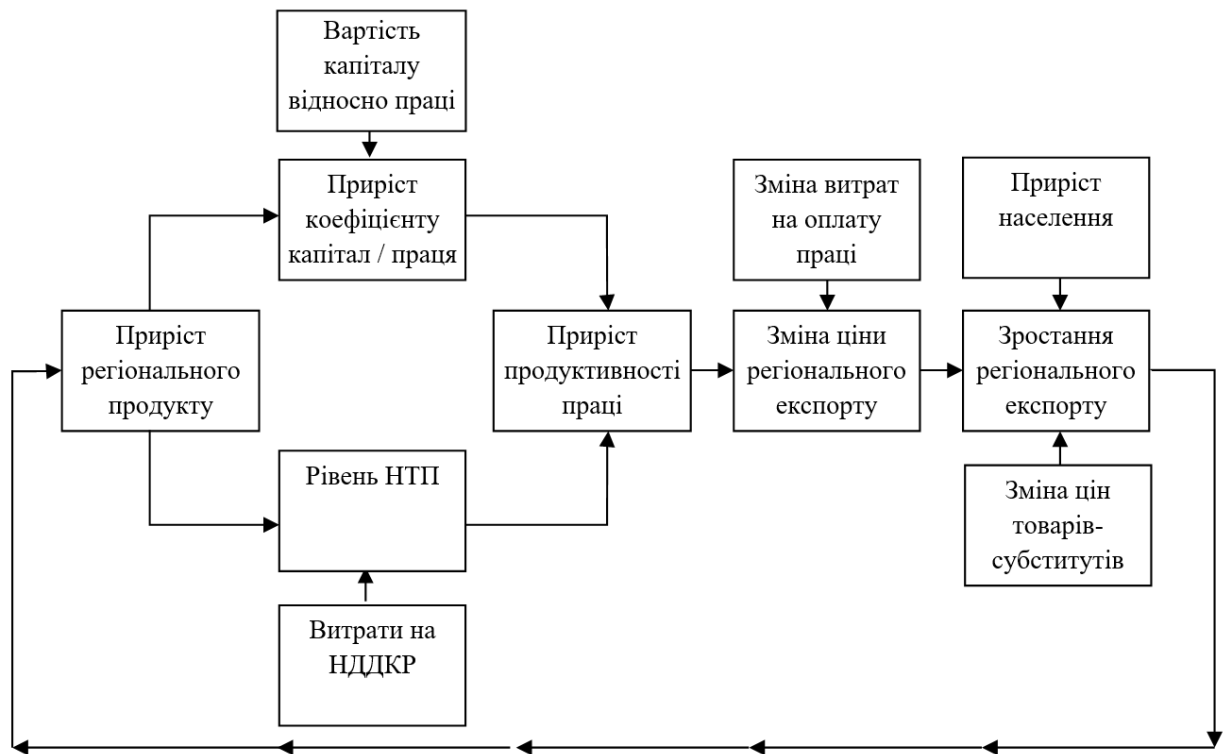
– модель Р. Діксона й А. Сервола [251], за якою існує залежність між регіональним зростанням і конкурентоспроможністю експортного сектору та подальшими ланцюговими ефектами на обсяг випуску, продуктивність та конкурентоспроможність експортних секторів;

– потенційна залежність між діяльністю пропульсивних фірм, здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки, та локалізованим промисловим зростанням (ефект агломерації).

---

³⁶ Варто визнати, що серед дослідників не досягнуто консенсусу щодо емпіричної валідності закону. Нещодавні дослідження як підтверджують [249], так і спростовують [250] залежність між продуктивністю та випуском.

Самопідсилювальний варіант каузації, який становить основу т. зв. калдоріанської моделі зростання (названа на честь Н. Калдора [252]), а також теорії полюсів зростання, наведено на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Кумулятивна модель регіонального зростання, що приводить до агломерації в теорії полюсів зростання

Джерело: за Федірком О. А. [253].

Основні риси кейнсіанської школи регіонального зростання та стратегій на основі її постулатів відображено у табл. 2.2. Недоліком кейнсіанського підходу (зокрема калдоріанської моделі) є те, що його важко перевірити емпірично через відсутність статистичних даних по міжрегіональній торгівлі, а відповідно дослідники переважно обмежуються тестуванням закону Вердоорна³⁶.

Розглянуті вище «історичні» концепції регіонального зростання формують каркас, на якому будуються (чи який критикують) більш сучасні теоретичні моделі. Варто насамперед вказати, що сьогодні, крім параметрів чистого зростання (який типово вимірюється подушовим показником ВВП), дослідників та практиків цікавить більш ширше питання дистрибуції добробуту поміж регіонами чи містами. Відповідно виникає комплекс

моделей, об'єднаних загальною назвою «теорія регіонального розвитку», у якій чільне місце займають не лише кількісні параметри подушового споживання, рівня бідності, безробіття, доступу до суспільних послуг і т. п., але й якісні елементи регіонального поступу (хоча, звичайно, важко провести чітку межу між аспектами зростання та розвитку).

Таблиця 2.2

**Особливості кейнсіанського підходу щодо регіонального зростання
(«інтервенціоністський» підхід)**

Критерій	Характеристика
Причини (між-)регіональних економічних диспропорцій	Дерегуляція та лібералізація ринків, структурна слабкість, низький рівень інвестицій, вплив капіталу до розвинутих регіонів, невідповідна та недостатня участь уряду у вирішенні питань регіонального розвитку
Політичні ідеології	Соціал-демократична, державні інтервенції, національна територіальна когезія та солідарність
Підходи до ревіталізації периферійних регіонів	Проактивна політика на локальному та регіональному рівнях, державні інвестиції в інфраструктуру
Регіональна політика	Екстенсивна регіональна допомога, автоматична допомога, децентралізація владних повноважень

Джерело: складено автором.

Великий доробок відносно нових поглядів на аспекти регіонального зростання / розвитку, накопичений протягом останніх трьох десятиліть, неможливо детально розкрити у межах підрозділу дисертації. У табл. 2.3 описано основні тренди, які характеризують як концепції як регіонального зростання, так і регіонального розвитку.

Так, протягом останніх десятиліть дослідники намагаються додати реалістичності теоретичним моделям з метою отримання можливості їхньої імплементації при розробці політичних стратегій. Зокрема, чи не центральним дискусійним питанням є те, чи регіон може зростати переважно за рахунок комбінації ендогенних факторів, таких як: промислова спеціалізація, розвиток інфраструктури, центральне розміщення, приплив факторів виробництва, ефекти агломерації та ін.

Тенденції теорій регіонального зростання/розвитку

Тенденції	Теорія регіонального зростання	Теорія регіонального розвитку
Більше реалізму	<ul style="list-style-type: none"> – Детермінанти ендогенного зростання; – Роль комплексної нелінійної та інтерактивної просторової поведінки у моделях зростання; – Врахування умов недосконалості ринку; – Зростання як довготерміновий аспект конкурентоспроможності; – Технологічний прогрес як ендогенний фактор зростання 	<ul style="list-style-type: none"> – Причини успіху та провалу кластерів малих та середніх підприємств, «локальних регіонів», <i>milieux</i>; – Нематеріальні ресурси як джерела регіональної конкурентоспроможності; – Активна роль створення знань
Примат динамічних підходів над статичними	<ul style="list-style-type: none"> – Еволюційні траєкторії нелінійних взаємозалежностей комплексних систем 	<ul style="list-style-type: none"> – Динамічні ефекти агломерації

Джерело: за Р. Капелло та П. Ніджкампом [254].

Одним із найважливіших кроків у цьому напрямку був акцент на ефекті масштабу виробництва, який разом із нелінійними транспортними витратами був внесений до кількісної моделі міжрегіонального зростання, яка отримала назву «нова економічна географія». Ефекти агломерації (у формі зростаючої віддачі на масштабах) починають враховувати навіть у макроекономічних моделях для аналізу якісної поведінки нелінійних динамічних систем (теорії бифуркації, катастрофи й хаосу).

Схожим за важливістю є визнання знань як центрального ендогенного драйвера регіонального зростання. Ми вже розглядали вище моделі П. Ромера [236] та Р. Лукаса [237], в яких знання (та, відповідно, технологічний прогрес) – це характеристика параметра людського капіталу. В новіших теоріях ендогенного зростання технологічний прогрес розглядається як ендогенна реакція економічних суб'єктів у конкурентному середовищі. Точніше, зростаюча віддача у продуктивності факторів ґрунтується на таких ендогенних факторах, як інновації, ефект масштабу та навчальний процес, які включені у неокласичну виробничу функцію та компенсують ефект

граничної продуктивності факторів виробництва (яка у традиційному неокласичному підході вважається спадною). У моделях ендогенного зростання, котрі домінують у сучасному концептуальному мейнстрімі регіонального зростання із 1990-х рр., чільне місце відводиться індивідуальній усвідомленій економічній поведінці фірм та політичних інститутів [255, 256]. Такі припущення слугують основою не лише аналітичних розвідок, а й нових далекосяжних політичних програм.

Стратегічна важливість просторового поширення знань для стимулювання інновацій, підприємництва та загального розвитку регіону стала чи не аксіомою сучасних концепцій регіонального зростання / розвитку. Відповідно, «політика знань» («знання» розуміють як: освіту, навчання, виховання, креативність та НДДКР), яка, все ж часто зводиться лише до стимулювання ІКТ, вважається ключовим фактором генерації регіонального добробуту [239, 257].

Важливо наголосити, що ідентифікація ендогенних факторів зростання стала важливим науковим фундаментом для формування теорій регіонального розвитку. Розвиток за своїм визначенням повинен бути ендогенним. Він критично залежить від концентрації організацій на обмеженій території та втілений у соціально-економічній та культурній системах, компоненти яких детермінують успіх локальної економіки: підприємницькі здібності, локальні фактори виробництва, навички взаємовідносин місцевих суб'єктів. Усі вищеназвані особливості генерують процес придбання знань і, що важливіше, розвивають здатність до прийняття рішень місцевих економічних та соціальних суб'єктів в умовах існування множини глокальностей. Мікроповедінкова природа таких підходів дає змогу глибше зрозуміти джерела територіальних екстерналій та збільшити віддачу агломераційних ефектів від формування промислових кластерних (у широкому розумінні) структур [258].

Динамічні ефекти агломерації типово визначаються як територіальні переваги, що виникають через здатність фірм чи регіонів до генерування інновацій. Означені ефекти дали стимул для формування неошумпетерівських

підходів до регіонального розвитку, які сприяють більшому реалізму досліджень успіхів та провалів локальних виробничих систем. Ключовим питанням при цьому є ідентифікація ролі простору в інноваційному процесі.

Розвиток у певному розумінні можна розглядати як здатність регіону до генерації, абсорбції та використання інновацій та знань у межах навчальних процесів. На зміну лінійним моделям інновацій (вони за своєю природою приводять до формування спеціалізованих ієрархій простору) приходять інтерактивна, мережева і відкрита інноваційна моделі (рис. 2.5), що сприяють формуванню інтегрованих, але глокалізованих просторових структур.

Обширний масив наукової літератури у цьому напрямі³⁷ визначає в якості ендогенної детермінанти інновацій зростаючу віддачу у формі динамічних локаційних переваг, зумовлених:

– просторовою (географічною) близькістю фірм, що сприяє обміну т. зв. «неявними» чи «прихованими знаннями» (англ. «*tacit knowledge*»), тобто тими знаннями, які не зафіксовані в письмовій формі, одержуються на основі досвіду та легко втрачаються;

– реляційною близькістю фірм, що виявляється через сукупність контактів та співпраці між локальними агентами та стає джерелом колективних навчальних процесів та соціалізації в аспекті інноваційних ризиків;

– інституційною близькістю, яка виражається через систему правил, кодексів та норм поведінки, що сприяють кооперації між суб'єктами і, відповідно, соціалізації знань, а також розвитку організаційних форм, спрямованих на підтримку інтерактивного навчального процесу.

Зазначений аспект акцентується у більш системних підходах, які робили спробу пояснити еволюцію комплексних систем (таких як інноваційна система, в тому числі й регіональна) у складі глобальної конкурентної мережі.

---

³⁷Дослідження просторових переливів представлено працями: [259–263]; колективне навчання: [264–266]; навчальні регіони: [267, 268]; регіони, що базуються на знаннях: [267, 268].

У табл. 2.4 наведено порівняння регіональних інноваційних систем із сильним та слабким потенціалами.

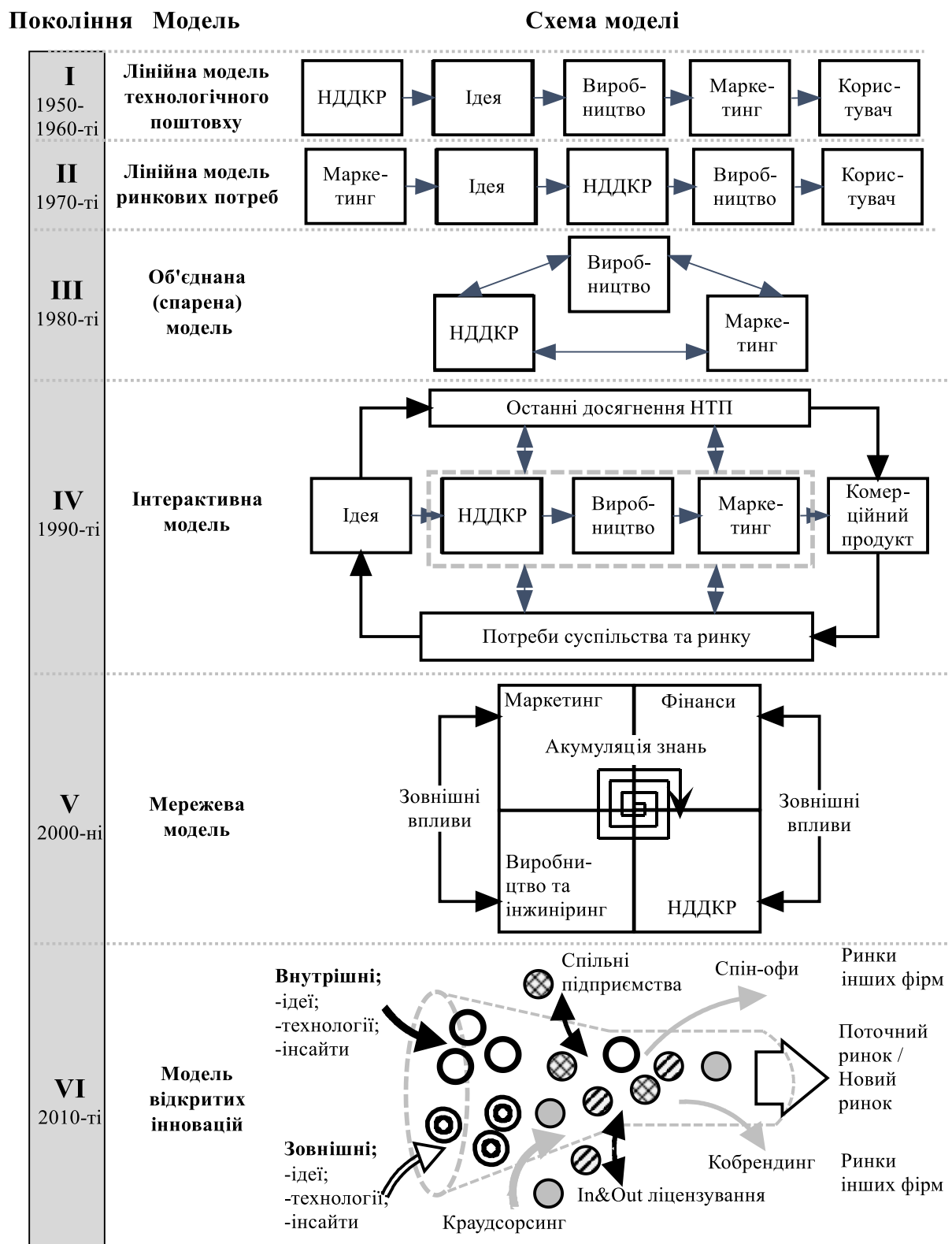

Рис. 2.5. Покоління еволюції інноваційних моделей

Джерело: за [269] та ін.

Порівняння регіональних інноваційних систем із сильним та слабким потенціалами

Потенціал регіональної системи інновацій	Інститути	Фірми	Політика
Сильний	Кооперативна культура; Схильність до асоціативного навчання; Орієнтація на зміни; Державно-приватний консенсус	Довірчі трудові відносини; Співпраця на робочому місці; Орієнтир на добробут працівників; Наставництво; Екстерналізм; Інноваційність	Інклюзивність; Моніторинг; Делегування; Консультування; Нетворкінг
Слабкий	Конкурентна культура; Індивідуалістичність, консервативність; «Не винайдено тут»; Державно-приватна розбіжність	Антагоністичні трудові відносини; Поділ на робочому місці; Орієнтир на інтенсивність праці; «Тони чи пливи»; Інтернаціоналізація; Адаптація	Ексклюзивність; Реагування; Централізація; Авторитарність; Відособленість

Джерело: за А. Коромпаї [270].

Дифузія знань насамперед здійснюється через канали соціальних контактів, а отже, соціальні мережі починають відігравати вирішальну роль. Згідно з поглядами Р. Путнама [271], означена тенденція приводить до формування т. зв. «соціального капіталу», який базується на відносинах довіри і взаємності при користуванні спільними знаннями, збільшує інтенсивність потоків знань та стимулює ефект «локалізованого переливу знань» [272]. Акцент при цьому робиться на «неторгових взаємозалежностях» [273] між економічними агентами, включаючи фірми, які можуть бути «глибокі» («масивні») в одних регіонах та «мілкі» («тонкі») в інших [274]. Р. Путнам зазначав, що високий рівень довіри приватних суб'єктів до місцевих правових та владних інститутів виявляється у зростанні мотивації до інвестування та ведення комерційної діяльності³⁸. Рівень соціальної довіри проявляється через

³⁸ Дослідження ґрунтувалось на основі емпіричного порівняння регіонального розвитку в Північній та Південній Італії [275]

готовність індивідів брати участь у волонтерських та соціальних заходах і характеризується високою кореляцією з рівнем діяльності, спрямованої на отримання прибутку [275]. Таким чином довготерміновий розвиток регіонів нерозривно пов'язаний із інституційною історією регіону, але інституції в цьому аспекті розглядаються не лише як офіційні чи правові суб'єкти, а й як неформальний вираз соціальних норм, цінностей та правил.

У контексті розгляду глокалізації варто зауважити, що важливий аспект моделі соціального капіталу полягає у тому, що соціальний капітал у місцевих спільнотах та наслідки його накопичення виявляються по-різному. Загалом можна виділити два типи соціального капіталу:

– зв'язувальний капітал (англ. «*bonding capital*»), який є своєрідним «клеєм», що скріплює локальну спільноту та допомагає їй зберегти власну ідентичність;

– об'єднувальний капітал (англ. «*bridging capital*»), що сприяє налагодженню контактів між різними спільнотами, багато з яких соціально, культурно чи етнічно відмінні між собою.

Невеликі ізольовані місцеві спільноти мають тенденцію бути доволі гомогенними щодо етнічності, цінностей та ідентичності, що дає їм змогу долати різноманітні регіональні кризові явища. Тоді як великі космополітичні метрополії, університетські й портові міста характеризуються низьким рівнем зв'язувального капіталу та високим рівнем об'єднувального, що сприяє інституційній адаптивності до нових економічних можливостей та здатності до навчання в інших регіонів.

Варто також вказати, що деякі нещодавні дослідження аспектів соціального капіталу й інституціоналізації [276, 277] показали наявність обернено пропорційного зв'язку між довготерміновим регіональним зростанням і нерівністю. Здатність до економічного зростання також залежить від того, наскільки основна маса спільноти отримує вигоду від можливостей зростання [87, с. 271]. Не можна в цьому контексті не згадати також гіпотезу креативного капіталу, яку ми розглядали в підрозділі 1.2.

Другим мегатрендом сучасних концептуальних розробок, який став характерним саме для моделей регіонального зростання / розвитку, є спроба перейти до динамічних підходів. Часовий вимір поступово стає не менш важливим, ніж просторовий у сфері регіональної науки. Спроби інкапсулювати час у просторовий аналіз робляться з допомогою двох різних способів, відповідно до двох відмінних трактувань категорії часу: традиційного хронологічного часу; часу як ритму інноваційних явищ, які відбуваються на території, що застосовується в регіональних моделях зростання у всьому світі.

Запровадження хронологічного часу у просторовий аналіз є досить непростим завданням, оскільки лише нещодавно почав з'являтися математичний та методологічний апарат, який дає змогу провести зазначену адаптацію. Серед теорій нелінійної регіональної динаміки можна назвати синергетичну модель у межах теорії хаосу (чи т. зв. «аналіз хижак-жертва») [278]. Донедавна в моделі зростання в своїй емпіричній візуалізації були представлені винятково лінійними параметрами зростання, а, отже, процес зростання розглядався як регулярний. Такі моделі можуть бути наближеними репліками коротко- та середньострокових змін, але вони не здатні врахувати довгостроковий розвиток, який характеризується структурними змінами нерегулярної природи. Таке обмеження поступово долається запровадженням нелінійних моделей, які допускають зміну динаміки системи, зумовлену навіть незначними пертурбаціями структурних форм. Структурна нестабільність передбачає можливість появи суттєвих якісних змін у поведінці системи, що тісно пов'язано із явищами біфуркації та катастрофи, які виникають у випадку зміни параметральних величин (тобто контрольних змінних) [139, 279, 280]. Застосування синтезу нелінійних моделей із неокласичними чи кейнсіанськими моделями показало, що визначальні та унікальні результати динамічних лінійних моделей не завжди виявляються: міжрегіональна конвергенція доходів неокласичної школи нівелюється, а натомість з'являється можливість появи альтернативних

траєкторій та рівноважних рішень; нелінійні калдоріанські кейнсіанські моделі перманентного зростання чи спаду замінюються новими та протилежними траєкторіями після виникнення явищ катастроф [281].

Зазначені методологічні вдосконалення також були корисні для досягнення більшого реалізму теоретичних моделей, які тепер можуть охоплювати динамічні взаємодії між компонентами просторової системи, представленої у вигляді т. зв. «мережевого сузір'я» (англ. «*network constellation*»). Нещодавні мережеві підходи функціонально визначаються взаємозалежністю між поведінкою суб'єктів та відстаневими розбіжностями (англ. «*distance frictions*»). Такі просторові взаємодії можуть бути стабільними за своєю природою (тобто функціонувати за фіксованих зовнішніх умов) або піддаватися змінам у результаті дисипативних еволюційних процесів у зовнішньому світі. В останньому випадку параметри моделі стають залежними від часу, а отже, потенційно виникають нелінійні складні динаміки [282, 283].

Серед моделей регіонального розвитку набула поширення альтернативна концепція часу: згідно з підходом Г. Бергсона–М. Хайдегера, час інтерпретується як тривалий процес створення, що характеризується безперервністю, незворотністю, послідовністю і кумулятивністю. Отже, час визнається важливою складовою регіональних студій як поступу у процесі навчання, інновацій та креативності. Локальні кластери чи промислові райони є за своєю природою тими місцями, де відбувається процес навчання (у т. ч. кумулятивного); а ідентифікація джерел та ендегенних детермінант таких процесів, крім простої територіальної близькості, стала важливим завданням для дослідників-регіоналістів. Переливи знань, колективне навчання, навчальні регіони³⁹ (чи навчальний простір) та регіони, що базуються на знаннях,⁴⁰ є тими концептуальними категоріями, які визначають риси сучасної просторової економіки. У таких теоретичних підходах інновації стають

---

³⁹ Англ. «*learning regions*».

⁴⁰ Англ. «*knowledge-based regions*».

ключовим фактором виживання у конкурентному просторі-економіці, які визначають напрям і темп регіонального розвитку [284].

Підсумовуючи, вкажемо, що впровадження мікрорівневих компонентів ендегенного зростання привело до збагачення теорій регіонального зростання / розвитку, в яких роль державної політики вже не зводиться до низхідного підходу «контролюй та командує», а розглядається швидше як партнерська модель, за якої стратегії повинні розроблятися у співпраці з усіма місцевими суб'єктами. Відмінності між низхідним та висхідним підходами до розвитку територій наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Порівняння традиційного і локального / регіонального підходів до розвитку територій

Традиційна політика розвитку	Локальний та регіональний розвиток
Низхідний підхід: рішення приймаються в центрі	Ініціатива промоції розвитку часто надходить знизу
Управління здійснюється центральними адміністраціями	Децентралізація, вертикальна співпраця із різними урядовими структурами та горизонтальна співпраця між суспільними та приватними інститутами
Секторальний підхід до розвитку	Територіальний підхід до розвитку
Розробка крупних промислових проєктів, котрі стимулюватимуть інші види діяльності	Використання потенціалу розвитку кожної території з метою стимулювання прогресивної адаптації локальної економічної системи до мінливого економічного середовища
Фінансова підтримка, дотації та субсидії як основний фактор приваблення економічної діяльності	Забезпечення ключових умов розвитку економічної діяльності

Джерело: за А. Коромпаї [270].

Як бачимо, концептуальний апарат регіонального зростання та розвитку характеризується значною багатоманітністю. Неокласичний напрям робить акцент на довготермінових аспектах міжрегіональної мобільності факторів виробництва. Моделі в кейнсіанському векторі більшою мірою досліджують аспекти кумулятивного розвитку, пов'язані з ефектом масштабу. Більш сучасні моделі є спробами залучення до теорії зростання / розвитку

технологічних, інституційних і соціальних аргументів та їхнього синтезу. За станом на сьогодні можна стверджувати, що регіональний поступ – це комбінація численних ендогенних й екзогенних факторів, тобто він залежить як від спектра локальної активності, так і від міжрегіональної, національної та глобальної системи.

2.2. Взаємодія полюсів розвитку з національними та глобальними економічними потоками

У попередніх частинах роботи ми розглядали процеси виробничої концентрації та трансмісії зростання / розвитку на їхній основі у певному абстрактному просторі без особливої прив'язки до інституційної складової сформованих полюсів, національного середовища їхнього функціонування та трансформації глобальної кон'юнктури. У цьому підрозділі ми дещо змістимо акцент розгляду, намагаючись охопити синергійні процеси взаємодії регіональних (локальних) та глобальних вимірів економіки, що знову повертає нас до концептуальних феноменів глокалізації, які розглянуто у підрозділі 1.1.

Ключовою рисою глобалізації є здатність регіональних виробничих структур капіталізувати локалізовані ефекти агломерації, стимулюючи появу і довготермінове закріплення специфічних умов, активів та можливостей, на основі яких формується транснаціональний капітал, що стає своєрідним «простором» домінуючої акумуляції глобалізованого капіталу. В сучасному взаємозалежному глобалізованому світі регіони стали драйверами національної й міжнародної конкурентоспроможності, а з прогресивним територіальним плануванням пов'язують чималі сподівання щодо досягнення достатку, подолання закоренілих просторових дисбалансів, а також поступове поширення демократичних прав [285].

У сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в межах підходу, який

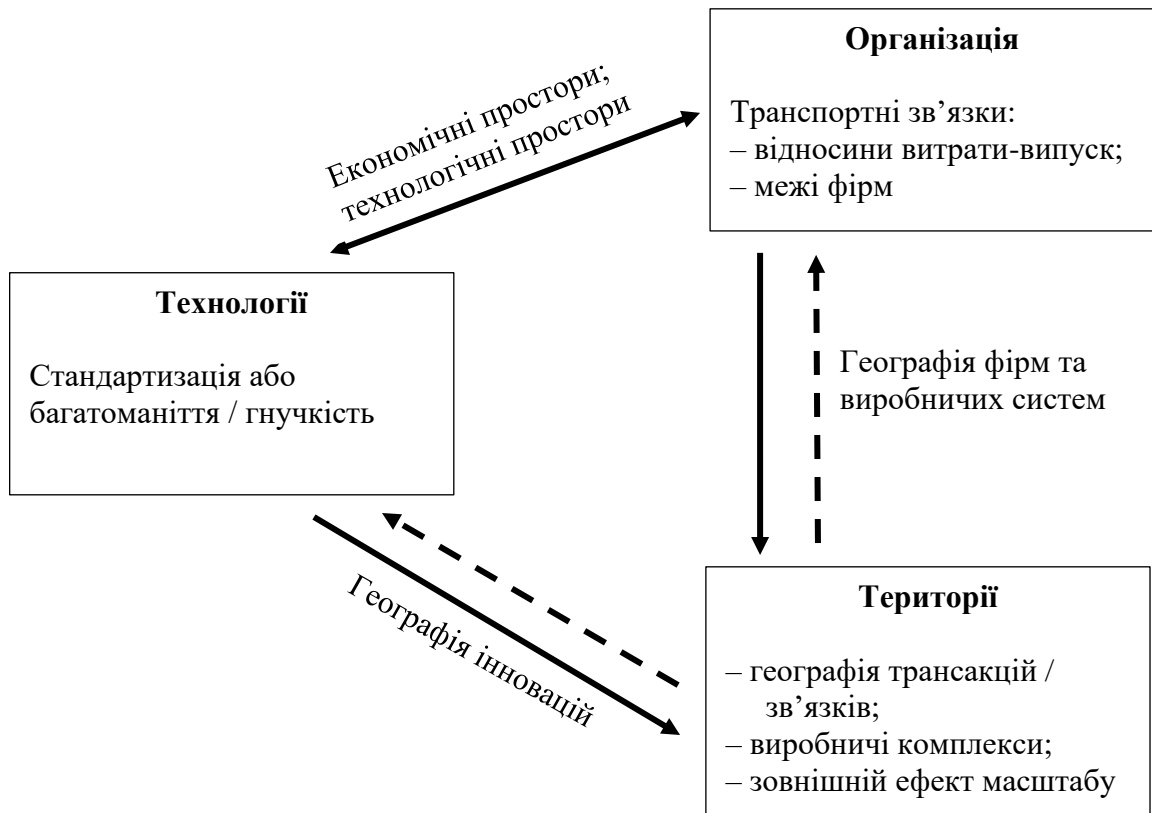
отримав назву «новий регіоналізм» (типові праці: [75–77])⁴¹. І хоча в більшості таких публікацій фокус наводиться на аспекти макрорегіоналізму (тобто гео економічного та геополітичного позиціонування окремих держав та їхніх інтеграційних об'єднань, формування світового порядку і т. ін.), однак процеси становлення мезорегіонів та міст-регіонів формують окремий територіальний напрям «нового регіоналізму». Варто зазначити, що регіональний аспект в останньому напрямку традиційно висвітлюється з двох основних перспектив:

- зміцнення ролі держави як локомотива добробуту в регіональних економіках, як це здійснюється у визначальній праці К. Омає [286];
- становлення «регіонального світу» *à la* М. Сторпер [273], при якому фундаментальними одиницями економічного, соціального і політичного життя вважаються регіони, а не держави.

Поєднання дослідницьких ракурсів регіоналістів та міжнародних економістів почало спостерігатись у 1970-х рр. при здійсненні спроб щодо обґрунтування процесів деіндустріалізації старих промислових регіонів [287]; взаємний інтерес посилювався у 1980–90-х рр. при дослідженні аспектів появи високотехнологічних секторів і територій, виникнення феномену «азійських тигрів» та процесів глобалізації загалом. Протягом цього періоду формується т. зв. «гетеродоксна парадигма», яка розглядає специфіку регіонального поступу з перспектив, відмінних від неокласичного чи кейнсіанського мейнстріму, які ми розглядали у підрозділі 2.1. У межах гетеродоксної парадигми проблематика економічного розвитку регіонів, держав і глобалізованого світу розбивається на декілька багатосарових емпіричних та теоретичних сфер взаємодії, об'єднаних каркасом т. зв. «благословенної трійці» (англ. *«holy trinity»*) регіональної економіки: технології – організація – території (рис. 2.6).

---

⁴¹ Т. Борзел та Т. Ріссе стверджують, що після глобальної фінансової кризи варто вести мову про наступний етап еволюції «нового регіоналізму» – «порівняльний регіоналізм» [78].

Рис. 2.6. «Благословенна трійця» гетеродоксної парадигми
Джерело: за М. Сторпером [273].

Так, технології (а точніше технологічні зміни) стали розглядатись як основні двигуни структурних трансформацій територіального економічного розвитку; поява і зникнення нових продуктів та виробничих технологій відбувається в межах конкретних територій і великою мірою залежать від їхньої здатності генерувати специфічні інновації. Технологічні зміни, відповідно, видозмінюють співвідношення собівартість-ціна виробничого процесу, включаючи його локаційну структуру. Організації, насамперед фірми та їхньої мережі, поєднуючись між собою у виробничі системи, не лише стають залежними від територіального контексту матеріальних чи нематеріальних ресурсів, а й характеризуються більшою чи меншою мірою реляційної близькості між собою (фірми часто характеризуються транзакційними структурами з розмитими межами⁴²; складними системами власності та відповідності активів; поведінкою спрямованого на максимізацію

⁴² Див. також модель відкритих інновацій на рис. 2.5.

зростання)⁴³. Території, незалежно від того, чи мова йде про «полюси», чи про периферійні регіони (а також сектори), можуть детермінуватись міцними або слабкими локальними взаємодіями й ефектами переливів між факторами, організаціями чи технологіями.

Однак, як зауважував М. Сторпер [273, с. 28], гетеродоксна регіональна економічна теорія у своєму чистому вигляді була надто механістичною з жорсткою фізикою і геометрією входів та виходів системи. Натомість дослідник пропонує доповнити її фокусом на реляційні, а не матеріальні активи, які є обмеженими та складними в отриманні та імітації. Цей підхід отримав назву рефлексивного чи реляційного витка / повороту (англ. «*reflexive / relational turn*»). Така зміна концептуальної метафори відобразилась у кожному з елементів «благословенної трійці» регіональної економіки (рис. 2.7):

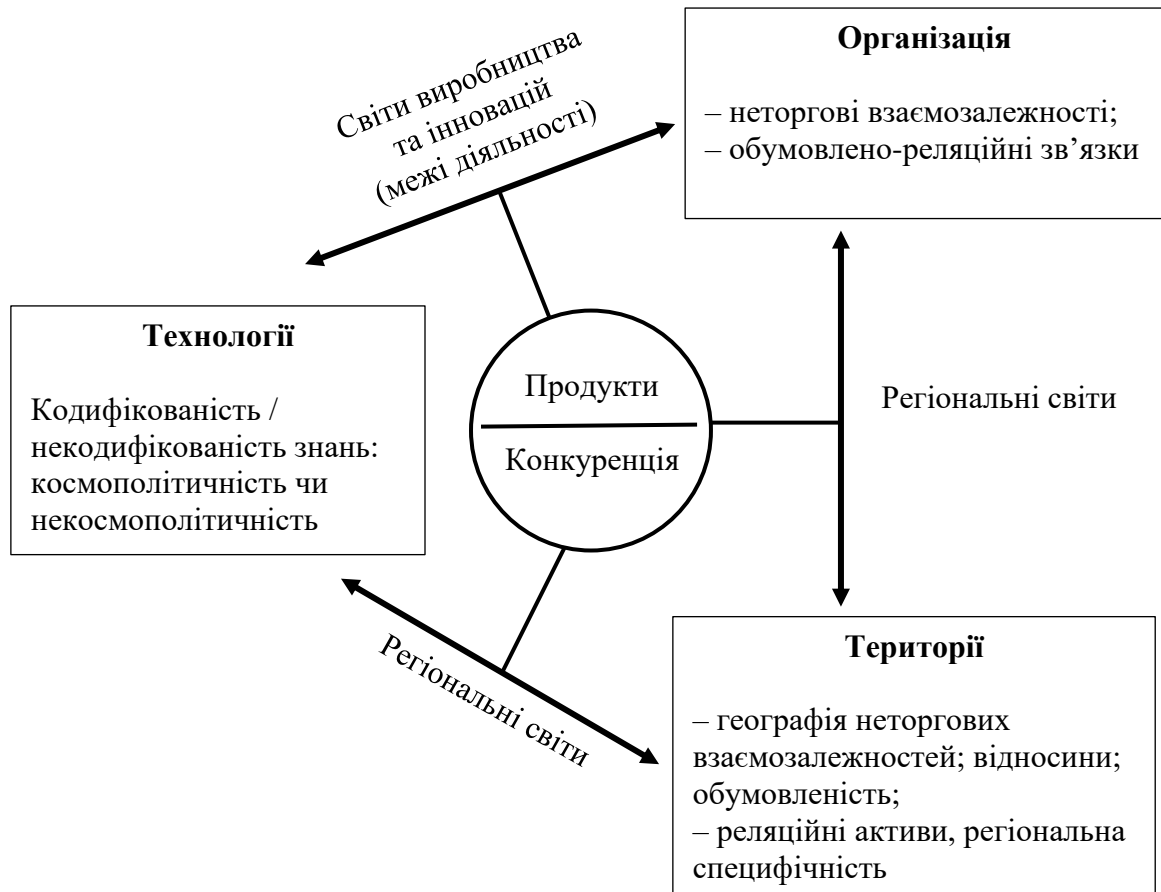
– «технології» починають деномінувати не лише протистояння між масштабом і багатоманітністю, а й суперечності кодифікованих та некодифікованих знань; основні властивості технологій, окрім дифузії та застосування, починають передбачати також навчання та ініціювання;

– «організації», крім інституційного переплетення, розмитості меж, відносин витрати–випуск, характеризуються також неторговими взаємозалежностями;

– ефекти «території» не лише генеруються у масштабах глобальної економіки та пов'язані з відносинами витрати-випуск, а й формуються під впливом близькості неторгових відносин у межах сфер «технології» та «організації».

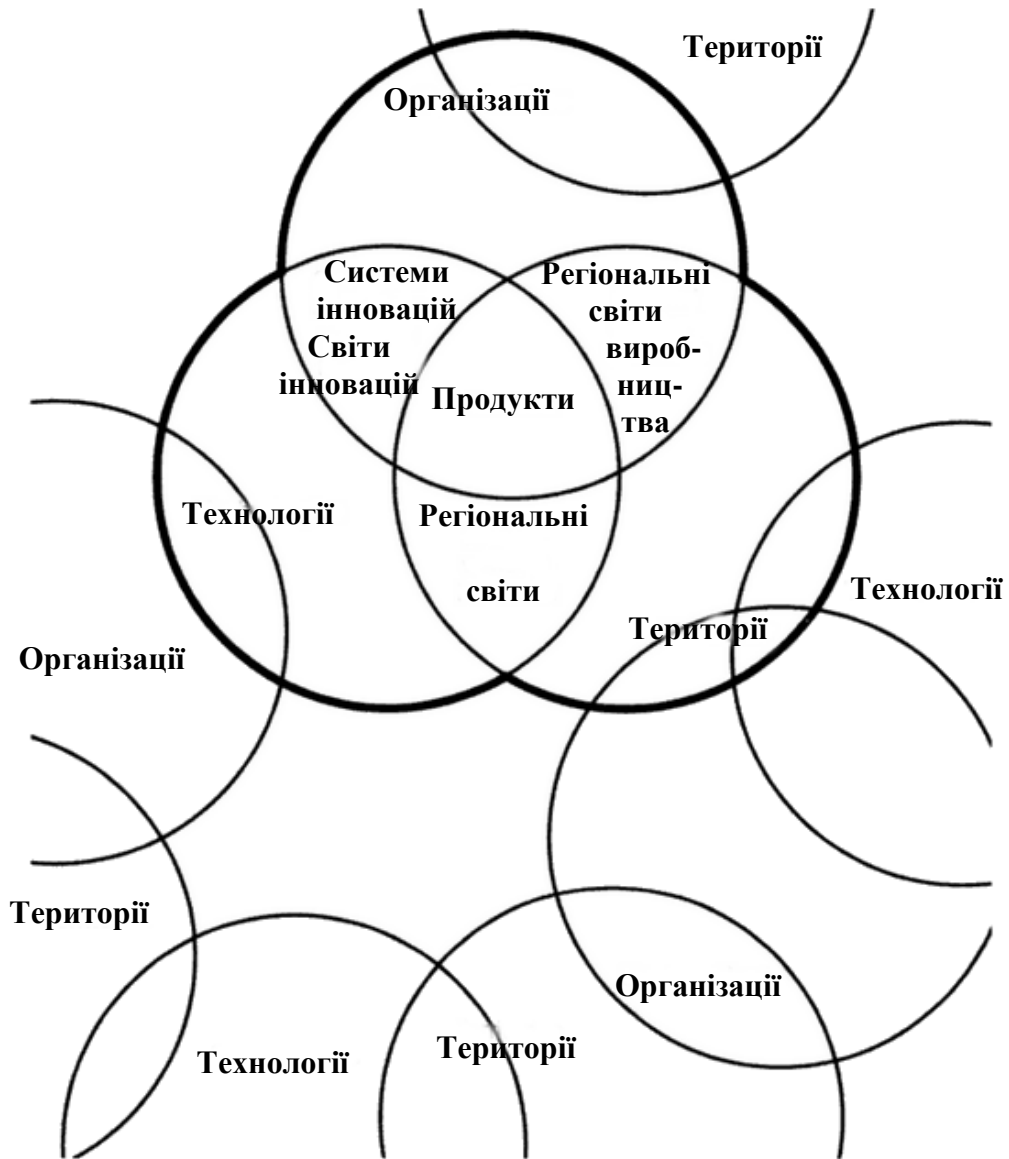
---

⁴³ Кут «організації» в «благословенній трійці» за своєю суттю є відображенням ідей ранньої моделі полюсів зростання Ф. Перу у поєднанні із більш сучасними постулатами моделі «витрати-випуск».

Рис. 2.7. «Благословенна трійця» рефлексивного витка М. Сторпера
Джерело: [273, с. 42].

На думку М. Сторпера, сучасна економіка є комплексним організаційним пазлом, що складається із множини «світів», які взаємно накладаються один на одного (можливий «зріз» регіонального аналізу наведено на рис.2.8). Так, поєднання характеристик «технологій» і «організацій» формує, з одного боку, «світ виробництва», результатом якого є продукт як результат конвенційно-реляційних діяльностей; а з іншого боку – «світ інновацій», що розвивається в межах фізично-інтелектуальних можливостей існуючої інноваційної системи. «Організації», відповідно, «формують» регіони через свою локаційну поведінку та одночасно є продуктами інституційного середовища своїх локацій (це твердження справджується також для мультилокаційних фірм). Таким чином формуються «регіональні світи виробництва» (типові приклади: Голлівуд, виноробні регіони в багатьох державах Європи, спеціалізовані райони легкої промисловості в Італії і т. ін.).

Рис. 2.8. Можливий «зріз» поєднання елементів «благословенної трійці» регіональної економіки

Джерело: [273, с. 49].

Розвиток «технологій» у територіальному вимірі залежить від співвідношення між кодифікацією й економічною дифузією, а також між інноваціями та неявними знаннями (вони отримуються за рахунок навчання через практику). Домінування перших чинників із обох означених пар сприяють територіальному поширенню технологій, тоді як другі чинники характеризуються стримуючим впливом, а в своїй сукупності ці чинники приводять до формування «регіональних світів інновацій». Варто вказати, що в моделі «благословенної трійці» регіональної економіки (на відміну від моделі «благословенної трійці» Манделла–Флемінга [288, 289] у грошово-

кредитній сфері) можливі ситуації одночасного поєднання всіх трьох характеристик. Модель «світів регіонів» і «регіонального світу» М. Сторпера символізувала зеніт ортодоксального «нового регіоналізму» та домінувала в академічних і політичних дискурсах наприкінці ХХ ст. Проте вже в 2000-х рр. підхід зазнав значної критики [290–292] насамперед за надмірну автономізацію регіонів та применшення ролі урядів. У відповідь на критичні зауваження сформувався оновлене бачення постулатів нового регіоналізму, згідно з яким основними каталізаторами постфордистської динаміки зростання, а також первинними суспільними та політично-економічними утвореннями світового рівня є не стільки регіони, скільки окремих їхній тип – т. зв. «глобальні міські регіони» (англ. *«global city regions»*) чи, по-іншому, «глобальні міста-регіони» (англ. *«global city-regions»*) [285].

Відновлення регіональних акцентів в умовах глобалізації часто пов'язують із переходом від досліджень територіально «вмонтованих» політико-адміністративних регіонів «старого» світу до «нового» світу більш мережових (міських) регіонів. В академічній літературі така зміна виявилась дуже помітною й колоритною. Дослідники називали цей перехід так:

- від «нового регіоналізму» до «незвичного регіоналізму» [293] або до «нового регіоналізму версії 2.0» [294];
- від формальних регіональних планових просторів до нових «м'яких» планових просторів [295];
- від «регіонального світу» до «нового регіонального світу» [296] або «регіональних світів» [297];
- від «просторів місць» до «просторів потоків» [298];
- від «територіально вмонтованої» до «реляційної та вільної від зобов'язань» (англ. *«unbound»*) концепції регіонів [299].

Перехід стає особливо помітним у працях одних і тих самих дослідників на часовому відрізку в декілька років. Так, провідний адвокат постулатів нового регіоналізму А. Скотт відмовився від ідеї «глобальної мозаїки регіональної економіки» [300, с. 47] на користь «мозаїки великих міст-

регіонів», яка виникає в міру поступу глобалізації [301, с. 813]. На думку А. Скотта та його послідовників, неминучість становлення міст-регіонів пов'язана із схильністю транснаціональної економічної діяльності кристалізуватись у територіально специфічних виробничих комплексах. Починаючи із 1970-х рр. основні урбаністичні регіональні виробничі комплекси (тобто метропольні кластери економічної, соціальної та політичної діяльності) домінують в управлінні та контролі глобального кругообігу акумуляції капіталу, стаючи осередками як гео економічної влади, так і генерації багатства. Відповідно, становлення глобалізованих міст як драйверів національної та міжнародної конкурентоспроможності та асоційованого з нею достатку привело до експансії провідних міст у великі глобальні міста-регіони, які складаються із множини функціонально пов'язаних традиційних міст. Зокрема Дж. Гаррісон [302] вказує, що бурхливий розвиток великих міських регіонів у Китаї став акселератором глобальної економічної інтеграції, яка виявляється в тому, що мережа суспільних відносин вийшла далеко за межі їхньої традиційної скалярної організації за посередництвом урядів⁴⁴, а швидка урбанізація привела до розширення метропольних ландшафтів далеко за межі традиційних міських меж, що в сукупності формує нову просторову географію міст та регіонів на початку XXI ст.

Дослідники виділяють кілька типів зв'язків між містами-регіонами й глобальними містами, які в результаті приводять до глобалізації економічних відносин. Так, на рис. 2.9а показано перший тип зв'язків у стилістиці розробників «мережі глобальних та світових міст» (англ. «*Global and World Cities (GaWC) network*»)⁴⁵ [303], згідно з яким основним чинником глобалізації є міжміські зв'язки між фірмами, що надають передові послуги виробничого призначення (англ. «*Advanced Producer Services (APS) firms*»). Наприклад,

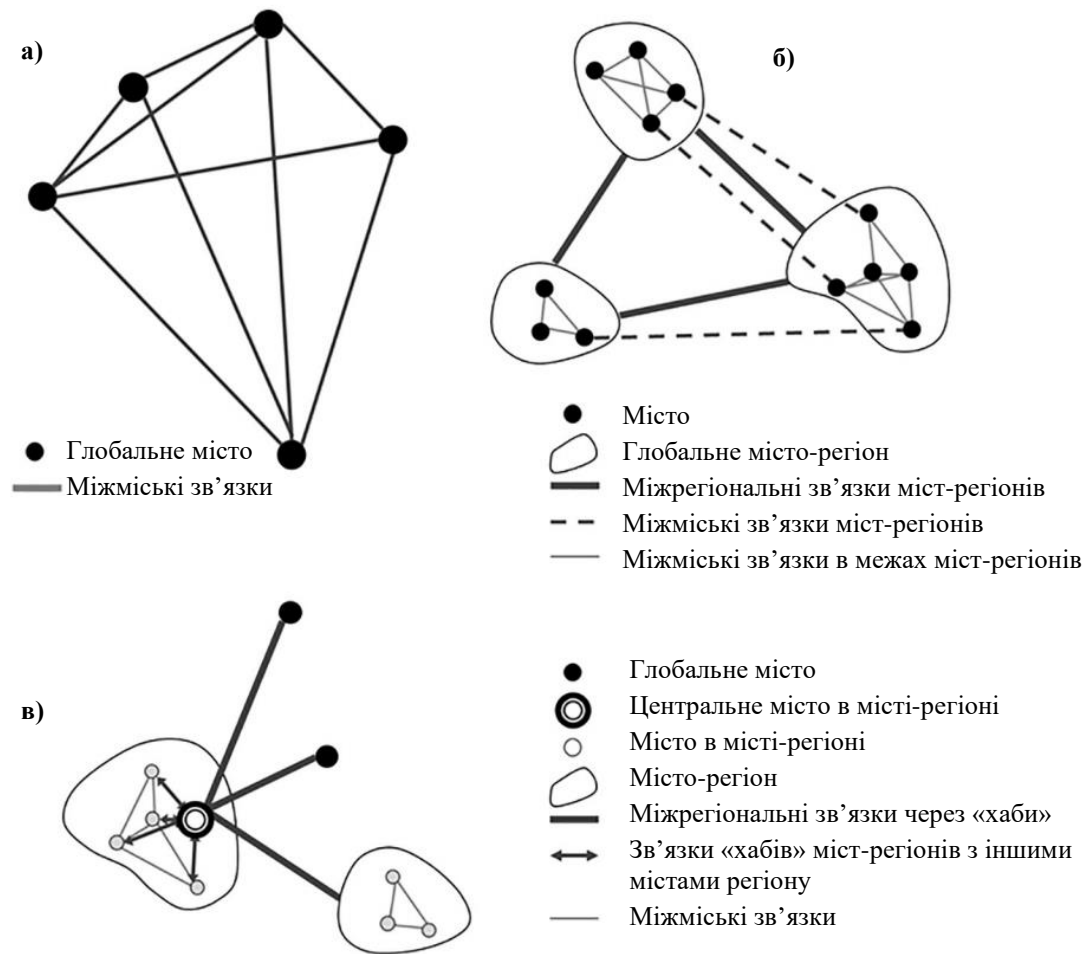
---

⁴⁴ Що стосується Китаю, то вона починає звужуватись протягом останніх років, враховуючи реванш протекціоністських настроїв у світі.

⁴⁵ Аналітичний центр, що базується на кафедрі географії Університету Лафборо в м. Лестершир (Велика Британія). *GaWC* була заснована П. Тейлором у 1998 році та здійснює класифікацію світових міст на категорії «альфа», «бета», «гамма» і досліджує їхні міжнародні зв'язки.

шлях м. Лондона до статусу глобального міста ґрунтується, насамперед, на численних взаємозв'язках лондонських штаб-квартир великих ТНК зі своїми філіями й партнерами по всьому світу.

Рис. 2.9. Варіанти поширення глобалізаційних процесів через мережу міст-регіонів

Джерело: авторська модифікація за Й. Ченгом та Р. ЛеГейтсом [304, с. 90].

На Рис. 2.9б наведено схему другого типу зв'язків, основними вузлами якого є не міста, а міста-регіони відповідно до їхніх політичних і функціональних меж. Так, зв'язки фірм та філій як з м. Лондона, так і з інших територій Південно-Східної Англії із контрагентами з інших світових міст-регіонів суттєво вплинули на становлення самого м. Лондона як глобального центру.

Третій гібридний тип зв'язків проілюстровано на Рис. 2.9в. Він охоплює одночасну інтеграцію між глобальними містами, містами-регіонами та

«хабами» міст-регіонів. Такий варіант поширення глобалізації є характерним для регіону Північно-Східного ЄС [305] і Китаю [304].

Слід вказати, що, незважаючи на потужні взаємні зв'язки між собою, кожне окремо взяте глобальне місто чи місто-регіон характеризується певною внутрішньою унікальністю та специфікою навколишнього середовища, яка формує своєрідну глокалізаційну картину світу.

Серед концепцій нового міського регіоналізму доволі часто панівним стає уявлення про т. зв. постнаціональний капіталістичний розвиток територій, який виявляється у двох уявленнях: про економічний «детонатор» (англ. *«economic boosterism»*), за яким міста-регіони за замовчуванням є конкурентними територіями, та про політичну автономію міст-регіонів як незалежних політичних агентів глобальної економіки, а тому менш піддатливих до центрального контролю з боку урядів. Проте багато дослідників вважають ці твердження дещо перебільшеними [306]. І якщо ефект «детонатора» часто збігається у територіальному аспекті із розміщенням міст-регіонів, то реальне зменшення ролі держави спостерігається лише в дуже незначних випадках посправжньому «глобальних» міст [307]. Навпаки, «... держава залишається головним «оркестратором» більшості моментів того, що вважається новим міським регіоналізмом» [296, с. 15].

Критики зазначають, що ентузіазм локальних політичних еліт в напрямку функціональної автономізації та звільнення від регулятивного контролю з боку центрального уряду де-факто породжується насамперед переглядом просторової стратегії, ініційованої урядом [308]. Насправді ми бачимо, що центральні уряди безпосередньо реагують на новий консенсус регіоналістів щодо важливості позиціонування головних міських районів у межах національних та міжнародних схем накопичення капіталу, здійснюючи необхідні інтервенції: по-перше, з метою створення необхідних умов для акумуляції капіталу і, по-друге, з метою забезпечення більшої привабливості

основних національних урбанізованих регіонів для транснаціонального капіталу порівняно із міжнародними конкурентами.

Однак водночас ми спостерігаємо формування своєрідних глокальних брендів міського регіоналізму, які сформувались під впливом національного середовища. Наприклад, у Німеччині бренд міського регіоналізму почав формуватися близько 20 років тому і характеризується більш «горизонтальною» міською системою, на відміну від Франції та Великої Британії, столиці яких входять до п'ятірки найбільш глобально пов'язаних міст (при цьому Німеччина представлена шістьма містами в топ-100, тоді як Франція та Велика Британія мають лише по одному представнику) [309, 310].

У 2007 р. частка світового населення, що проживає в містах, вперше перевищила 50%. За прогнозами ООН, до 2050 р. співвідношення міського населення перевищить 70% від планетарної популяції в 9 млрд. осіб. [311, с. 5). Регіоналісти передбачають, що XXI ст. стане по-справжньому «урбанізованим століттям», що виявлятиметься на двох рівнях:

– розширення глобальних міст до глобальних міст-регіонів, поєднаних між собою у взаємопов'язану міську мережу із розмитими межами міських ландшафтів;

– вищезазначений процес може стати каталізатором появи ще більш масштабних урбаністичних конфігурацій у сподіванні на те, що «... більші і конкурентоздатніші економічні одиниці ... [стануть] реальними двигунами глобальної економіки» [312, с. 42]; відкритим при цьому залишається питання про максимально можливий рівень, до якого може розширитись міський простір.

В історичній ретроспективі можна виділити шість особливостей, характерних для процесів глобалізації, урбанізації та індустріалізації:

– існує яскраво виражена довготермінова залежність між зростанням урбанізації, індустріалізації та глобалізації, яка спостерігається з початку XVI ст.; хоча ця залежність перестала виявлятися у багатьох розвинутих державах на початку XX ст.;

– довготермінова залежність між глобалізацією та урбанізацією відновилась серед держав із розвинутими економіками у пізніших десятиліттях ХХ ст. після тривалої перерви;

– відновлення урбанізації в «багатих» державах асоціюється із реінтеграцією глобальної економіки після десятиліть антиглобалізаційних процесів;

– інтенсифікація урбанізаційних процесів та зростання мега-міст у країнах, що розвиваються, є визначальною характеристикою другого етапу глобальної урбанізації, який розпочався після завершення Другої світової війни та триває по сьогодні;

– сучасна ера глобалізації асоціюється із процесами інтеграції регіонального типу між групами сусідніх держав, приводячи швидше до глобальної регіоналізації, аніж до чистого прояву глобалізації;

– осердями нових «супер-регіонів» є глобальні міста – це міста, торгівельні зв'язки яких втілюються через посередництво транснаціональних корпорацій [87, с.300].

Наведені шість особливостей демонструють чому розуміння економічної ролі міст та регіонів стає критично важливим при дослідженні економічного зростання та торгівлі. Однак необхідно ставитись із обережністю до проведення простих історичних паралелей. Наприклад, сучасні процеси глобалізації багато в чому схожі на ті, що відбувались наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст., коли вперше особливої важливості починають набувати міста та агломерації. Проте ці процеси суттєво відрізняються як за виявом, так і за роллю міст та регіонів для національної та міжнародної економік в довготерміновій перспективі.

Ключем для розуміння зміни ролі глобальних міст та міст-регіонів протягом останнього етапу розвитку глобалізації, що починає відлік із кінця 1980-х рр., є насамперед зниження просторових трансакційних витрат (англ. «*spatial transaction costs*»), тобто витрат на впровадження та координування певних видів діяльності в умовах географічної віддаленості.

Окремим типом просторових трансакційних витрат є ті витрати, які безпосередньо пов'язані із переміщенням товарів та інформації на певну відстань. Вони залежать від рівня розвитку транспортних та комунікаційних технологій та можуть бути об'єднані в одну групу – просторові трансмісійні витрати (англ. «*spatial transmission costs*»). Трансмісійні витрати географічно обумовлені й типowo прямо пропорційні до відстані між учасниками чи об'єктами трансакцій.

Другий тип просторових трансакційних витрат охоплює витрати, що асоціюються із перетином державних кордонів (наприклад, сплата мита) і за своєю природою є більше інституційними. Починаючи із 1980-х рр. загалом спостерігається тенденція до зниження цього типу витрат (незважаючи на те, що протягом останніх декількох років протекціонізм суттєво посилюється), що виявляється у створенні численних інтеграційних угруповань між державами та зростанні можливостей для торгівлі, аутсорсингу, офшорингу й транснаціоналізму.

Проте другий тип «тарифних» витрат, на відміну від трансмісійних витрат, не явно обумовлений у географічному вимірі. Інакше кажучи, не існує прямої залежності між їхньою величиною і відстанню між учасниками трансакцій до досягнення певного інституційного кордону. Із перспектив міської чи регіональної економіки ми можемо розглядати витрати на перетин кордону як фундаментально апросторові за своєю суттю, однак як експліцитно географічні в аспекті їхньої імплементації. Результатом таких відмінностей є те, що падіння транскордонних торговельних тарифів не надто пов'язане причинно-наслідковими зв'язками з нерівномірністю глобальної просторової економіки, на відміну від першого типу трансакційних витрат на транспортне переміщення товарів та передачу інформації.

Надалі в роботі ми притримуватимемось припущення, що тарифні витрати на перетин кордонів у глобальному масштабі загалом знижуються (чи принаймні не підвищуються суттєво). Також спостерігається значне зниження просторових трансмісійних витрат (більш детально ми розглядатимемо це

нижче). Однак зазначені два твердження не передбачають автоматичного скорочення загальних трансакційних витрат. Навпаки, незважаючи на деяку, на перший погляд, алогічність такого твердження, існують чимало підтверджень того, що значна частина просторових трансакційних витрат характеризується тенденцією до підвищення [87, с. 305].

Розглянемо більш детально причини зниження та підвищення трансакційних витрат. Протягом останніх десятиліть суттєво покращилась можливість суб'єктів економічних та політичних відносин координувати діяльність через географічний простір. Насамперед такий прогрес пов'язаний із розвитком ІКТ (цифрові, супутникові та фіброволоконні технології), що дало змогу індивідуальним фірмам покращити можливості як доступу до ринку, так і управління трансакціями в диверсифікованих локаціях.

Для секторів, які конкурують за доступ до знань (фінансова, рекламна, маркетингова й туристична галузі), сучасні інформаційні технології створили безпрецедентні можливості надання послуг у глобальному ринковому просторі. У результаті географічної концентрації таких секторів почали формуватися міста та регіони, які стали «хабами знань» [313]. Розвиток технологічних можливостей координації діяльності привів зростання офшорингу й аутсорсингу багатьох видів діяльності як в сфері промислового виробництва, так і надання послуг. Вдалими прикладами можуть бути сектори міжнародного обліку (численні банки із м. Лондона та м. Нью-Йорка довіряють ведення бухгалтерського обліку фірмам із Ірландії чи Індії) й розробки програмного забезпечення (виконання замовлень Кремнієвої долини підрядниками з Бангалору).

У традиційних промислових секторах розвиток технологій ведення комунікацій та контролю привів до вдосконалення систем менеджменту ланцюгів постачання, покращення логістики та дистрибуції, розвитку підходу «якраз вчасно» (англ. «*Just-in-Time*») у складуванні, що особливо важливо для географічно й секторально диверсифікованих ТНК. Вдосконалились також власне транспортні технології: використання ролкерів замість кранових

завантажень, контейнеровозів, підходів швидкої доставки, систем глобального позиціонування, а також зростання ефективності та середньої швидкості всіх типів повітряних перевезень.

Розглянуте скорочення трансмісійних витрат у поєднанні із поширенням практик аутсорсингу й офшорингу сприяють просторово дизагредованому поширенню виробничих систем та корпоративних організаційних мереж поміж регіонами та державами, що приводить, за висловом Т. Фрідмана, до більш «плоскої» структури планетарної просторової економіки [314].

Теоретичним обґрунтуванням феномену зростання просторових трансакційних витрат при зменшенні просторових трансмісійних витрат є те, що вдосконалення інформаційних технологій само по собі збільшує кількість, багатоманітність і складність застосовуваних знань та генерованої інформації, що, відповідно, збільшує витрати на придбання і передачу знань в просторі. Основною причиною цього зростання вважається те, що лівова частка інформації походить від знань, які характеризуються нестандартизованою неявною природою, та потребує вищої інтенсивності прямих контактів для підтримки взаємної довіри й розуміння [315, 316].

При певній апроксимації можна припустити, що фірми розвинутих держав конкурують між собою в умовах високого рівня контенту знань, вищої доданої вартості та коротших життєвих циклів, а, отже, представляють сектори і види діяльності, які уникають конкуренції з боку менш розвинутих держав. Зростаюча важливість коротшого життєвого циклу також асоціюється із підвищеною необхідністю частіших прямих контактів, кількість яких суттєво збільшилась в останні роки [87, 316]. У результаті просторові трансакційні витрати зростають для будь-якої окремо взятої відстані, на якій здійснюються комунікації та взаємозв'язки. Особливості таких взаємозв'язків зумовлюють природне сортування фірм відповідно до типів обмінюваних знань та генерованих інновацій [317].

Аналогічно зниження транспортних витрат з часом приводить до переорієнтації фірм на виробництво індивідуалізованих товарів вищої

якості [318], для яких вищі не лише витрати на здійснення сервісного обслуговування, але й загальна «чутливість» до географічної віддаленості, ніж у стандартизованих товарів [319]. Щоправда, відкритим залишається питання, чому фірми починають використовувати саме таку стратегію. Одним із аргументів на її користь може бути закріплення статусу локальної монополії в стилістиці Г. Готеллінга [85], для уникнення конкуренції з боку виробників дешевшої більш стандартизованої продукції з менш розвинутих держав. Однак до цього твердження існує контраргумент, згідно з яким раціональна фірма повинна експлуатувати скорочення інформаційних трансмісійних витрат з метою максимізації глобального ефекту масштабу, як роблять чимало високо-технологічних ТНК.

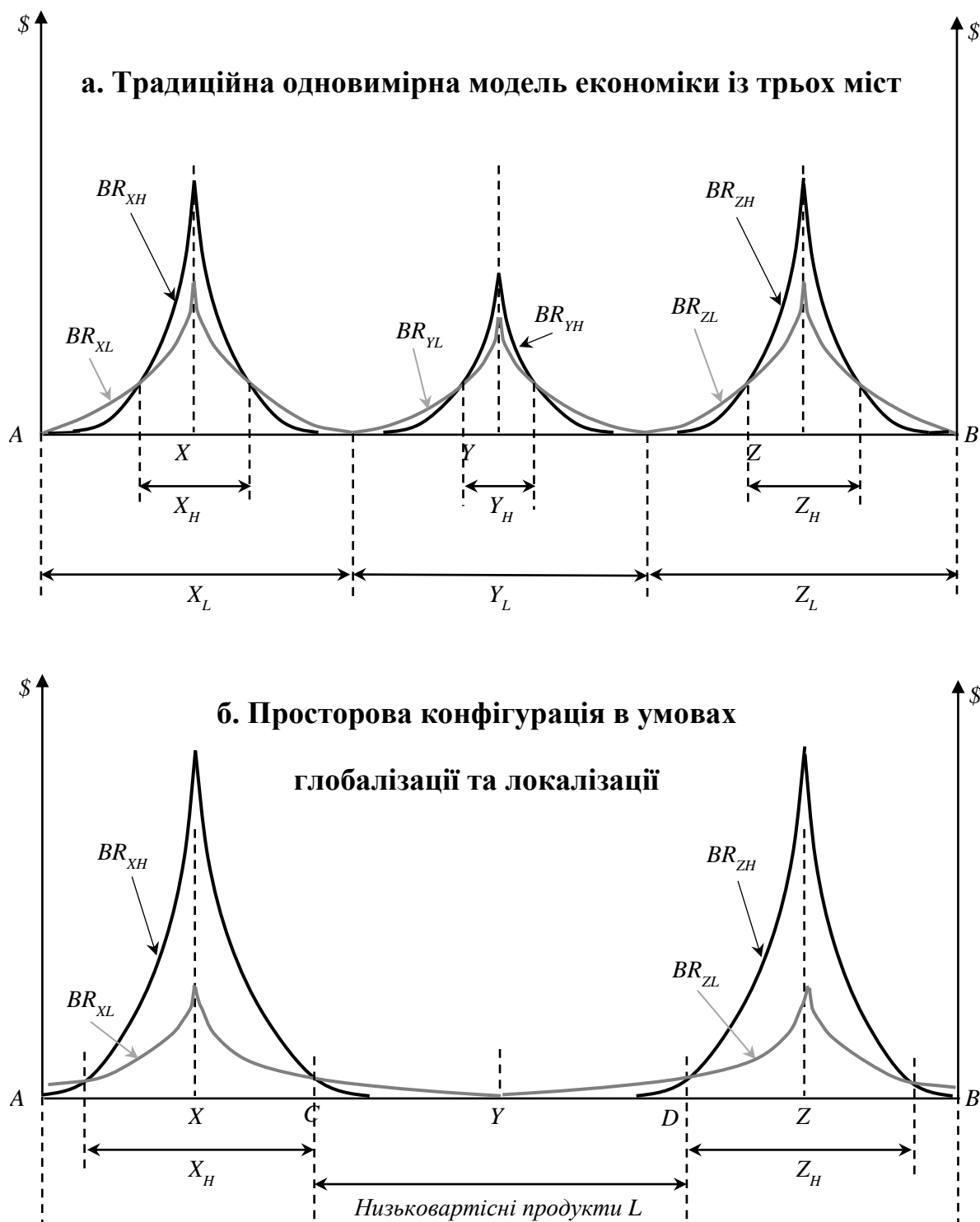
Поєднання протилежних тенденцій до зменшення трансмісійних витрат при одночасному зростанні трансакційних витрат генерує просторову нерівність, представлену т. зв. географічними «піками» (англ. «*spikes*») чи технологічними «опуклостями» (англ. «*convexities*»), які візуально відображено на рис. 2.10.

На рис. 2.10а подано одновимірну модель економіки, представлену трьома містами X , Y , Z (причому Y менше, ніж X та Z), що розміщені на відрізку AB і виробляють два типи продуктів: товари й послуги H з високою вартістю та L з низькою вартістю. Виробництво продуктів представлено в стилістиці моделі ренти нерухомості *bid-rent* В. Алонсо [152, 320], про яку ми побіжно згадували в розділі 1. Через те, що міста X і Z є більшими, тобто представлені більшими розмірами ринків та вищою конкуренцією як для високовартісних, так і для низьковартісних продуктів, їхні відповідні криві ренти BR простягаються далі і є вищими, ніж для міста Y .

На рис. 2.10б показано зміну ситуації під впливом розглянутих глобалізаційних та локалізаційних тенденцій. Падіння просторових трансмісійних витрат виражається переважно лише для ринку низьковартісних продуктів L , які є більш стандартизованими та характеризуються довшим життєвим циклом. На графіку це відображено через

трансформацію кривої BR_L , яка стала більш пологою, що на практиці означає можливість ведення прибуткової діяльності в секторі L з будь-якої локації.

Рис. 2.10. Зміна просторової конфігурації під впливом глобалізації та локалізації (на основі моделі ренти В. Алонсо)

Джерело: за Ф. МакКанном [87, с. 311, 312].

Однак ситуація є кардинально відмінною для виробництва високовартісної нестандартизованої продукції H , яке значно більшою мірою

залежить від експлуатації локаційно специфічного ефекту масштабу. Ефект масштабу у поєднанні зі зростаючими трансакційними витратами приводить до того, що міста X та Z розширюються, виробництво високовартісного продукту H починає концентруватись лише в двох локаціях, а крива ренти для нього стає більш крутою. Локація Y перестає існувати як незалежний виробничий центр, натомість весь регіон на відрізку CD починає функціонувати як місце виробництва низьковартісного продукту L .

Регіон CD , за висловом Е. Лімера, є «плоскою територією» (англ. «*flat terrain*») глобальної економіки [321], тоді як регіони X та Z – її «пагорбами й горами» (і, при певній апроксимації, «полюсами» в контексті нашого дослідження). М. Фуджита і співавтори продемонстрували [145], що поєднання агломераційного ефекту та спадних просторових трансмісійних витрат може привести до ситуацій, за яких проміжні виробничі локації типу Y зникнуть водночас, оскільки подолання географічної відстані вже не служить достатнім захистом від великих урбанізованих центрів.

Рівноважні ціни на землю в кожній локації глобальної економіки AB представлені як «обгортка» рентних кривих (максимально віддалена від осі x верхня межа площини, яку розмічають усі рентні криві), що стає більш опуклою в графіку на рис. 2.10.б. Припускаючи, що ціни на землю тісно корелюють із ціною робочої сили (через потребу підтримки локальних реальних заробітних плат на конкурентному рівні), можемо вести мову про те, що «обгортка» рентних кривих є також наближеною ілюстрацією просторової варіації як рівнів локальних доходів, так і рівнів локальної продуктивності.

Розглянута модель передбачає, що відмінності між метрополіями та відносно меншими центрами продовжуватимуть збільшуватись, оскільки заробітні плати та ціни на нерухомість надалі зростатимуть у ключових містах-регіонах. Однак це не означає, що усі великі міські центри продовжуватимуть зростати, оскільки процес значною мірою залежить від життєвого циклу технологій та секторів, які розвиваються в конкретних містах. Проте основним аргументом, на якому робиться наголос, є те, що

сучасні глобалізаційні процеси приводять до зростання відмінностей між регіонами та містами навіть в межах однієї держави.

Додатково варто зазначити, що у межах деяких моделей нової економічної географії [144, 145] продемонстровано виникнення аналогічного результату в результаті впливу ефекту агломерації у випадках скасування чи суттєвого зменшення митних тарифів між державами різного розміру, навіть якщо до цього міждержавний рух факторів виробництва був мінімальним або відсутнім. Тенденція до просторової нерівності та рельєфності посилюється тим, що суттєве зменшення трансмісійних витрат збіглося в часі зі зменшення торговельних бар'єрів в результаті інституційних реформ, пов'язаних із створенням інтеграційних угруповань і трансформацією систем оподаткування та інвестицій.

Можна навести чимало емпіричних підтверджень того, що міста та густонаселені регіони є локаціями з вищими рівнями продуктивності [322, 323], інноваційності та підприємництва [103, 324], креативності [117], розвитку людського капіталу [325] та основними центрами навчання та досліджень [326]. Однак наведені спостереження не можуть інтерпретуватись як автоматичні свідчення того, що економічне зростання обмежується винятково міськими територіями. Це також не означає, що приріст продуктивності – неодмінна ознака великих міст, які продовжують зростати. Ситуація є більш комплексною та залежить від великих потоків капіталу та діяльності нецентрального регіонів, в тому числі тих, які першопочатково не особливо урбанізовані.

У реальності «... нові раунди нерівностей накладаються на попередньо успадковані просторові структури» [327]. Такий історичний «спадок» локального та регіонального економічного розвитку відображається також на процесах глобалізації. Накладання різних ефектів може приводити як до посилення міжрегіональної конвергенції, так і до дивергенції, залежно від того, які нові галузі розвиваються та які регіони оберуть фірми для здійснення нових інвестицій. Інакше кажучи, кінцеві результати змін в окремо взятих

регіонах чи країнах залежать від секторальної та просторової структур та їх історії, досвіду сусідніх регіонів і країн, а також від фактичного масштабу локальних технологічних змін. Кінцеве сальдо балансу факторів просторової конвергенції та дивергенції, зрештою, підтверджується в емпіричній площині і важко прогнозується із достатнім рівнем достовірності в теоретичних моделях.

Як зазначав М. Портер, не регіони конкурують між собою, а фірми, що розміщені в цих регіонах [110]. Ключем до розуміння того, чому окремі міста вирізняються високою продуктивністю, є тип фірм, які в них локалізуються, та діяльність цих фірм у відповідь на зміну глобальних ринків. Сучасний період глобалізації став етапом якісної трансформації ролі міст як конкурентних осередків знань. Однак фірми, експлуатуючи локальні активи, орієнтуються на ринки, які виходять далеко за межі національних кордонів. Не дивно, що існує яскраво виражена кореляція між рівнем глобальної пов'язаності міста через мережу ТНК та його ВВП на душу населення і продуктивністю [328]. Можна навести чимало емпіричних підтверджень того, що важливість основних міських вузлів у межах мережі глобальних міст посилюється локальною присутністю хабів глобальних систем повітряного, залізничного й морського транспорту (особливо актуальною для розміщення штаб-квартир ТНК є наявність доступу до системи прямих авіаперельотів) [329, 330].

Однак роль малих та середніх компаній для економічного зростання не можна також применшувати, оскільки дрібні стартапи мають ключове значення для забезпечення приросту інновацій. В умовах глобалізації дрібні компанії можуть досягати успіху, передусім експлуатуючи потенційні переливи від близькості із глобально орієнтованими ТНК. Емпіричне підтвердження цього факту знаходимо у: [331].

Важливо виділити те, що глобальні міста, будучи основними хабами знань, типово не є, проте, основними джерелами економічного зростання. Якщо розглядати процентне співвідношення, то основна маса валового

продукту зазвичай генеруються не глобальними містами, які є швидше винятками, а регіонами інших типів, які різняться між собою характеристиками масштабу, секторальної багатоманітності, продуктивності, пов'язаності, інноваційності, структури міграції і т. п.

У цьому контексті доцільно навести закономірності, виявлені в межах численних досліджень Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР):

- в аспекті продуктивності регіональна економіка практично всіх держав світу характеризується нерівністю та «піковістю» за типом, наведеним на рис. 2.10;

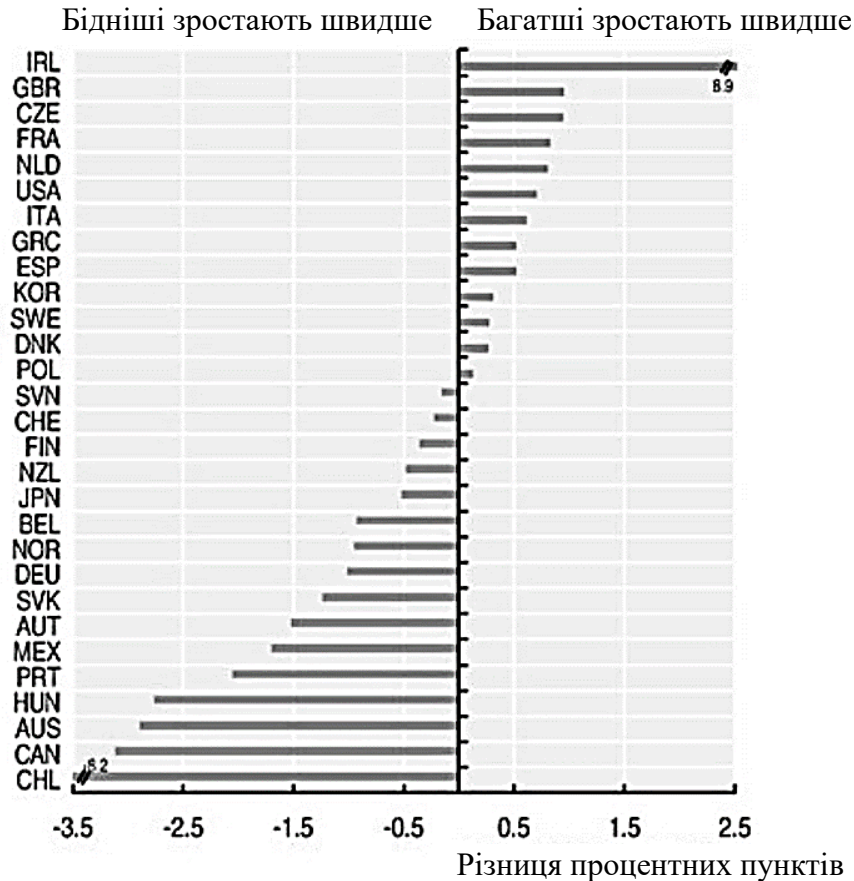
- розподіл зростання між регіонами в межах держави та у міждержавному вимірі характеризується регулярною структурою;

- частка національного та міжнародного економічного зростання, за яке «відповідають» великі хаби знань чи т. зв. «міста-регіони», коливається в межах 20–30%, залежно від ступеня просторової дезагрегації. При цьому така частка є доволі стабільною як з перспектив держав, так і в темпоральному вимірі. А отже, частка інших регіонів в економічному зростанні є домінуючою та коливається у проміжку 70–80%;

- сьогодні найбільш динамічно «зростаючими» регіонами у більшості держав стають не великі міські хаби і навіть не міські регіони загалом, а інші типи регіонів, частина із яких є відстаючими [313].

Потрібно наголосити, що останнє спостереження ОЕСР є справедливим лише для останнього десятиліття. Ще в 1990-х рр. міські регіони характеризувались вищими темпами економічного зростання, ніж сільські та проміжні регіони. Вперше зміна структури регіонального зростання на користь неключових регіонів простежується у дослідженні Л. Броєрса та Ж. ван Дійка [332]. Сьогодні багато регіонів із нижчим рівнем абсолютної продуктивності характеризуються відносно вищими рівнями зростання продуктивності та випуску. Так, у 15-ти із 30-ти держав-членів ОЕСР темпи приросту ВВП на душу населення в 10% найбільш відстаючих регіонів (за показником

подушового ВВП) були вищими, ніж у 10% найбагатших регіонів протягом 2011–2016 рр. (рис. 2.11). Довготерміновість ефекту такої трансформації залишається дискусійним питанням, особливо щодо країн, що розвиваються.

Рис. 2.11. Різниця щорічних приростів ВВП між найбагатшими та найбіднішими 10% регіонів у 2011-2016 рр. (рівень TL2)

Джерело: ОЕСР [313].

Отже, сучасний період глобалізації характеризується комплексною картиною економічної географії, а ролі міст та регіонів еволюціонували в різних напрямках. З одного боку, мережі глобальних місць зберігають свою актуальність як центри концентрації знань, що особливо актуально для сфери послуг, яка значною мірою залежить від експлуатації відносин довіри. Проте, незважаючи на збереження міжрегіональних внутрішньодержавних дивергенцій (при тенденції до міждержавної конвергенції, принаймні серед розвинутих держав), у багатьох державах аграрні, проміжні та нецентральні міські регіони стають драйверами економічного зростання протягом останніх

років. Однак, у менш розвинутих державах роль центральних метрополій для зростання залишається ключовою, що підтверджується стрімким підвищенням міжнародного значення таких міст, як: Шанхай, Мумбай, Йоганнесбург, Джакарта, Сан-Паулу й ін.

2.3. Ретроспектива та відродження стратегій полюсів розвитку

Відносно коротку історію імплементації стратегій полюсів розвитку можна умовно розподілити на п'ять етапів (причому перші три буде доцільніше називати «полюсами зростання», враховуючи здебільшого кількісні цільові параметри стратегій):

1. Ранні 1960-ті рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона має спрямовуватись (обидва аспекти було насамперед обґрунтовано на основі праць Ф. Перу [161, 173, 174]).

2. Пізні 1960-ті рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектру завдань (цей період характеризується розквітом ери кейнсіанства і, відповідно, значним рівнем державного втручання та загальним оптимізмом щодо системи планування).

3. Ранні 1970-ті рр. – вияв численних випадків провалу і відмови від стратегії полюсів зростання, що збіглися в часовому вимірі із фундаментальним переглядом масштабів державного втручання (та планування зокрема).

4. Із середини 1970-х рр. по 2000-ні рр. – дискредитація й відмова від стратегії полюсів зростання. Своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання знаходять свій вияв у програмах регіонального розвитку на основі технополісів і кластерів.

5. 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів та їхня трансформація до сучасних реалій (починаючи із

цього періоду можна вести мову про повноцінні стратегії «полюсів розвитку»).

Еволюцію концепції полюсів зростання не можна розглядати відірвано від розвитку практичних ініціатив у цій сфері. Період із середини 1960-х рр. по середину 1970-х рр. вирізнявся бурхливим зростанням академічного інтересу до стратегій стимулювання полюсів зростання⁴⁶, який супроводжувався численними конференціями, публікаціями та іншими заходами. Як наслідок почали робитись спроби практичного втілення стратегій такого типу у середовищах як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються (держави Латинської Америки були серед піонерів). Оцінюючи ефективність втілення таких програм із сучасних темпоральних позицій, можемо зробити висновок про їхню загальну неуспішність (принаймні щодо досягнення визначених цілей за вказані терміни). Щоправда, варто виділити окремі випадки деякого поступу у виконанні визначених завдань, пов'язаних зі справді вдалим інструментарієм та підходом стратегії або зі «щасливим» збігом обставин (серед прикладів успішних ранніх стратегій дослідники традиційно називають Програму розвитку Аппалачів у США, спроби деконцентрації деяких мегаполісів у Великій Британії й створення промислових полюсів в Індії⁴⁷).

Окремо слід виокремити промислову політику створення моносекторних міст у соціалістичному таборі держав, яка за своєю суттю є своєрідним варіантом стратегії планових полюсів, що реалізовується майже винятково в централізованій манері (тобто відбувалась підміна ринкових процесів концентрації адміністративними заходами). Незважаючи на це, випадки, коли стратегія реалізовувалась послідовно, у повному обсязі та протягом усього визначеного періоду часу були нечисленними. Де-факто у 1960-х рр. спроби регіонального економічного планування за принципами

---

⁴⁶ Надалі для більшої лаконічності ми вживатимемо словосполучення «стратегія полюсів зростання (розвитку)».

⁴⁷ Проте навіть у цих випадках оцінка успіху полюсів зростання є дещо умовною, оскільки вони були лише одним з аспектів (хоч і важливим) більш ширших програм регіональної політики.

полюсів зростання / розвитку в більшості держав світу зазнали невдачі або були передчасно відмінені [333, с. 1196].

У деяких випадках від стратегії полюсів зростання відмовлялись на ранніх стадіях втілення з огляду на їхню невідповідність чи недостатність відносно існуючих обставин або переоцінку політичних цілей і засобів їхнього досягнення часто в результаті зміни влади чи політичного режиму [186]. В інших випадках стратегії залишалися діючими протягом запланованого періоду, але не змогли забезпечити очікуваних результатів.

Враховуючи вищесказане, вважаємо не дивним те, що протягом наступних трьох десятиліть ставлення дослідників та практиків до стратегій, які базуються на ідеї експлуатації полюсів зростання, змінилось на різко негативне. Незважаючи на енергійну й доволі переконливу аргументацію прихильників [164, 194, 334], протягом 1970-х рр. – початку 1990-х рр. стратегії полюсів зростання «впали у немилість» серед очільників урядів [186, 335]; а в середовищі планування регіонального економічного розвитку інструментарій полюсів зростання став розглядатись як «реліктовий» [333]. Сама ідеологія полюсів зростання зазнала жорсткої критики і почала вважатись абсолютно невалідною чи навіть «ворожою» [336, 337].

З метою детермінації внутрішньої логіки та міри впливу стратегії полюсів зростання на розвиток регіональної економіки варто розглянути коло проблем, на вирішення яких насамперед спрямовувались зусилля стратегії. Як уже зазначалось, стратегії полюсів зростання розроблялись як розвиненими, так і слаборозвиненими країнами. Ранні стратегії переважно були суто регіонального (а не локального) масштабу з орієнтацією на концентрацію (хоч іноді і на деконцентрацію) регіональної просторової структури. Проте час від часу така концентрація на регіональному рівні візуалізувалась за рахунок деконцентрації на національному рівні, а отже, стратегіям іноді властива міжрегіональна компонента. Якщо використовувати стилістику дихотомії Дж. Фрідмана [338], то стратегії полюсів зростання звичайно можна представити прикладами т. зв. «розвиткового планування» (англ.

«*developmental planning*»), тоді як випадки «трендового планування» (англ. «*trend-planning mode*») чи «адаптивного планування» (англ. «*adaptive-planning mode*») були нечисленими. Слід також вказати на диверсифікований інструментарій імплементації стратегій, який охоплює багатоманітність підходів до способів активації планових полюсів, послідовності здійснення інвестування, часових горизонтів стратегій та ін. Необхідно наголосити, що, незважаючи на те, що більшість стратегій була спрямована на модифікацію регіональної чи міжрегіональної просторової структури, їхньою кінцевою метою було забезпечення підвищення рівнів регіонального добробуту або регіональної економічної активності. Водночас потрібно уточнити, що в жодному з нижченаведених випадків стратегія полюсів зростання не розглядалась як єдина оптимальна (чи єдина доступна) опція регіонального планування. Однак при складенні рекомендацій щодо стратегії полюсів зростання мало уваги приділялось альтернативним сценаріям, тому з огляду на ранній ентузіазм до втілення таких ініціатив іноді складається враження, що стратегії полюсів зростання апріорі пропонували найбільш ефективний підхід.

Отже, «кейси», для яких найчастіше наводились аргументи щодо використання стратегій полюсів зростання містять таке:

1. Ревіталізація депресивних територій.
2. Стимулювання регіональної (найчастіше столичної) деконцентрації.
3. Модифікація національної системи урбанізації.
4. Досягнення міжрегіонального балансу.

Проблема депресивних територій стала особливо актуальною для держав із розвиненою економікою й стосується регіонів, які раніше були в авангарді прогресу, однак так і не змогли адаптуватись до сучасних умов (переважно під впливом зовнішніх шоків). Депресивні території типово характеризуються відносно високим рівнем безробіття, низькими доходами на душу населення, розвитком людського капіталу, нижчим від середнього рівня, соціальною депривацією, неадекватними рівнями суспільного обслуговування

та інфраструктурного забезпечення й т. ін. Економіка таких регіонів вирізняється виробничою спеціалізацією у минулому із суттєвим рівнем урбанізації або ґрунтується на експлуатації ресурсів і характеризується менш урбанізованим чи сільським середовищем. В обох випадках депресивні умови склались у результаті колапсу чи значного скорочення експортної бази та суттєвого впливу негативного ефекту мультиплікатора. Проблема загострюється селективним відпливом робочої сили й капіталу, а отже, і слабкою фіскальною базою. Без інтервенцій з боку держави (прямих чи непрямих) різні слабкі риси мають тенденцію до посилення одна одною, призводячи до соціального зубожіння населення, яке залишилось на депресивній території.

Проблема депресивних територій особливо характерна для Європи та Північної Америки. Один із підходів до її подолання – це застосування фіскальних трансферів до проблемних регіонів. Більш видимою політичною реакцією є використання принципів «переміщення робочої сили до робочих місць» (тобто депопуляція депресивних територій за рахунок стимулювання міжрегіональної міграції) або «переміщення робочих місць до робочої сили» (стимулювання припливу капіталу до депресивних територій за рахунок розвитку інфраструктури, виплати субсидій приватним та державним корпораціям, безпосередня імплантація окремих секторів). Якщо за першим сценарієм результатом буде кількісна детеріорація залишків робочої сили, то другий сценарій часто призводить до розпорошення інвестицій без суттєвого загального результату.

Передбачалось, що стратегія полюсів зростання має подолати обидва вищезазначені проблемні аспекти. Така аргументація чи не вперше з'являється в двох впливових звітах Шотландської ради від 1952 р. та 1961 р., які рекомендували імплементацію стратегії полюсів зростання для центральних регіонів Шотландії (область занепаду вугільної галузі й важкого машинобудування). Пізніше загальне бачення підходу було розроблено Е. Гувером [339] та Г. Камероном [340]. Загальна аргументація була такою:

якщо певний рівень державних інвестицій на розвиток інфраструктури та стимулювання приватного сектору буде сфокусованим у межах регіону поміж обмеженими локаційно сприятливими центрами, то вплив на економіку від таких інвестицій (щодо зростання можливостей зайнятості й вищих доходів на душу населення) буде більшим, ніж від стратегій спрямованих на підтримку найменш сприятливих територій чи на пропорційний розподіл ресурсів. Доволі вдало суть стратегії полюсів зростання описано у дослідженні депресивних промислових регіонів північно-західної Англії: «... Проблематика має розглядатись не як переміщення робочих місць до робітників чи навпаки, а як переміщення робочих місць і за необхідності робітників до локацій у регіоні, де би вони функціонували найбільш ефективно» [341, с. 150].

Отже, метою стратегії має стати створення більш конкурентної просторової структури регіону [342]. З перспективи руху факторів виробництва такий підхід поєднує міжрегіональний рух капіталу із міжрегіональним рухом робочої сили відповідно до припущення, що «... люди більш охоче мігруватимуть до центрів зростання у власному регіоні, ніж до місць за межами регіону» [343, с. 284]. Найбільш відомими стали приклади застосування стратегій полюсів зростання (з різним періодом тривалості та із перемінним успіхом) відносно депресивних регіонів Великої Британії [344, 345], сходу Канади [346, 347] і регіону Аппалачів у США [348–351].

Очікувалося, що у разі успішної активації планові полюси зростання стануть основними осередками в реструктурованій структурі регіональної пропозиції робочої сили. Якщо регіон був густозаселеним, то комутація з міських чи сільських населених пунктів до полюсів ймовірно зазнає суттєвого коригування. Імплементация планових полюсів все ж можлива у регіонах із середньою щільністю населення за умов цілеспрямованого розвитку високошвидкісних магістралей і за наявності першопочатково високого рівня забезпечення населення приватним чи громадським транспортом. Врешті-решт, комутація може дати поштовх внутрішньорегіональній міграції робочої

сили, що необхідно при низькій щільності населення в регіоні. У будь-якому разі ключовою особливістю стратегії полюсів зростання має бути налаштування умов просторової структури регіональної економіки на приплив потенційної активності, що замінить традиційну експортну базу, яка перебуває у занепаді. Враховуючи нагальність трансформації просторової структури регіону, а також те, що радикальне оновлення транспортної інфраструктури належить до основних передумов забезпечення цієї трансформації, вважаємо не зовсім обґрунтованими коментарі критиків про те, що ранні вкладення в розвиток автомагістралей приведуть до відпливу робочої сили (хоча, наприклад, розглянута ситуація склалась у результаті прийняття рішення Аппалачською регіональною комісією про непоширення стратегії на розташовані поблизу міські зони, що динамічно розвивались, а натомість вона зайнялась удосконаленням сполучення з позарегіональними пунктами) [352].

Якщо проблематика ревіталізації депресивних територій пов'язана з подоланням слабких сторін просторової структури, то другий «кейс» – стимулювання регіональної деконцентрації – асоціюється із економічним успіхом регіону. Масштаб проблематики формується на рівні великої міської території, що домінує у соціальному та економічному аспектах над значно ширшим навколишнім регіоном. У своїй сукупності означена бінарна система характеризується термінами «міський регіон» (англ. «*city region*»), «метропольна спільнота» (англ. «*metropolitan community*»), «поляризований регіон» (англ. «*polarised region*») чи «метропольний регіон» (англ. «*metropolis-based region*»). У контексті таких метропольних регіонів використання стратегій полюсів зростання було спрямоване на зниження ступеня домінування «центру» відносно частки зайнятості та населення. У випадках, коли деконцентрація вже відбувалась (як результат покращення транспортної системи чи локаційних преференцій частини фірм або домогосподарств) стратегія була призначена деякою мірою впорядкувати процес. Підставою для такого типу стратегій було уявлення про те, що метрополія потерпає від

суттєвих негативних екстерналій, а майбутнє регіональне економічне зростання буде вищим за умов альтернативних просторових структур.

При активації планових полюсів, спрямованих на централізовану деконцентрацію метрополій, важливо зберігати відповідну просторову структуру, яка сприяла би регіональному розвитку. Важливими аспектами при цьому будуть такі:

- плановий полюс має перевищити певний мінімальний розмір, щоб бути здатним забезпечити адекватний рівень інфраструктури й одночасно генерувати ефекти агломерації;

- плановий полюс має розміщуватися відносно недалеко від метрополії, щоб зберегти доступ до спеціалізованих послуг, але одночасно пропонувати переваги віддаленості, насамперед пов'язані з дешевшою землею і робочою силою [353];

- не всі існуючі в околиці метрополії населені пункти можуть виконувати роль планових полюсів розвитку через спротив локальних громад, завдання шкоди навколишньому середовищу та т. ін.

Приклади застосування стратегії полюсів зростання для досягнення регіональної деконцентрації знаходимо в деяких країнах, що розвиваються [354, 355], хоча більш типовими вони були для розвинених країн. Так, в Австралії нові міста-близнюки Олбері-Водонга та Батхерст-Орандж були сформовані переважно за рахунок коштів національного бюджету як засіб зменшення метропольного домінування м. Мельбурна та м. Сіднея відповідно [356]. Зазначена програма була індукована після дослідження урядової комісії, підставою для якого стала праця Г. Нутзе, котрий обґрунтував, що подальше продовження концентрації, яке пояснювалось браком неметропольних альтернатив, не відповідає інтересам досягнення економічної ефективності [357].

У Великій Британії викликає інтерес політика післявоєнного міського розвитку, яка отримала назву «*New Town*» [358]. Впродовж кількох хвиль реалізації створювались нові поселення, метою яких було зниження густоти

населення спершу в м. Лондоні й м. Глазго, а згодом в Ліверпулі, Бірмінгемі, Манчестері та деяких інших метрополіях. Пізніші хвилі відбувались чітко в межах практики формування т. зв. «зелених поясів», а після 2000-х рр. нові міста мають створюватись за принципами екополісів. Як заміна типової периферійної експансії метропольних зон вздовж транспортних шляхів, такі нові міста створювались на відстані приблизно 50 км. від центру, були відділені від останнього зеленим поясом і забезпечені інфраструктурою та житлом. Успіх політики «*New Town*» пов'язують не стільки із заборонаю на розширення метрополій, скільки з більш загальними трендами до децентралізації та деконцентрації, які збіглися у часовому періоді із цією програмою [333, с. 1202]. Менш масштабними були плани створення сателітів навколо м. Парижа [359] і м. Мадрида [360], які, крім спроби регіональної деконцентрації, відображають також прагнення до децентралізації метрополій.

Третій «кейс» використання стратегій полюсів зростання спрямований на широкий спектр масштабів та локальних умов з метою модифікації існуючої системи міст для кращої регуляції взаємопов'язаних процесів урбанізації й міграції. Важливим аспектом стратегій полюсів зростання такого типу було припущення про те, що в довготерміновій перспективі існує сильна залежність національної економіки від природи та форми її міської системи. Наприклад, у Великій Британії й Нідерландах на початку 1960-х рр. гостро дискутувалося питання щодо варіантів алокації очікуваного приросту населення в уже високо урбанізованих економіках. Вважалось економічно небажаним продовження розростання існуючих метрополій та їхніх регіонів. Натомість пропонувалось скеровувати частину населення у планові полюси розвитку, в т. ч. створені з нуля, які би служили своєрідним контрмагнітом щодо існуючих метрополій [361]. Нагальність цих стратегій виявилась меншою, оскільки темпи приросту населення виявились не такими високими як очікувалося. У Франції протягом того ж періоду була усталеною думка, що домінуюча роль м. Парижа у міській системі призводить до надто значних та

небажаних диспропорцій економічного та соціального розвитку держави. Офіційною спробою виправити ситуацію було створення т. зв. «мегаполісів рівноваги» (фр. «*métropoles d'équilibre*»), які були вже існуючими регіональними центрами розміщеними на відстані 300–1000 км. від м. Парижа, в які спрямовувались значні інвестиційні потоки для розвитку інфраструктури, наукової бази та культури [362, 363].

Третій «кейс» стратегій полюсів зростання більшою мірою асоціюється із менш розвинутими країнами, для яких становлення повноцінної системи міст видається особливо актуальним, оскільки дуже висока частка міського населення таких країн концентрується в одній (рідше в двох-трьох) великій метропольній зоні, тоді як решта населення проживає у дрібних міських центрах (для характеристики таких ситуацій дослідники використовують термін «міжміська концентрація» (англ. «*inter-urban concentration*»)). Отже, найбільш проблемним аспектом є розвиток середніх міст, кількість яких дуже незначна [195]. Така структура ієрархії міст може бути результатом впливу відносно нещодавніх чинників модернізації та економічного розвитку або наслідком колоніального минулого. Можна навести низку недоліків високого рівня міжміської концентрації для національного економічного розвитку. Так, за таких умов недостатність розвитку транспортної інфраструктури у периферійних регіонах не дає їм змоги повною мірою використовувати власну експортну базу, а також ефективно здійснювати дистрибуцію споживчих продуктів та проміжних товарів, які імпортуються в регіон [364]. Крім цього, типово вважається, що відсутність в географічному плані проміжних міст середнього розміру суттєво обмежує доступ домогосподарств та фірм периферійних регіонів до частини сфери послуг. Також припускається, що наслідком високої концентрації комерційної та інституційної інфраструктури в містах вищого рангу ієрархії є позбавлення значної частини території національної економіки можливостей для індігенного розвитку, що посилює її залежність від «центру» [333, с. 1203].

Яскраво виражений рівень міжміської концентрації, як правило, посилюється через доцентрову структуру міграції з оглядом на високі темпи виїзної міграції з сільських районів та недостатність інших міських локацій. Надмірний притік населення до великих метрополій, у менш розвинутих державах неминуче супроводжується труднощами щодо надання навіть елементарних послуг, а також загостренням існуючих соціальних проблем [364, с. 157]. Звичайно, наявне також певне раціональне зерно таких міграційних моделей (детальніше висвітлено в працях М. Тодаро [365], У. Алонсо [320], дебатах між А. Гілбертом [366, 367] та Г. Річардсоном [368]. Однак політика формування повноцінної системи міст пов'язана із численними труднощами, які розглядаються в дослідженні Г. Річардсона [369].

Прихильники застосування стратегії полюсів зростання як засобу формування повноцінної системи міст при формуванні механізму імплементації повинні знаходити компроміс між двома протилежними баченнями. Т. зв. «модернізатори» розглядали домінування міст вищих рангів ієрархії як перехідне явище, яке з часом викликає низку самообмежувальних механізмів. «Традиціоналісти» ж стверджували, що досвід Заходу не може застосовуватись для країн, що розвиваються, а існуючі економічні сили не зможуть подолати надмірне домінування метрополій [370, с. 142-143].

Прикладом застосування третього «кейсу» стратегій полюсів зростання можна назвати програму розвитку Колумбії в 1970-х рр., покликану ініціювати планові полюси у містах проміжного розміру та розміщення [186, с. 373]. Очікувалось, що такі планові полюси мають принаймні частково «перехоплювати» із сіл та малих міст до метропольних зон, а також сприяти регіональному розвитку через покращення забезпечення в сфері послуг, більш ефективне регіональне транспортне сполучення, промоцію зв'язків із сільським господарством та загальну дифузію інновацій до сільської місцевості [371].

У цьому контексті слід зауважити, що, мігруючи у проміжні центри (тобто планові полюси) та стаючи більш ознайомленими з викликами і можливостями міського життя, колишні жителі сіл та малих міст часто стають більш схильними до подальшого переїзду вже у метропольні зони, що може зробити стратегію неефективною чи контрпродуктивною. Однак у такому разі варто враховувати принаймні три моменти. По-перше, навіть якщо жителі, зрештою, мігруватимуть у метропольні зони, то вони нестимуть за собою певний багаж навичок, заощаджень і знань міської культури, що сприятиме легшій асиміляції у метропольній зоні. По-друге, стратегія дає змогу, хоч частково й тимчасово, але все ж таки знизити міграційний тиск на метропольні зони. По-третє, другий етап міграції (з проміжних центрів до метрополій) відкриває нові можливості для міграції із перенаселеної сільської території до планових полюсів та частково знижує рівень бідності на периферійних територіях.

На відміну від стратегій третього типу спрямованих на промоцію регіонального розвитку за рахунок модифікації національної системи міст, у четвертому «кейсі» робиться акцент на незадовільній міжрегіональній структурі економіки держави. При цьому дисбаланс переважно розглядається в аспекті рівнів добробуту, проте іноді враховуються також інші критерії загальноекономічної недорозвинутості певних регіонів. Потрібно вказати, що часто проблеми, характерні для двох останніх типів стратегій взаємно накладаються в окремо взятій економіці, стаючи характерними рисами одна одної. Проте у таких випадках нескладно виявити, що першопричиною міжрегіонального дисбалансу є не обмеження системи міст.

Феномен міжрегіональних диспропорцій розподілу добробуту найчастіше згадується на ранніх та проміжних фазах економічного розвитку. Вважається, що перша фаза розвитку в межах держави звичайно локалізується територіально в рамках одного чи декількох регіонів та є результатом таких переваг, як ресурсне забезпечення, доступ до ринків, близькість до центрів політичної й адміністративної влади тощо. Більш того, сили кумулятивної

каузації мають тенденцію до посилення дивергенції міжрегіональних рівнів добробуту [184]. Існують також інші фактори, через які розвиток та зростання доходів обмежується декількома регіонами. Так, А. Хіршман зазначав, що «... зовнішній ефект масштабу від функціонування полюсів хоч і є реальним, однак він систематично переоцінюється економічними операторами» [185, с. 184-185]. До цього варто додати частий брак інформації та невизначеність відносно ситуації в менш розвинутих регіонах, що обмежує стимул інвесторів до вкладень за межами сформованого центру. Слід також звернути увагу на коментар В. Алонсо про те, що «... переваги [менш розвинутих регіонів], які на папері приносять кілька процентних пунктів економії, можуть бути вирішальними при діяльності у розвинутих країнах, але, ймовірно, нівелюватимуться інтересами гнучкості та адаптивності центральних локацій у країнах, що розвиваються» [320, с. 6].

Посилення міжрегіональної дивергенції добробуту у багатьох менш розвинутих державах привів до формування економічного дуалізму, який у просторовому форматі виявляється у вигляді «центро-периферійного» контрасту. Проте дослідники часто зауважують, що, незважаючи на всі негативи диференціалу центру та периферії, загалом така ситуація носить перехідний характер [185]. Дж. Фрідман, наприклад, виділяв низку т. зв. «компенсуючих тенденцій», які, як очікується, мають пом'якшувати контраст центру та периферії [208, с. 165-166]. Більш того, вслід за Дж. Вільямсоном [372], у науковій літературі починає превалювати думка (яку, однак, не можна сприймати як аксіому), що в міру продовження національного економічного зростання, міжрегіональна нерівномірність у розподілі доходів спочатку також зростає, проте надалі, досягнувши певного максимуму, дисбаланс починає скорочуватись у вигляді перевернутої U-кривої. Більш того, загалом припускається, що «пожертвування» рівномірним міжрегіональним розподілом доходів в короткостроковій перспективі для досягнення національної економічної ефективності в довгостроковому

часовому проміжку приведе до досягнення балансу вже за рахунок макрозусиль уряду.

Із вищесказаного випливає популярне твердження, що конвергенція міжрегіонального розподілу рівнів доходів найкраще досягається через реалізацію цілей загальнодержавної ефективності. Однак Г. Мюрдаль наводить потужний контраргумент, який частково нівелює опцію емпіричного втілення цього твердження. Дослідник наголошує, що центральні чи федеральні уряди мають тенденцію діяти відповідно до короткотермінових цільових площин, а не очікувати (чи сподіватись) на результат у віддаленому майбутньому (навіть якщо результат може бути справді грандіозним).

Уряди часто перебувають під значним тиском громадської думки щодо аспекту міжрегіонального розшарування рівня доходів. Цей тиск особливо посилюється, якщо дисбаланс добробуту збігається із етнічним, релігійним, лінгвістичним чи племінним розшаруваннями. Уряди, які реалізують комплексну ціль національного будівництва та перебувають під впливом електоральних циклів, не часто мають можливість орієнтуватись на довготермінове досягнення конвергенції. Особливо це актуально для менш розвинутих держав. Відповідно, уряди часто розподіляють наявні фонди серед великої кількості дрібних проєктів по всій території держави, розпорозуючи таким чином загальну ефективність.

Можна навести приклад Бразилії, федеральний уряд якої, намагаючись стимулювати відсталий північно-східний регіон, надавав фінансову та технічну допомогу на розвиток розпорозених локацій по усій території регіону без акценту на певних фокальних пунктах, що не дало особливого загальнорегіонального результату [373].

За певних умов активація обмеженої кількості планових полюсів зростання у відсталих чи межових регіонах може підвищити ефективність інвестицій та їхній потенціал до генерування добробуту [374]. Серед численних прикладів стратегій полюсів зростання четвертого типу можна виділити: розвиток металургійного комплексу у Венесуелі [207], заснування

національних центрів зростання у м. Лімерику і м. Корку в Ірландії [335], розвиток полюсів зростання у відсталих регіонах Індії [375], втілення програм, ініційованих в Індонезії, Малайзії, на Філіппінах та у Тайланді [376].

Однак загалом дослідники не надто схвально ставляться до спроб створення планових полюсів зростання з метою міжрегіонального збалансування рівнів доходів (особливо для менш розвинутих економік), оскільки ці спроби суперечать ринковим процесам інтерналізації ефекту масштабу. Такі політичні ініціативи часто описуються колоритними фразами на кшталт «найм злодія для піймання злодія» [333, с.1206], чи «алмаз, що ріже алмаз» [377, с. 171]. Проте у разі, якщо плановий полюс стає продовженням раннього етапу природнього, то застосування стратегії для вирівнювання рівнів доходів може вважатись виправданим.

Незважаючи на те, що більшість ситуацій, для яких типово рекомендувалося застосування стратегії полюсів зростання, можна описати чотирма вищеописаними «кейсами», іноді формується також низка інших умов, за яких можна розглядати опцію планової поляризації. Однією з них є ситуація, за якої регіональний розвиток базується на експлуатації рекреаційної чи туристичної діяльності. У таких умовах стратегія полюсів зростання може запропонувати інструментарій, який дасть змогу одночасно підтримувати якість навколишнього середовища території (дещо обмежуючи міру її фізичного розвитку) та пропонувати послуги спеціалістів і зручності для найбільш вибагливих туристів. Обидві вимоги необхідно виконувати для приваблення туристів (а згодом і розвитку конференц-діяльності, послуг для пенсіонерів і т. п.), нарощуючи таким чином регіональний експортний дохід та різні форми вторинних доходів, які нашаровуються на основний. Відсутність такого узгодженого акценту у розміщенні рекреаційних ресурсів часто призводить до розростання численних дрібних та погано спланованих об'єктів, які, не надаючи в сукупності всього спектра потенційних послуг, спричиняють візуальне й фізичне погіршення рекреаційного ресурсу [378].

Ще однією комплексною ціллю, задля досягнення якої рекомендується використання стратегії полюсів зростання, є покращення і раціоналізація забезпечення специфічними послугами. У такому контексті стратегія розглядається частіше як засіб підвищення якості життя в регіоні, хоч іноді вона стає локомотивом регіональної економічної інтеграції та ефективності [379]. При цьому проблемний аспект, звичайно виявляється в тому, що існуюча система забезпечення, яка успішно виконувала свої функції протягом тривалого періоду часу, стала неефективною під впливом різноманітних чинників, котрими можуть бути, наприклад, зміна структури попиту через перерозподіл рівня доходів чи демографічного стану, зміна маркетингу або технологій постачання через зрушення довготермінових функцій середніх витрат чи загального рівня мобільності. За таких умов стратегія полюсів зростання зосереджується на створенні обмеженої кількості центрів, із яких окрема послуга чи їхній спектр буде пропонуватись. Іноді створюється ієрархічна система центрів для надання комплексу послуг, яка часто відрізняється від існуючої за певними критеріями [380]. Такі структури переважно імплементуються з урахуванням специфіки надання державних послуг, просторовий каркас яких суттєво впливає на структуру пропозиції приватних послуг. Приклади цих підходів доволі численні: концепція «ключового села» у Великій Британії [381], реорганізація забезпечення послугами у Швеції [382] й Індії [383].

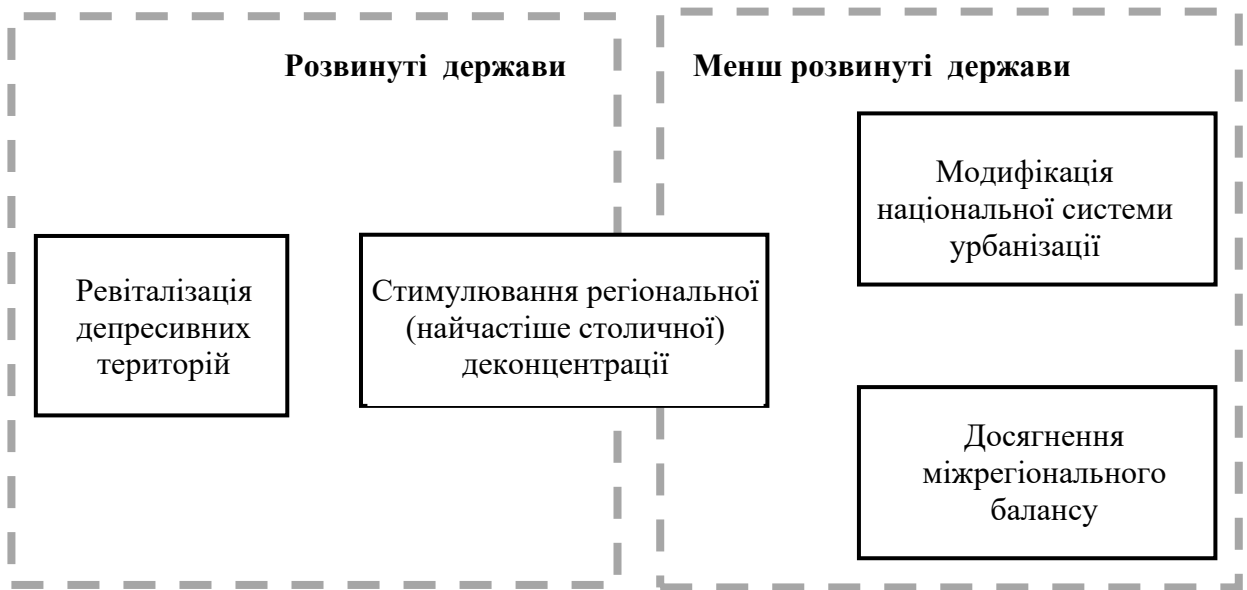
Дещо подібним за своєю суттю до попередньої стратегії покращеного забезпечення послуг є сценарій промоції сільського розвитку на основі засад полюсів зростання. У сільських зонах розвинутих держав акцент переважно робиться на альтернативних до сільського господарства та ресурсної експлуатації базах зайнятості населення, наприклад, розвиток дрібних промислових секторів, що став можливим на основі більшої доступності фінансових стимулів, покращеної інфраструктури та малих промислових парків. Важливою особливістю таких програм було обмеження на кількість центрів, розвиток яких стимулювався. Типові приклади стратегій цього

напрямку знаходимо у Німеччині [384] і Великій Британії (зокрема в Уельсі [385] та Шотландії [172]). Звісно у сільських зонах менш розвинутих держав ситуація діаметрально протилежна. Для них характерним є суттєво менший рівень забезпечення послугами порівняно із національними нормами, а сама економічна діяльність (переважно аграрний сектор) у сільських зонах характеризується неефективністю та вирізняється значним тиском від зростання популяції. У такому середовищі планові полюси зростання насамперед спрямовані на забезпечення послуг (часто базового рівня), а також підвищення рівнів доходів від сільського господарства частково через розвиток транспорту, складування й агрокредитування, а частково через стимулювання секторів, пов'язаних із переробкою аграрної сировини. Такий акцент став ядром підходу, який пізніше отримав назву «інтегрованого сільського розвитку», емпіричні приклади застосування котрого з різним ступенем ефективності можна простежити в Індії [364], Індонезії [386], Кенії [194] та інших державах [387].

Розглянута типологія стратегій показує широке коло регіональних проблем, вирішення яких дослідники і практики намагались здійснити через експлуатацію ідеї полюсів зростання. Основні риси таких стратегій та особливості їхньої імплементації в розрізі розвинутих і менш розвинутих держав розкрито на рис. 2.12.

Незважаючи на багатоманітність цільової спрямованості пропонованих стратегій полюсів зростання, можна виокремити низку їх характеристик, що властиві для практично всіх типів (рис. 2.13).

По-перше, стратегія має передбачати стимулювання приросту зайнятості та населення в певних заздалегідь визначених локаціях регіону протягом вказаного періоду часу. При цьому, однак, не обов'язково передбачається, що зростання буде відсутнє в інших частинах регіону, але плановий полюс розглядається як первинний осередок чи то державних, чи приватних інвестицій, які спрямовуються або в ключову галузь, або в промисловий комплекс, або в альтернативну економічну діяльність.

Рис. 2.12. Розподіл цілей стратегії полюсів в залежності від рівня розвитку держави

Джерело: сформував автор.

По-друге, стратегія спрямовується на визначену обмежену кількість полюсів, чисельність яких варіює залежно від визначених цілей. Так, політика, орієнтована на стимулювання розвитку сільських територій регіону, звичайно потребує відносно великої кількості планових полюсів, тоді як відновлення міжрегіонального балансу зосереджує зусилля на кількох центрах. Обмеження на географічну густину (повторюваність) полюсів також залежить від типу економічної діяльності в регіоні.

По-третє, стратегія обов'язково передбачає певну просторову дискримінацію чи селективний підхід до локацій. Така дискримінація виявляється у виборі центрів, які, на думку ініціатора стратегії, володіють потенціалом для стабільної підтримки обраного спектра економічної діяльності, оскільки вони експлуатують певні інтер- чи інтра регіональні локаційні переваги, місце в ієрархії міст чи (менш критично) досвід зростання у минулому.

По-четверте, стратегія неминує передбачає модифікацію просторової структури зайнятості та населення в регіоні. Справді, одним із припущень стратегії полюсів зростання є те, що існуюча просторова структура є

перешкодою для регіональної економічної експансії, а політичні цілі можуть бути досягнуті, якщо, крім іншого, структура буде модифікована (переважно в напрямку концентрації). Така модифікація насамперед пов'язана із аспектом зайнятості (не беручи до уваги окремі випадки специфічної комутації), яка в свою чергу впливає на розміщення населення. Хоча іноді варіант зворотної каузачії може також розглядатись як базовий, тобто в першій інстанції акцент робитиметься на загальній детермінації структури поселення громадян в очікуваннях, що це, зрештою, приведе до концентрації зайнятості.

Рис. 2.13. Ознаки стратегій полюсів зростання

Джерело: сформував автор.

Усі наведені чотири характеристики тією чи іншою мірою наявні у різних варіантах стратегії полюсів зростання, які ми розглядали вище. Кожна із цих характеристик, звичайно, не унікальна винятково для стратегії полюсів зростання, однак в своїй сукупності вони формують «обличчя» цієї стратегії чи, використовуючи термінологію із римського права, *sine qua non*⁴⁸, що відрізняє її від інших типів стратегій. Більш того, наявність усіх зазначених чотирьох елементів автоматично свідчить про імплементацію стратегії полюсів зростання, навіть якщо її ініціатор не вживає таку детермінацію.

⁴⁸ З латинської мови дослівно означає – «те, без чого неможливо обійтись».

Вважаємо, що не варто «переобтяжувати» трактування стратегії полюсів зростання додатковими критеріями чи деталізацією. Хоча Г. Камерон, наприклад, обґрунтовував, що селекція планових полюсів сприяє «... встановленню пріоритетів для здійснення державних інвестицій у кількісних та просторових вимірах» [340, с. 19]. У схожій манері Г. Річардсон та М. Річардсон припускають, що стратегія надає можливість «... інтеграції промислової політики, фізичного планування і внутрішньорегіонального та міжрегіонального планування» [377, с. 164]. Обидва твердження є, без сумніву, актуальними, однак, на нашу думку, аналогічну аргументацію можна також застосувати для інших типів стратегій, оскільки акцент на просторовій концентрації не може вважатись винятково прерогативою стратегій полюсів зростання і є елементом загальних практик координації державних інвестицій чи регіональної політики.

Як ми вже раніше зазначали, важливим підґрунтям прийняття стратегії полюсів зростання є те, що просторова структура регіону не відповідає потребам експлуатації існуючого забезпечення факторами виробництва або приваблення та закріплення в регіоні набору видів економічної діяльності. Стратегія полюсів зростання намагається подолати зазначені невідповідності шляхом активації системи планових полюсів зростання, які узгоджуються відповідно до певної просторової конфігурації з урахуванням критеріїв розміру, ієрархічного рівня, частоти та локації. Однак це комплексне питання не завжди адекватно аналізувалось при реалізації стратегії.

Аспект розміру планового полюса має особливо важливе значення насамперед через те, що середні витрати (зокрема, державні видатки на пряме інвестування, субсидіарну підтримку, розвиток інфраструктури та надання суспільних послуг) і середні регіональні доходи навряд чи залишатимуться незмінними при зростанні розміру полюса. Достатньо великий масив наукової літератури присвячений питанню економічної теорії розміру міста (т. зв. теорія «оптимального» розміру міста). Якщо більш ранні дослідження

приділяли основну увагу рівню витрат [375], то пізніші праці враховували паралельно також і рівень продукту й доходу [152].

Однак у контексті аналізу із позицій полюсів зростання більш актуальним буде спрощений підхід Дж. Парра, який розглядає ситуацію без прив'язки до стану вже існуючої міської системи [183, с. 1248]. При цьому розмір планового полюса трактується як зайнятість (пряма, непряма та індукована), що генерується новими інвестиціями у локацію. Співвідношення середніх витрат та вигод від створення планових полюсів показується через параметр «загальні чисті вигоди» (TNB) таким чином:

$$TNB = \frac{G}{SC(S)} S[B(S) - C(S)] \quad (2.1)$$

де S – розмір планового полюса;

$C(S)$ – середні витрати (вартість) інвестицій (відповідні витрати на одиницю новоствореної зайнятості) у плановому полюсі як функція S ;

$B(S)$ – середні вигоди (регіональний дохід, що генерується одиницею новоствореної зайнятості) як функція S ;

G – наперед заданий рівень регіональних витрат на стратегію полюсів зростання;

$G/SC(S)$ – кількість планових полюсів розміру S .

Рівняння 2.1 можна також подати у такому вигляді:

$$TNB = G \left[\frac{B(S)}{C(S)} - 1 \right] \quad (2.2)$$

де $B(S) / C(S)$ – відображає співвідношення витрати-вигоди полюса розміру S .

Максимізуючи рівняння 2.1 та 2.2, визначаємо S^* – цільовий розмір планового полюса, а, отже, і F^* – цільову частоту полюсів, яка розраховується за наведеною нижче формулою з округленням вниз до найближчого цілого значення:

$$F^* = \frac{G}{S^*C(S^*)} \quad (2.3)$$

Інакше кажучи, комбінація цільових розміру й частоти максимізує *TNB*. Якщо ж очікується, що $G > F^*S^*C(S^*)$, то кожному із полюсів можна буде зростати вище від цільового розміру S^* до рівня, при якому бюджет регіональної політики буде вичерпаним (однак варто наголосити, що цільовий розмір S^* є незалежним від G).

Недолік такого підходу полягає в тому, що всі планові полюси демонструватимуть однаковий розмір. Також питання цільового розміру нереально розглядати безвідносно до існуючої системи міст, оскільки планові полюси доволі рідко розбудовують справді з нуля. З огляду на такі обмеження моделі при розгляді розмірів доцільно брати до уваги варіації середніх витрат та вигод для кожного окремого ієрархічного рівня існуючих міських центрів, у яких плановий полюс може бути розміщений. Отже, один рівень центрів інколи має надлишковий обсяг в існуючій системі інфраструктури, тобто середні витрати від створення планових полюсів даного розміру можуть бути суттєво нижчими, ніж відносно інших рівнів. Хоча розглянуті умови суттєво ускладнюють проведення аналізу, проте модель все ж формує певний каркас для ідентифікації цільового розміру і частоти планових полюсів, а також певних ієрархічних рівнів міст, відносно яких можна застосовувати стратегію. У цьому контексті «пороговий аналіз» в стилістиці Дж. Хюза та Дж. Козловські [388] може розглядатись як один із релевантних підходів для подальшого аналізу (ми повернемося до цього питання пізніше при розгляді ієрархічних рівнів планових полюсів).

Ініціатори стратегій полюсів зростання загалом сприймають ідею цільового розміру чи серії розмірів планових полюсів і необхідності відповідного «нарощування» існуючих центрів. Однак питання частоти таких центрів не знаходить однозначного розуміння і породжує низку проблем, особливо щодо аспекту міжрегіонального розподілу очікуваних вигод. Через це, ініціатори стратегій часто розглядають полюси у манері повного

перекриття простору так, щоб будь-яка частина регіону знаходилась не далі від певної максимальної відстані від полюса [389]. З таких міркувань розглядається також бажана частота полюсів, але існуючі бюджетні обмеження переважно приводять до того, що частота не розглядається незалежно від розміру полюса.

При цьому можливі, звичайно, варіанти, за яких розподіл бюджету між цілком відмінними комбінаціями розміру та частоти полюсів приносить ідентичний (максимальний) рівень вигод *TNB*, привносячи таким чином певну гнучкість у виборі конфігурацій. Більш того, можливі ситуації, за яких відмовляються від максимізації *TNB* на користь конфігурацій, що забезпечують більш рівномірний міжрегіональний розподіл вигод (при цьому полюси вирізняються меншим розміром але вищою частотою), приносячи, однак, більший результат, ніж інші типи регіональних стратегій. Проте при перевищенні розумних меж такий підхід може, зрештою, привести до ситуації, за якої питання частоти домінує над питанням розміру, нівелюючи цим саму суть стратегії полюсів зростання. Щоправда, зазначене твердження не применшує важливості врахування частоти, як і інших цілей регіональної політики, які через неї відображаються. Часто існують обмеження, що не дають змогу втілювати стратегію полюсів зростання у чистому вигляді, а досягнення різних цілей відбувається більш ефективно з допомогою альтернативних типів стратегій.

Ще один критерій просторової конфігурації, пов'язаний із частотою, – це дистанціонування полюсів один відносно іншого. Особливо актуальним є такий аспект, якщо ціллю стратегії є модифікація існуючої національної системи міст з метою розвертання міграційних потоків від метрополій до планових полюсів. Критерій дистанціонування також важливий у регіонах із диференційованою структурою, зокрема якщо стратегія полюсів спрямована на вирішення проблем депресивних територій. Так, у разі, якщо плановий полюс вигідніше розмістити в іншій локації регіону (враховуючи більш сприятливу ситуацію з міжрегіональним транспортом, наявними земельними

ділянками, ефектами агломерації і т. п.), то його значна віддаленість від депресивного регіону інколи стає перешкодою для створення міграційного каналу. Відчуття прив'язаності до території у значної частини населення може привести до того, що навіть успішна активація віддаленого планового полюса не вирішить проблему з депресивною локацією.

Аспект дистанціонування в просторовій конфігурації планових полюсів слід розглядати у комплексі з аспектами розміру й частоти. Розглядаючи дистанціонування основних полюсів в ключовому регіоні, можемо зауважити, що відносною нормою вважається розташування «малих» полюсів поруч із центром з метою деконцентрації та «великих» полюсів на значній віддалі з метою відновлення регіонального просторового балансу.

Однією з причин провалу багатьох стратегій полюсів зростання була недостатність уваги до специфіки економічної діяльності, яка би забезпечувала стабільність планових полюсів. Звичайно, в ініціаторів було розуміння, що адекватні можливості для працевлаштування необхідно створити для досягнення визначених у стратегії цілей, але при цьому не особливо враховувались технічні й локаційні характеристики обраних ключових типів економічної діяльності. Незважаючи на те, що детальна методологія проведення такого аналізу була запропонована як для окремих секторів [390], так і для їхнього комплексу [391, 392], практичне її застосування, проте, рідко коли здійснювалось. Натомість очікувалось, що створення відповідної інфраструктури паралельно із певними фінансовими стимулами майже автоматично приводитиме до генерації певного рівня зайнятості не залежно від сектору. Серед ранніх стратегій полюсів зростання можна як виняток навести лише декілька програм, які враховували секторальну специфіку ключових секторів. Наприклад, Г. Річардсон та М. Річардсон вказували [377, с. 172], що з 11 регіональних полюсів, запланованих у Чилі протягом 1960-х рр., 4 характеризувались специфікацією функціонального підґрунтя. Також такий акцент був типовий для національних програм індустріалізації, де ціллю було регіональне промислове

розукрупнення та / або дисперсія промислового розвитку у відстаючі регіони (розвиток планових полюсів при цьому був одним із елементів програми, що вказувався відразу або додавався згодом) [183, с. 1250]. Однак проста специфікація економічної діяльності, навіть підкріплена інвестиціями, буде неефективною без здійснення перспективного аналізу.

Можна виокремити комплекс чинників, що сприяли провалу ранніх стратегій полюсів зростання. До них належать: помилковість обраних цілей, занадто коротка тривалість, брак стабільних зусиль із боку ініціаторів, раптова зміна умов тощо. Однак серед іншого варто зробити акцент на чотирьох більш загальних групах причин, які привели до недовиконання чи відмови від стратегії зростання.

По-перше, стратегія могла бути недоцільною, тобто сама суть стратегії полюсів зростання була несумісною із регіональною проблемою. Наприклад, у периферійному сільському регіоні стратегія полюсів зростання, яка орієнтується на стимулювання великомасштабного промислового виробництва, ймовірно генеруватиме значно менший результат ніж, скажімо, альтернативні програми орієнтовані на модернізацію сільського господарства чи інші прямі заходи зменшення сільської бідності. Аналогічно застосування стратегії полюсів зростання (і асоційованої із нею концентрації інфраструктури) може відбуватись без врахування характеристик локації та її потреб у певному типі економічної діяльності стимульованому централізовано чи такому, який розвивається спонтанно у регіоні. Також існуюча просторова структура регіону може сформуватись таким чином, що потребуватиме надмірної міграційної відповіді для ініціації стратегії полюсів зростання.

По-друге, стратегія може бути нездійсненою, тобто, незважаючи на створення певних передумов для імплементації стратегії полюсів зростання, існують фактори, які унеможливають її або, навпаки, деякі необхідні фактори є відсутніми. Іноді успішне втілення стратегії потребує забезпечення рівня капіталовкладень суттєво вищих, ніж існуючий бюджет. В інших ситуаціях наявний обсяг потенційно мобільної економічної діяльності

невідповідний чи відсутні адекватні політичні інструменти запуску стратегії. Адміністративний ресурс також не завжди достатній (за кількісними чи якісними параметрами) для реалізації визначених цілей, особливо відносно координації рішень залучених до програми інститутів.

По-третє, стратегія може бути нереалістичною, тобто базуватись на необґрунтованих припущеннях, які переважно впливають із некоректного аналізу, проведеного на етапі планування. В окремих ситуаціях концентрація інфраструктури не знаходила відповідної реакції з боку приватних інвестицій або імплантація певних галузей не приводила до очікуваного розвитку пов'язаних секторів. В інших випадках стратегія провалювалась через відсутність належного оцінювання потенційного впливу планових полюсів при їхній активації. Особливо це стосується полюсів, які самі по собі були потенційно успішними, однак характеризувались нейтральними чи негативними ефектами переливу на навколишній чи сусідні регіони, а також на нижчі рівні ієрархії міст.

По-четверте, сама логіка стратегії може бути порушена. Найчастіше проблемою у цьому аспекті є те, що замість забезпечення послідовності реалізації стратегії (а також відмови від неї в разі невиконаності попередніх етапів) ініціатори «навішували» на неї численні додаткові завдання, які часто суперечили ключовим цілям. Наприклад, з метою гарантування того, що більшість частин регіону отримуватиме вигоди безпосередньо від реалізації стратегії, максимізації просторового охоплення зонами впливу полюсів усіх частин регіону чи недопущення надмірної концентрації зайнятості в одному центрі, обирається просторова конфігурація на основі відносно великої кількості планових полюсів. Таке рішення неминуче «підриває» засади стратегії полюсів зростання, зокрема в аспектах стимулювання й підтримки відповідного рівня економічної діяльності. Інакше кажучи, стратегія намагається виконувати надто багато цілей, що робить її внутрішньо несумісною.

Зустрічались також приклади навмисного «розмивання» стратегії шляхом введення додаткових до першопочатково запланованих полюсів у міру імплементації програми, що було зумовлено насамперед певними політичними мотивами [165, 186]. Процес розмивання також доповнювався відсутністю секторальної селективності економічної діяльності (тенденція до додавання нових пріоритетних секторів часто спостерігалась вже на етапі втілення, а не планування). Процеси концентрації та селективності є «опорними стовпами» стратегії полюсів зростання, а їхню послаблення приводить до недосягнення очікуваних результатів.

Сучасні стратегії територіальної організації на основі принципів полюсів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Традиційна стратегія полюсів розвитку після 2010-х рр. охоплює планування наступних аспектів:

- розвиток населених пунктів (детермінації ієрархії міст, міста як регіональні адміністративно-економічні центри і як об'єкти культурної спадщини, розвиток сільських територій та периферії);

- транспортна мережа та комутація (осі розвитку та їхня ієрархія; диверсифікація транспортного сполучення; наземні, водні й авіаційні хаби; розвиток громадського транспорту; система міжнародних транспортних коридорів);

- технічна інфраструктура (насамперед забезпечення електроенергією, газом, продуктами переробки нафти, відновлювані джерела енергії);

- соціально-економічні умови (міжрегіональний баланс демографічних характеристик, приросту виробництва, стану безробіття, витрат на НДДКР, інклюзивний розвиток, культурна ідентичність територій і т. ін.);

- навколишнє середовище (детермінація біогеографічних регіонів, консервація природних умов, ландшафтне формування, геологічні й кліматичні характеристики, менеджмент водних ресурсів тощо).

Інакше кажучи, сучасні стратегії полюсів розвитку пропонують широкий комплекс заходів територіальної розбудови держави чи груп держав та за своїм характером є своєрідним антиподом функціонального підходу до промислового розвитку. Локально орієнтований інструментарій стратегій полюсів розвитку накладається на міждержавний інструментарій стратегій осей розвитку, що виявляється в особливому калейдоскопічному відображенні соціально-економічних параметрів регіонів, яке формується на основі модифікації імпульсів глобалізації, що відбиваються, заломлюються і розсіюються, проходячи крізь локальні «лінзи» полюсів розвитку.

Висновки до розділу 2

1. Можна виокремити два напрями традиційних концепцій, котрі пояснюють природу поширення локального зростання із центру у навколишній регіональний та міжрегіональний економічний простір: неокласичний, при якому увага акцентується на питаннях просторової алокації факторів виробництва та взаємозв'язків останньої із технологічними змінами; неокейнсіанський, при якому наголос здійснюється на аспекті міжрегіональних потоків доходів, а регіональне зростання розглядається в рамках структури платіжного балансу;

2. Оновлена версія теорії полюсів зростання ґрунтується на трьох концептуальних «опорах»: законі П. Дж. Вердоорна (в довготерміновій перспективі продуктивність праці зростає прямо пропорційно квадратному кореню від обсягу випуску; модель Р. Діксона та А. Сервола (існує залежність між регіональним зростанням і конкурентоспроможністю експортного сектору та подальшими ланцюговими ефектами на обсяг випуску, продуктивність та конкурентоспроможність експортних секторів); потенційній залежності між діяльністю пропульсивних фірм здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки та локалізованим

промисловим зростанням (ефект агломерації); потенційній залежності між діяльністю пропульсивних фірм, здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки та локалізованим промисловим зростанням (ефект агломерації); здатності осередків концентрації людського капіталу генерувати інновації, що забезпечує резистенцію процесам глобальної гомогенізації, а також стимули до диверсифікації виробництва та формування високоефективних мереж локальних виробничих, соціальних і політичних стейк-холдерів;

3. Сучасні теоретичні моделі регіонального розвитку, окрім параметрів чистого зростання (який типово вимірюється подушовим показником ВВП, а також кількісними параметрами подушового споживання, рівня бідності, безробіття, доступу до суспільних послуг і т. п.), значну увагу приділяють питанням дистрибуції добробуту поміж регіонами чи містами. Протягом останніх десятиліть дослідники намагаються додати реалістичності теоретичним моделям з метою отримання можливості їх імплементації при розробці політичних стратегій (акцент на детермінантах ендогенного зростання; ролі комплексної нелінійної та інтерактивної просторової поведінки у моделях зростання; врахуванні умов недосконалості ринку; зростанні як довготерміновому аспекті конкурентоспроможності; технологічному прогресі як ендогенному факторі зростання; причинах успіху та провалу кластерів малих та середніх підприємств, «локальних регіонів», *milieux*; нематеріальних ресурсах як джерелах регіональної конкурентоспроможності; активній ролі створення знань). Крім того спостерігається примат динамічних підходів над статичними (еволюційні траєкторії нелінійних взаємозалежностей комплексних систем; динамічні ефекти агломерації);

4. У сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в рамках підходу, котрий отримав назву «новий регіоналізм». І хоча в більшості таких публікацій фокус наводиться на аспекти макрорегіоналізму (тобто гео економічному та

геополітичному позиціонуванні окремих держав та їх інтеграційних об'єднань, формуванні світового порядку і т. п.), однак процеси становлення мезорегіонів та міст-регіонів формують окремий територіальний напрям «нового регіоналізму». Варто зазначити, що регіональний аспект в останньому напрямку традиційно висвітлюється із двох основних перспектив: зміцнення ролі держави в якості локомотива добробуту у регіональних економіках; становлення «регіонального світу», при якому фундаментальними одиницями економічного, соціального та політичного життя вважаються регіони, а не держави. Відродження регіональних акцентів в умовах глобалізації часто пов'язують із переходом від досліджень територіально «вмонтованих» політико-адміністративних регіонів «старого» світу до «нового» світу більш мережових (міських) регіонів. В академічній літературі така зміна виявилась дуже помітною та колоритною. Дослідники називали цей перехід: від «нового регіоналізму» до «незвичного регіоналізму» або до «нового регіоналізму версії 2.0»; від формальних регіональних планових просторів до нових «м'яких» планових просторів; від «регіонального світу» до «нового регіонального світу» або «регіональних світів»; від «просторів місць» до «просторів потоків»; від «територіально вмонтованої» до «реляційної та вільної від зобов'язань» концепції регіонів.

5. Відносно коротку історію імплементації стратегій полюсів розвитку можна умовно розділити на 5 етапів: (1) ранні 1960-ті рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона повинна спрямовуватись; (2) пізні 1960-ті рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектру завдань (цей період ознаменовується розцвітом ери кейнсіанства та, відповідно, значним рівнем державного втручання і загальним оптимізмом щодо системи планування); (3) ранні 1970-ті рр. – прояв численних випадків провалу та відмови від стратегії полюсів зростання, що збіглися в часовому вимірі із фундаментальним переглядом масштабів державного втручання (і планування зокрема); (4) середина 1970-х рр. – 2000-ні рр. – дискредитація та відмова від стратегії полюсів зростання, своєрідні «відголоски» стратегії

поліосів зростання знаходять свій вияв у програмах регіонального розвитку на основі технополісів та кластерів; (5) 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції поліосів та їх трансформація до сучасних реалій.

6. Сценарії, для яких найчастіше аргументувалось використання стратегій поліосів зростання включають наступне: ревіталізація депресивних територій; стимулювання регіональної (найчастіше столичної) деконцентрації; модифікація національної системи урбанізації; досягнення міжрегіонального балансу. Незважаючи на різноманітність цільової спрямованості пропонованих стратегій поліосів зростання, можна виокремити низку їх характеристик, що притаманні для практично всіх типів. По-перше, стратегія повинна передбачати стимулювання приросту зайнятості та населення в певних заздалегідь визначених локаціях регіону протягом вказаного періоду часу. По-друге, стратегія спрямовується на визначену обмежену кількість поліосів, чисельність яких варіює в залежності від поставлених цілей. По-третє, стратегія обов'язково передбачає певну просторову дискримінацію чи селективний підхід до локацій. По-четверте, стратегія неминуче передбачає модифікацію просторової структури зайнятості та населення в регіоні.

7. Можна виокремити комплекс чинників, котрі сприяли провалу стратегій поліосів розвитку, серед яких: помилковість обраних цілей, занадто коротка тривалість, брак стабільних зусиль із боку ініціаторів, раптова зміна умов, тощо. Зустрічались також приклади навмисного «розмивання» стратегії шляхом введення додаткових до першопочатково запланованих поліосів по мірі імплементації програми, що було викликано насамперед певними політичними мотивами.

8. Сучасні стратегії територіальної організації на основі принципів поліосів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Традиційна стратегія поліосів розвитку після 2010-х рр. включає планування

наступних аспектів: розвиток населених пунктів (детермінації ієрархії міст, міста як регіональні адміністративно-економічні центри і як об'єкти культурної спадщини, розвиток сільських територій та периферії); транспортна мережа та комутація (осі розвитку та їх ієрархія; диверсифікація транспортного сполучення; наземні, водні і авіаційні хаби; розвиток громадського транспорту; система міжнародних транспортних коридорів); технічна інфраструктура (насамперед забезпечення електроенергією, газом, продуктами переробки нафти, відновлювані джерела енергії); соціально-економічні умови (міжрегіональний баланс демографічних характеристик, приросту виробництва, стану безробіття, витрат на НДДКР, інклюзивний розвиток, культурна ідентичність територій і т. д.); навколишнє середовище (детермінація біогеографічних регіонів, консервація природних умов, ландшафтне форматування, геологічні та кліматичні характеристики, менеджмент водних ресурсів тощо).

Основні результати дослідження опубліковано в: [213, 216, 219, 220, 230, 393–401].

РОЗДІЛ 3. ГЛОКАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОЛЮСІВ РОЗВИТКУ В ЄВРОПІ

3.1. Поляризація виробництва та добробуту у державах Європи

Зростаюча інтенсивність процесів урбанізації в окремих частинах світу є підтвердженням того, що просторова концентрація стає щораз більш актуальною як для фірм, так і для населення. Особливо наглядними були урбанізаційні процеси в менш розвинутих державах, у яких протягом двох останніх десятиліть лівова частка економічного приросту генерувалась у великих містах [402]. Причому до урбанізаційних процесів у менш розвинутих державах залучені як висококваліфіковані й освічені працівники, так і найбідніші та малоосвічені верстви населення. Тоді як у Європі та особливо у США урбанізація характеризується насамперед просторовою концентрацією високотехнологічних фірм і високоосвічених працівників та особливо бурхливо вона розвивалась у 1990-х рр. Емпіричні дослідження [403, 404] також підтверджують, що локальне економічне зростання в США і країнах ЄС напряду пов'язане із близькістю до основних міських центрів.

Розглядаючи регіональну специфіку аспектів просторової організації підприємницьких та людських ресурсів у планетарному масштабі, слід відмітити їхні відмінності. Так, США сьогодні є серед найбільш урбанізованих великих держав (згідно з даними Центрального розвідувального управління (ЦРУ) [405], за станом на 2018 р рівень урбанізації в державі перевищує 82%). Особливістю просторового розвитку США є зростаюча диверсифікація територій відповідно до структури локального людського капіталу. Результати досліджень відображають тенденцію до міграції у великі міста осіб із університетською освітою (як для проживання, так і для роботи) [325]. Причому для США не існує емпіричних підтверджень якої-небудь ролі рівня шкільної освіти у зростанні міст [406], тоді як свідчення про ключову роль працівників із вищою освітою є доволі наочними [407].⁴⁹

---

⁴⁹ Аналогічно існують емпіричні підтвердження взаємозв'язку між міграцією людського капіталу із вищою освітою і регіональною ефективністю у Великій Британії [408].

Якщо порівнювати з європейськими державами, то рівень урбанізації в США є в середньому вищим (серед європейських держав до більш урбанізованих належать держави Бенілюксу, Данія, Швеція, Ісландія [409]), а самі міста є більшими. Загалом великі міста в США є більш продуктивними (на 5 процентних пунктів [87]) ніж європейські в плані ВВП на душу населення порівняно із менш урбанізованими територіями. У науковій літературі зустрічаються різні пояснення такому розриву: американська економіка вважається більш ефективною щодо генерації та дифузії інновацій, особливо це помітно було в 1990–2000-х рр. [410]; ринок США є більш інтегрований, ніж пан'європейський, що побічно приводить до більш ефективного трансмісійного механізму [402] та ін. Однак відкритим залишається питання про те, що було первинним у даному взаємозв'язку: чи ринки США є більш інтегровані через те, що міста є більшими, чи навпаки?

Проте аспект економічної ефективності не можна однозначно оцінювати як пряму похідну від рівня урбанізації. Наприклад, більшість міст ЄС більш продуктивні, ніж міста Японії та Південної Кореї, незважаючи на те, що рівень урбанізації у Південно-Східній Азії суттєво перевищує європейський. Більш того, центри економічного зростання в Північній Європі часто локалізуються у малих містах та рідкозаселених територіях [87].

Взагалі аспекти урбогенезу і функціонування європейських міст є сьогодні одним із дискусійних в емпіричній літературі. В якості ілюстрації двох основних конкурентних підходів за даним напрямком можна виділити публікації: «Міжнародний підручник із глобалізації та світових міст» Б. Деруддера і співавторів [411] та «Повернення європейських міст» П. Ле Галеса [412]. Згідно першого підходу міста Європи розглядаються як вузли мережі світових міст із акцентом на зовнішні відносини насамперед т. зв. «глобальних міст» Європи. Тоді як згідно другого підходу виділяється окрема категорія «європейське місто» із основним фокусом на багаторівневість системи міського управління та внутрішні відносини.

Слід відмітити, що категорія «європейського міста» запропонована М. Вебером [413] понад сто років тому, виходячи із особливостей функціонування середньовічного міста: часткова політична автономія, міська юрисдикція, формування гільдій, існування міського ринку та захисних стін – всі ці характеристики робили європейські міста специфічними комунами, що суттєво відрізнялись від решти соціуму. Звісно століття поширення індустріалізації, капіталізму та урбанізації нівелювали зазначені особливості, а самі міста довгий час досліджувались лише відносно їх територіальної прив'язки та відповідних національних інститутів (наприклад, «італійське місто» [414], «німецьке місто» [415] і т. ін.). Проте паралельно із процесами горизонтальної та вертикальної експансії європейської інтеграції, категорія «європейського міста» знову входить в дослідницький обіг, доповнюючись дослідницькими площинами субурбанізації [416] та пост-субурбанізації [417], комерційних [418] та житлових [419] районів, соціально-просторового впливу міжнародної міграції [420], які розглядались на пан'європейському рівні.

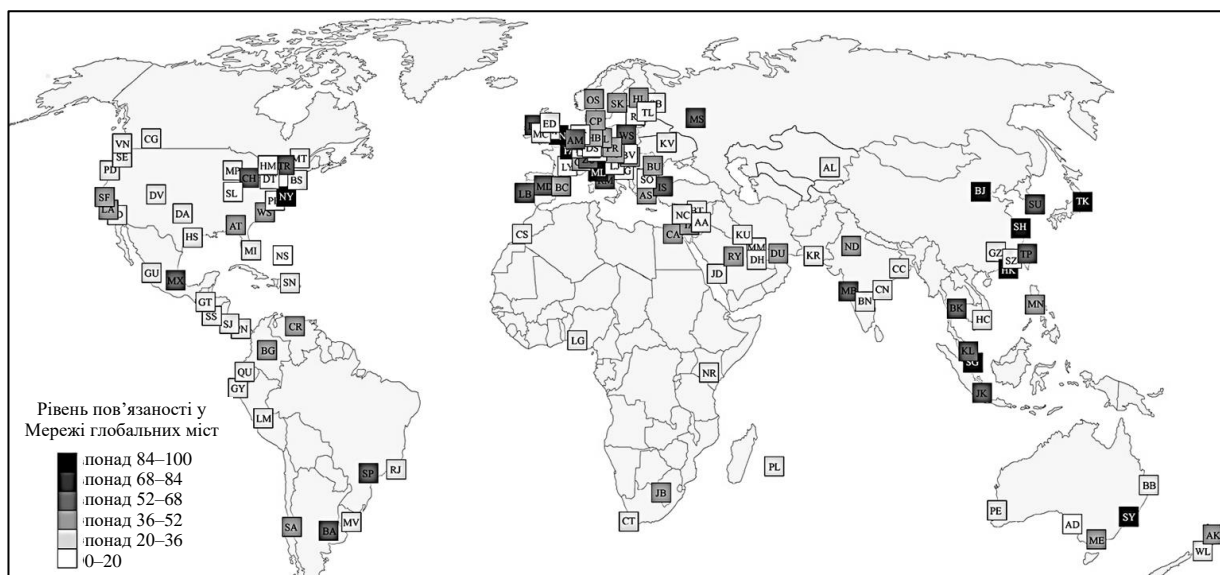
Парадоксально, що паралельно із розцвітом дослідницького інтересу до «європейського міста», формується блок теорій, які підкреслюють аспект детериторіалізації із акцентом на розвитку міських мереж на глобальному рівні, при якому локальні процеси детермінуються інтенсивністю та формою інтеграції міста до глобальної економіки [421, 422]. Обидва зазначені підходи окреслюють багатоманітність процесів міського розвитку в системі глобально-локальної бінарності та є проявами явищ «глокалізації» та «глобалізації», які ми розглядали у підрозділі 1.1.

Тривалі процеси глобалізації не привели до закриття європейської міської системи. Європейські міста є частиною ширшої глобальної міської системи, проте у ній деякі міста відрізняються за рівнем внутрішньоєвропейської пов'язаності. Можна виділити дві причини такої «неєвропейськості»: по-перше, через локальну специфічність (наприклад, Будапешт, Санкт-Петербург); по-друге, через надто інтенсивну інтеграцію до глобальних фінансових ринків (Лондон, Париж, Цюріх) [423, 424] Тобто

європейська міська система не стільки лімітується кордонами Європи, скільки знаходить витoki у історичній просторовій структурі із відповідним нашаруванням процесів глобалізації та економіки без кордонів. Так, у аналізі П. Тейлора і Б. Деруддера [303] відмічаються два «хребти» європейської міської системи: «мінорний», який географічно обмежується територією Європи; «мажорний», який виходить за її межі. Дійсно, роль Лондона у міській мережі не можна повноцінно висвітлити без прив'язки до Нью-Йорка, як і роль Мадрида без країн Латинської Америки. А отже, в результаті таких зауважень сама категорія «європейське місто» може піддаватись певному сумніву.

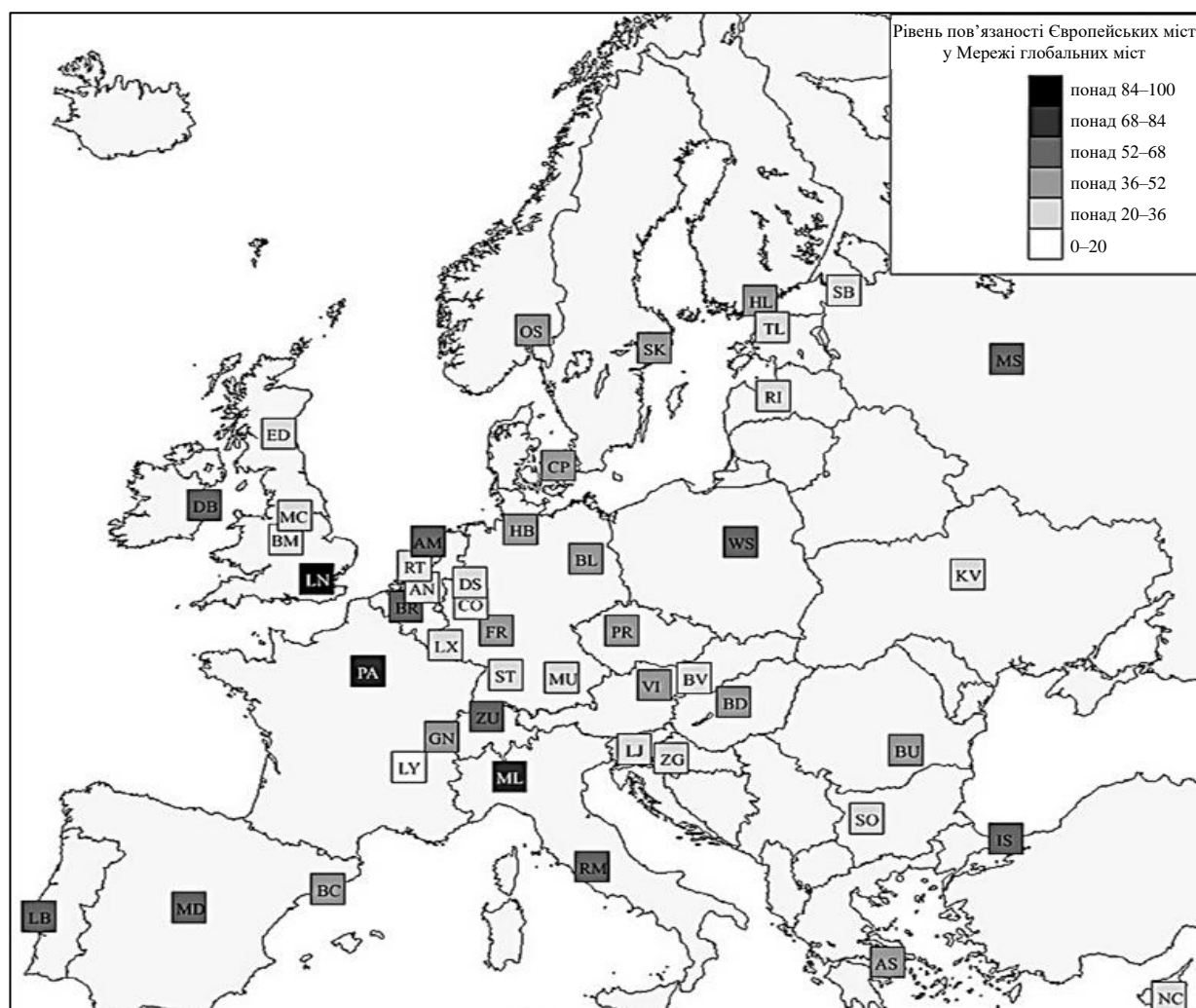
Безсумнівно роль «простору місць» (а часто «центрального місця») в інформаційну еру поступово зменшується на користь «простору потоків», проте значення географічного розташування не розмилось повністю. Глобальні міста характеризуються фізичними координатами та розміщуються поряд один із одним, формуючи так звані глобальні міські регіони (англ. «*Global City Regions*»), або у відносній територіальній ізоляції. На рис. 3.1 наведена карта розміщення 132-х глобальних міст світу, яка демонструє значну неоднорідність поширення та взаємної віддаленості між ними. І якщо для інформаційних потоків географічна відстань може бути нівельована, то цього не можна сказати про внутрішній вплив глобальних міст.

Із глобальної перспективи 47-м європейських глобальних міст формують єдиний глобальний міський регіон, однак їх поширення також не вирізняється однорідністю (рис. 3.2). Яскраво вираженим є своєрідний «хребет» у північно-західній частині регіону (дослідники візуально виокремлюють т. зв. «пояси», «банани», «бумеранги» і т. п. територіальні структури, які ми мимохідь згадуватимемо у Розділі 4). Слід відмітити дещо відмінний вплив глобальних міст у слабо урбанізованій периферійній частині Європи, де глобальні міста є переважно столицями невеликих держав та монополізують роль торговельних та фінансових «воріт», часто послаблюючи значення міст нижчого рангу [425].

Рис. 3.1. Поширення 132-х глобальних міст в світі

Джерело: [426].

Рис. 3.2. Поширення 47-ми глобальних міст в Європі

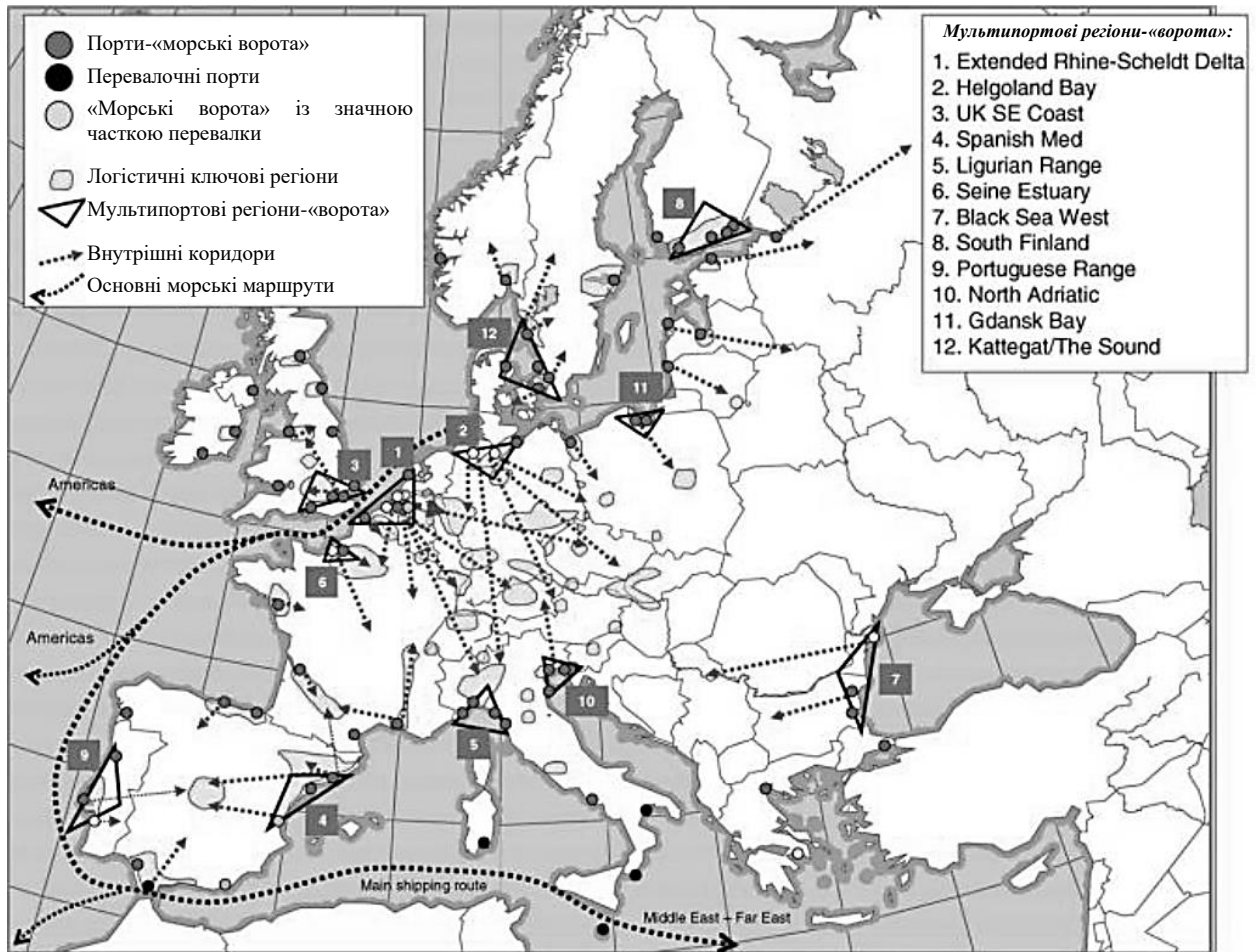
Джерело: [426].

До формування глобальних міст у їх сьогоденнішому розумінні протягом тисячоліть основними центрами генерування імпульсів глобалізації були портові міста. Однак в сучасних умовах ситуація кардинально змінилась і портові міста вже не можуть автоматично розглядатись як природні полюси зростання / розвитку. Цікаво, що постулати неокласичної теорії полюсів зростання та промислового розміщення не можуть повною мірою обґрунтувати скорочення регіональних переваг генерованих морськими портами, особливо в аспекті обмеженого локального впливу контейнеризації [427]. Хоча порти можуть все ще розглядатись як структурні елементи прилеглих міських регіонів [428], однак їх економічні зв'язки із навколишньою регіональною економікою мають тенденцію до скорочення [429], а самі порти часто стають депресивними територіями.

Дослідження ефективності, пропульсивності та глокалізаційності портових міст – це окреме поле численних мультидисциплінарних досліджень. Тракткування самої категорії «портове місто» варіює в залежності від функціональної площини розгляду, включаючи «морські промислові території розвитку» [430], «європейські гавані» [431], «розширені метропольні регіони» [432]. Окремо аналізуються локальні і міжнародні ефекти в залежності від особливостей національної портової політики, імплементованих регіональних сценаріїв стратегій полюсів розвитку, локальних обмежень планування [433], залучених стейкхолдерів та втілюваних проєктів [434]. Зрештою деякі дослідники вважають, що аналіз портової діяльності не повинно входити до площини наукових інтересів просторової економіки, оскільки повинен враховуватись широкий спектр одночасно інтегрованих транспортних ланцюгів і мереж [435].

Аналіз глокалізаційного характеру морських портів потребує окремого вузькоспеціалізованого дослідження. Обмежимося лише ілюстрацією поширення ключових морських портів ЄС та їх логістичного зв'язку із внутрішніми регіонами, що потенційно відображає напрями передачі

імпульсів глобалізації по різних європейських локаціях через канали торговельних потоків (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Ключові морські порти ЄС та їх логістичний зв'язок із внутрішніми регіонами (на прикладі контейнероперевезень)
 Джерело: [436]

Враховуючи обмеженість статистичних даних по розвитку міст, надалі аналіз здійснюватимемо в розрізі регіонів рівнів NUTS-1, NUTS-2 (додатки А, Б). У табл. 3.1 (стовпчик 2) наведено статистичні характеристики вибірки усереднених показників щільності населення для регіонів рівня NUTS-2 держав-членів ЄС, Норвегії і Македонії⁵⁰ за період 2006–2016 рр. за даними Євростату (вибірка складається із 3124 спостережень, наведених в додатку В) [437]. Результати аналізу очікувано підтверджують високу нерівномірність поширення населення в Європі, найбільшими осередками концентрації якого

⁵⁰ На момент написання роботи офіційного перейменування Республіки Македонія на Республіку Північної Македонії ще не відбулося.

є окремі регіони Великої Британії, Бельгії та Іспанії, а найменш заселеними – території скандинавських держав. Якщо ж розглядати ситуацію в динаміці, то найбільший середній приріст густоти населення за останнє десятиліття спостерігався переважно у регіонах із більшою густиною, що є аргументом на користь гіпотези про самопідсилювальний ефект полюсів концентрації, однак зв'язок між показниками густоти населення та її приростом не є міцним (коефіцієнт кореляції становив лише 0,26). Варто також виділити окремі регіони Франції (Корсика) та Норвегії (Гедмарк), які входять у 10% найменш густозаселених європейських регіонів, але характеризуються дуже високими темпами приросту густоти населення (понад 1,1% приросту щороку за період 2006-2016 рр.).

Таблиця 3.1

Статистичні характеристики вибірок щільності населення та чисельності зайнятих в європейських регіонах NUTS2 в 2006–2016 рр.

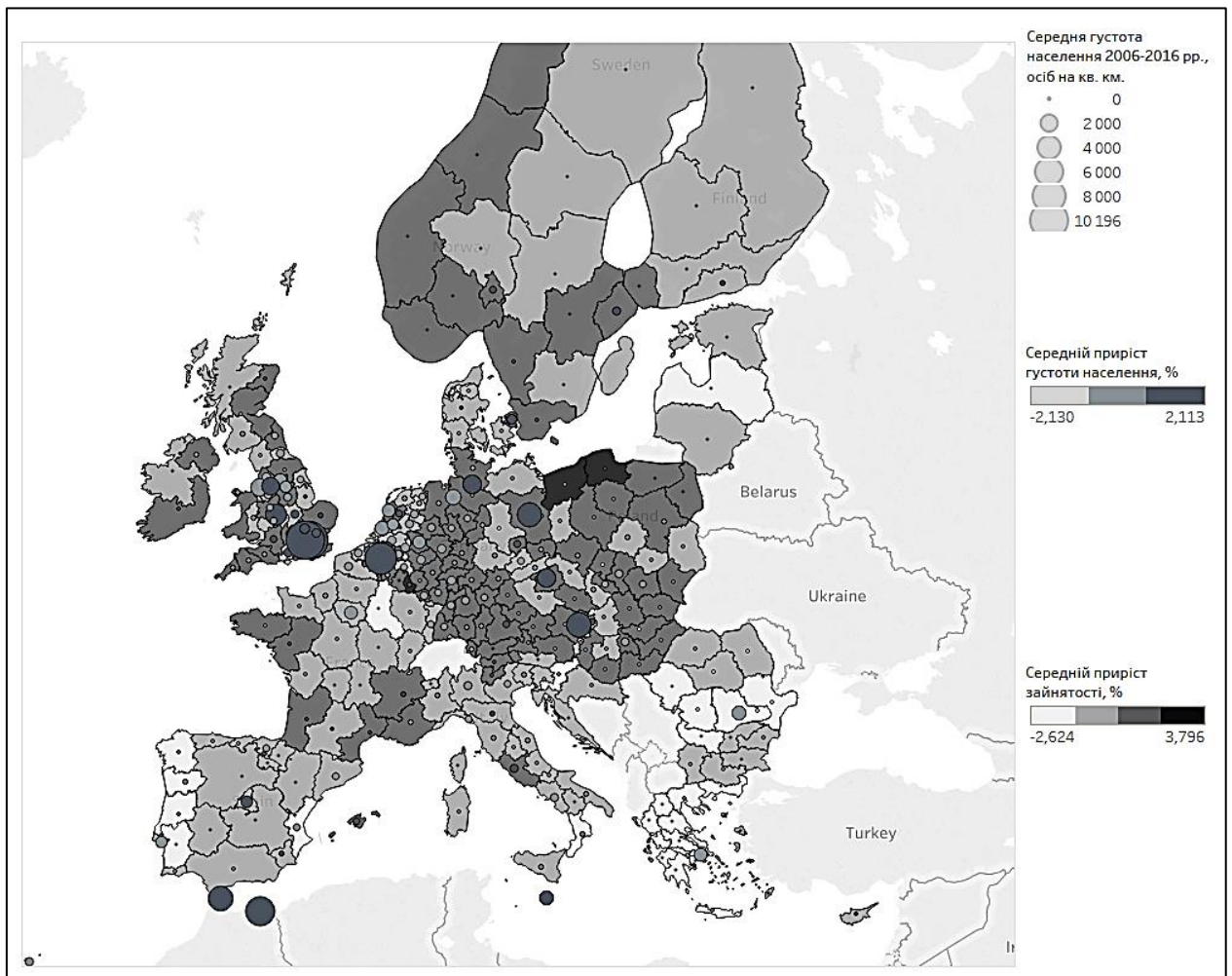
Показник	Середня щільність населення регіонів рівня NUTS-2 (осіб на км²)	Чисельність зайнятих в регіонах NUTS-2 (тис. осіб)
1	2	3
Середнє значення	445	783,7
Розмах варіації	10 193	5 217,2
Середньоквадратичне відхилення по вибірці	1 172,1	642,3
Коефіцієнт варіації	263%	82%
Коефіцієнт осциляції	22,9	6,65

Джерело: розраховано автором на основі даних Євростату.

Високий рівень «піковості» показав також аналіз абсолютних даних на прикладі показника зайнятості в європейських регіонах (додаток Д)⁵¹ за аналогічний період (стовпчик 3 табл.), однак коефіцієнти варіації та осциляції виявились хоч і високими, проте нижчими ніж при аналізі густоти населення. Найбільший середній приріст абсолютних показників зайнятості (понад 2% в середньому за рік) протягом останнього десятиліття був характерний для

⁵¹ За винятком Македонії, щодо якої відсутня інформація про зайнятість на регіональному рівні.

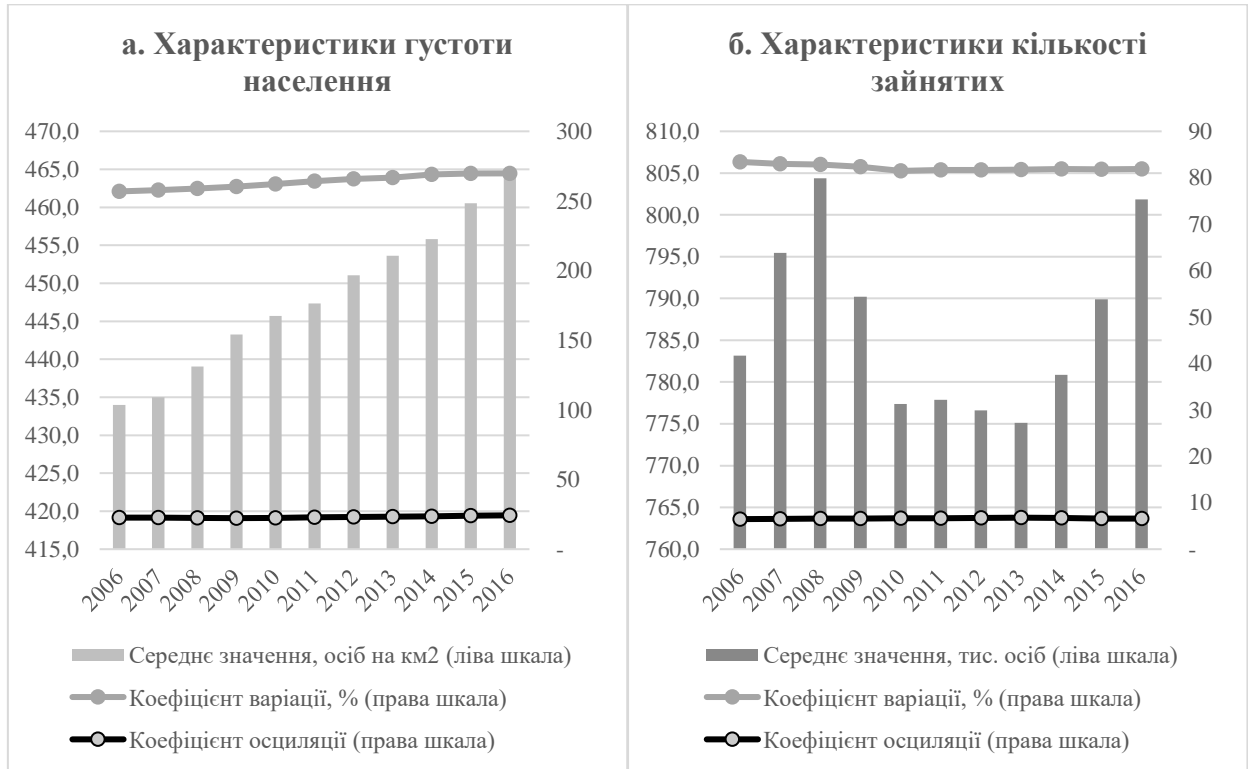
регіонів Польщі (Великопольське, Західнопоморське та Поморське воєводства), Великої Британії (Внутрішні та Зовнішні регіони м. Лондона), Мальти та Люксембургу. Найбільш значний спад зайнятості ($-1,9\%$ і нижче в середньому за рік) спостерігався для територій Румунії (Південно-західна та Південно-східна Румунії), Греції (8 регіонів) та Болгарії (Північно-східний регіон). Цікаво, що взаємозв'язок між абсолютною кількістю зайнятих та щорічним її приростом не простежується зовсім (коефіцієнт кореляції $0,02$). Візуально розподіл щільності і приросту населення і приріст зайнятості серед регіонів ЄС наведено на рис. 3.4. Коефіцієнт кореляції між приростом густоти населення та приростом абсолютної кількості зайнятих становив $0,47$.

Рис. 3.4. Середня щільність (діаметр круга) і приріст (заливання круга) населення і приріст зайнятості (заливання регіону) європейських регіонів

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Потрібно вказати, що характер коливань значень показників густоти населення суттєво відрізняється за останнє десятиліття. Якщо середнє значення густоти населення стабільно зростає, як і його варіація між різними регіонами (рис. 3.5а), то кількість зайнятих поки що не досягнула докризового рівня із відносно стабільними показниками варіації та піковості (рис. 3.5б).

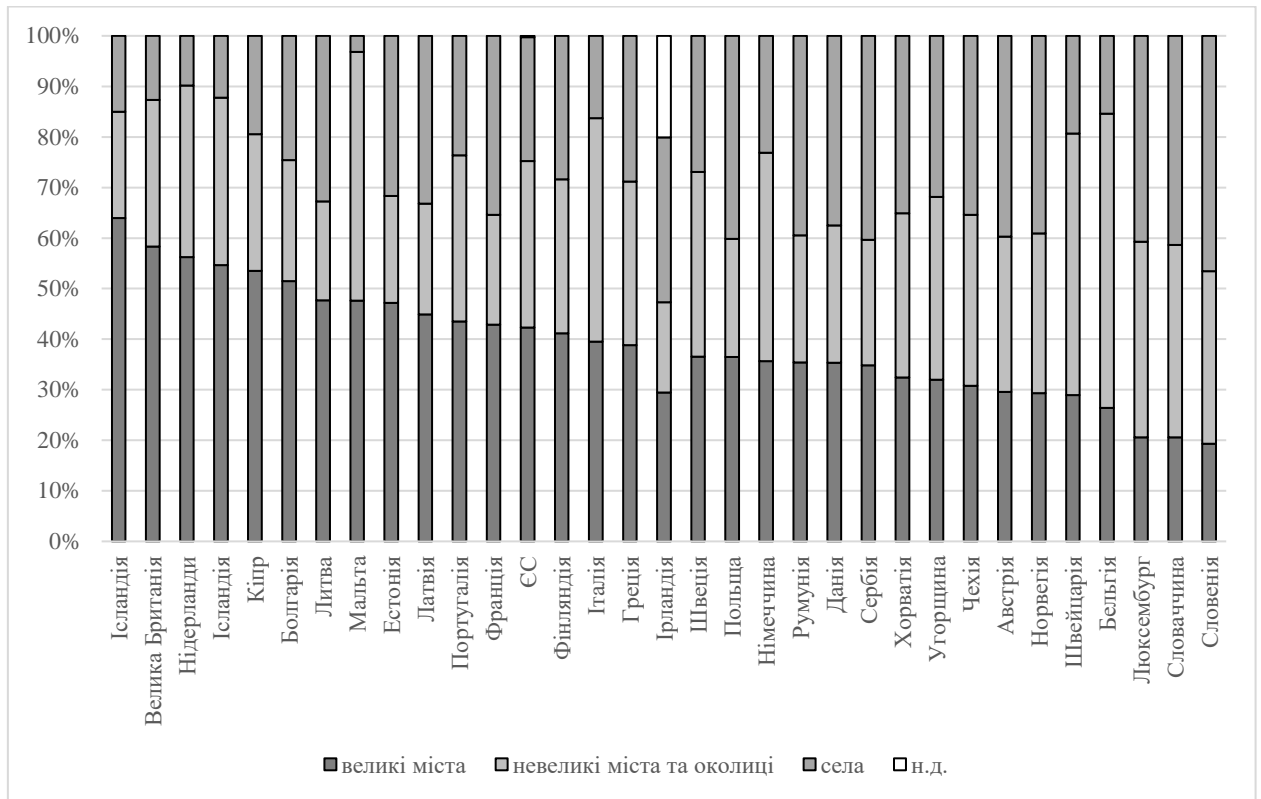
Рис. 3.5. Динаміка зміни густоти населення (а) і чисельності зайнятих (б) в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.

Джерело: сформовано автором на основі даних Євростату.

Європейські держави суттєво відрізняються за розподілом зайнятості залежності від рівня урбанізації (рис. 3.6). Загальноєвропейською тенденцією є скорочення відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості (у 2017 р. зменшення відносної ваги великих міст у середньому по державах ЄС становило 4 процентних пункти в порівнянні із 2006 р. і 7 п. п. в середньому по євроні). Серед країн із найбільшим скороченням відносної кількості зайнятих у великих містах можна виділити Мальту (-37 п. п.), Грецію (-29 п. п.), Бельгію та Хорватію (-25 п. п.). Лише в 11 із 31 розглянутої держави спостерігався приріст відносної частки зайнятості у великих містах (у Швеції +14 п. п., Фінляндії +11 п. п.). Натомість частки невеликих міст, околиць та сіл

в структурі зайнятості стабільно зростають (відносна вага невеликих міст та околиць: +7 п. п для ЄС та +4 п. п. для єврозони; сіл: +3 п. п. для ЄС та +4 п. п. для єврозони⁵²).

Рис. 3.6. Структура чисельності зайнятих європейських держав в залежності від рівня урбанізації, 2017 р.

Джерело: сформовано автором на основі даних Євростату.

Неоднорідність регіонів за економічними критеріями також доволі суттєва. Так, за показником регіонального ВВП з врахуванням паритету купівельної спроможності (стовпчик 2 табл. 3.2 відповідно до даних додатку Е) домінують французькі (Іль-де-Франс, Рона-Альпи), італійські (Ломбардія, Лаціо, П'ємонт), іспанські (Каталонія, Мадрид, Андалусія) та німецькі (Верхня Баварія, Дюссельдорф, Дармштадт, Штутгарт) регіони; на три порядки нижчими є показники деяких регіонів Фінляндії (Аландські о-ви), Іспанії (Сеута, Мелілья), Португалії (Азорські о-ви), Греції (Північні Егейські о-ви, Іонічні о-ви, Західна Македонія, Епір) та Італії (Валле-д'Аоста). У

⁵² Деякі розбіжності у процентних пунктах пов'язані зі значною часткою неідентифікованої групи зайнятості в Ірландії в 2017 р.

динаміці більшість регіонів характеризується позитивним приростом ВВП протягом останнього десятиліття. Серед 7-ми регіонів, середній щорічний приріст ВВП яких перевищив 5%, п'ять з них знаходилось в Польщі (Мазовецьке, Великопольське, Нижньосілезьке, Малопольське і Поморське воєводства) і по одному в Румунії (Бухарест-Ілфов) й Ірландії (Південь та Схід Ірландії). Із 16-ти регіонів з від'ємним приростом ВВП 13 знаходилось в Греції та по одному в Іспанії (Астурія), Італії (Молізе) і Голландії (Гронінген).

Таблиця 3.2

Статистичні характеристики вибірок густоти населення та чисельності зайнятих в європейських регіонах NUTS-2 в 2006–2016 рр.

Показник	ВВП регіонів рівня NUTS2 (млн. стандартів купівельної спроможності, СКС)	Приріст регіональної валової доданої вартості (%)	ВВП на душу населення (СКС на 1 ос.)
1	2	3	4
Середнє значення	47 731,8	1,3	25 722,3
Розмах варіації	554 038,8	12,4	146 754,5
Середньоквадратичне відхилення по вибірці	53 351,6	1,6	11 887,1
Коефіцієнт варіації	112%	124%	46%
Коефіцієнт осциляції	11,6	9,5	5,7

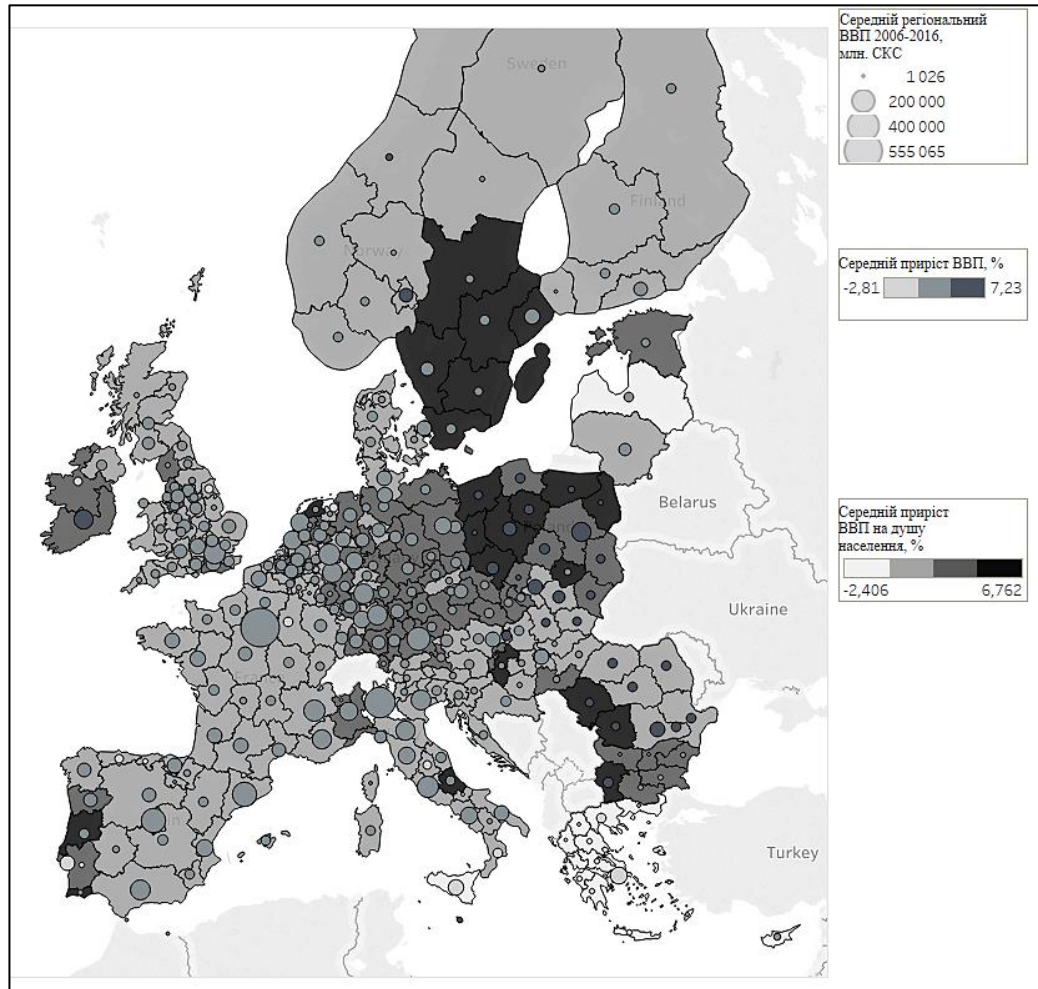
Джерело: розраховано автором на основі даних Євростату.

Методологічно дещо відмінним від приросту ВВП є показник приросту регіональної доданої вартості (стовпчик 3 табл. 3.2), однак результати їхнього аналізу доволі схожі (коефіцієнт кореляції між двома показниками дорівнює 0,84).

Значно нижчий рівень неоднорідності вибірки (оцінюється коефіцієнтом варіації) та її «піковості» (оцінюється коефіцієнтом осциляції) спостерігається при аналізі подушового показника ВВП з урахуванням купівельної спроможності. Беззаперечним лідером за цим показником, що майже втричі перевищує рівень найближчого конкурента, став регіон Зовнішнього

Лондона⁵³. Далі йдуть Люксембург, Брюссель, Гамбург, Осло, Прага, Братислава. Найбіднішими за цим показником є регіони Болгарії (всі регіони крім Південно-західного), Румунії (Північно-східна Румунія) та Македонія.

Ілюстрація розподілу полюсів за критерієм розміру ВВП і його приросту (в т.ч. подушового параметра) наведено на рис. 3.7.

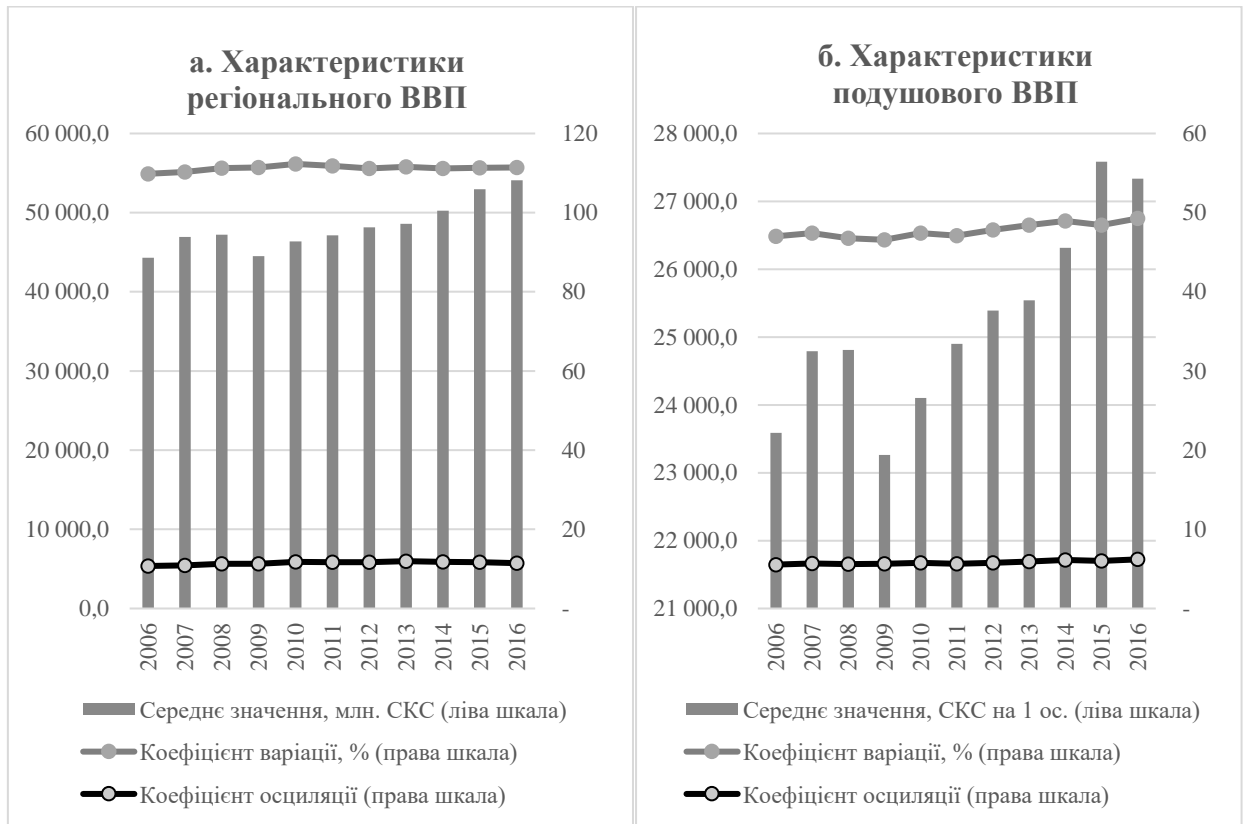
Рис. 3.7. Карта регіонів ЄС відповідно до показників ВВП (діаметр і заливання круга) та приросту його подушового вираження (заливання регіону)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Загалом регіони з вищим рівнем ВВП на душу населення характеризуються нижчим щорічним приростом і навпаки, однак зв'язок не є сильним: коефіцієнт кореляції між розміром та приростом подушового ВВП дорівнює $-0,11$.

⁵³ Без врахування регіону Західного Лондона коефіцієнт варіації зменшується до 37%, а коефіцієнт осциляції до 2,4.

Взагалі середні значення регіональних ВВП та їхніх подушових виразів характеризуються тенденціями до зростання, однак регіональна варіативність та «піковість» за цими показниками також дещо посилюються (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Динаміка зміни регіонального загального (а) та подушового (б) ВВП в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.

Джерело: сформовано автором на основі даних Євростату.

Візуалізація середньорічних параметрів приросту зайнятості та подушового ВВП в європейських регіонах рівня NUTS-2 наведено на рис. 3.9 і демонструє тенденцію до формування нових полюсів на схід від традиційного економічного хребта Європи (т. зв. «Блакитного банана» – регіону, що охоплює м. Лондон, країни Бенілюксу, Баварію, Ломбардію⁵⁴).

Досліджуючи коефіцієнти кореляції між розглянутими характеристиками європейських регіонів, можна виявити дуже міцний зв'язок (коефіцієнт кореляції 0,92) між середньою чисельністю зайнятих та середнім рівнем ВВП (виділено темнішим тоном у табл. 3.3). Варто також вказати на

⁵⁴ Більш детально розглядатиметься нижче.

доволі сильну прямо пропорційну залежність між густиною населення та рівнем подушового ВВП.

Таблиця 3.3

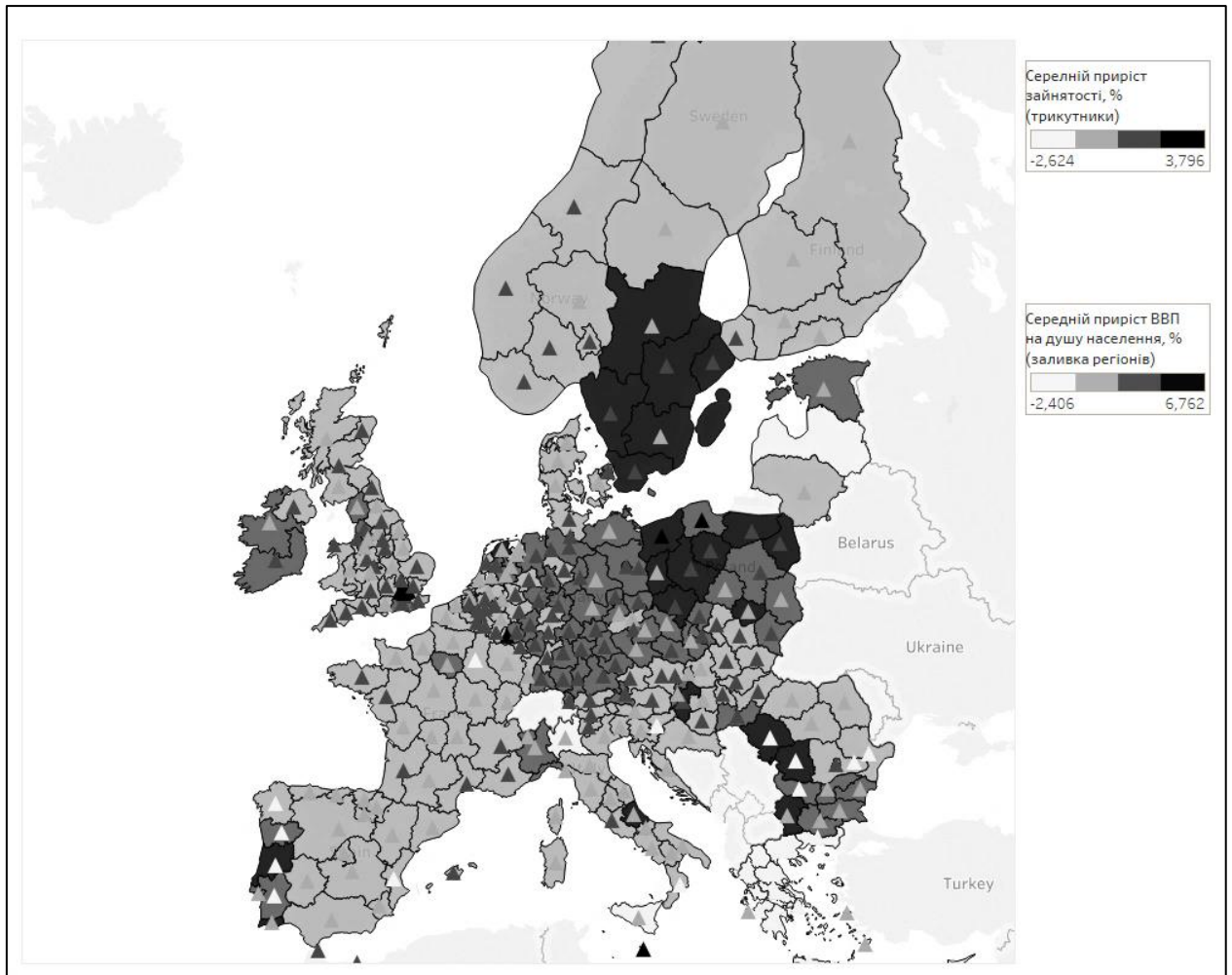
Коефіцієнти кореляції між середніми параметрами чисельності населення, зайнятості та валового внутрішнього продукту в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.

	Середня густина населення	Приріст густоти населення	Чисельність зайнятих	Приріст зайнятості	Середній ВВП	Приріст ВВП	Подушовий ВВП	Приріст подушового ВВП
Середня густина населення	X							
Приріст густоти населення	0,37	X						
Чисельність зайнятих	0,05	0,05	X					
Приріст зайнятості	0,39	0,55	0,05	X				
Середній ВВП	0,18	0,20	0,92	0,13	X			
Приріст ВВП	0,06	0,04	0,15	0,53	0,08	X		
Подушовий ВВП	0,51	0,49	0,13	0,41	0,39	0,10	X	
Приріст подушового ВВП	-0,11	-0,12	0,00	0,28	-0,04	0,54	-0,05	X

Джерело: розраховано автором на основі даних Євростату.

З 2010 р. для оцінювання рівня регіонального розвитку Європейською Комісією використовується індекс регіональної конкурентоспроможності (ІРК; англ. «*Regional Competitiveness Index, RCI*»), який розраховується на основі адаптації та незначної модифікації методології запропонованої розробниками індексу глобальної конкурентоспроможності (англ. «*Global Competitiveness Index, GCI*») в рамках Світового економічного форуму. На момент підготовки цієї праці було опубліковано три звіти з розрахунком ІРК, останній із яких ґрунтувався на статистичних даних за 2012–2016 рр. [438]. Розрахунок конкурентоспроможності регіонів ЄС здійснюється на основі

трьох широких груп індикаторів, які відповідно поділяються на одинадцять підгруп (рис. 3.10), об'єднуючи загалом 74 індикатори.

Рис. 3.9. Полюси приросту зайнятості (темні трикутники) та подушового ВВП (темні регіони) серед європейських регіонів рівня NUTS-2

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

На відміну від результатів оцінювання показників регіонального ВВП, аналіз на основі методології ІРК показав не таке явне домінування регіонів т. зв. «Блакитного банана». Натомість структура виявилась більш поліцентричною із висококонкурентними столицями та метропольними регіонами. Деякі столиці оточені також висококонкурентними регіонами-сусідами, що може свідчити про наявність ефекту переливу; однак у багатьох випадках суміжні зі столичним регіонами суттєво відстають від нього за рівнем конкурентоспроможності (рис. 3.11).

У міру зростання регіонального ВВП на душу населення збільшується відносна вага інноваційного аспекту при розрахунку індексу для регіону

Базова група:	Група ефективності:	Група інноваційності:
1. Інституції;	6. Вища освіта;	9. Технологічна
2. Макроекономічна стабільність;	7. Ефективність ринку праці;	готовність;
3. Інфраструктура;	8. Розмір ринку.	10. Розвиненість ділових операцій;
4. Здоров'я;		11. Інвестиції.
5. Базова освіта.		

Рис. 3.10. Логіка розрахунку індексу регіональної конкурентоспроможності

Джерело: сформовано автором за [438].

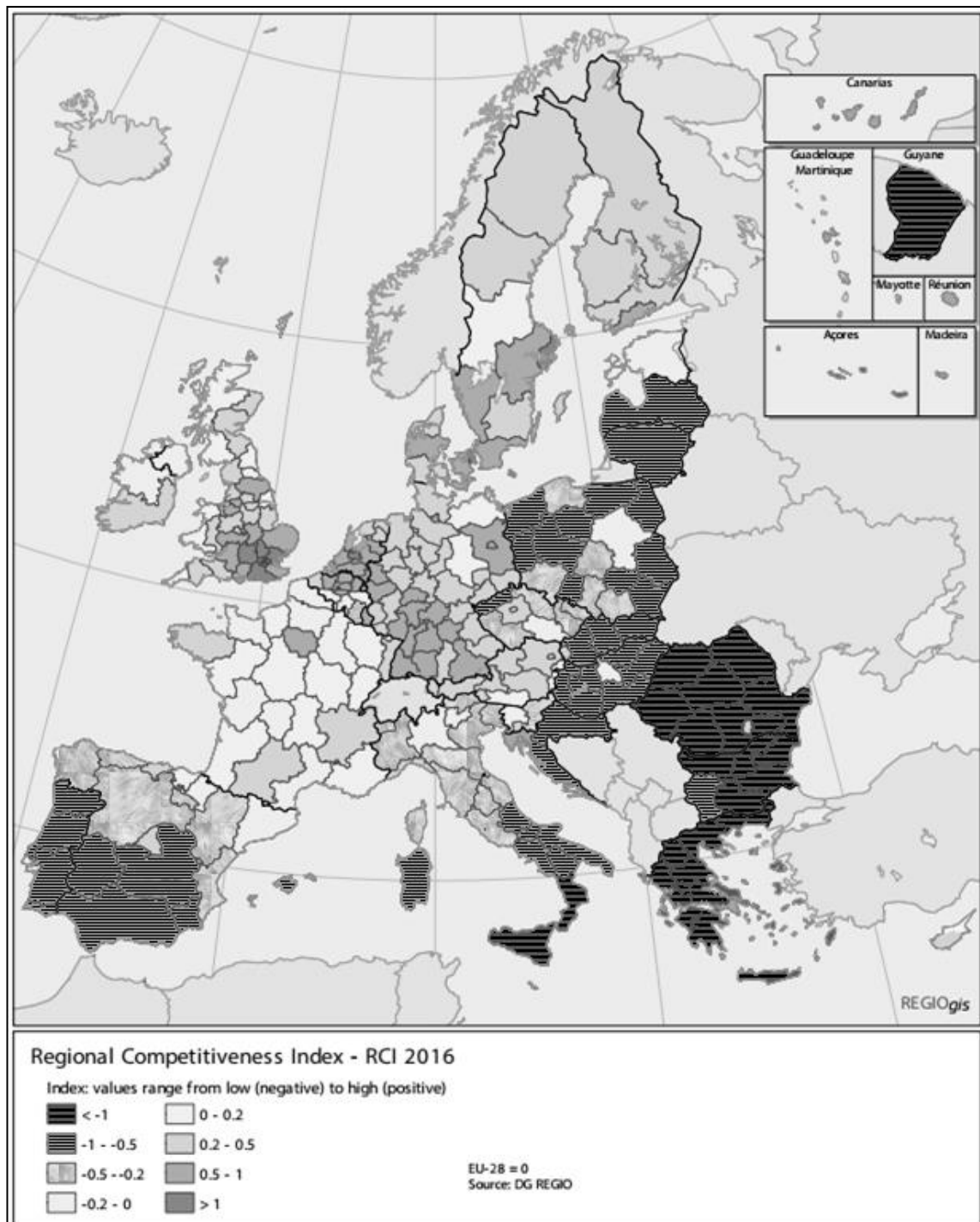
Так, м. Лондон та його комунаційну зону, що в сукупності включають сім регіонів рівня NUTS-2, оцінено як найбільш конкурентну територію у 2016 р. Лідером у двох попередніх звітах було голландське місто Утрехт, яке в поточному звіті займає друге місце (разом із регіоном UKJ1, що охоплює Беркшир, Бакінгемшир і Оксфордшир)⁵⁵. На зворотному боці шкали знаходяться деякі регіони Греції, Румунії та Болгарії.

Як уже зазначалось, типово столиці – це найбільш конкурентні регіони у своїх державах. Єдиними винятками є Німеччина, Італія і Голландія. Якщо у випадках Голландії та Італії столичні регіони знаходяться доволі високо у рейтингах, значно поступаючись лише традиційним промисловим лідерам – Утрехту та Ломбардії, то Берлін є доволі посереднім за німецькими мірками регіоном, що можна пояснити нетривалою історією цього міста як столиці об'єднаної Німеччини (рис. 3.12).

Розрив між столицею й іншими регіонами особливо помітний у випадках Румунії, Греції, Словаччини, Болгарії та Франції. Ці ж держави вирізняються також високим рівнем варіації конкурентоспроможності між регіонами (див. Додаток 3), що також пояснюється насамперед домінуванням столиці.

⁵⁵ Слід наголосити, що компаративність трьох наявних звітів по ІКР (за 2010 р., 2013 р. і 2016 р.) не є абсолютною, з огляду перегляд деяких регіональних показників за попередні роки та зміну класифікації NUTS.

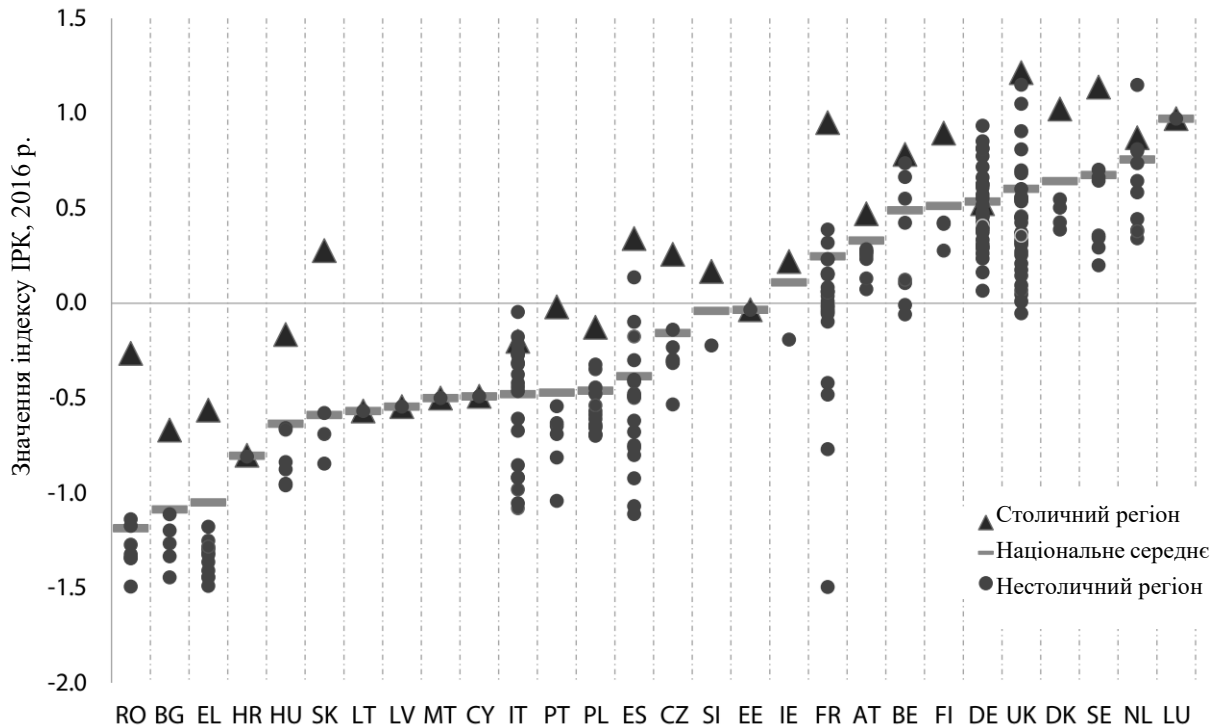
Відносно низький розрив між столицею й іншими регіонами спостерігається у Великій Британії, Австрії та Бельгії; однак це не означає, що всі регіони в таких державах функціонують однаково добре (наприклад, Велика Британія та Бельгія вирізняються значними рівнями гетерогенності).

Рис. 3.11. Карта регіонів за індексом регіональної конкурентоспроможності, 2016 р. (ЄС-28 = 0)

Джерело: European Commission, 'The EU Regional Competitiveness Index 2016'.

Рис. 3.12. Розподіл значень індексу регіональної конкурентоспроможності між державами ЄС

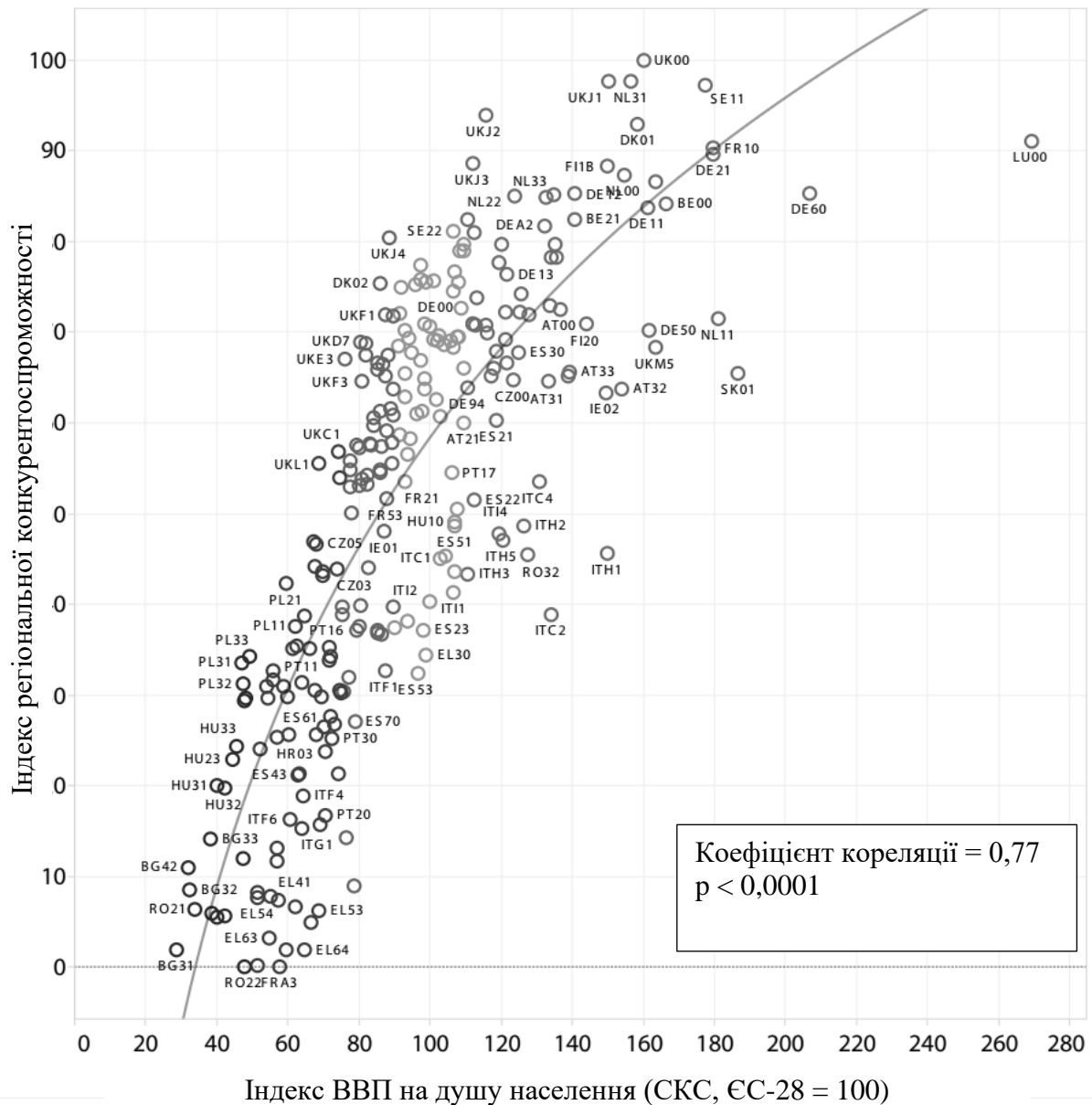
Джерело: [438].

Розподіл значень ІРК, розрахованих у межах трьох груп індикаторів характеризується низьким рівнем внутрідержавної варіації в рамках базової групи та значно вищою варіацією в рамках груп ефективності та особливо інноваційності⁵⁶ (Додаток І).

Порівнюючи показники ІРК та подушового ВВП (він не входить у структуру індикаторів ІРК), можна вказати на сильний прямо пропорційний зв'язок між ними (коефіцієнт кореляції становить 0,77). Проте багато регіонів знаходяться осторонь від центральної кривої, що може свідчити про те, що за будь-якого рівня економічної ефективності існують можливості (чи загрози) як до вищої, так і до нижчої конкурентоспроможності. Типово регіонам із вищими рівнями ІРК властиві вищі рівні ВВП на душу населення, однак цей зв'язок стає слабшим при зростанні показника ВВП на душу населення. Для менш розвинутих регіонів зв'язок є сильним: незначне підвищення ВВП на

⁵⁶ Частково поясненням може бути те, що частина індикаторів у межах базової групи розраховується лише на національному рівні.

душу населення приводить до значного підвищення конкурентоспроможності. У багатших регіонах кожен наступний приріст подушового ВВП приносить щораз менший приріст конкурентоспроможності, а ступінь варіації конкурентоспроможності для кожного окремо взятого рівня ВВП на душу населення є значно більшим, ніж у менш розвинутих регіонах (рис. 3.13).

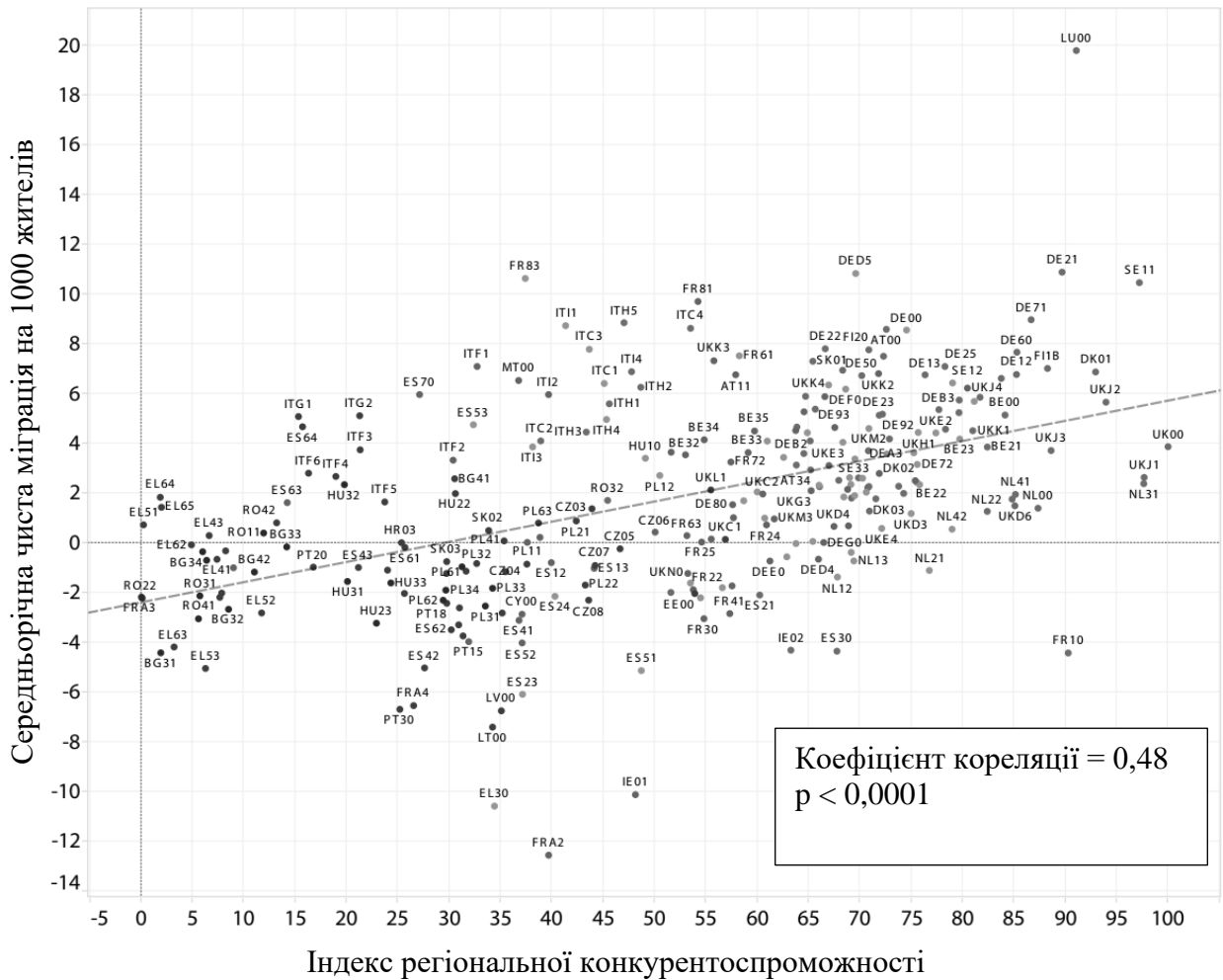
Рис. 3.13. Співвідношення між регіональною конкурентоспроможністю та ВВП на душу населення, 2016 р.

Джерело: [438].

Крім Люксембургу, який завжди знаходиться осторонь при аналізі європейських показників ВВП на душу населення, у більшості найбільш успішних регіонів (як Лондон, Утрехт, Беркшир, Бакінгемшир і Оксфордшир,

Суррей і Сассекс, Гемпшир, Стокгольм, Говедстаден) рівень конкурентоспроможності більший ніж адаптований рівень ВВП. Серед регіонів, які відрізняються низьким рівнем ІРК порівняно із ВВП на душу населення, можна виокремити Гамбург, Гронінгем і Братиславу.

Висококонкурентні регіони вирізняються також вищими рівнями чистої міграції (різниця в'їзної та виїзної міграції поділена на кількість населення) (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Співвідношення між регіональною конкурентоспроможністю та чистою міграцією, 2016 р.

Джерело: [438].

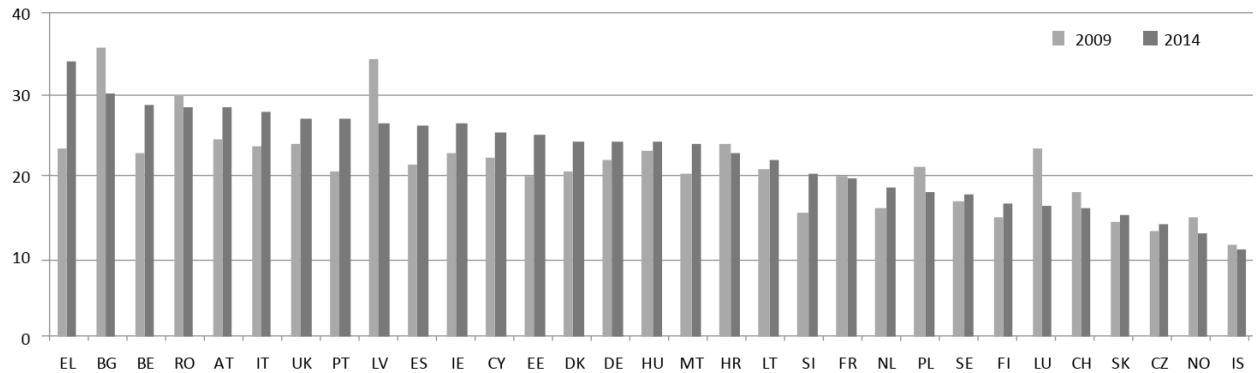
Однак слід врахувати, що чиста міграція охоплює різницю між загальним приростом чисельності населення та природним (народжуваність мінус смертність). Як наслідок, пере- або недооцінювання приросту населення може призвести до певних упереджень при аналізі чистої міграції. Наприклад, висока чиста міграція в Люксембурзі частково може бути зумовлена таким

упередженням, оскільки національний реєстр населення краще враховує осіб, які переїжджають до цієї країни, ніж тих, які виїжджають з неї.

Лінійний зв'язок між чистою міграцією й регіональною конкурентоспроможністю є статистично значущим та доволі сильним (коефіцієнт кореляції становив 0,48), хоч і не таким сильним, як у разі ВВП на душу населення. Регіони із низькою конкурентоспроможністю (як частина грецьких, болгарських та румунських) вирізняються низькими чи від'ємними рівнями чистої міграції, тоді як висококонкурентні регіони характеризуються позитивною чистою міграцією (за винятком FR10 – Іль-де-Франс). Регіони із середньою конкурентоспроможністю вирізняються високим рівнем диверсифікації показників чистої міграції. Однак при оцінюванні чистої міграції варто враховувати також рівень атракційної привабливості регіону (вищий приріст населення типовий для іспанських, італійських та французьких регіонів на узбережжі Середземного моря порівняно із більш «континентальними» регіонами вказаних держав).

Однак міські населені пункти є не лише концентрацією зростання і добробуту. За даними ESPON 122,3 млн. осіб, а це 24,1% населення ЄС, характеризуються ризиком бідності та соціальної виключеності (індикатор *AROPE* – «*at risk of poverty or social exclusion*») [439]. Хоча зазначена частка населення є в середньому вища для сільської місцевості (27,1%) порівняно із містами (24,4%), однак співвідношення варіює в залежності від держави-члена ЄС, рівнів її розвитку та урбанізації. Середня зважена по Європі приховує значний рівень варіації між державами. Так, індикатор *AROPE* охоплює понад третину міського населення Греції та Болгарії; а на другому боці шкали перебувають Ісландія (10,7%), Норвегія (12,8%), Чехія (14,8%) і Словаччина (15,0%). Глобальна фінансова криза та період відновлення по різному проявлялись у різних частинах ЄС в аспекті рівнів доходів та повсякденних витрат. На протязі п'ятирічного періоду по завершенню кризи у містах Греції частка осіб із ризиком бідності та соціальної виключеності зросла на 11

процентних пункти, у Португалії і Бельгії – на 6 п. п.; і в той же час частка в Латвії скоротилась на 8 п. п., Люксембурзі – на 6 п. п. (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Частка міського населення із ризиком збідніння та соціальної виключеності в Європі

Джерело: [439].

Аспекти концентрації економічної активності та випереджувального регіонального зростання не можна розглядати відірвано від депресивних територій, які формують т. зв. «внутрішню периферію» (прикордонні периферійні регіони із власними специфічними рисами розглядатимуться нижче). Зони внутрішньої периферії характеризуються наступними можливими вираженнями (або їх поєднаннями):

- анклавів із низьким економічним потенціалом, проявом якого є значна транспортна віддаленість від центрів економічної активності та потребує насамперед розвитку транспортної інфраструктури та системи логістики;

- території із низьким доступом до загальних суспільних послуг, які радше потребують застосування новітніх ІКТ-рішень, тоді як реструктуризація адміністративної структури з метою стимулювання ефекту масштабу може спричинити погіршення ситуації;

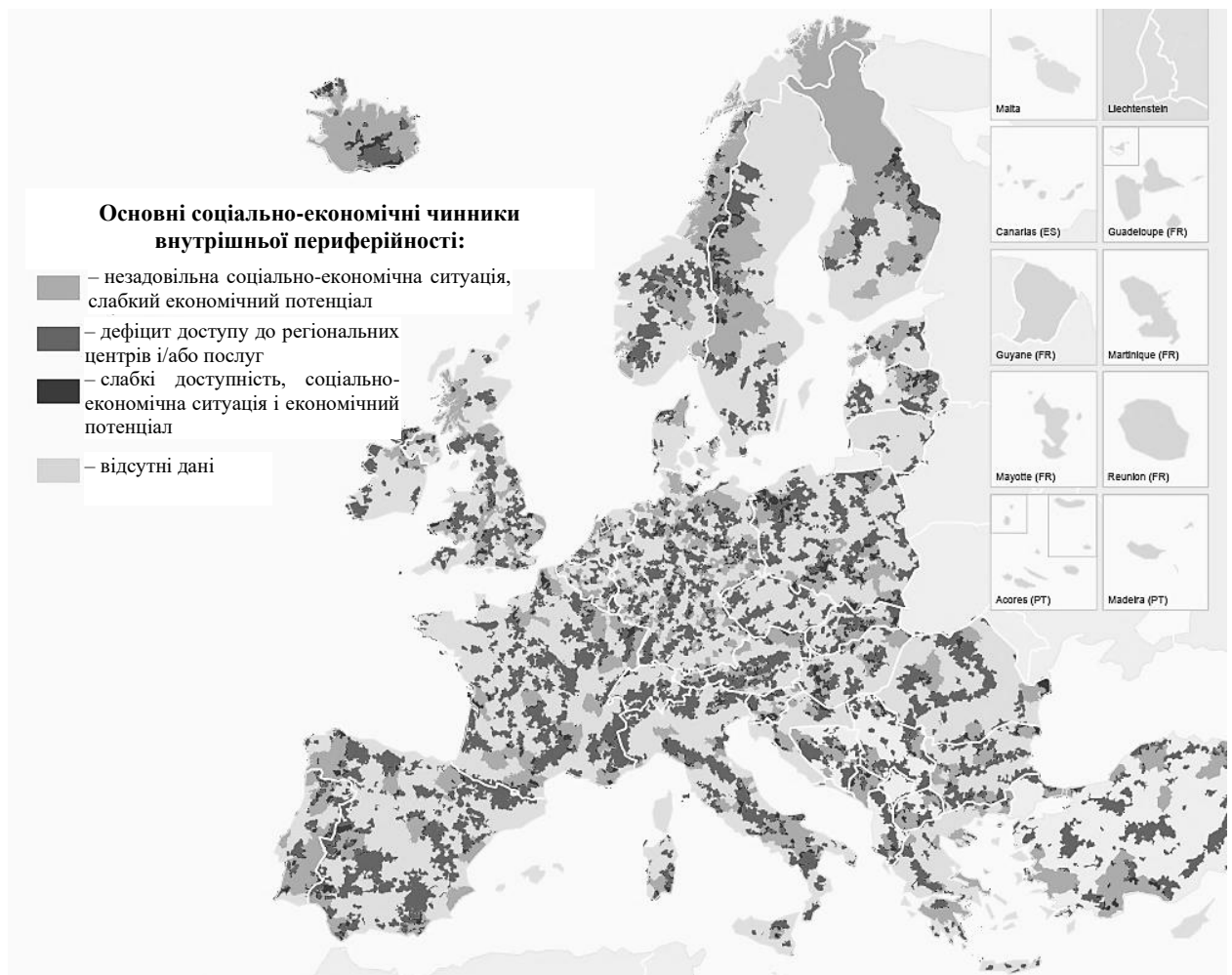
- території, що відчувають дефіцит реляційної близькості, у яких основну увагу варто приділити розвитку взаємодії між локальними акторами [434].

Ключовим моментом при аналізі внутрішньої периферії є здатність території «поєднуватись» із своїм навколишнім середовищем, що детермінується не стільки «географією», як реляційними непросторовими

факторами та процесами. Території із високим рівнем пов'язаності створюють кращі можливості для розвитку, кращі умови доступу до суспільних послуг та більш динамічний ринок робочої сили, здатний утримувати кваліфіковану робочу силу. Зазначені переваги, в свою чергу, генерують можливості встановлення нових зв'язків та ініціації нових спіральних витків «кіл благополуччя».

На Рис. 3.16 наведено карту внутрішньої периферії в Європі згідно ESPON із виділенням основних чинників периферизації:

1. Території, для яких основним чинником є незадовільна економічна і демографічна ситуація (46% від усієї внутрішньої периферії);
2. Території із недостатнім доступом до послуг і/або регіональних центрів (45%);

Рис. 3.16. Географічне поширення чинників внутрішньої периферії

Джерело: [440]

3. Території, для яких одночасно проявляються обидва вищенаведені чинники (9%).

Карта демонструє, що периферійні регіони за географічною ознакою часто є внутрішньою периферією. Крім того внутрішньопериферійними ймовірноше будуть не лише прикордонні території у національному розрізі, але й у міжрегіональному.

80% внутрішньої периферії із низьким економічним потенціалом або слабким доступом розміщується у неурбанізованих регіонах, відносно рівномірно поширюючись по сільських та проміжних територіях. Також можна відмітити той факт, що близько половини площі внутрішньої периферії, що характеризується слабким доступом, припадає на гірську територію.

Зони, для яких відмічається брак реляційної близькості, знаходяться на урбанізованих (32,2%) та метропольних (43%) територіях частіше у порівнянні із двома іншими типами внутрішньої периферії. Процеси периферизації, пов'язані із слабким рівнем соціально-економічних показників, також більш ймовірно стосуються «анклавів» вказаних територій.

Отже, проведене нами дослідження показало доволі значну неоднорідність регіонів ЄС за параметрами економічної ефективності та секторальної концентрації. Проте помітною тенденцією останнього десятиліття в ЄС є процеси міжрегіональної конвергенції та посилення ролі раніше депресивних регіонів.

3.2. Параметри креативності європейських регіонів як передумова формування множини просторових глокальностей

Один із найважливіших факторів, що зумовлюють здатність регіону до генерування нових імпульсів глобалізації (передусім на основі дифузії інновацій), а також до резистенції таким імпульсам та формування системи глокальностей, – це аспект регіональної креативності. Для аналізу регіональної креативності використаємо методологічний підхід, який

запропонували Л. Словагеном і П. Боаярді [441], котрі виділяють чотири «і» регіональної креативності (надалі «4-і»):

- інститути;
- інтелігенція;
- інспірація (натхнення);
- інфраструктура.

Важливий аспект такого системного підходу полягає в тому, що зазначені параметри індигенні для системи (хоч вони можуть формуватися на регіональному, національному чи наднаціональному рівні), на відміну, наприклад, від нижчеописаного вибору локації фірмами (через ПП чи іншу форму злиття / поглинання), їхніх типів та чисельності, здатності до експансії, які є загалом екзогенними параметрами. Враховуючи зазначену індигенність, розглянуті чотири параметри є також важливими форпостами комплексу глокальностей, які сформувались на аналізованій території (в нашому випадку в Європі).

Потрібно також наголосити, що сьогодні певним мейнстримом серед дослідників став розгляд трьох виявів креативності локацій (підприємництва, інноваційності та інтернаціоналізації) [442]. Усі вони значною мірою зумовлюються вищезазначеними параметрами і перебувають у щільному взаємозв'язку між собою. Так, емпіричні дослідження підтверджують взаємний вплив інновацій та підприємництва [443] й інтернаціоналізації [444]; щораз більша кількість високотехнологічних венчурних старт-апів є міжнародними з моменту створення [445].

Одним із базових драйверів регіональної креативності – це стан розвитку інститутів (політичних, економічних та соціальних), які також здійснюють значний вплив на участь регіону у глокалізаційних процесах. У контексті проведеного аналізу інститути ми радше розумітимемо як певне середовище функціонування регіону, не розглядаючи аспект формальних організацій. Так, до економічних інститутів належать такі аспекти, як захист права власності, виконання контрактних зобов'язань, дотримання законів та норм, які

регламентують здійснення економічних трансакцій та розподіл доходів. Політичні інститути забезпечують обмежувальні інструменти для поведінки політиків та еліт, визначають принципи й стимули розподілу владних повноважень. Соціальні інституції (формальні та неформальні) регулюють взаємодію між людьми у робочому та неробочому середовищах.

Дослідники доволі активно аналізують питання міждержавних та міжрегіональних інституційних відмінностей. Наприклад, П. Холл та Д. Соскайс запропонували ідею порівняльних інституційних переваг, стверджуючи, що різні національні інституційні системи є прийнятними для різних типів економічної діяльності [446]. На думку цих вчених, координовані ринкові економіки із значними інтервенціями з боку уряду краще стимулюють диверсифіковане якісне виробництво, ніж ліберальні ринкові економіки, які більш сприятливі для конкурентного виробництва на принципах гнучкості (а отже, експлуатації ефекту масштабу). Ліберальні інституції виявляються у високих рівнях мобільності робочої сили (в т. ч. через відносно низький рівень захисту від ситуативних скорочень персоналу), численними корпоративними злиттями та поглинаннями, диверсифікованою структурою акціонерного капіталу, що вважається більш відповідним середовищем для генерування радикальних інновацій (а в контексті нашого дослідження – для генерування глобалізаційних імпульсів в глокалізаційному процесі). Координоване ринкове середовище більш підходить для інкрементного типу інновацій (поступових, але більш ґрунтовних), що певною мірою відповідає аспекту резистентності глокальності імпульсам глобалізації.

Однак, незважаючи на названі відмінності між інституційними системами, серед дослідників досягнуто консенсусу, що посилення захисту прав власності, демократичні режими та відсутність корупції є ключовими елементами стимулювання трьох виявів креативності локацій (підприємництва, інноваційності та інтернаціоналізації) [442]. Так, Н. Варсакеліс [447], Е. Тебальді і Б. Елмслі [448] виявили емпіричний зв'язок між інноваціями та інститутами, зокрема дослідження продемонстрували, що

відмінності в інституційних режимах (щодо контролю корупції, ефективності судової системи, проринковості політики, захисту прав власності) значною мірою пояснюють варіацію поширення патентного захисту між державами. Водночас, Н. Барбоса та А. Фарія продемонстрували, що суворіший регулятивний захист на товарних ринках та ринках робочої сили негативно впливають на інноваційну інтенсивність європейських країн, а розвиток кредитного ринку сприяє інноваціям [449].

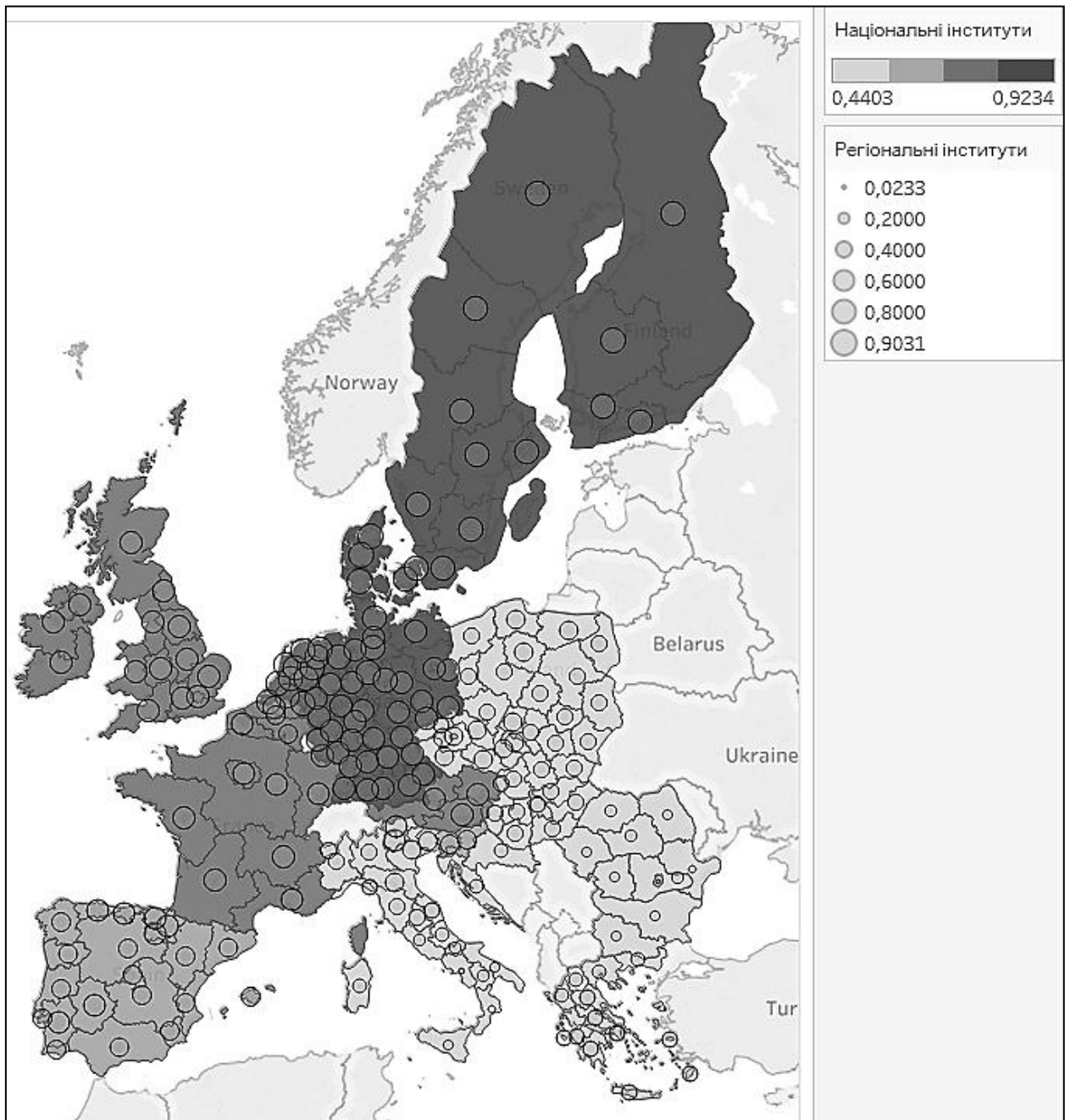
Типово виділяють два рівні інститутів: національні та регіональні. І хоча роль регіональних інститутів зростає відносно економічного та політичного контексту регіональної креативності [450], проте національні інститути у багатьох випадках все ще домінують, доповнюють чи протидіють впливу регіональних інститутів. Особливо це помітно в сферах захисту прав власності, контролю корупції та патентування [441]. Національні інститути, такі як правова, регуляторна, судова та фіскальна системи є загальними для всіх регіонів держави. Для емпіричного оцінювання інститутів на національному рівні використаємо дані «Звіту щодо глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму [451], рейтинг якого базується як на об'єктивних даних, так і на опитуваннях ділових лідерів.

Для характеристики регіональних інститутів використаємо результати вже традиційного дослідження представників Університету Гетеборга «Якість урядування регіонів ЄС: просторова та темпоральна структура» за 2018 р. (дані 2016–2017 рр.) [452], яке ґрунтується на опитуванні 78 000 респондентів із 202 європейських регіонів⁵⁷. Опитування охоплювало оцінювання рівнів якості, доступності та корупції у сферах освіти, охорони здоров'я та правопорядку, а також «чистоти» виборчого процесу та системи оподаткування (додаток Л).

---

⁵⁷ Дослідження за схожою методологією проводилось також за 2010 р. та 2013 р., що дає змогу порівнювати результати у часовій ретроспективі. Для моделі використовувалось усереднене значення за 3 роки.

Нормалізовані значення субпоказників національних і регіональних інститутів у регіонах ЄС (вони потрапили у вибірку моделі, про яку йтиметься нижче) наведено на рис. 3.17.

Рис. 3.17. Нормалізовані значення субпоказників національних та регіональних інститутів в ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Другим параметром креативності регіону згідно Л. Словагена та П. Боаярді [441] є «Інтелігенція», яку розглядають як здатність регіону асимілювати інформацію, набувати та розвивати знання, що вирішують певне

коло проблем; інакше кажучи, в широкому розумінні це здатність регіону до навчання (англ. «*learning ability of the region*»). За своєю суттю використаний нами параметр «Інтелігенція», який ми використали, близький до параметра «Талант» у флагманському дослідженні Р. Флоріди про становлення креативного класу [117]. Так, дослідники вказують, що масштаб охоплення та якість вищої освіти відіграють важливу роль для розвитку інноваційних умінь персоналу та проведення теоретичних розвідок, які надалі формують «будівельний матеріал» для каркасу підприємств у певних регіонах [453] та ведення венчурної діяльності [454]. Окрім вищої освіти, показана також важливість для інноваційного розвитку: міри залучення до процесів навчання протягом життя [455], стану розвитку національного та регіонального науково-дослідного середовища, суспільних адміністрацій та університетів [456].

На ролі університетів у розвитку «високотехнологічних» регіонів неодноразово наголошували дослідниками [457–459], враховуючи аспекти формування «потрійної спіралі» науки, бізнесу та суспільної влади [460, 461], посилення зв'язків із приватним комерційним сектором [462], зростання кількості патентів, отриманих фірмами [326], залучення зовнішньо генерованих знань до регіону [463] та ін.

Для аналізу параметра регіональної інтелігенції використаємо композитний індикатор, який містить дві складові, котрі частково «перекривають» одна одну:

- частка працюючого населення віком 25–64 роки з вищою освітою (індикатор «*edat_lfse_04*» із регіональної бази даних Євростату);
- частка людських ресурсів із вищою освітою і / чи зайнятих у науково-технічній сфері (індикатор «*HRST*» Євростату).

Однак, враховуючи те, що якість знань та навичок, отриманих здобувачами аналогічних за назвою освітньо-кваліфікаційних рівнів («бакалавр» чи «магістр»), суттєво відрізняється в розрізі держав, до параметра «Інтелігенція» ми внесли показник якості університетських послуг,

який розраховується лише на національному, а не на регіональному рівні: місце держави у «Академічному рейтингу університетів світу» (топ-500⁵⁸ університетів).

Врахування рейтингу університетів суттєво вплинуло на результати дослідження, оскільки воно привело до того, що нормований параметр «Інтелігенція» в більшості східноєвропейських регіонів став прямувати до нуля. Однак, як би не прикро це було визнавати, після введення зазначеної поправки щільність зв'язку між параметром «Інтелігенція» та кількістю регіональних патентних заявок суттєво підвищилась (коефіцієнт кореляції зріс від 0,52 до 0,68). Звичайно, цей факт не може однозначно свідчити про низький рівень інтелектуального потенціалу східноєвропейських регіонів, а радше про не до кінця сформовані традиції документального оформлення інноваційної діяльності та нижчий рівень її фінансування.

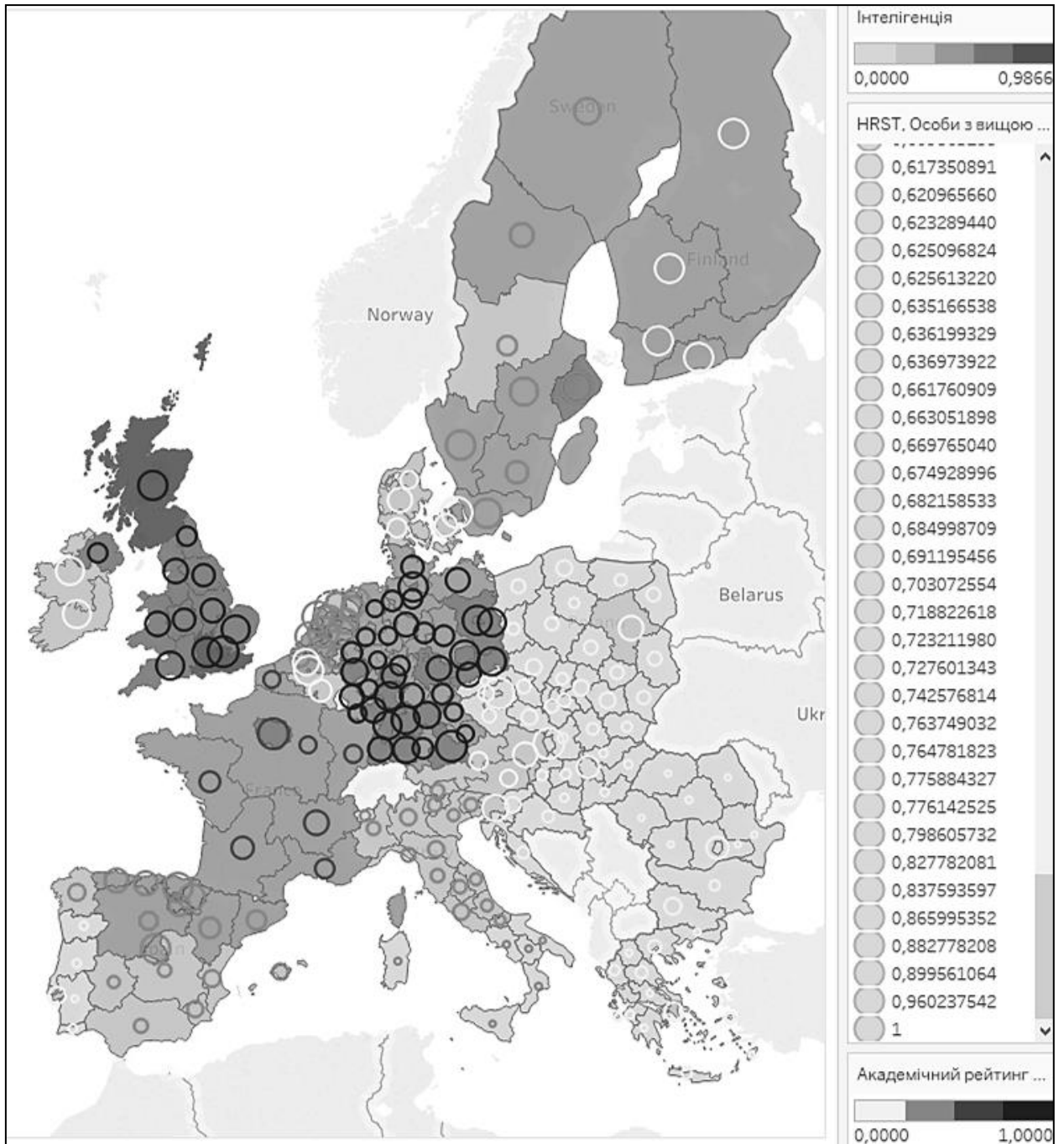
Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» та субпоказників *HRST* і академічного рейтингу національних університетів для обраних регіонів ЄС наведено на рис. 3.18.

Третій параметр креативного регіону – це «Інспірація»⁵⁹, який є чи не найбільш «нематеріальним» із усієї групи і відображає здатність регіону до: сприяння розвитку та дифузії нових ідей, унікальних поєднань ресурсів та нетрадиційних методів роботи та способів життя. За своєю суттю інспірація – це втілення характеристик, властивих креативному класу у стилістиці ранніх праць Р. Флоріди [117], тобто прагнення до агломерації із іншими представниками креативного класу та уникнення «робітничих» районів. Разом із тим дослідники наголошують на значній ролі креативних індивідів у процесі міжсекторних переливів (англ. «*spill-acrosses*» як протиставлення «*spillovers*»), тобто взаємодії артистичної та традиційної технологічної

⁵⁸ В останніх публікації розраховано рейтинг також 800-ти кращих університетів світу.

⁵⁹ Більш звичний для української мови термін «натхнення» також підходить для використання в цьому контексті, але винятково з мнемотехнічною метою ми підібрали аналог іншомовного походження, що починається на літеру «і».

спільнот, а також вказують на важливість артистичних мереж у поширенні нових ідей знань між фірмами та галузями промисловості [464].

Рис. 3.18. Нормалізовані значення параметра «Інтелегенція» (заливання регіону) та субпоказників *HRST* (діаметр кола) і академічного рейтингу національних університетів (колір кола) в ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

Нещодавні дослідження свідчать також про те, що креативні сектори самі стають важливими джерелами економічної діяльності [465, 466] та фасилітаторами інновацій. Однак межі між креативними та традиційними

секторами є дедалі більш розмитими. Так, Х. Бахші і Е. МакВітті [467], порівнюючи інноваційний вплив фірм креативних секторів із фірмами з інших секторів, виявили, що фірми, які витрачають більше коштів на залучення креативних ресурсів, є більш інноваційними. Дж. Поттс [468] розробив модель, яка деталізує роль креативних секторів для інноваційної траєкторії, що складається із трьох фаз (виникнення, прийняття та закріплення), протягом кожної із яких креативні сектори сприяють подальшому поступу системи.

Для емпіричного оцінювання параметра «Інспірація» використаємо два індикатори:

– обсяг «ключового креативного класу», який оцінюється в структурі субпоказників індексу регіональної конкурентоспроможності ЄС [438];

– процент зайнятості у високотехнологічних виробничих секторах та високотехнологічних наукомістких послугах (індикатор «*Employment in high-tech. manufacturing and KIS*» з Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської Комісії [469]).

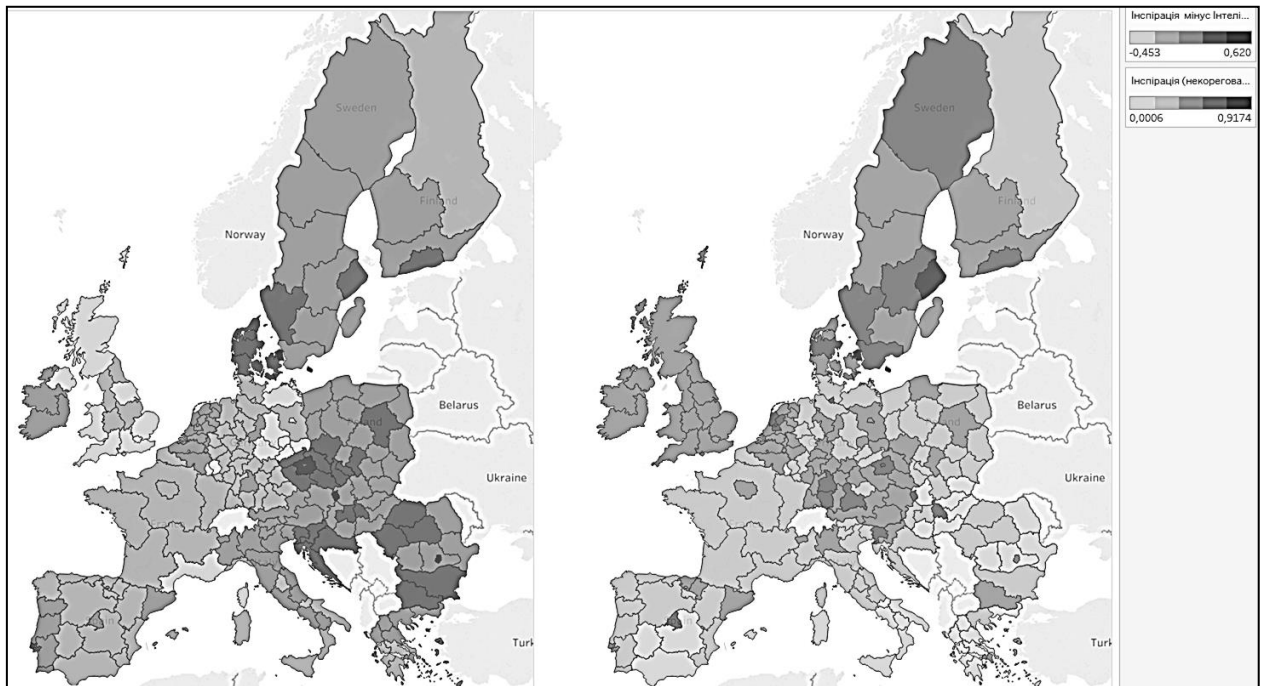
Другий індикатор був доданий через те, що показник «ключового креативного класу» не враховує технічний персонал та менеджерів у високотехнологічних секторах, на відміну від статистичної практики у північноамериканських дослідженнях [470]⁶⁰.

За такої композитної методології розрахунку показник інспірації показав високий рівень кореляції із показником інтелігенції: коефіцієнт кореляції становив 0,56 (а без врахування «якості університетів» він взагалі дорівнював 0,78), що не видається несподіваним, оскільки високий рівень людського капіталу в регіоні – це важлива передумова розвитку креативного класу. Більш актуальним у такому разі є запитання про те, наскільки обсяг

---

⁶⁰ Показник «ключового креативного класу» у методології Європейської Комісії враховує такі категорії із Міжнародного стандарту класифікації зайнятості: 21. Physical, mathematical and engineering science professionals; 221. Life science professionals; 222. Health professionals (except nursing); 23. Teaching professionals; 243. Archivists, librarians and related information professionals; 244. Social scientists and related professionals; 245. Writers and creative or performing artists; 347. Artistic, entertainment and sports associate professionals; 521. Fashion and other models.

креативного класу є більшим чи нижчим від обсягу людського капіталу в регіоні. Враховуючи зазначене вище, ми скорегували змінну інспірації, розрахувавши її як різницю між рангами регіональної інспірації й інтелігенції (порівняння отриманих рангів регіонів здійснено на рис. 3.19). Така корекція дасть змогу також усунути проблему сильної колінеарності між розглянутими параметрами креативності регіону.

Рис. 3.19. Нормалізовані значення параметра «Інспірація» із коригуванням на рейтинг параметра «Інтелігенція» (зліва) і без корекції (справа)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Четвертим параметром креативності регіону є розвиток інфраструктури. До «інноваційної інфраструктури» різні дослідники зараховують доволі відмінні характеристики, зокрема: всі типи наукових установ, пули людського капіталу, комунікаційні та транспортні мережі, інститути фінансової підтримки, уряди загалом і т. п. [441]. У такому вигляді поняття «інфраструктура» є надто обширним для емпіричного дослідження та частково перегукується із параметрами «Інститути» та «Інтелігенція», які ми розглядали раніше. Із метою уникнення пересікання категорій ми адаптуємо для аналізу трактування категорії «технологічна інфраструктура», яку розглядають як «... дослідницькі лабораторії, університети і галузі, пов'язані

між собою швидкою та надійною комунікаційною мережею» [471]. Державні витрати на НДДКР мають ключове значення для розвитку технологічної інфраструктури високого рівня та стимулювання співпраці в межах «потрійної спіралі» [472, 473]. Варто також зауважити, що новостворена інфраструктура все частіше асоціюється із появою наукових та технологічних парків [473]. Так, К. Моганнак розглядає технопарки як ключові елементи «розумної інноваційної інфраструктури», яка, на його думку, має характеризуватись такими ознаками:

1. «Фізичний об'єкт, часто у формі парку, який приваблює нові та вже існуючі науково-дослідні компанії різного розміру з огляду на умови праці, фізичну близькість до університету чи дослідного інституту, ... в котрому [спільне] управління здійснюється професійними фахівцями, метою яких є зростання добробуту спільноти через промоцію культури інновацій і досягнення конкурентоспроможності асоційованих ділових та наукових інституті.

2. Головною метою парку / ділянки є обслуговування інноваційного процесу на етапах дослідження, розвитку і дизайну, створення нових продуктів та доведення їх до стадії маркетингу. Науково-дослідна робота, що здійснюється фірмами на цій території, часто обмежується розробкою прототипів, тоді як виробничий етап локалізується в іншому місці, хоча деякі фірми здійснюють немасове виробництво, а окремі парки все ж створюють виробничі потужності» [474, с. 3].

«Розумна інноваційна інфраструктура» охоплює також всі типи програмного забезпечення, що дають змогу здійснювати нетворкінг всередині та за межами інституційних кордонів організацій. Інноваційне програмне забезпечення підвищує ефективність цифрових і медіатехнологій та створює системи «відкритих інновацій» між учасниками спільноти [475, 476]. Формування організованої мережі обміну знань сприяє дифузії інновацій між учасниками та поширенню глобалізаційних імпульсів усередину спільноти, а наявність у складі диверсифікованих учасників – створенню нових інновацій

та рефракції глобалізаційних імпульсів. У такому разі формування ефективної віртуальної мережі все ще потребує ефективної «фізичної» комунікаційної мережі (хоча формування глобальних пулів знань типу *GitHub*, *ResearchGate*, розвиток онлайн-ових соціальних мереж й комунікаторів, «хмарних» технологій роблять географічну відстань менш критичною, але чимало аспектів «ефекту кафетерію» виявляються саме в локальній спільноті, про що ми вели мову в Розділах 1 і 2 цієї праці). Якщо в регіоні добре розвинута інфраструктура ІКТ та телекомунікацій, то виникають два позитивних ефекти: прямий (інвестиції у ці типи інфраструктури та поява нових продуктів і послуг) та непрямий (ефекти мережевих переливів від інвестицій). У звітах ОЕСР вказано на деякі із них: підвищення ефективності та продуктивності фірм, зменшення витрат, інноваційність, глобалізація, нові можливості для працевлаштування, більша гнучкість економіки тощо [477].

Регіональні знання, однак, не залежать виключно від локальних взаємодій – участь у міжнародних мережах та залучення до інших регіонів знань стали критично важливими для повноцінного розкриття регіонального інноваційного потенціалу [478]. Так, А. Лоренцен [479] зазначає, що існують яскраво виражені часові та просторові аспекти, що асоціюються із доступом до глобально поширених джерел знань. Добрий доступ передбачає наявність як інфраструктурних (наприклад, аеропорт, наявність ширококуткового інтернет-зв'язку), так і інституційних (наприклад, міжнародні ярмарки, якісні домашні сторінки) передумов. Роль аеропортів також часто вивчали дослідники, оскільки авіатранспорт є важливим інструментом забезпечення співпраці дослідників та науковців в міжнародних технологічних та ділових мережах [480].

Враховуючи вищесказане, як показники розвитку технологічної інфраструктури та державних витрат на НДДКР ми використаємо комбінацію із трьох індикаторів:

– частка суспільних витрат на дослідження і розробки у структурі ВВП регіону (індикатор «*GOVERD and HERD over total GDP*» із Регіональної

матриці інноваційної діяльності Європейської Комісії [469]), значна частка яких спрямовується університетам, дослідницьким лабораторіям та іншим суб'єктам інноваційної інфраструктури⁶¹;

– частка домогосподарств із доступом до широкосмугового Інтернету (індикатор «% *HH with BB*» регіональної бази даних Євростату) як характеристика міри поширення й якості комунікаційної мережі в регіоні⁶²;

– глобальна доступність регіону через систему повітряного транспорту та якість авіасполучення (індикатор «*quality of airport infrastructure*»). На жаль, цей індикатор доступний виключно для даних на національному рівні, що може бути не особливо принципово для територіально малих держав, однак привносить певні статистичні похибки для держав із великою площею (щоправда, у поєднанні із добре розвинутою мережею високошвидкісного залізничного сполучення в ЄС, зазначені регіональні відмінності стають менш суттєвими). Для оцінювання якості авіаційної інфраструктури використано індикатор наявних посадкових місць на кілометр («*available airline seat per kilometre*») «Звіту щодо глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму [451].

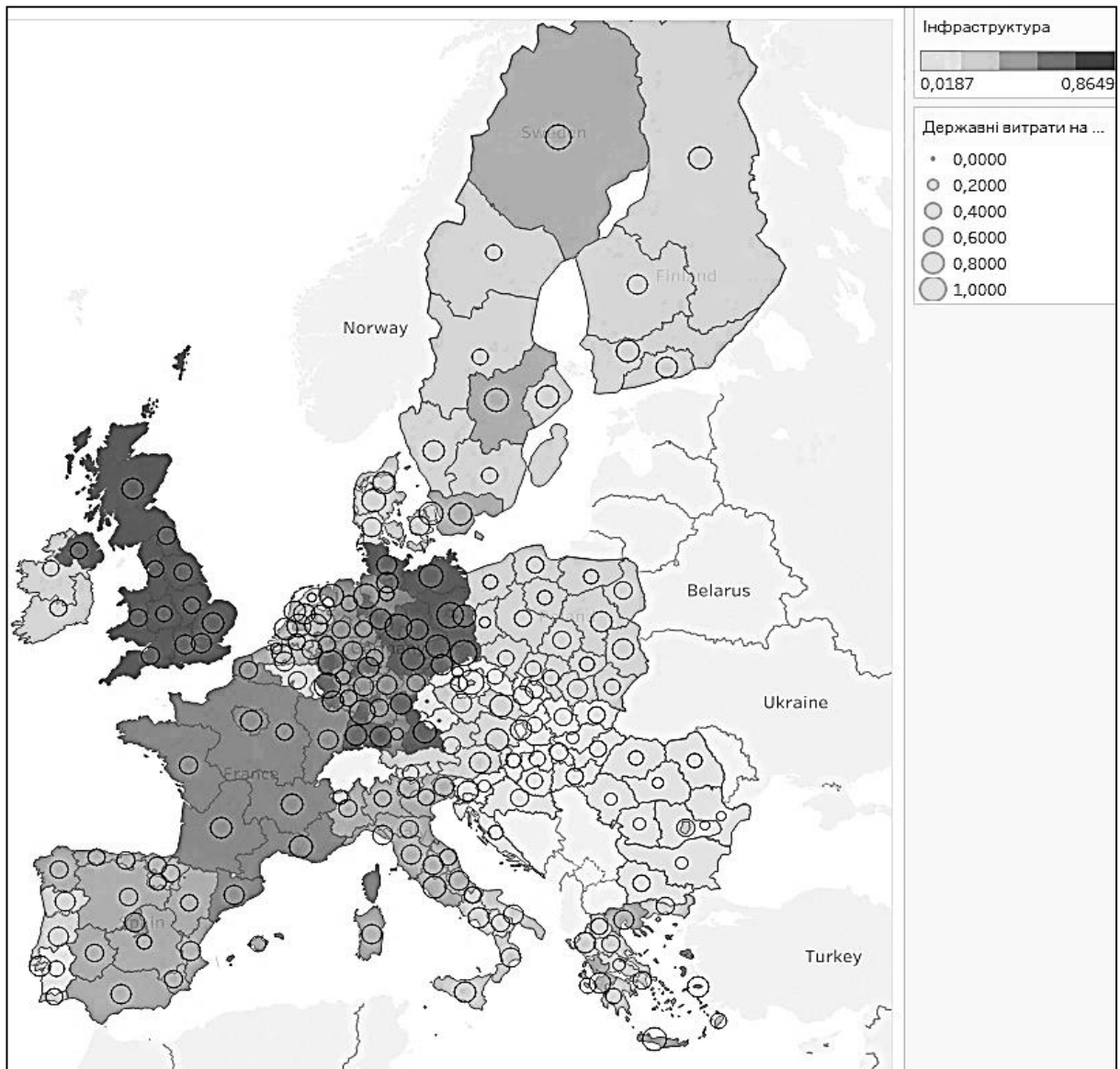
Для здійснення характеристики параметра «Інфраструктура» Л. Словаген і П. Боаярді [441] аналізують також показник рівня агломерації науково-дослідних центрів у регіоні (індикатор «*Total units in R&D per 1000 inhabitants*» регіональної бази даних Євростату). Цей індикатор враховував також консультаційні науково-дослідні офіси та (напів-)державні технологічні центри та інститути. Однак протягом останніх років такий показник не розраховувався Євростатом протягом останніх років, тому ми не будемо брати

---

⁶¹ Щоправда, при цьому простежується певна міждержавна варіація. Наприклад, в Іспанії значна частка урядових витрат на дослідження та розробки спрямовується не у розвиток інфраструктури, а на фінансування проектів, стипендій і підтримку приватних науково-дослідних суб'єктів.

⁶² Слід вказати, що в найближчому майбутньому цей індикатор втратить своє значення для аналітичних цілей, оскільки покриття широкосмуговим Інтернетом в більшості регіонів ЄС становитиме 100%, однак аналіз, який ми проводимо, базується на усереднених значеннях за 2008–2016 рр., а в цей період інфраструктура активно розбудовувалась із різними темпами у різних регіонах, що зумовлює аналітичну цінність цього критерію.

його до уваги в нашому дослідженні. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» і субпоказника державних витрат на НДДКР у вибраних регіонах ЄС наведено на рис. 3.20.

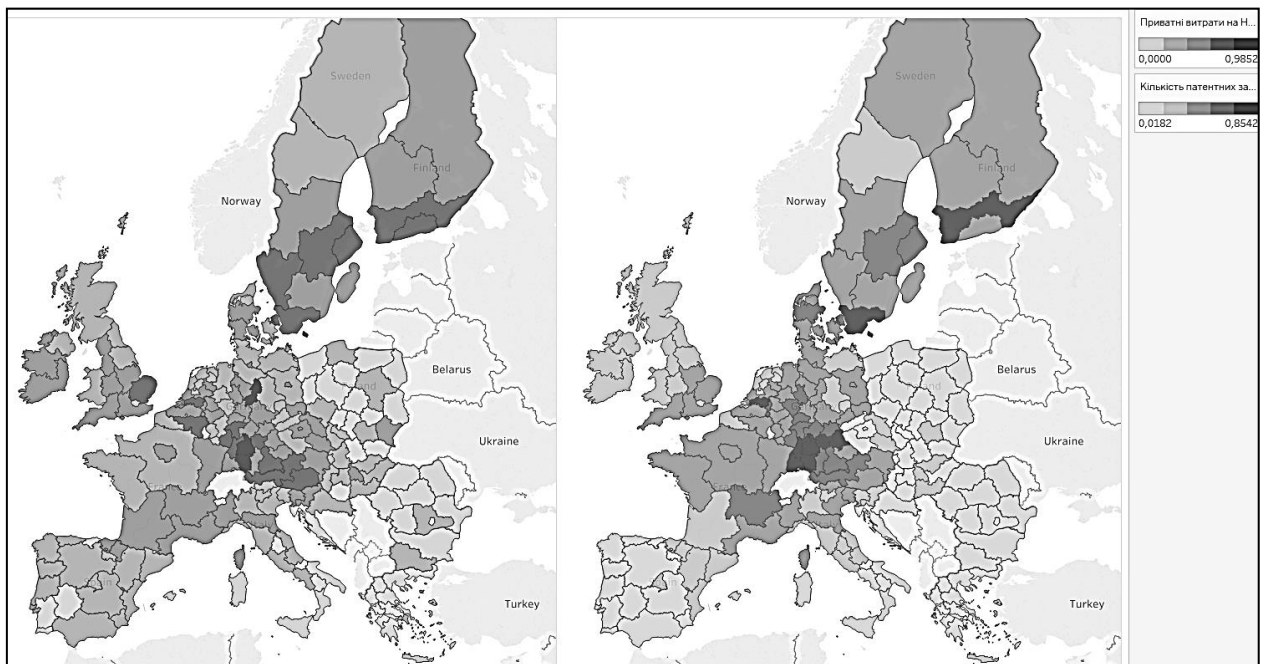
Рис. 3.20. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» (заливання регіону) та субпоказника державних витрат на НДДКР (діаметр кола)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

З метою оцінювання величин чотирьох параметрів значення кожного зі складових субпоказників спочатку нормалізувалось у діапазоні від 0 до 1 (Нормалізація здійснювалась за формулою: Нормалізоване значення = (Значення показника – Мінімальне значення) / (Максимальне значення –

Мінімальне значення)), після чого розраховувалось середнє геометричне⁶³ значень субпоказників.

Для аналізу впливу чинників зазначених чотирьох груп параметрів «4-і» використаємо рекурсивну систему структурних рівнянь. Як результуючі змінні оцінювання впливу чинників обрано два показники: регіональні приватні витрати на НДДКР та кількість зареєстрованих патентів у регіоні (порівняння регіональних нормованих показників для результативних змінних здійснено на рис. 3.21).

Рис. 3.21. Порівняння рангів регіонів ЄС відповідно до нормалізованих значень показників приватних витрат на НДДКР (зліва) та кількості патентних заявок у ЄПО (справа).

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

За допомогою першого рівняння (3.1) буде здійснено аналіз впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР в структурі регіонального ВВП (індикатор «*R&D expenditure business sector (% of GDP)*» із Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської Комісії [469]):

⁶³ Середнє геометричне значення, на відміну від середнього арифметичного, більш оптимально підходить до оцінювання показників, які змінюються в часі, оскільки на нього не так сильно впливають великі відхилення і коливання між окремими значеннями в досліджуваному наборі показників.

$$R\&D = \beta_{0R} + \beta_{1R} \text{«Інститути»} + \beta_{2R} \text{«Інтелігенція»} + \quad (3.1) \\ + \beta_{3R} \text{«Інспірація»} + \beta_{4R} \text{«Інфраструктура»} + \beta_{5R} \text{«Агломерація»} + \varepsilon_R$$

У рівнянні 3.2 показник *R&D* використовується вже як факторна ознака, в якості ж результуючої змінної обрано показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу на млн. СКС регіонального ВВП (індикатор «*EPO patent applications per billion GDP (in PPP€)*») із Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської комісії [469]):

$$PAT = \beta_{0P} + \beta_{1P} \text{«Інститути»} + \beta_{2P} \text{«Інтелігенція»} + \quad (3.2) \\ + \beta_{3P} \text{«Інспірація»} + \beta_{4P} \text{«Інфраструктура»} + \beta_{5P} \text{«Агломерація»} + \\ + \beta_{6P} R\&D + \varepsilon_P$$

Розмежування впливу параметрів «4-і» на обсяги приватних витрат на НДДКР та інтенсивність патентної діяльності дає змогу уникнути частини прихованих ефектів типових для функцій генерації знань (детальніше розглянуто в праці Б. Олхулакьяна та Т. Леслі [481]).

Загальну логіку дослідження, а також характеристики β -коефіцієнтів подано на рис. 3.22. З метою оцінювання впливу (природних) полюсів зростання на креативний потенціал регіону ми ввели також параметр «Агломерація», який деномінує відносний розмір регіону в аспекті чисельності населення та охоплює роль ефекту масштабу для інноваційного потенціалу. Значення параметра також були нормалізовані в діапазоні 0–1.

Модель ґрунтується на основі вибірки показників 200 регіонів держав ЄС переважно в розрізі рівня NUTS-2 (для Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Франції аналіз здійснювався на рівні NUTS-1). Через відсутність частини статистичних даних до вибірки не ввійшли регіони невеликих держав: Естонії, Латвії, Литви, Кіпру, Мальти і Люксембургу. Досліджувались усереднені (середнє арифметичне) дані за період із 2008 р. по 2016 р. (для окремих показників статистична інформація була доступна не протягом всього часового інтервалу, про що вказувалось при їхній першій згадці) (додаток М).

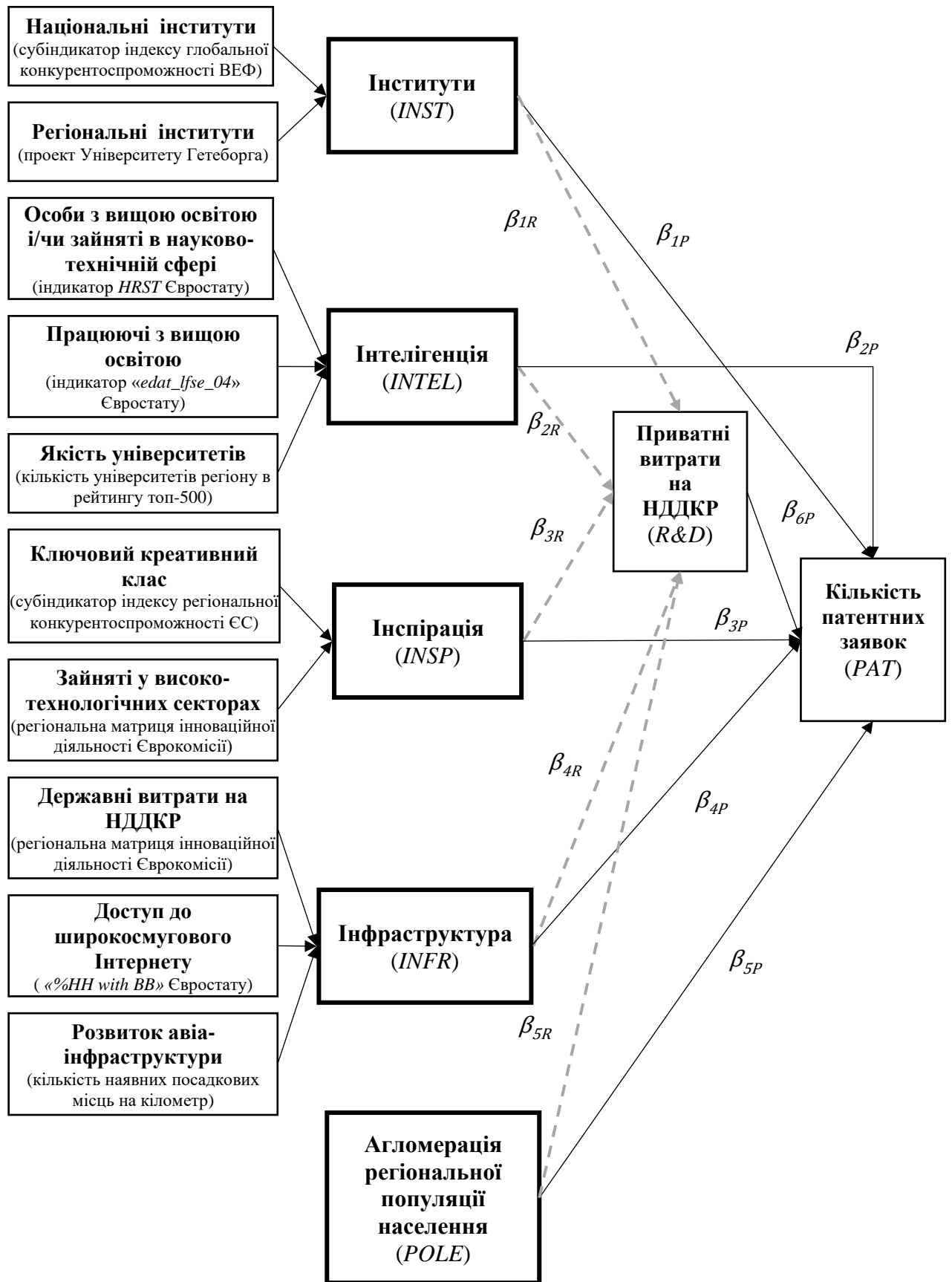

Рис. 3.22. Логіка рекурсивної системи розрахунку рівня впливу факторів моделей 3.1 та 3.2

Джерело: сформував автор.

У табл. 3.4 наведено матрицю кореляції як між усіма субпоказниками, так і синтетичними параметрами креативності 4-ї. Загалом ефект більшості запропонованих синтетичних параметрів 4-ї на креативність та інноваційну діяльність (вони виражені кількістю патентних заявок та приватними витратами на НДДКР) суттєво більший від нульового та перевищує вплив окремо взятих субпоказників, що може вказувати на релевантність запропонованого підходу та наявність лінійного зв'язку між параметрами моделі, а отже доцільність регресійного моделювання.

Єдиним винятком є параметр «Інспірація», розрахований за окремою методологією. Як уже зазначалось вище, показники параметра «Інспірація» розраховувалися не просто як геометричне середнє складових субпоказників, а здійснювалась корекція останнього через віднімання значення параметра «Інтелігенція». Без такої корекції параметр «Інспірація» в загальних рисах повторював би властивості взаємозв'язку інших трьох параметрів «і» (коефіцієнт кореляції становив би 0,61 щодо патентних заявок та 0,71 щодо приватних витрат на НДДКР). Отже, трактуючи від'ємне значення кореляції параметра «Інспірація» із результуючими змінними, можемо стверджувати, що відносна кількість та якість освіти є не вирішальним чинником, який впливає на креативність регіону. Високотехнологічні та креативні сектори часто тяжіють до регіонів із відносно нижчим рівнем значень параметра «Інтелігенція» (а це типово східноєвропейські регіони), що може бути пов'язано, наприклад, із дешевшою робочою силою, при цьому підвищення кваліфікації відбуватиметься в процесі виробництва. Слід зауважити, що в дослідженні Л. Словагена і П. Боаярді [441], яке ми використали як методологічну основу для проведеного аналізу (але яке проводилось на вибірці за більш ранній період із вдвічі меншою кількістю регіонів), кореляція між параметрами «Інтелігенція» та «Інспірація» виявилась позитивною, хоч і також з неявно вираженим лінійним зв'язком (0,25).

Таблиця 3.4

Матриця кореляції між параметрами регіональної креативності та агломерації населення

	RAT	Приватні витрати на НДДКР	Національні інститути	Регіональні інститути	Інститути	HRST	Працюючі з вищою освітою	Інтелегенція	Ключовий креативний клас	Зайняті у високотехнологічних секторах	Інспірація	Державні витрати на НДДКР	Широкозмуговий Інтернет	Авіа-інфраструктура	Якість університетів	Інфраструктура	Агломерація населення	
RAT	X																	
Приватні витрати на НДДКР	0,795	X																
Національні інститути	0,760	0,612	X															
Регіональні інститути	0,757	0,637	0,942	X														
Інститути	0,762	0,635	0,966	0,995	X													
HRST	0,633	0,659	0,760	0,761	0,768	X												
Працюючі з вищою освітою	0,403	0,480	0,615	0,605	0,615	0,903	X											
Якість університетів	0,598	0,392	0,564	0,515	0,534	0,429	0,214	X										
Інтелегенція	0,683	0,569	0,791	0,771	0,787	0,795	0,682	0,824	X									
Ключовий креативний клас	0,529	0,586	0,664	0,666	0,665	0,801	0,719	0,144	0,510	X								
Зайняті у високотехнологічних секторах	0,532	0,679	0,329	0,341	0,339	0,563	0,330	0,304	0,376	0,508	X							
Інспірація	-0,276	-0,053	-0,383	-0,346	-0,367	-0,207	-0,201	-0,755	-0,693	0,214	0,206	X						
Державні витрати на НДДКР	0,353	0,376	0,364	0,348	0,355	0,517	0,432	0,269	0,431	0,400	0,220	0,390	X					
Широкозмуговий інтернет	0,459	0,339	0,505	0,518	0,529	0,520	0,465	0,414	0,561	0,414	0,138	0,415	0,262	X				
Авіа-інфраструктура	0,425	0,277	0,477	0,450	0,463	0,405	0,307	0,914	0,815	0,057	0,169	0,144	0,190	0,308	X			
Інфраструктура	0,517	0,373	0,580	0,556	0,571	0,545	0,434	0,848	0,871	0,233	0,177	0,286	0,528	0,524	0,863	X		
Агломерація населення	0,112	0,226	0,044	0,009	0,019	0,208	0,231	0,256	0,316	0,030	0,143	0,095	0,084	0,121	0,346	0,334	X	

Джерело: розраховано автором.

Аналізуючи значення коефіцієнтів кореляції відповідно до запропонованих параметрів креативності, наголосимо на відносно більшій важливості параметрів «Інститути» (як національні, так і регіональні), «Інтелігенція» та «Інфраструктура» для кількості патентних заявок порівняно із приватними витратами на НДДКР. У структурі параметра «Інтелігенція», якість університетів є відносно більш важливою для патентної діяльності, тоді як наявність самого факту вищої освіти – для приватних витрат на НДДКР. У системі параметра «Інфраструктура» більш тривалий доступ до широкосмугового Інтернету та інтенсивність авіаперельотів мають відносно більший вплив на патентну діяльність. Зростання державних витрат на НДДКР здійснює позитивний ефект (середнього рівня) як на приватні інноваційні витрати, так і на патентну активність.

Кореляція зв'язку наявності природних полюсів, виражених через агломерацію населення та параметрів креативності, виявилась позитивною, але не особливо високою (для приватних інноваційних витрат вона була більшою, ніж для патентної діяльності). Найтісніший лінійний зв'язок концентрації населення спостерігався із якістю університетів, обсягом ключового креативного класу і компонентів параметра «Інтелігенція».

Результати регресійного моделювання впливу параметрів креативності та агломерації населення на рівень приватних витрат на НДДКР наведено в табл. 3.5 (стовпчик 1). Загалом сформована модель (3.1) є значущою із допустимим рівнем стандартної помилки й високою прогнозною цінністю (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,589$). Вплив більшості параметрів (крім параметра «Інфраструктура») був позитивним, значущим і суттєво вищим від нуля, особливо варто виділити параметр «Інспірації», який здійснює найбільший позитивний вплив на результуючу змінну, хоча цього не простежувалося при використанні кореляційного аналізу (табл. 3.4). І навпаки, вплив параметра «Інфраструктура», значення якого сильно корелювали із R&D, виявився незначним і статистично незначущим.

Таблиця 3.5

**Результати регресії залежності параметрів регіональної креативності
відповідно до моделей 3.1, 3.2**

Залежна змінна	R&D (модель 3.1)		PAT (модель 3.2)		PAT (без врахування R&D)	
	1		2		3	
	β	SE	β	SE	β	SE
R&D			0,577***	0,06		
Інститути	0,325***	0,09	0,313***	0,07	0,501***	0,08
Інтелігенція	0,530***	0,12	-0,008	0,10	0,298**	0,12
Інспірація	0,582***	0,08	-0,097	0,07	0,239***	0,07
Інфраструктура	0,023	0,09	0,062	0,07	0,076	0,09
Агломерація	0,192***	0,06	-0,078*	0,04	0,033	0,05
Множ. R	0,768		0,870		0,79	
R ²	0,589		0,758		0,62	
SE	0,123		0,095		0,12	
Nobs	200		200		200	

Примітки: *, **, *** позначають рівні значущості 90, 95 і 99% відповідно; Множ. R – коефіцієнт множинної кореляції; R² – коефіцієнт детермінації; Nobs – обсяг вибірки; SE – стандартна помилка;

Джерело: розраховано автором

Вплив природних полюсів був позитивним і статистично значущим, але не вирішальним. Хоча загалом можна вести мову про наявність ефекту масштабу у креативній та інноваційній діяльності і, відповідно, про позитивний вплив природних полюсів на формування унікальних глокальностей.

Результати розрахунку β -коефіцієнтів моделі 3.2 наведено в стовпчику 2 табл. 3.5. Аналогічно до попередньої, модель 3.2 є статистично значущою із допустимим рівнем статистичної помилки і ще вищим рівнем достовірності (R² = 0,758). Згідно з результатами моделювання, приватні витрати на НДДКР – це найпотужніший фактор генерації патентних заявок. Такий результат узгоджується із результатами, які отримали раніше Л. Словагеном і П. Боаярді [441] і О. Парентом і Дж. ЛеСагом [482]. Дещо меншим за впливовістю, але статистично значущим є параметр «Інститутів» як на

національному⁶⁴, так і на регіональному рівні. Роль інших трьох параметрів креативності виявилась невеликою та незначущою, а отже, можна припустити, що зв'язок патентної активності із параметрами «Інтелігенція», «Інспірація» та «Інфраструктура» простежується через проміжний канал приватних витрат на НДДКР. Щоб перевірити міру мультиколінеарності між досліджуваними параметрами, ми використали тест дисперсійно-інфляційних факторів (англ. «*variance inflationary factor (VIF) test*»), однак оціночні значення стандартних помилок коефіцієнтів виявились не надто високими.

Рекурсивний принцип моделей 3.1 та 3.2 дає змогу оцінити загальний вплив чотирьох параметрів креативності та природних полюсів на патентну активність без опосередкування показників приватних витрат на НДДКР. Результати аналізу підсумовано у стовпчику 3 табл. 3.5. Загальний ефект скороченого рівняння дорівнює сумі прямого та непрямого (через приватні НДДКР) впливів кожного із факторів. Тобто вплив, наприклад, інститутів обчислюється за формулою $\beta = \beta_{IP} + \beta_{BP} * \beta_{IR}$.

Підсумовуючи вищезазначена, можна зробити висновок про значну важливість ролі параметрів креативності для процесу дифузії інновацій в регіонах ЄС. Сформована нами система параметрів 4-ї стане основою для дослідження глокалізаційних процесів в ЄС та Україні у наступних підрозділах цієї праці.

3.3. Процеси глокалізації територіального розвитку в Європі

Як ми зазначали у підрозділі 1.1, у цій роботі при розгляді феномену глокалізації ми дотримуватимемося метафори рефракції, що виявляється як поєднання трьох властивостей, серед яких:

---

⁶⁴ Важливість національних інститутів для стимулювання патентної активності підтверджується також у праці Н. Варсакеліса [483].

1. Здатність локального «запустити імпульс» по світовій арені;
2. Здатність локального до резистенції небажаним імпульсам глобалізації (т. зв. «гущина»);
3. Здатність локального модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього.

Дослідження процесів глокалізації європейських регіонів (та держав) є дуже нечисленими, що насамперед пов'язано із відсутністю статистичних даних щодо міжрегіональної торгівлі та потоків капіталу, а також із не до кінця сформованим (а точніше таким, що перебуває на ембріональній стадії) методологічним апаратом трактування й аналізу глокалізації. Ми у відкритому доступі знайшли лише декілька наукових праць аналітичного характеру, які би висвітлювали економічні аспекти процесів глокалізації в Європі. Окремо доцільно виділити дослідження, яке провели Г. Кнодлер та У. Альбертсгаузер, на основі аналізу бази даних щодо потоків прямих іноземних інвестицій фірм у 32 регіонах Західної Німеччини [484]. Інші наукові праці, присвячені просторовим економічним аспектам глокалізації вирізняються більш описовим, а не розрахунковим характером. Серед них потрібно звернути увагу на дослідження глокалізаційних процесів у Хорватії [485] та Румунії [486].

Повертаючись до дослідження Г. Кнодлера та У. Альбертсгаузера відмітимо, що авторами здійснено групування регіонів Західної Німеччини на чотири блоки:

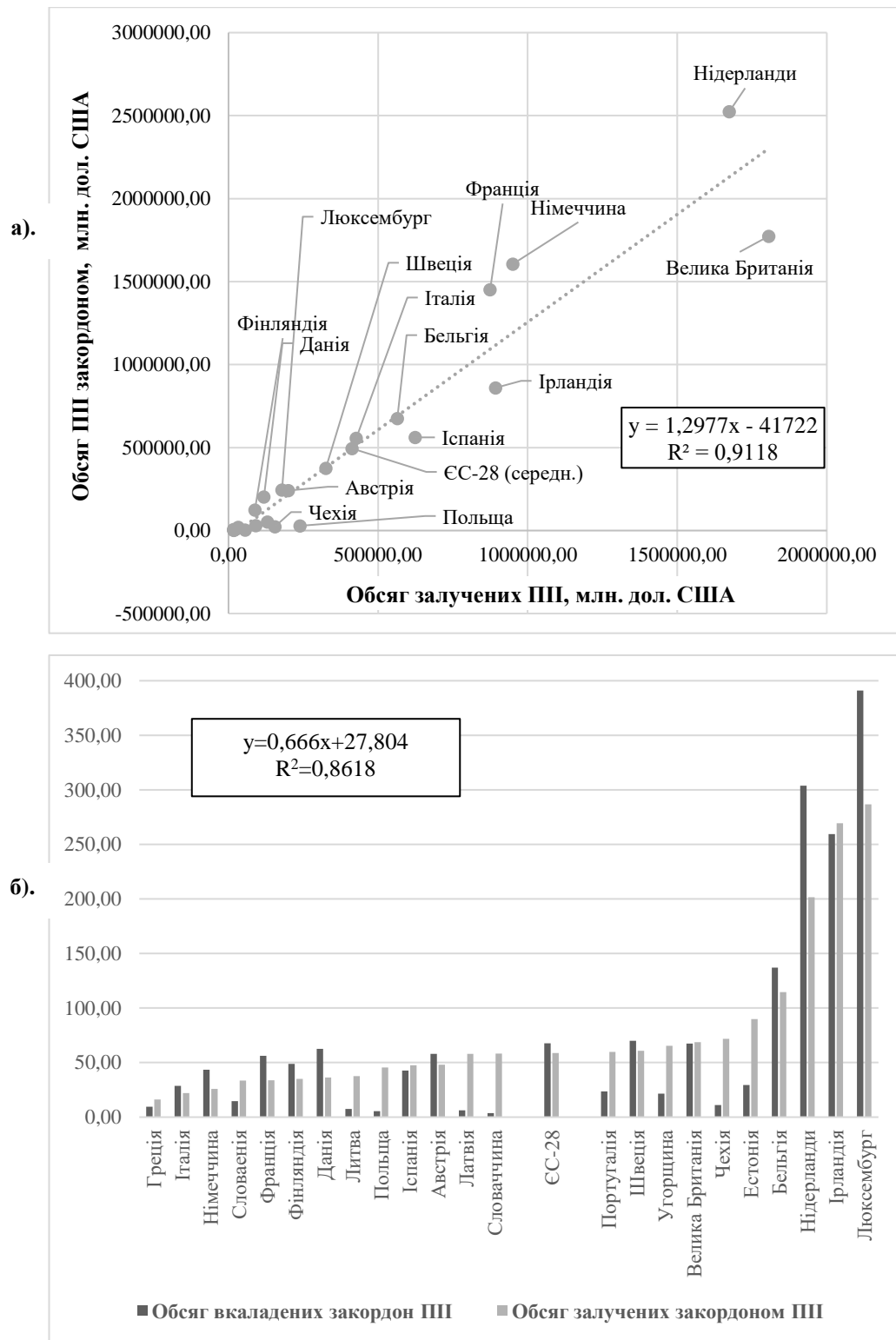
– тип А (т. зв. «переможці») – характеризуються вищими від середнього рівнями припливу та відпливу ПІІ, що свідчить про активну участь у міжнародному поділі праці та дає змогу досягнути значного приросту добробуту від глокалізації;

– тип Б («невдахи») – рівні припливу та відпливу ПІІ є нижчими від середнього, що свідчить про низьку участь у міжнародному поділі праці та неможливість генерації добробуту від глокалізації;

– тип В («потенційні переможці») – рівень відпливу ПІІ є вищим середнього, а рівень припливу ПІІ – нижчим від середнього, що свідчить про посередню участь у міжнародному поділі праці та певні обмеження приросту добробуту від глокалізації;

– тип Г («потенційні невдахи») – рівень відпливу ПІІ є нижчим від середнього, а рівень припливу ПІІ – вищим від середнього, що свідчить про посередню участь у міжнародному поділі праці та певні обмеження приросту добробуту від глокалізації [484].

На жаль, статистичні дані щодо прямих іноземних інвестиціях практично відсутні на субнаціональному рівні, через це ми не можемо застосувати методологію Г. Кнодлера та У. Альбертсгаузера [484] для європейських регіонів. Розгляд ситуації на національному рівні буде нерелевантним, оскільки держави ЄС характеризуються яскраво вираженою лінійною залежністю між обсягами залучених за кордоном та вкладених за кордоном ПІІ як в абсолютних вимірах ($R^2 = 0,91$, рис. 3.23а), так і у співвідношенні до ВВП ($R^2 = 0,86$, рис. 3.23б). Хоча деякі загальні висновки можна зробити навіть з такого побіжного аналізу. Наприклад, понад п'ятикратне перевищення обсягів залучених з-за кордону ПІІ над вкладеними за кордоном (типово для Литви, Чехії, Польщі, Латвії й особливо для Словаччини, де таке перевищення становить понад 16 разів) свідчить про низький рівень локальної резистенції та модифікації. Серед держав, які показані справа на рис. 3.23б і для яких розмір залученого іноземного акціонерного капіталу перевищує показники ВВП, можна виокремити держави Бенілюксу, які є також значними експортерами ПІІ, а це потенційно може свідчити про значний рівень заломлення імпульсів глобалізації. Серед «генераторів» таких імпульсів із високим рівнем резистенції варто назвати Німеччину, Францію, Італію і меншою мірою Австрію, Данію, Фінляндію і Швецію.

Рис. 3.23. Співвідношення вкладених і залучених обсягів ПІІ⁶⁵ в державах ЄС-28, які є членами ОЕСР, 2017 р.
(а – в абсолютних вимірах; б – співвідношення до ВВП)

Джерело: дані ОЕСР [487].

⁶⁵ Англ. «*FDI stocks / positions*» – насамперед участь в акціонерному капіталі.

Більшу інформацію можна отримати при проведенні аналізу матриці міждержавних обсягів ПІІ, що дасть змогу оцінити міру експортної та імпоротної концентрації прямих іноземних інвестицій, а також домінуючих інвестиційних партнерів (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Концентрація експорту та імпорту ПІІ європейських держав-членів ОЕСР, 2016 р.

	Концентрація імпорту ПІІ (% та держава-контрагент)			Концентрація експорту ПІІ (% та держава-контрагент)		
Австрія	30,3 Німеччина	13,3 Росія	9,4 США	13,8 Німеччина	13 Нідерланди	6,4 Люксембург
Бельгія	29,6 Нідерланди	25,8 Люксембург	24,9 Франція	38,4 Нідерланди	23,9 Люксембург	23,8 Велика Британія
Велика Британія	25,7 США	17,7 Нідерланди	9,6 Люксембург	19,9 США	11,7 Нідерланди	9,3 Люксембург
Греція	22,9 Люксембург	21,2 Німеччина	20,4 Нідерланди	25 Кіпр	13,8 Румунія	13,0 США
Данія	21,8 Швеція	14,6 Люксембург	10,6 Нідерланди	14,8 Швеція	12,6 Велика Британія	9,3 США
Естонія	22,1 Фінляндія	22,1 Швеція		21,8 Кіпр	19,8 Литва	17,8 Латвія
Ірландія	28,0 США	10,7 Нідерланди		49,4 Люксембург	11,6 Велика Британія	10,8 США
Ісландія	28,3 Ізраїль	26,5 США	16,8 Велика Британія	41,8 Нідерланди	17,8 Велика Британія	8,7 Кіпр
Іспанія	22,6 Нідерланди	13,6 Люксембург	13,0 Велика Британія	17,1 Велика Британія	14,6 США	11,6 Бразилія
Італія	15,2 Франція	11,0 Велика Британія	10,1 Люксембург	12,8 Нідерланди	8,0 Німеччина	7,5 США
Латвія	15,8 Швеція	9,5 Кіпр		21,2 Литва	11,0 Естонія	7,0 Люксембург
Литва	18,7 Швеція	13,2 Нідерланди		16,5 Нідерланди	15,7 Кіпр	14,3 Латвія
Люксембург	22,6 США	13,4 Ірландія	13,1 Нідерланди	22,7 США	15,7 Нідерланди	15,7 Велика Британія
Нідерланди	18,0 Люксембург	17,3 США	10,3 Велика Британія	15,8 США	14,2 Велика Британія	11,4 Швейцарія
Німеччина	21,5 США	10,6 Велика Британія		18,7 США	10,3 Велика Британія	10,3 Люксембург
Норвегія	21,3 Швеція	14,0 Нідерланди		17,9 Нідерланди	16,2 США	13,4 Швеція
Польща	19,8 Німеччина	10,8 США	10,1 Франція	27,5 Люксембург	13,1 Кіпр	7,6 Нідерланди
Португалія	26,7 Нідерланди	20,5 Іспанія	17,0 Люксембург	37,1 Нідерланди	23,5 Іспанія	5,5 Ангола
Словаччина	27,8 Нідерланди	14,4 Австрія	11,4 Чехія	34,2 Чехія	9,6 Нідерланди	5,9 Польща
Словенія	14,9 Австрія	14,5 Німеччина	13,3 США	28,3 Хорватія	17,7 Сербія	7,8 Македонія
Туреччина	15,0 Нідерланди	10,4 Німеччина		33,9 Нідерланди	9,9 о. Джерсі	4,8 Люксембург
Угорщина	29,0 Німеччина	15,3 США		13,9 Бельгія	12,7 Ізраїль	12,1 Кіпр
Фінляндія	36,3 Швеція	10,7 Нідерланди	9,7 Китай	27,5 Швеція	17,8 Нідерланди	13,6 Франція
Франція	17,7 США	12,4 Німеччина	12,1 Швейцарія	18,5 США	13,1 Бельгія	10,4 Нідерланди
Чехія	21,4 Німеччина	9,5 Австрія		33,9 Чехія	15,9 Словаччина	9,9 Кіпр
Швейцарія	41,3 США	7,0 Нідерланди		19,1 США	14,3 Люксембург	10,4 Нідерланди
Швеція	18,1 Нідерланди	14,8 Люксембург	12,0 Велика Британія	13,9 США	10,7 Фінляндія	8,8 Норвегія

Джерело: складено автором за даними ОЕСР.

Дані цієї таблиці свідчать про відносно високий рівень диверсифікації інвестиційних партнерів (темнішим тоном позначено випадки перевищення 25%-ої концентрації обсягів ПІІ в одній державі). Відповідно для менш розвинутих держав типовими є випадки понад 90%-ої концентрації обсягів ПІІ.

Зазначимо, що за напрями накопичення іноземного капіталу Європа є не однорідною, а швидше характеризується регіональною структурою. Зокрема можна виокремити декілька субрегіональних центрів взаємного тяжіння іноземного капіталу:

- держави Бенілюксу та Велика Британія як пан'європейський центр гравітаційного тяжіння ПІІ;

- традиційне континентальне ядро (Німеччина, Франція, Італія, Австрія), що характеризується значною пов'язаністю обсягів ПІІ як між собою, так і з вищезначеним пан'європейським центром;

- скандинавські та прибалтійські держави, що характеризуються значною пов'язаністю обсягів ПІІ як між собою, так і з пан'європейським центром;

- південь Європи, що характеризується низькою взаємною пов'язаністю обсягів ПІІ (окрім потоків до Кіпру), але високою концентрацією обсягів експорту ПІІ у пан'європейському центрі та традиційному континентальному ядрі.

Однак переважно лівова частка концентрації як експорту, так і імпорту ПІІ європейських держав припадає на інші європейські держави, що є свідченням доволі високого рівня глокальної ідентичності Європи. Серед значних неєвропейських партнерів можна виділити лише США та декілька пар, що сформувались під впливом історичних та інституційних особливостей (наприклад, Ісландія – Ізраїль, Фінляндія – Китай, Австрія – Росія), що не зовсім відповідають гравітаційним принципам тяжіння економічних потоків.

Якщо аналізувати кількість підприємств під іноземним контролем (англ. «*foreign-controlled enterprises*») в економіках⁶⁶ європейських держав, то їхня загальна чисельність є дуже незначною (у середньому 1,15% від загальної чисельності підприємств серед держав ЄС-28 у 2016 р.⁶⁷). Проте їх економічний вплив доволі значний через більш ніж середні розміри. Так, якщо аналізувати показники валової доданої вартості за факторними цінами та валових інвестицій у матеріальні активи, то частка іноземноконтрольованих підприємств за ними наближається до 25% в державах ЄС-28 (рис. 3.24). Окремо варто виділити Угорщину, Словаччину, Люксембург та Румунію, де підприємства під іноземним контролем генерують практично половину доданої вартості та валових інвестицій у матеріальні активи.

Що ж стосується частки в загальній зайнятості, то підприємства під іноземним контролем характеризуються відносно меншою роллю (17,3% по ЄС-28 у 2016 р.). Проте в Люксембурзі, Словаччині та Чехії ця частка перевищує третину загальної зайнятості, а в Угорщині, Румунії та Словенії – більша однієї четвертої.

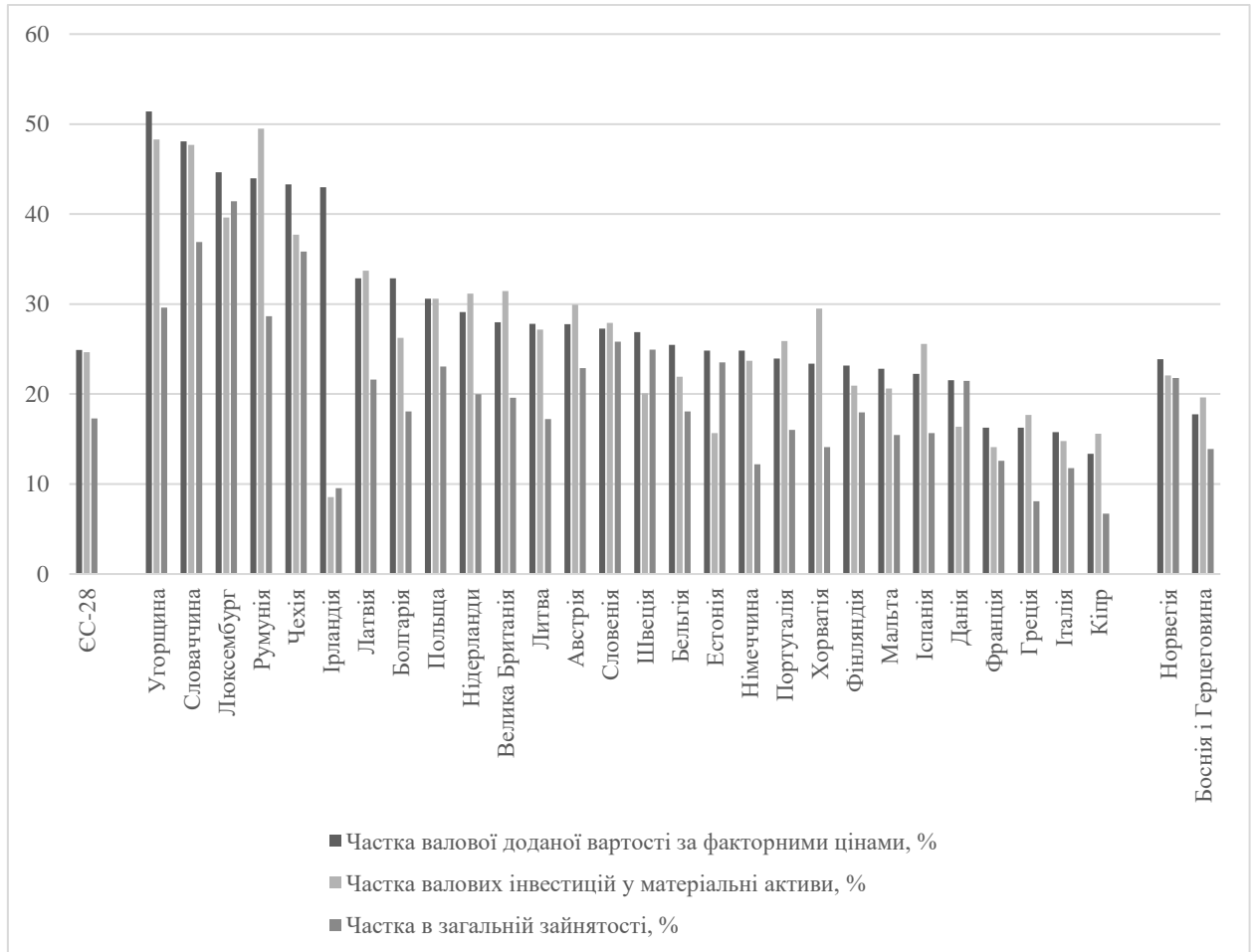
Однак розглянуті індикатори швидше свідчать про рівень глобалізації (а точніше відкритості), а не про глокалізації. Щоб отримати хоча б наближене уявлення про вплив локальної компоненти на економіку європейських держав доцільно розглянути ситуацію в розрізі держав-донорів підприємств за іноземним контролем. Загалом в державах ЄС-28 іноземноконтрольовані підприємства із інших держав ЄС переважають неєвропейських візаві (66% від загальної кількості, 54% валової доданої вартості, 62% загальної чисельності зайнятих). Однак понад чверть валової доданої вартості усіх іноземноконтрольованих підприємств у ЄС-28 контролюються суб'єктами зі США; вони ж контролюють майже 20% усієї зайнятості розглянутого типу підприємств. Німецькі іноземні підприємства домінують за чисельністю серед

---

⁶⁶ Шифр КВЕД: B-N_S95_X_K, тобто не враховувались фінансові та страхові послуги.

⁶⁷ Лише в Люксембурзі ця частка була доволі значною і становила 29,7%. Також відносно високою була частка підприємств під іноземним контролем у Латвії (6,9%), Румунії (5,9%), Словенії (5,8%), Болгарії (3,4%) та Австрії (3,3%).

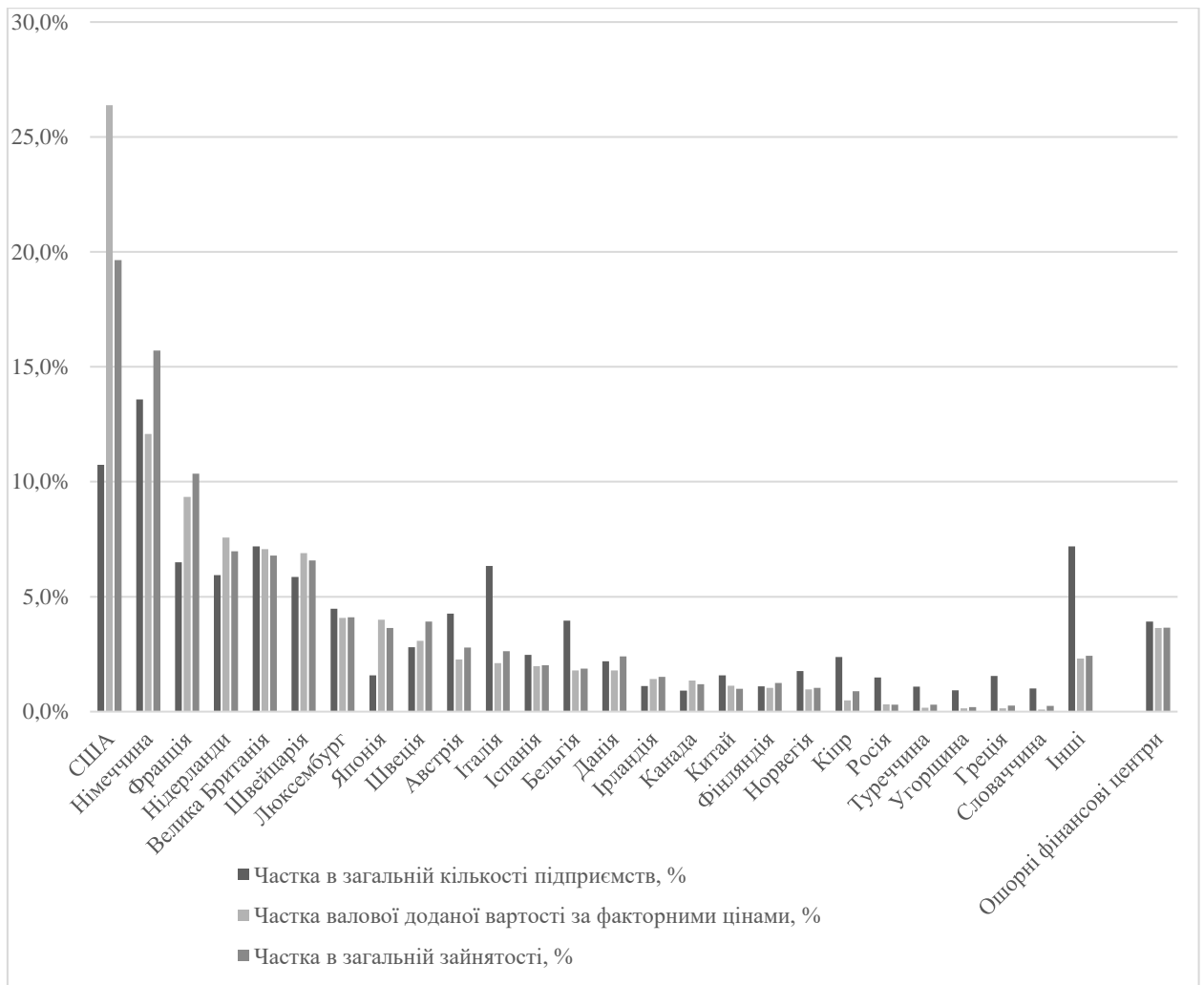
іноземноконтрольованих підприємств у ЄС, але вони поступаються за економічною вагою підприємствам із США. До найбільших «донорів» підприємств із іноземним контролем належать також Франція, Нідерланди, Велика Британія і Швейцарія (рис. 3.25).

Рис. 3.24. Роль підприємств під іноземним контролем в європейській нефінансовій економіці⁶⁷, 2016 р.
(за державами-реципієнтами)

Джерело: сформував автор на основі даних Євростату.

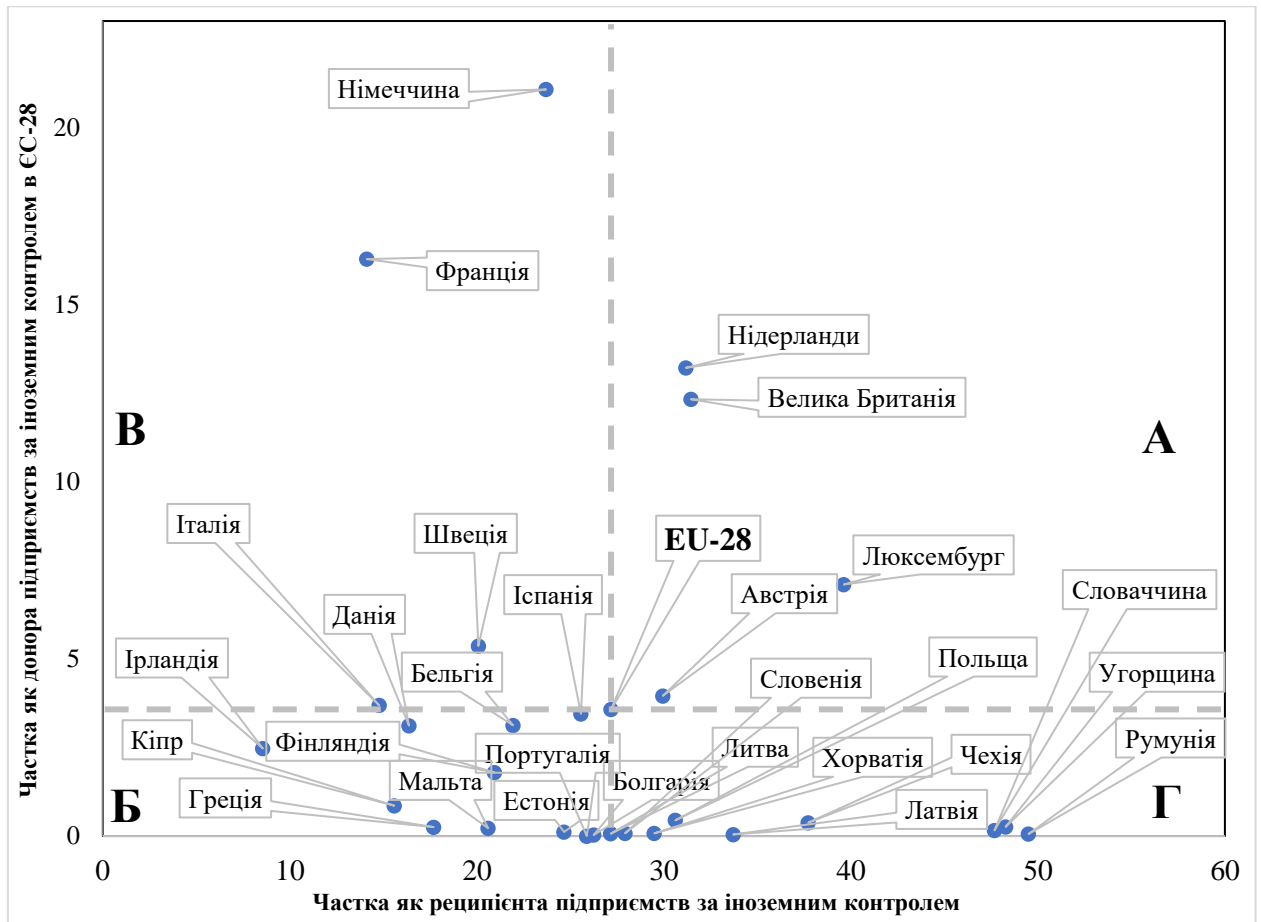
З метою виділення держав, для яких характерні яскраво виражені процеси глокалізації, скористаємось методологічним прийомом Г. Кнодлера та У. Альбертсгаузера [484] та згрупуємо держави на чотири квадранти, порівнюючи із середніми показниками ефективності підприємств із іноземним контролем за критерієм частки в загальній доданій вартості за факторними цінами (рис. 3.26).

Рис. 3.25. Походження підприємств за іноземним контролем у нефінансовій економіці держав ЄС-28, 2016 р.
(за державами-донорами)

Джерело: сформовано автором відповідно до даних Євростату.

До квадранта А належать держави (Нідерланди, Велика Британія, Люксембург, Австрія), які ми вважатимемо найбільшою мірою глокалізованими, оскільки вони не лише розміщують значну кількість іноземноконтрольованих підприємств на своїй території, але є також їхніми активними донорами. Тобто при певній апроксимації можна припустити високий рівень «заломлення» вкладеного в державу іноземного капіталу на навколишні локації відповідно до концептуальної метафори глокалізаційної рефракції.

Рис. 3.26. Матриця розподілу держав ЄС-28 відповідно до ваги іноземноконтрольованих нефінансових підприємств у валовій доданій вартості, 2016 р.

Джерело: сформовано автором відповідно до даних Євростату.

Держави типу Б (насамперед Кіпр, Греція, Мальта, Естонія, Португалія)⁶⁸ можна віднести до «невдах» глокалізаційного процесу, які самі не генерують контроль над підприємствами за кордоном і також не є їхніми реципієнтами. До «невдах» глокалізації на рисунку віднесено також Іспанію, Данію та Бельгію, що пояснюється впливом екстремумів німецьких показників – при їхньому усередненні до середньоєвропейського рівня ці держави розміщуватимуться в квадранті В.

⁶⁸ Цікаво, що Фінляндія також віднесена до квадранта Б, хоча формально фінська компанія *HMD Global Oy* намагається представити унікальні моделі смартфонів експлуатуючи бренд «*Nokia*». Однак ця компанія лише почала діяльність у 2016 р., який є базовим роком аналізу і здійснює виробництво у Китаї, а не в державах ЄС-28, які охоплені в дослідженні.⁶⁹ Реверс розраховувався за формулою: Нормалізоване реверсне значення показника = $1 - ((\text{Значення показника} - \text{Мінімальне значення}) / (\text{Максимальне значення} - \text{Мінім. значення}))$.

У квадранті В представлені держави, які з локального середовища здатні «запустити імпульс» глобалізації в інші держави через мережу контрольованих підприємств (Німеччина, Франція, меншою мірою Швеція та Італія).

Держави, що належать до квадранта Г (Румунія, Угорщина, Словаччина та ін.), відсутність контролю за підприємствами за кордоном компенсують високою часткою іноземноконтрольованих підприємств. Інакше кажучи, такі держави служать базою для розміщення потужностей глобальних корпорацій з метою виробництва продукції, орієнтованої на світовий експорт, звичайно не привносячи особливих локальних адаптацій чи модифікацій до типово глобального продукту.

Однак результати дослідження, відображені на рис. 3.26, яскраво показують тенденцію до групування держав ЄС-28 не стільки у чотири квадранти глокалізації, скільки у три групи відповідно до здійснення контролю за кордоном: четвірка лідерів, середняки і неактивні генератори «імпульсів глобалізації».

В якості логічного завершення аналізу процесів глокалізації ми розробили систему індексів глокалізації, які покликані оцінити здатність локації генерувати «імпульс глобалізації», протистояти останній або модифікувати її відповідно до концептуальної метафори рефракції, котру ми розглядали в підрозділі 1.1. Система індексів глокалізації охоплюватиме три субіндекси:

1. Індекс генерування імпульсів глобалізації як композит нормалізованих (за шкалою від 0 до 1) найбільш проактивних параметрів регіональної креативності та критеріїв домінування у потоках капіталів, товарів та розподілу прав власності. Складовими індикаторами субіндексу є:

а). параметр «Інспірація», скорегований із врахуванням параметра «Інтелігенція», що деномінує приріст реальної зайнятості у високотехнологічних секторах, порівняно із базовими «задатками», які характеризуються критеріями охоплення та якості вищої освіти;

б). параметр «Інфраструктура», який відображає здатність регіону до оперативного поширення нововведень у просторі;

в). кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП як індикатор інтенсивності креативного процесу регіону;

г). частка в обсягах доданої вартості, створеної підприємствами контрольованими резидентами регіону в інших державах ЄС-28 (індикатор «*fats_g1a_08*» Євростату як частка від загальної доданої вартості в державі-реципієнті);

д). частка прямих іноземних інвестицій суб'єктів регіону в обсягах ПІІ інших держав ЄС-28 (за даними ОЕСР);

е). частка середньо- та високотехнологічних продуктів у товарному експорті регіону (індикатор «*Exports in medium-high/high tech manufacturing*» зі Звіту про регіональну конкурентоспроможність ЄС [438]).

2. Індекс резистенції імпульсам глобалізації (т. зв. «густина» регіону) як композит більш пасивних параметрів креативності (параметрів «Інститути» та «Інтелігенція»), державної підтримки НДДКР та індикаторів витіснення імпорту іноземних товарів, капіталів та підприємств за іноземним контролем. Складовими субіндексу є:

а). параметр «Інститути», що відображає рівень розвитку локального та національного соціального середовища;

б). параметр «Інтелігенція», який характеризує потенційну здатність населення регіону до перцепції інновацій, а також до критичного сприйняття глобального продукту;

в). показник державних витрат на НДДКР, що є складовою параметра «Інфраструктура» і може розглядатись як індикатор державної підтримки локальної / національної креативної ідентичності;

г). реверс⁶⁹ частки іноземноконтрольованих підприємств у загальній доданій вартості регіону в факторних цінах;

---

⁶⁹ Реверс розраховувався за формулою: Нормалізоване реверсне значення показника = $1 - ((\text{Значення показника} - \text{Мінімальне значення}) / (\text{Максимальне значення} - \text{Мінім. значення}))$.

- д). реверс співвідношення припливу ПІ до ВВП у регіоні;
- е). реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону.

3. Індекс трансформації імпульсів глобалізації, який стає формальним виразом здатності регіону модифікувати властивості вхідних економічних потоків та ставати їхніми «модифікаторами» чи «підсилювачами». Структура індексу трансформації є такою:

а). параметр «Інспірація» без корекції відповідно до параметра «Інтелігенція», що дасть змогу охопити характеристики основної маси зайнятих в креативних та інноваційних секторах;

б). параметр «Інфраструктура», який має важливе значення для оцінювання здатності приймати та поширювати інформаційні (і частково економічні через авіасполучення) потоки;

в). кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП як показник внутрішнього креативного процесу в регіоні;

г). співвідношення середнього обсягу доданої вартості за факторними цінами в якості «донора» (в ЄС-28) та «реципієнта» підприємств за іноземним контролем;

д). реверс показників чистого припливу прямих іноземних інвестицій у співвідношенні до регіонального ВВП за даними ОЕСР, що дає змогу врахувати важливість та вектор регіональних потоків капіталу;

е). співвідношення чистого експорту до ВВП регіону для врахування важливості та вектору регіональних потоків товарів.

Також усі три субіндекси в якості сьомої складової враховували наявність в регіоні природного полюса зростання, вираженого рівнем агломерації населення. Відповідно до теоретичних концепцій, ефект масштабу природних полюсів є актуальним як для поширення, так і для резистенції імпульсам глобалізації.

Агрегацію методики розрахунку субіндексів глокалізації наведено в табл. 3.7.

Структура системи індексів глокалізації

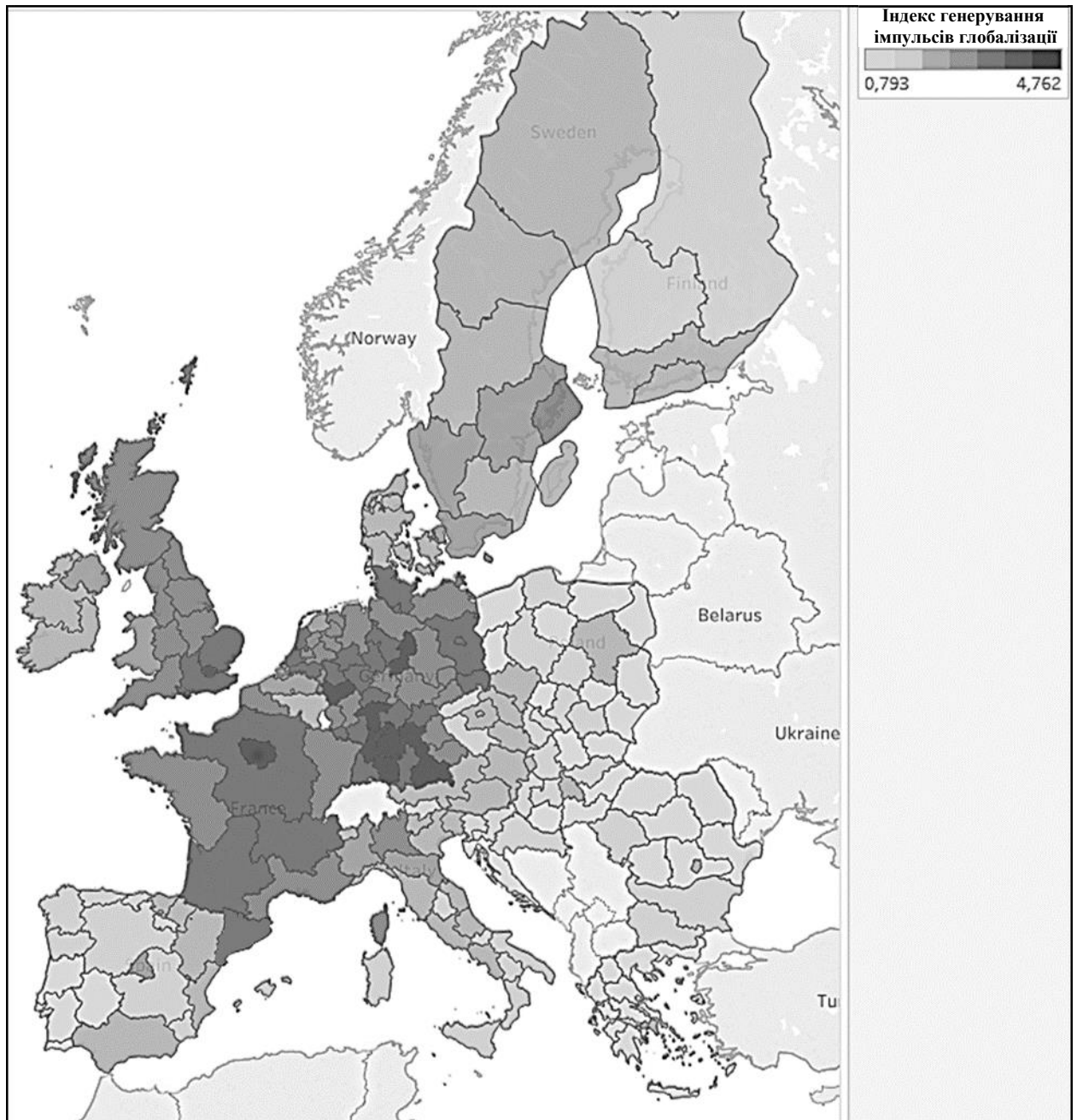
Субіндекс	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистентії імпульсам глобалізації («густина» регіону)	Індекс трансформації імпульсів глобалізації
	1	2	3
Складові	«Інспірація»* із корекцією на «Інтелігенцію»*	«Інститути»*	«Інспірація»* без корекції на «Інтелігенцію»*
	«Інфраструктура»	«Інтелігенція»*	«Інфраструктура»*
	Кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП	Державні витрати на НДДКР	Кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП
	Частка в обсягах доданої вартості, створеної підприємствами, контрольованими резидентами регіону в інших державах ЄС-28	Реверс частки іноземно контрольованих підприємств у загальній доданій вартості регіону в факторних цінах	Співвідношення обсягу доданої вартості в ЄС-28 як «донора» та «реципієнта» підприємств за іноземним контролем
	Частка прямих іноземних інвестицій суб'єктів регіону в обсягах ПІІ інших держав ЄС-28	Реверс співвідношення припливу ПІІ до ВВП у регіоні	Реверс показників чистого припливу ПІІ у співвідношенні до регіонального ВВП
	Частка середньо- та високотехнологічних продуктів у товарному експорті регіону	Реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону	Співвідношення чистого експорту до ВВП регіону
	Природний полюс (агломерація населення)		

Примітка: * – характеристики параметрів, подані в рис. 3.17.

Джерело: сформував автор.

Всі три субіндекси глокалізації розраховувались як сума нормалізованих значень семи складових показників за період із 2008 р. по 2016 р. Відповідно, діапазон коливання допустимих значень індексу знаходився в проміжку від 0 до 7-ми (однак, максимальне значення, отримане на практиці, для усіх трьох субіндексів становило 5,57). Обмеженням зазначеної методології розрахунку є те, що частина даних доступна виключно на національному рівні (показники «г», «д», «е» із переліку складових субіндексів, окрім «1г»), а отже, значення індексів для периферійних регіонів розвинутих держав будуть дещо завищені (і, відповідно, занижені для інноваційних та креативних регіонів із менш розвинутих держав).

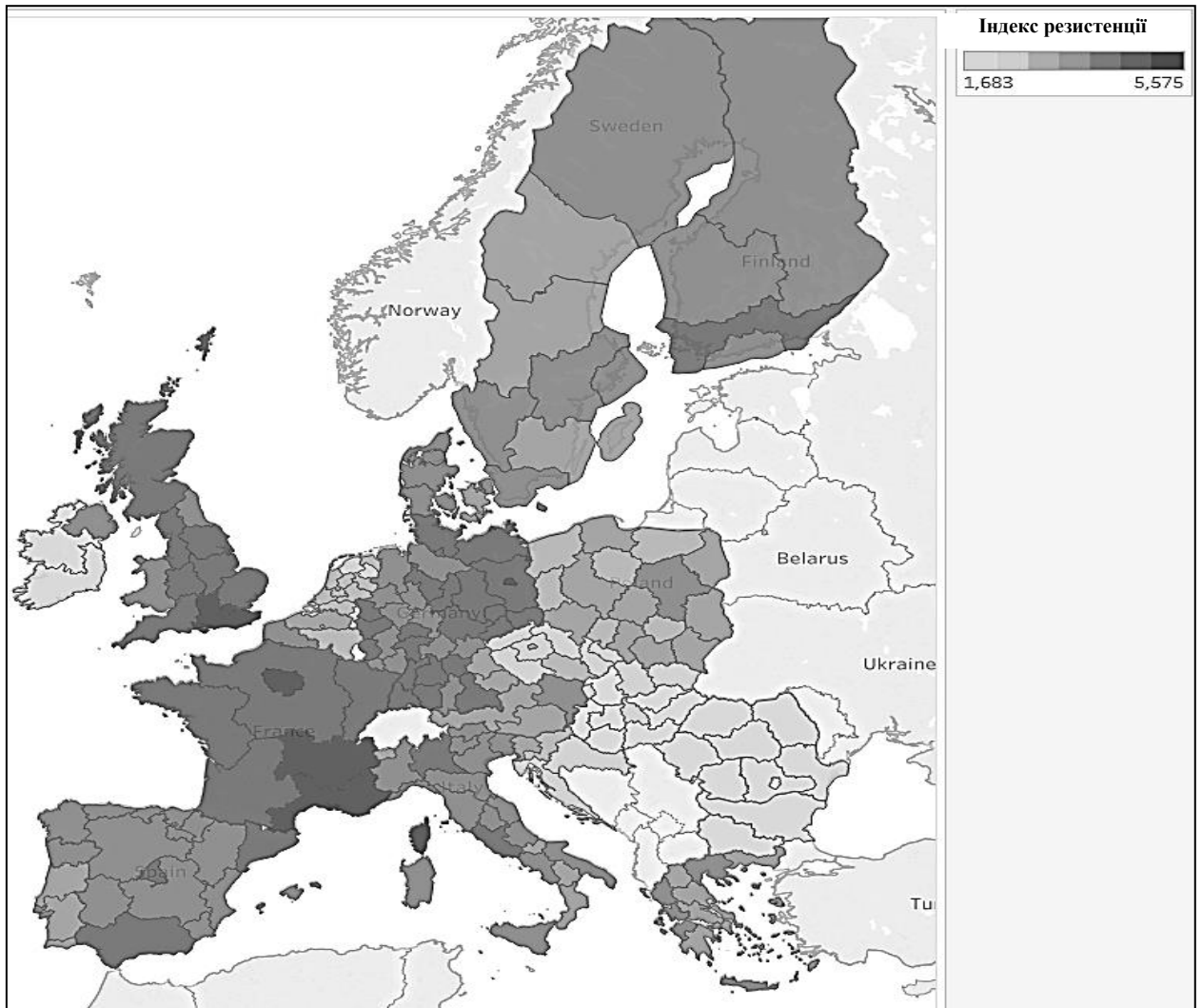
Візуалізацію розподілу значень субіндексу генерування імпульсів глобалізації здійснено на рис. 3.27. Із десяти регіонів із найвищим значенням субіндексу дев'ять знаходяться в Німеччині (DE: 11–14, 21, 25, 71, 91, A2) і один у Франції (регіон Парижа); особливо вирізняються Штутгарт та Верхня Баварія, для яких значення субіндексу перевищують 4,6. Найнижчі значення (менші від 1,0) отримані для регіонів Греції (EL: 42, 51, 53, 54, 61, 64, 65) та Румунії (RO: 21, 22, 41).

Рис. 3.27. Показники субіндексу генерування імпульсів глобалізації для регіонів ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію Tableau 2019.1.

Розподіл регіонів ЄС відповідно до значень індексу резистентії подано на рис. 3.28. Серед регіонів із найбільшою «густиною» для зовнішніх впливів виділяються таксоми Франції (FR: 1, 5-8), Великої Британії (UKI, UKJ), Німеччини (DE: 21, 30, A2); пікові значення субіндексу (понад 5,15) отримані для Парижа, Лондона та Південно-Східної Англії. Найнижчі показники (нижче від 2,0) спостерігались для регіонів Румунії (RO: 12, 22, 31, 41, 42), Угорщини (HU: 22, 31), Ірландії (IE: 01,02), Болгарії (BG3).

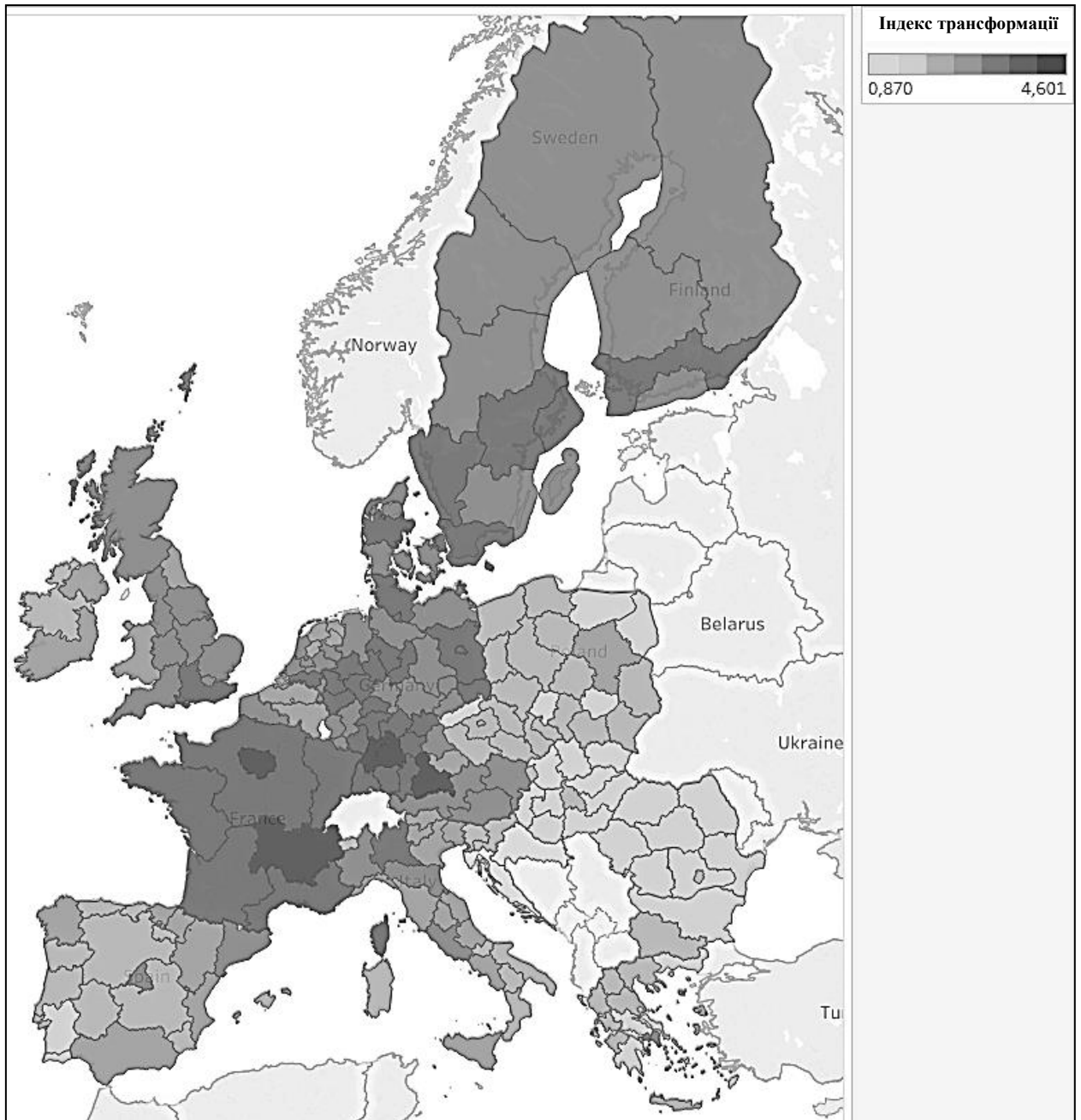

Рис. 3.28. Показники індексу резистентії імпульсам глобалізації для регіонів ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Карту регіонів відповідно до значень субіндексу трансформації наведено на рис. 3.29. Ситуація загалом схожа до попередніх двох субіндексів: домінують регіони Німеччини (DE: 11, 12, 14, 21, 25, 30, A2) та Франції (FR:

1, 2, 7), замикають рейтинг регіони Угорщини (HU: 22, 23, 31, 32), Хорватії (HR: 03, 04), Румунії (RO: 21, 22, 31, 41).

Рис. 3.29. Показники індексу трансформації імпульсів глобалізації для регіонів ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

Отже, незважаючи на доволі відмінну методику розрахунку, між значеннями субіндексів глокалізації спостерігається яскраво виражена лінійна залежність. Особливо це характерно для індексів резистенції та трансформації (табл. 3.8).

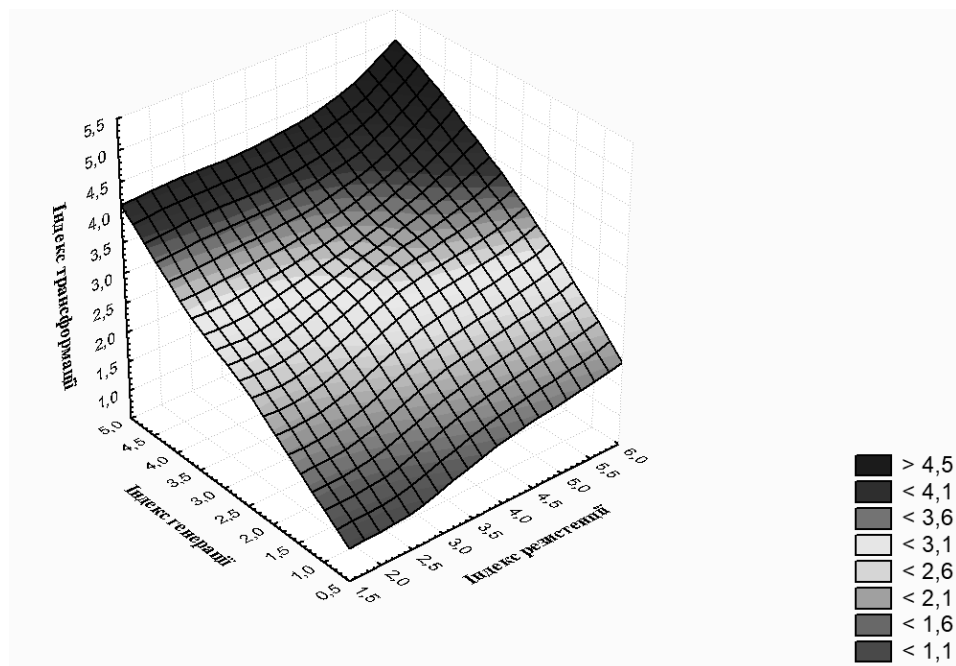
Таблиця 3.8

Матриця коефіцієнтів кореляції (виділено курсивом) та регресійних рівнянь для субіндексів глокалізації

	Середнє значення	Стандартне відхилення	Індекс генерації	Індекс резистентії	Індекс трансформації
Індекс генерації	2,43	1,04	X		
Індекс резистентії	3,78	0,89	<i>0,554</i> <i>y = 0,46x + 2,64</i> <i>R² = 0,31</i>	X	
Індекс трансформації	2,79	0,77	<i>0,891</i> <i>y = 0,65x + 1,20</i> <i>R² = 0,7942</i>	<i>0,745</i> <i>y = 0,64x + 0,34</i> <i>R² = 0,55</i>	X

Джерело: сформував автор.

На рис. 3.30 зображено 3D-графік залежності між значеннями трьох субіндексів глокалізації, у якому середньозважена відстань скорегована за методом найменших квадратів. Помітно, що, незважаючи на доволі лінійний характер взаємозалежності між трьома субіндексами, після перевищення у будь-якого з них значення 4 спостерігається різке зростання показників двох інших індексів. Інакше кажучи, простежується своєрідний ефект масштабу в глокалізаційних процесах.

Рис. 3.30. 3D-графік залежності між значеннями субіндексів глокалізації (середньозважена відстань скореговано за методом найменших квадратів)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *STATISTICA 8.0*.

Пропонована нами методологія розрахунку системи індексів є першою спробою комплексного формального оцінювання процесів глокалізації в економічній літературі. Незважаючи на певні обмеження (пов'язані насамперед із відсутністю частини статистичних даних на регіональному рівні), застосування такого підходу дає змогу проводити порівняльний аналіз як в розрізі усіх регіонів, так і у часовій динаміці для окремих із них.

Проте всю палітру глокалізаційних процесів у регіоні нереально оцінити винятково з допомогою кількісних інструментів та у будь-якому разі їх варто доповнювати якісною оцінкою характеристик локального соціуму.

Висновки до розділу 3

1. Зростаюча інтенсивність процесів урбанізації в окремих частинах світу є підтвердженням того, що просторова концентрація стає все актуальнішою як для фірм, так і для людей. Особливо наглядними були урбанізаційні процеси в менш розвинутих державах, у яких протягом двох останніх десятиліть лівова частка економічного приросту генерувалось у великих містах. Причому до урбанізаційних процесів у менш розвинутих державах залучені як висококваліфіковані й освічені працівники, так і найбільш бідні та малоосвічені верстви населення. Тоді як у Європі та особливо у США урбанізація характеризується насамперед просторовою концентрацією високотехнологічних фірм і високоосвічених працівників.

2. Європейські держави суттєво відрізняються за розподілом зайнятості в залежності від рівня урбанізації. Загальноєвропейською тенденцією є скорочення відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості (у 2017 р. зменшення відносної ваги великих міст у середньому по ЄС становило 4 процентних пункти в порівнянні із 2006 р. і 7 п. п. в середньому по єврозоні). Серед країн із найбільшим скороченням відносної кількості зайнятих у великих містах можна вказати Мальту (-37 п. п.), Грецію (-29 п. п.), Бельгію та Хорватію (-25 п. п.). Лише в 11 із 31 розглянутої держави спостерігався приріст відносної частки зайнятості у великих містах (у Швеції

+14 п. п., Фінляндії +11 п. п.). Натомість частки невеликих міст, околиць та сіл в структурі зайнятості стабільно зростає (відносна вага невеликих міст та околиць: +7 п. п для ЄС та +4 п. п. для єврозони; сіл: +3 п. п. для ЄС та +4 п. п. для єврозони).

3. Неоднорідність регіонів за економічними критеріями також є доволі суттєвою. Так, за показником регіонального ВВП з врахуванням паритету купівельної спроможності домінують французькі (Іль-де-Франс, Рона-Альпи), італійські (Ломбардія, Лаціо, П'ємонт), іспанські (Каталонія, Мадрид, Андалусія) та німецькі (Верхня Баварія, Дюссельдорф, Дармштадт, Штутгарт) регіони; на три порядки нижчими є показники деяких регіонів Фінляндії (Аландські о-ви), Іспанії (Сеута, Мелілья), Португалії (Азорські о-ви), Греції (Північні Егейські о-ви, Іонічні о-ви, Західна Македонія, Епір) та Італії (Валле-д'Аоста). У динаміці більшість регіонів характеризуються позитивним приростом ВВП протягом останнього десятиліття. Серед 7-ми регіонів, середній щорічний приріст ВВП яких перевищив 5%, п'ять знаходилось в Польщі (Мазовецьке, Великопольське, Нижньосілезьке, Малопольське, Поморське воєводства) і по одному із Румунії (Бухарест-Ілфов) та Ірландії (Південь та Схід Ірландії). Із 16-ти регіонів з від'ємним приростом ВВП 13 знаходилось в Греції та по одному в Іспанії (Астурія), Італії (Молізе) та Голландії (Гронінген).

4. Із 2010 р. для оцінки рівня регіонального розвитку Європейською комісією розраховується індекс регіональної конкурентоспроможності (ІРК), який розраховується на основі адаптації методології запропонованої розробниками індексу глобальної конкурентоспроможності в рамках Світового економічного форуму. На відміну від результатів оцінки показників регіонального ВВП, аналіз на основі методології ІРК продемонстрував не таке явне домінування регіонів т. зв. «Блакитного банану» (регіону, що включає Лондон, країни Бенілюксу, Баварію, Ломбардію). Натомість структура виявилась більш поліцентричною із висококонкурентними столицями та метропольними регіонами. Порівнюючи показники ІРК та подушового ВВП

(який не включений у структуру індикаторів ІРК), можна відмітити міцний прямо пропорційний зв'язок між ними (коефіцієнт кореляції становить 0,77). Проте багато регіонів знаходяться осторонь від центральної кривої, що може свідчити про те, що за будь якого рівня економічної ефективності існують можливості (чи загрози) як до вищої, так і до нижчої конкурентоспроможності.

5. Одним із найважливіших факторів, що обумовлює здатність регіону до генерування нових імпульсів глобалізації (в першу чергу завдяки дифузії інновацій), а також до резистенції таким імпульсам та формування системи глокальностей, є аспект регіональної креативності. Для аналізу регіональної креативності використано методологічний підхід, в рамках якого виділяють чотири «і» регіональної креативності (надалі «4-і»): інститути; інтелігенція; інспірація (натхнення); інфраструктура. Здійснено оцінку впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР в структурі регіонального ВВП та показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу на млн. СКС регіонального ВВП. Згідно результатів моделювання приватні витрати на НДДКР є найпотужнішим фактором генерації патентних заявок, дещо меншим за впливовістю але статистично значущим є параметр «Інститутів» як на національному, так і регіональному рівнях. Роль решти трьох параметрів креативності виявилась невеликою та незначущою. Вплив природніх полюсів виявився позитивним, статистично значущим, однак не вирішальним. Хоча, загалом, можна вести мову про наявність ефекту масштабу у креативній та інноваційній діяльності і, відповідно, позитивному впливу природніх полюсів на формування унікальних глокальностей.

6. Для аналізу процесів глокалізації розроблено систему субіндексів глокалізації, які покликані оцінити здатність локації генерувати «імпульс глобалізації», протистояти останньому або модифікувати його відповідно до концептуальної метафори рефракції. Субіндекс генерування імпульс глобалізації є композитом нормалізованих (по шкалі від 0 до 1) найбільш проактивних параметрів регіональної креативності та критеріїв домінування у

потоках капіталів, товарів та розподілу прав власності. Субіндекс резистенції імпульсам глобалізації (т. зв. «густина» регіону) враховує більш пасивні параметрів креативності («Інститутів» та «Інтелігенції»), державної підтримки НДДКР та індикаторів витіснення імпорту іноземних товарів, капіталів та підприємств за іноземним контролем. Субіндекс трансформації імпульсів глобалізації є формальним вираженням здатності регіону видозмінювати властивості вхідних економічних потоків та ставати їх «модифікаторами» чи «підсилювачами».

Основні результати дослідження опубліковано в: [95, 231, 397, 488–494].

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФУНДАМЕНТ СТРАТЕГІЙ ГЛОКАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЮСІВ В ЄВРОПІ

4.1. Принципи політики подолання просторових дисбалансів в ЄС

Стратегія формування полюсів зростання / розвитку належить до підтипу програм територіального (включаючи регіонального та міського) розвитку. Варто відмітити, що протягом останніх десятиліть відбувається кардинальне переосмислення ролі, характеру та завдань територіальної економічної політики. Така зміна уявлень суб'єктів регіональної і місцевої політик відбулась насамперед через суттєві структурні зрушення світової економічної системи викликані процесами глобалізації, що привело до переоцінки постулатів традиційної територіальної політики.

Економічна політика втілена як на регіональному, так і на місцевому рівнях доволі часто ставить перед собою ключову мету – покращення привабливості окремих територій в якості локацій для інвестиційних процесів, зокрема зазначене стосується менш розвинутих регіонів/районів. Проте ключовою відмінністю між політикою регіонального розвитку і політикою регенерації міст є те, що сектори промисловості, на які орієнтується політика регіонального розвитку суттєво відрізняються від тих, на які націлена міська політика. Ті сектори, які найбільш чутливі до ефекту масштабу та впливу цінових коливань, переважно некритично пов'язані із типовими ринками нерухомості і сектором землеустрою, а радше належать до сфер виробництва і розподілу, або ж відносяться до сфери комерційних послуг, основою яких є здійснення багаточисельних стандартизованих рутинних операцій.

Традиційна політика територіального розвитку для досягнення вищезазначеної мети ініціює пом'якшення або зміну інституційного і законодавчого середовища у цільовій локації. Однак вплив такої політики буде неоднозначним як на функціонування різнотипних секторів, так і на ефективність регіонів із різним рівнем розвитку. Слід враховувати, що локально-орієнтована політика частково або повністю імплементується за

рахунок коштів державних фондів і зазвичай спрямовується на допомогу відстаючим регіонам. При цьому особливо важливим є аспект соціальних граничних витрат і вигод, тобто критичним є врахування позицій тих локацій, котрі не отримують зазначене державне фінансування.

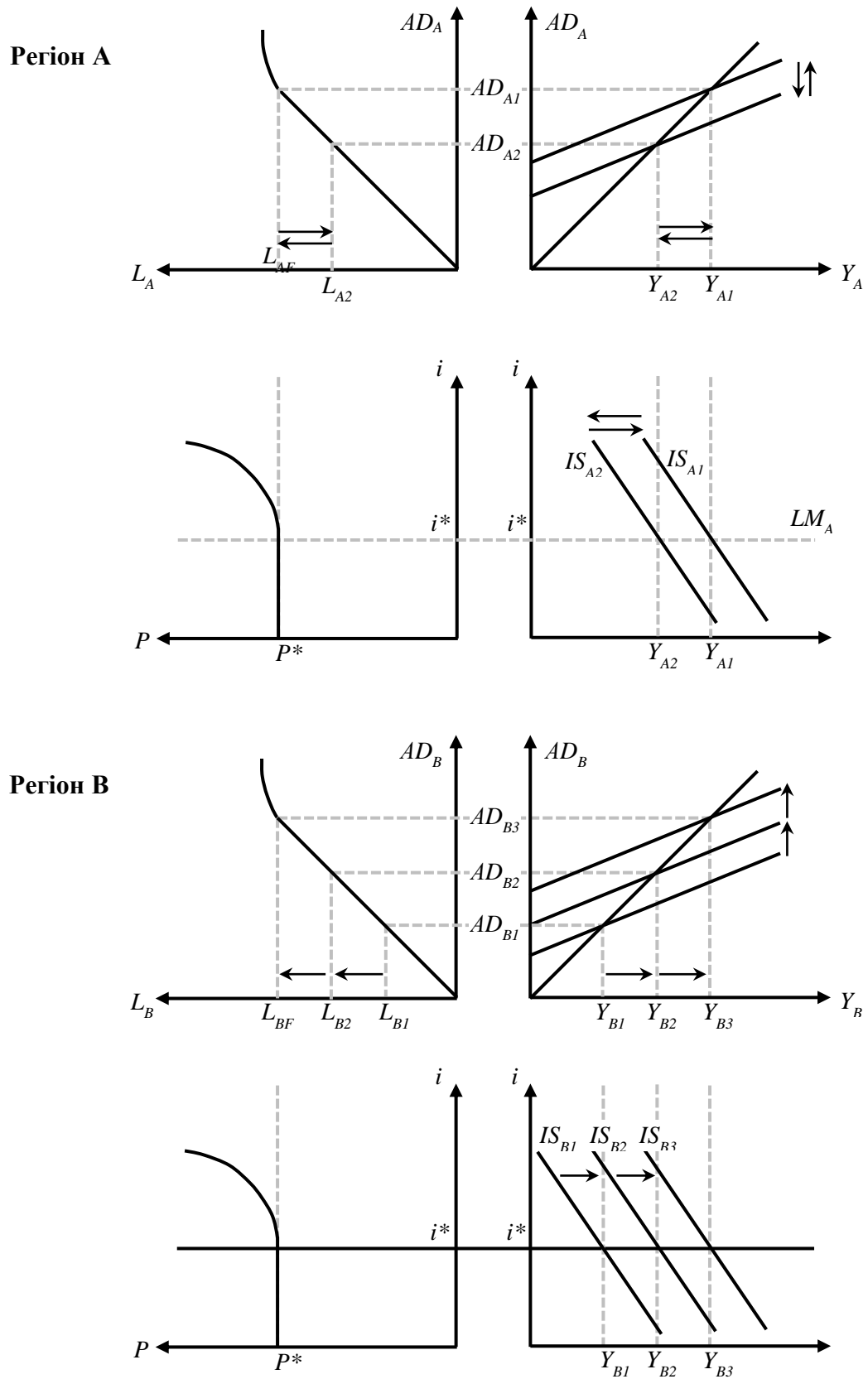
Найбільш звичним типом регіональної політики є політика регулювання пропозиції (англ. «*supply-side policy*»), в рамках котрої здійснюється вдосконалення середовища для локальних інвестицій за рахунок підвищення якості залучених факторів виробництва. У контексті глокалізаційного фокусу нашого дослідження варто відмітити, що особливий акцент у політиці регулювання пропозиції робиться на локаційно специфічних факторах виробництва. В умовах глобалізації міжрегіональних потоків, при якій лєвова частка капіталу та робочої сили є мобільними, по справжньому специфічними локальними факторами можуть вважатись лише природні ресурси, земля, інфраструктура на місцях і вузький немобільний сегмент ринку праці. Враховуючи, що за допомогою інтервенцій уряду зазвичай неможливо вплинути на розміщення природних ресурсів, прерогативою регіональної політики переважно є покращення якості і різноманіття локальної інфраструктури та субсидування ринку праці з метою підвищення кваліфікації чи перекваліфікація місцевих робітників. Розглянуті фактори загально непрямо впливають на зменшення витрат на залучення локальних ресурсів. Існують також альтернативні варіанти прямого зменшення витрат на залучення ресурсів. Наприклад, поєднання прямих та непрямих підходів стимулювання імпорту інвестицій часто здійснюється при створенні різного роду «підприємницьких зон», у межах яких імплементуються рентні субсидії, локальні податкові знижки, субсидування земельних зборів, меліорації і конверсії земельних ділянок або інфраструктурне забезпечення території [495]. Сьогодні такі інструменти територіальної політики часто комбінуються із різними фінансовими інструментами, які дозволяють регіональним та місцевим владним структурам отримати доступ до джерел капіталу для компенсації недоотриманого податкового доходу із

«підприємницьких зон» – т. зв. податкові інкрементальні фінансові схеми (англ. «TIF»). Хороший огляд світового досвіду застосування систем та підходів до регіонального планування наводиться в дослідженнях А. Фалуді [496], Е. Зельцера і А. Карбонелла [497], Ж.–Ж. Кнаапа і співавторів [498].

Концептуальна схема макроекономічного ефекту традиційної регіональної політики наведена на рис. 4.1, на якому моделюється ситуація у регіонах A і B , перший з яких є успішним та характеризується повною зайнятістю, тоді як другий – депресивний із високим рівнем недобровільного безробіття. Верхні чотири графіки на рисунку візуалізують ситуацію для прогресивного регіону A : при регіональному доході Y_{AI} формується такий рівень сукупного попиту, що повна зайнятість в регіоні досягається за умов залучення робочої сили L_{AF} . При певному рівні процента i^* (який просто гарантує, що рівень цін залишатиметься на постійному рівні P^*) для забезпечення повної зайнятості і формування сукупного попиту Y_{AI} необхідно виконати інвестиційну програму IS_{AI} . Іншими словами, в успішному регіоні повна зайнятість досягається без стимулювання локальної інфляції. Разом із тим у депресивному регіоні B за рівня процента i^* інвестиційна програма IS_{BI} є недостатньою для підтримки сукупного попиту Y_{B3} (підтримується лише на рівні Y_{BI}) та повної зайнятості L_{BF} (підтримується лише L_{BI}). При умові, що міжрегіональні міграційні потоки є не настільки інтенсивними, щоб оперативно врівноважити регіональні ринки робочої сили, а рівень процента не може бути меншим i^* , ситуація залишатиметься невизначеною.

У контексті вищезазначеного варто пояснити чому процент підтримується на рівні i^* . Однією із особливостей взаємопов'язаних міжрегіональних економік є те, що зростання цін в одному (типово більш динамічному) регіоні може дуже швидко транслюватись на інші регіони. А отже, національний монетарний суб'єкт не допускатиме зниження облікової ставки заради недопущення надмірної інфляції в сфері нерухомості та на ринку праці в успішному регіоні (хоча депресивний регіон значно виграв би

від такого зниження). Тобто успішний регіон стає обмежувачем розвитку (т. зв. «*bottleneck region*») для депресивного.

Рис. 4.1. Макроекономічні ефекти традиційної регіональної політики
Джерело: за Ф. МакКанном [87], с. 352.

Однак регіональна політика може виправити зазначену ситуацію переспрямувавши частину попиту із успішного району у депресивний шляхом застосування вищезгаданих субсидій в останньому або певних обмежень в першому (наприклад, через планування використання земельних ділянок). Переспрямування попиту проявляється у більш інтенсивних інвестиційних потоках та міграції фірм із регіону A у регіон B – графічно цей процес візуалізується через зміщення кривих IS_{A1} до IS_{A2} для регіону A та IS_{B1} до IS_{B2} для регіону B . Зменшення інвестиційних потоків приводить до скорочення доходу (Y_{A2}) і сукупного попиту (AD_{A2}), а також до появи безробіття (L_{A2}) у регіоні A . Відповідно у регіоні B завдяки зміщенню кривих IS_{B1} до IS_{B2} спостерігатиметься зростання доходу (Y_{B2}), сукупного попиту (AD_{B2}) і рівня зайнятості (L_{B2}). Скорочення кількості зайнятих в регіоні A ($L_{AF}-L_{A2}$) ідентичне приросту зайнятої робочої сили в регіоні B ($L_{BF}-L_{B2}$), через що рівень локальних цін в регіоні A не підпадає під вплив процесів зміни інвестицій в обох регіонах. Більш того сукупний попит в обох регіонах тепер може розширяться (до AD_{A1} та AD_{B2} відповідно) не провокуючи інфляцію в регіоні A . Тобто переспрямування інвестицій з одного регіону в інший дозволило досягнути рівня сукупного попиту, який відповідав би повній зайнятості, не стимулюючи інфляцію в домінуючому регіоні-обмежувачі. А отже, завданням регіональної політики повинно бути уникнення проблем численних регіонів-обмежувачів викликаних різними рівнями притоку інвестицій у ситуаціях, в яких спільна міжрегіональна ставка процента задана наперед відповідно до умов попиту у прогресивному регіоні. Тому, якщо регіональна політика впроваджується успішно, її чистим результатом повинен бути прояв ефекту переспрямування у супроводі із ефектом макроекономічної експансії в усіх регіонах при збереженні стабільного монетарного режиму. При забезпеченні цих трьох результатів регіональна політика не приводить до ефекту витіснення (англ. «*crowding out*»).

У попередніх частинах роботи ми розглядали наскільки динамічним та різновекторним став розвиток теорії територіального розвитку протягом

останніх десятиліть. Однак практика територіальної (і особливо регіональної) політики залишається доволі консервативною. Особливо це стосується менш розвинутих держав, у яких інтервенції уряду на національному та регіональному рівнях зводяться переважно до стимулювання класичних полюсів зростання в стилістиці уявлень економічних шкіл 1950–60-х рр. Відповідно практика політики територіального розвитку у менш розвинутих державах здійснюється переважно в рамках традиційної школи і направлена майже виключно на будівництво доріг та забезпечення інших типів інфраструктури. При цьому практично не беруться до уваги соціальні та середовищні наслідки впровадження таких інструментів, ігнорується площина комплексної взаємодії між економічною географією і переливом знань, а також проблеми інституційного втілення зазначених аспектів.

Заради справедливості варто відмітити, що в розвинутих державах до 2008 р. регіональна політика також не вирізнялась особливою різноманітністю. Типово така політика організовувалась за низхідним ієрархічним принципом та розроблялась на національному рівні. Основною метою політики було стимулювання фірм до розміщення у більш відсталих регіонах через механізми субсидування та податкових канікул. Причому політика розвитку територій здебільшого вирізнялась секторальним характером, тобто здійснювалось стимулювання релокації у тих галузях, які вважались найбільш придатними для ініціації розвитку в окремих регіонах. Що стосується політики міського розвитку, то в розвинутих державах акцент здебільшого робився на процесах соціального облагородження (т. зв. «джентрифікації»), районного зонування та заборон на експлуатацію землі. Проте аспект дистрибуції при цьому практично повністю ігнорувався, незначна увага приділялась лише питанням впливу зміни локальних інститутів / владних структур на соціальну когезію / сегрегацію при проведенні політики міської ревіталізації.

Такий стан речей у реальній політиці залишався незмінним протягом трьох десятиліть, незважаючи на суттєвий прогрес теоретичної та аналітичної

складової в царині територіальної економіки. Однак протягом останніх років почали спостерігатись суттєві зрушення, які викликані насамперед двома групами чинників:

1. Глобальна фінансова криза 2008-го р. та викликані нею економічні турбуленції, котрі стали проявом слабкості економічного регулювання, координації і управління численних тогочасних економічних систем, а також свідченням того, що переваги політики в стилі «Вашингтоського консенсусу» (насамперед ринкова дерегуляція та чітка детермінація прав власності) можуть бути нівельовані для окремої держави через трансмісію шоків у глобалізованій економіці;

2. Публікація протягом 2009–2010-х рр. п'яти фундаментальних звітів, які аналізували роль, характер і доцільність різних типів регіональної політики розвитку:

- «Звіт по світовому розвитку» Світового банку [499];
- Звіт комісара ЄС Ф. Барки «Порядок денний реформованої політики когезії» [500];
- Звіт ОЕСР «Як зростають регіони» [501];
- Звіт ОЕСР «Регіони мають значення» [502];
- Звіт локального розвитку Андської корпорації розвитку [503].

Усі зазначені п'ять звітів аналізують приблизно однакові аспекти, однак приходять до кардинально відмінних практичних рекомендацій. Після публікації звітів практики регіональної економіки розділились на два табори відповідно до своїх поглядів:

1. Прихильники т. зв. «просторово сліпого» підходу (англ. «*space-blind approach*»), який був рекомендований у звіті Світового банку⁷⁰;

2. Прихильники «місцевого підходу» (англ. «*place-based approach*»), за який ратували решта чотири звіти.

---

⁷⁰ Схожі рекомендації зустрічаємо також у більш ранньому «Порядку денному щодо зростаючої Європи» за 2004 р, який проте був більш секторально орієнтованим [504].

Основна ідея сучасного просторово сліпого підходу полягає в тому, що агломерація приводить до зростання продуктивності, а отже, лейтмотивом оптимальної політики розвитку повинно бути стимулювання міграції факторів виробництва до більших та густо заселених регіонів. Разом із цим фахівці Світового банку відмічають існування дихотомічного конфлікту між «процвітанням місць» і «процвітанням людей». Відповідно, політика із акцентом на всебічний розвиток окремих регіонів автоматично приводить до стримування процесів міграції факторів, працюючи цим самим проти інтересів суспільства в цілому.

За своєю суттю просторово сліпий (або просторово нейтральний) підхід є продовженням неокласичного підходу до регіональної політики, за якого урядові інтервенції повинні мінімалізуватись. На думку прихильників підходу політичні суб'єкти не мають найменшого уявлення про те, якою повинна бути ефективна структура розміщення факторів виробництва [505]. Натомість розмір заплат та віддачі від капіталу повинні детермінуватись невидимою рукою ринку. Урбанізаційні процеси у менш розвинутих державах відбуваються за тим же сценарієм, котрий пройшли розвинуті держави у попередніх цивілізаційних епохах (модель В. Ростоу [38], про яку ми згадували в п. 1.1), а отже, питання регіональної конвергенції не може розглядатись до того часу, поки не будуть максимізованими економічне зростання та національний добробут (які апріорі приводять до регіональної незбалансованості та формування полюсів). Ключовим посилом звіту Світового банку [499] є твердження про те, що будь-які спроби політиків стимулювати розвиток економічно слабших регіонів всупереч процесам концентрації та поляризації, неминуче приведе до підриву засад національного зростання і благополуччя та пролонгації бідності.

На противагу традиційній регіональній політиці Світовий банк пропонує імплементацію т. зв. «3-D розвитку» на основі трьох «опорних стовпів»: щільності, відстані та розриву (англ. «*density, distance, division*»). Причому кожному «*D*» відповідає окрема «*I*»-площина основних цільових політичних

акцентів: інститутів, інфраструктури й інтервенцій. Загальна логіка рекомендацій виглядає наступним чином:

– відносно наряду щільності населення, Світовий банк рекомендує організувати розподіл інститутів таким чином, щоб досягти підвищення інтенсивності агломераційних процесів у регіонах із недостатньою концентрацією;

– щодо аспекту відстані – пропонується розвивати інфраструктуру транспорту та зв'язку;

– стосовно подолання інституційних чи управлінських «розривів» – основною рекомендацією є застосування цільових інтервенцій за просторовою ознакою.

Варто відмітити, що згідно просторово сліпого підходу, агломерацію доцільно інтенсифікувати навіть із врахуванням негативних моментів пов'язаних із формуванням різного роду депресивних околиць, деградації навколишнього середовища і т. п., котрі вважаються неминучим і тимчасовим явищем моделі розвитку за В. Ростоу [38].

Прихильники ж місцевого підходу стверджують, що механізм розвитку територій (як міст, так і регіонів) – це не просто функція просторової міграції виробничих факторів. Натомість акцент здійснюється на характері коеволюційних взаємовідносин інститутів у процесі переміщення факторів. Основним посилом чотирьох вищевказаних звітів присвячених місцевому підходу є важливість локального контексту для розвитку, а також те, що саме взаємовідносини між інститутами, суб'єктами влади і власне географією формують т. зв. «відчуття місця» [506] та визначають потенціал розвитку як окремо взятого регіону, так і навколишніх територій. У сучасній термінології «відчуття місця» включає в себе всі аспекти соціального [275], культурного [507], креативного [117], підприємницького [508] та інституційного капіталу, які є специфічними для окремого місця. Всі вказані елементи у поєднанні із людським капіталом формують характер та життєздатність локації, а також добробут її жителів. Завданням регіональної політики при

цьому повинно бути налагодження ефективної мобілізації локальних особливостей для максимізації місцевого економічного потенціалу регіону. Тобто, в контексті мети нашого дослідження, варто відмітити, що за своєю суттю місцевий підхід є втіленням принципу глокалізації на політичному рівні. Слід відмітити, однак, що вузьким місцем підходу є недостатня увага аспектам міжрегіональної конвергенції.

Місцевий підхід сьогодні домінує серед принципів політики територіального розвитку розвинутих держав (особливо на ньому акцентують держави-члени ЄС). Порівняння традиційного та сучасного підходів до регіональної політики наведено в табл.4.1.

Таблиця 4.1

Порівняння традиційного та сучасного підходів до регіональної політики

	Традиційна регіональна політика	Сучасна регіональна політика (місцевий підхід)
Ціль	Компенсація тимчасових локаційних відстаючим регіонам недоліків	Акцент на незадіяному потенціалі усіх регіонів для стимуляції розвитку усіх регіонів
Об'єкт інтервенцій	Адміністративні одиниці	Функціональні економічні зони
Стратегія	Секторальний підхід	Інтегровані проекти розвитку
Інструменти	Субсидії та державна допомога	Суміш <i>hard</i> -капіталу (інфраструктура) та <i>soft</i> -капіталу (ділова підтримка, доступність кредитів, системи нетворкінгу)
Суб'єкти	Центральний уряд	Багаторівневість урядування включаючи різні сектори та рівні місцевого, регіонального та національного врядування у співпраці із приватними та громадськими структурами

Джерело: ОЕСР.

Як бачимо традиційний підхід до регіональної політики втілюється в рамках національної архітектури, при якій уряд приймає рішення про надання субсидій, а також він визначає які сектори чи фірми отримуватимуть субсидії. Регіональні та місцеві органи влади при цьому не виконують особливих

функцій, окрім представлення інтересів та захисту прав місцевих об'єктів субсидування. І навпаки, сучасна політика територіального розвитку за принципами місцевого підходу націлена на створення сприятливої інституційної системи взаємодії між центральними і локальними органами влади, а також між державними, приватними і громадськими акторами. Основною метою при цьому є формування політики на основі експлуатації локальних вмінь, досвіду і можливостей задля стимулювання процесів ендогенного локального розвитку територій. Більш важливим є те, що в процесі імплементації політики генерується сукупність суспільних товарів, які відповідають особливим потребам території, залучаючи при цьому якомога більше локальних учасників. При цьому посилюється транспарентність політичних намірів і цілей, покращується якість моніторингу та оцінки результатів.

Локальні інтервенції є найбільшою перевагою місцевого підходу, оскільки вважається, що тільки місцеві актори володіють специфічними знаннями для досягнення бажаних і планових політичних цілей. Однак пошук локальних політичних рішень не вважається монопольним правом місцевих суб'єктів влади. Пріоритетом місцевого підходу повинно бути пошук найбільш адекватних комбінацій локально-центрального інструментів та створення спільно координованих систем територіального розвитку. Р. Зоелік [509] стверджує, що такий тип інтервенцій може розглядатись як «*crowding in*» інвестиції (із ефектом привнесення) на противагу до просторово сліпого підходу, прихильників котрого часто звинувачують у стимулюванні «*crowding out*» інвестицій (із ефектом витіснення).

Прихильники місцевого підходу попереджають про недопустимість застосування стилізованих агломераційних теорій економічної географії в якості орієнтирів для практичної імплементації. Ми уже відзначали, що звіти ОЕСР вказують на значну і зростаючу роль регіонів, які не є полюсами, в економічному розвитку багатьох держав [501, 502]. Загалом статистичні дані по міських, сільських та проміжних регіонах держав ОЕСР не демонструють

суттєвих відмінностей у схильності до випереджуючого чи відстаючого зростання, а швидше знаходяться в паритеті із національними індикаторами поступу. Економічне зростання держав ОЕСР не залежить лише від успішності міст, а самі переваги агломерацій у багатьох розвинутих державах стають розмитими [510]. Навіть у випадку Китаю динамічне регіональне зростання радше спричинене децентралізованою системою урядування, а не просто розміром міст [511] (особливо при цьому варто звернути увагу на розуміння локально-центральної взаємності урядування).

Із перспектив місцевого підходу, просторово сліпий підхід видається нереалістичним, оскільки при ігноруванні взаємності між географією та інституціями неможливо виокремити фактичний вплив просторово нейтральної політики. Однак очевидним є те, що просторово сліпий підхід таки проявляється у численних просторових ефектах, частина із яких буде небажаними і не планованими, що підриває цілі самої політики. Тоді як місцевий підхід направлений на своєчасне усунення негативних ефектів відповідно до локальних потреб регіону. При цьому ініційовані коротко- та середньострокові трансформації можуть суттєво скорегувати довгострокові результати.

Сучасна регіональна політика ЄС є прикладом імплементації місцевого підходу на практиці. Однак еволюція центральної ідеї стратегії відбувалась доволі поступово і здійснювалась відповідно до двох ключових аспектів: поточних політичних викликів пов'язаних із поглибленням і розширенням інтеграційних процесів; розвитком теоретичних концепцій регіонального поступу і їх емпіричної перевірки (рис. 4.2).

Сутність європейського місцевого підходу можна розкрити через чотири основні критерії:

1. Експлуатація ендогенності та специфічності у процесах регіонального розвитку.
2. Позиціонування регіонального різноманіття як переваги.

3. Наголос на зв'язках та нетворкінгу, а також на взаємовідносинах акторів і території.

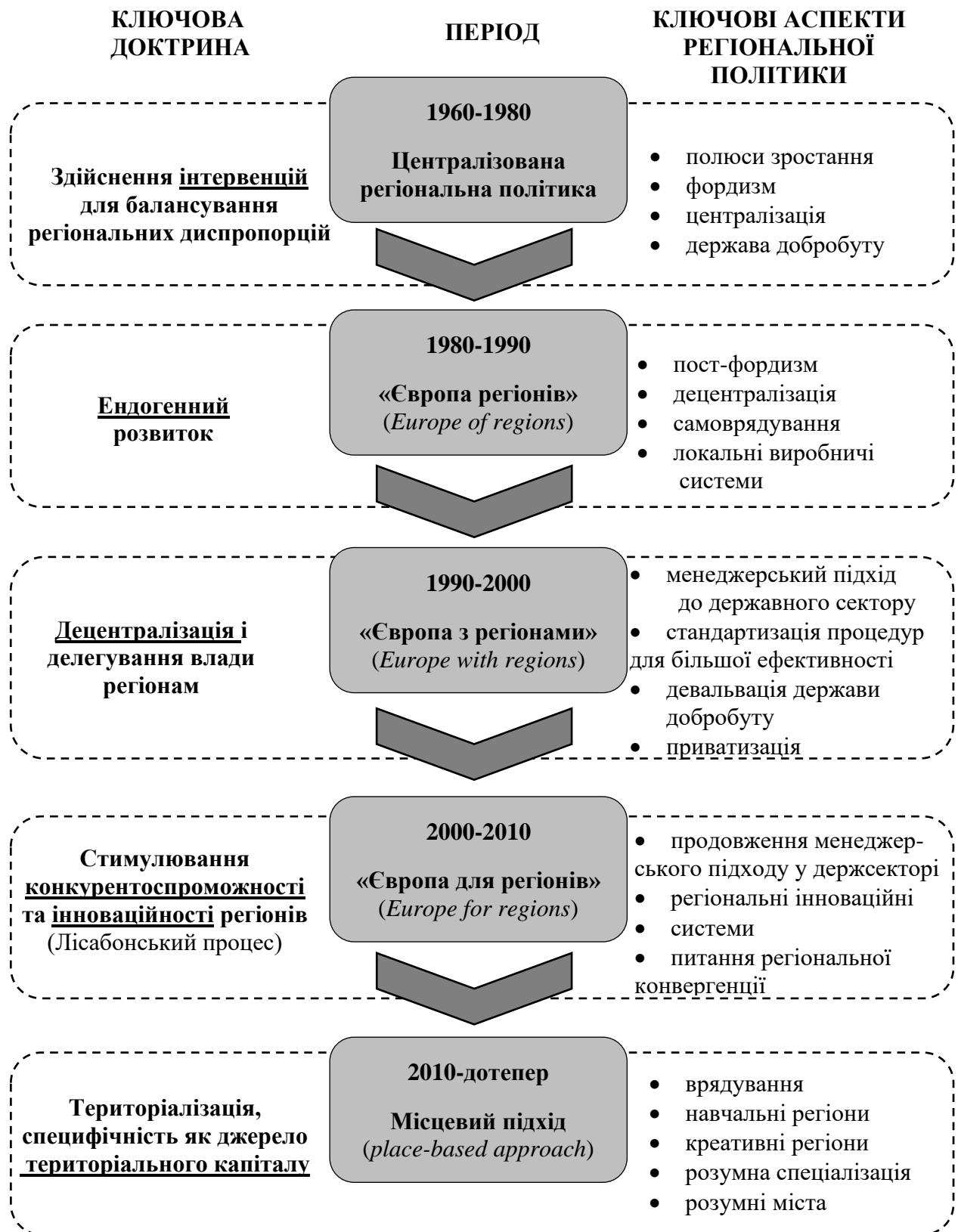

Рис. 4.2. Зміщення територіальної політики ЄС до місцевого підходу

Джерело: сформував автор

4. Диференціювання територіальної політики розвитку – адаптація її до специфічних територіальних умов і делегування влади органам самоврядування.

Для оцінки наявності та способу застосування місцевого підходу у територіальній політиці ЄС варто виділити декілька більш емпіричних параметрів:

- наявність стратегічних інтегрованих рамок;
- завдання політики;
- просторовий акцент інтервенцій;
- стан багаторівневого врядування;
- підхід до обліку та навчання [512].

Так, наявність стратегічних рамок повинно гарантувати інкорпорацію політик окремих регіонів із власним територіальним впливом до національної стратегії, що повинно забезпечувати послідовність та узгодженість політики, включення різнорівневих активностей, диверсифікованих акторів та територій. Особливістю європейської політики останніх 15 років є практично повна відмова від індивідуальних регіональної допомоги та інфраструктурних інструментів на користь ширшого набору інтервенцій, які неминуче включають спроби впливу на територіальний вимір секторальної політики. Характерними прикладами є політика скандинавських держав – Фінляндія та Швеція поставила вимогу врахування регіональних аспектів суб'єктам секторальної політики. Аналогічна ситуація спостерігається у Франції (за координаційного посередництва міжміністерської національної агенції розвитку конкурентоспроможності територій *DIACT*) та Італії (в структурі нової унітарної регіональної політики).

Однак національні стратегічні рамки до останнього часу були відсутні у більшості європейських держав. Серед винятків можна вказати лише Німеччину, що публікує щорічний рамковий план із 1969 р., та Нідерланди, які кожні чотири роки публікують «білі книги» пріоритетів просторового розвитку. На початку 2000-х рр. Данія і Фінляндія також розробили власні

національні стратегічні положення відносно орієнтирів регіонального розвитку. Серйозні зрушення у даному напрямку були викликані необхідністю держав-членів ЄС розробляти національні стратегічні реферальні рамки як елемент процесу ініціювання системи алокації фінансування відповідно до політики когезії ЄС. Будучи запровадженою у 2006 р. політика когезії заклала нормативну основу процесу розробки національних стратегій регіонального розвитку (для більшості держав такі стратегії формувались вперше), а також посилення стратегічної координації. Такий підхід до регіональної політики продемонстрував змішані результати. З одного боку, безумовно відбувалось стимулювання стратегічного планування та ініціювалось обговорення ключових пріоритетів, однак, в той же час, практична імплементація стратегій часто була проблемною. Зокрема складно давалось подолання бар'єрів із секторальними інститутами, особливо на національному рівні.

Наступною важливою зміною в підході було зміщення політичних завдань, які поступово перерозподілились із блоку традиційної політики, що полягала у зменшенні міжрегіональних дисбалансів через інструменти перерозподілу. Натомість акцент починає робитись на промоції економічного зростання та підвищенні регіональної конкурентоспроможності через такі фактори як інновації, продуктивність, підприємництво та вміння. Тенденція була посилена на пан'європейському рівні через політичні пріоритети в рамках т. зв. Лісабонського порядку денного, що об'єднував широкий спектр активностей спрямованих на розвиток знань і інновацій, ділового середовища і ринку праці, для яких політика когезії ЄС стала ключовим інструментом. Цікаво, що чимало регіональних політик націлені на збереженні окремих аспектів традиційної політики, пов'язаних із конвергенцією та принципами вирівнювання. Зокрема в Німеччині та Іспанії на конституційному рівні закладено зменшення диспропорцій, а в Франції, Великій Британії, Скандинавських країнах бюджетна алокація та спеціалізовані заходи для окремих регіонів обґрунтовуються їх тривалим історичним відставанням.

Теоретичні доробки присвячені місцевому підходу також підкреслюють зміну просторового фокусу політики місцевого підходу. Так, наголос здійснюється на тому, що основними полюсами, на котрих базується регіональний потенціал є: міські центри та міста-регіони (Велика Британія), просторові економічні мережі між містами та сукупність зв'язків місто-село (Швеція). Прикладами об'єктів застосування політики на стику різних просторових вимірів є субрегіони (Німеччина), мульти-регіональні ініціативи («Північний шлях» у Великій Британії, угода між кантонами Швейцарії) чи міжмуніципальна співпраця (Нідерланди, концепція сільських країв *raus* у Франції). Однак у багатьох випадках географія національної регіональної політики суттєво не трансформувалась; нові простори регіонального розвитку часто є дрібними за масштабами та експериментальними, а історичні адміністративні райони продовжують забезпечувати географічні параметри здійснення інтервенцій. Більш важливими є ініціативи впровадження територіальної співпраці в ЄС на пан'європейському рівні, завдяки яким протягом останніх 15 років вдалось сформувати загальноєвропейський простір сприяння транскордонним, міжрегіональним та міжнаціональним взаємовідносинам.

Невід'ємною частиною розвитку місцевого підходу є перехід до багаторівневого врядування. Традиційну модель політики регіонального врядування, яка здійснюється переважно або виключно через центральний уряд, частково витіснила система врядування на основі як суб-національних, так і пан'європейських органів влади. Такі зміни включають більш комплексний набір вертикальних та горизонтальних відносин різного територіального рівня, включаючи урядових та неурядових акторів. «Європеїзація» регіональної політики є особливо очевидною при аналізі впливу інструментів, що модифікують масштаб державного впровадження субсидій підприємствам чи залучення іноземних інвестицій. Зазначені процеси також проявляються у зростаючому (із 1988 р.) впливі політики

когезії, яка суттєво вплинула як на зміст, так і на стиль управління національною регіональною політикою.

Сучасний тренд в регіоналізації вирізняється поєднанням деволюції і деконцентрації процесу прийняття рішень та передачею відповідальності на рівень регіонів і локацій – особливо це яскраво виражено у Фінляндії, Франції, Італії, Польщі, Швеції і Великій Британії. Безперечно, ключовою особливістю місцевого підходу є мобілізація локальної свідомості і преференцій через відповідні інститути з метою децентралізованого реагування локально специфічним викликам економічного розвитку з допомогою спеціалізованих, інтегрованих та стратегічно обумовлених інструментів на регіональному чи місцевому рівнях. Деволюція привела до створення нових регіональних правлінь і рад; створені також нові агенції та інші структури, які дозволяють регіонам розвивати чи адмініструвати власні стратегії.

Слід однак врахувати, що багаторівневе врядування детермінується доволі відмінними конституційними і законодавчими регулятивними середовищами, а також диверсифікованою інституційною структурою європейських держав. У Бельгії, наприклад, практично вся відповідальність за економічний розвиток делегована регіонам. Високий рівень регіональної автономії притаманний також іншим федеративним державам: Австрії, Німеччині, Швейцарії. Більшість ж представників « нової Європи », навпаки, характеризуються порівняно низьким рівнем суб-національного залучення до політики регіонального розвитку. У деяких державах регіоналізація передбачає, що центральний уряд зберігає сильний вплив через регіональні офіси чи відомства (Франція, Фінляндія, Великобританія). Існують також випадки згортання тенденції до децентралізації в останні роки (Ірландія, Нідерланди).

Зростаюча широта (охоплення політичних секторів) та глибина (між рівнями політики) регіональної політики передбачає зростання кількості залучених суб'єктів, що потребує посиленої координації між ними та різнорівневими адміністративними сторонами. Здійснювати горизонтальну

координацію на регіональному рівні стало легше з часом, оскільки регіональні програми (розроблені колективно регіональними акторами) стали більш звичними насамперед завдяки принципу партнерства, що впроваджувався в рамках Європейської політики когезії. І навпаки, координація на національному рівні суттєво ускладнилась, оскільки національні секторальні інститути часто не бажають залучатись до регіональних пріоритетів розвитку. Механізм національно-регіональної координації в Європі здійснюється за декількома сценаріями:

- через неформальний діалог (Австрія, Німеччина, Швеція);
- за посередництвом програм та проектів із національним співфінансуванням (Данія, Франція);
- вимогою включати національні пріоритети до переліку об'єктів регіональних фінансових інтервенцій (Фінляндія, Нідерланди);
- шляхом контрактних угод (Велика Британія) [512].

Знову ж таки, одним із найбільш продуманих принципів міжрівневої координації застосовується при впровадженні європейської політики когезії, що передбачає розробку узгоджених програмних угод (включаючи умови та стимули) між Європейською Комісією та окремими національними чи регіональними урядами.

Завершуючи, слід відмітити, що місцевий політичний підхід вимагає перманентних підзвітності та навчання. Зазначене стосується як обговорення предмету розробки та очікуваних результатів, так і етапу реалізації та контролю. Такий підхід дозволить забезпечити транспарентність прийняття рішень щодо пріоритетів та алокації ресурсів. Враховуючи невизначеність складних пакетів заходів, в яких беруть участь різні партнери, місцевий підхід також вимагає схильності акторів до ефективного вивчення політики. Починаючи із ранніх ініціатив у декількох державах, місцевий підхід за останні 15 років став пан'європейським мейнстримом регіональної політики, а основним рушієм змін стало проведення політики згуртованості в ЄС.

4.2. Європейська політика територіального розвитку: баланс локальних, національних і пан-європейських інтересів

Практична імплементація моделі полюсів та осей розвитку в Європі знаходила своє відображення в рамках доволі численних програм та прототипів просторового районування: уявлення про «блакитний банан» (вісь Лондон-Амстердам-Брюссель-Франкфурт-Цюріх-Мілан) та «золотий банан» / «сонячний пояс» (вісь присередземноморських територій на відрізку Валенсія-Генуя), поступово доповнювалось ідеями про Європу як «будинок із сімома квартирами» (англ. *'House with seven apartments'*) чи як «зелене гроно винограду» (англ. *'Bunch of Grapes' / 'Green Grape'*). Візуальне уявлення про згадані полюси міжнародного рівня (мега-полюси) проілюстроване на рис. 4.3.

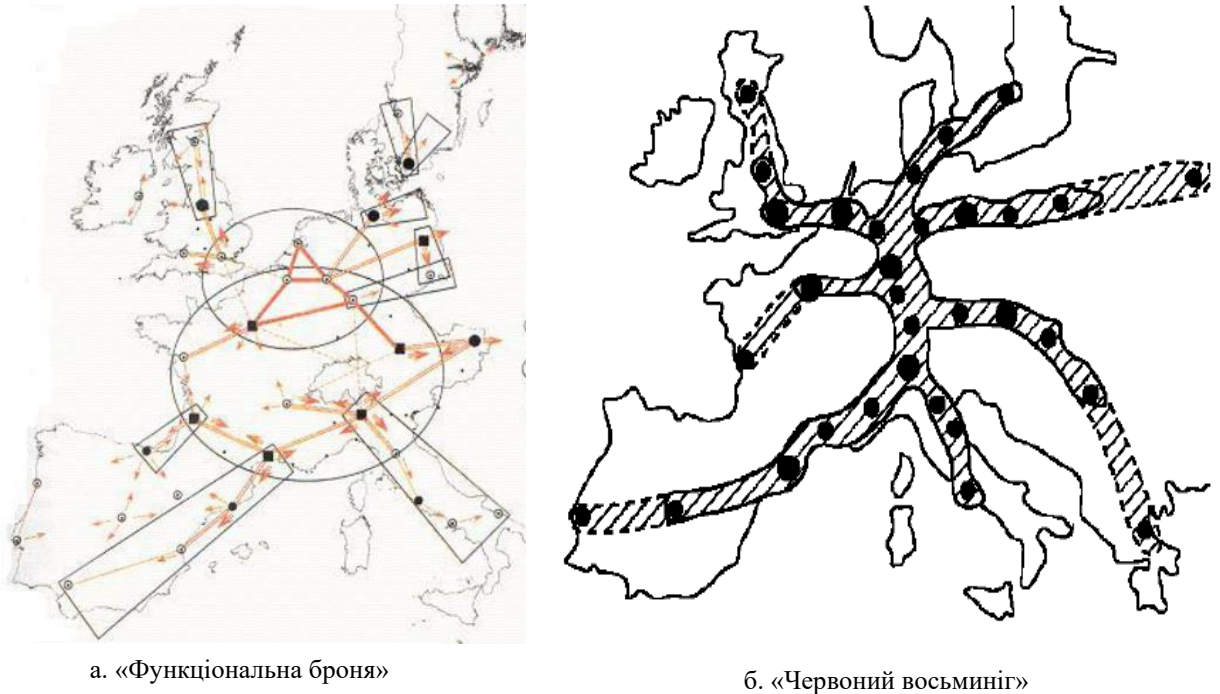
Рис. 4.3. Варіанти візуальної інтерпретації просторових мега-полюсів зростання в Європі на початку 1990-х рр.

Джерело: [513].

Пізніші уявлення про структуру та динаміку випереджаючих регіонів в Європі зображують у вигляді «функціональної броні» (іт. *“armatura funzionale”*) чи «червоного восьминога» (англ. *'Red Octopus'*) (рис. 4.4).

Динаміка поляризованого розвитку Європи не є однозначною. Так, спеціалісти Європейської мережі спостережень за плануванням територій (ESPON) розглядають три сценарії розвитку мега-полюсів зростання в Європейському економічному просторі: трендовий (за незмінності основних поточних рушійних сил), конкурентно-орієнтований (посилення поляризації)

та когезіє-орієнтований (підтримка співпраці та територіального балансу). На рис. 4.5 демонструється основні зміни територіального поширення пан-європейських регіонів інтенсивного розвитку.

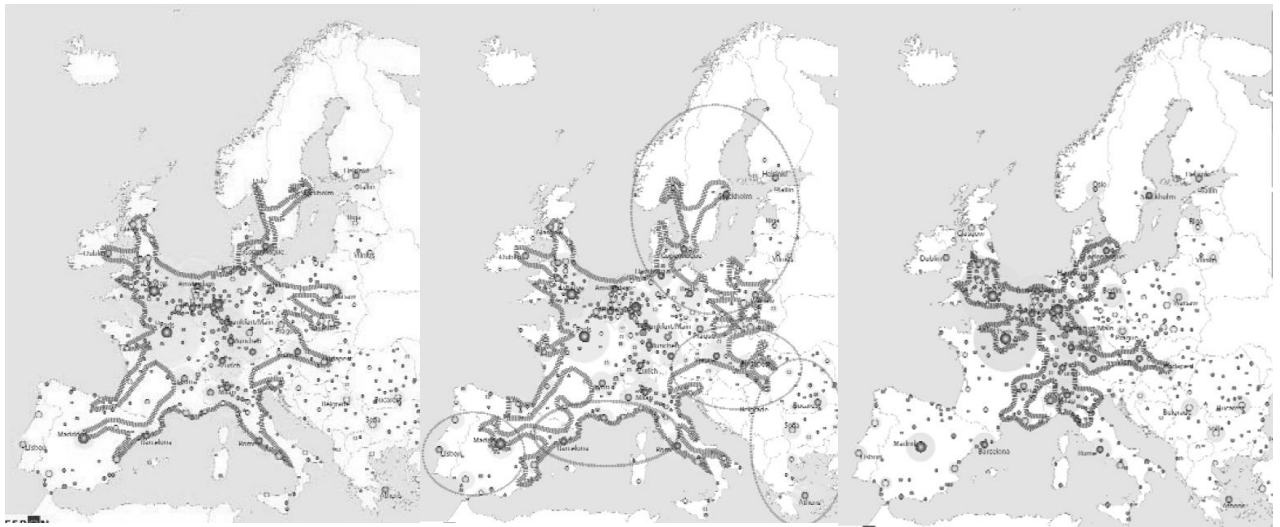

Рис. 4.4. Ілюстрації сучасних мега-полісів в Європі

Джерело: авторське доповнення [513].

Як бачимо, території досліджуваних в даній монографії держав або вже знаходяться на «щупальцях» просторового розвитку (Польща, Словаччина) або мають передумови для цього (Болгарія – як продовження осі Відень-Братислава-Будапешт-Белград до Софії та Україна – як розвиток осі Берлін-Познань-Варшава-Київ чи розгалуження осі, що згадувалась для Болгарії, до Закарпаття).

Сьогодні в ЄС функціонує низка комплексних програм та фондів ЄС, призначених для розбудови територіального устрою, у тому числі з урахуванням аспектів поляризації. Серед них можна окремо виділити: Стратегію «Європа-2020» (комплексна програма розвитку, яка стосується також деяких регіональних аспектів); «Територіальний порядок денний Європейського Союзу до 2020 р.»; національні програми розвитку, які розкривають місцевий підхід (*place-based approach*) (рис. 4.6).

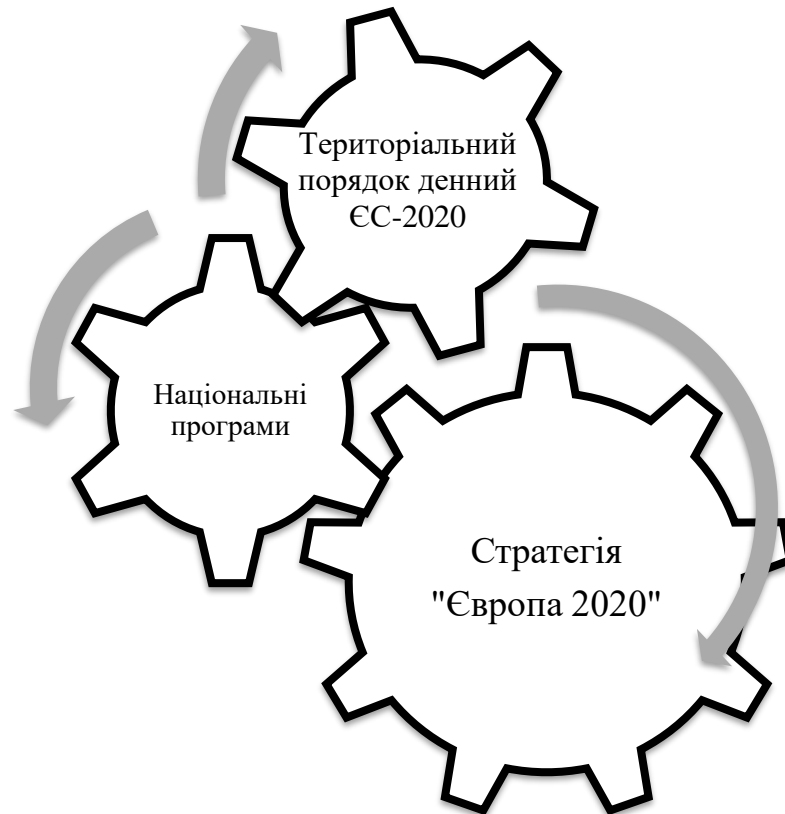

а. Трендовий сценарій

б. Когезіє-орієнтований сценарій

в. Конкурентно-орієнтований сценарій

Рис. 4.5. Сценарії розвитку просторової структури Європи до 2030 р.
 Джерело: ESPON Project 3.2. Scenarios on the territorial future of Europe [514]

Рис. 4.6. Програми територіального розвитку в ЄС [516]

Водночас країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), а також Болгарія і Румунія (V4 + 2) виділяють як окремий пріоритет формування й підтримку полюсів та осей розвитку на своїх теренах, заклавши принцип поляризації у національні програми просторового будівництва. Для досягнення гармонізації національних ініціатив вони

ухвалили сформована Спільну програму просторового розвитку країн Вишеградської четвірки, Болгарії й Румунії [515].

Нижче ми розглянемо основні аспекти, властиві двом вищеназваним програмам. «Європа–2020» [517] – це 10-річна стратегія, яку розробила Європейська Комісія як продовження Лісабонської стратегії на 2000–2010 рр. Її мета полягає у «розумному, стійкому, інклюзивному зростанні», забезпеченому вищим рівнем координації як національної, так і європейської політики.

В межах Стратегії «Європа–2020» ЄС встановив п'ять амбітних цілей: у сферах зайнятості, освіти, інновацій, клімату й енергетики та соціальної інтеграції, що, як очікується, будуть досягнуті до 2020 р. (табл. 4.2). Кожен член ЄС затвердив свої національні цілі у кожній із цих сфер.

Таблиця 4.2.

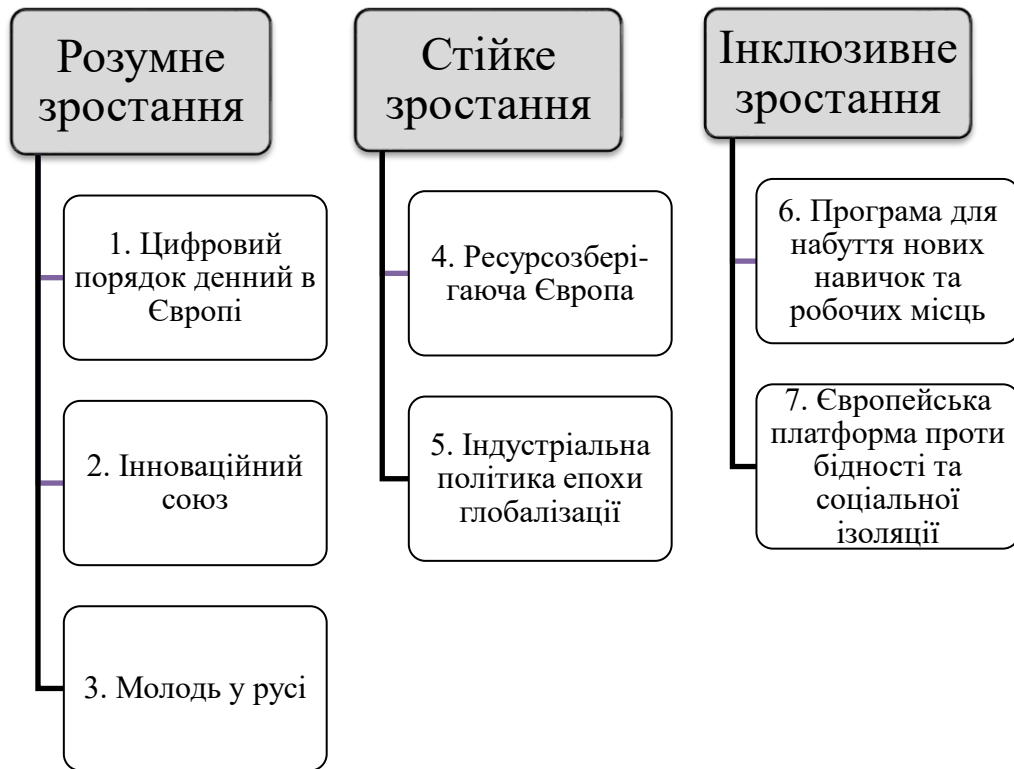
Завдання (таргети) Стратегії «Європа–2020» (рівень ЄС)

Сфера	Ціль
1. Зайнятість	Досягнення 75%-ої зайнятості серед 25–60-річного населення.
2. R&D / Інновації	3% ВВП ЄС будуть інвестовані в R&D/ Інновації
3. Зміна клімату / енергія	Викиди парникових газів на 20% нижчі, ніж у 1990 р. (або навіть на 30% за певних умов). 20% енергії від поновлюваних джерел енергії. 20% підвищення енергоефективності.
4. Освіта	Зменшення кількості випадків незавершення вивчення шкільної програми до 10%. Щонайменше 40% 30–34-річного населення отримало вищу освіту.
5. Зменшення бідності та соціальної ізоляції	Усунення ризику бідності й соціальної ізоляції як мінімум у 20 млн. осіб.

Джерело: [453]

Очікується, що вищеназвані цілі будуть досягнуті за допомогою втілення семи взаємопов'язаних флагманських ініціатив (див. Рис. 4.6). Влада ЄС і держави-члени повинні координувати свої зусилля в межах кожної ініціативи.

Відповідно до Стратегії «Європа–2020» усі держави-члени повинні підготувати Національну програму реформ (НПР), тісно пов'язану з Пактом про стабільність та зростання (ПСЗ). НПР регламентує структурну політику в галузі економіки і зайнятості, тоді як у ПСЗ розглядаються державні фінанси. Обидва документи базуються на тому ж макроекономічному середовищі.

Рис. 4.7. Огляд флагманських ініціатив Стратегії «Європа–2020»

Джерело: [518]

НПР виділяє вузькі місця й соціально-економічні реакції у таких сферах: макрофінансової стабільності; ринку праці; зовнішньої рівноваги і конкурентоспроможності; соціального захисту та інтеграції. Як зазначалося, кожна держава-член визначає свої національні цілі. Зокрема, цілі країн В4 розкрито у табл. 4.3.

Цілі Стратегії «Європа–2020» потребують достатніх обсягів інвестицій. Крім цього, якість витрат є не менш важливою, ніж їхня кількість. З фінансової точки зору політика когезії може суттєво субсидіювати цілі Стратегії «Європа–2020», але на місцевому, регіональному і національному рівнях також доступні багато інших джерел фінансування, серед яких:

- власні ресурси місцевої влади;
- ресурси місцевих партнерів;
- субсидії муніципальних та регіональних органів;
- державно-приватне партнерство.

Таблиця 4.3.

Таргети Стратегії «Європа–2020» для країн В4

Держава	Рівень зайнятості, у %	R&D, у % від ВВП	Цілі скорочення викидів (порівняно з рівнями 2005 р.), у %	Відновлювана енергія, у% від загального кінцевого енергоспоживання	Енерго-ефективність, у %	Дочасне припинення шкільної освіти, у %	Вища освіта, % населення	Зниження кількості населення, яке перебуває під ризиком бідності і соціальної ізоляції, за кількістю осіб
CZ	75	1 (лише державний сектор)	9	13	39,6	5,5	32	Підтримка кількості осіб, які перебувають під ризиком бідності та соціальної ізоляції, на рівні 2008 р. (15,3% від загальної чисельності населення), з метою її зменшення до 30 000 осіб
HU	75	1,8	10	14,65	26,6	10	30,3	450000
PL	71	1,7	14	15	94,6	4,5	45	1500000
SK	72	1,2	13	14	16,2	6	40	170000

Джерело: [453]

Протягом останніх років бюджет ЄС фінансує Стратегію «Європа–2020» за допомогою трьох основних інструментів, серед яких:

- Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), який фінансує розвиток конкурентоспроможності й співпраці регіонів і подолання економічного спаду в промисловості та сільському господарстві (201 млрд. євро);
- Європейський соціальний фонд (ESF), який відповідає за зайнятість, соціальну інтеграцію і боротьбу з дискримінацією (76 млрд. євро);

- Фонд когезії (CF), який охоплює витрати на навколишнє середовище та транспорт (70 млрд. євро).

Концепція «територіальної когезії» досягла визнання на рівні ЄС, особливо після прийняття Лісабонського договору в 2007 р., де вона була однією з трьох основних цілей ЄС. Важливим кроком на шляху практичної імплементації територіальної когезії є прийняття у 2011 р. міжурядового Територіального порядку денного Європейського Союзу 2020 (англ. *«Territorial Agenda of the European Union 2020»*, ТА–2020) міністерствами ЄС, відповідальними за територіальний розвиток і територіальне планування.

Завдання ТА–2020 – це надання стратегічних орієнтирів для розвитку територій, сприяння формуванню політики на місцях та затвердження Стратегії «Європа–2020» відповідно до принципів територіальної згуртованості, які передбачають гармонійний, ефективний, стійкий, збалансований територіальний розвиток.

Зокрема, ТА–2020 визначає шість територіальних пріоритетів для ЄС, які можуть сприяти успішній реалізації Стратегії ЄС–2020:

- ❖ сприяння поліцентричному й збалансованому територіальному розвитку як важливій передумові територіальної когезії та важливому фактору територіальної конкурентоспроможності;
- ❖ заохочення інтегрованого розвитку міст, сіл і регіонів для досягнення синергії та кращого використання місцевих територіальних активів;
- ❖ територіальна інтеграція у транскордонні й транснаціональні функціональні регіони як ключовий чинник глобальної конкуренції, що сприяє кращому використанню потенціалів розвитку і захисту природного середовища;
- ❖ забезпечення глобальної конкурентоспроможності регіонів на основі сильної місцевої економіки як ключового чинника глобальної конкуренції, що перешкоджає злиттю людського капіталу та зменшенню вразливості до зовнішніх потрясінь розвитку;

❖ підвищення територіального зв'язку окремих осіб, громад і підприємств як важлива передумова територіальної когезії (наприклад, послуг загальної потреби); сильний фактор територіальної конкурентоспроможності й важлива умова сталого розвитку;

❖ управління та поєднання екологічних, ландшафтних і культурних цінностей регіонів, включаючи спільне управління ризиками як важливу умову довгострокового сталого розвитку.

«Європа–2020» – це поточна ключова стратегія ЄС на наступні 10 років. Вона спрямована на забезпечення «нових робочих місць та кращого життя» шляхом стимулювання «розумного, сталого і всеохоплюючого зростання» протягом найближчого десятиліття. ТА–2020 також висуває амбіційну мету, хоча вона конкретно стосується територіального розвитку ЄС. Хоч цей документ також призначений для широкої аудиторії, він отримав нижчий рівень суспільного визнання, ніж «Стратегія Європи–2020». Це, мабуть, впливає з процесу розробки, який був за суттю міжурядовим, тобто зі співпраці між національними органами, відповідальними за територіальне планування та територіальний розвиток в ЄС. Отже, ТА–2020 не був офіційно прийнятий жодним органом ЄС.

Таким чином, «Європа–2020» і ТА–2020 беруть початок від різних політичних процесів та мають протилежний політичний статус. Проте існує тверде переконання, що їх слід використовувати для підсилення один одного. Зростання потребує проведення відповідних заходів політики територіального розвитку, включаючи просторову справедливість, охорону природи та культури, а також розумне використання територіальних ресурсів, багато з яких є (практично) невідновними. Ось чому в ряді країн ЄС стратегії розвитку поєднують просторові та соціально-економічні міркування.

Незважаючи на те, що поняття територіальної когезії неодноразово трапляється у Стратегії «Європа–2020», цей документ не пропонує жодних конкретних керівних принципів для забезпечення територіального характеру своїх пріоритетів та не розглядає територіальні наслідки запропонованих

заходів. Як наголошують Генеральні директори міністерських відомств, відповідальні за політику територіального розвитку в Європейському Союзі, деякі питання, які розглядаються у Стратегії «Європа–2020», мають значний вплив на європейський територіальний розвиток, але посилення на територіальну єдність у документі могло бути більш очевидне.

ТА–2020 спрямований на забезпечення стратегічних орієнтирів для розвитку територій, сприяння інтеграції територіального виміру в межах різних політик на всіх рівнях державного управління і контролю за імплементацією Стратегії "Європа–2020" відповідно до принципів територіальної єдності.

У наведеній нижче матриці проаналізовано зв'язок між пріоритетами ТА-2020 та "Європою 2020" (табл. 4.4). Проте слід вказати, що це лише ілюстрація того, як цілі обох політик можуть бути зіставлені разом і зміна інтерпретації цілей також призведе до зміни таблиці. Через «просторово сліпий» характер цілей Стратегії «Європа–2020» для значної кількості клітин не було знайдено кореспонденції.

Проте навіть у полях, позначених (+), що виражають існування відповідності, загалом нелегко знайти конкретні територіальні виміри для визначення їхнього характеру. Відносна недостатня синергія між «Європа–2020» та ТА–2020 може також частково пояснюватися психічними й інституційними бар'єрами, що розділяють сфери територіального розвитку та соціально-економічного зростання. «Європа–2020» недооцінює вплив територіальних структур на інтелектуальне, стале та інклюзивне зростання. Такі поняття, як доступність, функціональні зони, територіальний капітал і послуги із загальним економічним інтересом, навіть не згадуються в документі, тоді як мережі обмежуються транспортними та інфраструктурними факторами. І, навпаки, ТА–2020 часто вживає такі терміни, як розумне, стійке та всеохоплююче зростання, але не дає конкретних прогнозів щодо того, як це зростання може перетворити територію ЄС у довгостроковій перспективі.

Таблиця 4.4.

Кореспонденція між пріоритетами Стратегії «Європа–2020» і ТА–2020

		Стратегія «Європа–2020»: пріоритети / головні цілі		
		Розумне зростання: 3% ВВП у R&D	Стійке зростання: 20 / 20 / 20 кліматичні / енергетичні цілі	Інклюзивне зростання
ТА 2020 пріоритети	1. Поліцентричний та збалансований територіальний розвиток	+	Відсутня пряма відповідність	+
	2. Комплексний розвиток у містах, сільських і окремих регіонах	+	+	+
	3. Територіальна інтеграція у транскордонні, транснаціональні й функціональні регіони	+	Відсутня пряма відповідність	Відсутня пряма відповідність
	4. Глобальна конкурентоспроможність регіонів на основі сильної місцевої економіки	+	+	+
	5. Покращення територіального зв'язку окремих осіб, громад та підприємств	+	+	+
	6. Управління і поєднання екологічних, ландшафтних та культурних цінностей регіонів	+	Відсутня пряма відповідність	Відсутня пряма відповідність

Джерело: [455].

Іншим важливим документом для розвитку регіонів В4 стала Спільна стратегія просторового розвитку країн Вишеградської четвірки, Болгарії та Румунії, т. зв. В4 + 2 (англ. *Common Spatial Development Strategy of the V4 + 2 Countries*). У цій програмі окреслюються «полюси розвитку», що є собою осередками міських агломерацій, які впливають на прилеглі зони, а також «осі розвитку», тобто території, які з'єднують окремі полюси за наявності транспортної й іншої інфраструктури.

Метою Спільної стратегії є:

- сприяння узгодженню та оновленню національних документів про просторовий розвиток і розвиток транспортних мереж та мереж технічної інфраструктури;
- підтримка просторової когезії в Європі (відповідно до ТА–2020);
- сприяння координації різних галузевих політик, які впливають на просторовий розвиток;
- аргументація і підтримка країн В4 + 2 під час дискусій на рівні ЄС щодо питань політики просторового розвитку, політики згуртованості, транспортної та енергетичної політики.

На рис. 4.8 показано основні полюси розвитку держав В4, а також осі розвитку, які їх сполучають. Окремо виділено потенційні міжкордонні осі, що зараз перебувають на початковому етапі становлення.

Рис. 4.8. Полюси та осі розвитку в країнах В4

Джерело: [515]

Окрім пан'європейських та суб-регіональних програм просторової організації, кожна із держав ЄС розробила свої національні стратегії, які регламентують довгострокові цілі та інструменти локального і регіонального розвитку. Функціонування полюсів у таких документах здебільшого розглядається в розділах присвячених урбанізаційній політиці. Однак окремо варто виділити територіальну стратегію Німеччини, адже саме в ній вперше серед європейських держав почали втілюватись принципи розвитку міст-регіонів, які до того розглядались лише в теоретичній площині (див. підрозділ 2.2 цієї роботи). Окремо також розглядаються «зони зростання» за межами міст-регіонів.

Так, протягом більш як половини ХХ ст. просторову економіку Німеччини пов'язували з регіональною політикою федеральних земель. Однак останні роки ХХ ст. ознаменувалися появою міст-регіонів з новою дискурсивною структурою. Вперше інформація про це з'явилася у документі за назвою «Керівні принципи просторового планування»⁷¹, датований 1993 р., в якому федеральний уряд визначив райони, що належать до вищої міри стратегічної важливості для національної та міжнародної конкурентоспроможності [519].

Практичним втіленням теоретичних ортодоксальних постулатів стосовно того, що міста-регіони асоціюються з глобальним накопиченням капіталу, є надання пріоритету 11-ти федеральним землям на період до 2005 р. та формування бренду «Європейського метропольного регіону» (англ. – «*European Metropolitan Region*» (EMR)). Під час формування нової міської ієрархії важливого значення для європейських метропольних регіонів набувають ці 11 федеральних земель⁷², які за означений період значно розширили свою функціональну роль у національних та міжнародних схемах накопичення капіталу [522].

Подальший розвиток цих ідей знайшов своє відображення у публікації «Концепції та стратегії просторового розвитку в Німеччині» (нім. – «*Leitbilder und Handlungsstrategien für die Raumentwicklung in Deutschland*», 2006 р.), в якій представлено новий національний просторовий план Німеччини для розвитку міст та регіонів. Він базувався на таких чотирьох концепціях стратегічного розвитку:

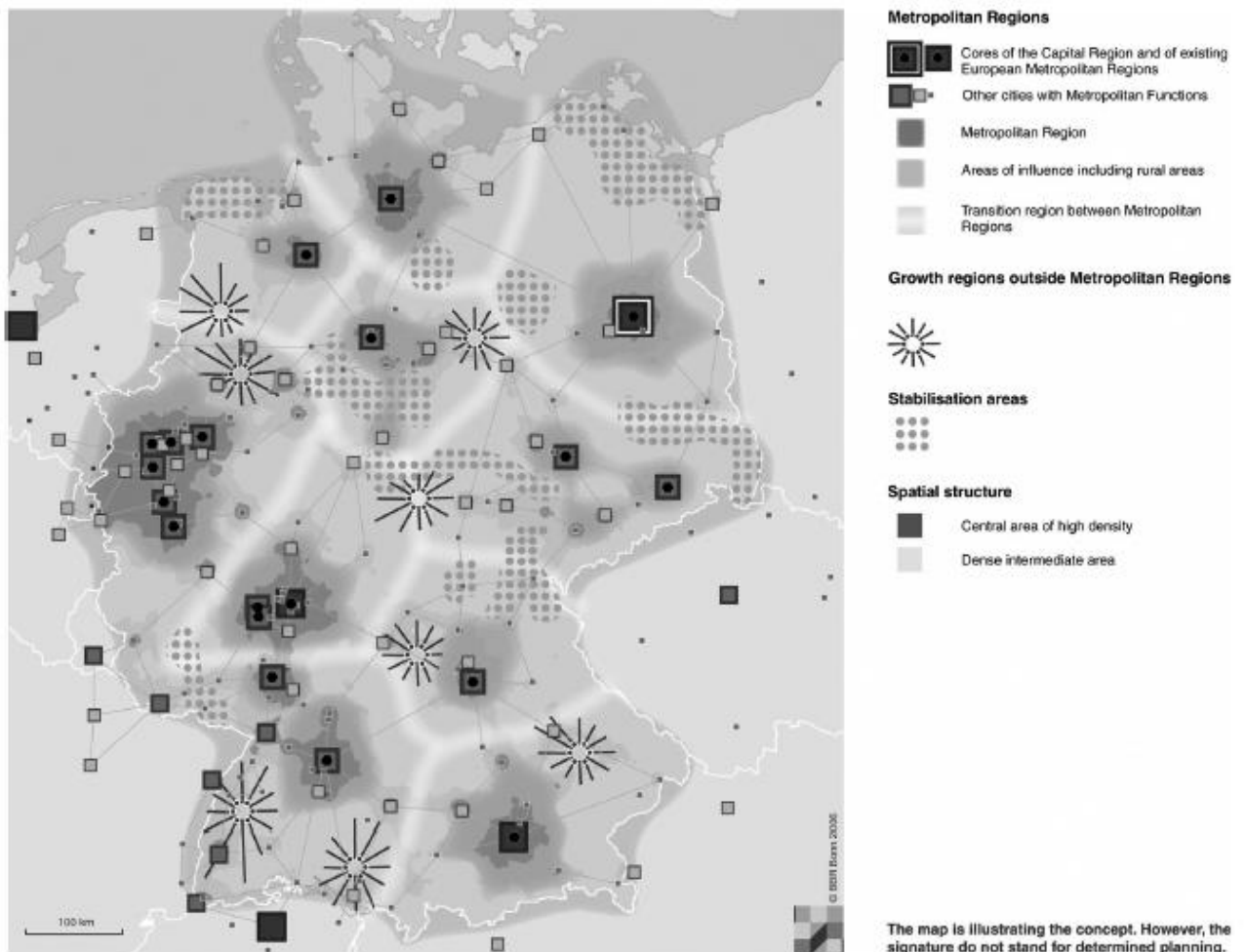
- а) «Підвищення конкурентоспроможності»,
- б) «Забезпечення надання державних послуг»,
- в) «Контроль та стабільний розвиток використання земель»,

⁷¹ Цей документ вийшов у світ багатьма мовами, зокрема англomовному варіанті носив назву «Guidelines for Spatial Planning», німецькомовному – «Raumordnungspolitischer Orientierungsrahmen» (ORA).

⁷² Хоча вони не отримували формальних повноважень, а лише більший лобістський голос.

г) «Формування змін клімату та трансформація енергетичної системи» [520].

В цьому документі містилася нова карта німецької просторової економіки (рис. 4.9), яка демонструвала всі тенденції розвитку відповідно до концептуальних уявлень про міста-регіони, що представляють новий масштаб урбанізації і міський регіоналізм як новий етап у капіталістичному територіальному розвитку.

Рис. 4.9. Національний просторовий план Німеччини для розвитку міст та регіонів до 2016 р.

Джерело: [525].

На рис. 4.9 наведено основні аспекти національного просторового плану Німеччини, котрий ґрунтувався в першу чергу на необхідності формування більш гнучких і мережевих регіональних просторів (насамперед т. зв. «*inter alia*-міст» і міських регіонів). Лінії на карті відображають найважливіші

економічні потоки; метрополії показуються як територіально інклюзивні⁷³; регіони концептуалізуються як «реляційні та незв'язані» – всі ці ознаки можуть вважатись прикладом стратегічного втілення ідей теоретичної моделі нового регіонального світу, який ми розглядали у Розділі 2 цієї роботи.

Підтвердженням розвитку «Концепції та стратегії просторового розвитку в Німеччині», що представляла концептуалізацію просторової економіки як альтернативного бачення раніше домінуючої моделі державної скалярної організації, стало зникнення з цієї карти територіальних форм регіонального простору (земель). Таким чином німецька просторова економіка перейшла на новий «регіональний світ».

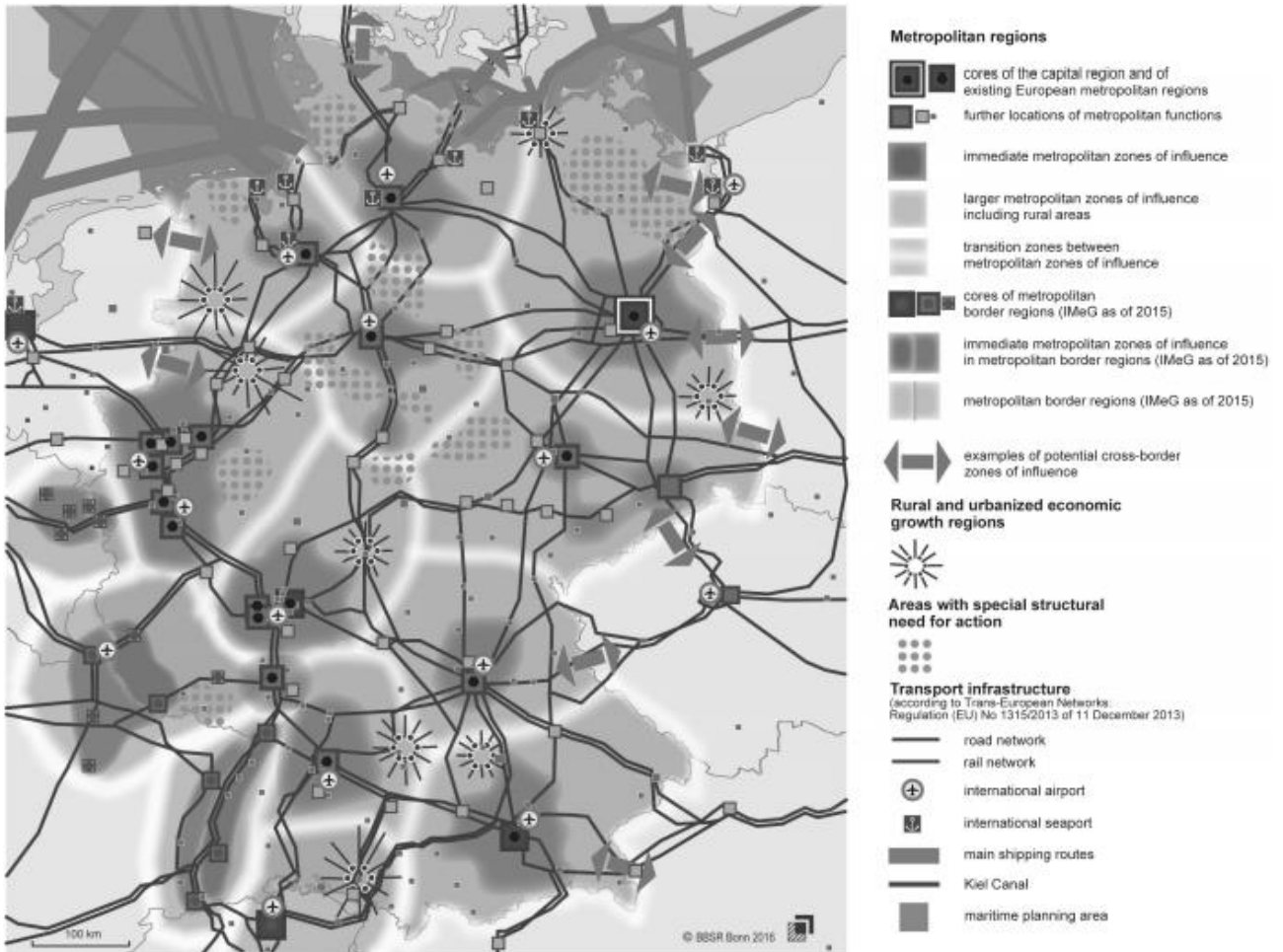
Дана концепція лежить в основі сучасної регіональної політики Німеччини та відповідає цілям європейської політики просторового розвитку відповідно до Територіального порядку денного Європейського Союзу до 2020 р. На рис. 4.10 представлено сучасну карту орієнтирів просторового розвитку Німеччини, яка побудована на основі поєднання розвитку постулатів «Концепції та стратегії просторового розвитку в Німеччині» (2006 р.) та досліджень про метропольні території в Європі (2011 р.).

Підсумовуючи можна зробити висновок, що інституційний розвиток полюсів в сучасній Європі здебільшого регламентується численними стратегіями територіальної організації, які покликані поєднати в одну структуру національні, регіональні та пан'європейські програми локального і регіонального розвитку, а також узгодити їх із функціональними стратегіями досягнення конкурентоспроможності і сталого розвитку.

Проте, незважаючи на успіх територіальних реформ, який спостерігається в Європі протягом останніх десятиліть, слід виділити низку проблемних аспектів, що особливо притаманні імплементації принципів місцевого підходу.

---

⁷³ Варто зауважити, що у цьому випадку дискурс стосовно метропольних регіонів враховував просторовий аспект. Починаючи з 1993 року як нова територія отримала статус європейського метропольного регіону населення збільшувалося і досягло свого максимуму в 2005 р., коли у 11 федеральних землях EMR проживало дві третини усіх жителів Німеччини.

Рис. 4.10. Карта орієнтирів просторового розвитку Німеччини після 2016 р.

Джерело: [520].

По-перше, для багатьох держав притаманна розмитість формулювання політичних цілей. При здійсненні концептуалізації політичних програм та об'єктів інтервенцій часто відбувається змішування цілей ефективності (в плані економічного зростання і вищої дохідності) та рівності (зменшення регіональних дисбалансів), що має наслідком проблематичність оцінки остаточних результатів. А отже, такі популярні терміни як конкурентоспроможність, продуктивність праці, інновації та підприємництво, не завжди є належним чином кількісно визначені або прив'язані до конкретних політичних цілей.

По-друге, беручи до уваги значний прогрес у досягненні інтегрованого стратегічного підходу до розвитку (насамперед на регіональному рівні), слід,

проте, відмітити, що акцент робиться в основному лише на економічних аспектах. Часто соціальний вимір і особливо вимір навколишнього середовища управляються через окремий політичний канал чи розглядаються в «підпорядкуванні» до економічних цілей. Більш когерентний підхід починає впроваджуватись відносно недавно (із прийняттям Стратегії сталого розвитку Європи), однак навіть у цьому випадку мова частіше йде виключно про сталість навколишнього середовища. Приклади дійсно інтегрованих стратегій сталого розвитку зустрічаються доволі рідко.

По-третє, багаторівневність врядування є новою характеристикою європейського регіонального розвитку. Разом із тим рівень делегації повноважень регіонам і локаціям продовжує сильно варіювати в залежності від держави. У деяких випадках регіоналізація економічного розвитку не є повністю укоріненою (наприклад, агенції регіонального розвитку у Великій Британії можуть бути ліквідованими при зміні уряду); існують також приклади рецентралізації політики розвитку (як у Нідерландах). Із перспективи політики місцевого підходу ключовим викликом вважається промоція інституційної спроможності на локальному і регіональному рівнях, а також розвиток соціального капіталу. Проте не досягнуто консенсусу щодо найбільш ефективних механізмів мобілізації локальної свідомості та залученості, задоволення різноманітних інтересів, розвитку мереж і охоплення локальних знань як основи для спрямування інтервенцій.

По-четверте, за умов політики місцевого підходу географія інтервенцій детермінується потребами розвитку. На практиці виявилось доволі важко повноцінно замінити традиційні адміністративні кордони через запровадження нових просторових одиниць, наприклад, функціональних районів. Заради справедливості слід зазначити, що процес створення нових інноваційних просторових структур триває, причому здійснюється він як завдяки централізованим рішенням (наприклад, створення міст-регіонів), так і висхідним ініціативам (міжмуніципальна співпраця), проте такі спроби є радше маржинальними відносно мейнстрімного розвитку.

Завершуючи слід відмітити, що в Європі починають закладатись важливі засади покращення обліку та перманентного навчання при впровадженні місцевого підходу. Не без впливу тиску з боку адміністрації ЄС суттєво зростає застосування практик оцінювання, свідченням чого є створення структурних підрозділів з оцінки при міністерствах, введення оціночних досліджень до стандартів політики розвитку та формування оціночних спільнот. Варто відмітити також значне зростання кількості консалтингових процедур при розробці регіональних та локальних стратегій розвитку. З іншого боку міра використання оціночних заходів в Європі значно поступається аналогічному індикатору у Північній Америці. Значний акцент робиться на самому оціночному процесі, а не на виявленні механізму впливів; самі результати оціночних експертиз не достатньо враховуються в майбутніх стратегіях розвитку. Тобто культура політики навчання в Європі ще не досягла високого рівня.

4.3. Когезія поліцентричного та інтегрованого розвитку європейських регіонів

Глокалізаційну стратегію не можна розглядати не згадавши про політику когезії (згуртованості). Як ми вже зазначали в розділі 1, глокалізація та когезія є своєрідними двома сторонами однієї медалі – якщо глокалізація акцентує на локальній унікальності в умовах глобалізації (тобто гетерогенність є домінантом над гомогенністю), то в онтології когезії фокус здійснюється на аспекті взаємодії та подоланні розривів між диверсифікованими локаціями (а отже, гомогенність стає пріоритетом над гетерогенністю).

Протягом останніх двох десятиліть політика когезії ЄС є ключовою європейською політикою та важливим фінансовим інструментом допомоги більш відсталим регіонам ЄС. Витоки політики когезії можна спостерігати із 1986 р. (ратифікація Єдиного європейського акту [521]), коли питання співпраці та економічного і соціального гуртування держав ЄС стали

лейтмотивом нормотворчого процесу. Але слід відмітити, що на цих ранніх етапах територіальний вимір хоч і проявлявся у низці елементів (як, наприклад, детермінація специфічних умов для відсталих регіонів), проте основний акцент відводився питанням економічної і соціальної когезії. Як автономна комплексна ціль територіальна когезія розглядається із 2009 р. після ратифікації Лісабонської угоди [523]⁷⁴, у якій в якості стратегічного орієнтиру зазначалось досягнення загальної гармонізації та збалансованого розвитку території ЄС шляхом скорочення нерівності між окремими регіонами та залучення найбільш відсталих із них за соціально-економічними параметрами. Двома основоположними принципами територіальної когезії з того часу стало досягнення поліцентричного та збалансованого розвитку європейських регіонів.

За рік до Лісабонської угоди (2008 р.) Європейська комісія опублікувала «Зелену книгу територіальної когезії – Перетворення територіального різноманіття на перевагу» [526]. Однак обидва документи не наводять чіткого визначення політичного концепту територіальної когезії. У «Зеленій книзі», проте, зазначаються основні політичні орієнтири для збалансованого і гармонійного розвитку:

1. Концентрація: подолання відмінностей у щільності;
2. Поєднані території: подолання географічної віддаленості;
3. Співпраця: подолання розбіжностей [526].

Хоча аспект полюсів розвитку окремо не згадується в засадничих документах із територіальної когезії, однак він неявно простежується при розгляді «міських питань» політичних заходів таких як: усунення неблагополуччя дуже великих агломерацій, організація процесу просторового розростання міст, подолання занепаду міст і соціальної ексклюзії, уникнення надмірної концентрації зростання, надання доступу до інтегрованих транспортних систем і створення міських інститутів. Отже, в цій частині

---

⁷⁴ Хоч формально територіальна когезія була введена як політична ціль вже в Амстердамській угоді від 1999 р. [524].

роботи ми намагатимемось виявити роль полюсів розвитку в світлі імplementації політичних цілей на стику глокалізації і когезії.

Розглядаючи аспект полюсів розвитку при імplementації політики когезії, варто також загадати більш ранній (2001 р.) «Другий звіт по когезії в ЄС» [527], який викликав дискусію про доцільність впровадження автономної територіальної когезії. Основна ідея Звіту полягала у необхідності стимулювання поліцентричного розвитку як запоруки більш збалансованого розподілу економічної активності в ЄС – в якості бенчмарку для порівняння при цьому брались орієнтири закладені у «Європейській перспективі просторового розвитку» (1999 р.) [528]. Вважається, що саме після публікації Звіту політика територіальної когезії набула статусу політичної парадигми «територіального розвитку ЄС» [529]. Дослідники та практики відмічають також, що саме в цей час починає розширюватися трактування категорійного поля територіальної когезії, включаючи такі соціально-економічні елементи як навколишнє середовище [530], «*soft spaces*» просторового розвитку [531], валоризація (індексація) територіального капіталу [532] і, зрештою, окреслення необхідності більш просторово збалансованого і сталого процесу зростання [533].

Одна із перших онтологічних моделей територіальної когезії запропонована Р. Каманьї [534] (а також включена в проект ESPON 3.3 [535]) і стала відома під назвами «модель текіли»⁷⁵ або «економічно-соціально-середовищна тріада». Модель включає три компоненти територіальної когезії:

1. Територіальна ефективність – ресурсна ефективність (врахування обмеженості енергетичних, земельних і природних ресурсів); конкурентоспроможність і привабливість локальних територій; внутрішня і зовнішня доступність;

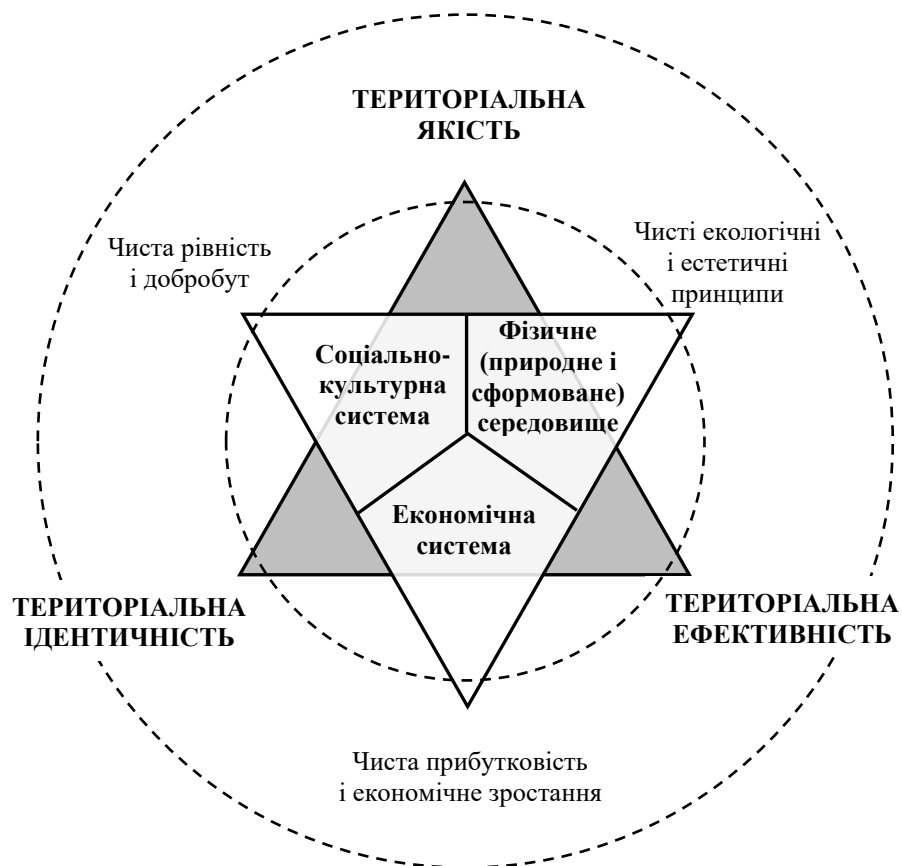
2. Територіальна якість – якість середовища для проживання та праці; порівняльні життєві стандарти в розрізі територій; схожий доступ до публічних послуг та знань;

---

⁷⁵ Своєрідна аббревіатура компонентів моделі: англ. *Territorial Efficiency, Quality, Identity*.

3. Територіальна ідентичність – наявність соціального капіталу; культурний спадок; здатність розвитку спільного бачення майбутнього; креативність; конкурентні переваги кожної території [534].

«Модель текіли» територіальної когезії зображена на рис. 4.11. В рамках 3-х координат і перетину 3-х секторальних площин моделі було запропоновано 26 індикаторів кількісної оцінки територіальної когезії. «Модель текіли» стала фундаментом нового трактування концепції територіальної когезії порівняно із постулатами більш ранніх стратегічних і нормативних документів.

Рис. 4.11. «Модель текіли» територіальної когезії

Джерело: авторська візуалізація за [534].

Серед суттєвих доповнень моделі можна виокремити:

- усвідомлення ключової ролі території у економічному зростанні через наголошення на територіальних аспектах конкурентоспроможності, ефективності використання територіальних ресурсів і т. ін.;
- підкреслення важливості територіальних факторів для досягнення еко-розвитку;

– висвітлення «територіальності» численних соціальних факторів, як, наприклад, культура чи соціальний капітал, що відіграють важливу роль як для сталого зростання, так і прямого задоволення людських потреб [536].

«Модель текіли» візуалізувала суттєву роль території як ресурсу досягнення економічного зростання (ефекти агломерації, наявність природних ресурсів, транспортна доступність); як необхідного каркасу для забезпечення взаємодії між агентами розвитку (дифузія цінностей, поглядів, ідей); як інституційної одиниці імплементації державної політики; і, зрештою, як суспільне благо, що задовольняє потреби людини (культурний ландшафт, відсутність урбанізації, транспортна інфраструктура тощо). Модель підкреслює одну із найважливіших дихотомій території у людському житті – а саме її функціонування як своєрідного проміжного засобу досягнення інших важливих цілей, таких як особистий добробут чи соціальна справедливість; а також роль території в якості кінцевої цілі людської діяльності. Інколи ці дві функції можуть взаємопідсилювати одна одну, наприклад розвиток культурного ландшафту може інтенсифікувати туристичні потоки до локації та підвищити її економічне процвітання. Однак у деяких випадках функції можуть також конфліктувати між собою (наприклад, розвиток транспортної і комунікаційної інфраструктури у зелених зонах). Загалом модель узгоджується із трактуванням територіальної когезії у звіті «Територіальна держава та перспективи Європейського Союзу», в якій згуртованість розглядається як поєднання різноманітних парадигм розвитку, таких як конвергенція (поліцентричність), сталість, територіальна конкурентоспроможність і регіональна вразливість.

Інший підхід запропонований Е. Медейросом (отримав назву «зірка» територіальної когезії) розвивався на основі критичного аналізу «моделі текіли» [537]. Зокрема автор зазначав, що «модель текіли» недостатньо акцентує на визначальній ролі концепту поліцентричного розвитку і територіального врядування; а також критикував уявлення про те, що територіальна ефективність детермінується виключно стиком економічних і

середовищних індикаторів, без врахування соціальних та інституційних вимірів. У «моделі зірки» Е. Медейрос виокремлював чотири складових елементи: поліцентризм, територіальна співпраця (пізніше доповнена територіальним врядуванням [538]), соціально-економічна когезія та сталість навколишнього середовища (рис. 4.12). Відповідно до цієї моделі автор розглядає концепцію територіальної когезії як «... процес промоції більш згуртованої та збалансованої території через: (1) стимулювання зменшення соціально-економічних дисбалансів; (2) промоцію сталості навколишнього середовища; (3) посилення та покращення процесів територіальної співпраці / врядування; (4) ... формування більш поліцентричної міської системи» [538, с.5].

Рис. 4.12. «Зірка» територіальної когезії

Джерело: [538].

Серед основних слабких місць «моделі зірки» виділимо недостатній акцент на питаннях конкурентоспроможності території в контексті зв'язку із формуванням територіального капіталу і територіального потенціалу.

Дискусія щодо вимірів, складових елементів й індикаторів територіальної когезії, які б асоціювались із природними полюсами, продовжилась *ESPON* (Європейська мережа організацій просторового планування) в рамках підготовки декількох проектних звітів. Окрім вже згаданої «моделі текіли» варто виділити два інших звіти мережі, які по-суті завершили формалізацію компонентів та індикаторів територіальної когезії: *INTERCO* від 2011 р. [539] та *KITCASP* від 2012 р. [540]. У першому із них в якості одного із основних вимірів ідентифіковано «Інтегрований поліцентричний територіальний розвиток», що асоціюється із територіальною співпрацею, міграцією, концентрацією й індикаторами поліцентричності.

Натомість у проекті *KITCASP* пропонується вимір «Інтегрований просторовий розвиток», який доповнює пов'язані економічний («Економічна конкуренція і стійкість»), соціальний («Соціальна когезія і якість життя») і середовищний («Менеджмент ресурсів навколишнього середовища») виміри. Однак розгляд кількісних індикаторів у *KITCASP* обмежується параметрами щільності / динаміки населення, розподілу перевезень відповідно до типу транспорту (т. зв. «модальний розкол»), зміни використання земельних ділянок, конкуренції в сфері житлової нерухомості та міри доступу до сервісів, що, на нашу думку, менше відповідає цілям якісної оцінки територіальної когезії, порівняно із проектом *INTERCO*. Порівняння основних концептуальних моделей територіальної когезії (з акцентом на специфіку полюсів розвитку) наведено в табл. 4.5.

В усіх зазначених моделях піднімається чи не ключова ціль політичної географії – ефективне поєднання необхідності «територіалізації» та зростаючої важливості мережевих зв'язків (що, зрештою, може приводити до «детериторіалізації») – а саме ця дилема детермінує діалектику глокалізації. Тракткування феномену «територіалізація» може охоплювати широкий спектр значень: від фізичної прив'язаності до певного місця, локальної суверенності до соціального зобов'язання перед локацією [541, с. 32], тобто самоідентифікації себе із певною територією. Відповідно, розглядаючи

територіалізацію в контексті якісної характеристики окремого стратегічного завдання, слід враховувати її ефекти для територіального розвитку і / або для досягнення територіальної когезії.

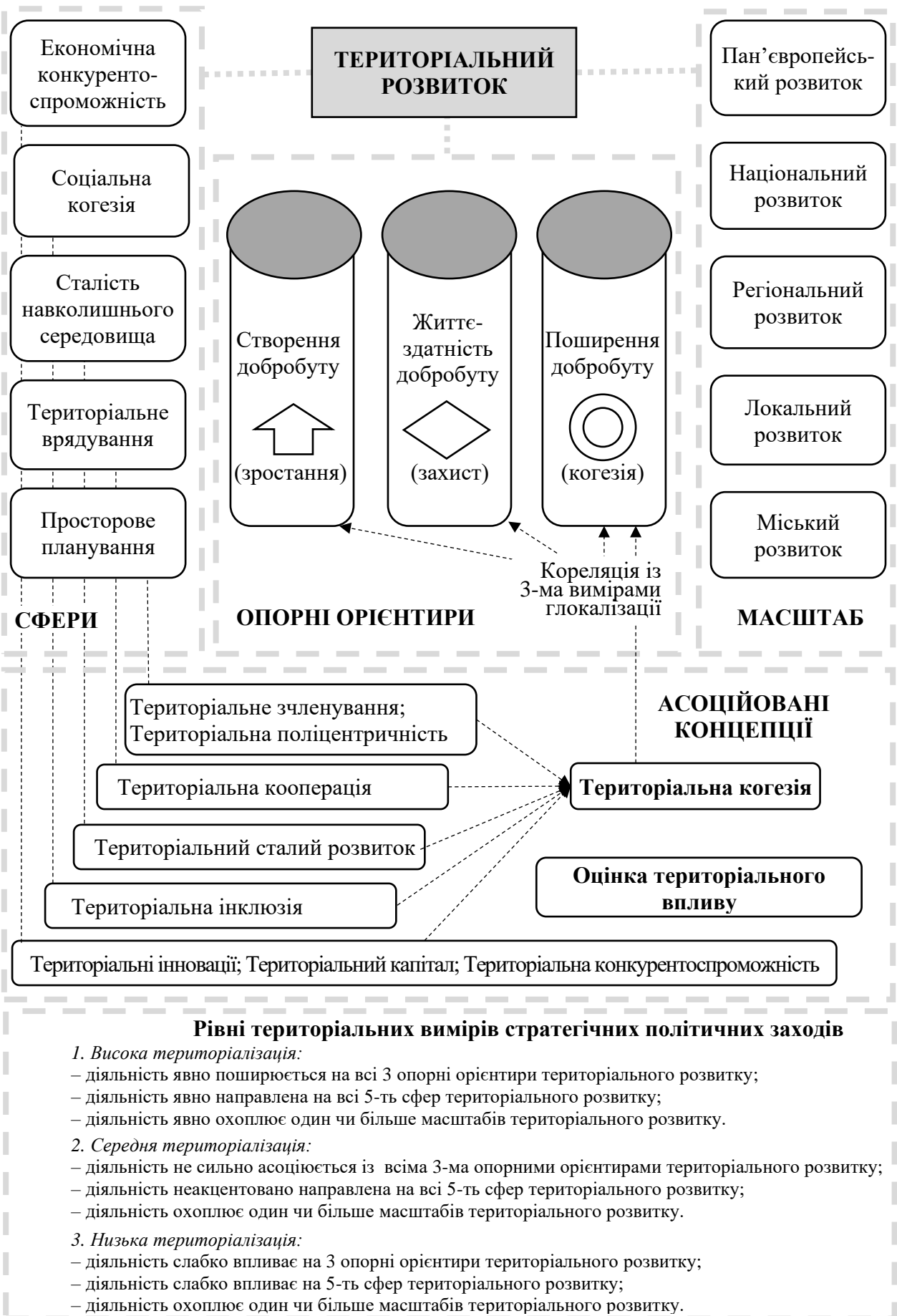
Таблиця 4.5

Вимір полюсів розвитку в концепції територіальної когезії

Модель / Звіт	Вимір	Компоненти
«Зірка» територіальної когезії	– Поліцентризм	– Ієрархія / ранжування; – Щільність; – Пов’язаність; – Дистрибуція / форма.
<i>ESPON</i> «модель текіли»	–	– Компактне місто; – Ефективна і поліцентрична міська система; – Кооперація між містом і околицею; – Інтегрована і збалансована територіальна система.
<i>ESPON INTERCO</i>	– Інтегрований поліцентричний територіальний розвиток	– Популяційний потенціал в 50-кілометрових зонах; – Чистий рівень міграції; – Інтенсивність кооперації; – Рівень кооперації; – Індекс поліцентричності.
<i>ESPON KITCASP</i>	– Промоція поліцентричного і збалансованого територіального розвитку; – Стимулювання інтегрованого розвитку в міських, сільських і специфічних регіонах.	– Покращення функціонування населених пунктів в європейському і глобальному конкурентному полі; – Зменшення територіальної поляризації економічної діяльності, уникнення значних регіональних диспаратів через акцент на «вузьких місцях» зростання; – Розумний розвиток міських регіонів різних рангів; – Розвиток різноманіття сільських регіонів відповідно до їх унікальних характеристик; – Визнання та промоція взаємозалежності місто–село через інтегроване врядування і планування на основі широкого партнерства.

Джерело: склав автор за [535, 538–540].

Окрім цього необхідно також враховувати цільовий територіальний масштаб та сфери імплементації стратегії. В результаті ми можемо вести мову про три ступені розробки стратегії територіального розвитку: високу, середню і низьку здатності до територіалізації (рис. 4.13).

Рис. 4.13. Модель взаємодії вимірів стратегії територіального розвитку
Джерело: [542].

Додатково на рис. 4.13 слід виділити наскільки сильно корелюють три опорні орієнтири стратегій територіального розвитку (створення, життєздатність і поширення добробуту) із ключовими вимірами глокалізації, які ми розглядаємо в нашій роботі (генерування, резистенція і трансформація імпульсів глобалізації).

Підсумовуючи короткий концептуальний огляд територіальної когезії, можна зробити висновок, що першопочатково вона була своєрідною «надбудовою» до економічної та соціальної когезії. Однак аспект розвитку міст (особливо природних полюсів), а також питання регенераційної політики, поступово виходять на передній план у політичних програмах із територіальної когезії. Зазначені питання урбанізації насамперед пов'язані із аспектами більш збалансованого та гармонійного поширення міських поселень на заданій території. Відмітимо сильну конотацію даного аспекту із параметром «поліцентричності», що «... стимулює регіони і міста, які співпрацюють із сусідніми територіями, розвивати спільні сильні сторони та виявляти потенційні ускладнення задля привнесення додаткової вартості, яка не може бути досягнута окремими регіонами і містами в ізоляції» [543, с. 1].

Загалом роль полюсів розвитку у просуванні процесів територіальної когезії є досить значною і різноплановою на високоурбанізованих територіях, таких як ЄС. Крупні міста є традиційними хабами інновацій і осередками глобальних викликів. Наприклад, полюси володіють потенціалом для розширення використання відновлювальної та чистої енергетики, зростання енергозаощадження і скорочення емісії CO², оскільки урбанізовані території дозволяють використовувати більш енергоефективні форми житла і транспорту. Полюси є тими функціональними зонами, у яких концентрується населення та економічна діяльність і навколо яких організуються потоки товарів і людей. Вони є вузлами міських мереж різного масштабу – як глобальних, так і регіональних – і в обох випадках полюси є драйверами територіального розвитку і когезії. У цілому можна виокремити принаймні

вісім проявів ролі полюсів для імплементації територіальної когезії із явними взаємозв'язками між собою (табл.4.6).

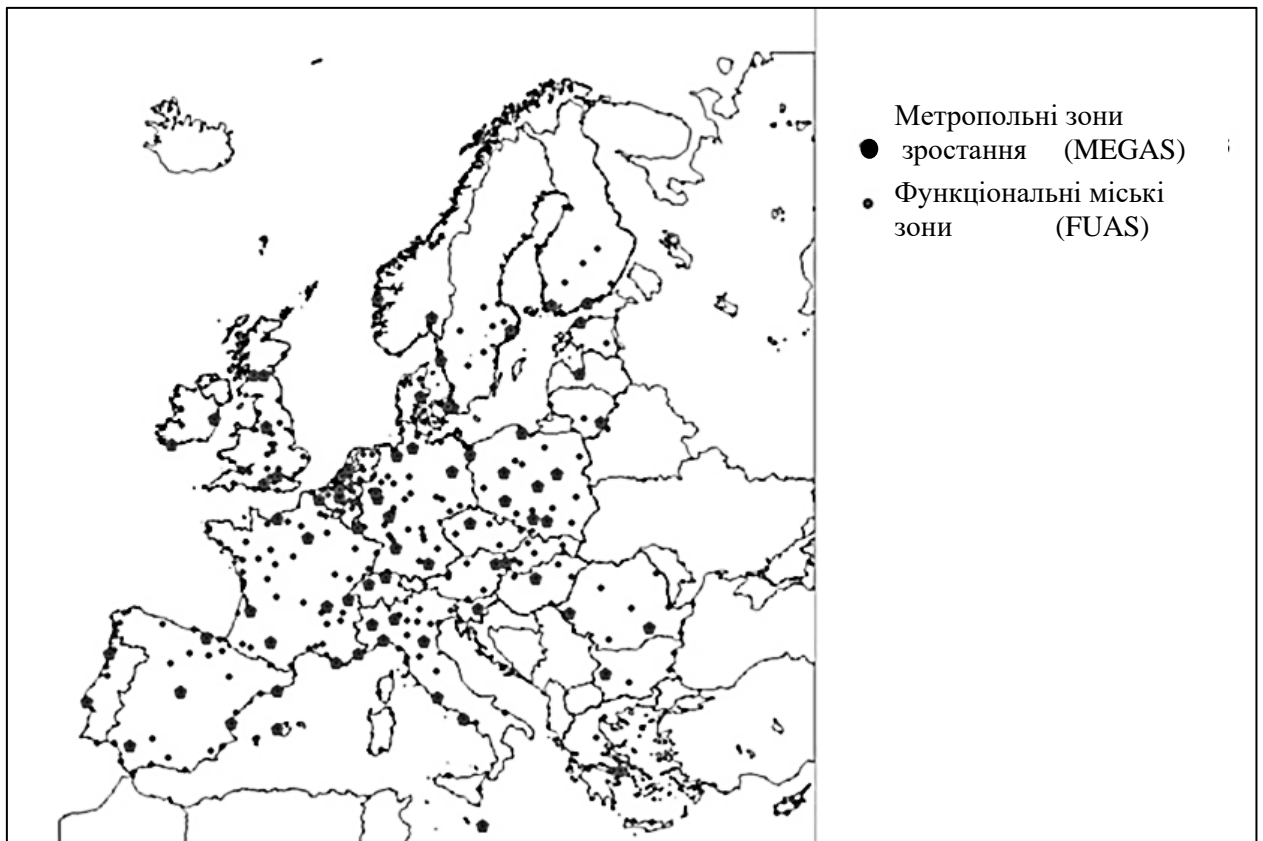
Таблиця 4.6

Прояви полюсів розвитку в стратегіях територіальної когезії

Компонент	Основна ціль	Важливість для територіальної когезії
1. Поліцентричний і збалансований міський розвиток	Сприяння більш збалансованому поширенню населення на території	– Зростання здатності використовувати територіальний потенціал регіонів; – Зменшення негативного впливу надмірної концентрації населення (забруднення, злочинність, надмірний трафік, стрес тощо).
2. Функціональні міські зони	Сприяння територіальній комплементарності	– Зростання територіальної ефективності
3. Інтегрований міський розвиток	Сприяння територіальній ефективності і сталості розвитку	– Підвищення сталості навколишнього середовища – Зростання територіальної ефективності; – Покращення процесів територіального врядування;
4. Соціально згуртований міський розвиток	Сприяння соціально-економічній когезії	– Зменшення рівня бідності; – Скорочення соціальних дисбалансів
5. Міське сполучення	Сприяння територіальній доступності	– Зростання міської мобільності; – Підвищення сталості навколишнього середовища
6. Міська морфологія – компактне місто проти міського розширення	Сприяння міській компактності чи міському розширенню	– Зростання територіальної ефективності; – Зростання територіального сполучення; – Зростання територіальної сталості
7. Міська життєстійкість	Сприяння міській здатності до подолання труднощів	– Зростання територіальної життєздатності; – Зростання територіальної сталості
8. Міське планування	Сприяння прогнозованості майбутніх сценаріїв	– Зростання територіальної модернізації; – Зростання територіальної організації

Джерело: склав автор за [538].

Порівнюючи із іншими регіонами світу (насамперед США і Південно-Східною Азією), Європа характеризується менш концентрованою і більш поліцентричною міською структурою (рис. 4.13), а також густою мережею малих та середніх міст [544]. Проте території із значно вищою від середньої концентрацією економічної діяльності таки присутні в ЄС (вже згадані вище «банани», «пояси» і «пентаграми») і типово характеризуються вищими рівнями соціально-економічного розвитку. А отже, політика міського розвитку повинна стимулювати територіальну конкурентоздатність територій за межами цих зон, оскільки, як зазначено в Територіальному порядку денному ЄС «... поліцентричний і збалансований територіальний розвиток ЄС є ключовим елементом досягнення територіальної когезії» [545, с. 7].

Рис. 4.14. Міська система ЄС

Джерело: сформовано автором за *ESPON*.

До певної міри інтенсифікація подальшої поліцентричності в Європі характеризується значним потенціалом до розквіту регіональної диверсифікації і ендогенного розвитку (а також і територіальної співпраці) як засобів оптимізації розміщення інвестицій і зменшення регіональних

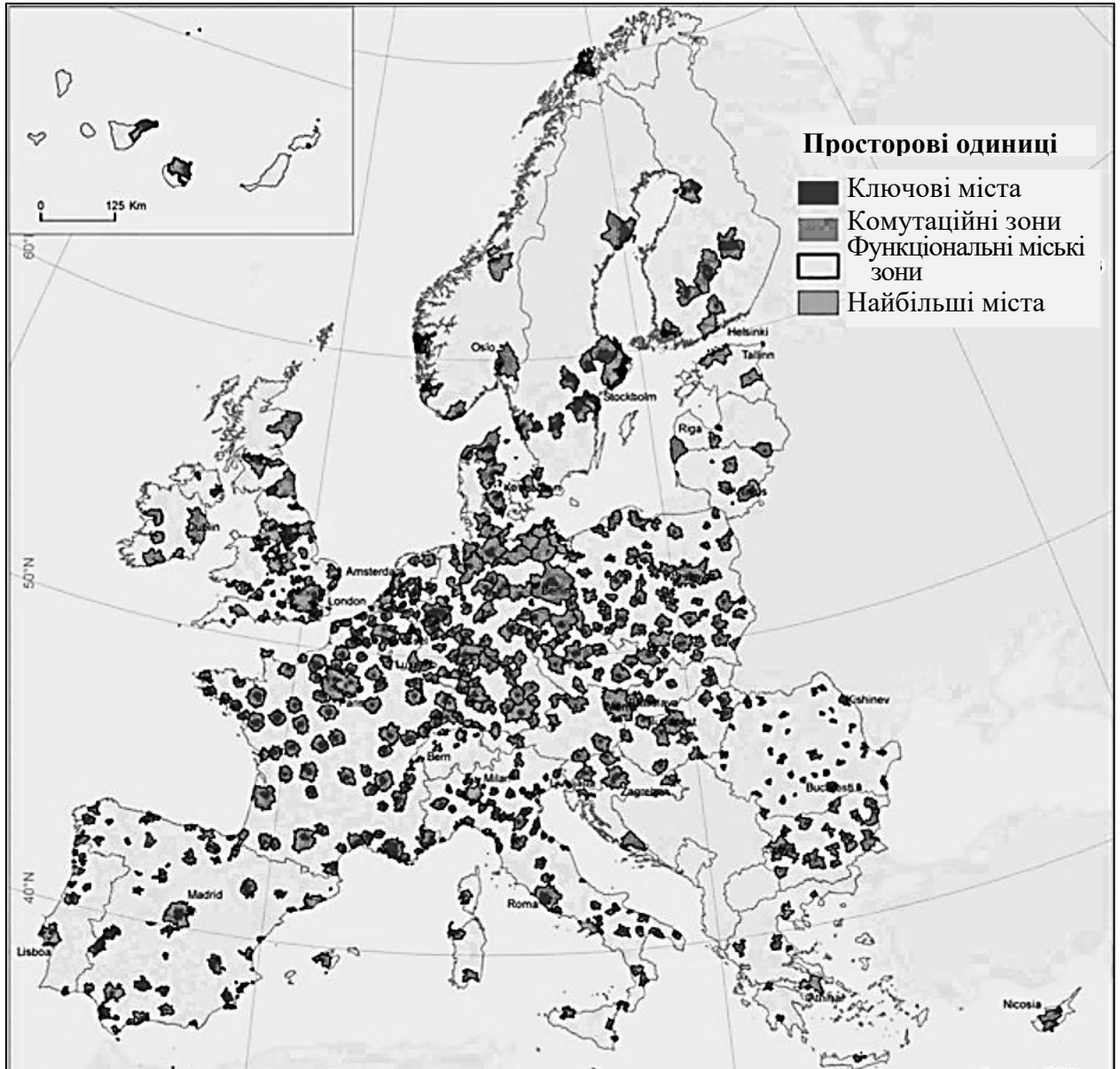
диспропорцій, підтримки збалансованих і поліцентричних урбанізаційних структур, сприяння моделям компактних міст і розумному відновленню агломерацій, включаючи запровадження принципів сталого менеджменту природних і культурних ресурсів [546, с. 12]. Ця стратегічна ціль досягається на рівні всього ЄС через насамперед через інтенсифікацію стимулів розвитку для міст другого рівня («*second-tier cities*» у системі ранжування міст, про яку ми згадували в Розділах 1 і 2 цієї роботи) і посилення мереж між містами усіх територіальних рівнів паралельно із підвищенням взаємозалежності міських і сільських зон.

Потенціал більш ефективного проживання в аспекті використання ресурсів обговорюється вже тривалий час в середовищі дослідників та практиків. Однак реальні політичні програми, які б інтегрували секторальні заходи у цьому напрямі до недавнього часу впроваджуються дуже повільно на національному і пан'європейському рівнях. Як стверджували П. Ніджкамп і Куртіт «... міста все більше функціонують у системі пов'язаних мереж, що виконують роль стратегічних альянсів розвитку нашого світу. Із цієї перспективи міські агломерації не обов'язково повинні розглядатись як джерело проблем, а швидше як платформа інтегрованих географічних дій для креативних рішень і нових можливостей» [547]. Тому не дивно, що в останні роки серед національних суб'єктів економічної політики зростає усвідомлення важливості природних полюсів для досягнення сталого розвитку.

Варто відмітити, що імплементація політики територіальної когезії, як інструменту поширення ролі природних полюсів, резонує із практичним втіленням концепції «функціональних міських зон» (англ. «*Functional Urban Areas*»). Самі функціональні міські зони можуть розглядатись як «... своєрідний басейн ринку робочої сили чи приміська структура мобільності, що включає урбанізаційну систему сусідніх міст і сіл, які економічно і соціально залежать від міського центру» [548, с. 13] Сьогодні такі функціональні міські зони часто переростають національні кордони, що породжує необхідність втілення транскордонного адміністрування. Як бачимо із карт наведених на

рисунках 4.14 і 4.15, емпірична детермінація меж існуючих функціональних міських зон відрізняється залежно від методології проведення дослідження, однак їх спільним критерієм є асоціація із крупними міськими агломераціями, які стали природними полюсами.

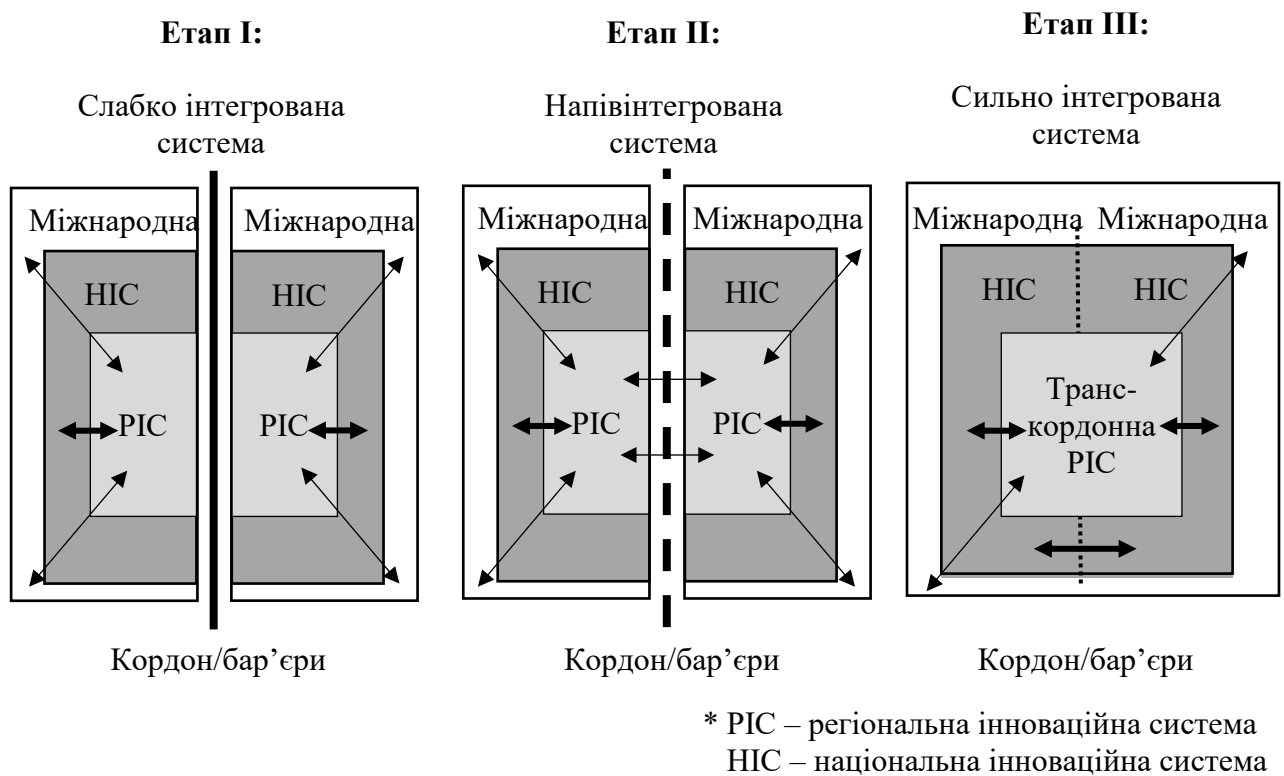

Рис. 4.15. Поширення функціональних міських зон в ЄС

Джерело: [549]

Повертаючись до питання про транскордонні функціональні зони, відмітимо, що при їх розгляді на передній план, окрім комутаційної відстані, виходять аспекти функціональної відстані. Концепція функціональної відстані насамперед стосується відмінностей між регіонами щодо інноваційної діяльності і пов'язана із створенням транскордонних регіональних

інноваційних систем [550]. Загалом виділяють три типи транскордонних регіональних інноваційних систем, які є еволюційними етапами розвитку один одного (рис. 4.16). На найвищому третьому етапі формується симетрична інноваціє-керована система, що типово характеризується відносним різноманіттям і функціональною близькістю у широкому спектрі ділових секторів (окрім функціональних зон із домінуючим сільським профілем). На другому етапі економічна структура характеризується появою синергії і функціональної близькості у декількох ділових секторах (чого не спостерігається на першому етапі); також на цьому етапі зароджується механізм координації інноваційної політики, формується інфраструктура обміну і доступу до знань, інституційне забезпечення інноваційного процесу. Перший і другий етапи можуть спостерігатись і для функціональних зон із сільським профілем.

Рис. 4.16. Рівні транскордонної інтеграції функціональних міських зон
Джерело: [550]

Емпіричні кейси застосування інструментарію транскордонних функціональних міських зон вдало описані Б. Сетером і співавторами [551] на

прикладі внутрішньоскандинавських об'єднань різного рівня інноваційності (туристичний муніципальний альянс, екосистема музичної промисловості, високотехнологічна мережа відновлювальної енергетики і циркулярної економіки). Приклад формування транскордонних функціональних міських зон Норвегії і Швеції може бути корисним для України із врахуванням того факту, що Норвегія не будучи членом ЄС таки зуміла використовувати спільні фінансові інструменти для територіального розвитку.

При імплементації стратегії територіального розвитку важливо виокремити також певні інструменти промоції територіальної когезії саме на рівні природних полюсів. Серед таких інструментів можна назвати засоби корекції процесів просторового розширення міст, яке сьогодні часто розглядається як важливий чинник надмірного і нерационального використання енергії [545]. Цей аспект тісно пов'язаний із ширшими стратегіями регіонального планування відповідно до рекомендацій Міського порядку денного ЄС від 2016 р. [552]. Знову ж таки політика розвитку полюсів повинна бути націлена також на соціально-економічну когезію, сталість навколишнього середовища, здорове врядування, включати заходи міського відновлення тощо.

Окрім вже згаданих заходів слід вказати також на важливість т. зв. Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст (англ. «*Integrated Sustainable Urban Development Strategies*») в процесі імплементації політики територіальної когезії в ЄС. З одного боку, такі стратегії підвищують потенціал досягнення сталості навколишнього середовища; а з іншого боку, за даними обґрунтування програм Інтегрованих територіальних інвестицій ЄС, такі стратегії сприяють оздоровленню процесів територіального врядування, оскільки дозволяють локальним органам влади ініціювати ширші партнерства з іншими локальними суб'єктами економіки і політики [553]. У цьому контексті можна навести приклад Польщі, де програма Інтегрованих територіальних інвестицій зарезервована виключно для регіональних адміністративних центрів та їх функціональних зон [554].

Загалом Інтегровані стратегії сталого розвитку були впроваджені на пан'європейському рівні в рамках Політики когезії на 2014-2020 рр. як складова загальної трансформації політичної ідеології і практики на користь застосування місцевого підходу (англ. «*place-based approach*») [555]. Як ми уже зазначали раніше, після публікації Звіту Ф. Барки [500] місцевий підхід почав домінувати над просторово-сліпим у європейській територіальній політиці, включно із політикою когезії. Вважається, що інтегрований місцевий підхід повинен опиратись на місцеві знання, капітал і контроль за ресурсами, а також на локально розроблені стратегічні програми, що в сукупності дозволить досягнути ендогенного зростання. Першим помітним кроком в цьому напрямку було суттєве реформування Європейських структурних та інноваційних фондів у 2013 р. із акцентом на міський розвиток [556]. Однак фінансове забезпечення інтегрованого розвитку агломерацій і навколишніх територій здійснювалось протягом усіх періодів втілення Політики когезії ЄС, хоч і не було таким значним. Зокрема серед більш ранніх інструментів у цьому напрямку можна виокремити Ініціативу з міської спільноти (англ. «*Urban Community Initiative*») вперше запуснену протягом 1994–99 рр., продовжену у 2000–06 рр. і зрештою інтегровану із комплексом програм Інвестиції заради зростання і робочих місць (англ. «*Investment for Growth and Jobs*») в 2007-13 рр. Крім того у рамках програми Європейська територіальна співпраця (англ. «*Investment for Growth and Jobs*») у 2003 р. була заснована платформа *URBACT*, націлена в основному на обмін знаннями щодо сталого інтегрованого розвитку міст, бенчмаркінг найкращих практик та ініціацію процесу нетворкінгу між полюсами Європи. Варто також згадати підхід *LEADER*, що існував із 1991 р. і був важливим інструментом розвитку сільських територій, а із 2007 р. також почав застосовуватись в рамках Європейського фонду мореплавства та рибальства для підтримки сталого розвитку риболовних спільнот. Саме на основі інструментарію *LEADER* було ініційовано програму Місцевий розвиток керований громадою (англ. «*Community-Led Local Development, CLLD*») на 2014–20 рр.

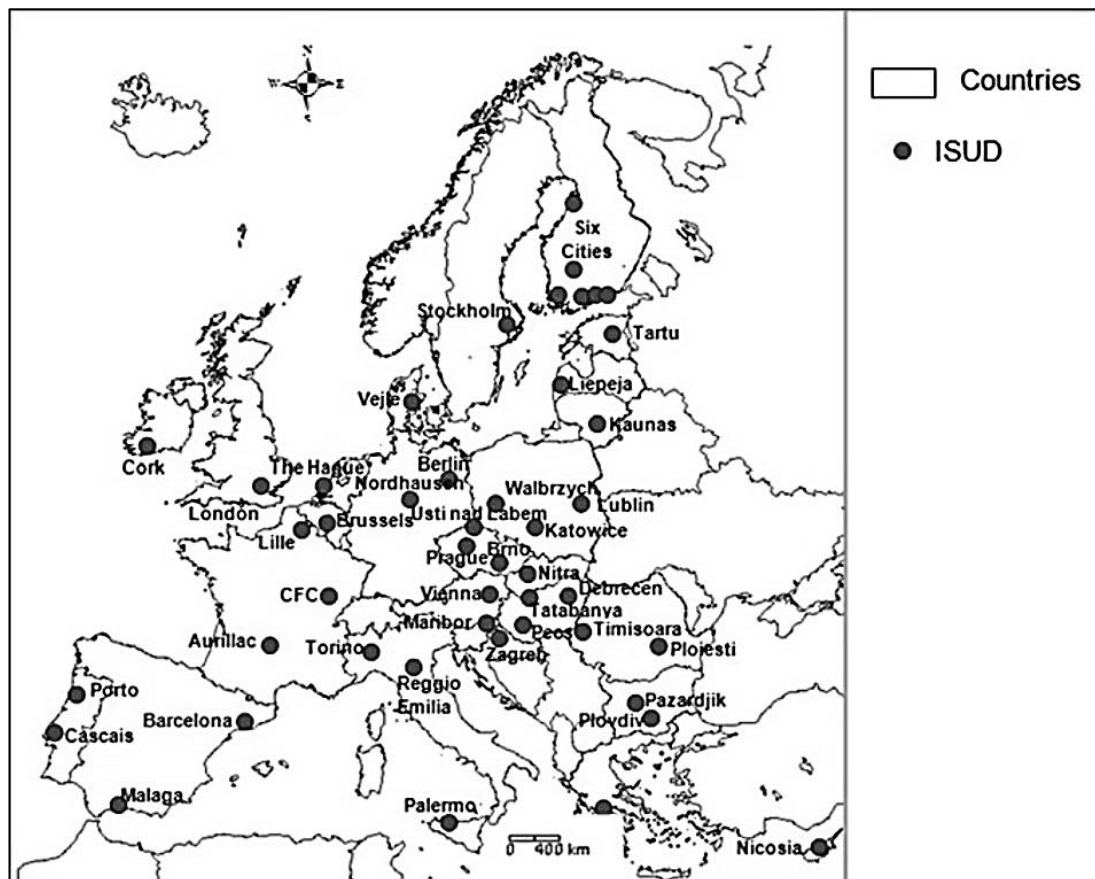
Імплементация Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст протягом програмного періоду 2014–20 рр. відрізняється суттєвими змінами порівняно із вищезгаданими ранніми інструментами. По-перше загальне фінансування виділене на реалізацію інтегрованого місцевого підходу суттєво зросло і становить близько 9% усього бюджету Політики когезії (31 млрд. євро). По-друге, появилася регуляторна вимога запроваджувати інтегрований місцевий підхід у містах. По-третє, інтегрований підхід отримав загальний широкий резонанс у суспільстві. По-четверте, значно більше інформації необхідно опрацювати для імплементации інтегрованого місцевого підходу на програмному рівні. По-п'яте, більше уваги приділяється дифузії інновацій (наприклад, надання настанов, сценарні заходи, участь у міських мережах, колегіальний *peer-to-peer* огляд тощо).

Одним із пріоритетних завдань Інтегрованих стратегій сталого розвитку є надання більшої фінансової автономії міським структурам. Новим регулятивним підходом при цьому була вимога делегування інтервенційних завдань містам, що програмувались при частці не меншій ніж 5% від загального Фонду регіонального розвитку ЄС. Однак за державами-членами зберігалось право самостійного визначення методології детермінації міських зон. Більш того регулятор заохочував адміністрацію міст до впровадження інновацій та експериментів, а також дозволяв впроваджувати Мережі міського розвитку для поглиблення дискусії щодо удосконалення врядування агломераціями.

Загалом існує три підходи до імплементации Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст. Два більш традиційні з них схожі за своєю суттю до інших програм Європейських структурних та інвестиційних фондів та включають розробку Операційних програм (англ. «*Operational Programme, OP*») і окремих змішаних Пріоритетних осей (англ. «*Priority Axis, PrAxis*»). Третій більш сучасний підхід отримав назву стратегії Інтегрованих територіальних інвестицій (англ. «*Integrated Territorial Investment, ITI*») і служить платформою для інтегрованих тематичних / секторальних проектів із

комбінованими джерелами фінансування (найчастіше із Європейського фонду регіонального розвитку і Європейського соціального фонду)⁷⁶. Ресурси вже згадуваної раніше програми Місцевий розвиток керований громадою (*CLLD*) також можуть бути залучені для фінансування Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст.

У рамках нещодавнього дослідження Європейської комісії [557] було виявлено 853 випадки запровадження Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст, а також 153 стратегії, які впроваджувались за схемою Інтегрованих територіальних інвестицій і не були віднесені керівництвом держав-членів ЄС до першої групи. На рис. 4.17 наведено 42 приклади найбільш поглибленого застосування Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст не залежно від типу та рівня розвитку регіону.

Рис. 4.17. Локації поглиблених Інтегрованих стратегій сталого розвитку міст в ЄС

Джерело: [538].

⁷⁶ Стратегії ІПІ можуть імплементуватися для підтримки функціональних міських зон (сільських, сільсько-міських, транскордонних) і територій із специфічними географічними особливостями.

Міський порядок денний ЄС був запущений у 2016 р. з метою досягнення містами (включно із природними полюсами) «кращого регулювання», «кращого фінансування» і «кращих знань» (табл. 4.7), а також для досягнення відповідності Цілям сталого розвитку ООН до 2030 р., зокрема в напрямку інклюзивності, безпеки, відновлення і сталого розвитку міст [558].

Таблиця 4.7

Засади Міського порядку денного ЄС

Опорні принципи	Завдання
Краще регулювання	– більш ефективно і когерентне втілення існуючих політичних програм, законодавства та інструментарію ЄС; – не ініціювання нових регулятивних заходів, а радше здійснення неформального впливу на майбутню та поточну регулятивну практику
Краще фінансування	– ідентифікація, підтримка, інтеграція, та вдосконалення традиційних, інноваційних та зрозумілих для кінцевого користувача джерел фінансування міських зон; – не створення нових чи збільшення бюджету існуючих фондів ЄС, а використання досвіду з більш ефективного використання фінансових можливостей
Кращі знання	– розвиток бази знань щодо розвитку міських зон та обмін найкращими практичними рекомендаціями та знаннями

Джерело: складено автором на основі [559].

Тоді як пріоритети, теми і міждисциплінарні аспекти Міського порядку денного ЄС розроблялись із врахуванням пріоритетів Стратегії ЄС 2020 заради розумного, сталого та інклюзивного зростання (табл. 4.8).

Нещодавно було оголошено [561], що сталий та інтегрований розвиток міських зон залишиться одним із пріоритетів на наступний довготерміновий період Політики когезії ЄС 2021–27 рр. При цьому під «сталістю» розумітимуть зусилля покликані вирішувати проблематику зміни клімату та збереження навколишнього середовища (у випадку полюсів такими аспектами є розвиток зеленої інфраструктури, зменшення викидів в атмосферу і т. п.

«Інтегрованість» проявлятиметься у продовженні застосування інструментів, які підтвердили свою ефективність протягом 2014–2020 рр. – стратегій Інтегрованого територіального інвестування та Місцевого розвитку керованого громадою. В якості майбутнього тренду була вказана також необхідність зменшення адміністративного навантаження, а саме спрощення процесу імплементації фондів програм ЄС, що відбуватиметься в рамках цільового орієнтиру «краще регулювання» [562].

Таблиця 4.8

Пріоритети Міського порядку денного ЄС та їх вплив на досягнення розумного, зеленого та інклюзивного зростання

Пріоритети Міського порядку денного ЄС	Тип зростання		
	розумне	зелене	інклюзивне
Інноваційні та відповідальні державні трати	X		
Циркулярна економіка	X	X	
Міська мобільність	X	X	X
Робочі місця та розвиток вмінь у локальній економіці	X		X
Цифровий перехід	X		X
Якість атмосфери		X	
Енергетичний перехід		X	
Стале використання земельних ресурсів та природоохоронні рішення		X	
Кліматична адаптація		X	
Доступне житло			X
Інклюзія мігрантів і біженців			X
Міська бідність			X

Джерело: складено автором на основі [560].

Отже, протягом останніх 20 років ЄС вдалось розробити свій «*Acquis Urbain*» моделі втілення політики міського розвитку, що ґрунтується на наборі інструментів та областей дій з високими рівнями взаємодоповнюваності та

системних ефектів. Європейська модель розвитку природних полюсів і міської системи загалом базувалась в основному на таких аспектах:

- створення та доступність фінансових інструментів підтримки інтервенцій в контексті міського розвитку;
- підтримка експериментальних, інноваційних і демонстративних проектів;
- промоція створення мереж співпраці між містами;
- створення систем визнання та оцінки належних практик;
- сприяння науковому дослідженню актуальних питань міського розвитку;
- підтримка створення, обміну та забезпечення доступності інформації і знань, необхідних для прийняття рішень у сфері урбанізації;
- прогресивне включення міських питань у різні політики ЄС;
- прогресивне включення галузевих, технологічних, економічних та суспільностратегічних питань ЄС у міську політику.

Манера, на основі якої ЄС прийшов до розуміння та проектування своїх політичних норм щодо міського життя, стає все більш багатогалузевою, трансполітичною і націленою на узгодження втручання в таких різноманітних сферах, як інфраструктура, мобільність, культура, спадщина, економіка, зайнятість, енергетика, старіння, технології, бідність та соціальне включення і багато інших. Таким чином, зусилля щодо сприяння територіальній згуртованості в ЄС, разом з фінансовими та іншими інструментами, які її підтримки, повинні продовжувати робити акцент на виконанні Міського порядку денного ЄС і переважно бути орієнтованим на функціонування міст та міських систем з метою побудови на їх основі засад регіонального розвитку територій в умовах глокалізації.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що імплементація багатоманітних територіальних інструментів може сприяти генерації доданої вартості різними способами (більш детально цей аспект розкривається у праці Феррі і співавторів [563]). Існують підтвердження застосування інноваційної

політики на різних рівнях адміністрування, що проявляється у трьох основних формах: делегації політичних завдань на локальний рівень, створення нових структур врядування і посилення територіальної співпраці. Разом із тим ефективність інструментів територіальної когезії значною мірою лімітується потенціалом внутрішніх людських і креативних ресурсів, які часто є доволі обмеженими (особливо це стосується локацій, які відносно нещодавно почали впроваджувати програми територіальної когезії). Однак, у будь-якому разі, інструменти територіальної когезії в ЄС є хорошими прикладами імплементації глокалізаційних стратегій полюсів розвитку на практиці.

Висновки до розділу 4

1. Стратегія формування полюсів зростання/ розвитку відноситься до підтипу програм територіального (включаючи регіонального та міського) розвитку. Варто відмітити, що протягом останніх десятиліть відбувається кардинальне переосмислення ролі, характеру та завдань територіальної економічної політики. Така зміна уявлень суб'єктів регіональної і місцевої політик відбулась насамперед через суттєві структурні зрушення світової економічної системи викликані процесами глобалізації, що привело до переоцінки постулатів традиційної територіальної політики.

2. Найбільш звичним типом регіональної політики є політика регулювання пропозиції (англ. «*supply-side policy*»), в рамках котрої здійснюється вдосконалення середовища для локальних інвестицій за рахунок підвищення якості залучених факторів виробництва. У контексті глокалізаційного фокусу нашого дослідження варто відмітити, що особливий акцент у політиці регулювання пропозиції робиться на локаційно специфічних факторах виробництва. В умовах глобалізації міжрегіональних потоків, при якій лєвова частка капіталу та робочої сили є мобільними, по справжньому специфічними локальними факторами можуть вважатись лише природні ресурси, земля, інфраструктура на місцях і вузький немобільний сегмент ринку праці. Враховуючи, що за допомогою інтервенцій уряду зазвичай

неможливо вплинути на розміщення природних ресурсів, прерогативою регіональної політики переважно є покращення якості і різноманіття локальної інфраструктури та субсидування ринку праці з метою підвищення кваліфікації чи перекваліфікація місцевих робітників. Розглянуті фактори загалом непрямо впливають на зменшення витрат на залучення локальних ресурсів. Існують також альтернативні варіанти прямого зменшення витрат на залучення ресурсів. Наприклад, поєднання прямих та непрямих підходів стимулювання імпорту інвестицій часто здійснюється при створенні різного роду «підприємницьких зон», у межах яких імплементуються рентні субсидії, локальні податкові знижки, субсидування земельних зборів, меліорації і конверсії земельних ділянок або інфраструктурне забезпечення території. Сьогодні такі інструменти територіальної політики часто комбінуються із різними фінансовими інструментами, які дозволяють регіональним та місцевим владним структурам отримати доступ до джерел капіталу для компенсації недоотриманого податкового доходу із «підприємницьких зон» – т. зв. податкові інкрементальні фінансові схеми.

3. Практика територіальної (і особливо регіональної) політики залишається доволі консервативною. Особливо це стосується менш розвинутих держав, у яких інтервенції уряду на національному та регіональному рівнях зводяться переважно до стимулювання класичних полюсів зростання в стилістиці уявлень економічних шкіл 1950–60-х рр.

4. Після 2010 р. практики регіональної економіки розділились на два табори відповідно до своїх поглядів: прихильники т. зв. «просторово сліпого» підходу (англ. «*space-blind approach*»), який був рекомендований у звіті Світового банку; прихильники «місцевого підходу» (англ. «*place-based approach*»), за який ратували ОЕСР та Європейська комісія.

5. Основна ідея сучасного просторово сліпого підходу полягає в тому, що агломерація приводить до зростання продуктивності, а отже, лейтмотивом оптимальної політики розвитку повинно бути стимулювання міграції факторів виробництва до більших та густо заселених регіонів. Разом із цим фахівці

Світового банку відмічають існування дихотомічного конфлікту між «процвітанням місць» і «процвітанням людей». Відповідно, політика із акцентом на всебічний розвиток окремих регіонів автоматично приводить до стримування процесів міграції факторів, працюючи цим самим проти інтересів суспільства в цілому.

6. Прихильники ж місцевого підходу стверджують, що механізм розвитку територій (як міст, так і регіонів) – це не просто функція просторової міграції виробничих факторів. Натомість акцент здійснюється на характері коеволюційних взаємовідносин інститутів у процесі переміщення факторів. Основним посилом чотирьох вищевказаних звітів присвячених місцевому підходу є важливість локального контексту для розвитку, а також те, що саме взаємовідносини між інститутами, суб'єктами влади і власне географією формують т. зв. «відчуття місця» та визначають потенціал розвитку як окремо взятого регіону, так і навколишніх територій. У сучасній термінології «відчуття місця» включає в себе всі аспекти соціального, культурного, креативного, підприємницького та інституційного капіталу, які є специфічними для окремого місця. Всі вказані елементи у поєднанні із людським капіталом формують характер та життєздатність локації, а також добробут її жителів. Завданням регіональної політики при цьому повинно бути налагодження ефективної мобілізації локальних особливостей для максимізації місцевого економічного потенціалу регіону. Тобто, в контексті мети нашого дослідження, варто відмітити, що за своєю суттю місцевий підхід є втіленням принципу глокалізації на політичному рівні.

7. Сьогодні в ЄС функціонує низка комплексних програм та фондів ЄС, присвячених розбудові територіального устрою, в тому числі із врахуванням аспектів поляризації. Серед них можна окремо виділити: Стратегію «Європа-2020» (комплексна програма розвитку, яка стосується також деяких регіональних аспектів); «Територіальний порядок денний Європейського Союзу до 2020 р.»; національні програми розвитку, які представляють місцевий підхід.

8. Акцентовано на тому, що глокалізаційну стратегію не можна розглядати окремо від політики когезії, яка є однією із центральних для ЄС. Якщо лейтмотивом глокалізації є локальна унікальність в умовах глобалізації (тобто гетерогенність є домінантом над гомогенністю), то в онтології когезії фокус здійснюється на аспекті взаємодії та подоланні розривів між диверсифікованими локаціями (а отже, гомогенність стає певною мірою пріоритетом над гетерогенністю). У цьому контексті підкреслено основну ціль політичної географії – ефективне поєднання необхідності «територіалізації» та зростаючої важливості мережевих зв'язків (що, зрештою, може приводити до «детериторіалізації»), а саме ця дилема детермінує діалектику глокалізації. Наголошено, наскільки сильно корелюють три опорні орієнтири стратегій територіального розвитку (створення, життєздатність і поширення добробуту) із ключовими вимірами глокалізації, які запропоновані в дисертації (генерування, резистенція і трансформація імпульсів глобалізації).

Основні результати дослідження опубліковано в: [95, 214, 215, 225, 489, 491, 493, 564–567].

РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПОЛЮСІВ ТА ОСЕЙ РОЗВИТКУ

5.1. Стратегічні аспекти поступу полюсів розвитку в Східній Європі як орієнтири вдосконалення територіальної політики України

Стратегії формування полюсів розвитку виявились доволі популярними у державах Східної Європи. Проте полюси здебільшого не розглядались як самоціль, а радше були окремим аспектом більш комплексних програм територіального розвитку. У цій частині роботи ми більш детально розглянемо національні програми територіального розвитку держав Вишеградської четвірки (В4) – Польщі, Чехії, Словаччині і Угорщині, а також Болгарії і Румунії. Враховуючи спільне історичне минуле та схожість проблем і викликів регіонального розвитку, ці держави можуть слугувати своєрідним орієнтиром для вдосконалення та розвитку вітчизняної територіальної стратегії. Крім того, будучи найближчими сусідами України, розглянуті держави потрапляють в поле зору з огляду на можливість формування транскордонних осей розвитку.

Бачення територіального поступу Республіки Польща закріплене в Національній концепції просторового розвитку 2030 (пол. *Konsepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, KPZK 2030*), що була затверджена в 2011 р. Концепція KPZK бачення базується на п'яти бажаних характеристиках польського соціально-економічного простору: конкурентоспроможності та інноваційності, внутрішній згуртованості (когезії), біологічному багатству і різноманітності, а також безпеці і просторовому порядку.

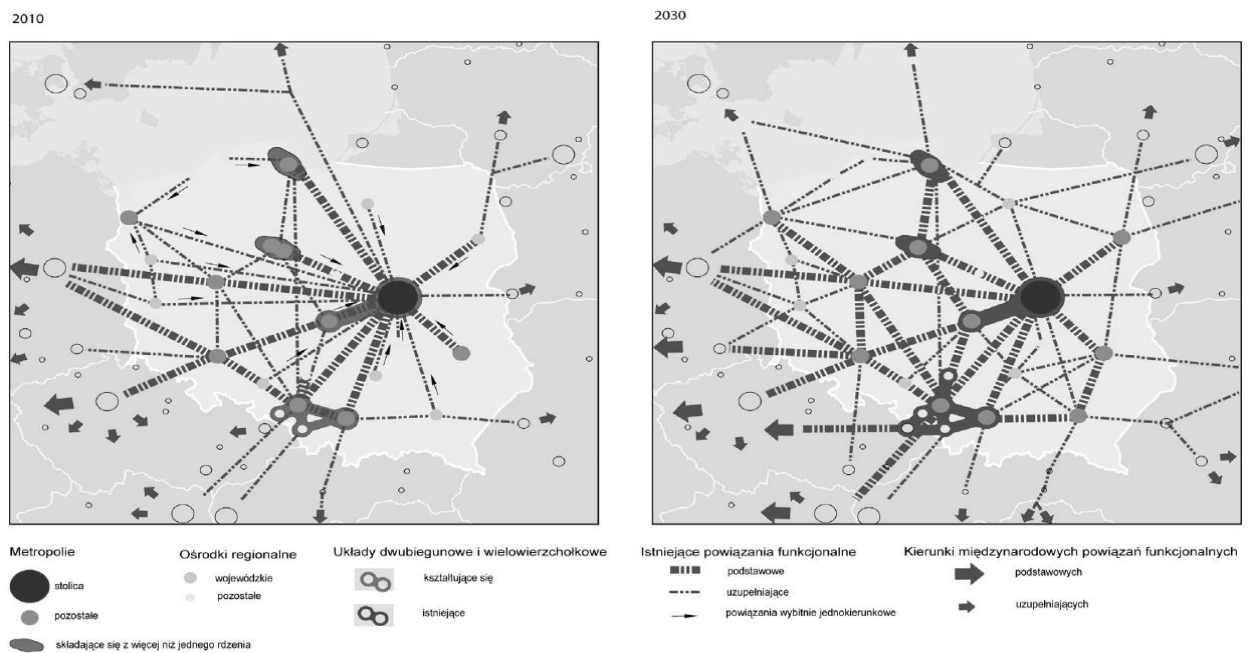
Основною віхою Концепції стало формування поліцентричної мережі метрополій, які розглядались в якості полюсів розвитку, а також міст регіонального значення.

Згідно KPZK 2030 мережа метрополій включає:

- Метрополії:
  - пан'європейського значення: столиця Варшава;

- національного значення: Сілезька агломерація, Краків, Лодзь, Тримісто (агломерація, що об'єднує Гданськ, Сопот та Гдиню), Познань, Вроцлав, Бидгощ, Торунь, Щецин, Люблін;
- міста, що виконують деякі функції метрополій: Білосток, Жешув, Зелона Гура, Кельце, Ольштин, Ополе, Горжу Велькопольські.
  - Основні функціональні осі;
  - Регіональні міста: Плоцьк, Влоцлавек, Кошалін, Славськ, Ельблонг, Грудзьондз, Бельско-Бяла, Рибнік, Ченстохова, Легниця, Валбжих, Тарнув, Радом, Каліш, Острів-Велькопольський;
  - Додаткові функціональні осі.

Порівняння основних проектних полюсів та осей розвитку Польщі згідно програм 2010 та 2030 рр. наводиться на рис. 4.

Рис. 5.1. Порівняння структури полюсів та осей розвитку Польщі в 2010 р. із проектом 2030 р.

Джерело: [568]

Особливістю просторового розвитку Польщі є важлива роль, яку відводять спеціальним економічним зонам (СЕЗ). Однак варто зауважити, що СЕЗ не є панацеєю самі по собі і можуть розвиватись як за позитивним так і негативним сценаріями. Так, зони потенційно можуть стати платформою для появи несприятливих ефектів, які не тільки не стають тригерами економічного

росту але, навпаки, можуть йому перешкоджати чи генерувати негативні процеси, які інтенсифікують один одного (тобто має місце феномен негативної синергії).

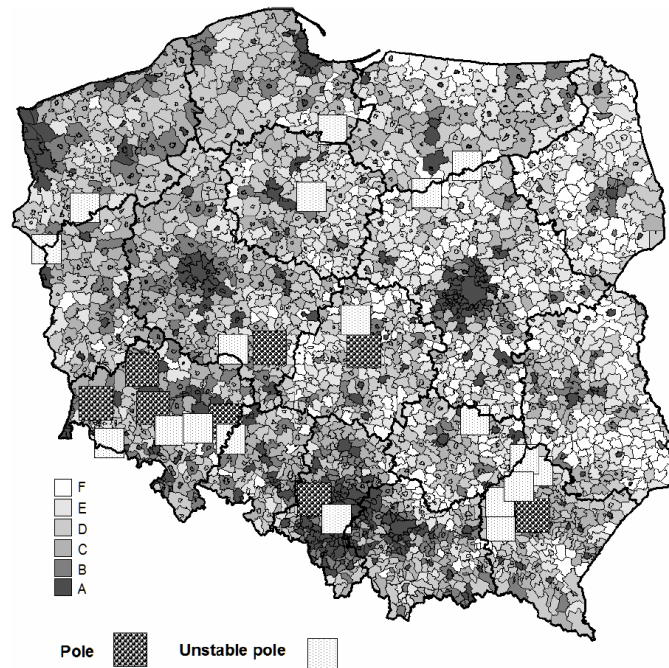
У Польщі спеціальні економічні зони створені в 356 муніципалітетах, що становить 14% усіх муніципалітетів (рівень LAU2 за NUTS) у Польщі, а їх загальна площа не перевищує 12 000 га. Незважаючи на те, що феномен СЕЗ отримав значну популярність серед політиків та економістів, даним територіям притаманна висока географічна дисперсія, а відповідно вони значно впливають на локальну економіку лише у обмежених випадках, а їх роль для регіональних економік майже не відчутна.

Нещодавнє дослідження проведене групою дослідників (Г. Годлевська-Майковська, А. Комор, М. Тупа [182]) продемонструвало взаємозв'язок між активністю СЕЗ та економічним розвитком муніципалітетів. Для аналізу враховувались показники кумулятивних інвестицій та кількості робочих місць (в т. ч. новостворених) в СЕЗ, кількість суб'єктів підприємницької діяльності на тис. осіб, частка податків до муніципального бюджету та інші індикатори.

Згідно результатів дослідження, спеціальні економічні зони продемонстрували значну важливість для економічного розвитку лише 27 із 356 муніципалітетів. Проте із цих 27-ми муніципалітетів лише 8 володіли характеристиками полюса зростання (тобто були центрами поляризованого регіону, що демонстрували значно вищий темп росту, у порівнянні із рештою території регіону), інші ж 19 муніципалітетів характеризувались нестабільним економічним розвитком. Полюси зростання розміщувались переважно в південно-західній Польщі (Polkowice, Legnickie Pole, Nowogrodzies, Jelcz-Laskowice) та спорадично в інших регіонах (Glogow Malopolska, Nowe Skalmierzyce, Gliwice, Ksawerów). Поряд з цим, варто відмітити, що антиполюсів зростання у Польщі не виявлено.

На рис. 5.2 зображені полюси зростання Польщі, накладені на карту інвестиційної активності.

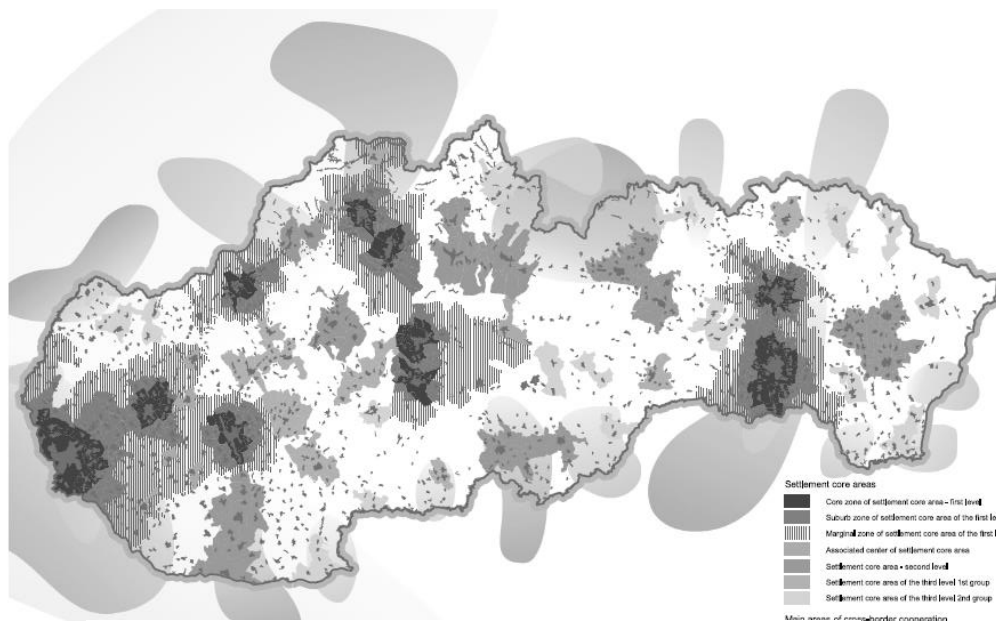
Рис. 5.2. Розміщення полюсів зростання у Польщі на карті інвестиційною активності муніципалітетів

Джерело: [182].

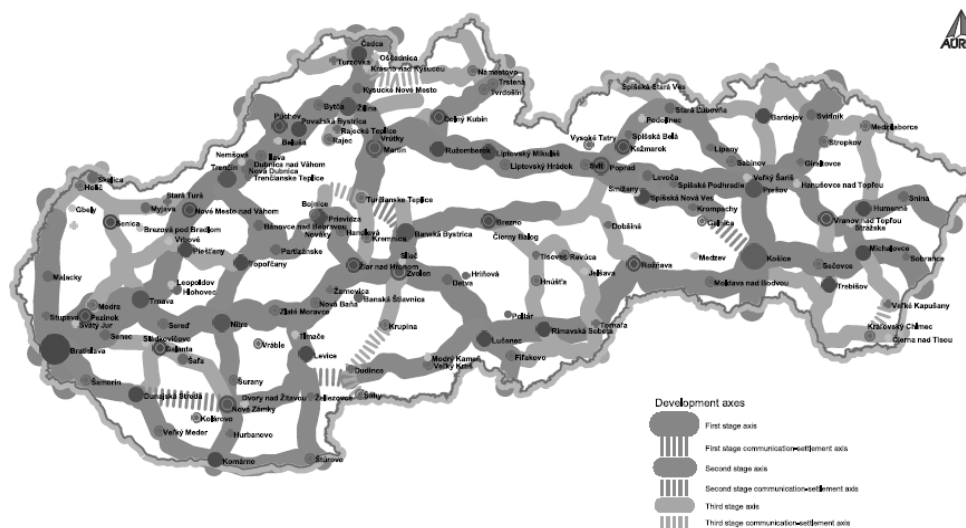
Слід зауважити, що прямого взаємозв'язку між розміщенням полюсів зростання та збільшенням інвестиційної активності не спостерігається. Щодо концентрації полюсів зростання у південній частині країни, то це здебільшого пов'язано із поширенням на даній території автомобільної промисловості та наявністю традиційного промислового регіону.

Перша фундаментальна програма територіальної організації Словаччини була прийнята в 2001 р. («Концепція просторового розвитку Словаччини») та доповнена в 2011 р. (з того часу загальноживаною аббревіатурою програми стала KURS-2011). Основоположним принципом програми став поліцентричний розвиток регіонів, причому серед усіх розглянутих нами країн, саме в Словацькій програмі найбільш детально розписуються напрямки формування просторової структури держави.

Лейтмотивом програми KURS-2011 є ранжування системи населених пунктів на фокусні (фокальні) групи, що включають агломерації, групи населених пунктів та осі розвитку трьох рівнів. Очікувана структура полюсів та осей розвитку в Словаччині має наступний вигляд (рис. 5.3):

а. Поліси розвитку Словаччини

б. Осі розвитку Словаччини

Рис. 5.3. Поліси розвитку в Словаччині

Джерело: [569].

1. Фокальні центри найвищого рівня (1-ша категорія):
  - а. особлива група: Братіславо-Трнавська агломерація;
  - б. Кошицько-Прешовська агломерація;
  - в. біполярні полюси: Банскобистрицько-Зволеньський, Жилінсько-Мартінський;
  - д. моноцентричні полюси: Нітранський, Тренчинський;
2. Осі розвитку першого рівня (1-ша категорія) – 10 пріоритетних осей;

3. Полюси другого рівня (2-га категорія) – Липтовски Мікулаш, Лученец, Міхаловце, Нове Замки, Попрад, Поважська Бистриця, Прієвіда;

4. Осі розвитку другого рівня (2-га категорія) - 13 осей;

5. Полюси третього рівня включають дві підгрупи. До першої підгрупи відносяться полюси, які виникли на основі доцентрових сил серед групи невеликих міст (8 полюсів). До другої групи відносять полюси меншої важливості, які сформувались на основі доцентрових сил в одному населеному пункті, тобто поляризація центру та околиць (19 полюсів);

6. Осі розвитку третього рівня – 29 осей.

Перспективи розвитку системи населених пунктів в Словаччині ґрунтується загалом на двох засадах:

– встановлення взаємозв'язків із пан'європейською системою населених пунктів;

– створення сприятливих умов для сталого розвитку суспільства.

Окрім економічних передумов соціального розвитку та поточних тенденцій глобалізації, які тісно пов'язані із просторовою структурою, можна також виділити низку інших факторів підвищеної важливості для міжнародного «включення» полюсів та осей розвитку Словаччини:

1. Геоморфологічні та локаційні особливості як окраїнних так і внутрішніх територій Словаччини (розташування між двома гірськими масивами Карпат та Альп, протікання Дунаю – річки європейсько значення). Гірський характер країни є позитивним з огляду на становлення туристично-рекреаційного потенціалу, проте становить проблему для розвитку транспортної (в т. ч. транскордонної) мережі;

2. Просторові особливості відносно сусідніх територій (розміщення в центрі Європи на межі ЄС та пост-радянського простору). Особливо в даному аспекті варто виділити наступні моменти:

○ організація перспективної урбанізаційної осі розвитку переважно вздовж Дунаю за напрямком Штутгарт-Ульм-Мюнхен-Лінц/Зальцбург-Відень/Братислава-Будапешт-Белград;

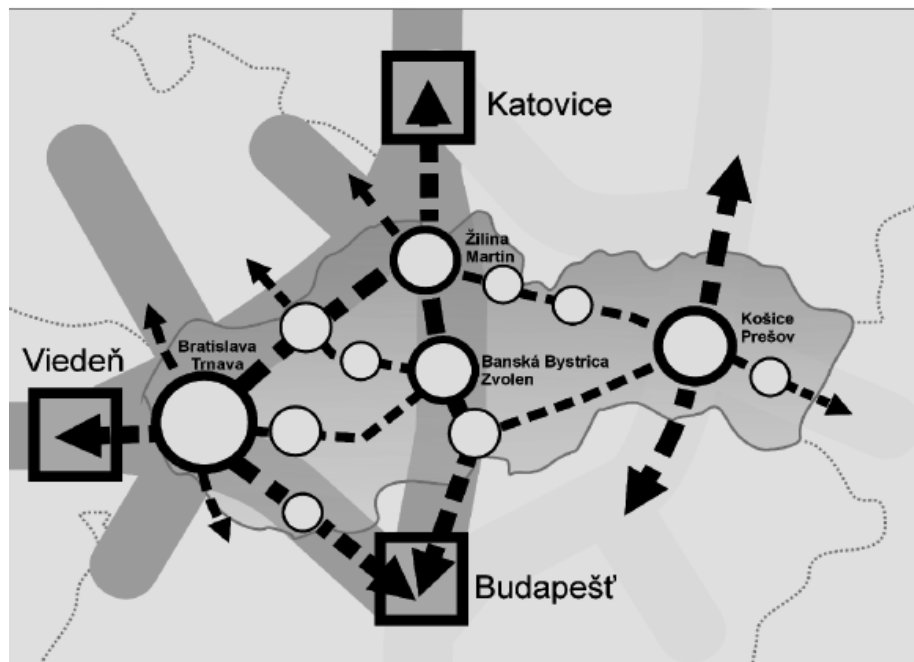
- наявність близьких густозаселених агломерацій європейського значення, таких як Відень, Будапешт та Катовіце-Острава;
- наявність поясу населених пунктів в напрямі із півночі на південь Моравії вздовж західного кордону Словаччини: Катовіце-Острава-Злін-Брно-Відень;
- домінування агломерації Кошице-Прешов в «Карпатському регіоні» на стику із Польщею, Угорщиною та Україною.

3. Можливості організації транскордонних систем населених пунктів;

4. Наявність та проектування транспортних мереж через територію Словаччини (в першу чергу мається на увазі розвиток Трансєвропейської транспортної мережі TEN-T).

Таким чином, до основних напрямів інтернаціоналізації полюсів та осей розвитку Словаччини слід віднести (рис. 5.4):

- зв'язок Північ-Південь між Скандинавськими та Прибалтійськими країнами з Балканами через Східну Словаччину (Транскарпатський коридор, англ. «Via Carpathia corridor»);

Рис. 5.4. Ключові аспекти інтернаціоналізації полюсів та осей розвитку Словаччини

Джерело: [569].

- зв'язок регіону Повазье через Угорщину з портами Трієст і Рейка або зі Словенією та Хорватією;
- зв'язок Захід-Схід як центральна вісь, яка з'єднує існуючі коридори TEN-Т у напрямку від Нюрнберг / Дрезден - Прага - Оломоуц - Пухов - Жиліна - Кошице до державного кордону з Україною.

Програма просторового розвитку Словаччини включає в себе не лише напрямки оптимізації структури населених пунктів. Комплекс заходів охоплює також ініціативи щодо модернізації транспортної та технологічної інфраструктури, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів тощо.

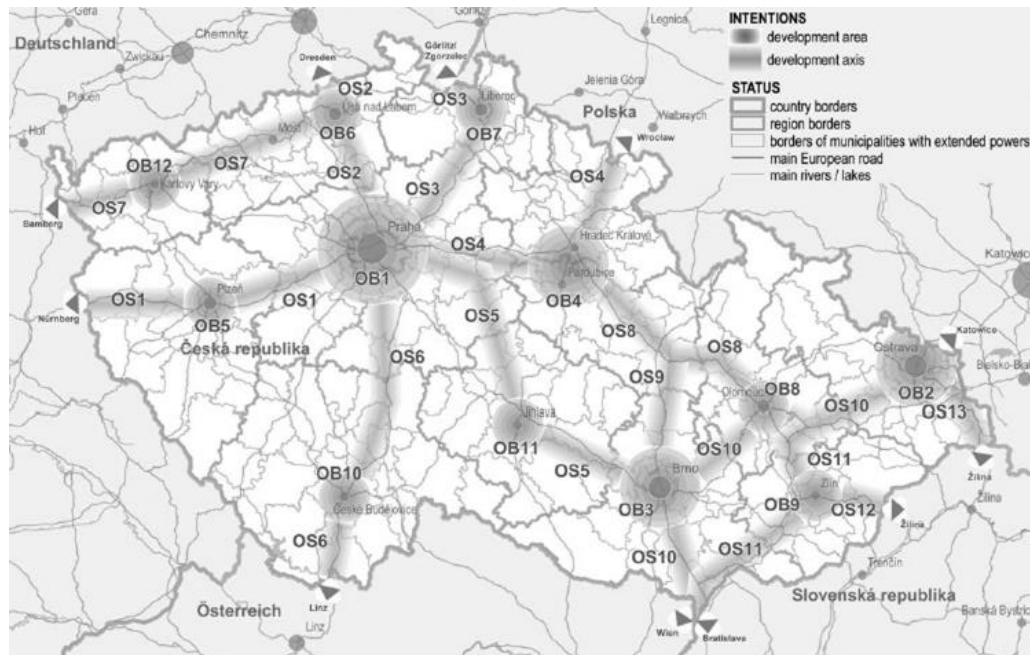
Одним із пріоритетів Політики просторового розвитку Чеської Республіки 2008 (PÚR ČR 2008), затвердженого урядом у 2009 р. [570] (із поправками у 2015 р. [571]), є сприяння поліцентричному розвитку структури населених пунктів. Вона окреслює так звані регіони та осі розвитку, які визначаються як райони, де за рахунок концентрації діяльності міжнародного, національного та трансрегіонального значення, висуваються підвищені вимоги до характеру змін. Регіони та осі розвитку не є ієрархіфіковані (існує лише одна категорія). Це спричиняє порівняно більшу кількість основних полюсів розвитку в Чеській Республіці порівняно з іншими країнами В4.

Основні регіони розвитку та осі розвитку складаються з:

- 12 регіонів розвитку: Брно, Ческе Будейовице, Градец Кралове/Пардубіце, Йіглава, Карлові Вари, Ліберець, Оломоуц, Острава, Пльзень, Прага, Усті-над-Лабем, Злін (1-а категорія);
- осі розвитку, котрі сполучають вищенаведені регіони (1-а категорія) (рис. 5.5).

Концепція національного розвитку та територіального розвитку (*National Development and Territorial Development Concept, NDTDC*) [572], прийнята парламентом у 2013 році, направлена на сприяння збалансованому поліцентричному розвитку в Угорщині. Для того, щоб розвиток не обмежувався лише територією столиці, економічні центри регіонів та округів

залучаються до створення гармонійної, поліцентричної та кооперативної мережі, що покликана стати каталізатором зміцнення конкурентоспроможності (рис. 5.6).

Рис. 5.5. Полюси та осі розвитку в Чехії

Джерело: [570]

Міська мережа складається з різних рівнів міських центрів та функціональних міських територій:

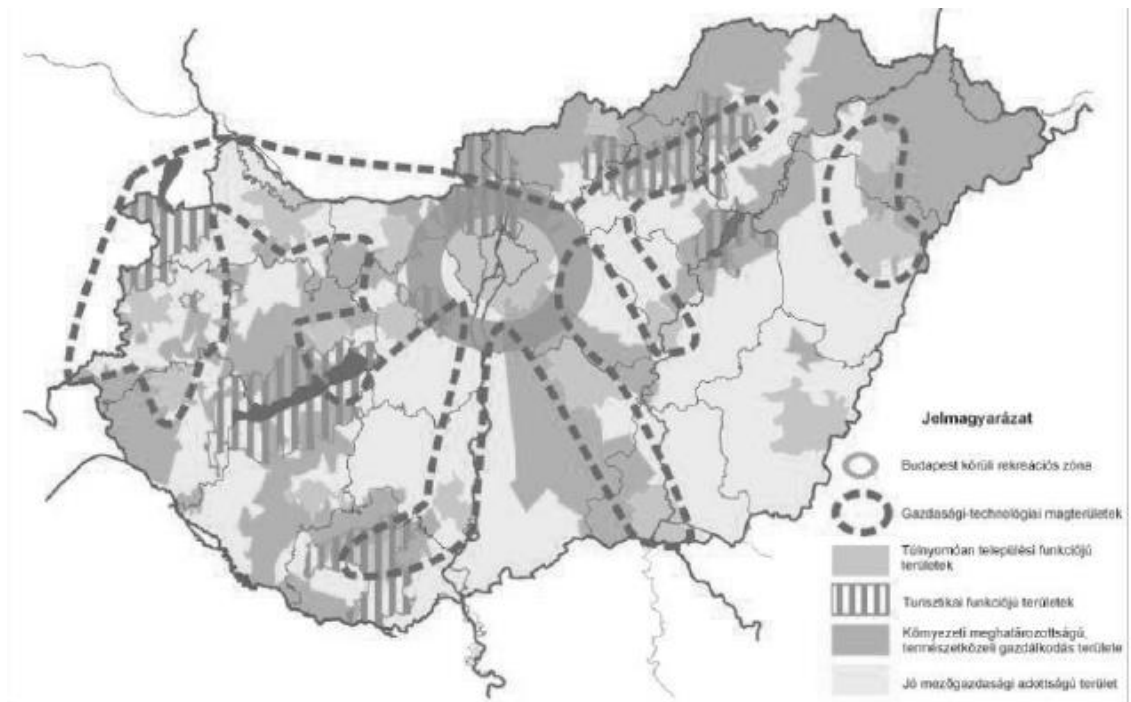
- столичний регіон Будапешт (категорія 0);
- міські центри (потенційного) міжнародного значення (1-а категорія): Дебрецен, Сегед, Мішкольц, Печ, Дьор, Секешфехервар;

міські центри державного значення (2-а категорія): Кечкемет, Веспрем, Сольнок, Татабанья, Дунайваврос, Салготар'ян, Егер, Ниредьгаза, Шексард, Сомбатхей, Капошвар, Бекешчаба, Залаегерсег, Шопрон, Надьканіжа, Ходмежвасар'ї;

Осі розвитку Угорщини:

- міжнародні осі розвитку (1 категорія);
- осі регіонального розвитку (2-а категорія).

Осі регіонального значення також може перетинати державні кордони (у цьому сенсі вони також є міжнародними або транскордонними осередками).

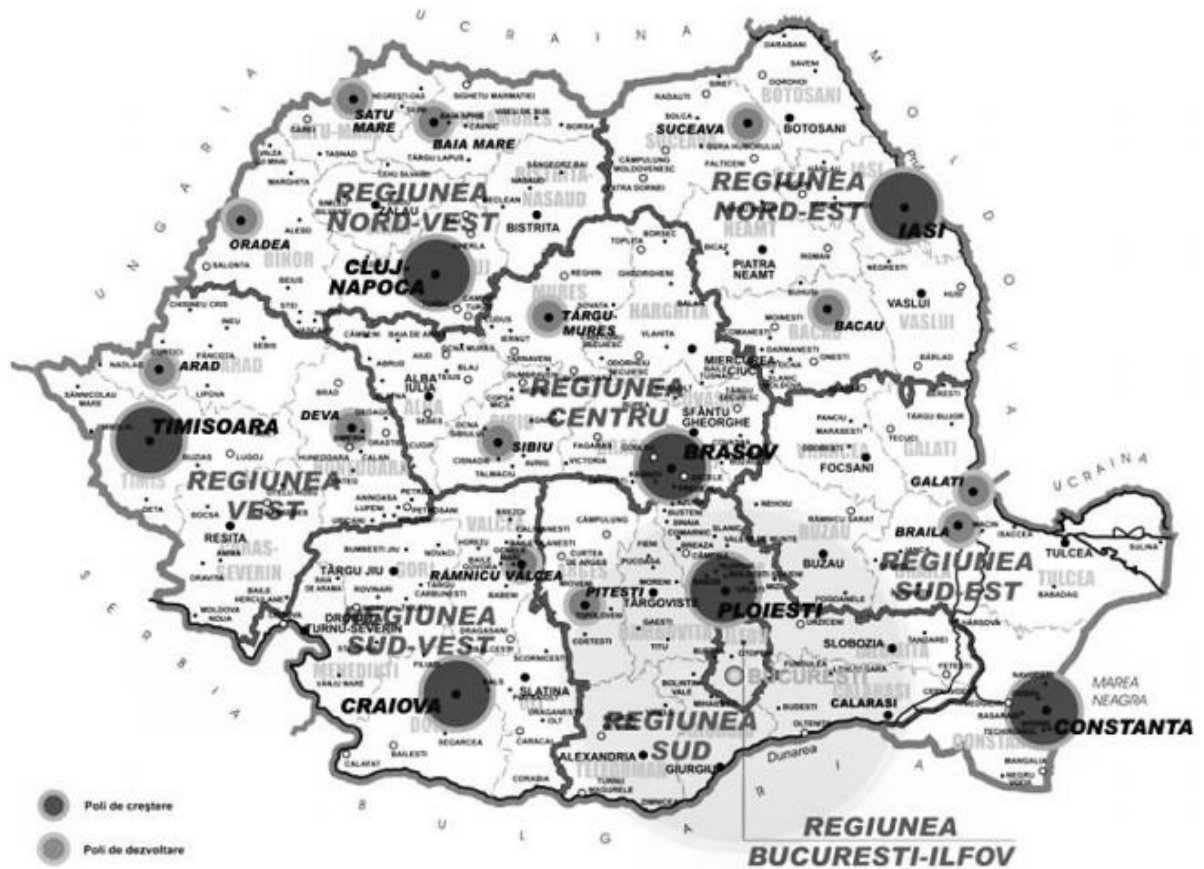
Рис. 5.6. Функціональні регіони розвитку Угорщини

Джерело: [573]

Протягом останніх двох десятиліть просторове планування в Румунії відбувалося під впливом інтенсивного процесу європеїзації, що було пов'язано з переговорами про приєднання до ЄС. В рамках цього процесу були окреслені інституціональні рамки регіональної політики у Законі про регіональний розвиток, де передбачено три основні принципи (субсидіарність, децентралізація та партнерство) та три основні цілі (зменшення регіональних нерівностей, регіональне узгодження галузевої політики уряду, підтримка регіональної співпраці) регіональної політики. Перелічені цілі відображають простий дискурс та риторичну європеїзацію румунського територіального планування, однак, варто зауважити, що на практиці дані цілі були досягнуті лише частково.

У 2008 р. уряд Румунії визначив перелік 8 полюсів зростання (включаючи Бухарест), 13 полюсів розвитку та 170 міських центрів (з населенням понад 10000 чол.) в рамках поліцентричної політики регіонального розвитку. Одним із критеріїв для вибору цих полюсів зростання був розподіл фінансування ЄС на розвиток міст у рамках 1-ї осі Регіональної

операційної програми (РОП) 2007-2013 рр. серед 8-ми регіонів розвитку (рис. 5.7).

Рис. 5.7. Поліси зростання у Румунії (програмний період 2007-2013 рр.)
Джерело: [582]

Обрані поліси зростання отримали фінансову підтримку Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР)⁷⁷ для реалізації так зв. інтегрованих планів розвитку міст, що передбачали інвестиції в міську, транспортна, соціальну та економічну інфраструктуру. Загальний розмір бюджету становив близько 2,26 млрд. євро, з них – 621 млн. євро лише для 8 полісів зростання. Відповідно до структури цих інвестицій виділено 4 категорії метропольних регіонів:

- метропольні регіони з інвестуванням здебільшого у бізнес-інфраструктуру: Орадя та Тіміоара;
- метропольні регіони, де інвестування здійснювалося в оновлення міст та підтримку малого та середнього бізнесу: Констанца та Плоешті;

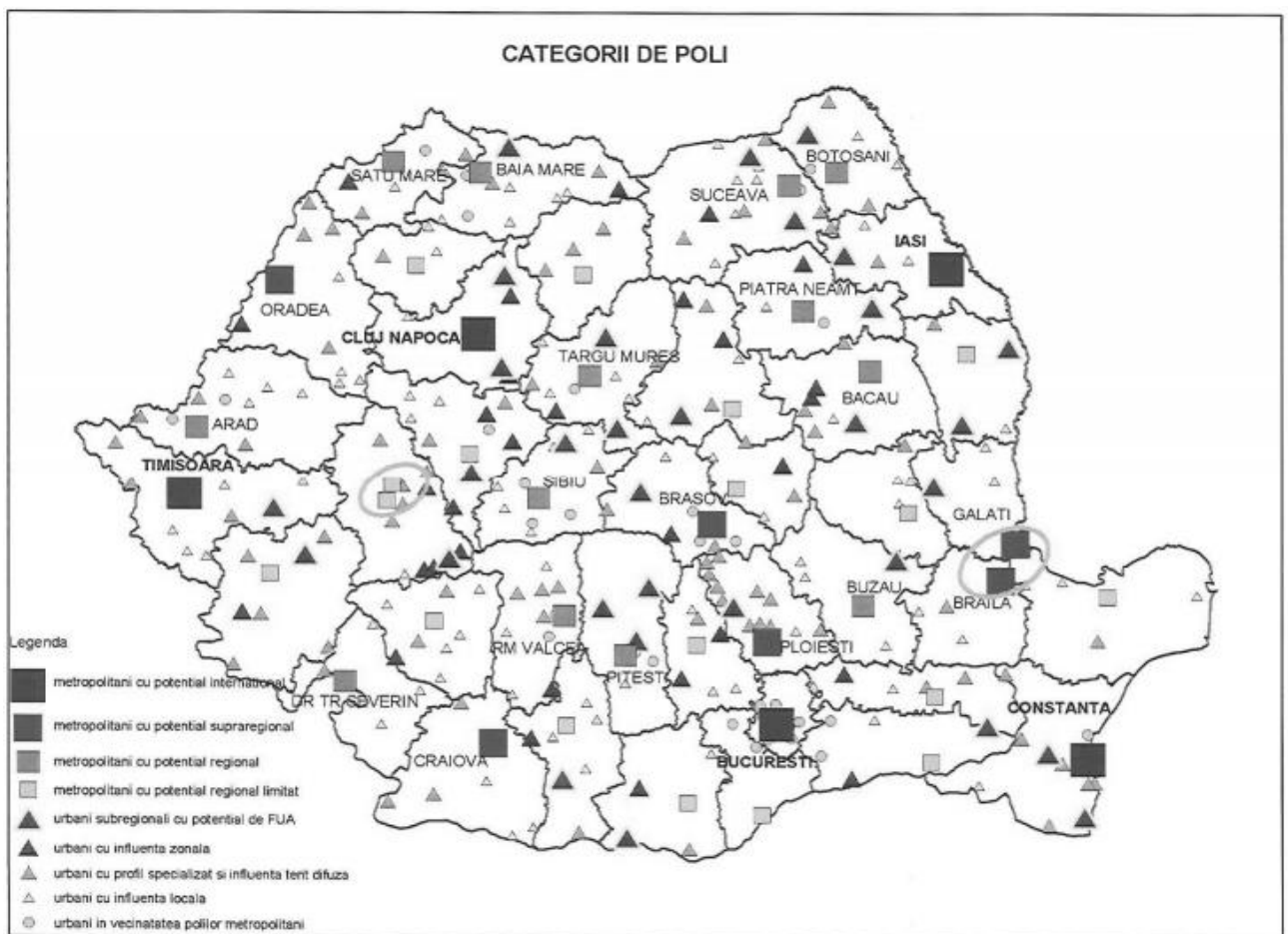
⁷⁷ англ. European Regional Development Fund (ERDF)

- метропольні регіони, в яких валова частка фінансових ресурсів направлялась у транспортну та міську інфраструктуру: Клуж-Напока, Брашов, Крайова;

- метропольні регіони, інвестиції в яких були спрямовані у транспортну та туристичну інфраструктуру: Бакау та Ясі.

Враховуючи жорстку критику концентрації державних ресурсів на невеликій кількості полюсів зростання у 2007-2013 рр., у теперішній стратегії регіонального розвитку Румунії (на період 2014-2020 рр.) взято за основу новий підхід, в якому більше уваги приділяється містам середнього розміру, особливо тим, які можуть поширити зростання навколо себе (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Мережа міських полюсів у Румунії (програмний період 2014-2020 рр.)

Джерело: [582].

Нову методологію ранжирування міст запропоновано Міністерством регіонального розвитку та державного управління Румунії, на яке покладено

обов'язки виконання Регіональної операційної програми 2014-2020 рр., у відповідності до політики територіальної когезії. Основними критеріями ранжирування міських поселень Румунії є:

- загальна чисельність населення та темпи приросту населення;
- історія / наступність адміністративних функцій (місцевість округу тощо);
- функціональне різноманіття - спеціалізація (структура робочої сили);
- доступність до основних транспортних систем (TEN-T);
- рівень загальних послуг, що надаються в прилеглих районах (наприклад, середня шкільна та університетська освіта, медичні послуги тощо);
- географічне положення та відстань до інших міських районів;
- існуючий ранг відповідно до Національного плану просторового розвитку.

Таким чином, у відповідності до нової класифікації міст у Румунії сформовано мережу полюсів зростання, яка включає:

1. Метропольні полюси (англ. «metropolitan poles»), включаючи метропольні території в радіусі 30 км від основного міста), які розділені на 4 категорії:

- з міжнародним потенціалом: Бухарест, Тімішоара, Клуж-Напока, Ясі, Констанца;
- із надрегіональним або міжрегіональним потенціалом: Брашов, Крайова, Галаті-Браїла (міська система), Орадя, Плоешті;
- з регіональним потенціалом: Бакау, Арад, Сібіу, Т. Мурес, Бая-Маре, Сату-Маре, Сучава, Дробета Турну-Северин, Питешті, Бузау, Ботосани, Рм. Valcea, Piatra Neamt;
- з обмеженим регіональним потенціалом: Ресіта, Т. Цю, Слатіна, Олександрія, Тарговіште, Джурджу, Слобозія, Каларасі, Тулча, Фокшані, Васлуй, Дева-Хунедоара, Альба Юлія, Залау, Бистриця, Меркуря Чук, Сфанту Георге.

2. Міські полюси / центри (загальна кількість 243) - як правило, міста з населенням менше 50000 чол.

Зі вступом Болгарії до ЄС виникла необхідність гармонізації національного та європейського законодавства із регіонального розвитку та адаптації адміністративно-територіальної структури до вимог Номенклатури територіальних одиниць для статистики (NUTS). Зазначені аспекти були використані при підготовці Національної стратегії регіонального розвитку Болгарії на період 2012-2022 та закріплені в Законі про регіональний розвиток в 2008 році [574].

Регіони Болгарії відзначаються значною неоднорідністю розвитку із яскраво-вираженою незбалансованістю, що проявляється в домінуванні столиці та туристично-орієнтованих причорноморських регіонів. Враховуючи такий стан справ актуальним видається розробка Концепції територіально-урбаністичної структури, яка покликана дати поштовх розвитку нових та традиційних полюсів зростання держави.

Урядом була розроблена Національна стратегія регіонального розвитку Болгарії за період 2012-2022 рр. (НСРР) [575], яка стала основним документом, що визначає стратегічні рамки державної політики досягнення збалансованого та сталого розвитку регіонів країни і подолання внутрішньо- і міжрегіональних диспропорції в контексті Європейської політики когезії задля досягнення розумного, стійкого та інклюзивного зростання (Територіального порядку денного стратегії Європа-2020 [516]).

НСРР встановлює довгострокові цілі та пріоритети регіональної політики розвитку, яка, маючи інтегральний характер, дозволяє координувати та синхронізувати галузеві програми окремих територій, а також сприяє збалансованому розвитку регіонів.

Завдання, що стоять перед НСРР можна інтерпретувати наступним чином:

- проведення комплексного всебічного аналізу районів – соціального, економічного, екологічного та просторово-урбаністичних аспектів;

- постановка стратегічних цілей та пріоритетних напрямів регіонального розвитку країни на період 2012-2022 рр., синхронізованих із постулатами стратегії «Європа 2020», «Територіальним порядком денним ЄС 2020» та Національною програмою розвитку "Болгарія-2020";
- визначення вимог до територіальних вимірів секторальної політики та створення територіальної основи для їхньої активної координації в регіонах;
- детермінація чіткої стратегічної основи для планування та програмування в документах регіонального розвитку інших територіальних рівнів;
- координація та досягнення балансу політики регіонального розвитку та просторового планування;
- участь всіх зацікавлених сторін в якості партнерів в процесі імплементації політики, визначеної в НСРР.

Загалом, регіони Болгарії характеризуються доволі значною неоднорідністю територіального розвитку (табл. 5.1). Чисельність населення знижується у всіх регіонах за винятком Західного. Причому популяція зменшується практично у всіх населених пунктах, а не тільки в селах чи невеликих містах. Серед великих міст значний додатній приріст спостерігається лише в Софії і, меншою мірою, у Варні і Бургасі.

Економічна криза загострила демографічні проблеми і підсилює диспропорції в територіальному розподілі населення. Загальний стан регіонального розвитку Болгарії детермінується прогресом великих і середніх міст. Так, найбільшу питому вагу в формуванні національної валової доданої вартості і валового внутрішнього продукту мають Софія і 6 найбільших міст.

Мережа міст, які є ключовими центрами-генераторами зростання та розвитку, нерівномірно розвинена по всій країні. Це породжує і накопичує проблеми "центру-периферії" і детермінує низку міжрегіональних і внутрішньорегіональних відмінностей.

SWOT-аналіз регіонального розвитку Болгарії згідно НСРР 2012-22 рр.

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>макроекономічна стабільність в країні; робоча сила з високим рівнем освіти і професійної підготовки; велика кількість територій з багатою природною та культурною спадщиною; відносно рівномірна густота поселень в регіонах; широка мережа закладів вищої і професійної освіти; енергетична безпека та наявність природних і кліматичних умов для використання відновлюваних джерел енергії; перетин п'ять європейських транспортних коридорів; потенціал для перетворення транспорту в ключовий сектор економіки регіонів; наявність родючих сільськогосподарських земель з потенціалом для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції; розвинений малий і середній бізнес; наявність природних, антропогенних рекреаційних і туристичних ресурсів; досвід планування регіонального розвитку на національному, регіональному, районному та місцевому рівнях; участь у європейських програмах регіонального співробітництва.</p>	<p>болгарські регіони, за винятком південно-західного, відносяться до групи найменш розвинених європейських регіонів, що сильно залежать від нових викликів; несприятливі демографічні тенденції, висока дитяча смертність; нерівномірне поширення великих міст у регіонах; істотні відмінності/нерівності соціально-економічного розвитку муніципальних утворень; високий рівень структурного безробіття в деяких регіонах; застарілі, енерго- та ресурсоемні галузі, які є неконкурентоспроможними на європейському ринку; зниження обсягу прямих іноземних інвестицій в регіонах; неповна і недостатньо ефективна бізнес-інфраструктура; слабка відповідність вищої освіти потребам бізнесу; низький рівень доходів, що обмежує розвиток місцевого ринку; низька якість державних послуг та громадського транспорту; незадовільний стан транспортних засобів, нерівномірний розподіл технічної інфраструктури в регіонах; недостатнє та неефективне застосування екологічної інфраструктури; недостатнє використання можливостей державно-приватного партнерства.</p>
Загрози	Можливості
<p>продовження негативного впливу світової фінансової та економічної кризи – спад економіки, зниження іноземних інвестицій, зростання безробіття, зниження доходів і споживання; політична нестабільність в Південно-Східній Європі і зниження привабливості регіону для іноземних інвесторів; посилення зовнішнього конкурентного тиску на регіональні економіки; збільшення контрасту розвитку південно-західного регіону та інших регіонів; відставання в розвитку від середнього європейського рівня продовження негативного перебігу демографічних процесів і зовнішньої еміграції молодих людей, депопуляція в деяких районах областей; затримки структурних реформ в державному секторі; значні диспропорції зайнятості і доходів, якості життя в регіонах; негативний вплив глобалізації, зміни клімату, енергетична залежності, демографічний спад; загрози біорізноманіттю, ландшафтам та культурній спадщині.</p>	<p>додаткова участь у європейських програмах регіонального співробітництва; прискорене будівництво європейських транспортних коридорів і поліпшення регіональної транспортної мережі; ширший доступ до європейських інфраструктурних мереж та сучасних електронних послуг для громадян і бізнесу, особливо в периферійних районах; поліпшення екологічної, соціальної та ділової інфраструктури регіонів; створення та підтримка розвитку інноваційних кластерів і альянсів у регіонах; ефективніше використання багатой природної і культурної спадщини та розвиток різних форм туризму; комплексний розвиток міст і агломерацій, їх включення до мережі європейських міст; підвищення конкурентоспроможності болгарських підприємств; розвиток інформаційного суспільства та електронного уряду; залучення додаткових прямих іноземних інвестицій; забезпечення динамічного розвитку на основі інтеграції та міжнародного співробітництва через призму внутрішніх і зовнішніх кордонів ЄС та ліквідація наслідків периферійності; розширення та активніше використання можливостей державно-приватного партнерства; зниження соціально-економічних відмінностей / нерівності між регіонами.</p>

У період після 2001 р. ще більше посилюється розрив між столицею та іншими великими містами. Хоча, варто відмітити, що Пловдив, Варна і Бургас характеризуються непоганим рівнем розвитку і відносяться до європейської мережі міст міжнаціонального/національного значення (згідно класифікації ESPON). Але інші великі метрополії не володіють достатнім балансуєчим потенціалом [576].

З іншого боку, мережа малих і середніх міст Болгарії поширена досить рівномірно по всій країні, що вигідно з точки зору обслуговування сільських районів навколо них. Однак скорочення населення в цих містах і труднощі в реалізації їх економічних, соціальних і культурних функцій, є тривожним явищем і вимагає серйозних зусиль для стабілізації ситуації. Близькість малих міст до сіл є фактором, який повинен краще використовувати в майбутньому, оскільки він створює можливості для поліпшення відносин "місто-село" і перетворення малих міст в опорні пункти обслуговування сільських районів, пропонуючи широкий спектр громадських послуг.

В проєкті поліцентричного розвитку ESPON представлена мережа так званих функціональних урбаністичних ареалів в Європейському союзі. Передбачається, що в Болгарії представлені такі рівні функціонування метрополій:

- лише одне місто європейського значення – Софія, що відноситься до найвищої четвертої категорії міських ядер (MEGA);
- три ареали – міста міжнаціонального/національного значення (Пловдив, Варна, Бургас);
- 27 ареалів – міст регіонального/локального значення (в основному районні центри).

Сучасна політика регіонального розвитку Болгарії спрямовується на розширення кількості міст в групі Пловдива, Варни і Бургаса через акцент на промоції інших великих міст (в першу чергу Русе, Стара-Загора і Плевен, а згодом Благоевград, Велико Тирново та Відін як центр північно-західній периферії). Також група 27 ареалів регіонального/місцевого значення, за

відповідної політики територіального розвитку, з часом може бути розширена на ще 8 міст, без надання їм статусу адміністративних центрів.

Іншим важливим документом для розвитку болгарських регіонів стала Спільна програма просторового розвитку країн Вишеградської четвірки, Болгарії і Румунії [515]. В даній програмі окреслюються «полюси розвитку», що являють собою осередки міських агломерацій, які впливають на прилеглі зони; а також «осі розвитку», тобто території, які з'єднують окремі полюси за наявності транспортної та іншої інфраструктури. Для Болгарії у Спільній програмі виділено наступні полюси та осі розвитку:

1. Метропольна зона столиці Софії (категорія 0):

■ 9 основних полюсів розвитку транснаціонального значення: Пловдив, Бургас, Варна, Стара Загора, Русе, Плевен, Відін, Благоевград, Велико Тирново (категорія 1);

■ головні осі розвитку (категорія 1), які формуються на основі коридорів транс'європейської транспортної мережі TEN-T та інших об'єктів транспортної інфраструктури європейського значення.

2. Вторинні полюси зростання і осі розвитку:

■ 10 вторинних центрів розвитку національного значення: Враца, Габрово, Сілістра, Добрич, Шумен, Слівен, Хасково, Кирджалі, Смолян, Кюстенділ (категорія 2);

■ осі вторинного розвитку (категорія 2) на основі іншої транспортної інфраструктури європейського значення.

У документі також підкреслюється важливість процесу транскордонної співпраці міських центрів з метрополіями із сусідніх країн. Найбільшою мірою такий процес, як очікується, пройде між містами вздовж болгарського-румунського кордону по обидва боки Дунаю.

Ґрунтуючись на вищезазначених документах та домінантах європейського територіальної єдності, Болгарією були розроблені власні принципи поліцентричного збалансованого розвитку регіонів, які стали основою Концепції територіально-урбаністичної структури Болгарії.

Важливими умовами застосування даної Концепції є:

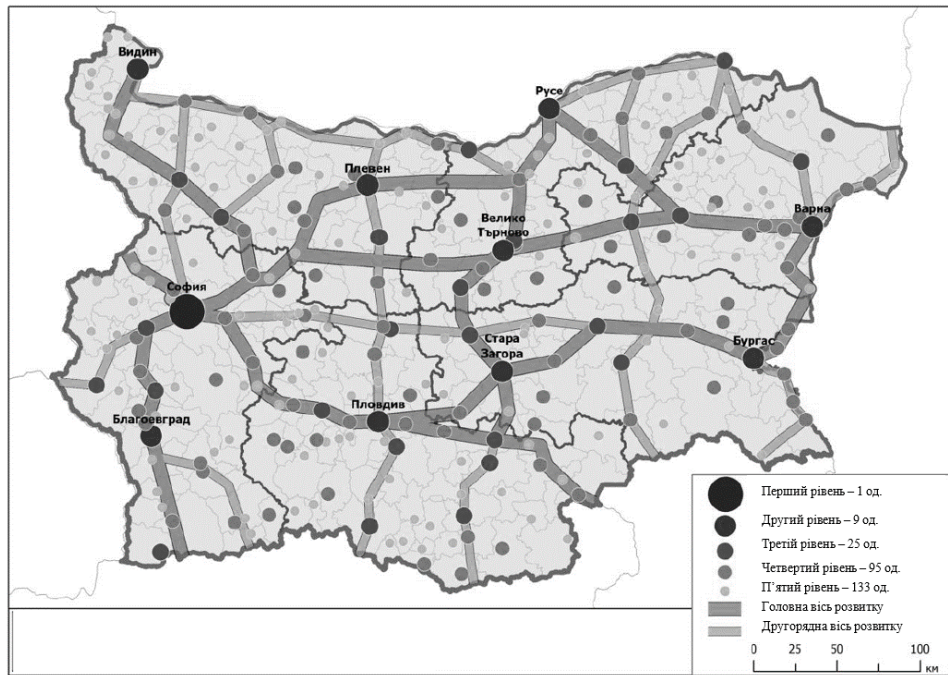
- ❖ адекватне позиціонування болгарських міст в європейській мережі метрополій;
- ❖ ефективна інтеграція болгарських міст і агломерацій в європейському просторі через розвиток транспортних коридорів і осей розвитку;
- ❖ створення умов для поліпшення розвитку міст відповідно до європейських параметрів стабільності;
- ❖ використання специфічних територіальних потенціалів збалансовано розвиненої мережі міст.

Ієрархічна система міст-центрів представлена п'ятьма рівнями:

- Перший рівень – столиця – центр європейського значення;
- Другий рівень – великі міста – центри національного значення – 9 од. (6 + 3): Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен, Стара Загора + Відін, Велико Тирново, Благоевград;
- Третій рівень – середні міста – центри регіонального значення – 25 од. (17обл + 8): Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, Тирговиште, Разград, Сілістра, Шумен, Добрич, Слівен, Ямбол, Хасково, Кирджали Смолян, Пазарджик, Кюстенділ, Перник + Свіштов, Горна Оряховица, Асеновград, Димитровград, Казанлик, Карлово, Дупніца, Петрич;
- Четвертий рівень – невеликі міста мікро-регіонального значення – 95 од.;
- П'ятий рівень - багато маленьких міст і сіл, центрів муніципальних утворень – 133 одиниць.

Основні і другорядні осі розвитку формуватимуться уздовж транспортних коридорів транс'європейської транспортної мережі та інших транспортних мереж європейського та національного значення. Вони забезпечуватимуть зв'язок між міськими центрами на території країни, а також їх зв'язок з іншими європейськими центрами (Рис. 5.9).

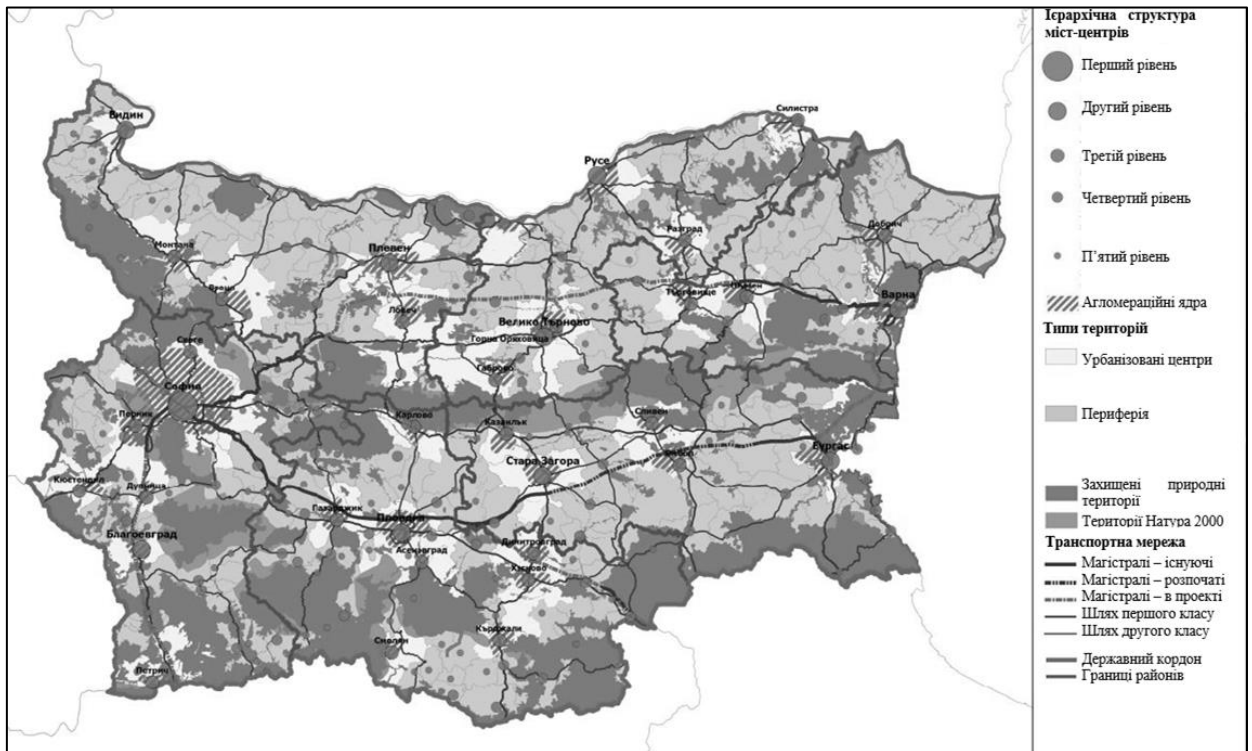
Рис. 5.9. Полюси та осі розвитку Болгарії

Джерело: [575]

Як головні осі міського розвитку на території країни введені два паралельних і три меридіанних коридори. Перша паралельна вісь в Південній Болгарії: Драгоман - Софія - Пловдив - Свиленград є частиною традиційного європейського коридору та включає розгалуження, що має важливе національне значення Пловдив - Стара Загора - Бургас. Друга паралельна вісь в Північній Болгарії: Софія - Плевен - Русе і її розгалуження Плевен - Велико Тирново - Шумен - Варна. Західна меридіанна вісь: Відін - Враца - Софія - Благоевград - Кулата. Середня меридіанна вісь: Русе - Велико Тирново - Габрово - Стара-Загора - Хасково - Кирджали - Маказ. Східна меридіанна вісь: уздовж узбережжя Чорного моря.

Другорядні осі розвитку є розгалуженнями основних осей. До них відносяться: Лом - Монтана, Козлодуй - Враца, Нікополь - Плевен - Ловеч - Троян, Свиштов - Велико-Тирново, Русе - Разград - Шумен, Сілістра - Добрич - Варна, Слівен - Ямбол - Елхово, Карлово - Пловдив - Смолян - Рудозем Симитли - Разлог - Банско - Гоце Делчев - Илинден, Кюстенділ - Дупніца - Самоков - Ихтиман.

Згідно Концепції передбачається також виокремлення територіальних структур трьох основних типів (природничо-неурбанізованої, периферійної слабо урбанізованої та центральної сильно урбанізованої) (рис. 5.10).

Рис. 5.10. Територіально-урбаністична структура Болгарії

Джерело: [575]

Центральні сильно урбанізовані території визначаються як полюси забезпечення зростання. До них відносять муніципалітети з центрами чи четвертого рівня. Периферійні урбанізовані території – неблагополучні регіони (аграрні, гірські, прикордонні), які потребують цільової підтримки. Муніципальні осередки з центрами четвертого і п'ятого рівня віднесені до категорії периферійних регіонів для адресної допомоги. Природні неурбанізовані території –зони превентивного захисту за Natura-2000: гірські узлісся, берегова лінія Чорного моря, деякі типові ландшафти.

Територіально-урбаністична модель розвитку Болгарії може стати принципово-важливою в контексті запропонованих пріоритетів соціально-економічної єдності ЄС – конвергенції, конкурентоспроможності та територіального співробітництва, що вимагає дотримання і взаємодоповнюваності заходів, в рамках проведеної регіональної політики і

просторового планування. Модель детермінує інструменти підтримки районів та міських центрів, де доречно сконцентрувати активну соціально-економічну діяльність з метою досягнення національного зростання; районів і населених пунктів, де необхідні заходи для підтримки відстаючих секторів соціально-економічного розвитку; областей, де необхідно докласти серйозних зусиль для збереження і підтримки природного балансу і біо-різноманіття.

Болгарська Концепція територіально-урбаністичної структури може допомогти знайти оптимальне співвідношення між регіонами різних типів і вказати інструменти для політики їх збереження і розвитку. Дана модель сприятиме зміцненню партнерських відносин між великими містами в високо урбанізованих районах, а також малих міст і сіл в слаборозвинених периферійних районах. Болгарський досвід може виявитись корисним для вітчизняної економіки, враховуючи намічений вектор децентралізації та регіональної самобутності територій України.

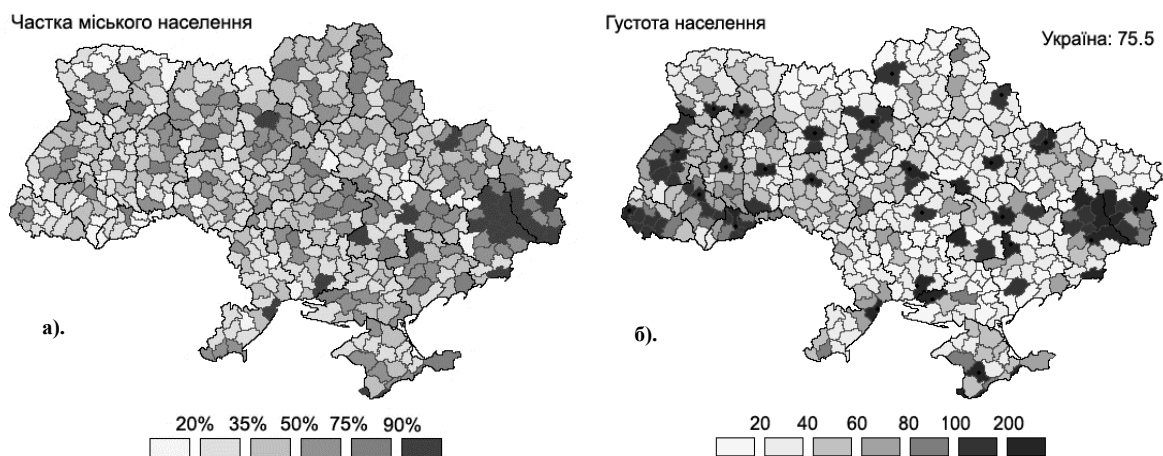
Наведений вище матеріал дає можливість оцінити наскільки комплексним був підхід до територіального розвитку в держав Вишеградської четвірки. Приєднання до ЄС надало новий стимул поліцентричному децентралізованому розвитку територій. Однак, варто відмітити, що пан'європейські програми не применшили важливість і не уніфікували національні особливості територіального поступу в регіоні.

Успішний досвід держав В4 та Болгарії може виявитись корисним і для України, яка тільки починає здійснювати перший етап адміністративно-територіальної реформи. Що ж стосується знову актуальних полюсів зростання, то вони в Україні розглядається переважно в суто теоретичній площині [576]. Крім того Україні ще потрібно пройти тривалий процес формування повноцінного активного громадянського суспільства. Значні зусилля також необхідно прикласти й в законотворчому процесі – насамперед в аспекті поліцентричного розвитку, нормативного регулювання діяльності великих міських агломерацій, становлення осей розвитку і т. п.

5.2. Тенденції формування полюсів розвитку в Україні

У сучасній дефінітивній традиції природними полюсами зростання / розвитку прийнято називати населенні пункти із чисельністю населення понад 200 тис. осіб. За таким спрощеним підходом дослідники свідомо відмовились від врахування позитивного чи негативного ефекту полюса на навколишні регіони, оскільки такий вплив доволі важко чітко ідентифікувати та виокремити серед численних ефектів, що генеруються під дією чинників міжрегіонального, національного чи глобального походження.

За даними Державної служби статистики України, за станом на початок 2019 р. в Україні сформувалось 461 місто (1344 міських поселень), у яких проживало понад 69% населення держави. Темпи урбанізації постійно зростають – за оцінками Держстату на 2015–2020 рр. тренд темпів приросту частки міського населення становитиме 0,35%. Найбільша частка міського населення за даними офіційної статистики спостерігається на Донбасі, в Києві, Дніпропетровській і Харківській областях (рис. 5.11а). Однак висока густина населення спостерігається також у Прикарпатті, що сформувалась завдяки високій щільності населення у сільських та селищних населених пунктах (рис. 5.11б).

Рис. 5.11. Частка міського населення (а) і густина населення (б) в розрізі регіонів України

Державна служба статистики України [577].

Відповідно до інформації звіту Держстату "Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року" [577] в Україні сформувались 30

природних полюсів зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищувала 1 млн. осіб (у м. Дніпро протягом 2009–2017 рр. кількість населення була нижчою 1 млн. осіб). Більшість природних полюсів є обласними центрами своїх регіонів (табл. 5.2). Серед усіх обласних центрів лише Ужгород не є природним полюсом зростання із населенням понад 115 тис. осіб.

Таблиця 5.2

Природні полюси зростання в Україні

Місто	Область, міськрада	Чисельність населення, 2018	Чисельність населення, 2001
Київ	м. Київ	2 934 522	2 611 327
Харків	Харківська	1 450 082	1 470 902
Одеса	Одеська	1 011 494	1 029 049
Дніпро	Дніпропетровська	1 000 506	1 080 846
Донецьк	Донецька	918 917	1 016 194
Запоріжжя	Запорізька	745 432	817 882
Львів	Львівська	726 772	732 818
Кривий Ріг	Дніпропетровська	629 695	709 014
Миколаїв	Миколаївська	486 255	514 136
Маріуполь	Донецька	444 493	492 176
Луганськ	Луганська	406 729	463 097
Вінниця	Вінницька	371 855	384 840
Макіївка	Донецька	382 310	389 589
Херсон	Херсонська	291 428	328 360
Полтава	Полтавська	289 544	317 998
Чернігів	Чернігівська	289 399	304 994
Черкаси	Черкаська	277 944	295 414
Житомир	Житомирська	266 936	284 236
Суми	Сумська	264 483	293 141
Хмельницький	Хмельницька	268 417	253 994
Чернівці	Чернівецька	265 682	240 621
Горлівка	Донецька	262 401	292 250
Рівне	Рівненська	246 574	248 813
Кам'янське	Дніпропетровська	235 066	255 841
Кропивницький	Кіровоградська	228 630	254 103
Івано-Франківськ	Івано-Франківська	235 355	218 359
Кременчук	Полтавська	221 251	234 073
Тернопіль	Тернопільська	218 653	227 755
Луцьк	Волинська	216 505	208 816
Біла Церква	Київська	209 176	210 128

Примітка: без врахування міст АР Крим.

Джерело: Державна служба статистики України [577]

Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції спостерігається лише в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Якщо ж порівняти відносні показники

частки полюсів у загальнонаціональному населенні за 2001 та 2018 рр., то всі перелічені полюси характеризуються позитивною динамікою зростання. Типізація міст і природних полюсів за динамікою чисельності населення протягом періоду 2001–2018 рр. наведена в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Типізація міст і природних полюсів за динамікою чисельності населення, 2001–2018 рр.

Населений пункт за динамікою	Зростання (+) чи зменшення (–) чисельності населення, % 2018 р. до 2001 р.	Кількість населених пунктів за абсолютним приростом (з них полюсів)	Кількість населених пунктів за зміною відносної частки у загальнонаціональному населенні (з них полюсів)	Частка у населенні країни, % (частка полюсів)
Зростаючий	Понад +20%	2 (0)	33 (4)	0,08 (0)
	Від +10% до +20%	16 (2)	133 (9)	8,47 (7,55)
	Від +1% до 10%	52 (3)	190 (16)	4,68 (1,70)
	Разом	70 (5)	356 (29)	13,24 (9,25)
Стабілізовані	Від +1% до –1%	28 (3)	24 (1)	5,05 (2,78)
Стагнуючі	Від –1% до –10%	229 (17)	53 (0)	35,09 (20,94)
Згасаючі	Від –10% до –20%	115 (5)	8 (0)	10,63 (4,29)
	Менше –20%	13 (0)	0 (0)	0,82 (0)
	Разом	128 (5)	8 (0)	11,45 (4,29)

Примітка: без врахування міст АР Крим.

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [577].

Якщо розглядати історію урбогенезу і, зокрема, формування полюсів зростання в Україні, то можна виокремити певні закономірності та віхи розвитку.

Перші історичні свідчення поселень міського типу на території сучасної України з'являються у:

- 1200–700 рр. до н. е. – протоміста Кіммерії;
- 600 рр. до н. е. – 100 рр. н. е. – грецькі міста-держави (із 480 р. до н. е. увійшли до Боспорського царства) та міста Скіфії.

Міські локації сформовані в даний період існують сьогодні здебільшого у вигляді археологічних розкопок і не виконують функцій населених пунктів (окрім Феодосії та Пантікапею (Керч) на території АР Крим).

Наступний період урбогенезу охоплює період із I по XII ст. н. е., під час якого створювались та розвивались міські поселення Київської Русі, Римської імперії / Візантії, державницьких структур половців та остготів. Слід відмітити, що більшість міст сформованих в період Київської Русі існують по сьогодні і з тих пір виконують функції локальних осередків економічної активності (здебільшого як районні центри в областях Північної і Західної України). Частина із тогочасних міст стали повноцінними сучасними полюсами зростання: Київ (400-ті рр.), Чернігів (700-ті рр.) і Луцьк (1000-ні рр.).

Карта найдавніших відомих міст України наведена на рис. 5.12.

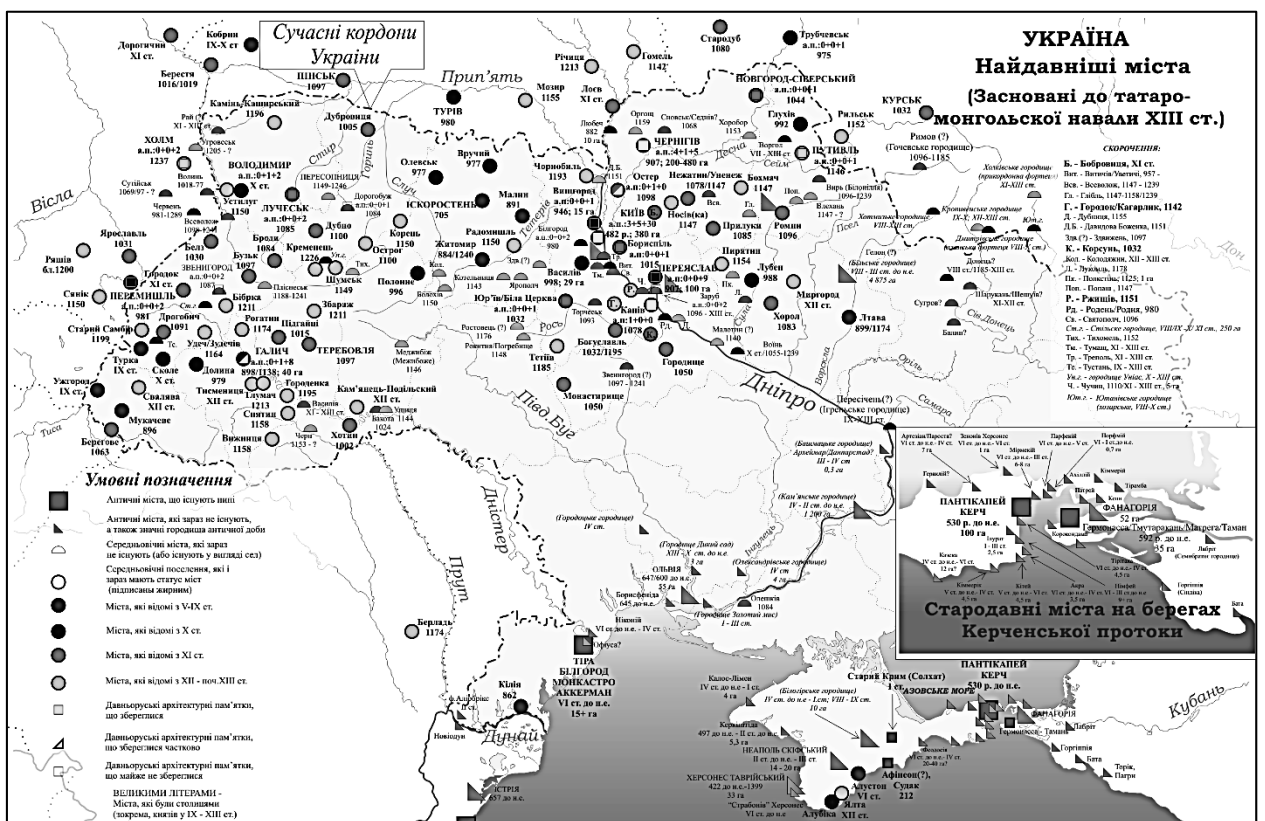

Рис. 5.12. Карта найдавніших міст України

Джерело: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/03/Ukraine_Oldest_sities.

PNG

У період протягом 1300–1600-х рр. на території сучасної України формувались та продовжували розвиток міські населені пункти в складі Великого князівства Литовського (в тому числі в його складі у цей час виникли такі сучасні полюси зростання як Вінниця і Житомир), Галицько-Волинської держави (в т. ч. виник Львів), Королівства Польського, Гетьманської держави (в т. ч. Біла Церква, Черкаси), Османської імперії, Кримського ханства та дрібніших державних утворень.

Подальший розвиток урбогенезу, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється в Україні яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки. Так, протягом 1770–1990-х рр. в економіці України спостерігались чотири яскраво виражені цикли Кондратьєва-Шумпетера, які тісно корелюють із хвилями урбогенезу, котрі припадали на фази підйому або піку довготермінових циклів.

Перша хвиля урбогенезу (1770–1790-ті рр.) ознаменувалась створенням 95 нових міст (в т. ч. сучасних полюсів: Запоріжжя, Кривого Рогу, Дніпра, Макиївки), пов'язаних насамперед із розвитком вугільної промисловості, чорної металургії, суднобудування та супутніх до них виробництв.

Друга хвиля урбогенезу (1860–1880-ті рр.) асоціюється із формуванням 70 нових міст (в т. ч. Донецька, Горлівки), які були насамперед залізничними вузлами, центрами металообробки, хімічного виробництва і виготовлення технологічного обладнання.

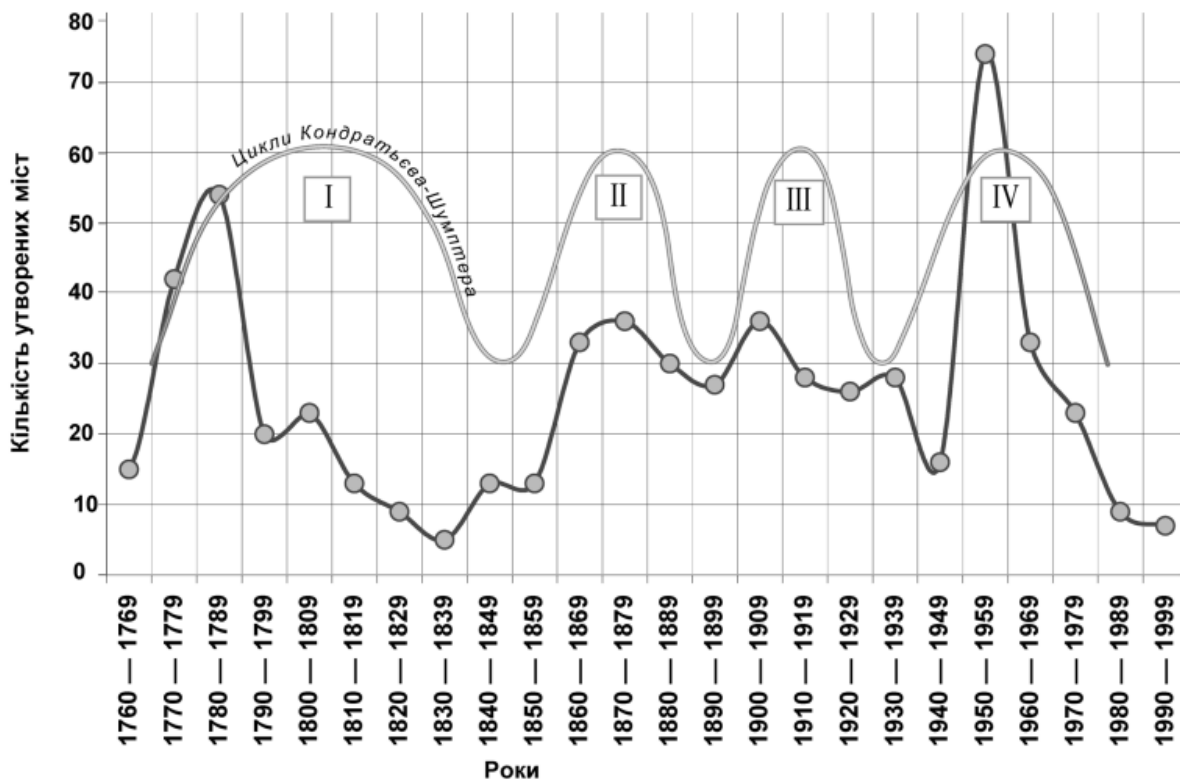
Під час третьої хвилі урбогенезу (1900–1920-ті рр.) виникло 65 нових міст, пов'язаних головним чином із ущільненням економічного простору в Донбасі та розвитком важкого та середнього машинобудування, основної хімії та супутніх виробництв.

Протягом четвертої хвилі урбогенезу (1950–1980-ті рр.) відбувся наймасовіший приріст кількості міських населених пунктів (близько 110), що пов'язано в першу чергу із інтенсифікацією електроенергетичної промисловості (численні міста, які виникають для обслуговування атомних та

теплових електростанцій), хімією органічного синтезу, секторами транспортного машинобудування та зв'язку.

Динаміка хвиль урбогенезу у порівнянні із хвилями Кондратьєва-Шумпетера наведена на рис. 5.13. Міста третьої та четвертої хвилі не встигли досягнути чисельності населення достатньої, щоб їх вважати класичними полюсами зростання. Однак більшість із них стали важливими осередками транспортного сполучення, концентрації зайнятості в певних секторах, соціальної та адміністративної організації територіальної активності.

Рис. 5.13. Динаміка урбогенезу та цикли Кондратьєва-Шумпетера на території сучасної України

Джерело: [578].

Подібно до аналізу процесів глокалізації, який здійснювався для європейських регіонів, проведемо оцінку українських областей (статистичні дані для територій районного рівня не публікуються Державною статистичною службою). Однак відмінність вітчизняної практики обробки статистичної інформації потребує суттєвої корекції методології розрахунку складових як параметрів креативності, так і субіндексів глокалізації.

Дослідження розпочнемо із розгляду «4-ї» параметрів креативності регіонів, котрі є індигенними для територій і включають характеристики:

інститутів, інтелігенції, інспірації й інфраструктури в комплексі із параметру ефекту масштабу вираженого через агломерацію населення.

Для оцінки параметру «Інститути» використаємо інтегральні показники індексів регіонального людського розвитку, що розраховуються Державною статистичною службою за методологією розробленою спільно із НАН України та ПРООН [579]. Індекс враховує 33 індикатори згруповані у 6 блоків відповідно до основних аспектів якості людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця і освіта. Враховувались дані за 2017 рік, окрім Донецької та Луганської областей, для котрих останній розрахунок проводився у 2013 р.

Нормалізовані значення параметру «Інститути» для українських областей наведено на рис. 5.14. Найвищі рівні якості людського розвитку притаманні для західних областей України та Харківської обл.; найнижчі значення – у Кіровоградській, Херсонській і Житомирській областях.

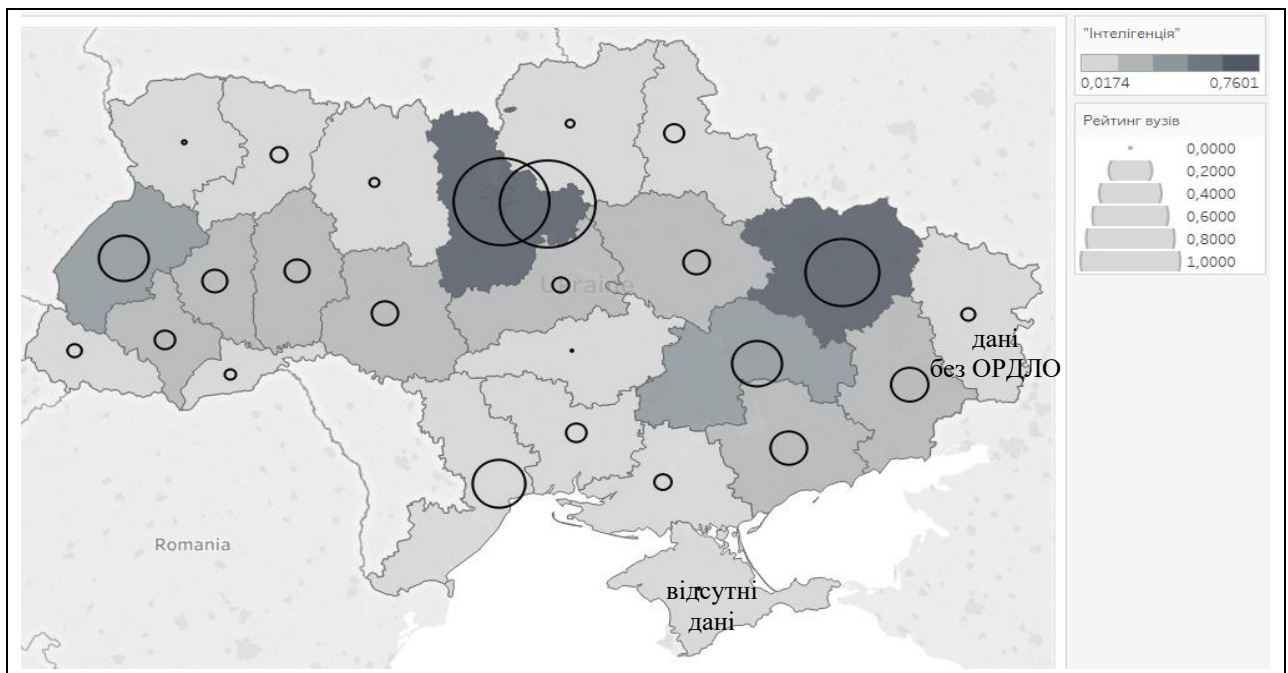

Рис. 5.14. Нормалізовані значення параметру «Інститути» для областей України, 2017 р.

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

Параметр «Інтелігенція» включатиме два субпоказники: процент активного населення із вищою освітою за даними звіту Держстату «Економічна активність населення України 2017» [580] і якість університетів в регіоні, що розраховується як сумарна величина рейтингу усіх університетів регіону за шкалою «Топ-200 України» [581] (розраховується Центром міжнародних проєктів «Євроосвіта» [583], в партнерстві з міжнародною групою експертів IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence [584]) та враховує оцінку якості науково-педагогічного потенціалу, якості навчання і міжнародного визнання.

На рис. 5.15 подано нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» та субпоказника академічного рейтингу національних університетів для областей України. Найвищі значення параметра притаманні Київській, Харківській і Львівській областям; найнижчі – Рівненській, Волинській та Чернівецькій областям. За рейтингом університетів явно домінують Київська і Харківська області; Волинська і Кіровоградські області – серед аутсайдерів.

Рис. 5.15. Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» (заливання) і академічного рейтингу національних університетів (діаметр кола) в Україні

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію Tableau 2019.1.

Параметр «Інспірація» включатиме показник частки у загальному населенні працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за даними Звіту «Наукова та інноваційна діяльність України» Держстату [585]. В ідеалі в якості суб-критерію даного параметру варто було б включити індикатори часток зайнятості за категоріями керівників, професіоналів та фахівців, однак Держстат не публікує таку звітність у регіональному розрізі. Також у 2018 р. були внесені зміни до Закону України «Про культуру» [586], якими регламентуються види економічної діяльності, котрі слід відносити до креативних індустрій, що, однак, не знайшло наразі втілення у статистичній інформації.

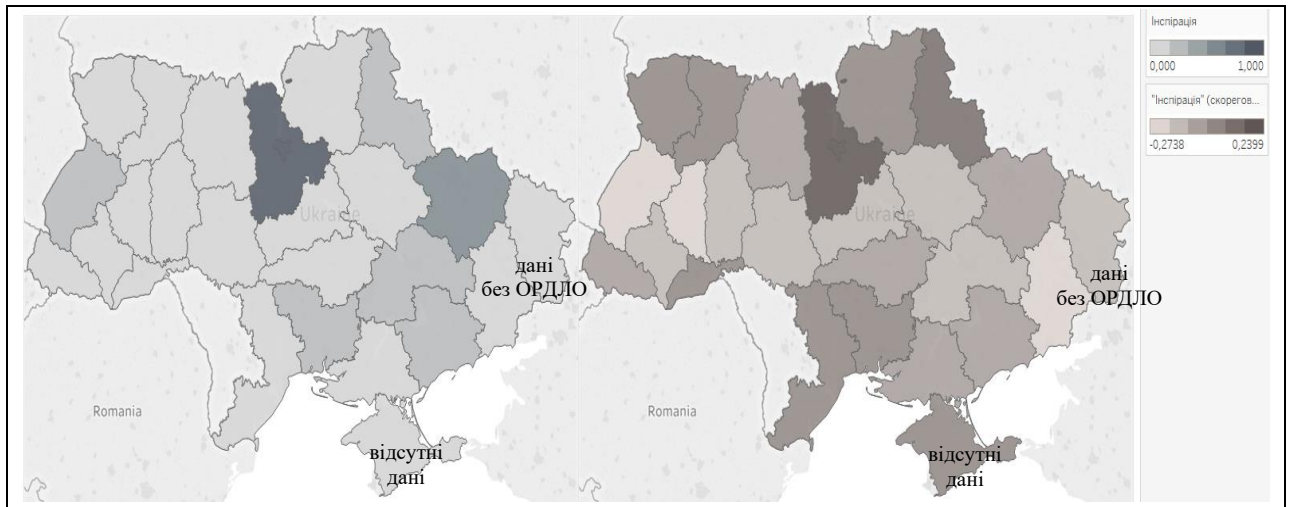
У чистому вигляді розрахований параметр «Інспірації» продемонстрував високий рівень кореляції із значеннями параметру «Інтелігенція» – коефіцієнт кореляції становив 0,87. З метою усунення значної колінеарності між розрахованими показниками, ми здійснили уточнення параметру інспірації скорегувавши його першопочаткове значення на величину параметра «Інтелігенції» (аналогічна корекція здійснювалась також при оцінці креативності європейських регіонів). Таке уточнення дозволяє оцінити приріст відносної кількості осіб задіяних у генерації інновацій, порівняно із рівнем освіченості і якістю освіти в регіоні.

Порівняння значень параметра «Іспірації» для українських областей до і після корекції наведено на рис. 5.16. Найвище номінальне значення інспірації спостерігалось для Київської, Харківської і Дніпропетровської областей. Після корекції на параметр «Інтелігенція» до трійки лідерів разом із Київською починають входити Сумська і Чернівецькі області.

Параметр «Інфраструктура» включатиме такі критерії як:

- частка домогосподарств регіону, які мають доступ до послуг Інтернету вдома із Статистичного збірника Держстату «Регіони України» [587];
- частка фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за рахунок коштів держбюджету та на замовлення

організацій державного сектору у структурі регіонального ВВП за даними Звіту «Наукова та інноваційна діяльність України» Держстату [585].

Рис. 5.16. Нормалізовані значення параметра «Інспірація» із коригуванням на рейтинг «Інтелігенції» (зліва) і без корекції (справа) для України

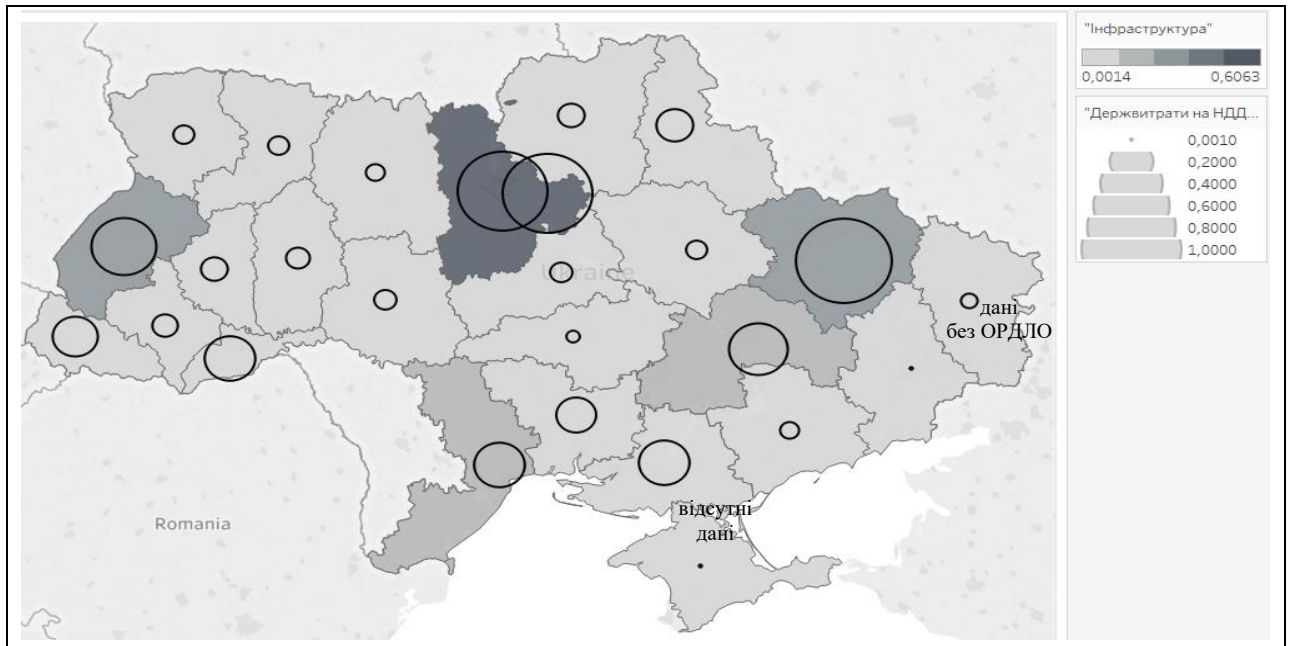
Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

– обсяг пасажиропотоку локального міжнародного аеродрому за 2017 р. за даними Державної авіаційної служби України [588].

Візуалізація рейтингів областей України щодо параметра «Інфраструктура» (із виокремленням субпоказника відносного обсягу державних витрат на НДДКР) наведено на рис. 5.17. Найвище значення параметра креативної інфраструктури спостерігається для Київської, Харківської і Дніпропетровської областей; найнижчі – для Вінницької, Донецької і Житомирської областей.

Значення усіх складових чотирьох параметрів креативності спочатку нормалізувались в діапазоні від 0 до 1 (нормалізація відбувалась за формулою: Нормалізоване значення = (Значення показника – Мінімальне значення) / (Максимальне значення – Мінімальне значення)). Агрегація значень субпоказників розглянутих параметрів здійснювалась через розрахунок їх середнього геометричного.

Для оцінки ефекту груп параметрів «4-і» застосуємо систему рекурсивних рівнянь аналогічних 3.1 та 3.2. В якості результуючих змінних обрано два індикатори:

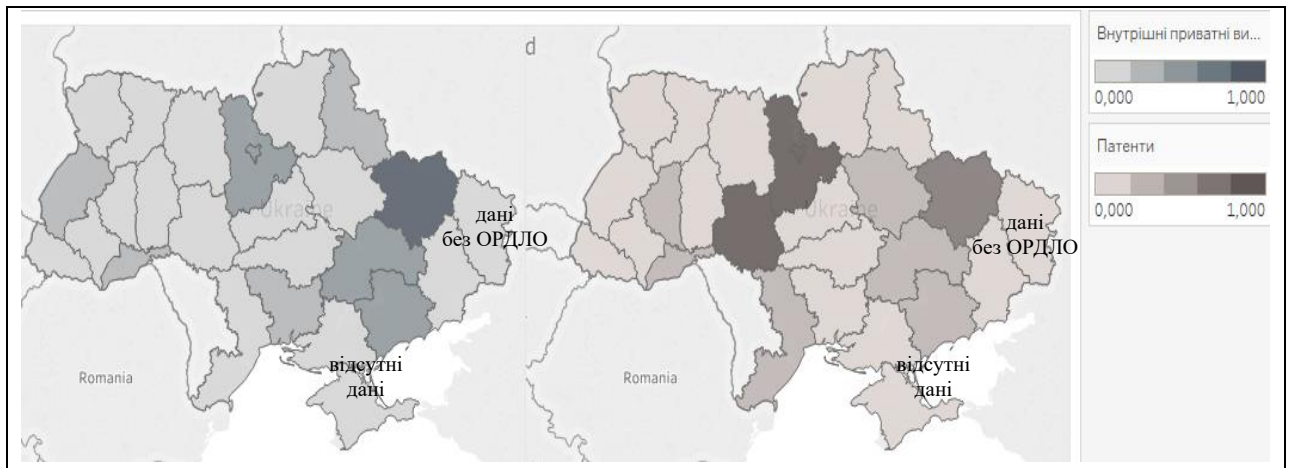
Рис. 5.17. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» (заливання регіону) та субпоказника державних витрат на НДДКР (діаметр кола)

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

1. Частка внутрішніх недержавних поточних витрат суб'єктів регіону на виконання наукових досліджень і розробок (здійснені за рахунок власних коштів, коштів організацій підприємницького сектору, сектору вищої освіти, приватних некомерційних організацій, іноземних та інших джерел) за даними Звіту «Наукова та інноваційна діяльність України» Держстату [585] у співвідношенні до регіонального ВВП;

2. Кількість заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників в регіоні за даними Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент) [589] поділена на чисельність населення регіону [577]

Порівняння рангів областей України відповідно до нормалізованих значень відносних показників недержавних внутрішніх витрат на НДДКР та кількості заявок на винаходи та корисні моделі здійснюється на рис. 5.18.

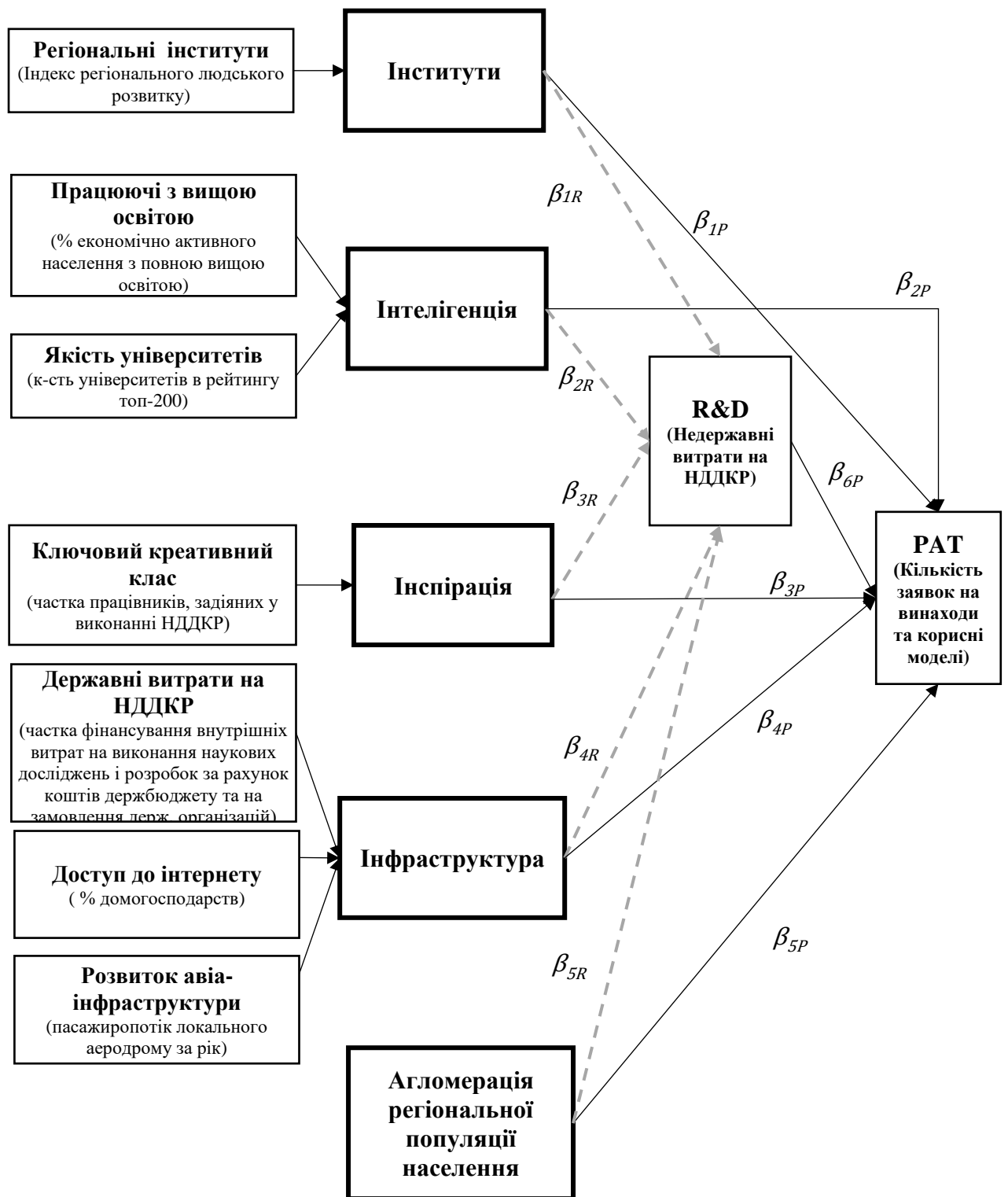
Рис. 5.18. Порівняння областей України відповідно до нормалізованих значень відносних показників недержавних внутрішніх витрат на НДДКР (зліва) та кількості заявок на винаходи та корисні моделі (справа)

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Загальна логіка дослідження впливу параметрів креативності та система β -коефіцієнтів наведені на рис. 5.19.

Модель ґрунтується на основі вибірки даних по 25 областях України. Через відсутність частини статистичних даних до вибірки не ввійшли Автономна республіка Крим; Донецька та Луганська області розглянуті без врахування інформації по окупованих територіях ОРДЛО. Дані по м. Київ агреговані із показниками Київської області. Досліджувались дані за 2017 р. (для окремих показників статистична інформація була доступна за більш ранній період, про що вказувалось при їх першій згадці).

Матриця кореляції параметрів креативності 4-ї та їх складових субпоказників наведена в табл. 5.4. Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів отриманих для європейських регіонів. Хоча між більшістю параметрів креативності та результуючими змінними спостерігається доволі суттєвий лінійний зв'язок (окрім «Інститутів» та «Інспірації» з коригуванням на рівень інтелігенції), однак спостерігається домінування державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей.

Рис. 5.19. Логіка рекурсивної системи розрахунку рівня впливу параметрів креативності та агломерації населення для регіонів України

Джерело: сформував автор.

Таблиця 5.4
Матриця кореляції між параметрами регіональної креативності та агломерації населення регіонів України

	RAT	R&D (недержавні витрати на НДДКР)	Інститути	Працюючі з вищою освітою	Якість універси- тетів	Інтелі- генція	Інспі- рація	Інспірація (з корегуванням на інтеліген- цію)	Державні витрати на НДДКР	Широко- смуговий інтернет	Авіа- інфрастру- ктура	Інфрастру- ктура	Агломера- ція населення
RAT	X												
Приватні витрати на НДДКР	0,601	X											
Інститути	0,255	0,241	X										
Працюючі з вищою освітою	0,078	0,191	0,206	X									
Якість університетів	0,787	0,683	0,114	0,040	X								
Інтелігенція	0,767	0,779	0,273	0,343	0,897	X							
Інспірація	0,768	0,796	0,132	0,122	0,935	0,870	X						
Інспірація (з корегуванням на інтелігенцію)	0,229	0,264	-0,204	-0,345	0,343	0,032		X					
Державні витрати на НДДКР	0,710	0,792	0,316	0,138	0,866	0,856	0,869	0,278	X				
Широко- смуговий інтернет	-0,010	0,360	0,450	-0,078	0,028	0,104	0,104	0,032	0,177	X			
Авіа- інфраструктура	0,651	0,367	-0,025	-0,018	0,859	0,650	0,831	0,558	0,627	-0,107	X		
Інфраструктура	0,721	0,669	0,213	0,002	0,956	0,846	0,898	0,354	0,888	0,130	0,833	X	
Агломерація населення	0,518	0,447	-0,034	-0,054	0,796	0,723	0,640	0,046	0,562	0,027	0,646	0,719	X

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Аналізуючи результати розрахунків коефіцієнтів кореляції в розрізі параметрів креативності для вітчизняних регіонів можна відмітити значно нижчий рівень лінійного зв'язку значень результуючих змінних та параметру «Інститутів», у порівнянні із іншими параметрами креативності та агломерації. Привертає увагу також відсутність лінійного зв'язку між досліджуваними параметрами та процентом освіченості в регіоні, тоді як якість університетської освіти характеризується високим рівнем кореляції із результуючими змінними. Серед найвищих показників рівня лінійного зв'язку варто відмітити державні витрати на НДДКР, тоді як із покриття широкосмуговим інтернетом у результуючих змінних кореляція майже відсутня.

Аспект полюсів зростання в Україні, виражений через параметр агломерації, характеризується доволі високим лінійним зв'язком із параметром рівня винаходів та корисних моделей (і дещо меншим для індикатора рівня приватних витрат на НДДК). Очікувано значення параметру агломерації сильно корелює із рівнем інфраструктури (зокрема показниками розвитку авіа-інфраструктури та обсягу державних витрат на НДДКР). Варто відмітити негативну (але слабку) лінійну кореляцію параметрів агломерації та інститутів, що може свідчити про тенденцію до розвитку вітчизняних агломерацій більше за принципом полюса зростання, а не розвитку.

Результати регресійної моделі впливу параметрів креативності та агломерації на досліджувані змінні наведені в табл. 5.5. Для аналізу ми використали регресійні рівняння аналогічні до моделей 3.1 та 3.2, однак самі параметри моделей суттєво відрізняються від тих, що застосовувались для європейських регіонів через особливості вітчизняних статистичних баз даних. Тобто, спершу (стовбець 1 таблиці) ми розглянемо вплив параметрів креативності «4-і» та агломерації на величину приватних витрат на НДДКР ($R\&D = \beta_{0R} + \beta_{1R} \text{ «Інститути»} + \beta_{2R} \text{ «Інтелігенція»} + \beta_{3R} \text{ «Інспірація»} + \beta_{4R} \text{ «Інфраструктура»} + \beta_{5R} \text{ «Агломерація»} + \varepsilon_R$), після цього (стовбець 2 таблиці) – вплив згаданих параметрів на відносну кількість заявок на винаходи та корисні

моделі в регіонах України ($PAT = \beta_{0P} + \beta_{1P} \langle \text{Інститути} \rangle + \beta_{2P} \langle \text{Інтелігенція} \rangle + \beta_{3P} \langle \text{Інспірація} \rangle + \beta_{4P} \langle \text{Інфраструктура} \rangle + \beta_{5P} \langle \text{Агломерація} \rangle + \beta_{6P} R\&D + \varepsilon_P$). Зрештою, задля збереження принципу рекурсивності, у 3-му стовбці таблиці розрахунок відбудеться без врахування параметру приватних витрат на НДДКР.

Таблиця 5.5

Результати регресії залежності параметрів регіональної креативності областей України згідно моделей 3.1, 3.2 в 2017 р.

Залежна змінна	R&D (модель 3.1)		PAT (модель 3.2)		PAT (модель 3.2 без врахування R&D)	
	1		2		3	
	β	SE	β	SE	β	SE
β_0	-0,018	0,07	0,013	0,08	0,017	0,08
R&D			-0,206	0,28		
Інститути	0,062	0,13	0,095	0,16	0,082	0,16
Інтелігенція	1,46***	0,37	1,31**	0,60	1,015**	0,44
Інспірація (скорегована)	0,811	0,39	0,670	0,52	0,503	0,46
Інфраструктура	-0,555	0,58	-0,051	0,71	0,063	0,68
Агломерація	-0,140	0,20	-0,079	0,06	-0,050	0,23
Множ. R	0,843		0,807		0,800	
R ²	0,711		0,650		0,640	
SE	0,152		0,182		0,180	
Nobs	24		24		24	

Примітки: *, **, *** позначають рівні значущості 90, 95 і 99% відповідно; Множ. R – коефіцієнт множинної кореляції; R² – коефіцієнт детермінації; Nobs – обсяг вибірки; SE – стандартна помилка;

Джерело: розраховано автором

Незважаючи на невеликий обсяг вибірки, усі три сформовані моделі виявились значущими із допустимим рівнем стандартної помилки та високим рівнем достовірності (R² в усіх випадках виявився суттєво вищим 0,50). Аналізуючи результати дослідження, насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні. Другим за величиною впливу (однак статистично незначущим) є

параметр інспірації, скорегований на інтелігенцію. Вплив решти параметрів (в тому числі і агломерація) є незначно відмінним від нуля. Отже, можна зробити висновок, що в регіонах України інновації насамперед формуються в університетських спільнотах, роль ж корпоративного сектору залишається незначним (можливим поясненням може бути те, що інновації створені у філіях іноземних ТНК на території України, реєструються у патентних бюро материнських держав розташування центральних офісів корпорацій).

За аналогією із розрахунком комплементарного індексу глокалізації для європейських регіонів, здійснимо також оцінку деяких аспектів глокалізації для областей України, котрі є здебільшого екзогенними, на відміну від індигенних параметрів креативності. Враховуючи відмінності вітчизняної системи статистики та відсутність частини даних (особливо в аспекті оцінки діяльності іноземно контрольованих підприємств), методологія розрахунку субіндексів глокалізації потребує певної корекції:

1. Індекс генерування імпульсів глобалізації, як і у випадку регіонів ЄС, включатиме наступні параметри креативності: «Інспірація», скорегований із врахуванням «Інтелігенції», «Інфраструктура». В якості уточнюючих параметрів використовуватимуться також:

– співвідношення кількості заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні;

– частку прямих інвестицій (акціонерний капітал) з регіонів України в економіку країн світу⁷⁸ у відношенні до регіонального ВВП;

– співвідношення експорту товарів і послуг до регіонального ВВП.

2. Індекс резистенції імпульсам глобалізації (т. зв. «густина» регіону) є композитом більш пасивних параметрів креативності («Інститутів» та «Інтелігенції»), а також низки додаткових параметрів:

---

⁷⁸ По частині областей статистика вкладенню прямих інвестицій закордон відноситься до конфіденційних даних. У таких випадках ми вказували обсяг інвестицій як рівний нулю.

– показник державних витрат на НДДКР, що є складовою параметру «Інфраструктура» і може розглядатись як індикатор державної підтримки локальної/національної креативної ідентичності;

– реверс⁷⁹ співвідношення припливу ПІ до ВВП у регіоні;

– реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону.

3. Індекс трансформації імпульсів глобалізації включатиме частину параметрів креативності («Інспірації» без корекції відповідно параметру «Інтелігенція», «Інфраструктура») та допоміжні параметри:

– співвідношення кількості заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні;

– реверс показників чистого притоку прямих іноземних інвестицій у співвідношенні до регіонального ВВП;

– співвідношення чистого експорту до ВВП регіону для врахування важливості та вектору регіональних потоків товарів і послуг.

Також усі субіндекси в якості шостого параметру враховували наявність в регіоні природного полюсу зростання, вираженого рівнем агломерації населення.

Методика розрахунку субіндексів глокалізації для областей України наведена в табл. 5.6.

Усі три субіндекси глокалізації для областей України розраховувались як сума нормалізованих значень шести складових показників за 2017 р. (дані по м. Київ просумовано із даними по Київській області; Луганська та Донецька області розглядались без врахування окупованих територій; АР Крим виключена із аналізу) А отже, діапазон коливання допустимих значень індексів знаходився в проміжку від 0 до 6-ти (проте, максимальне значення отримане на практиці для усіх трьох субіндексів становило 4,72).

Результати розрахунку субіндексів глокалізації наведені у табл. 5.7. Аналізуючи значення субіндексів, насамперед привертає увагу неймовірно

⁷⁹ Реверс розраховувався за формулою: Нормалізоване реверсне значення показника = $1 - ((\text{Значення показника} - \text{Мінімальне значення}) / (\text{Максимальне значення} - \text{Мінімальне значення}))$

низьке середнє значення індексу генерування імпульси глобалізації (0,76), що свідчить про практично непомітну роль більшості українських регіонів у заданні вектору глобальних потоків товарів, капіталу та новацій. Найвищі значення індексу генерування імпульсів глобалізації спостерігається у Київській (3,16), Донецькій (2,27) і Харківській (1,50) областях. Найнижчі – у Житомирській (0,14), Кіровоградській (0,11) і Хмельницькій (0,02) областях.

Таблиця 5.6

Структура системи індексів глокалізації для регіонів України

Субіндекс	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистенції імпульсам глобалізації («густина» регіону)	Індекс трансформації імпульсів глобалізації	
	1	2	3	
Складові	<i>a</i>	«Інспірація»* із корекцією на «Інтелігенцію»*	«Інститути»*	
	<i>б</i>	«Інфраструктура»	«Інтелігенція»*	
	<i>в</i>	Співвідношення кількості заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні	Частка державних витрат на НДДКР в регіональному ВВП	Співвідношення кількості заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні
	<i>г</i>	Частка прямих інвестицій (акціонерний капітал) з регіонів України в економіку країн світу у відношенні до ВВП регіону	Реверс співвідношення припливу ПІІ до ВВП у регіоні;	Реверс чистого притоку прямих іноземних інвестицій у співвідношенні до регіонального ВВП
	<i>д</i>	Співвідношення експорту товарів і послуг до регіонального ВВП.	Реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону	Співвідношення чистого експорту до ВВП регіону
	<i>е</i>	Природний полюс (агломерація населення)		

Примітка: * – характеристики параметрів вказані в рис. 5.19.

Джерело: сформував автор.

Натомість середнє значення субіндексу резистенції імпульсам глобалізації характеризується значно вищим значенням (2,60), а отже, можна вести мову про порівняно високий рівень «густини» вітчизняних регіонів до дії глобальних чинників впливу. Особливо високі значення притаманні Харківській (4,72), Львівській (3,56) і Чернівецькій (3,29) області. Найнижче значення індексу спостерігалось у Житомирській (2,03), Закарпатській (1,92) і

Волинській (1,46) областях, що свідчить про високий рівень залежності від зовнішніх потоків.

Таблиця 5.7

Значення субіндексів глокалізації для областей України, 2017 р.

Область	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистенції імпульсам глобалізації («густина» регіону)	Індекс трансформації імпульсів глобалізації
Вінницька	1,03	2,88	2,16
Волинська	0,34	1,46	0,49
Дніпропетровська	1,50	2,99	2,38
Донецька	2,27	2,72	2,68
Житомирська	0,14	2,03	1,03
Закарпатська	1,09	1,92	1,23
Запорізька	1,05	2,51	1,98
Івано-Франківська	0,25	2,60	0,98
Київська	3,16	3,08	3,63
Кіровоградська	0,11	2,11	1,13
Луганська	0,32	2,25	1,09
Львівська	0,84	3,56	1,79
Миколаївська	0,94	2,57	1,82
Одеська	1,22	2,55	1,96
Полтавська	0,43	2,55	1,32
Рівненська	0,24	2,14	1,08
Сумська	0,49	2,39	1,39
Тернопільська	0,32	2,83	1,37
Харківська	1,50	4,72	3,00
Херсонська	0,17	2,33	1,15
Хмельницька	0,02	2,34	1,05
Черкаська	0,15	2,43	1,16
Чернівецька	0,42	3,29	1,39
Чернігівська	0,20	2,08	0,98
Середнє значення	0,76	2,60	1,59

Джерело: розраховано автором.

Середнє значення субіндексу трансформації імпульсів глобалізації становить 1,59. Як і у випадку субіндексу генерування імпульсів глобалізації, найвищі значення характерні для Київської, Харківської і Донецької областей (3,63, 3,00 і 2,68 відповідно). Найнижчі значення – у Чернігівській, Львівській (по 0,98) і Волинській (0,49) областях. А отже, рівень локального впливу українських регіонів на глобальні потоки формально є не надто високим.

Порівнюючи між собою результати розрахунку субіндексів глокалізації, можна відмітити існування міцного лінійного зв'язку між субіндексами генерації та трансформації імпульсів глобалізації (табл. 5.8). Схожа залежність між розрахованими індексами спостерігалась і для європейських регіонів.

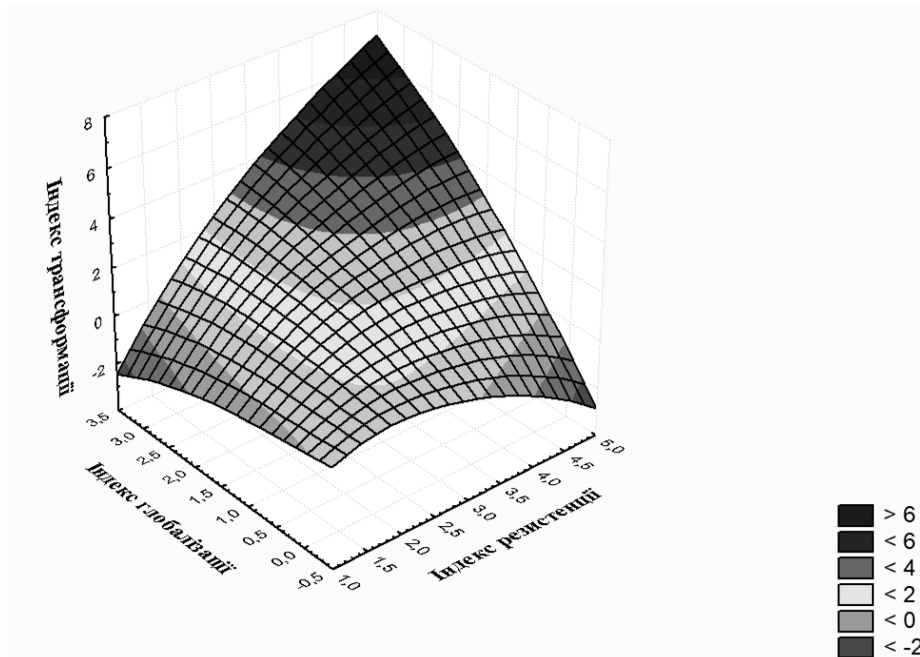
Таблиця 5.8

Матриця коефіцієнтів кореляції (курсив) та регресійних рівнянь для субіндексів глокалізації для регіонів України

	Індекс генерації	Індекс резистенції	Індекс трансформації
Індекс генерації	X		
Індекс резистенції	<i>0,449</i> $y = 0,38x + 2,31$ $R^2 = 0,20$	X	
Індекс трансформації	<i>0,921</i> $y = 0,89x + 0,92$ $R^2 = 0,85$	<i>0,697</i> $y = 0,80x - 0,48$ $R^2 = 0,49$	X

Джерело: сформував автор.

На рис. 5.20 зображено 3D графік залежності між значеннями субіндексу трансформації та решти двох субіндексів глокалізації, у якому середньозважена відстань скорегована за методом найменших квадратів.

Рис. 5.20. 3D графік залежності між значеннями субіндексів глокалізації для регіонів України

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію STATISTICA 8.0.

Застосування розробленої нами методології розрахунку субіндексів глокалізації для вітчизняних регіонів є першою спробою кількісної оцінки та порівняння процесів економічної глокалізації в аспекті регіонального розвитку. Результати аналізу демонструють відносно більшу важливість зовнішньої орієнтації локально згенерованих потоків капіталу, товарів та новацій для досягнення високого рівня регіональної глокалізації, в порівнянні із внутрішнім регіональним розвитком параметрів резистенції імпульсам глобалізації.

5.3. Глокалізаційна стратегія територіального розвитку України

В Україні формування полюсів розвитку розглядається переважно в суто теоретичній площині, а розробка комплексної програми просторового розвитку держави перебуває на початковому етапі. Проте варто відмітити, що територіальна політика уряду 2016–2019 рр. містила багато рис притаманних стратегіям полюсів розвитку (хоча про це прямо не зазначалось⁸⁰). Особливо варто відмітити два акценти політики уряду:

- ініціація реальної децентралізації;
- потужний розвиток транспортної інфраструктури з акцентом на сполучення між обласними центрами (природними полюсами) інтеграцію до європейських транспортних коридорів.

Незважаючи на критику за надто «кейнсіанський» підхід до імплементації засад економічного розвитку держави, протягом останніх років уряду вдалось відійти від обмежень традиційної політики територіальної розбудови із акцентом виключно на субсидування відстаючих регіонів та створення податкових гаваней. Так, до 2016 р. для врахування особливостей розвитку окремих територій України було розроблено низку спеціальних правових режимів економічної діяльності (СПРЕД), які потенційно могли дати

---

⁸⁰ Слід однак вказати, що в Державній стратегії регіонального розвитку до 2020 р. використовується термін «точки зростання», про що ми детальніше вестимемо мову нижче.

поштовх для розвитку полюсів зростання. Відповідно до національного законодавства сьогодні виділено чотири форми СПРЕД:

- спеціальні (вільні) економічні зони (податкові гавані);
- території пріоритетного розвитку (субсидування відстаючих територій);
- технологічні парки;
- наукові парки.

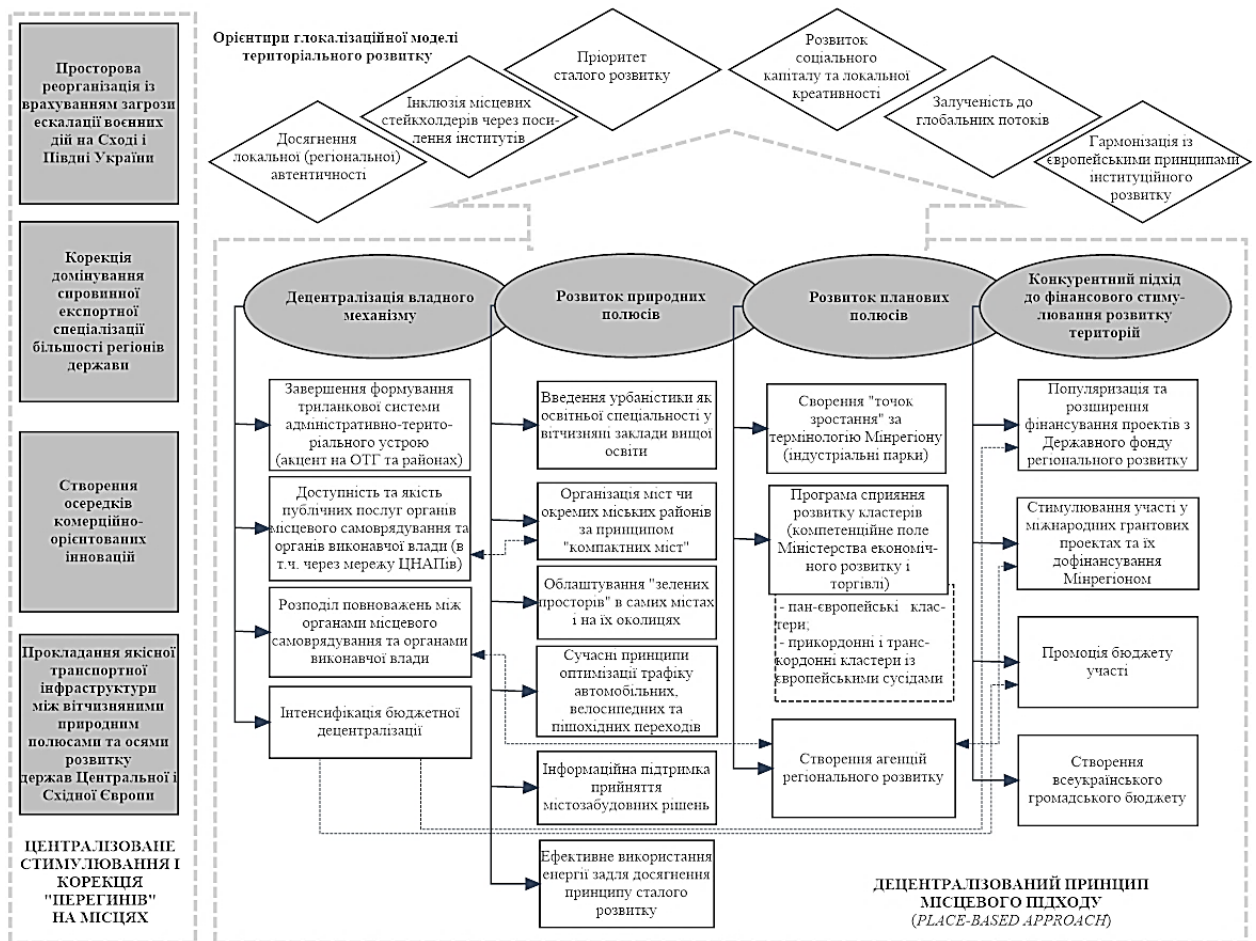
Однак, результати їх діяльності виявились неоднозначними і часто використовувались як легальний механізм ухилення від сплати податків. Сучасна епоха розвитку глобального суспільства вимагає активного залучення усіх локальних стейкхолдерів для досягнення конкурентного та стабільного розвитку. На ранніх етапах просторової розбудови очікувалось, що локомотивами локальної інституційної співпраці можуть стати кластери, які, проте, не стали масовим явищем в Україні. Так, перші спроби створення кластерів, почалися в 1998 р.; наразі їх сформувалось близько трьох десятків (причому частина із них існує лише «на папері») [95].

На нашу думку, зростання конкурентоспроможності територіальних структур України повинно здійснюватися відповідно до глокалізаційного стратегічного підходу на основі моделі поєднання централізованих та децентралізованих векторів зусиль. Проте недоцільно розробляти окрему автономну глокалізаційну стратегію, яка б лише поповнила численний (понад 40) апарат вже розроблених (чи таких, що перебувають на стадії обговорення) національних стратегічних документів. Вважаємо, що глокалізаційний контекст повинен бути швидше накладеним на основні стратегічні завдання територіальної стратегії (в сучасних реаліях цим документам повинна бути Державна стратегія територіального розвитку до 2025 р.). Основні вектори запропонованої нами глокалізаційної моделі стратегії територіального розвитку наведено на рис. 5.21.

У рамках глокалізаційної моделі виділимо два основні принципи розвитку:

1. Децентралізований принцип місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу;

2. Централізоване стимулюванням розвитку природних і планових полюсів та залучення останніх до європейських осей, а також корекція територіальних і секторальних «перегинів» на місцях.

Рис. 5.21. Глокалізаційна модель стратегії територіального розвитку

Джерело: сформовано автором.

Перший наведений принцип місцевого підходу, який втілюється в ЄС протягом останніх десятиліть, повинен стати основним орієнтиром територіальної політики в Україні. Такий підхід дозволить не лише інтенсифікувати локальний і регіональний розвиток як у межах полюсів, так і в депресивних регіонах, але й сприятиме інтеграції вітчизняних інститутів до європейських. У результаті імплементації глокалізаційної моделі місцевого

підходу локації (регіони) повинні ставити перед собою орієнтир досягнення таких таргетів:

- досягнення локальної (регіональної) автентичності;
- інклюзія усього спектру місцевих стейкхолдерів через розширення і посилення інститутів;
- пріоритет сталого розвитку;
- локальна (регіональна) креативність;
- залученість до глобальних економічних потоків;
- гармонізація із європейськими принципами інституційного розвитку.

Нижче ми більш детально розглянемо основні інструменти глокалізаційної моделі місцевого підходу для України. Однак спершу розглянемо ті проблемні аспекти територіального розвитку, для вирішення яких місцевий підхід є неефективним чи слабо дієвим, що потребує централізованих макрозусиль з боку уряду.

1. Загроза ескалації воєнних дій на Сході і Півдні України. Військово-політична ситуація на території ОРДЛО не дозволяє в повній мірі використовувати переваги ефекту масштабу та екстерналій від історичної концентрації промисловості, а обумовлює необхідність релокації частини виробничих потужностей ближче до центру і західної частини держави⁸¹. Особливо зазначене стосується стратегічних підприємств та військово-промислового комплексу. Вважаємо, що уряду варто розробити програму стимулювання переміщення виробничих комплексів через надання адресних субсидій та податкових преференцій підприємствам, котрі будуть перебазовуватись із територій під загрозою військових дій, а також сприяти їх компактній організації за кластерним принципом у нових локаціях із врахуванням наявних осей та полюсів розвитку держав-сусідів. Наприклад, у контексті налагодження нетворкінгу перспективним видається розміщення

---

⁸¹ Воєнні дії викликали значну міграцію компаній із території ОРДЛО (особливо помітним було переміщення університетів). У контексті глокалізації можна навести приклад компанії Bioplast – виробника специфічних рідких шпалер, ніша яких не заповнена на ринках ЄС. Компанія перемістилась із Луганської в Харківську область після початку військового конфлікту.

авіабудівних та супутніх до них підприємств поблизу кластеру Ряшівської авіаційної долини (Республіка Польща).

2. Домінування сировинної експортної спеціалізації більшості регіонів держави. Чи не найбільшою структурною проблемою вітчизняної економіки є її залежність від сировинної індустрії, яка, з одного боку, ставить усю господарську систему України в залежність від коливань світових цін, і з другого боку, визначається олігархічним характером та значним лобістським впливом сировинних еліт. Рекомендації теоретиків і практиків по подоланні зазначеної структурної диспропорції варіюють від надання кредитних стимулів «слабшим» секторам до введення експортних мит на сировинну продукцію [590]. Інструментарій врегулювання проблематики сировинної залежності включає широкий спектр заходів у сфері промислової, торговельної, фіскальної, монетарної політик. Проте деякі опції відносяться також до компетенційного поля територіальної політики і направлені в першу чергу на стимулювання сталого розвитку регіону (локації), створення інститутів державно-приватного партнерства в секторах із вищою доданою вартістю, фінансова підтримка локальних інфраструктурних ініціатив (через інструменти Державного фонду регіонального розвитку, технічну допомогу міжнародних організацій), ініціація спільних інвестиційних проектів тощо.

3. Відсутність осередків комерційно-орієнтованих інновацій. У розділі 3 цієї роботи ми демонстрували, що в європейських регіонах існує сильна залежність між приватними витратами на НДДКР і регіональною креативністю. В Україні ж основним генератором інноваційної (точніше патентної) діяльності є університетський сектор, тобто інновації часто не впроваджуються напряму у виробничий процес. Питання державного фінансування створення локальних технополісів є надзвичайно складним. Приклад російського «Сколково» демонструє, що мільярдні вкладення із державного бюджету можуть слабо корелювати із реальним інноваційним продуктом. Дискусійним питанням є що ж краще – таке дотування (яке таки впливає на добробут залучених науковців, дозволяючи більше уваги

приділити дослідницькій чи інженерній діяльності) чи його повна відсутність. В Україні зберігся потенціал комерційного розвитку в окремих високотехнологічних промислових секторах (авіа-космічний, ВПК, приладобудування) та сферах послуг (розробка програмного забезпечення), які можуть отримати додаткового стимулу при урядовій підтримці через механізм державних замовлень, конкурсне фінансування проектів досліджень і розробок, сприяння в пошуку партнерів і т. п.

4. Недостатня якість транспортної інфраструктури між вітчизняними природним полюсами та слабка інтеграція із осями розвитку держав Центральної і Східної Європи. Транспортна галузь є однією з базових галузей вітчизняної економіки, що значною мірою обумовлює як середовище міжрегіональних і міжсекторальних співвідношень економічного розвитку⁸², так і параметри трансмісії локального розвитку по каналах міжрегіональних і, особливо, глобальних потоків. Так, через територію України проходить ряд міжнародних транспортних коридорів: Пан'європейські транспортні коридори № 3, 5, 7, 9; коридори Організації співробітництва залізниць № 3, 4, 5, 7, 8, 10; Транс'європейська транспортна мережа TEN-T (рис. 5.22), коридор Європа – Кавказ – Азія (ТРАСЕКА). Крім того у Чорноморському та Азовському басейнах і дельті Дунаю працюють 13 морських портів, сукупна потужність вантажообробки яких становить більш як 230 млн. тон на рік [591].

Основні віхи розвитку транспортної галузі зазначені у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [591] (затверджена 30 травня 2018 р. як продовження Транспортної стратегії України на період до 2020 року [592]). Особливо пріоритетною повинна стати розбудова транспортного сполучення через мережу доріг державного значення між природними полюсами та європейськими коридорами з метою продовження

---

⁸² У 2016 р. на транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність припадало близько 6,6 відсотка ВВП і 6,1 відсотка загальної кількості зайнятого населення. Найбільш залежними від транспортної галузі є сільське господарство, металургійне виробництво, вугільна промисловість, гірничо-металургійний комплекс, хімічна та харчова промисловість, будівництво, роздрібна торгівля, зв'язок і поштові послуги, оборона [591].

«щупальців червоного восьминога» на територію України (пріоритети в рамках Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки⁸³ наведено на рис. 5.23).

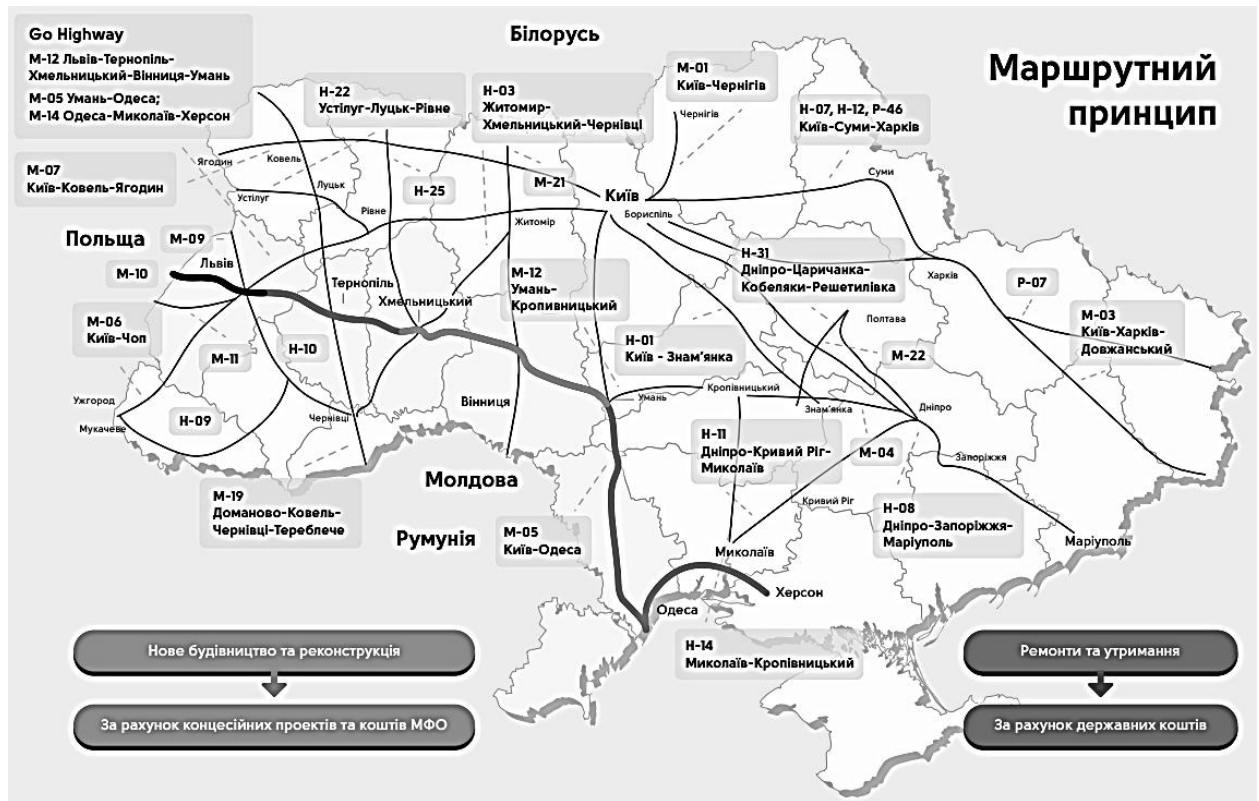
Рис. 5.22. Карта європейської транспортної мережі TEN-T⁸⁴
Джерело: [594].

Значний акцент робиться на проєкт Go Highway – транснаціональному транспортному коридору, в рамках якого планується з'єднати українські чорноморські порти Миколаїв та Одеса з польським Гданськом на Балтійському морі. За інформацією Міністерства інфраструктури України,

⁸³ Із намічених в Програмі пріоритетів на 2017–20 рр. вже були відновлені дороги: Львів–Тернопіль, Тернопіль–Хмельницький, Одеса–Рені, Харків–Охтирка. Продовжуються ремонти на трасах: Запоріжжя–Маріуполь, Мерефа–Лозова, Кропивницький–Миколаїв, Гайсин–Умань, Київ–Харків–Довжанський, Дніпро–Решетилівка [593].

⁸⁴ Мережа TEN-T (англ. Trans-European Transport Networks) включає сукупність пріоритетних мереж автомобільного, залізничного, річкового і морського транспорту і є частиною ширшої системи TENs (англ. Trans-European Networks), що включає також телекомунікаційну (eTEN), а згодом і енергетичну (TEN-E) мережі. У 2017 р. було прийнято рішення про розширення мережі із залученням транспортних систем держав Східного партнерства (включаючи Україну).

загальна протяжність транспортного шляху становитиме 1746 кілометрів, з яких 658 пролягають у Польщі, а 1088 пролягатимуть в Україні. Реалізація проекту дозволить прискорити та здешевити перевезення вантажів від Балтійського до Чорного моря. Загальна вартість проекту 1 мільярд євро. Проект фінансується Світовим банком (підготовка техніко-економічного обґрунтування) та коштами державного бюджету України [595].

Рис. 5.23. Пріоритетні напрями будівництва та ремонту доріг України
 Джерело: [596]

Розглянуті чотири проблемних аспекти територіального розвитку вимагають суттєвого централізованого втручання для їх вирішення. Проте найбільшим потенціалом у глокалізаційній моделі територіального розвитку характеризується місцевий підхід направлений на розвиток внутрішнього потенціалу локацій.

Протягом сучасного етапу в Україні розроблені та імплементуються два ключові стратегічні документи, які більшою чи меншою мірою відповідають принципам територіального розвитку, які ми пропонуємо в цій роботі:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» (прийнята відповідно до Указу Президента №5 від 12 січня 2015 р.) [597];

2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №385 від 6 серпня 2014 р.) [598];

Найбільш цілісне бачення системи ключових реформ усієї вітчизняної соціально-економічної структури представлено у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». У межах амбітних планів Стратегії виокремлено чотири вектори реалізації 62-х реформ та програм розвитку держави. У контексті нашого дослідження, варто виділити такі реформи і програми, які мають найбільший стосунок до глокалізаційного аспекту територіального розвитку:

1) за вектором розвитку: програма розвитку малого та середнього бізнесу; реформа транспортної інфраструктури; реформа телекомунікаційної інфраструктури; програма участі в транс'європейських мережах; програма розвитку українського експорту; реформа сільського господарства та рибальства; земельна реформа; програма залучення інвестицій;

2) за вектором безпеки: реформа захисту інтелектуальної власності; програма збереження навколишнього природного середовища;

3) за вектором відповідальності: децентралізація та реформа державного управління; реформа регіональної політики;

4) за вектором гордості: програма створення бренду «Україна»; програма розвитку інновацій; реформа державної політики у сфері науки та досліджень; програма розвитку туризму [597].

Зважаючи на деяку декларативність постулатів, нереалістичність чи низьку ймовірність виконання кількісних індикаторів (дослідження валідності кількісних прогнозів Стратегії здійснюється у дисертаційній роботі З. Бурик [599]), невідповідність компетенційним та процедурним моментам (наприклад, зобов'язання Кабінету Міністрів щороку до 15 лютого затверджувати плани дій щодо реалізації та щоквартально звітувати про виконання, що суперечить принципам парламентсько-президентської республіки), Стратегія «Україна–2020» може розглядатись швидше як перелік проблемних аспектів сталого державного розвитку та дороговказ для

найближчих ініціатив, ніж конкретний план дій із чіткими критеріями та термінами виконання.

За станом на середину 2019 р. для суспільного обговорення доступні декілька проектів Стратегії сталого розвитку до 2030 р. (наприклад, один із них розроблений українськими експертами за підтримки фахівців із Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду, котрі намагались адаптувати до українських реалій глобальні Цілі сталого розвитку прийняті у 2015 р. – проект «Інтеграція положень Конвенцій Ріо в національну політику України» [600]).

Другий розглянутий нами стратегічний документ – Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (надалі в тексті – Регіональна стратегія) – є більш спеціалізованим узагальненням бачення цілей не лише регіональної, але й місцевої політики розвитку України. Поточна Регіональна стратегія є продовженням Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 [601].

Розробники Державної стратегії регіонального розвитку відмічають високий рівень концентрації економічної активності у столиці та обласних центрах, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, а також застарілі і непрозорі механізми взаємодії «держава–регіон» і «регіон–регіон». Відповідно метою розробки Регіональної стратегії є «...визначення завдань та інструментів для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища» [598].

Операційні цілі та відповідні завдання Державної стратегії регіонального розвитку наведені в табл. 5.9.

Розглядаючи прогрес виконання кількісних цільових індикаторів Державної стратегії регіонального розвитку, слід відмітити те, що формально

вже у 2016–17 рр. практично всіма областями було досягнуто або майже досягнуто орієнтири кількісних параметрів валового регіонального продукту та наявного доходу в розрахунку на одну особу (виділено темнішим тоном в табл. 5.10).

Таблиця 5.9

Цілі та завдання Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р.

ЦІЛЬ 1 Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів	ЦІЛЬ 2 Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток	ЦІЛЬ 3 Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку
<p>1. Підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток інфраструктури міст; - підтримка інтегруючої ролі міст як центрів економічного та соціального розвитку. <p>2. Створення умов для поширення позитивних процесів розвитку міст на інші території, розвиток сільської місцевості:</p> <ul style="list-style-type: none"> - поліпшення транспортної доступності в межах регіону; - розвиток сільської місцевості. <p>3. Підвищення ефективності використання внутрішніх факторів розвитку регіонів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток інтелектуального капіталу; - підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності регіонів; - розвиток підприємницького середовища та конкуренції на регіональних товарних ринках; - раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, збереження культурної спадщини та найцінніших природних територій; - розвиток транскордонного співробітництва; - диверсифікація джерел енергопостачання та підвищення рівня енергоефективності в регіонах. 	<p>1. Виконання завдань і здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблемних питань Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відновлення безпеки життєдіяльності та економічна реабілітація Донецької та Луганської областей; - захист національних інтересів та недопущення порушення конституційних прав громадян України на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. <p>2. Запобігання збільшенню диспропорцій, що гальмують розвиток регіонів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - узгодженість політики стимулювання розвитку “точок зростання” та підтримки економічно менш розвинутих і депресивних територій; - створення умов для продуктивної праці населення. <p>3. Забезпечення комфортного та безпечного життєвого середовища для людини незалежно від місця її проживання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - створення умов для розв’язання нагальних проблем переселенців; - підвищення стандартів життя в сільській місцевості; - модернізація системи освіти; - створення умов для формування здорового населення; - соціокультурний розвиток; - надання якісних послуг транспорту та зв’язку; - надання якісних житлово-комунальних послуг, забезпечення житлом. <p>4. Розвиток міжрегіонального співробітництва</p> <ul style="list-style-type: none"> - створення умов для зміцнення зв’язків між регіонами та територіальними громадами; - розвиток прикордонних територій. 	<p>1. Децентралізація влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою</p> <p>2. Удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні</p> <p>3. Підвищення якості державного управління регіональним розвитком</p> <p>4. Посилення міжгалузевої координації в процесі формування та реалізації державної регіональної політики</p> <p>5. Інституційне забезпечення регіонального розвитку</p>

Джерело: Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. [598].

Однак при цьому варто мати на увазі, що прогноз здійснювався у 2014 р., коли курс гривні коливався в діапазоні 8,5–16 грн. за дол. США, тобто при відповідній корекції темпи зростання регіональної продуктивності будуть не такими вражаючими. Разом із тим слід враховувати, що прогноз Регіональної стратегії базувався на оптимістичному сценарії, згідно якого окуповані території АР Крим та Донецької і Луганської областей оперативно повертались під контроль уряду України, чого не відбулось в реальності; відповідно прогнозні індикатори розвитку вказаних територій є нереалістичними до виконання.

Більш помітним є відставання від планових рівнів за іншими індикаторами, котрі характеризують глокалізаційний (і особливо інноваційний) потенціал розвитку територій. Так, за обсягом прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу планові показники 2020-го року досягнуті лише у Чернігівській області, і лише у декількох інших областях спостерігається прогрес у порівнянні із 2013-м роком (Івано-Франківська і Полтавська області); решта ж територій характеризуються суттєвим відтоком ПІІ у подушовому виразі.

Відповідно до показника експорту товарів у розрахунку на одну особу плановий показник досягнула лише Вінницька область, проте позитивна динаміка характерна також для областей Західної України (крім Рівненської), Одеської і Чернігівської областей.

Найбільш невтішна ситуація спостерігається при аналізі частки інноваційної продукції, адже жодна область не наблизилась до планових показників зазначених в Регіональній стратегії до 2020 р. За станом на 2017 р. лише у Запорізькій і Миколаївській областях спостерігається приріст у порівнянні із базовим 2012 р., тоді як інші регіони України починають спеціалізуватись майже виключно на випуску неінноваційної промислової продукції.

Таблиця 5.10

Прогрес виконання основних цільових індикаторів Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.

Назва регіону	Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на одну особу, грн.			Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.			Обсяг ПІІ у розрахунку на одну особу (дол. США), станом на 1.01. вказаного року			Експорт товарів у розрахунку на одну особу (дол. США)			Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення			Кількість середніх підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення			Обсяг реалізованої інноваційної продукції (% загального обсягу)		
	2012	2016	2020 план	2012	2017	2020 план	2014	2018	2021 план	2013	2017	2020 план	2012	2017	2020 план	2012	2017	2020 план	2012	2017	2020 план
Україна	32002	55899	57238	25206	47269,7	39381	1284	925,0	1750	1392	1021	2173	76		93	4		8	3,3	0,7	7
АР Крим	22675	---	35356	20751	---	30984	822	---	1034	460	---	640	67	---	88	4	---	8	2,3	---	3,7
Вінницька	20253	46615	38349	21735	45436,2	33371	173	129,1	263	419	773	591	50	55	63	4	3	8	1,6	0,9	4,4
Волинська	19249	34310	35488	18807	38514,0	28127	327	255,9	438	604	664	670	46	51	65	4	3	6	1,7	0,3	9,8
Дніпропетровська	44650	75396	79446	28772	57332,5	41038	2758	1182,2	3500	2968	2183	3213	78	82	86	5	4	9	0,8	0,1	2,2
Донецька	38907	32318	68399	29337	25278,4	41095	808	288,9	1225	2845	1055	3776	60	24	72	4	1	7	2,2	1,3	4,3
Житомирська	19551	38520	38464	21288	42683,9	31324	306	186,0	482	480	479	569	45	50	67	4	3	8	5,1	0,5	6,9
Закарпатська	17088	25727	32053	17191	33891,1	26656	357	261,5	560	1035	1150	1585	43	44	74	2	2	5	13,4	1,8	15
Запорізька	30656	59729	56666	27108	54261,0	39515	632	529,2	963	2065	1730	2531	76	81	91	4	3	8	2,2	2,4	6
Івано-Франківська	23379	37220	43215	20148	40579,5	29987	590	660,3	928	341	483	832	53	53	78	3	2	6	7,5	0,4	8,8
Київська	40483	74216	65595	26542	50664,4	38110	1134	900,2	1455	1145	997	1534	96	106	94	6	5	9	1,7	0,8	4,7
Кіровоградська	22082	47469	43730	20554	42226,8	30428	153	71,6	298	868	435	930	66	77	75	4	3	8	2,8	1,8	8,5
Луганська	25950	14251	48080	24024	16416,4	34948	394	202,8	582	1576	108	2781	44	15	74	3	1	6	3,4	0,1	5,8
Львівська	24387	45319	45332	21992	44981,0	31215	677	472,5	963	508	627	785	64	68	92	4	3	7	2,1	0,8	3,7
Миколаївська	24838	50091	46363	22878	45355,7	34137	240	182,8	438	1856	1665	2123	84	91	90	3	3	8	0,9	1,0	6,5
Одеська	27070	50159	50369	22224	50111,1	33325	701	574,3	1050	680	761	950	99	97	98	4	4	8	3,6	0,3	4,7
Полтавська	38424	81145	68399	24027	48663,0	33831	732	742,7	1085	1814	1319	2471	62	68	84	4	4	7	14,4	0,2	25,6
Рівненська	18860	33958	36003	19860	40325,4	29009	271	145,9	438	417	330	525	40	43	73	3	2	7	0,6	0,0	3,3
Сумська	21722	41741	40639	22582	45852,3	31333	376	170,2	603	812	615	1374	44	49	74	3	3	8	10,6	2,0	15,5
Тернопільська	16644	29247	32053	18561	36203,8	27172	64	42,8	95	340	361	372	42	43	70	3	2	5	7,4	0,8	14,1
Харківська	29972	57150	55521	24870	48370,4	36294	813	245,4	1745	725	442	1165	86	80	95	5	4	8	4,8	2,2	5,2
Херсонська	17910	36585	34915	19940	41695,0	29770	260	206,6	455	344	276	387	68	74	78	3	3	6	5,6	1,5	8,9
Хмельницька	19920	37881	37033	21591	43638,1	31597	173	134,7	350	374	367	448	47	51	69	3	3	6	2,3	0,1	4,1
Черкаська	24558	48025	46191	20718	41853,5	29892	706	276,4	1050	609	506	1086	52	69	75	4	3	6	1,2	1,1	7,7
Чернівецька	14529	23365	30451	18108	36214,5	27926	77	63,8	96	138	165	239	42	41	73	2	2	5	3,5	0,9	9,3
Чернігівська	22096	41726	41211	22770	42501,2	32940	121	422,0	262,5	517	613	890	50	54	63	4	4	7	1,4	1,0	2,4
м. Київ	97429	191736	171142	52709	118207,6	77043	9959	7997,5	12250	4322	3319	5007	252	279	311	14	11	18	4,4	0,3	10
м. Севастополь	25872	---	40508	23186	---	33991	500	---	687,5	250	---	540	97	---	105	5	---	8	0,6	---	17,8

Джерело: складено автором на основі даних Держстату [585, 587, 602] та Державної стратегії регіонального розвитку [598].

Також не надто оптимістична ситуація із кількістю підприємств на 10 тис. наявного населення. І якщо відносна чисельність малих підприємств поступово зростає у більшості областей (у Київській, Миколаївській і Кіровоградській областях вже навіть досягнуто планового показника 2020 року), то відносна кількість середніх підприємств не зросла в жодній з областей, а переважно скорочується (порівняння даних 2017 і 2012 рр.).

Отже, враховуючи наближення завершальних звітних періодів по обох ключових Стратегіях розвитку держави можна констатувати, що як Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» [468], так і Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [469], навряд чи будуть виконані у повному обсязі за своїми кількісними критеріями. Однак більш важливими є ті якісні структурні зрушення державного устрою, які ініціювались із запуском Стратегій.

Слід відмітити, що перші реальні кроки до перегляду пріоритетів просторової організації влади та формування нової регіональної політики в Україні розпочалися саме у 2014–15 рр. при проголошенні курсу на децентралізацію. Вважаємо, що децентралізація є чи не найбільш важливою передумовою для забезпечення інституційного втілення принципу місцевого підходу до розвитку територій (як полюсів, так і периферійних районів).

Відмітимо, що зазначена реформа направлена на децентралізацію державного управління визначена як один із 10 ключових напрямів Стратегії «Україна–2020», а також розглядається в якості першого завдання Цілі №3 Регіональної стратегії.

Зокрема в Стратегії «Україна–2020» зазначається, що метою реформи державного управління є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом впровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику,

спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування [603], принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [597].

Більш детально основні напрями реформи розписані у Регіональній стратегії, у якій операційна ціль «Децентралізація влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою» передбачає виконання таких завдань:

- запровадження триланкової системи адміністративно-територіального устрою;
- визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатної забезпечити доступність та якість публічних послуг, що надаються такими органами;
- досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади шляхом передачі функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;
- здійснення бюджетної децентралізації, в тому числі шляхом перерозподілу загальнодержавних податків, забезпечення гарантованої Конституцією України автономності місцевих бюджетів, закріплення за кожною ланкою самоврядування стабільної дохідної бази для реалізації їх функцій та стимулювання податкоспроможності громад;
- створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для зміцнення економічної бази розвитку територіальних громад;
- забезпечення доступності та якості публічних послуг [598].

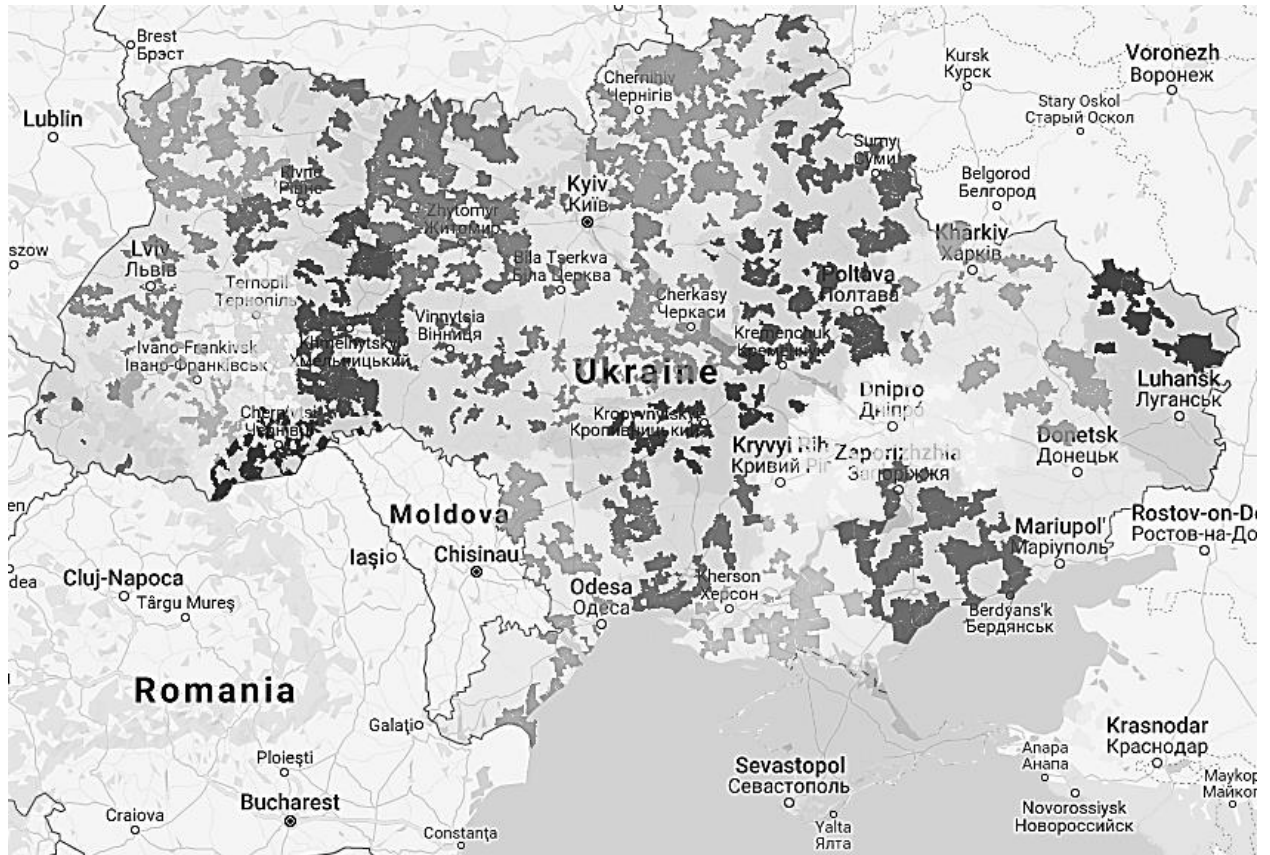
На основі зазначених стратегічних документів розроблені концептуальні засади реформування територіальної організації влади в Україні та формується законодавчо-нормативне забезпечення реформування базової ланки адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування – територіальних громад. У 2015 р. був прийнятий Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [604], який потенційно може надати стимулу для нового якісного витка залучення вітчизняних локацій до глокалізаційних процесів. Даний закон дозволив органам місцевого самоврядування об'єднуватись у територіальні громади, а де-факто утворювати нові адміністративно-територіальні одиниці – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Процес формування ОТГ не можна назвати надто динамічним: станом на 2015 рік в Україні було сформовано 159 ОТГ; станом на 2016-й – 366; на 2017-й – 665; а станом на березень 2019-го – вже 884 об'єднані громади – з 1285 ОТГ, які додано до наявних перспективних планів, разом із 78 ОТГ, що станом на березень 2019 року очікували на рішення ЦВК щодо проведення своїх перших виборів і формалізації свого статусу об'єднаних територіальних громад. Зазначені 884 ОТГ об'єднали 4110 місцевих рад. До їх складу ввійшло 24 міста обласного значення, до яких приєдналося 59 навколишніх громад, а також 37 ОТГ, до яких приєдналася 71 територіальна громада. Станом на квітень 2019 р. територія сформованих ОТГ становить більш ніж третину (38,5%) загальної площі України. У таких громадах проживає понад 9,1 млн людей (що становить 25,7 % загального населення України). А загалом у спроможних громадах, якими є ОТГ та міста обласного значення, проживає майже 70% населення держави. Середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, становить 4,6, а середня чисельність населення однієї ОТГ – 10 284 особи [605] (рис. 5.24).

Формування ОТГ відбувається в межах загальної реформи адміністративно-територіального устрою держави відповідно до європейських принципів триланкової структури урядування, в тому числі через наближення

вітчизняної статистичної системи до принципів Номенклатури територіальних одиниць для статистики ЄС (NUTS).

Рис. 5.24. Карта покриття ОТГ території України

Джерело: <https://decentralization.gov.ua/map> [606].

Наскільки болісним може бути цей процес показує приклад держав Центральної та Східної Європи. Наприклад, в Польщі відбулось радикальне скорочення кількості воєводств (рівень NUTS-2) із 49 до 16, що викликало бурхливу дискусію в соціумі, – однак, зрештою, адміністративно-територіальна реформа в Польщі визнається сьогодні як одна із найбільш успішних серед усього комплексу трансформацій проведених урядом. В Україні наразі найбільш проблемним видається рівень районів (NUTS-3)⁸⁵, оскільки поточні райони є здебільшого надто дрібними відповідно до методології NUTS, не кажучи вже про нижчі шаблі рангування, які потребують насамперед змістового реформування. В цій роботі ми не будемо приділяти багато уваги аспекту реформи адміністративно-територіального

⁸⁵ Однак також не всі області України відповідають критеріям рівня NUTS-2, насамперед за параметрами площі.

устрою України, враховуючи широке висвітлення цієї проблематики в працях інших дослідників і практиків (наприклад, перспективи запровадження системи NUTS в Україні висвітлюються в працях М. Долішнього [607], О. Кучабського [608], В. Семяновського [609]; пропозиції до реформування адміністративно-територіального устрою відповідно до історичних традицій районування в Україні наведено в дослідженні Є. Савельєва і М. Куриляка [610]). Зазначимо лише, що на момент написання цієї дисертації в Парламенті на обговоренні перебував законопроект «Про засади адміністративно-територіального устрою України» від 22.02.2018 р. [611], згідно норм котрого повинні регламентуватиметься порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць (в Україні до сих пір діє закон про адміністративно-територіальний устрій, що був прийнятий ще в 1981 р.). Вказаний законопроект регламентує триланкову структуру адміністративно-територіального устрою України (громади – райони (райони у містах) – регіони) та регламентує принципи взаємодії між окремими адміністративно-територіальними одиницями на засадах децентралізації.

Враховуючи необхідність прискорення процесів децентралізації зростає потреба у визначенні комплексу проблем, нагромаджених практикою децентралізації, що свідчать про її недостатню нормативну й інституційну урегульованість і впливають на перспективи створення нових ОТГ. Доволі вдало таке коло проблем окреслене в аналітичній записці фахівців Національного інституту стратегічних досліджень:

– незрозумілі межі управлінських свобод об'єднаних територіальних громад. Унаслідок нерозв'язання питання з наглядом за діяльністю громад і рішеннями їх управлінських органів ці питання передано на розсуд самих громад. У разі прийняття рішень, що не належать до компетенції громади або звужують права громадян, це створює прецедент щодо можливості й подальшого прийняття таких рішень;

– відсутність ясних і чітких перспектив того, що відбудеться після 100%-го об'єднання громад, як це змінить структуру управління та розподіл адміністративних важелів і ресурсів;

– відсутність розуміння того, як об'єднані територіальні громади мають самовизначитися на території району та регіону, якою буде їх взаємодія із цими територіальними утвореннями;

– слабка прив'язка системи реформування місцевого самоврядування до процесів, що відбуваються загалом у країні, зокрема до секторальних реформ. Зміна місцевого самоврядування змушує змінюватися і систему секторального управління в державі – від зміни переліку даних, що підлягають статистичним спостереженням, до зміни механізмів реалізації управлінських рішень центральних органів виконавчої влади на місцях;

– неможливість чітко встановити, як впливає формування об'єднаних територіальних громад на якість життя людини, відсутні критерії оцінювання впливу складових реформи децентралізації на формування життєвого середовища громадян [612].

У контексті глокалізаційного фокусу нашого дослідження децентралізація розглядається насамперед як інституційна передумова формування індивідуальної територіальної ідентичності та розвитку локального соціального капіталу. У попередніх розділах цієї роботи на основі аналізу регіонів ЄС ми доводили, що саме розвиток інститутів є чи не основним чинником регіональної креативності та запорукою активної участі локації в глокалізаційних процесах. Варто також навести результати дослідження фахівців ОЕСР, згідно якого саме якість місцевого самоврядування є основним чинником політики когезії та використання структурних фондів ЄС [613]. Проте аналіз ролі локальних інститутів на основі вибірки даних по областях України продемонстрував майже повну відсутність кореляції між рівнем інституційного розвитку та інтенсивністю регіональних інновацій (а, відповідно, і туманність перспектив використання переваг процесів глокалізації).

Вважаємо, що інтенсифікація процесів децентралізації поступово приводитиме до:

– становлення регіональної ідентичності через підвищення взаємної довіри всередині громади та усвідомлення відповідальності учасників громади за майбутній результат;

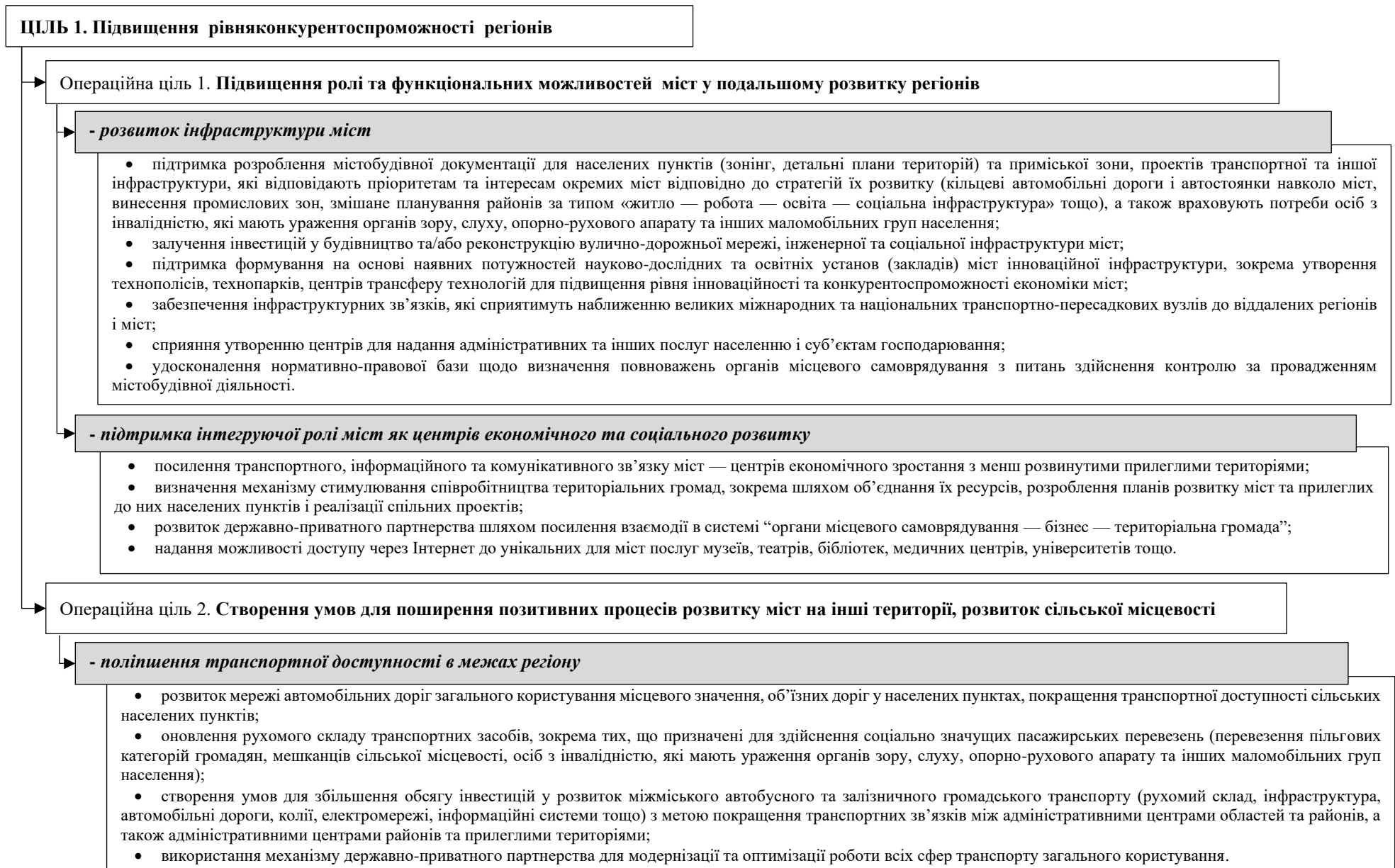
– інклюзивний розвиток громади, що дозволить забезпечити сталий розвиток локації та подолати «пастки периферійності» для районів за межами полюсів зростання / розвитку;

– ефективне управління громадою через практики програмування та стратегування місцевими інститутами самоврядування.

Таким чином подальший поступ реформи децентралізації в Україні повинен оцінюватись саме крізь призму критеріїв розбудови соціального капіталу регіону, становлення інституційної досконалості та розвитку мережових зв'язків, що дозволить адаптувати локацію до функціонування в умовах системи глокальностей.

Додатковими «бонусами» децентралізації зрештою стануть детінізація та декорумпізація економіки через інституційні зміни, які приводять відновлення контролю над локальним ресурсом, зниження залежності від олігархічних каналів впливу та підвищення довіри як на горизонтальному рівні стейк-холдерів громад, так і по вертикалі «громада-Центр» (більш детально механізм впливу розкритий у дослідженні Я. Жаліло [614]).

Децентралізація та пов'язане із нею зростання бюджетних можливостей на місцях створює передумови для якісно нової динаміки природних полюсів. На рис. 5.24 підсумоване бачення основних векторів розвитку урбанізованих населених пунктів згідно Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. Серед акцентів Регіональної стратегії особливо варто виділити популярні глобальні принципи останніх десятиліть на кшталт змішаного планування міських районів за типом «житло – робота – освіта – соціальна інфраструктура» та розвиток державно-приватного партнерства.

Рис. 5.24. Розвиток природних полюсів згідно Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.

Джерело: складено автором за [598]

Проте, як бачимо, сучасна Регіональна стратегія України поки що не враховує новітні тренди просторової організації направлені на формування функціональних міських зон та метропольних регіонів, що обумовлено наявністю більш нагальних базових проблем розвитку як природних полюсів, так і економіки загалом.

На нашу думку, варто виокремити низку рекомендацій для розвитку природних полюсів, які не розглянуті, або слабо висвітлені в Регіональній стратегії.

1. Введення урбаністики як освітньої спеціальності у вітчизняні заклади вищої освіти. Сучасні міста є складними системами, які не можна розглядати лише із перспектив однієї сфери діяльності. Так, типовими для вітчизняної практики є ситуації, коли розбудову міст курують лише архітектори (із акцентом на дизайн споруд без ув'язки із необхідною інфраструктурою) чи транспортники (основна увага при цьому приділяється пропускній здатності доріг, що може негативно позначитись на комфорті пішохідного середовища). Проте сьогодні успішний розвиток міст (насамперед природних полюсів) неможливий без міждисциплінарного підходу із залученням фахівців із різних суміжних галузей науки – економіки, архітектури, транспорту, ІКТ та ін.⁸⁶

2. Організація міст чи окремих міських районів за принципом «компактних міст» (англ. «*compact city*»). Процеси деіндустріалізації, що спостерігаються в Україні протягом останніх десятиліть, дозволяють плавно відмовлятися від традиційної схеми місто забудови, що передбачає виокремлення житлових, індустріальних і комерційних зон (такий підхід в сучасних умовах переважно негативно впливає на економічні, екологічні та соціально-культурні аспекти життєдіяльності спільнот), переходячи до

---

⁸⁶ Цей процес поступово розвивається в Україні: освітня програма «Економіка міста і урбаністика» стартувала у Київському національному економічному університеті ім. В. Гетьмана; факультет урбаністики та просторового планування відкрився у Київському національному університеті будівництва і архітектури із магістерською спеціальністю «Міське будівництво і господарство»; освітньо-професійна програма «Урбаністичні студії» створена в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна тощо.

змішаного плану районів. Термін «компактне місто» був запропонований Дж. Данцігом і Т. Сааті ще в 1973 р. [615], однак і сьогодні за таким підходом відбувається організація міського планування у багатьох державах Європи⁸⁷ (наприклад, у 13 найбільших містах Норвегії була застосована стратегія міської ревіталізації до компактних міст протягом 2008–2014 рр. [616]), і знаходить відгук у Регіональній стратегії України до 2020 р. (див. операційну ціль 1 на рис. 5.24).

Основні постулати принципу «компактного міста» наведені в праці Я. Шойрера [617]:

– мінімальна щільність житлових споруд повинна становити від 40 до 80 одиниць на чистий гектар із висотою від двох до чотирьох поверхів, що робить громаду більш ефективною та інтерактивною;

– багатофункціональність землекористування з метою досягнення соціальної когезії і зменшення моторизації;

– розміщення житлових споруд навколо вузлів, які об'єднують також структурні елементи сфери зайнятості, освіти, комерції, рекреації та ін. задля максимізації частки локальної взаємодії;

– гармонія між просторовою структурою та системою громадського транспорту з метою скорочення використання індивідуального автотранспорту.

Переваги та недоліки організації забудови за принципом «компактного міста» наведено в табл. 5.11.

Слід відмітити, що у вітчизняних реаліях чи не найбільшою проблемою при застосуванні принципу «компактного міста» буде оновлення житлових комплексів збудованих в 1950–70-х рр. Характеризуючи стан житлових комплексів, слід відмітити, що дві третини основних засобів вичерпали термін експлуатації, втрати теплової енергії та питної води в зовнішніх мережах становлять 30–60%, втрати теплової енергії в житловому фонді перевищують

---

⁸⁷ Загалом вважається, що прототип «компактного міста» є поверненням до принципу містозабудови епохи Середньовіччя.

30%. Питомі витрати енергоресурсів у 2,1–2,7 рази вище, ніж у країнах Європейського союзу, кількість аварій за останні роки збільшилась майже у 5 разів [619]. Рекомендації щодо застосування інвестиційно-інноваційних механізмів оновлення житлово-комунальних комплексів України наводяться у працях А. Андрейченка [620], В. Костецького [619] та ін.

Таблиця 5.11

Характеристики урбанізації за принципом «компактного міста»

Переваги	Недоліки	Перешкоди сталому розвитку
<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення моторизованих поїздок, а відтак збереження енергії і зменшення викидів в атмосферу; • Висока щільність населення стимулює розвиток бізнесу (насамперед сервісного); • Змішане використання поживляє територію та робить її більш інтер-активною; • Компактні міста вважаються більш безпечними у порівнянні з околицями чи «закритими комунами» (англ. «<i>gated communities</i>»); • Вища середньої щільності населення, що притаманна компактным містам, актуалізує послуги громадського та шарінгового транспорту; • Міська структура компактного міста є термально адаптованішою до умов сухих гарячих і холодних регіонів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Історичні території не завжди легко адаптувати до принципів концепції компактного міста, оскільки відбувається неузгодженість із правовим полем законів про збереження історичного спадку; • Більшості компактных міст, окрім підвищеного шуму, притаманні також брак зелених зон та дефіцит приватності (особливо це стосується надкомпактных міст); • Регенерація міста у некомпактних зонах потребує реінтеграції населення до інфраструктурних мереж при занадто високій вартості такого процесу; • Компактна структура стає невалідною за умов збереження високого рівня залежності від приватного транспорту. 	<ul style="list-style-type: none"> • Брак зелених зон та відкритих територій може стримувати взаємодію серед населення компактных міст та його мотивацію до активності за межами приміщень.

Джерело: сформував автор за А. Хассаном і Г. Лі [618]

3. Облаштування «зелених просторів» в самих містах і на їх околицях. Як відмічають дослідники, при застосуванні принципу «компактного міста» серед населення часто посилюється мотивація покинути місто, поселившись на околицях, що знову ж «розтягує» населений пункт по горизонталі. Для ефективного врахування такої тенденції, вважаємо за доцільне поєднувати

«компактність» міста із жорсткою регламентацією зелених просторів як «стоперів» «розповзання» міст. У межах зеленого простору повинно бути заборонено розміщувати будь які житлові чи комерційні комплекси, а їх територія може використовуватись лише для прокладання комунікаційної і транспортної інфраструктури. У Європі набули поширення декілька варіантів урбаністичного просторового ландшафту, які умовно можна розмістити на своєрідній шкалі між двома крайніми сценаріями:

– «зелені пояси», які направлені на стримування поширення міст на навколишню сільську територію;

– «зелені зони» / «зелена інфраструктура», завданням яких є впорядкування міського простору задля його подальшого розвитку та розширення.

Різні варіанти організації «зелених просторів» у ландшафті європейських міст наведено на рис. 5.25. Серед дослідників активно ведеться дискусія про доцільність застосування різних сценаріїв у кожному окремому випадку [621–624]. Заради справедливості слід відмітити, що міське планування в Україні здебільшого передбачає доволі значні зелені масиви серед міських зон (здебільшого за типом поєднання «регіональних парків» та «зеленої інфраструктури»), а процеси деіндустріалізації промислових зон часто спонтанно приводять до замикання парків у «зелені пояси». Серед проблемних моментів виділити насамперед значну корупційну складову при наданні дозволу на проведення житлових чи комерційних забудов у «зеленому просторі».

4. Сучасні принципи оптимізації трафіку автомобільних, велосипедних та пішохідних переходів. Сучасна практика зонування потоків охоплює грандіозний багаж знань щодо ефективної організації міської мобільності, які можуть виявитись корисними насамперед для благоустрою природних полюсів України. Мова йде про різноманітні підходи до організації безсвітлофорного автомобільного трафіку чи його сповільнення (використання під- чи надземних переходів / переїздів; заміна традиційних

перехресть на Y-подібні), вдосконалення системи місць для паркування, створення пішохідних зон та велодоріжок, стимулювання використання громадського (особливо електричного) та шарінгового транспорту та ін.

5. Інформаційна підтримка прийняття містозабудовних рішень. Сьогодні колективи практиків містозабудови активно намагаються алгоритмізувати процеси прийняття рішень, залучаючи т. зв. «системи підтримки планування» (англ. «*Planning Support System; PSS*»), використання яких підказує девелоперам оптимальні місця для забудови, допомагає локальним адміністраторам складати плани розвитку, а також дає змогу місцевим жителям брати участь у процесі урбогенезу і висловлювати свою думку про нього. Окрім більш комплексних *PSS*, які враховують цілу низку факторів (наприклад, наявність локальних ресурсів для забезпечення сталого розвитку, рівень освітлення майбутніх приміщень, транспортні привички місцевих жителів⁸⁸ і т. п.), часто існує доцільність у застосуванні більш вузько спеціалізованих інформаційних інструментів. Серед таких опцій можна вказати:

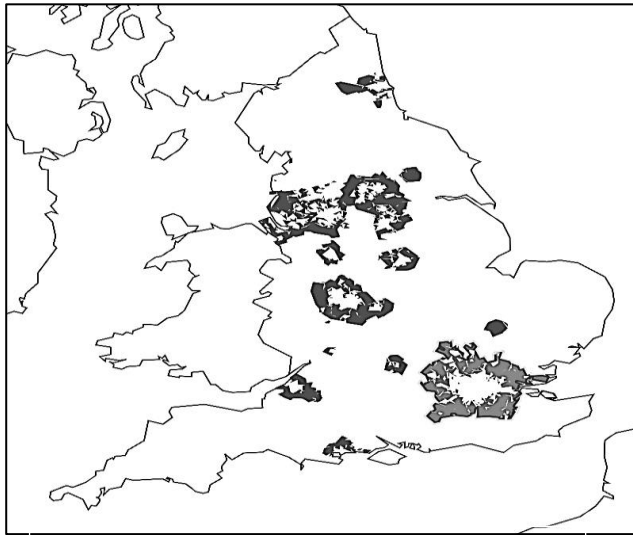
- аналіз *Big Data* насамперед для вирішення різних транспортних задач, моделювання шляхів міграції жителів, оптимізації міського зонінгу, врахування шаблонів системи комунікацій тощо;

- використання *Google Street View* для кращої візуалізації міського середовища, що може використовуватись, скажімо, для аналізу освітленості вулиць, виявлення нелегальних вивісок і дорожніх вказівників і т. п.;

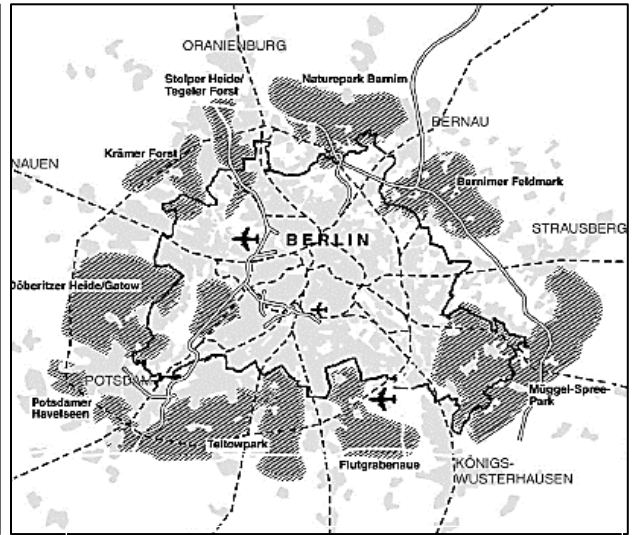
- застосування окулярів віртуальної реальності для зменшення кількості персоналу, необхідного для оцінки умов на окремих локаціях міського середовища.

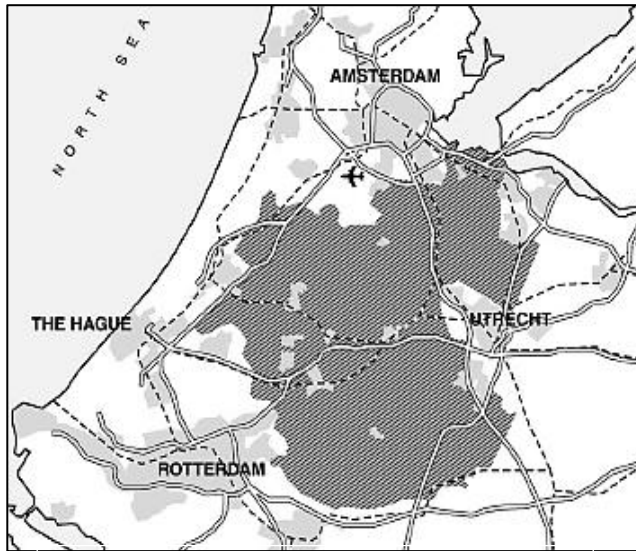
⁸⁸ Так, шведські адміністратори змушені були суттєво переписати програму *LEAM*, яку вони використовували для девелопменту земельних ділянок навколо м. Стокгольм, оскільки система першопочатково орієнтувалась на США із цілком відмінним патерном переміщення жителів практично без використання громадського транспорту [625].

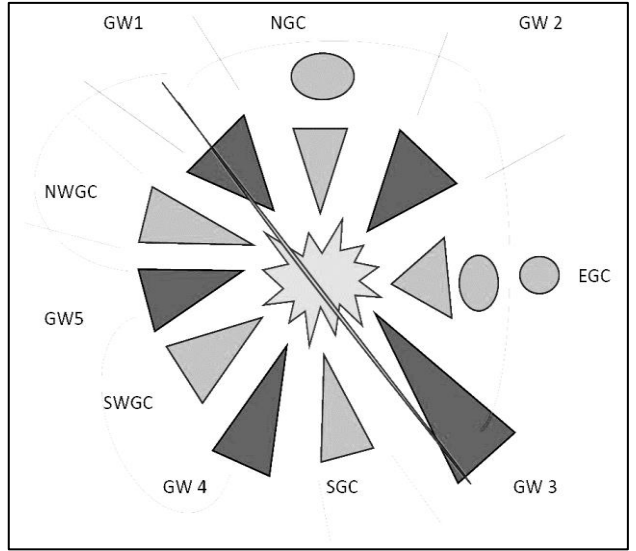
«Зелені пояси»
(полюси Великої Британії)

«Регіональні парки»
(м. Берлін)

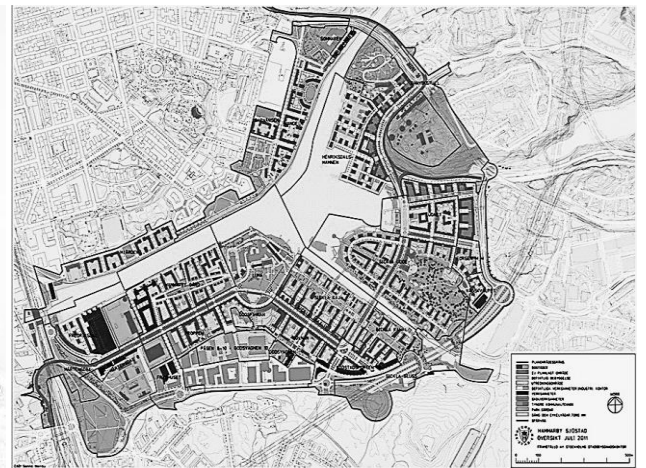
«Зелене серце»
(конурбація Рандстад в Нідерландах)

«Зелені клинці та коридори зростання»
(модель Я. Ліндлі)

«Зелені коридори»
(м. Барселона)

«Зелена інфраструктура»
(район м. Стокгольма)

Рис. 5.25. Варіанти організації «зеленого простору» у ландшафті міст ЄС
Джерело: систематизував автор.

Інформаційні технології супроводжують сьогодні не тільки процес розбудови міст, але і повсякденну міську активність. Звісно, в Україні наразі немає доцільності створювати повноцінні смарт-міста відповідно до моделей *E*-міста чи *U*-міста (від англ. «*ubiquitous eco-city; U-city*») ⁸⁹, які користуються такою популярністю в Азії ⁹⁰ (характеристики моделі *U*-міст наведені в табл. 5.12). Проте перші кроки в цьому напрямку можна простежити через діяльність центрів надання адміністративних послуг.

Таблиця 5.12

Характеристики урбанізації за типом «повсюдного» міста (*U*-міста)

Переваги	Недоліки	Перешкоди сталому розвитку
<ul style="list-style-type: none"> • <i>U</i>-міста завдяки системі інфраструктури на основі ІКТ забезпечує надання суспільних послуг «будь-коли та будь-де»; • Мережа «шарінгових» електро-велосипедів чи самокатів стимулює розвиток зеленого транспорту та суспільну турботу про стан здоров'я; спостерігається зниження крадіжок велосипедів завдяки системам GPS-відслідковування. 	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання рівня взаємодії між населенням завдяки розвитку телекомунікацій досягається за рахунок скорочення кількості особистого спілкування; • <i>U</i>-міста апріорі знижують кількість робочих місць завдяки автоматизації частини суспільних послуг; • Непомірна вартість розвитку інфраструктури <i>U</i>-міста. 	<ul style="list-style-type: none"> • ІКТ не посилюють соціальні взаємозв'язки (особисте спілкування); • Відсутність приросту кількості робочих місць; • Специфічність і дороговизна інфраструктури приводить до нежиттєздатності концепту для менш розвинутих держав; загальна низька адаптивність концепту до економічного виміру сталого міського розвитку.

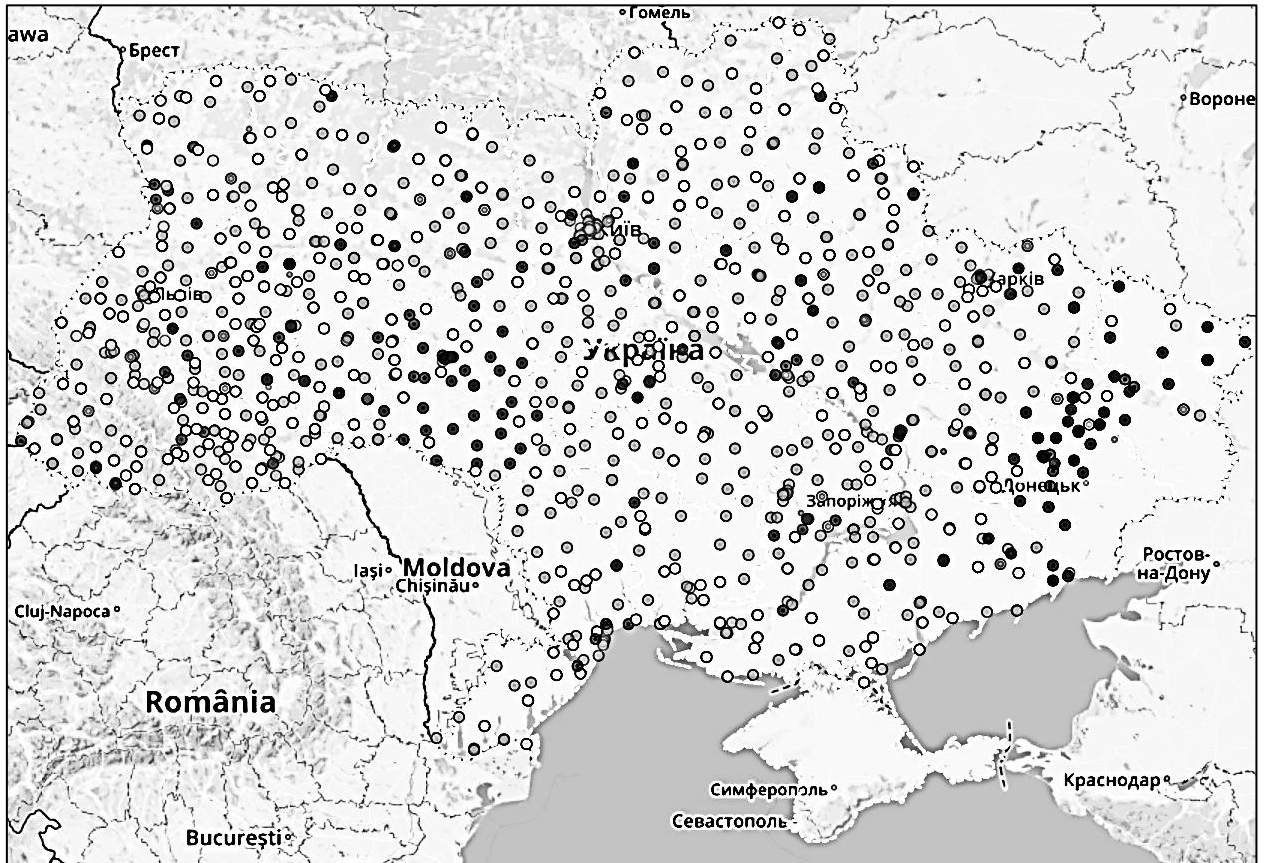
Джерело: складено автором за [618, 626, 627].

Центри надання адміністративних послуг (т. зв. ЦНАПи) – установи із надання різних суспільних послуг за принципами «єдиного вікна» і «прозорого офісу», діяльність яких почала регламентуватись у 2013 р. із

⁸⁹ Модель «повсюдного міста» передбачає формування міського середовища, при якому жителі мають можливість скористатись будь-якими адміністративними послугами будь-коли і будь-де за допомогою ІКТ пристроїв [626]. Сьогодні набуває популярності оновлена версія моделі – т. зв. «повсюдні еко-міста» (англ. «*U-eco-cities*»), в межах яких житлові комплекси оснащують автоматичними пристроями, що забезпечують моніторинг забруднення повітря / водита їх повторне використання, консервацію енергії, а також населенню пропонується доступ до «зелених кредитів», які надають знижки на придбання екологічних товарів та послуг (т. зв. «*U-eco-technologies; U-eco-Ts*») [627].

⁹⁰ Так, Південна Корея після кризи 1997-го р. прийняла національну стратегію міського розвитку на порядку денному якого було формування прототипу Кібер-Кореї, *E*-Кореї та *U*-Кореї [626], а в 2008 р. розпочався проект створення 64 міст за моделлю *U-eco-cities* [627].

прийняттям Закону «Про адміністративні послуги» [628]. За станом на 01.04.2019 р. в Україні створено 787 ЦНАПів (рис. 5.26); особливо відрадно, що 325 із них створено місцевими органами самоврядування (в т. ч. 148 ОТГ) [629], що свідчить про активізацію *bottom-up* підходу та децентралізацію процесів організації локальних спільнот.

Рис. 5.26. Мережа Центрів надання адміністративних послуг в Україні
Джерело: [630].

6. Ефективне використання енергії задля досягнення принципу сталого розвитку. В умовах обмеженості енергоресурсів, з якими Україна зіткнулася після 2013 р., особливої актуальності для природних полюсів набирає питання енергоменеджменту. Сьогодні серед успішних прикладів успіху у енергозбереженні можна назвати деякі міста середнього розміру, яким вдалось повністю відмовитись від використання централізованого опалення (наприклад, м. Долина) чи суттєво скоротити використання природного газу (Жовква, Миргород). Однак, здебільшого, у містах практикуються більш локальні проекти направлені на утеплення житлових споруд, часткову модернізацію опалювальної інфраструктури, освітлення вулиць з

використанням енергії отриманої від сонячних панелей і т. п. Серед природних полюсів можна виділити десяток обласних центрів, які є членами Асоціації «Енергоефективні міста України» [631] та підписали «Угоду мерів» (ініціатива Європейської Комісії, яка має на меті об'єднати європейські місцеві органи влади в добровільне утворення задля спільної боротьби з глобальним потеплінням⁹¹) [632].

Аспект енергоефективності нерозривно пов'язаний проблемою надмірних викидів в атмосферу. Орієнтиром для сталого розвитку у цьому питанні може бути створення міст з нульовими викидами вуглекислого газу (т. зв. «*zero-carbon eco-city*»), декілька прикладів яких наведено в додатку П. Однак створення таких міст в сучасних українських реаліях все ж є економічно невиправданим (переваги і недоліки міст із нульовими викидами вуглецю наведено в табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Характеристики урбанізації за типом міст з нульовими викидами вуглекислого газу

Переваги	Недоліки	Перешкоди сталому розвитку
<ul style="list-style-type: none"> Локальна чистота атмосфери завдяки розвитку системи електро-транспорт, використанню відновлювальних джерел енергії і т. п. 	<ul style="list-style-type: none"> Висока вартість розвитку інфраструктури; Типово такі міста орієнтовані для проживання «елітного» класу соціуму (багатих, високоосвічених громадян), що потенційно приводить до сегрегації суспільства; Можливість досягнення стану дійсно безвідходного міста все ще піддається сумніву. 	<ul style="list-style-type: none"> Недотримання принципу соціальної рівності (орієнтація на «елітний» клас) приводить до становлення «закритих комун» але в масштабах держави; Невідповідність економічним принципам сталого розвитку через надто високу собівартість запуску та підтримки інфраструктури.

Джерело: складено автором за [618].

⁹¹ Підписанти Угоди Мерів беруть на себе добровільні зобов'язання, випередити загальноєвропейські вимоги ЄС стосовно скорочення викидів CO² щонайменше на 20%, шляхом запровадження в себе енергоощадних заходів та поширення використання поновлюваних джерел енергії [632].

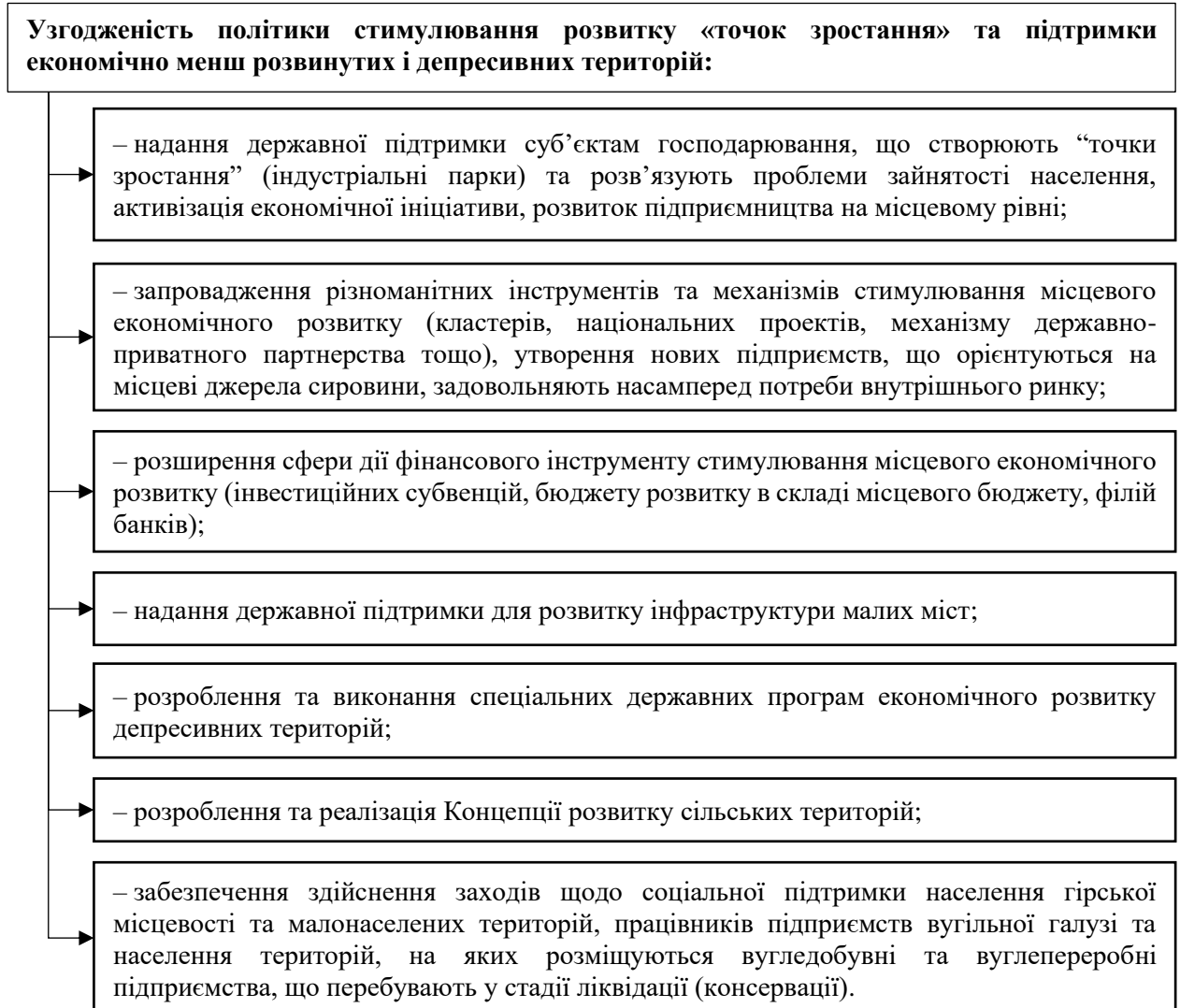
Окрім розвитку природних полюсів стратегія просторового розвитку на основі глокалізаційного підходу повинна робити значний акцент також на стимулюванні планових полюсів. У сучасних українських реаліях мова не йде про створення повноцінних агломераційних вузлів з нуля в стилістиці радянського урбогенезу.

Плановий полюс сьогодні швидше проявляється як підтримка чи заохочення висхідних ініціатив локальних стейкхолдерів до координації, кооперації та формування бренду території чи об'єднання. У Державній стратегії регіонального розвитку до 2020 р. в якості окремої операційної цілі було названо «... узгодженість політики стимулювання розвитку «точок зростання» та підтримки економічно менш розвинутих і депресивних територій» [598]. Перелік завдань, які віднесені фахівцями Кабінету Міністрів до цієї цілі, наведена на рис. 5.27. Як бачимо категорія «точок зростання» є близька за своїм змістом до «планових полюсів», які ми розглядаємо в цій роботі.

Загалом у Регіональній стратегії доволі вдало узагальнено основні орієнтири планових полюсів. Однак варто здійснити низку акцентів, які б додали глокалізаційного фокусу зазначеним орієнтирам. У наших попередніх дослідженнях [95] ми зокрема відмічали, що формування кластерів може бути важливим кроком якісно нового етапу просторового розвитку. Разом із тим в умовах України склалась ситуація, коли кластери практично не розвиваються за централізованим підходом «зверху-вниз». Веб-портал «Українські кластери» (*ucluster.org*) налічує лише 14 дійсно формалізованих кластери (2 із них на окупованих територіях), котрі проводять повноцінну брендінгову стратегію [633], хоча, звісно, неформальних кластерів на локальному рівні розвивається значно більше.

Розробляючи глокалізаційний напрям територіальної стратегії (зокрема її євроінтеграційний вектор) особливу увагу варто приділити створенню двох типів кластерних структур:

– пан-європейські кластери, які позиціонують себе як своєрідну мережу локальних альянсів (наближеним прикладом такого кластеру є «Екологічний ракурс», що об'єднує осередки народного текстильного промислу як з України, так і з інших європейських держав⁹²);

Рис. 5.27. «Точки зростання» і розвиток депресивних територій згідно Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р.

Джерело: [598]

– прикордонні і транскордонні кластери із європейськими сусідами, які створюються для експлуатації локальних переваг близькості до кордону або

⁹² Кластер «Екологічний ракурс» включає локальні осередки із Львівської (м. Глиняни), Івано-Франківської (с. Яворів), Київської (м. Богуслав) і Полтавської (м. Решетилівка) областей, а також їх партнерів із Польщі (м. Кросно), Молдови (м. Кишинів, с. Клишова) і Росії (м. Сургут). Детальніше діяльність кластера «Екологічний ракурс», а також перспективи розвитку міжрегіональних кластерів текстильних промислів розкривається в дисертації О. Дацко [634].

спільного середовища двох чи більше держав, що дозволяє подолати негативи пов'язані із віддаленістю від адміністративного центру чи від природних полюсів (особливо актуальним цей напрям є для єврорегіонів, які об'єднують широкий спектр інституційно налагодженої співпраці)⁹³.

Зазначені ініціативи поступово впроваджуються в Україні насамперед в туристичній і аграрній сфері, однак брак досвіду та відсутність інституційної і фінансової підтримки не сприяють досягненню ними критичної маси для ініціації сталого розвитку. Так, серед найпроблемніших аспектів функціонування сучасних кластерів можна виділити: брак нормативної регламентації їх функціонування⁹⁴, відсутність брендингової стратегії (так, станом на початок 2019 р. жоден туристичний кластер не створив повноцінну веб-сторінку для промоції своєї діяльності), плачевний стан інфраструктури та більшості туристичних об'єктів тощо.

Проте вважаємо, що основний пріоритет національної підтримки повинен надаватись експортно орієнтованим секторам із високою доданою вартістю та значним потенціалом до залучення ПІІ. У поточних реаліях України серед таких секторів варто виділити три:

1. Сфера ІКТ, чисельність працюючих у якій наближається до 200 тис. осіб і вирізняється високою географічною концентрацією в природних полюсах (насамперед Київ, Львів, Харків, Дніпро, Одеса);

2. Сфера автомобілебудування, яка сьогодні представлена в Україні численними виробниками автозапчастин і комплектуючих орієнтованих на провідні глобальні ТНК (наприклад, *Leoni*, *Sumitomo*, *Tyco*, *Delphi*, *Flextronics*);

---

⁹³ Як функціонуючий приклад такої ініціативи можна назвати транскордонний агротуристичний кластер єврорегіону «Дніпро» створений неурядовими організаціями із Гомельської (Білорусь) і Чернігівської (Україна) областей [635].

⁹⁴ Представники законодавчої і виконавчої влади України, як і неурядових громадських організацій, неодноразово робили спроби законодавчої і програмної організації діяльності кластерів, однак за станом на сьогодні так і не наведено дефініції терміну «кластер» ні в Господарському кодексі, ні в інших чинних законотворчих документах.

3. Військово-промисловий комплекс (ВПК), продукція якого в сучасних умовах використовується насамперед для підвищення обороноздатності держави із збереженням, однак, його вагомої експортної ролі.

Привабливість зазначених секторів підвищується із урахуванням того, що локації їх розміщення повинні стати продовженням об'єктивного процесу поширення осей розвитку із держав Центральної і Східної Європи на схід. У Польщі, Словаччині, Чехії та Угорщині вказані сектори займають чільне місце в структурі експорту, однак поступово втрачають конкурентні переваги у зв'язку із перебігом процесів конвергенції в ЄС. Крім того необхідно враховувати потенційну здатність зазначених секторів до створення планових полюсів типу «острівців» розвитку на віддалі від природних полюсів (хоча ІКТ сфера тяжіє часто до околиць глобальних міст).

Вважаємо, що доцільно таки запровадити програму сприяння розвитку кластерів, яка неодноразово обговорювалась численними дослідниками і практиками (для прикладу, одна із останніх пропозицій наводилась Німецькою консультативною групою спільно із Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій [636]). Основною метою такої програми повинна бути підтримка становлення кластерів до досягнення ними етапу стабільного розвитку та інтеграція їх учасників до глобальних ланцюгів вартості. Ключові принципи програми сприяння розвитку кластерів повинні включати:

– формування бюджету розвитку окремого кластера на гібридних засадах, включаючи обов'язкові членські внески, урядове фінансування та залучення технічної допомоги із національних та іноземних фондів програм. Вбачаємо за доцільне виділяти із державного бюджету щорічно 1,5 млн. євро протягом перших п'яти років програми для підтримки 6-7 масштабних кластерних проектів із розрахунком: 3-4 ІКТ кластери із обсягом фінансування до 150 тис. євро; 1-2 кластери в сфері автомобільної промисловості – до 250 тис. євро; 1 кластер в сфері ВПК – до 500 тис. євро. Фінансування повинно спрямовуватись на аналіз потреб та діагностику

кластера, формування стратегічного бачення, розвиток інфраструктури та стимулювання комунікацій, оплату праці та оренду нерухомості для представників уряду в адміністрації кластера тощо;

– підхід «знизу вгору» направлений на приватний сектор із збереженням принципу децентралізації, що загалом передбачає проведення консультацій із поточними та потенційними учасниками щодо їх готовності до створення альянсу, котрі повинні передувати першим крокам імплементації програм. Коло учасників повинно включати, поруч із комерційним сектором, також представників локальної академічної і науково-дослідної спільноти та спеціалізованих неурядових організацій із активним залученням до діяльності та інформуванням місцевих органів влади, фінансових установ, центрів зайнятості, засобів масової інформації і т. п.;

– підтримка кластеру на всіх етапах його життєвого циклу, однак лєвова частка фінансування повинна виділятись на підготовчому (приблизно 6 місяців) та установчому (близько 30 місяців) етапах із скорочення фінансування на етапах зростання та консолідації. Загальний період активного сприяння розвитку кластеру не повинен перевищувати п'яти років;

– забезпечення платформи для популяризації бренду кластеру та пошуку партнерів для співпраці. З метою забезпечення дотримання цього принципу, вважаємо за доцільне впроваджувати кластерну програму в межах інституційного поля Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, а не Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, як у випадку більшості інших локальних програм;

– моніторинг виконання програми та її ефективності із коригуванням фінансової підтримки відповідно до міри досягнення поставлених цілей та перспектив життєздатності кластеру. Для виконання завдання представники уряду повинні бути введені в раду кластеру та (за погодженням із іншими учасниками кластеру) в окремі робочі групи в загальній структурі управління кластером;

– низький рівень адміністративного втручання у діяльність окремих членів кластеру із збереженням, проте, принцип регулярного моніторингу діяльності альянсу.

Слід відмітити, що кластерна програма повинна узгоджуватись із іншими цілями регіональної політики (в т.ч. створення різного роду локальних суспільних інститутів, промислових і наукових парків, бізнес-інкубаторів тощо), а також враховувати необхідність адаптації вітчизняної промислової структури до кон'юнктури глобальних ринків.

Серед інструментів схожих за своєю суттю до кластерних фасилітаторів (і які можуть бути ними) окремо виділимо створення агенцій регіонального розвитку (АРР), які особливо добре зарекомендували себе в Європі. АРР є неприбутковими небюджетними установами, які допомагають місцевим органам влади втілювати регіональну стратегію розвитку через надання консультацій та проведення заходів підвищення самоорганізації та інвестиційної атракції регіону. Проте, на відміну від кластерів, агенції регіонального розвитку можна розглядати швидше не як засіб формування планового полюсу, а як інструмент розвитку локального середовища, приваблення інвестицій і нетворкінгу.

Відлік створення АРР в Україні часто ведуть із 2001 р. від підписання Указу Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» [637]. У цей же рік було створено Асоціацію агенцій регіонального розвитку України⁹⁵ для систематизації та координації різного роду ініціатив направлених на стимулювання локального розвитку [638]. Проте в цей час не було єдиного бачення, що ж таке АРР і якими повинні бути їх функції. Відповідно, Асоціація вже у 2004 р. починає вважати 38 інституцій як АРР [638], серед яких типовими були приватні консалтингові фірми чи

---

⁹⁵ За станом на сьогодні функції Агенції де-факто перебрало на себе Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, а остання активність на веб-сторінці Агенції датується 2016-м роком. Разом із тим керівник Агенції Ю. Третяк очолив групу радників з питань регіонального розвитку Програми «U-LEAD з Європою», яка надає експертну підтримку Мінрегіону.

громадські організації, що функціонували за кошти грантів. Період хаотичного розвитку завершився у 2016 р. із прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про агенцію регіонального розвитку» [639]. Однією із ключових вимог закону є створення не більше однієї АРР на регіон. За станом на серпень 2019 р. Мінрегіон зареєстрував 12 агенцій регіонального розвитку; по решті областей триває суспільне обговорення створення АРР [640].

Згідно нового законодавства обов'язковими засновниками АРР повинні бути обласна адміністрація і обласна рада, однак максимальна кількість співзасновників не лімітується і очікується, що ними повинні бути бізнес-асоціації, громадські організації, науково-дослідні установи, торгово-промислові палати тощо. Саме за кошти співзасновників фінансується діяльність АРР, які не отримують додаткових надходжень із державного бюджету на покриття своєї поточної діяльності⁹⁶. Вважаємо, що основним завданням АРР є виконання тих завдань, які традиційно не в змозі виконувати структурні підрозділи обласних органів управління. Тобто акцент потрібно робити не стільки на капітальне будівництво та соціальну допомогу, скільки на підтримку проектів, направлених на розвиток ділового середовища, промоцію людського капіталу та притік інвестицій, що є ключовими чинниками стабільного розвитку на основі принципів глокалізації. АРР повинні стати сполучною ланкою між тим, хто розробляє проекти і шукає способів ефективного алокації ресурсів та тими, хто потребує таких ресурсів (наприклад, доступ до програм мікрокредитування, придбання обладнання, навчання і т. п.)⁹⁷. При цьому велика кількість співзасновників стане запорукою більшої прозорості та раціональності використання коштів АРР.

---

⁹⁶ Відсутність фінансування діяльності АРР із державного бюджету викликає активну дискусію серед практиків [641, 642]. При цьому часто наводяться приклади європейських АРР, які отримують значне фінансування із пан-європейських фондів.

⁹⁷ За станом на сьогодні одним із найбільш активних фасилітаторів притоку прямих іноземних інвестицій в Україну можна назвати *Ukraine Investment Promotion Office*, створений при Кабінеті Міністрів України [643].

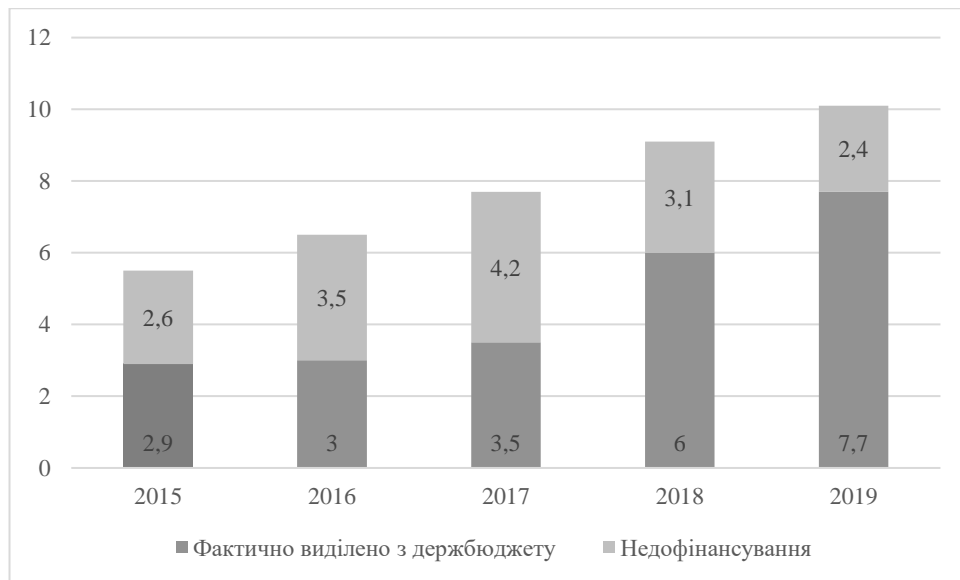
Також, як ми уже зазначали, однією із найважливіших функцій APP є налагодження нетворкінгу локальних учасників з іноземними партнерами. Для України особливої актуальності набуває співпраця із європейським координатором APP – *EURADA* (англ. *European Association of Development Agencies*), яка має багатий досвід створення мереж із національними координаторами агенцій регіонального розвитку із США (*International Economic Development Council, IEDC*), Канади, Китаю, Японії, Австралії та ін.⁹⁸ [644].

На нашу думку, оптимальним варіантом стимулювання прояву регіональних ініціатив до умов множини глокальностей є конкурентний підхід на основі конкурсу проектних заявок. Такий підхід вдало зарекомендував себе в Європейському Союзі, де сотні часто депресивних регіонів отримали фінансування розвитку унікальних локально-специфічних ресурсів та об'єктів за кошти Європейського фонду регіонального розвитку. В Україні також створено Державний фонд регіонального розвитку, з якого повинні фінансуватися регіональні проекти. Сам конкурсний відбір проектів вирізняється багаторівневістю (рівні обласних рад, Мінрегіону, затвердження Кабінетом Міністрів) та диверсифікацією членів конкурсних комісій, до складу яких входять представники облдержадміністрацій, органів місцевого самоврядування, міністерств, громадських об'єднань, всеукраїнських асоціацій, наукових установ, а також члени Комітету ВРУ з питань бюджету (на рівні Мінрегіону).

Згідно Бюджетного кодексу України обсяг фонду регіонального розвитку повинен бути не меншим 1 відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду Державного бюджету України на відповідний період [645]. Однак на практиці норма в 1% не виконується (Рис. 5.28), що пов'язано не лише із економією коштів, але й низькою кількістю і якістю поданих проектних заявок.

---

⁹⁸ На веб-сторінці *EURADA* серед партнерів з України ще значиться Асоціація агенцій регіонального розвитку України [644].

Рис. 5.28. Кошти Державного фонду регіонального розвитку

Джерело: дані про видатки Державного бюджету України.

Для збалансування розвитку різних регіонів країни, кошти Державного фонду регіонального розвитку розподіляють між регіонами наступним чином: 80% коштів – пропорційно до чисельності населення регіону, і 20% – відповідно до показника валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу (додаткове фінансування для регіонів, у яких цей показник менше 75% середнього показника по Україні). Крім того кожен проект повинен передбачати співфінансування з місцевих бюджетів на рівні 10% від його вартості. Слід відмітити, що наразі серед затверджених до реалізації проектів домінують проекти соціального спрямування (ремонт історичних пам'яток, шкіл, фельдшерсько-акушерських пунктів і т. п.). Тоді як проектам яскраво вираженого економічного спрямування локації приділяють значно менше значення – вони переважно зводяться до ремонту доріг [646, 647]. Однак саме в цьому напрямку ми вбачаємо найбільший потенціал проектного підходу і вважаємо, що Мінрегіон повинен ставити вимогу до всіх проектних заявок обґрунтувати вплив проекту на досягнення сталого розвитку в середньо- та довгостроковій перспективі. Окрім фінансування із фонду Мінрегіону необхідно стимулювати також участь у проектних конкурсах міжнародних програм Європейської комісії (Горизонт 2020, Еразмус+), Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку,

Світового банку та інших програм міжнародної технічної допомоги, кредитування та стимулювання інвестицій. Мінрегіон може дофінансовувати найбільш актуальні локальні ініціативи, які отримали міжнародне фінансування (така практика активно застосовується, наприклад, урядом Польщі).

У контексті розгляду бюджетного питання в процесах глокалізації не можливо не згадати бюджет участі (англ. «*participatory budgeting*»), або, як його ще по іншому називають, «громадський бюджет» – інструмент, який зовсім нещодавно впроваджено в Україні, що дає змогу кожному жителю бути задіяним до розподілу коштів місцевого бюджету і покращення локального середовища. Будучи запровадженою вперше в Бразилії у 1988 р., ініціатива бюджету участі отримала поширення по всьому світі, а особливо популярною вона стала в державах ЄС. Основна ідея принципу бюджету участі полягає в тому, що частина доходів міських бюджетів (а в Україні це типово 1%) спрямовується на фінансування ініціатив простих громадян та їх об'єднань. Такий підхід сприяє розвитку людського капіталу і опосередковано підвищує загальний рівень локальної креативності й інклюзії.

Особливо вдала, на нашу думку, ініціатива розпочалась у 2019 р. із впровадженням концепту всеукраїнського громадського бюджету, основною ідеєю якого є надання фізичним особам можливості брати участь не лише у локальних, але й регіональних і загальнонаціональних конкурсах проектних заявок [648]. Алгоритм реалізації всеукраїнського громадського бюджету наведено в додатку Р.

Підсумовуючи основні аспекти розглянутої глокалізаційної моделі стратегії територіального розвитку, можна відмітити, що при вдалому поєднанні централізованих зусиль влади та ініціатив місцевого підходу можна досягнути самобутнього територіального середовища, яке характеризується інклюзивними суб'єктами на макро-, мезо- і мікрорівнях, високими рівнями розвитку соціального капіталу, креативності і залученості до глобальних потоків. Така модель сприяє максимальній інституційній (а згодом і

економічній) інтеграції із Європейським союзом, що поступово приводитиме до номінальної та реальної конвергенції на континенті. Місцеве самоврядування не можна повністю ізолювати від державних органів влади, адже в сучасних умовах реальні можливості органів на місцях виявляються на практиці вкрай обмеженими. Крім того Україні ще потрібно пройти тривалий процес формування повноцінного активного громадянського суспільства; значні зусилля також необхідно прикласти й в законотворчому процесі відносно стратегічного планування – насамперед в аспекті поліцентричного розвитку, нормативного регулювання діяльності великих міських агломерацій, становлення осей розвитку і т. п.

Висновки до розділу 5

1. За даними Державної служби статистики України, за станом на початок 2019 р. в Україні сформувалось 461 місто (1344 міських поселень), у яких проживало понад 69% населення держави. Темпи урбанізації постійно зростають – за оцінками Держстату на 2015–2020 рр. тренд темпів приросту частки міського населення становитиме 0,35%. Найбільша частка міського населення за даними офіційної статистики спостерігається на Донбасі, в Києві, Дніпропетровській і Харківській областях. Однак висока густота населення спостерігається також у Прикарпатті, що сформувалась завдяки високій щільності населення у сільських та селищних населених пунктах;

2. В Україні сформувались 30 природних полюсів зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищувала 1 млн. осіб. Більшість природних полюсів є обласними центрами своїх регіонів. Серед усіх обласних центрів лише Ужгород не є природним полюсом зростання із населенням понад 115 тис. осіб;

3. Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції спостерігається лише в Києві,

Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Якщо ж порівняти відносні показники частки полюсів у загальнонаціональному населенні за 2001 та 2018 рр., то всі перелічені полюси характеризуються позитивною динамікою зростання.

4. Розвиток урбогенезу в Україні, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється в Україні яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки. Так, протягом 1770–1990-х рр. в економіці України спостерігались чотири яскраво виражені цикли Кондратьєва-Шумпетера, які тісно корелюють із хвилями урбогенезу, котрі припадали на фази підйому або піку довготермінових циклів. Перша хвиля урбогенезу (1770–1790-ті рр.) ознаменувалась створенням 95 нових міст (в т. ч. сучасних полюсів: Запоріжжя, Кривого Рогу, Дніпра, Макіївки), пов'язаних насамперед із розвитком вугільної промисловості, чорної металургії, суднобудування та супутніх до них виробництв. Друга хвиля урбогенезу (1860–1880-ті рр.) асоціюється із формуванням 70 нових міст (в т. ч. Донецька, Горлівки), які були насамперед залізничними вузлами, центрами металообробки, хімічного виробництва і виготовлення технологічного обладнання. Під час третьої хвилі урбогенезу (1900–1920-ті рр.) виникло 65 нових міст, пов'язаних головним чином із ущільненням економічного простору в Донбасі та розвитком важкого та середнього машинобудування, основної хімії та супутніх виробництв. Протягом четвертої хвилі урбогенезу (1950–1980-ті рр.) відбувся наймасовіший приріст кількості міських населених пунктів (близько 110), що пов'язано в першу чергу із інтенсифікацією електроенергетичної промисловості (численні міста, які виникають для обслуговування атомних та теплових електростанцій), хімією органічного синтезу, секторами транспортного машинобудування та зв'язку.

5. Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів отриманих для європейських регіонів. Хоча між більшістю параметрів креативності та результуючими змінними

спостерігається доволі суттєвий лінійний зв'язок (окрім «Інститутів» та «Інспірації» з коригуванням на рівень інтелігенції), однак яскраво вираженим є домінування державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей.

6. Аналізуючи результати дослідження, насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні. Другим за величиною впливу (однак статистично незначущим) є параметр інспірації, скорегований на інтелігенцію. Вплив решти параметрів (в тому числі і агломерація) є незначно відмінним від нуля. Отже, можна зробити висновок, що в регіонах України інновації насамперед формуються в університетських спільнотах, роль ж корпоративного сектору залишається незначним (можливим поясненням може бути те, що інновації створені у філіях іноземних ТНК на території України, реєструються у патентних бюро материнських держав розташування центральних офісів корпорацій).

7. Застосування розробленої нами методології розрахунку суб-індексів глокалізації для вітчизняних регіонів є першою спробою кількісної оцінки та порівняння процесів економічної глокалізації в аспекті регіонального розвитку. Результати аналізу демонструють відносно більшу важливість зовнішньої орієнтації локально згенерованих потоків капіталу, товарів та новацій для досягнення високого рівня регіональної глокалізації, в порівнянні із внутрішнім регіональним розвитком параметрів резистенції імпульсам глобалізації.

8. Запропоновано модель зростання конкурентоспроможності територіальних структур України, яке повинно відбуватись відповідно до поєднання централізованих та децентралізованих векторів зусиль: принцип місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію

локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; централізоване стимулюванням розвитку сформованих природних полюсів розвитку та залучення останніх до європейських осей розвитку.

Основні результати дослідження опубліковано в: [95, 225, 226, 232, 488, 491, 492, 494, 564, 565, 576, 655–669].

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і запропоновано нове концептуальне вирішення важливої наукової проблеми, що виявляється у розробці теоретико-методологічних положень та науково-методологічних підходів до дослідження світових глокалізаційних процесів територіального розвитку та обґрунтування на цій основі стратегії інтеграції України до європейської мережі полюсів та осей розвитку. Результати досліджень дали змогу сформулювати низку концептуальних, теоретико-методологічних і науково-практичних висновків, спрямованих на вирішення завдань дисертаційної роботи відповідно до визначеної мети.

1. Семантично термін «глокалізація» є гібридом двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні позначає прояв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем. Запропоновано нове трактування глокалізації на основі концептуальної метафори рефракції, згідно з якою поширення просторових імпульсів глобалізації може трансформуватись властивостями локального середовища із виокремленням трьох проявів глокалізації: здатності «локального» послідовно та стабільно генерувати імпульси глобалізації по світовій арені; здатності «локального» до резистенції небажаним імпульсам глобалізації; здатності «локального» модифікувати та заломлювати імпульси глобалізації, що проходять крізь нього. Відповідно глокалізаційна стратегія розглянута як модель дій, набір правил і прийомів, за допомогою яких суб'єкти центральної влади досягають довгострокових цілей розвитку держави чи її частини, орієнтованих або на експлуатацію локальних особливостей території, або на захист локального соціально-економічного середовища від негативного (на думку ініціатора стратегії) впливу глобальних потоків знань, товарів, капіталу.

2. Просторова агломерація виробництва визначена як базова прерогатива глокалізації, оскільки в створених полюсах формується унікальне середовище, яке перебуває під перманентним впливом національних та глобальних потоків. Парадигма локального економічного розвитку опирається

чи не на весь спектр концептуальних доробків економічної теорії, а також соціології та психології. Концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію економічної та соціальної активностей класифіковано у три групи: теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми; обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів та населення; концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій. Систематизовано теоретичні засади просторової трансляції ефектів регіонального розвитку із виокремленням сучасних версій неокласичного (наголос на міжрегіональній конвергенції) і кейнсіанського (основою якого є самопідсилювальний ефект кумулятивної каузації) напрямків та їх синтезу.

3. Запропоновано трактування економічних категорій «полюс» і «вісь розвитку». Полюс розвитку визначено як висококонцентрований осередок виробництва і робочої сили, що вирізняється диверсифікованою економічною структурою та наявністю пропульсивних секторів, які стають фундаментом регіональної креативності та забезпечують сталий розвиток системи. Категорія «вісь розвитку» характеризує поступ територій, по котрих здійснюється транспортне сполучення між полюсами і котрі отримують додаткові економічні стимули від зростання обсягів вантажопотоків, поширення інновацій, розвитку інфраструктури. Розроблено концептуальну модель трансформації транспортного вузла на осі розвитку у повноцінний населений пункт на основі підвищення привабливості (реальної та когнітивної) вузла як динамічного, креативного, інноваційного центру. Якщо у традиційній моделі кумулятивної каузації тригером розвитку локації є зміна розташування фірми чи сектору (особливо експортно орієнтованих), то у запропонованій моделі стимулом розвитку є ініціація нової транспортної послуги у локації вздовж осі розвитку.

4. Зроблено висновок, що у сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в рамках підходу, котрий отримав назву «новий регіоналізм». Проблематика

економічного розвитку локацій (включаючи полюси), регіонів, держав і глобалізованого світу поділяється на декілька багатшарових емпіричних та теоретичних сфер взаємодії, об'єднаних каркасом так званої «благословенної трійці» регіональної економіки: технології – організація – території. Основними каталізаторами постфордистської динаміки зростання є не стільки окремі полюси чи регіони, скільки їх специфічні типи: глобальні міста, міста-регіони та «хаби» місті і міст-регіонів.

5. Виокремлено п'ять етапів імплементації стратегій полюсів: (1) початок 1960-х рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона повинна спрямовуватись; (2) кінець 1960-х рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектра завдань; (3) початок 1970-х рр. – прояв численних випадків провалу та відмови від стратегії полюсів зростання; (4) середина 1970-х рр. – 2000-ні рр. – дискредитація та відмова від стратегії полюсів зростання, своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання виявляються у програмах регіонального розвитку на основі технополісів та кластерів; (5) 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів розвитку. Сучасні стратегії полюсів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Типова стратегія полюсів розвитку після 2010-х рр. містить планування сталого і поліцентричного розвитку населених пунктів; транспортної мережі та комутації; технічної інфраструктури; соціально-економічних умов територій і стану навколишнього середовища.

6. Доведено, що поляризація економічного простору Європи крізь призму явищ глокалізації і глобалізації найбільшою мірою виявляється через функціонування міської системи, причому самі міста розглядаються або як вузли мережі світових міст із акцентом на зовнішні відносини, або як окремий тип поселень – так звані «європейські міста» із основним фокусом на багаторівневість системи міського управління та внутрішні відносини. Водночас наголошено на загальноєвропейському тренді до скорочення

відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості (у 2017 р. зменшення відносної ваги великих міст у середньому по ЄС становило 4 п. п. порівняно із 2006 р. і 7 п. п. в середньому по євросоні). Візуалізація середньорічних параметрів приросту зайнятості та подушового ВВП в європейських регіонах рівня NUTS-2 демонструє тенденцію до формування нових полюсів на схід від традиційного економічного хребта Європи («Блакитного банана»).

7. Акцентовано, що одним із найважливіших факторів, що обумовлює здатність регіону до генерування нових імпульсів глобалізації (насамперед завдяки дифузії інновацій), а також до резистенції таким імпульсам та формування системи глокальностей, є аспект регіональної креативності. Для аналізу регіональної креативності використано методологічний підхід, в рамках якого виокремлено чотири синтетичні параметри регіональної креативності («4-і»): інститути; інтелігенція; інспірація (натхнення); інфраструктура. Здійснено оцінювання впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР та показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу в структурі регіонального ВВП. Згідно з результатами моделювання приватні витрати на НДДКР є найпотужнішим фактором генерації патентних заявок. Дещо меншим за впливовістю, але статистично значущим є параметр «Інститутів» як на національному, так і на регіональному рівнях.

8. Розроблено систему субіндексів глокалізації, які поєднують ендогенні для регіонів синтетичні параметри регіональної креативності й агломерації із екзогенними параметрами, що характеризують місце регіонів у потоках товарів, капіталів і розподілі власності. Методологія розрахунку субіндексів глокалізації розроблена відповідно до концептуальної метафори рефракції та характеризує здатність локації генерувати імпульси глобалізації, протистояти останнім або модифікувати їх.

9. Зауважено, що стратегія формування полюсів розвитку належать до підтипу програм територіального розвитку. Виявлено, що протягом останнього десятиліття відбувається кардинальне переосмислення ролі, характеру та завдань територіальної економічної політики. Виділено два табори, на які розділились практики регіональної економіки після 2010 р.: (1) прихильники рекомендованого фахівцями Світового банку «просторово сліпого» підходу, основна ідея якого полягає в тому, що агломерація приводить до зростання продуктивності, а отже, лейтмотивом оптимальної політики розвитку повинно бути стимулювання міграції факторів виробництва до більших та густо заселених регіонів; (2) прихильники пропонованого ОЕСР та Європейською комісією «місцевого підходу», у якому акцентується на характері коеволюційних взаємовідносин інститутів у процесі переміщення факторів і важливості локального контексту для розвитку. Наголошено, що за своєю сутністю місцевий підхід є втіленням принципу глокалізації на політичному рівні.

10. Зазначено, що сьогодні в ЄС функціонує низка комплексних програм та фондів, присвячених розбудові територіального устрою, в тому числі із врахуванням аспектів поляризації. Серед них виокремлено такі: Стратегію «Європа-2020» (комплексна програма розвитку, яка стосується також деяких регіональних аспектів); «Територіальний порядок денний Європейського Союзу до 2020 р.»; національні програми розвитку, які представляють місцевий підхід. Окремо здійснено фокус на територіальній стратегії Німеччини, оскільки саме в ній вперше серед європейських держав почали втілюватись принципи розвитку міст-регіонів, які попередньо розглядалися лише в теоретичній площині.

11. Доведено, що глокалізаційну стратегію слід розглядати в комплексі із політикою когезії (згуртованості), яка є однією із центральних для ЄС. Якщо лейтмотивом глокалізації є локальна унікальність в умовах глобалізації, то в онтології когезії фокус здійснюється на аспекті взаємодії та подоланні розривів між диверсифікованими локаціями. Зауважено, що хоч аспект

полюсів розвитку окремо не згадується в засадничих документах із територіальної когезії, проте загалом виокремлено вісім виявів ролі полюсів при імплементації територіальної когезії: поліцентричний і збалансований міський розвиток; функціональні міські зони; інтегрований міський розвиток; соціально згуртований міський розвиток; міське сполучення; міська морфологія (компактне місто проти міського розширення); міська життєстійкість і міське планування.

12. Продемонстровано широке використання стратегії формування полюсів розвитку в державах Східної Європи. Країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), а також Болгарія та Румунія виділяють як окремий пріоритет формування і підтримку полюсів та осей розвитку на своїх теренах, заклавши принцип поляризації у національні програми просторового будівництва та ініціюючи Спільну програму просторового розвитку країн В4+2. Цей досвід може слугувати своєрідним бенчмарком для вітчизняних програм стимулювання полюсів розвитку і орієнтиром для розбудови транскордонних осей розвитку.

13. Оцінювання регіонального розвитку України дало змогу виявити 30 природних полюсів зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищила 1 млн. осіб. Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції простежується лише в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Розвиток урбогенезу в Україні, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки.

14. Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів, отриманих для європейських регіонів, що проявляється у домінуванні державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей. Насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний

обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки, є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні. Проаналізовано перебіг глокалізаційних процесів у регіонах України на основі розробленої методології розрахунку субіндексів глокалізації. Результати аналізу демонструють відносно більшу важливість зовнішньої орієнтації локально згенерованих потоків капіталу, товарів та новацій для досягнення високого рівня регіональної глокалізації, в порівнянні із внутрішнім регіональним розвитком параметрів резистенції імпульсам глобалізації.

15. Запропоновано модель глокалізаційної стратегії територіального розвитку України із акцентом на інституційну (а згодом і економічну) інтеграцію у європейську систему регіонального розвитку. Модель ґрунтується на двох основних принципах: (1) децентралізованому принципі місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; (2) централізованому стимулюванні розвитку природних і планових полюсів та залученні останніх до європейських осей, а також корекції територіальних і секторальних дисбалансів.

Основні результати дослідження впроваджені у практичну діяльність Комітету Верховної Ради України з питань транспорту, Тернопільської торгово-промислової палати, Управління міжнародного співробітництва та фандрайзингу Тернопільської обласної державної адміністрації, Управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради, ТОВ ВКП «Щедра нива», а також у навчальний процес Лодзького університету та Тернопільського національного економічного університету, в процесі реалізації освітнього проекту «Інноваційні стратегії територіального розвитку в країнах Вишеградської четвірки: досвід для України» за фінансування Міжнародного Вишеградського фонду (додаток У).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Glocalization. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (Last accessed: 05.08.2018).
2. Roudometof V. The Glocal and Global Studies. *Globalizations*. 2015. No. 12(5). P. 774-787. DOI:10.1080/14747731.2015.1016293
3. Hoogenboom M., Bannink D., Trommel W. From local to grobal, and back. *Bus Hist*. 2010. No. 52(6). P. 932-954.
4. Svensson G. “Glocalization” of business activities: a “glocal strategy” approach. *Manag Decis*. 2001. No. 39(1). P. 6-18.
5. Sinclair J., Wilken R. Strategic regionalization in marketing campaigns: beyond the standardization/glocalization debate. *Continuum*. 2009. No. 23(2). P. 147-157.
6. Soja E. W. *Postmetropolis Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Basil Blackwell, 2000.
7. Short J. R. *Global Dimensions: Space, Place and the Contemporary World*. Reaktion Books, 2001.
8. Swyngedouw E. Globalisation or ‘glocalisation’? Networks, territories and rescaling. *Camb Rev Int Aff*. 2004. No. 17(1). P. 25-48.
9. Flusty S. *De-Coca-Colonization: Making the Globe from the inside Out*. New York: Routledge, 2004.
10. Lin S., Ke X. Chinese glocalization – a study of intergenerational residence in urban China. *J Consum Mark*. 2010. No. 27(7). P. 638-644.
11. Paganoni M. C. City branding and social inclusion in the glocal city. *Mobilities*. 2012. No. 7(1). P. 13-31.
12. Sassen S. Local Actors in Global Politics. *Curr Sociol*. 2004. No. 52(4). P. 649-670.
13. Gobo G. Glocalizing methodology? The encounter between local methodologies. *Int J Soc Res Methodol*. 2011. No. 14(6). P. 417-437.

14. Salazar N. B. From Local to Global (and Back): Towards Glocal Ethnographies of Cultural Tourism. *Cultural Tourism Research Methods*. Wallingford: CABI, 2010. P. 188-199.
15. Lam S. S. Global corporate cultural capital'as a drag on glocalization: Disneyland's promotion of the Halloween Festival. *Media Cult Soc*. 2010. No. 32(4). P. 631-648.
16. Matusitz J. Disneyland Paris: a case analysis demonstrating how glocalization works. *J Strateg Mark*. 2010. No. 18(3). P. 223-237.
17. Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization/Grobalization and Something/Nothing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209.
18. Smith Maguire J., Hu D. Not a simple coffee shop: local, global and glocal dimensions of the consumption of Starbucks in China. *Soc Identities*. 2013. No. 19(5). P. 670-684.
19. Seago A. The "Kraftwerk-Effekt": Transatlantic Circulation, Global Networks and Contemporary Pop Music. *Atl Stud*. 2004. No. 1(1). P. 85-106.
20. Kim P. H., Shin H. The Birth of "Rok": Cultural Imperialism, Nationalism, and the Glocalization of Rock Music in South Korea, 1964–1975. *Positions East Asia Cult Crit*. 2010. No. 18(1). P. 199-230.
21. Caena F. Comparative Glocal Perspectives on European Teacher Education. *Eur J Teach Educ*. 2014. No. 37(1). P. 106-122.
22. Hong P. Y. P., Song I. H. Glocalization of Social Work Practice: Global and Local Responses to Globalization. *Int Soc Work*. 2010. No. 53(5). P. 656-670.
23. Riemenschneider D. Glocality and its (dis) contents: the future of English language literatures studies. *Z Für Angl Am*. 2005. No. 53(4). P. 385-396.
24. Tong H. K., Cheung L. H. Cultural identity and language: A proposed framework for cultural globalisation and glocalisation. *J Multiling Multicult Dev*. 2011. No. 32(1). P. 55-69.
25. Jijon I. The glocalization of time and space: Soccer and meaning in Chota valley, Ecuador. *Int Sociol*. 2013. No. 28(4). P. 373-390.

26. Moore L. Glocal Imaginaries. *Postcolonial Text*. 2011. No. 6(2). URL: <http://postcolonial.org/index.php/pct/issue/view/32/showToc>.
27. Kraidy M. M. *Hybridity: or the Cultural Logic of Globalization*. Philadelphia, PA: Temple University Press, 2005.
28. Cohen R. Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power. *Globalizations*. 2007. No. 4(3). P. 369-384.
29. Lindell I. 'Glocal' movements: place struggles and transnational organizing by informal workers. *Geogr Ann*. 2009. No. 91(2). P. 123-136.
30. Urkidi L. A glocal environmental movement against gold mining: Pascua–Lama in Chile. *Ecol Econ*. 2010. No. 70(2). P. 219-227.
31. De Duve T. The glocal and the singuniversal: Reflections on art and culture in the global world. *Third Text*. 2007. No. 21(6). P. 681-688.
32. Roudometof V. The glocalizations of Eastern Orthodox Christianity. *Eur J Soc Theory*. 2013. No. 16(2). P. 226-245.
33. Dowd T. J., Janssen S. Globalization and diversity in cultural fields: Comparative perspectives on television, music, and literature. *Am Behav Sci*. 2011. No. 55(5). P. 519-524.
34. Gupta J., Van Der Leeuw K., De Moel H. Climate change: a 'glocal' problem requiring 'glocal' action. *Environ Sci*. 2007. No. 4(3). P. 139-148.
35. Kickbusch I. Global + local = glocal public health. *J Epidemiol Community Health*. 1999. No. 53(8). P. 451.
36. Heeres F. Glocal policing. *Cross-Border Law Enforcement: Regional Law Enforcement Cooperation—European, Australian and Asia-Pacific Perspectives*. Taylor & Francis, 2012. P. 109-124.
37. Marret J.-L. Al-Qaeda in Islamic Maghreb: A "Glocal" Organization. *Stud Confl Terror*. 2008. No. 31(6). P. 541-552.
38. Rostow W. W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge university press, 1990.

39. Tullock S., ed. Glocalization. *Oxford Dictionary of New Words*. Oxford: Oxford University Press, 1991. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (Last accessed: 05.08.2018).
40. Edgington D. W., Hayter R. “Glocalization” and regional headquarters: Japanese electronics firms in the ASEAN region. *Ann Assoc Am Geogr*. 2013. No. 103(3). P. 647-668.
41. Глокалізація. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=Глокалізація> (Last accessed: 06.08.2018).
42. Francois C., ed. *International Encyclopedia of Systems and Cybernetics*. Munchen: K. G. Saur, 1997.
43. Robertson R. Glocalization: time–space and homogeneity–heterogeneity. *Global Modernities / Ed. Robertson R., Featherstone M., Lash S.* London: Sage, 1995. P. 25-54.
44. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Basil Blackwell, 1996. Vol 3.
45. Khondker H. H. Globalisation to Glocalisation: A Conceptual Exploration. *Intellect Discourse*, 2005. No. 13(2). URL: <http://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/islam/article/view/109> (Last accessed: 07.08.2018).
46. Robertson R. Situating glocalization: A relatively autobiographical intervention. *Global Themes and Local Variations in Organization and Management: Perspectives on Glocalization*. New York: Routledge, 2013. P. 41-52.
47. Robertson R., White K. E. What is globalization? *The Blackwell Companion to Globalization / Ed. Ritzer G.* Oxford: Basil Blackwell, 2007. P. 54-66.
48. Turner B. The enclave society: Towards a sociology of immobility. *Eur J Soc Theory*. 2007. No. 10(2). P. 287-304. DOI:10.1177/1368431007077807.
49. Steger M. B. It’s About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse’s ‘What is Global Studies?’ *Globalizations*. 2013. No. 10(6). P. 771-777.

50. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, 1992. Vol 16.
51. Radhakrishnan S. Limiting theory: Rethinking approaches to cultures of globalization. *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*. Routledge. 2015. P. 44-60.
52. Korff R. Local Enclosures of Globalization. The Power of Locality. *Dialect Anthropol*. 2003. No. 27(1). P. 1-18. DOI:10.1023/A:1025466127833.
53. Thornton W. H. Mapping the “Glocal” Village: the political limits of “glocalization”. *Contin J Media Cult Stud*. 2000. No. 14(1). P. 79-89.
54. Ritzer G., Richer Z. Still enamoured of the glocal: A comment on ‘From local to grobal, and back.’ *Bus Hist*. 2012. No. 54(5). P. 798-804. DOI:10.1080/00076791.2012.692081.
55. Roudometof V. Theorizing glocalization: Three interpretations. *Eur J Soc Theory*. 2016. No. 19(3). P. 391-408. DOI:10.1177/1368431015605443.
56. Alexander J. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
57. Strang D., Meyer J. W. Institutional conditions for diffusion. *Theory Soc*. 1993. No. 22(4). P. 487-511.
58. Therborn G. Globalizations: dimensions, historical waves, regional effects, normative governance. *Int Sociol*. 2000. No. 15(2). P. 151-179.
59. Albrow M. *Global Age. Wiley-Blackwell Encycl Glob*. 2012.
60. Roudometof V. *Glocalization: A Critical Introduction*. Routledge, 2016.
61. Beck U. *What Is Globalization?* London: Polity; 2000.
62. Huntington S. P. The clash of civilizations? *Foreign Aff*. 1993. P. 22-49.
63. Canclini N. G. *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
64. Nederveen Pieterse J. *Globalization and Culture: Global Mélange*. Rowman & Littlefield, 2015.

65. Chew M. M. Delineating the emergent global cultural dynamic of 'lobalization': The case of pass-off menswear in China. *Continuum*. 2010. No. 24(4). P. 559-571.
66. Beck U. *Cosmopolitan Vision*. London: Polity, 2006.
67. Nederveen Pieterse J. What is Global Studies? *Globalizations*. 2013. No. 10(4). P. 499-514. DOI:10.1080/14747731.2013.806746.
68. Russell A. W. *No academic borders?: Transdisciplinarity in university teaching and research*. 2005.
69. Papastergiadis N. The end of the Global South and the cultures of the South. *Thesis Elev*. 2017. No. 142(1). P. 69-90. DOI:10.1177/0725513617712790.
70. Hock D. *Birth of the Chaordic Age*. Berrett-Koehler Publishers, 1999.
71. Rosenau J. The governance of fragementation: Neither a world republic nor a global interstate system. *Stud Dipl*. 2000. No. 53(5). P. 15-40.
72. Tai S. H., Wong Y. H. Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach. *J Manag Issues*. 1998. P. 318-339.
73. Бауман З. Глобалізація. наслідки для людини і суспільства. Київ: видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
74. Лизун М. В. Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2017. 426 с.
75. Brenner N., Jessop B., Jones M., Macleod G. *State/Space: A Reader*. John Wiley & Sons, 2008.
76. Söderbaum F., Shaw T. M. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. Palgrave Macmillan UK, 2003. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b> (Last accessed: 07.07.2017).
77. Keating M. *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. E. Elgar Cheltenham, UK, 1998.
78. Borzel T. A., Risse T. *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press: 1st ed, 2016. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=86bd9468e1f84b31ff824fe8dac0d0d8>.

79. Hettne B. The New Regionalism Revisited. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan UK, 2003. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b> (Last accessed: 07.11.2017).
80. Local Economic Development, 2018. *World Bank*. URL: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTLED/0,,menuPK:341145~pagePK:149018~piPK:149093~theSitePK:341139,00.html> (Last accessed: 29.12.2018).
81. Tello M. D. From national to local economic development: theoretical issues. *Cepal Rev.* 2010.
82. Blair J. P. Local Economic Development: Analysis and Practice. *Sage*. Vol 16. 1995.
83. Weber A. Ueber Den Standort Der Industrien, 1909. Vol 2.
84. Moses L. N. Location and the Theory of Production. *Q J Econ.* 1958. No. 72(2). P. 259-272. DOI:10.2307/1880599.
85. Hotelling H. Stability in competition. *Econ J.* 1929. No. (39). P. 41-57.
86. Salop S. C. Monopolistic competition with outside goods. *Bell J Econ.* 1979. P. 141-156.
87. McCann P. Modern Urban and Regional Economics. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).
88. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. *Журнал Європейської Економіки*. 2009. № 8(3). С. 241–264.
89. Marshall A. Principles of Economics: Unabridged Eighth Edition. Cosimo, Inc., 2009.
90. Duranton G., Puga D. Micro-foundations of urban agglomeration economies. *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier; 2004. Vol 4. P. 2063-2117.

91. Ohlin B. International and interregional trade. *Harv Econ Stud Camb MA*. 1933.
92. Hoover E. M. Location Theory and the Shoe and Leather Industries. Harvard University Press, Cambridge, 1937.
93. Hoover E. M. Location of Economic Activity. McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, 1948.
94. Coulibaly S., Deichmann U. K, Freire M. E, et al. World Development Report 2009 : Reshaping Economic Geography. The World Bank, 2008. P. 1-410. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/730971468139804495/World-development-report-2009-reshaping-economic-geography> (Last accessed: 10.11.2018).
95. Ліщинський І. О. Агломераційні форми просторової організації виробництва в країнах Європи: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2011. 247 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/897>.
96. De Groot H. L., Poot J., Smit M. J. Agglomeration Externalities, Innovation and Regional Growth: Theoretical Perspectives and Meta-Analysis. *Handb Reg Growth Dev Theor*. 2009. P. 256.
97. Mameli F., Faggian A., McCann P. Employment growth in Italian local labour systems: Issues of model specification and sectoral aggregation. *Spat Econ Anal*. 2008. No. 3(3). P. 343-360.
98. Saxenian A. Regional Advantage. Harvard University Press, 1996.
99. Isard W., Kuenne R. E. The impact of steel upon the greater New York-Philadelphia industrial region. *Rev Econ Stat*. 1953. P. 289-301.
100. Granovetter M. Problems of Explanation in Economic Sociology. *Netw. Organ. Struct. Form Action*. 1992. P. 25-56.
101. Williamson O. E. Markets and hierarchies. NY. 1975. 2630 p.
102. Grindley P. C., Teece D. J. Managing intellectual capital: licensing and cross-licensing in semiconductors and electronics. *Calif Manage Rev*. 1997. No. 39(2). P. 8-41.

103. Acs Z. J. *Innovation and the Growth of Cities*. Edward Elgar Publishing, 2003.
104. McCann P. Transport costs and new economic geography. *J Econ Geogr*. 2005. No. 5(3). P. 305-318.
105. Chinitz B. *City and Suburb*. Prentice-Hall, 1964.
106. Duranton G., Puga D. Nursery cities: Urban diversity, process innovation, and the life cycle of products. *Am Econ Rev*. 2001. No. 91(5). P. 1454-1477.
107. Vernon R. *Metropolis 1985: An Interpretation of the Findings of the New York Metropolitan Region Study*. Doubleday, 1963. Vol 9.
108. Vernon R. International investment and international trade in the product cycle. *International Business*. Routledge, 2017. P. 99-116.
109. Porter M. E. *Competing across Locations: Enhancing Competitive Advantage through a Global Strategy*. Harvard Business School Press, 1998.
110. Porter M. E. *Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance*. Simon and Schuster, 2011.
111. Gordon I. R., McCann P. Innovation, agglomeration, and regional development. *J Econ Geogr*. 2005. No. 5(5). P. 523-543.
112. Scott A. J. *New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. Pion Ltd, 1988. Vol 3.
113. Becattini G., Bellandi M., De Propris L. *A Handbook of Industrial Districts*. Edward Elgar Publishing, 2014.
114. Simmie J. Reasons for the development of 'islands of innovation': evidence from Hertfordshire. *Urban Stud*. 1998. No. 35(8). P. 1261-1289.
115. Suarez-Villa L., Walrod W. Operational strategy, R&D and intra-metropolitan clustering in a polycentric structure: the advanced electronics industries of the Los Angeles basin. *Urban Stud*. 1997. No. 34(9). P. 1343-1380.

116. Castells M. *Technopoles of the World: The Making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge, 2014. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781315832203> (Last accessed: 27.12.2018).
117. Florida R. *The Rise of the Creative Class*. Basic books New York, 2002. Vol 9.
118. Glaeser E. L., Gottlieb J. D. *Urban Resurgence and the Consumer City*. *Urban Stud.* 2006. No. 43(8). P. 1275-1299. DOI:10.1080/00420980600775683.
119. Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2010. № 5(1). С. 158-166.
120. Abreu M., Faggian A., Comunian R., McCann P. “Life is short, art is long”: the persistent wage gap between Bohemian and non-Bohemian graduates. *Ann Reg Sci.* 2012. No. 49(2). P. 305-321. DOI:10.1007/s00168-010-0422-4
121. Comunian R., Faggian A., Li Q. C. Unrewarded careers in the creative class: The strange case of bohemian graduates. *Pap Reg Sci.* 2010. No. 89(2). P. 389-410. DOI:10.1111/j.1435-5957.2010.00281.x.
122. Caves R. E. *Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce*. Harvard University Press, 2000.
123. Markusen A. *Urban Development and the Politics of a Creative Class: Evidence from a Study of Artists*. *Environ Plan Econ Space.* 2006. No. 38(10). P. 1921-1940. DOI:10.1068/a38179.
124. Baumol W. J. *Business behavior, value and growth*, 1959. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300452899>.
125. Cyert R., March J. A. *behavioral theory of the firm*. *Organizational Behavior 2: Essential Theories of Process and Structure*. M.E. Sharpe, 2006.
126. Simon H. A. A Behavioral Model of Rational Choice. *Q J Econ.* 1955. No. 69(1). P. 99-118. DOI:10.2307/1884852.
127. Alchian A. A. Uncertainty, Evolution, and Economic Theory. *J Polit Econ.* 1950. No. 58(3). P. 211-221. DOI:10.1086/256940.

128. Frenken K., Oort F. V., Verburg T. Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Reg Stud.* 2007. No. 41(5). P. 685-697. DOI:10.1080/00343400601120296.

129. Arthur W. B. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. University of Michigan Press, 1994.

130. Boschma R., Martin R. *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar Publishing, 2010. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/12864.htm>.

131. Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters and entrepreneurship. *J Econ Geogr.* 2010. No. 10(4). P. 495-518. DOI:10.1093/jeg/lbq010

132. Christaller W. *Die Zentralen Orte in Süddeutschland: Eine Ökonomisch-Geographische Untersuchung Über Die Gesetzmässigkeit Der Verbreitung Und Entwicklung Der Siedlungen Mit Städtischen Funktionen*. University Microfilms, 1933.

133. Lösch A. *Economics of Location*. New York, John Wiley, 1967. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300602738>. (Last accessed: 20.02.2018).

134. Krugman P. R. *Geography and Trade*. MIT press, 1993.

135. Krugman P. Increasing returns and economic geography. *J Polit Econ.* 1991. No. 99(3). P. 483-499.

136. Fujita M., Krugman P. R., Venables A. J. *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press, 2001.

137. Baldwin R., Forslid R., Martin P., Ottaviano G., Robert-Nicoud F. *Economic Geography and Public Policy*. Princeton University Press, 2011.

138. Combes P.-P., Mayer T., Thisse J.-F. *Economic Geography: The Integration of Regions and Nations*. Princeton University Press, 2008.

139. Fujita M., Thisse J.-F. *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth*. Cambridge University Press, 2002.

140. Redding S. J. The Empirics of New Economic Geography. *J Reg Sci.* 2010. No. 50(1). P. 297-311. DOI:10.1111/j.1467-9787.2009.00646.x.

141. Fujita M. The Evolution of Spatial Economics: From Thünen to the New Economic Geography. *Jpn Econ Rev.* 2010. No. 61(1). P. 1-32. DOI:10.1111/j.1468-5876.2009.00504.x.
142. Kogler D. *Evolutionary Economic Geography: Theoretical and Empirical Progress.* Routledge, 2017.
143. Ліщинський І. О. Еволюція концепції нової економічної географії. *Формування нового світового економічного порядку: матеріали міжнар. наук. конф.* Тернопіль: Економічна думка, 2009. С. 29–32.
144. Krugman P., Venables A. J. Globalization and the Inequality of Nations. *Q J Econ.* 1995. No. 110(4). P. 857-880. DOI:10.2307/2946642.
145. Fujita M., Krugman P., Mori T. On the evolution of hierarchical urban systems. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 209-251. DOI:10.1016/S0014-2921(98)00066-X.
146. Stelder D. Where Do Cities Form? A Geographical Agglomeration Model for Europe. *J Reg Sci.* 2005. No. 45(4). P. 657-679. DOI:10.1111/j.0022-4146.2005.00388.x.
147. Harris C. D. The Market as a Factor in the Localization of Industry in the United States. *Ann Assoc Am Geogr.* 1954. No. 44(4). P. 315-348. DOI:10.1080/00045605409352140.
148. Redding S., Venables A. J. Economic geography and international inequality. *J Int Econ.* 2004. No. 62(1). P. 53-82. DOI:10.1016/j.jinteco.2003.07.001.
149. Brodzicki T. The Role of Openness in Economic Growth of Regions. *The Perspectives of Economic Growth and New Economic Geography Theory and Empirics.* Instytut Rozwoju, Institute for Development, 2018. URL: <https://ideas.repec.org/p/iro/wpaper/1801.html>.
150. Bosker M., Garretsen H. Trade costs in empirical New Economic Geography. *Pap Reg Sci.* 2010. No. 89(3). P. 485-511. DOI: 10.1111/j.1435-5957.2010.00314.x

151. Von Thünen JH. Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Jena, G. Fischer, 1910. URL: <http://archive.org/details/derisoliertestaa00thuoft> (Last accessed: 24.01.2017).
152. Alonso W. The economics of urban size. *Pap Reg Sci.* 1971. No. 26(1). P. 67-83.
153. Mills E. S. *Studies in the Structure of the Urban Economy.* 1972.
154. Evans A. W. The Determination of the Price of Land. *Urban Stud.* 1983. No. 20(2). P. 119-129. DOI:10.1080/00420988320080271.
155. Evans A. W. The Determination of the Price of Land. *Urban Stud.* 1983. No. 20(2). P. 119-129. DOI:10.1080/00420988320080271.
156. Bromley R. D., Tallon A. R., Roberts A. J. New populations in the British city centre: Evidence of social change from the census and household surveys. *Geoforum.* 2007. No. 38(1). P. 138-154.
157. Van Lierop W. F., Rima A. Towards an operational disaggregate model of choice for the housing market. *Second Interim Rep Free Univ Amst.* 1982.
158. Lever W. F. Reurbanisation – the policy implications. *Urban Stud.* 1993. No. 30(2). P. 267-284.
159. Haase A., Kabisch S., Steinführer A., Bouzarovski S., Hall R., Ogden P. Emergent spaces of reurbanisation: exploring the demographic dimension of inner-city residential change in a European setting. *Popul Space Place.* 2010. No. 16(5). P. 443-463.
160. Ogden P. E., Hall R. Households, reurbanisation and the rise of living alone in the principal French cities, 1975-90. *Urban Stud.* 2000. No. 37(2). P. 367-390.
161. Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. *Econ Appl.* 1955. No. 8.
162. Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961.
163. Perroux F. *Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles.* Institut de Science économique appliquée, 1973.

164. Hansen N. M. An evaluation of growth-center theory and practice. *Environ Plan A*. 1975. No. 7(7). P. 821-832.
165. Hansen N. M. Development pole theory in a regional context. *Kyklos*. 1967. No. 20(4). P. 709-727.
166. Hansen N. M. Growth center policy in the United States. *Growth Centers in Regional Economic Development*. New York: The Free Press, 1972.
167. Hermansen T. Development Poles and Related Theories: A Synoptical Review. UNRISD, 1971.
168. Paelinck J. La théorie du développement régional polarisé. *Cah L'Institut Sci Économique Appliquée*. 1965. No. 15(159). P. 5-47.
169. Aydalot P. Note sur les économies externes et quelques notions connexes. *Rev Économique*. 1965. No. 16(6). P. 944-973.
170. Boudeville JR. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh: Edinburgh UP, 1966.
171. Friedmann J. A General Theory of Polarized Development, 1967.
172. Moseley M. J. Growth Centres in Spatial Planning: Pergamon Urban and Regional Planning. Elsevier, 2013.
173. Perroux F. The pole of development's new place in a general theory of economic activity. *Regional Economic Development*. Routledge, 2017. P. 48-76.
174. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *Q J Econ*. 1950. No. 64(1). P. 89-104. DOI:10.2307/1881960
175. Perroux F. Matériaux pour une analyse de la croissance économique. *Cah L'ISEA*. 1952. No. D(9). P. 132-143.
176. Perroux F. La firme motrice dans une region et la region motrice. *Cah ISEA*. 1961.
177. Parr J. B. Growth poles, regional development, and central place theory. *Pap Reg Sci*. 1973. No. 31(1). P. 173-212.
178. Friedmann J. R. Locational aspects of economic development. *Land Econ*. 1956. P. 213-227.

179. Darwent D. F. Growth poles and growth centers in regional planning – a review. *Environ Plan A*. 1969. No. 1(1). P. 5-31.
180. Higgins B. Pôles de croissance et pôles de développement comme concepts opérationnels. *Cah Vilfredo Pareto*. 1971. No. 9(24). P. 89-108.
181. Adamčík J. Growth poles, 2002. URL: https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=62146.
182. Godlewska-Majkowska H., Komor A., Typa M. Special Economic Zones as Growth and Anti-Growth Poles as Exemplified by Polish Regions. *Entrep Bus Econ Rev*. 2016. No. 4(4). P. 189.
183. Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 2. Implementation and Outcome. *Urban Stud*. 1999. No. 36(8). P. 1247-1268. DOI:10.1080/0042098992971.
184. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions. Gerald Duckworth, 1957.
185. Hirschman A. O. The Strategy of Economic Development, 1958.
186. Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ*. 1973. No. 49(4). P. 371-380.
187. Fair T. J. D. A regional approach to economic development in Kenya. *South Afr Geogr J*. 1963. No. 45(1). P. 55-77.
188. Gaile G. L. The spread-backwash concept. *Reg Stud*. 1980. No. 14(1). P. 15-25.
189. Vystoupil J. Prognózy a Modely v Regionálním Rozvoji. Pracovní texty. Brno: ESF MU, 2003.
190. Украинский В. Н. Современная французская пространственная экономика: теория близости и типологизация локализованных экономических систем. *Пространственная Экономика*. 2011. №. 2.
191. Samson I. Territoire et système économique. *Crit Économique*. 2004. No. 14)
192. Pottier P. Axes de communication et développement économique. *Rev Économique*. 1963. No. 14(1). P. 58-132.

193. Hillhorst J. G. M. Development Axes and The Diffusion of Innovation, inaugural paper. *Inst Soc Stud Hague*. 1972.
194. Richardson H. W. Growth centers, rural development and national urban policy: a defense. *Int Reg Sci Rev*. 1978. No. 3(2). P. 133-152.
195. Richardson H. W. National urban development strategies in developing countries. *Urban Stud*. 1981. No. 18(3). P. 267-283.
196. Garreau J. Edge city: life on the new frontier. *Am Demogr*. 1991. No. 13(9). P. 24-31.
197. Lang R. E., LeFurgy J. Edgeless cities: Examining the Noncentered metropolis. *Hous Policy Debate*. 2003. No. 14(3). P. 427-460. DOI:10.1080/10511482.2003.9521482.
198. Calrthorpe PDWF. The Regional City. Island Press, Washington-Covelo-London, 2001.
199. Dalgaard C.-J., Kaarsen N., Olsson O., Selaya P. Roman roads to prosperity: Persistence and non-persistence of public goods provision, 2018.
200. Olsson O., Hibbs D. A. Biogeography and long-run economic development. *Eur Econ Rev*. 2005. No. 49(4). P. 909-938. DOI:10.1016/j.euroecorev.2003.08.010.
201. Maloney W. F., Valencia Caicedo F. The Persistence of (Subnational) Fortune. *Econ J*. 2016. No. 126(598). P. 2363-2401. DOI:10.1111/ecoj.12276.
202. Ingraham C. How 2,000-year-old roads predict modern-day prosperity. *Washington Post*, August 7, 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2018/08/06/how-year-old-roads-predict-modern-day-prosperity/>.
203. Park R. E., Burgess E. W. The City. University of Chicago Press, 2019.
204. Hoyt H. The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. 1939. URL: <https://trid.trb.org/view/131170>.
205. Harris C. D., Ullman E. L. The Nature of Cities. *Ann Am Acad Pol Soc Sci*. 1945. No. 242(1). P. 7-17. DOI:10.1177/000271624524200103.

206. Whebell C. F. J. Corridors: A Theory of Urban Systems. *Ann Assoc Am Geogr.* 1969. No. 59(1). P. 1-26. DOI:10.1111/j.1467-8306.1969.tb00655.x.
207. Friedmann J. R. *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela.* Cambridge: MIT Press, 1966.
208. Friedmann J. The future of urbanization in Latin America: some observations on the role of the periphery. *Pap Reg Sci.* 1969. No. 23(1). P. 161-176.
209. Taaffe E. J. *Geography of Transportation.* Morton O'Kelly, 1996.
210. Richardson H. W. *Regional and Urban Economics.* Penguin Books, Limited, 1978.
211. Morimoto A. Transportation and land use. *Traffic Saf Sci Interdiscip Wisdom IATSS,* 2015. P. 22-30.
212. Purboyo H., Santoso E. B., Sawitri D. The Development of Local Nodes along Transportation Corridors: A Review of Development Axes Theory. *IRSA Intl Conference - Natural Resources, Environment and People's Welfare in Decentralized Indonesia.* 2012. DOI:10.13140/rg.2.2.24163.14889.
213. Lischtschynskij I. Industrielle Ballungsräume durch Agglomeration und Cluster. *Ges Wandel Netzwerke Clust Ukr Eur Union.* 2018. P. 50-64.
214. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Тренди розвитку регіональної та мультилатеральної валютної інтеграції. *Проблеми Системного Підходу В Економіці.* 2019. №1(69). Ч. 1. С. 52-58.
215. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Методологические подходы к исследованию функциональной и региональной валютной интеграции. *Сборник Международна научна конференция.* Свищов, Бългрия: Ценов, 2018. С. 74-79.
216. Ліщинський І. О. Концептуальні засади локального економічного розвитку. *Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки:* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м.Дніпро, 9-10 листопада 2018 р.), Дніпро:ПДАБА, 2018.Ч1.С.15-19.

217. Ліщинський І. О. Глокалізація в сучасному концепті глобальних студій. *Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м.Миколаїв, 9 листопада 2018 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018. С.32-36.

218. Ліщинський І. О. Концепція «нічого» та «чогось» як підхід до розуміння процесу глокалізації. *Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 2 листопада 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018.С.13-19.

219. Ліщинський І. О. Сучасна теорія регіонального зростання та розвитку. *Науковий Вісник Міжнародного Гуманітарного Університету*. 2018. № 34. С. 58-66.

220. Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. *Вісник Одеського Національного Університету*. 2018. № 236 (7).С. 13-17.

221. Ліщинський І. О. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. *Причорноморські Економічні Студії*. 2018. № 34. С. 20-24.

222. Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагмеграція та альтернативні візії внутрішніх гео економічних суперечностей. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету*. 2018. № 22. Ч. 2. С. 77-81.

223. Ліщинський І. О. Функціональна модель територіальних полюсів розвитку в умовах глобальної економіки. *Науковий Вісник МГУ*. 2017. № 25. Ч.1. С. 29-34.

224. Ліщинський І. О. Еволюція парадигми полюсів зростання. *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової еко-номіки: міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених* (Тернопіль, 14-15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 87–90.

225. Ліщинський І. О. Новітній економічний порядок – чергова утопія чи об'єктивна необхідність. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI*

столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали X Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 (Тернопіль, 21-23 лют. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 72–73.

226. Ліщинський І. О. Агломераційні форми міжнародної та просторової економічної інтеграції України. *Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. С. 591-605.

227. Ліщинський І. О. Нова географія креативності. *Україна в системі міжнародної економіки*: матеріали міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів. Тернопіль: Економічна думка, 2010. С.60–62.

228. Ліщинський І. О. Кластери як новітні форми агломерації. *Глобальні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються*: матеріали між-нар. наук. конф. Тернопіль: Економічна думка, 2010. С. 93–95.

229. Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2010. № 5(1). С. 158-166.

230. Ліщинський І. О. «Перезапуск» концепції полюсів зростання. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції студентів та молодих вчених*. Тернопіль: ТНЕУ. 2017. С. 40-43.

231. Лизун М. В. Валютні союзи: теоретичні підходи до трактування та мотивація створення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 25-28.

232. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40–46.

233. Solow R. M. A contribution to the theory of economic growth. *Q J Econ.* 1956. No. 70(1). P. 65-94.

234. Swan T. W. Economic growth and capital accumulation. *Econ Rec.* 1956. No. 32(2). P. 334-361.

235. Ускорение диффузии технологий и последствия. URL: <https://habr.com/post/373271/> (Дата звернення: 06.12. 2018).
236. Romer P. M. Increasing returns and long-run growth. *J Polit Econ*. 1986. No. 94(5). P. 1002-1037.
237. Lucas R. E. On the mechanics of economic development. *J Monet Econ*. 1988. No. 22(1). P. 3-42.
238. McCombie J., Thirlwall A. P. *Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint*. Springer, 2016.
239. Acs Z. J., Anselin L., Varga A. Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge. *Res Policy*. 2002. No. 31(7). P. 1069-1085.
240. Cantwell J., Iammarino S. Multinational corporations and the location of technological innovation in the UK regions. *Reg Stud*. 2000. No. 34(4). P. 317-332.
241. Jaffe A. B., Trajtenberg M., Henderson R. Geographic localization of knowledge spillovers as evidenced by patent citations. *Q J Econ*. 1993. No. 108(3). P. 577-598.
242. Crocco M., Santos F., Amaral P. V. The spatial structure of financial development in Brazil. *Spat Econ Anal*. 2010. No. 5(2). P. 181-203.
243. Ramos P. N. Does the trade balance really matter for regions? *Ann Reg Sci*. 2007. No. 41(1). P. 229-243.
244. Hess G. D., Wincoop E. van. *Intranational Macroeconomics*. Cambridge University Press, 2000.
245. Prebisch R. Commercial policy in the underdeveloped countries. *Am Econ Rev*. 1959. No. 49(2). P. 251-273.
246. Richardson H. W. Polarization reversal in developing countries. *Pap Reg Sci*. 1980. No. 45(1). P. 67-85.
247. Harvey D. The right to the city: From capital surplus to accumulation by dispossession. *Accumul Dispossession*. 2010. P. 17-32.

248. Verdoorn P. J. Fattori che Regolano lo Sviluppo Della Produttività del Lavoro. Ed. L'industria, 1949.
249. Ederer S., Schiman S. Output and Productivity. Estimates of the Kaldor-Verdoorn Effect in Austrian und EU Industrial Production. *WIFO Monatsberichte Mon Rep.* 2018. No. 91(1). P. 53-61.
250. List L. Does Output Influence Productivity? A Meta-Regression Analysis. 2018.
251. Dixon R., Thirlwall A. P. A model of regional growth-rate differences on Kaldorian lines. *Oxf Econ Pap.* 1975. No. 27(2). P. 201-214.
252. Kaldor N. Economic Growth and the Verdoorn Law – a comment on Mr Rowthorn's Article. *Econ J.* 1975. No. 85(340). P. 891-896.
253. Федірко О. А. Парадигма локального інноваційного розвитку в економіці ЄС. 2017.
254. Capello R., Nijkamp P. Regional Growth and Development Theories Revisited. *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation.* Edward Elgar Publishing, 2011.
255. Barro R. J., Sala-i-Martin X. Technological Diffusion, Convergence, and Growth. National Bureau of Economic Research, 1995.
256. Aghion P., Howitt P. W., Brant-Collett M., García-Peñalosa C. Endogenous Growth Theory. MIT press, 1998.
257. Döring T., Schnellenbach J. What do we know about geographical knowledge spillovers and regional growth?: A survey of the literature. *Reg Stud.* 2006. No. 40(03). P. 375-395.
258. De Groot H. L, Nijkamp P., Stough R. Entrepreneurship and Regional Economic Development: A Spatial Perspective. Edward Elgar Publishing, 2004.
259. Anselin L., Varga A., Acs Z. J. Geographic and sectoral characteristics of academic knowledge externalities. *Pap Reg Sci.* 2000. No. 79(4). P. 435-443.
260. Aydalot P. Groupe de recherche européen sur les milieux innovateurs Colloque. Paris: Milieux Innovateurs En Europe. Gremi, 1986.

261. Feldman M. P., Audretsch D. B. Innovation in cities: Science-based diversity, specialization and localized competition. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 409-429.
262. Maier G., Sedlacek S. Spillovers and innovation, environment and space: an introduction. *Spillovers Innov.* 2005. P. 1-18.
263. Groot H. L. de, Nijkamp P., Acs Z. Knowledge spill-overs, innovation and regional development. *Pap Reg Sci.* 2001. No. 80(3). P. 249-253.
264. Capello R. Urban innovation and collective learning: theory and evidence from five metropolitan cities in Europe. *Knowledge, Complexity and Innovation Systems.* Springer, 2001. P. 181-208.
265. Camagni R. Les Milieux Urbains: Innovation, Systèmes de Production et Ancrage. EDES, 2000.
266. Ratti R., Bramanti A., Gordon R. The Dynamics of Innovative Regions: The GREMI Approach. Ashgate, London, 1997.
267. Lundvall B-åke, Johnson B. The learning economy. *J Ind Stud.* 1994. No. 1(2). P. 23-42.
268. Maskell P., Malmberg A. Localised learning and industrial competitiveness. *Camb J Econ.* 1999. No. 23(2). P. 167-185.
269. Nascimbeni F., Burgos D., Aceto S., Kamtsiou V. Supporting innovation in technology-enhanced learning: a stakeholder-based open approach. *Int J Innov Learn.* 2017. No. 22(2). P. 233-253.
270. Korompai A. The Impact of Regional Development Paradigms on Small and Medium Sized Cities, 2016. URL: http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2016/szekcio/attila_korompai.pdf.
271. Putnam R. Bowling alone: The collapse and revival of American community. 2000.
272. Feldman M. P. The new economics of innovation, spillovers and agglomeration: A review of empirical studies. *Econ Innov New Technol.* 1999. No. 8(1-2). P. 5-25.

273. Storper M. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. Guilford press, 1997.
274. Lawson C. Towards a competence theory of the region. *Camb J Econ*. 1999. No. 23(2). P. 151-166.
275. Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. *Making Democracy Work: Civic Institutions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, 1993.
276. Ostry J., Berg A. Inequality and unsustainable growth. *Inequal Unsustainable Growth Two Sides Same Coin*. 2011. No. 11(08). P. 1-20.
277. Ostry M. J. D., Berg M. A., Tsangarides M. C. G. *Redistribution, Inequality, and Growth*. International Monetary Fund, 2014.
278. Reggiani A., Nijkamp P. *The Economics of Complex Spatial Systems*. Elsevier, 1998.
279. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of agglomeration. *J Jpn Int Econ*. 1996. No. 10(4). P. 339-378.
280. Fujita M., Thisse J.-F. *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location, and Globalization*. Cambridge university press, 2013.
281. Miyao T. Urban growth and dynamics. *Urban Dynamics and Urban Externalities*. Regional and Urban Economics Section, Harwood Academic Publishers New York , 1987. Vol 11.
282. Puu T. *Nonlinear economic dynamics*. Nonlinear Economic Dynamics. Springer, 1991. P. 1-7.
283. Nijkamp P. Ceteris paribus, spatial complexity and spatial equilibrium: An interpretative perspective. *Reg Sci Urban Econ*. 2007. No. 37(4). P. 509-516.
284. Nijkamp P., Abreu M. A. *Regional Development Theory*. Vrije Universiteit, Faculty of Economics and Business Administration, 2009
285. Scott A. J., Agnew J., Soja E. Wю, Storper M. *Global City-Regions*. Oxford University Press Oxford, 2001.
286. Ohmae K. *The end of the nation state: the rise of regional economies*. Simon and Schuster, 1995.

287. Norton R. D., Rees J. The product cycle and the spatial decentralization of American manufacturing. *Reg Stud J Reg Stud Assoc.* 1979. No. 13(2). P. 141-151.

288. Mundell R. A. Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Can J Econ Polit Sci.* 1963. No. 29(4). P. 475-485. DOI:10.2307/139336.

289. Fleming J. M. Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates (Politiques financières internationales avec un système de taux de change fixe et avec un système de taux de change fluctuant) (Política financiera interna bajo sistemas de tipos de cambio fijos o de tipos de cambio fluctuantes). *IMF Staff Pap.* 1962. No. 9(3). P. 369-380.

290. MacLeod G. New regionalism reconsidered: globalization and the remaking of political economic space. *Int J Urban Reg Res.* 2001. No. 25(4). P. 804-829.

291. Hadjimichalis C. Non-economic factors in economic geography and in 'new regionalism': a sympathetic critique. *Int J Urban Reg Res.* 2006. No. 30(3). P. 690-704.

292. Harrison J. Re-reading the new regionalism: a sympathetic critique. *Space Polity.* 2006. No. 10(1). P. 21-46.

293. Deas L., Lord A. From a new regionalism to an unusual regionalism? The emergence of non-standard regional spaces and lessons for the territorial reorganisation of the state. *Urban Stud.* 2006. No. 43(10). P. 1847-1877.

294. Harrison J., Growe A. From places to flows? Planning for the new 'regional world' in Germany. *Eur Urban Reg Stud.* 2014. No. 21(1). P. 21-41.

295. Allmendinger P., Haughton G. Soft spaces, fuzzy boundaries, and metagovernance: the new spatial planning in the Thames Gateway. *Environ Plan A.* 2009. No. 41(3). P. 617-633.

296. Harrison J. Configuring the new 'regional world': on being caught between territory and networks. *Reg Stud.* 2013. No. 47(1). P. 55-74.

297. Jones M., Paasi A. *Regional Worlds: Advancing the Geography of Regions*. Routledge, 2017.
298. Castells M. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I (Information Age Series)*. London: Blackwell, 1996.
299. Amin A. Regions unbound: towards a new politics of place. *Geogr Ann Ser B Hum Geogr*. 2004. No. 86(1). P. 33-44.
300. Scott A. J. *Regions and the World Economy*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
301. Scott A. J. Globalization and the rise of city-regions. *Eur Plan Stud*. 2001. No. 9(7). P. 813-826.
302. Harrison J. Towards the new 'regional world.' *Polyzentrale Stadregionen—Die Reg Als Plan Handl Arbeitsberichte ARL*. 2012. No. 3. P. 10-21.
303. Taylor P. J., Derudder B. *World City Network: A Global Urban Analysis*. Routledge, 2015.
304. Cheng Y., LeGates R. China's hybrid global city region pathway: Evidence from the Yangtze River Delta. *Cities*. 2018. No. 77. P. 81-91.
305. Hall P. G., Pain K. *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. Routledge, 2006.
306. Ward K., Jonas A. E. G. Competitive City-Regionalism as a Politics of Space: A Critical Reinterpretation of the New Regionalism. *Environ Plan Econ Space*. 2004. No. 36(12). P. 2119-2139. DOI:10.1068/a36223.
307. Jonas A. E. G., Ward K. Introduction to a Debate on City-Regions: New Geographies of Governance, Democracy and Social Reproduction. *Int J Urban Reg Res*. 2007. No. 31(1). P. 169-178. DOI:10.1111/j.1468-2427.2007.00711.x.
308. Harrison J. From competitive regions to competitive city-regions: a new orthodoxy, but some old mistakes. *J Econ Geogr*. 2007. No. 7(3) . P. 311-332. DOI:10.1093/jeg/lbm005.

309. Hoyler M. External Relations of German Cities Through Intra-firm Networks – A Global Perspective. *Raumforsch Raumordn.* 2011. No. 69(3). P. 147-159. DOI:10.1007/s13147-011-0100-8.
310. Taylor P. J., Ni P., Derudder B., Hoyler M., Huang J., Witlox F. *Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization.* Routledge, 2012.
311. United Nations Human Settlements Programme. *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide.* Earthscan, 2010.
312. Florida R. *Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where to Live the Most Important Decision of Your Life.* Vintage Canada, 2010.
313. OECD Regions and Cities at a Glance, 2018. *OECD.* URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en (Last accessed: 30.12.2018).
314. Friedman T. L. *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century.* Macmillan, 2005.
315. Gaspar J., Glaeser E. L. Information Technology and the Future of Cities. *J Urban Econ.* 1998. No. 43(1). P. 136-156. DOI:10.1006/juec.1996.2031.
316. Storper M., Venables A. J. Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *J Econ Geogr.* 2004. No. 4(4). P. 351-370. DOI:10.1093/jnlecg/lbh027.
317. Doloreux D., Shearmur R. Collaboration, information and the geography of innovation in knowledge intensive business services. *J Econ Geogr.* 2012. No. 12(1). P. 79-105. DOI:10.1093/jeg/lbr003.
318. Duranton G., Storper M. Agglomeration and growth: a dialogue between economists and geographers. *J Econ Geogr.* 2006. No. 6(1). P. 1-7. DOI:10.1093/jeg/lbi012.
319. Duranton G., Storper M. Rising trade costs? Agglomeration and trade with endogenous transaction costs. *Can J Econ Can Déconomique.* 2008. No. 41(1). P. 292-319. DOI:10.1111/j.1365-2966.2008.00464.x.
320. Alonso W. Urban and regional imbalances in economic development. *Econ Dev Cult Change.* 1968. No. 17(1). P. 1-14.

321. Leamer E. E. A Flat World, a Level Playing Field, a Small World After All, or None of the Above? A Review of Thomas L. Friedman's. *The World is Flat*. *J Econ Lit*. 2007. No. 45(1). P. 83-126. DOI:10.1257/jel.45.1.83.
322. Glaeser E. L., Gottlieb J. D. The Wealth of Cities: Agglomeration Economies and Spatial Equilibrium in the United States. *J Econ Lit*. 2009. No. 47(4). P. 983-1028. DOI:10.1257/jel.47.4.983.
323. Rosenthal S. S., Strange W. C. Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies. *Handbook of Regional and Urban Economics* / Ed. Henderson J. V., Thisse J.-F. Cities and Geography. Elsevier, 2004. Vol 4. P. 2119-2171. DOI:10.1016/S1574-0080(04)80006-3.
324. Van Oort F. G. *Urban Growth and Innovation: Spatially Bounded Externalities in the Netherlands*. Routledge, 2017. DOI:10.4324/9781351143646.
325. Berry C. R., Glaeser E. L. The divergence of human capital levels across cities. *Pap Reg Sci*. 2005. No. 84(3). P. 407-444. DOI:10.1111/j.1435-5957.2005.00047.x.
326. Anselin L., Varga A., Acs Z. Local geographic spillovers between university research and high technology innovations. *J Urban Econ*. 1997. No. 42(3). P. 422-448.
327. Warf B. Telecommunications and the Changing Geographies of Knowledge Transmission in the Late 20th Century. *Urban Stud*. 1995. No. 32(2). P. 361-378. DOI:10.1080/00420989550013130.
328. McCann P., Acs Z. J. Globalization: Countries, Cities and Multinationals. *Reg Stud*. 2011. No. 45(1). P. 17-32. DOI:10.1080/00343404.2010.505915.
329. Limtanakool N., Dijst M., Schwanen T. The influence of socioeconomic characteristics, land use and travel time considerations on mode choice for medium- and longer-distance trips. *J Transp Geogr*. 2006. No. 14(5). P. 327-341. DOI:10.1016/j.jtrangeo.2005.06.004.

330. Capineri C., Leinbach T. R., Gips D. Freight Transport, Seamlessness, and Competitive Advantage in the Global Economy. *Eur J Transp Infrastruct Res.* 2006. P. 17.
331. Andersson M., Löf H., Johansson S. Productivity and International Trade: Firm Level Evidence from a Small Open Economy. *Rev World Econ.* 2008. No. 144(4) .P. 774-801. DOI:10.1007/s10290-008-0169-5.
332. Broersma L., Van Dijk J. The effect of congestion and agglomeration on multifactor productivity growth in Dutch regions. *J Econ Geogr.* 2007. No. 8(2). P. 181-209.
333. Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud.* 1999. No. 36(7). P. 1195-1215. DOI:10.1080/0042098993187.
334. Boisier S. Growth poles: are they dead? *Unpubl Rep UN Lat Am Inst Econ Soc Plan Santiago.* 1981.
335. Breathnach P. The demise of growth centre policy: the case of the Republic of Ireland. *Reg Plan Eur Lond Pion.* 1982.
336. Gore C. *Regions in Question (Routledge Revivals): Space, Development Theory and Regional Policy.* Routledge, 2013.
337. Lipton M. *Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development.* London: Canberra: Temple Smith; Australian National University Press, 1977.
338. Friedmann J. Regional development in post-industrial society. *J Am Inst Plann.* 1964. No. 30(2). P. 84-90.
339. Hoover E. M. Some old and new issues in regional development. *Backward Areas in Advanced Countries.* Springer, 1969. P. 343-357.
340. Cameron G. C. Growth areas, growth centres and regional conversion. *Scott J Polit Econ.* 1970. No. 17(1). P. 19-38.
341. Economist Intelligence Unit. *A Study of the Prospects for NE Lancashire.* London, 1959..

342. Parr J. B. Regional competition, growth pole policy and public intervention. *Competition among Small Regions, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany*. 1978. P. 122-135.
343. Hoover E. M., Giarratani F. *An Introduction to Regional Economics*. New York: Alfred A. Knopf, 1971.
344. Moseley M. J. Growth Centres: A Shibboleth? *Area*. 1973. No. (5). P. 143-150.
345. Hermansen T., Allen K. *Regional Policy in EFTA: An Examination of the Growth Centre Idea*. Eur Free Trade Assoc Geneva, 1968.
346. Wilson T. *Policies for Regional Development*. Oliver & Boyd, 1964.
347. Higgins B. Growth pole policy in Canada. *Growth Centers in Regional Economic Development*. 1972. P. 204-228.
348. Commission A. R. *The Urban-Rural Growth Strategy in Appalachia: a commission staff summary report*. Appalachian Regional Commission, 1970.
349. Estall R. Planning in Appalachia: an examination of the Appalachian regional development programme and its implications for the future of the American regional planning commissions. *Trans Inst Br Geogr*. 1982. P. 35-58.
350. Hansen N. M. *Growth Centers in Regional Economic Development*. New York: The Free Press, 1972.
351. Widner R. R. Appalachian development after 25 years: An assessment. *Econ Dev Q*. 1990. No. 4(4). P. 291-312.
352. Hansen N. M. Some neglected factors in American regional development policy: the case of Appalachia. *Land Econ*. 1966. No. 42(1). P. 1-9.
353. Böventer E. von. Optimal Spatial Structure and Regional Development. *Kyklos*. 1970. No. 23(4). P. 903-926. DOI:10.1111/j.1467-6435.1970.tb01051.x
354. Townroe P. M. Employment decentralisation: Policy instruments for large cities in LDCs. *Prog Plan*. 1979. No. 10. P. 85-154.
355. Townroe P. M., Keen D. Polarization reversal in the state of São Paulo, Brazil. *Reg Stud*. 1984. No. 18(1). P. 45-54.

356. Searle G. Successes and failures of urban consolidation in Sydney. *Urban Futur J.* 1991. Special issue (1). URL: <https://trid.trb.org/view/1176557> (Last accessed: 01.12.2018).
357. Neutze G. M. Economic policy and the size of cities. 1968.
358. New towns in the United Kingdom. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/New_towns_in_the_United_Kingdom (Last accessed: 15.02.2018).
359. Merlin P. Les Villes Nouvelles: Urbanisme Régional et Aménagement. Presses universitaires de France, 1969.
360. Richardson H. W. Regional Development Policy and Planning in Spain. Saxon House, 1975.
361. Drewe P. Steps toward action-oriented migration research. *Papers of the Regional Science Association*. 1971. Vol 26. Springer. P. 145-164.
362. Allen K., MacLennan M. C. Regional problems and policies in Italy and France. *Reg Probl Policies Italy Fr.* 1970.
363. Hauteux J. Le rôle des métropoles d'équilibre dans l'armature urbaine. *Rev Jurid Sud-Ouest Ser Ec.* 1966.
364. Johnson E. A. J. The organization of space in developing countries. *Organ Space Dev Ctries.* 1970.
365. Todaro M. P. A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *Am Econ Rev.* 1969. No. 59(1). P. 138-148.
366. Gilbert A. The arguments for very large cities reconsidered. *Urban Stud.* 1976. No. 13(1). P. 27-34.
367. Gilbert A. The arguments for very large cities reconsidered: a reply. *Urban Stud.* 1977;14(2) . P. 225-227.
368. Richardson H. W. The argument for very large cities reconsidered: a comment. *Urban Stud.* 1976. No. 13(3). P. 307-310.
369. Richardson H. W. Whither national urban policy in developing countries? *Urban Stud.* 1987. No. 24(3). P. 227-244.

370. Berry B. J. City size and economic development: conceptual synthesis and policy problems with special reference to South and Southeast Asia, 1971.

371. Rondinelli D. A. Developing and Managing Middle-Sized Cities in Less Developed Countries. Office of Urban Development, Science and Technology Bureau, Agency for International Development, 1981.

372. Williamson J. G. Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. *Econ Dev Cult Change*. 1965. No. 13(4, Part 2). P. 1-84.

373. Berry B. J. L. Growth pole essentials: hierarchical diffusion and spread effects. *Urban Reg Dev*. 1973. P. 127-144.

374. Körner H. Industrielle entwicklungspole als instrumente der regionalpolitik in entwicklungsändern. *Kyklos*. 1967. No. 20(4). P. 684-708.

375. Mathur O. P. The problem of regional disparities: An analysis of Indian policies and programmes. *Habitat Int*. 1977. No. 2(5-6). P. 427-453.

376. Salih K., Pakkasem P., Prantilla B., Soegijoko S. Decentralization policy, growth pole approach, and resource frontier development: a synthesis of the response in four Southeast Asian countries. *Growth Pole Strategy and Regional Development Policy*. Elsevier, 1978. P. 79-119.

377. Richardson H. W., Richardson M. The relevance of growth center strategies to Latin America. *Econ Geogr*. 1975. No. 51(2). P. 163-178.

378. Harper R. A, Schmudde T. H, Thomas F. H. Recreation based economic development and the growth-point concept. *Land Econ*. 1966. No. 42(1). P. 95-101.

379. Laatto E. Growth centre policy in Finland. *Unitas*. 1969. No. 41. P. 133-139.

380. Parr J. B. The distribution of economic opportunity in a central place system: dynamic aspects and growth poles. *Polarized Dev Ent Reg Policies Tribute Jacques Boudeville*. 1981. P. 59-69.

381. Cloke P. Key Settlements in Rural Areas (Routledge Revivals). Routledge, 2013.

382. Bylund E. Growth centre and administrative area problems within the framework of the Swedish location policy. *Growth Poles Growth Cent Reg Plan*. 1972. P. 231-242.
383. Shah S. M. Growth centers as a strategy for rural development: India experience. *Econ Dev Cult Change*. 1974. No. 22(2). P. 215-228.
384. Krumme G. Development Centers and Central Places in West German Regional Planning Schemes, 1972.
385. Thomas D., Day G. Rural Wales: problems, policies and prospects. Unpubl Manusc Dep Econ Univ Coll Aberystwyth UK. 1992.
386. Leinbach T. R. Small towns, rural linkages, and employment. *Int Reg Sci Rev*. 1991. No. 14(3). P. 317-323.
387. Harrison B. Rural Growth Centers: A Strategy for the Rural Development of Low Income Countries. Mimeographed, 1967.
388. Hughes J. T., Kozlowski J. Threshold analysis-an economic tool for town and regional planning. *Urban Stud*. 1968. No. 5(2). P. 132-143.
389. Morrill R. L. On the size and spacing of growth centers. *Growth Change*. 1973. No. 4(2). P. 21-24.
390. Klaassen L. H. Methods of Selecting Industries for Depressed Areas: An Introduction to Feasibility Studies. Oecd, 1967. Vol 2.
391. Isard W., Schooler E.W., Vietorisz T. Industrial Complex Analysis and Regional Development: A Case Study of Refinery-Petrochemical-Synthetic-Fiber Complexes and Puerto Rico. Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, 1959. Vol 3.
392. Paelinck J. Programming a viable minimal investment industrial complex for a growth center. *Growth Centres in Regional Economic Development*. 1972. P. 139-159.
393. Lishchynskyy I. Agglomerationsformen der Internationalen Wirtschafts- und Raumintegration. In: *The World Economy: Global and Country-Specific Aspects*. Forschungsinstitut der Internationalen Wissenschaftlichen Vereinigung Weltwirtschaft und Weltpolitik eV, Berlin; 2014:190–202.

<http://scholar.google.com/scholar?cluster=707921021242759769&hl=en&oi=scholar>. Accessed April 22, 2017.

394. Ліщинський І. О. Процеси трансмісії регіонального зростання в трактуванні неокласичної теорії. *Стратегічні напрямки інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених (м.Київ, 22 грудня 2018 р.). К.: Аналітичний центр «Нова економіка», 2018. С.9-14.

395. Ліщинський І. О. Причини провалу ранніх стратегій полюсів розвитку. *Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22 грудня 2018 р.). Львів: ЛЕФ, 2018. Ч.1.С.23-25.

396. Ліщинський І. О. Світовий досвід імплементації стратегії полюсів зростання. *Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 14-15 грудня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. С.9-13

397. Ліщинський І. О. Аналіз передумов формування полюсів зростання в ЄС. *Проблеми сучасної Європи та України*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 25-26 трав. 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 153-156.

398. Ліщинський І. О. Новий міський регіоналізм як сучасна парадигма регіональної економіки. *Бізнес-Навігатор*. 2018. №6(49). С. 14-18.

399. Ліщинський І. О. Концептуальний мейнстрим регіонального зростання. *Економічний Вісник Запорізької Державної Інженерної Академії*. 2018. №6(18). С. 46-51.

400. Ліщинський І. О. Засадничі принципи стратегії полюсів зростання. *Інтелект XXI ст*. 2018. № 6. С. 77-81.

401. Ліщинський І. О. «Благословенна трійця» регіональної економіки. *Держава Та Регіони*. 2018. №5(104). С. 4-11.
402. Urban World: Mapping the Economic Power of Cities. *McKinsey Global Institute, McKinsey & Company, 2011*. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Urbanization/Urban%20world/MGI_urban_world_mapping_economic_power_of_cities_full_report.ashx.
403. Glaeser E. *Triumph of the City: How Urban Spaces Make Us Human*. Pan Macmillan, 2011.
404. Partridge M. D., Dan S. Rickman, Kamar A. and M. Rose Olfert. Agglomeration Spillovers and Wage and Housing Cost Gradients across the Urban Hierarchy. *Journal of International Economics*. 2009. No. 1. P. 126–40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2009.02.004>.
405. The World Factbook – Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2212.html> (Last accessed: 30.12.2018).
406. Shapiro J. M. Smart Cities: Quality of Life, Productivity, and the Growth Effects of Human Capital. *The Review of Economics and Statistics*. 2006. No. 2. P. 324–35.
407. Faggian A., McCann P. Universities, agglomerations and graduate human capital mobility. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 2009. No. 100. P. 210-223.
408. Faggian A., McCann P. Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*. 2008. No. 33. P. 317-333.
409. The World Factbook – Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2212.html> (Last accessed: 30.12.2018).

410. Urban America: US Cities in the Global Economy. *McKinsey Global Institute*, 2012. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/us-cities-in-the-global-econom>
411. Derudder B., Taylor P. J., Hoyler M., Witlox F. International handbook of globalization and world cities. Edward Elgar, Cheltenham, Glos, 2011.
412. Le Galès P. Le retour des villes européennes, 2011.
413. Weber M. Wirtschaft und gesellschaft: grundriss der verstehenden soziologie. Mohr Siebeck, 2002.
414. Dematteis G. Le système urbain italien. structures et problèmes (the italian urban system. structures and problems). *Bulletin de l'Association de Géographes Français*. 2009. Vol. 86, No. 4. P. 415–423.
415. Schöller P. Die deutschen städte. Steiner, 1967.
416. Szirmai V. Urban sprawl in Europe: similarities or differences? Aula Kiadó, 2011.
417. Phelps N. A., Parsons N., Ballas D., Dowling A. Post-suburban Europe: planning and politics at the margins of Europe's capital cities. Springer, 2006.
418. Schröder F. Einzelhandelslandschaften in zeiten der internationalisierung: birmingham, mailand, münchen. LIS Verl, 1999.
419. Kleinman M., Matznetter W., Stephens M. European integration and housing policy. Psychology Press, 1998.
420. Penninx R., Berger M., Kraal K. The dynamics of international migration and settlement in europe. A State of the Art, AUP, IMISCOE Joint Studies series, Amsterdam. 2006.
421. Castells M. European cities, the informational society, and the global economy. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 1993. Vol. 84, No. 4. P. 247–257.
422. Sassen S. The global city: new york, london, tokyo. NJ, 1991.
423. Hohenberg P. M., Lees L. H. The making of urban Europe, 1000–1994. Harvard University Press, 1995.

424. Taylor P., Hoyler M. The spatial order of european cities under conditions of contemporary globalisation // *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 2000. Vol. 91, No. 2. P. 176–189.

425. Matznetter W., Musil R. The European city in the age of globalisation // *Belgeo. Revue belge de géographie*. 2012. No. 1–2.

426. Derudder B., Taylor P., Ni P., [et al.] Pathways of change: shifting connectivities in the world city network, 2000—08 // *Urban Studies*. 2010. Vol. 47, No. 9. P. 1861–1877.

427. Vallega A. Cityports, coastal zones and sustainable development // *Cityports, coastal zones and regional change*. John Wiley & Sons Ltd. 1996. P. 295–306.

428. Wakeman R. What is a sustainable port? the relationship between ports and their regions. *Journal of Urban Technology*. 1996. Vol. 3, No. 2. P. 65–79.

429. Grobar L. M. The economic status of areas surrounding major us container ports: evidence and policy issues. *Growth and Change*. 2008. Vol. 39, No. 3. P. 497–516.

430. Vigarié A. Maritime industrial development areas: structural evolution and implications for regional development. *Cityport industrialization and regional development, spatial analysis and planning strategies*. 1987.

431. Brocard M., Lecoquierre B., Mallet P. Le chorotype de l'estuaire européen. *Mappemonde*. 1995. Vol. 3, No. 95. P. 6–7.

432. Rodrigue J.-P. Transportation and territorial development in the singapore extended metropolitan region. *Singapore Journal of Tropical Geography*. 1994. Vol. 15, No. 1. P. 56–74.

433. Ducruet C. Port regions and globalization. *Ports in Proximity: Competition and Coordination among Adjacent Seaports*. P. 41–53.

434. Lavaud-Letilleul V. Le delta d'Or autour de rotterdam, anvers et zeebrugge: l'émergence d'une véritable région portuaire face au défi de la mondialisation. *Les Cahiers Scientifiques du Transport*. 2007. Vol. 51. P. 61–96.

435. Debrie J. A., Eliot E., Soppe M. Transcalar model of port nodalities and polarities. application to the port of hamburg. *Mappemonde*. 2005. Vol. 79, No. 3.

436. European Parliament. Directorate-General for Internalpolicies Modal share of freight transport to and from EU ports - think tank. 2015. URL: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU\(2015\)540350](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2015)540350)

437. Database. *Eurostat*, 2019. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database.y>.

438. European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)..

439. ESPON Urban partnership themes in a wider territorial context. URL: <https://www.espon.eu/topics-policy/publications/maps-month/urban-partnership-themes-wider-territorial-context>

440. ESPON Inner peripheries in Europe - possible development strategies to overcome their marginalising effects. URL: <https://www.espon.eu/inner-peripheries-brief>

441. Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

442. Hill D. Governance, labour and uneven development: The political economy of the port sector in South and South-East Asia. *Trade, Labour and Transformation of Community in Asia*. Springer, 2009. P. 157-181.

443. Wright M., Hmieleski K. M., Siegel D. S., Ensley M. D. The role of human capital in technological entrepreneurship. *Entrep Theory Pract*. 2007. No. 31(6). P. 791-806.

444. Lachenmaier S., Wößmann L. Does innovation cause exports? Evidence from exogenous innovation impulses and obstacles using German micro data. *Oxf Econ Pap*. 2006. No. 58(2). P. 317-350.

445. Zahra S. A. A theory of international new ventures: a decade of research. *J Int Bus Stud.* 2005. No. 36(1). P. 20-28.
446. Hall P. A., Soskice D. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage.* OUP Oxford, 2001.
447. Varsakelis N. C. The impact of patent protection, economy openness and national culture on R&D investment: a cross-country empirical investigation. *Res Policy.* 2001. No. 30(7). P. 1059-1068.
448. Tebaldi E., Elmslie B. Do institutions impact innovation? 2008.
449. Barbosa N., Faria A. P. Innovation across Europe: How important are institutional differences? *Res Policy.* 2011. No. 40(9). P. 1157-1169.
450. Rodríguez-Pose A. Do institutions matter for regional development? *Reg Stud.* 2013. No. 47(7). P. 1034-1047.
451. The Global Competitiveness Report 2017-2018. *World Economic Forum.* URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018/> (Last accessed: 30.12.2018).
452. Charron N., Lapuente V. Quality of Government in EU Regions: Spatial and Temporal Patterns. *QoG Work Pap Ser.* 2018. No. (1). P. 1.
453. Clayman B. P., Holbrook J. A. The survival of university spin-offs and their relevance to regional development. *Vanc Can Found Innov.* 2003. P. 12.
454. Bania N., Eberts R. W., Fogarty M. S. Universities and the startup of new companies: can we generalize from route 128 and Silicon valley? *Rev Econ Stat.* 1993. No. 75(4). P. 761-766.
455. Rodríguez-Pose A., Crescenzi R. Research and development, spillovers, innovation systems, and the genesis of regional growth in Europe. *Reg Stud.* 2008. No. 42(1). P. 51-67.
456. Buesa M., Heijs J., Baumert T. The determinants of regional innovation in Europe: A combined factorial and regression knowledge production function approach. *Res Policy.* 2010. No. 39(6). P. 722-735.
457. Kenney M., Von Burg U. Paths and regions: the creation and growth of Silicon Valley. *Path Depend Creat.* 2001. P. 127-148.

458. Lecocq C., Van Looy B., Zimmermann E. Developing the support infrastructure of technology transfer offices to accommodate the needs of global spinoff companies (outline of a methodology applied within the GlobalStart project). *Int J Glob Small Bus.* 2009. No. 3(2). P. 201-219.

459. O'Mara M. P. *Cities of Knowledge: Cold War Science and the Search for the next Silicon Valley.* Princeton University Press, 2015. Vol 111.

460. Gunasekara C. Reframing the Role of Universities in the Development of Regional Innovation Systems. *J Technol Transf.* 2006. No. 31(1). P. 101-113. DOI:10.1007/s10961-005-5016-4.

461. Varga A. *University Research and Regional Innovation: A Spatial Econometric Analysis of Academic Technology Transfers.* Springer Science & Business Media, 1998. Vol 13.

462. German-Soto V., Flores L. G. Assessing some determinants of the regional patenting: An essay from the Mexican states. *Technol Invest.* 2013. No. 4(03). P. 1.

463. Niosi J., Bellon B. The absorptive capacity of regions. *Colloque Economie Méditerranée Monde Arabe.* 2002.

464. Stolarick K., Florida R. Creativity, connections and innovation: a study of linkages in the Montréal Region. *Environ Plan A.* 2006. No. 38(10). P. 1799-1817.

465. Currid E. New York as a global creative hub: A competitive analysis of four theories on world cities. *Econ Dev Q.* 2006. No. 20(4). P. 330-350.

466. Markusen A., Schrock G. The artistic dividend: Urban artistic specialisation and economic development implications. *Urban Stud.* 2006. No. 43(10). P. 1661-1686.

467. Bakhshi H., McVittie E. Creative supply-chain linkages and innovation: Do the creative industries stimulate business innovation in the wider economy? *Innovation.* 2009. No. 11(2). P. 169-189.

468. Potts J. Why creative industries matter to economic evolution. *Econ Innov New Technol.* 2009. No. 18(7). P. 663-673.

469. European Commission. Regional Innovation Scoreboard. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. July 1, 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/regional_en. (Last accessed: 27.11.2018).

470. Falk R., Bakhshi H., Falk M., et al. Innovation and competitiveness of the creative industries. *WIFO Stud.* 2011.

471. What is technology infrastructure? definition and meaning. *BusinessDictionary.com*. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/technology-infrastructure.html> (Last accessed: 30.12.2018).

472. Hinoul M. *Kenniseconomie Europa: Sprong in de Diepte?* De Cavalerie, 2005.

473. Zhao F. University-industry partnerships in Australia: A strategic perspective. *Pac-Asian Educ.* 2000. No. 12(2). P. 57-66.

474. Mohannak K. Role of the techno parks in clustering of high technology SMEs. 2008.

475. Leadbeater C. *We-Think: The Power of Mass Creativity*. Profile Books Limited, 2008.

476. Shirky C. *Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations*. Penguin, 2008.

477. OECD Broadband and the economy, ministerial background report. 2008. URL: <https://www.oecd.org/sti/40781696.pdf>

478. Vinciguerra S., Frenken K., Hoekman J., van Oort F. European infrastructure networks and regional innovation in science-based technologies. *Econ Innov New Technol.* 2011. No. 20(5). P. 517-537.

479. Lorentzen A. Innovation in the experience economy. *Vidensbank - Ebst.* 2010.

480. Cooke P. Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy. *Ind Corp Change.* 2001. No. 10(4). P. 945-974. DOI:10.1093/icc/10.4.945.

481. ÓhUallacháin B., Leslie T. F. Rethinking the regional knowledge production function. *J Econ Geogr.* 2007. No. 7(6). P. 737-752. DOI:10.1093/jeg/lbm027.

482. Parent O., LeSage J. P. Spatial dynamic panel data models with random effects. *Reg Sci Urban Econ.* 2012. No. 42(4). P. 727-738. DOI:10.1016/j.regsciurbeco.2012.04.008.

483. Varsakelis N. C. Education, political institutions and innovative activity: A cross-country empirical investigation. *Res Policy.* 2006. No. 35(7). P. 1083-1090. DOI:10.1016/j.respol.2006.06.002.

484. Knödler H., Albertshauser U. Glocalisation, Foreign Direct Investment and Regional Development Perspectives: Empirical Results for West German Regions. HWWA Discussion Paper, 2001.

485. Marošević K., Bošnjak D. Regional development and glocalisation: Theoretical framework. *Ekon Vjesn Rev Contemp Entrep Bus Econ Issues.* 2018. No. 31(1). P. 201-213.

486. Pascaru M. Romanian Glocalization. Case Study on the Rosia Montana Gold Corporation Mining Project. *Rev Cercet Si Interv Sociala.* 2013. P. 43:39.

487. OECD. Foreign direct investment stocks. 2019. URL: <http://data.oecd.org/fdi/fdi-stocks.htm>

488. Lishchynskyy I., Sokołowicz M. Are Poland and Ukraine Gravity Centres for Each Other? Study on the Labour Migration Patterns. *Comparative Economic Research.* 2018. Vol. 21. No 1. P. 45–65. DOI: 10.2478/cer-2018-0003.

489. Lishchynskyy I., Lyzun M. Social efficiency of the Economic and Monetary Union. *Scientific Bulletin of Polissia.* 2018. Vol. 13, No. 1. P. 184–188.

490. Lishchynskyy I., Lyzun M., Savelyev Y., Kuryliak V., Kurylyak Y. Modeling evaluation of dollarization economic efficiency. "2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)": Conference Proceedings (Ceske Budejovice, Czech Republic, June 5-7, 2019). Ceske Budejovice, Czech Republic, 2019. P. 366-369.

491. Lishchynskyy I, Savelyev Y, Lyzun M, et al. *Innovative Strategies of Territorial Development of V4: Experience for Ukraine. Textbook*. Ternopil: Ternograf; 2016.

492. Lischtschynskyy I. Concentration and Specialisation Dimensions in the Context of European Integration of Ukrainian Industry. *Östliches Eur Visionen Paneuropäischer Entwickl Berl*. 2008. P. 199-209.

493. Ліщинський І. О. Формування агломераційної політики в країнах ЄС. *Посткризовий розвиток світової економіки та Україна: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 22-23 берез. 2012 р.)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 78–80.

494. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Регулювання ринку цінних паперів в розвинутих країнах світу: досвід для України. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 38 (ч. 2). С. 12–17.

495. Swales K. A. Cost-Benefit Approach to Regional Policy. *Technological Change and Mature Industrial Regions: Firms, Knowledge, and Policy* / Ed. Farshchi M., Janne O. E. M., McCann P. Cheltenham, Edward Elgar, 2009.

496. Faludi A. *European Spatial Research and Planning*. Lincoln Institute of Land Policy Cambridge, MA. 2008.

497. Seltzer E., Carbonell A. *Regional Planning in America: Practice and Prospect*. Lincoln Institute of Land Policy, 2011.

498. Knaap G.-J., Nedovic-Budic Z., Carbonell A. *Planning for States and Nation States*. Lincoln Institute of Land Policy, 2015.

499. The World Bank World development report 2009: Reshaping Economic Geography: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTLED/0,,menuPK:341145~pagePK:149018~piPK:149093~theSitePK:341139,00.html>.

500. Barca F. *Agenda for a reformed cohesion policy*, European Communities, 2009:

501. OECD How regions grow: trends and analysis. 2009. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/howregionsgrowtrendsandanalysis.htm>

502. OECD Regions matter: economic recovery, innovation and sustainable growth. 2009. URL: <http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/regionsmattereconomicrecoveryinnovationandsustainablegrowth.htm>

503. CAF. Desarrollo Local: Hacia un Nuevo Protagonismo de las Ciudades y Regiones. URL: <https://www.caf.com/es/actualidad/noticias/2010/06/desarrollo-local-hacia-un-nuevo-protagonismo-de-las-ciudades-y-regiones/>

504. Sapir A., Aghion P., Bertola G., et al. An Agenda for a Growing Europe: The Sapir Report. *Oxford University Press*, 2004. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0199271488.001.0001/acprof-9780199271481> (Last accessed: 18.12.2018).

505. Glaeser E. L., Gottlieb J. D. The Economics of Place-Making Policies. *Brook Pap Econ Act*. 2008. No. 39(1 (Spring)). P. 155-253.

506. Vanclay F. M., Higgins M., Blackshaw A. Making Sense of Place. Canberra, 2008.

507. Beugelsdijk S., Maseland R. Culture in economics. Camb Books. 2014..

508. Fritsch M. Handbook of Research on Entrepreneurship and Regional Development: National and Regional Perspectives. Edward Elgar Publishing, 2013.

509. Zoellick R. B. Why we still need the World Bank: looking beyond aid. *Foreign Aff*. 2012. No. 91. P. 66.

510. Dijkstra L., Garcilazo E., McCann P. The effects of the global financial crisis on European regions and cities. *J Econ Geogr*. 2015. No. 15(5). P. 935-949.

511. Xu C. The fundamental institutions of china's reforms and development. *Journal of economic literature*. 2011. Vol. 49, No. 4. P. 1076–1151.

512. Bachtler J. Place-based policy and regional development in europe. *Horizons*. 2010. Vol. 10, No. 44. P. 54–58.

513. Metaxas T., Tsavdaridou M. From 'blue banana' to 'red octopus' and the development of Eastern and Southern European cities: Warsaw and Lisbon. *Reg Sect Econ Stud*. 2013. No. 13(1). P. 15-31.

514. ESPON Project 3.2. Scenarios on the territorial future of Europe, 2013. URL: <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/et-2050-territorial-scenarios-and-visions-europe>.

515. Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries. URL: <http://www.v4plus2.eu/en/>. Published 2014. (Last accessed: 15.09.2018).

516. Territorial Agenda 2020 put in practice - Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2015/territorial-agenda-2020-put-in-practice-enhancing-the-efficiency-and-effectiveness-of-cohesion-policy-by-a-place-based-approach.

517. Europe 2020 strategy. *European Commission - European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en (Last accessed: 21.10.2018).

518. Delivering on the Europe 2020 Strategy. Handbook for local and regional authorities. URL: https://www.cor.europa.eu/en/documentation/brochures/Documents/delivering-on-the-europe/delivering-on-the-europe_English.pdf&usg=AOvVaw1KY7XLrttv-i_x3BfJAKwJ

519. BMBau (Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau): Raumordnungspolitischer Orientierungsrahmen. Leitbilder für die räumliche Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland. Bonn, 1993.

520. Concepts and strategies for spatial development in Germany. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/heimat-integration/raumordnung/leitbilder-und-handlungsstrategien-raumordnungen.pdf?__blob=publicationFile&v=5

521. Single European Act. 1986. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0027>

522. Blotevogel H. H., Schmitt P. “European metropolitan regions” as a new discursive frame in strategic spatial planning and policies in Germany. *Die Erde*. 2006. Vol. 137, No. 1. P. 55.

523. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>

524. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts .1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FTXT>

525. BMVBS (Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung): Leitbilder und Handlungsstrategien für die Raumentwicklung in Deutschland. Verabschiedet von der Ministerkonferenz für Raumordnung am 30.06.2006. Berlin., 2006.

526. Green paper on territorial cohesion. 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0616:FIN:EN:PDF>

527. Second report on economic and social cohesion. 2001. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/second-report-economic-and-social-cohesion>

528. European spatial development perspective (ESDP). URL: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/european-spatial-development-perspective-esdp>

529. Clifton J., Díaz-Fuentes D., Fernández-Gutiérrez M. Public infrastructure services in the European Union: challenges for territorial cohesion. *Regional Studies*. 2016. Vol. 50, No. 2. P. 358–373.

530. The territorial dimension of environmental sustainability – potential territorial indicators to support the environmental dimension of territorial cohesion. URL: <https://www.eea.europa.eu/publications/the-territorial-dimension-of-environmental-sustainability>

531. Luukkonen J., Moilanen H. Territoriality in the strategies and practices of the territorial cohesion policy of the European Union: territorial challenges in implementing “soft planning”. *European Planning Studies*. 2012. Vol. 20, No. 3. P. 481–500.

532. Vanolo A. European spatial planning between competitiveness and territorial cohesion: shadows of neo-liberalism. *European Planning Studies*. 2010. Vol. 18, No. 8. P. 1301–1315.

533. González A., Daly G., Pinch P. Indicators for spatial planning and territorial cohesion: stakeholder-driven selection approach for improving usability at regional and local levels. *Regional Studies*. 2015. Vol. 49, No. 9. P. 1588–1602.

534. Camagni R. The rationale for territorial cohesion: issues and possible strategies. *The Process of Territorial Cohesion in Europe*, Franco Angeli, Milano. – 2006.

535. Camagni R. TEQUILA SIP ESPON 3.2 Interactive simulation package. 2006. URL: <https://slideplayer.com/slide/7101921/>

536. Bradley J. F. N., J. Zaucha, T. Brodzicki, [et al.]. Territorial cohesion: a missing link between economic growth and welfare : lessons from Baltic tiger – Gdańsk : Uniwersytet Gdański. Katedra Makroekonomii, 2017. — ISBN 978-83-944797-4-9.

537. Medeiros E. A coesão territorial nas NUTS III de fronteira de portugal continental. – Tese de Mestrado, CEG, UL, Lisbon, 2005.

538. Medeiros E. Territorial cohesion: the urban dimension. Springer, 2019.

539. ESPON INTERCO – Indicators of territorial cohesion. 2011. URL: <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/scientific-platform/interco-indicators-territorial-cohesion>

540. ESPON KITCASP – Key indicators for territorial cohesion and spatial planning. 2012. URL: <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/targeted-analyses/kitcasp-key-indicators-territorial-cohesion-and>

541. Warwick E. J. P. Defensible space as a mobile concept: the role of transfer mechanisms and evidence in housing research, policy and practice – King’s College London, 2015.

542. Medeiros E. Is there a rise of the territorial dimension in the eu cohesion policy? *Finisterra*, 2016. Vol. 51. No 103.

543. ESPON. Polycentric territorial structures and territorial cooperation. 2016. URL: <https://www.espon.eu/topics-policy/publications/policy-briefs/polycentric-territorial-structures-and-territorial>

544. The urban dimension of EU policies – key features of an EU Urban Agenda. 2014. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2014/the-urban-dimension-of-eu-policies-key-features-of-an-eu-urban-agenda

545. Territorial Agenda of the European Union 2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2011/territorial-agenda-of-the-european-union-2020

546. ESPON. Making Europe open and polycentric. vision and scenarios for the European territory towards 2050. URL: <https://www.espon.eu/topics-policy/publications/making-europe-open-and-polycentric>

547. Nijkamp P., Kourtit K. The “New Urban Europe”: Global challenges and local responses in the urban century. *European Planning Studies*. 2013. Vol. 21, No. 3. P. 291–315.

548. URBACT III Operational Programme. European Regional Development Fund 2014–2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/czechia/2014tc16fir003

549. Günther S., Maes J., Raynal J., [et al.]. Enhancing resilience of urban ecosystems through green infrastructure (ENROUTE): final report. 2019. — ISBN 978-92-79-98984-1.

550. Lundquist K.-J., M. Tripple. Distance, proximity and types of cross-border innovation systems: a conceptual analysis. *Regional Studies*. 2013. Vol. 47, No. 3. P. 450–460.

551. Sæther B., Andersen B. T., Hagen E. Cross-border functional regions and innovation: cases from inner Scandinavian regions. *Territorial Cohesion*. – Springer, 2019. – P. 91–109.

552. The Urban Agenda for the EU. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/themes/urban-development/agenda/

553. Glinka K. Integrated territorial investment as instrument for managing transport security in Lower Silesia's largest cities. *Zeszyty Naukowe. Transport/Politechnika Śląska*. 2017.

554. Kamrowska-Zaluska D., Obracht-Prondzyska H. Implementation of the integrated territorial investments. Uncovering the Territorial Dimension of European Union Cohesion Policy. – Routledge, 2017. – P. 114–126.

555. Zwet A. van der., Bachtler J. New implementation mechanisms for integrated development strategies in ESIF. *European Structural & Investment Funds Journal*. 2018. Vol. 6, No. 1.

556. Tosics I. Integrated territorial investment: a missed opportunity? EU Cohesion Policy. – Routledge, 2016. – P. 284–296.

557. Zwet A. van der, J. Bachtler, M. Ferry, [et al.] Integrated territorial and urban strategies-how are ESIF adding value in 2014-2020? – 2017.

558. Pact of Amsterdam establishing the Urban Agenda for the EU. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/decisions/2016/pact-of-amsterdam-establishing-the-urban-agenda-for-the-eu

559. European Commission. State of European cities report: cities leading the way to a better future. 2016. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2016/10/20-10-2016-state-of-european-cities-report-cities-leading-the-way-to-a-better-future.

560. Nabielek K., Hamers F., Evers D. V. H. Cities in Europe: facts and figures on cities and urban areas. – PBL, 2016.

561. European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down common provisions on the European regional development fund, the European Social Fund Plus, The Cohesion Fund, and

The European Maritime and Fisheries Fund and financial rules for those and for the asylum and migration fund, the internal security fund and the border management and visa instrument 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD%3A2018%3A313%3AFIN>

562. European Commission Commission staff working document. executive summary of the impact assessment. accompanying the document proposal for a regulation of the european parliament and of the council establishing the connecting europe facility and repealing regulations (eu) no 1316/2013 and (eu) no 283/2014 / European Commission. — 2018.

563. Publications Office of the European Union. Assessing the performance of integrated territorial and urban strategies : challenges, emerging approaches and options for the future. 2018. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41d4bc2b-20f4-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-en>

564. Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M. Backgrounds for local production systems' forming in Visegrad Group and Ukraine. In: Krysovaty A, Savelyev Y, eds. *Economic Problems of Visegrad Group Countries and Ukraine: Collective Monograph*. Ternopil: Osadtsa U.V.; 2018:105-120.

565. Kuryliak V., Lishchynskyy I., Lyzun M., Komar N. Benchmarking of local production systems in Eastern Europe and Ukraine. *Manag Gouv*. 2017. No. (17). P. 15-26.

566. Ліщинський І. О. Ефективність інноваційної діяльності в Східній Німеччині. *Міжнародна економіка у XXI столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 28-29 берез. 2013 р.)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 39– 42.

567. Ліщинський І. О. Агломерація інноваційного виробництва в країнах «Старої Європи». *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2009. № 5. С. 145-157.

568. Konceptja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. URL: <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/konceptja-przestrzennego-zagospodarowania-kraju>.

569. Slovak Spatial Development Perspective. URL: <http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=172817>.

570. Ministry for Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2008*. URL: <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebni-rad/politika-uzemniho-rozvoje-2008/pur-cr-2008-en.pdf>.

571. Ministry of Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2015*. Updated Version 1. URL: <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebni-rad/politika-uzemniho-rozvoje-aktualizace-1-2015/publikace-apur-cr-2015-en.pdf>

572. National development and territorial development concept. 2013. URL: <http://www.terport.hu/teruleti-szintek/ketoldal-egyuttmukodesek/bilateral-cooperation/magyarorszag-ausztria/hungary-aus-3>

573. Nemzeti Fejlesztés 2030: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió. URL: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/library/national-development-2030-national-development-and-territorial-development-concept>.

574. Закон за регионалното развитие: от 31.08.2008 г. URL: <http://lex.bg/laws/ldoc/2135589285>.

575. Национална стратегия за регионално развитие (НСПП) на Република България за периода 2012-2022 гг. URL: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2343 (Дата звернення: 29.04. 2019).

576. Ліщинський І. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. №. 3. С. 61–71.

577. Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.

578. Підгрушний Г. П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства. *Український Географічний Журнал*. 2013. № 4. С. 40-47.

579. Державна служба статистики України. Регіональний людський розвиток. статистичний збірник. – Київ, 2018.

580. Державна служба статистики України. Економічна активність населення України. – К., 2018.

581. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Освіта в Україні: базові індикатори. інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. – 2018.

582. Benedek J., Cristea M. Growth pole development and ‘metropolization’ in post-socialist Romania. P. 14.

583. Методика визначення рейтингів «Топ-200 Україна». Євро освіта. URL: <http://www.euroosvita.net/?category=33>

584. IREG Observatory on academic ranking and excellence. URL: <http://ireg-observatory.org/en/>

585. Державна служба статистики України Наукова та інноваційна діяльність України – К., 2017.

586. Про внесення змін до Закону України “Про культуру” від 19.06.2018 № 2458-VIII щодо визначення поняття “креативні індустрії”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2458-19/>.

587. Державна служба статистики України. Статистичний збірник «Регіони України» у 2-х част. – К., 2018.

588. Державна авіаційна служба України. Оперативна інформація. URL: <https://avia.gov.ua/pro-nas/statistika/operativna-informatsiya/>

589. Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності». Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2017 р. – Київ : 2018.

590. Блог В. Козюка. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=866089967090032&id=100010671091197

591. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року” від 30 травня 2018 р. №430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80>

592. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року” від 20 жовтня 2010 р. №2174-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>

593. Блог В. Гройсмана. URL: <https://www.facebook.com/volodymyr-groysman/posts/962167370618844/>

594. Україна офіційно приєдналася до європейської транспортної мережі. URL: https://zaxid.net/ukrayina_ofitsiyno_priyednalasya_do_yevropeyskoyi_transportnoyi_merezhi_n1442445

595. ЄС частково профінансує Go Highway. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2406738-es-castkovo-profinansue-go-higway-omelan.html>

596. Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/derzhavna-cilova-ekonomichna-programa-rozvitku-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-koristuvannya-derzhavnogo-znachennya-na-2018-2022-roki>

597. Указ Президента України “Про стратегію сталого розвитку ‘Україна–2020’” №5 від 12.01.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>

598. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року” від 06.08.2014 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/385-2014-%D0%BF>

599. Бурик З. М. Теоретико-методологічні засади державного регулювання сталого розвитку України. – Київ : Національна академія державного управління при Президентіві України, 2018.

600. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf

601. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року” від 21.07.2006 р. № 1001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1001-2006-%D0%BF>

602. Державна служба статистики України Доходи та витрати населення у 2017 році. – Київ, 2019.

603. Рада Європи. Європейська хартія місцевого самоврядування. 1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_036

604. Закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/157-19>

605. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на початок 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>

606. Децентралізація. 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/map>

607. Долішній М. Шевчук Л. Деякі підходи до розв’язання проблем удосконалення адміністративно-територіального устрою України. *Економіка України*. 2006. №. 11. С. 4–11.

608. Кучабський О. Г. Перспективи впровадження статистичної системи NUTS в Україні в контексті адміністративно-територіальної реформи. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. №2. С. 2006–2.

609. Семяновський В. М. Система територіальної статистики та адміністративно-територіальний устрій. європейський досвід для України. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2014. №4. С. 39–53.

610. Савельєв Є., Куриляк М. Концепція регіональних реформ в Україні на рівні NUTS. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 15, №1. С. 92–120.

611. Проект Закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України» №8051 від 22.02.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508.

612. Національний інститут стратегічних досліджень Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2019.

613. Rodriguez-Pose A., Garcilazo E. Quality of government and the returns of investment: examining the impact of cohesion expenditure in European regions. *OECD Regional Development Working Papers*. 2013. Vol. 2013, No. 12. P. 0_1.

614. Жаліло Я. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. №. 2. С. 22–40.

615. Dantzig G. B., Saaty T. L. Compact city: a plan for a liveable urban environment. – WH Freeman, 1973.

616. Hofstad H. Compact city development: high ideals and emerging practices. *European Journal of Spatial Development*. 2012. Vol. 49. P. 1–23.

617. Scheurer J. Compact city policy: how Europe rediscovered its history and met resistance. *The Urban Reinventors*. 2007. Vol. 2.

618. Hassan A. M., Lee H. The paradox of the sustainable city: definitions and examples. *Environment, development and sustainability*. 2015. Vol. 17, No. 6. P. 1267–1285.

619. Костецький В. В. Перспективи інвестиційно-інноваційного розвитку житлово-комунального господарства України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. №2. С. 82–91.

620. Андрейченко А. В. Перспективи впровадження інноваційного підходу в житлово-комунальному господарстві. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. № 41 (2). С. 154–159.

621. Haaland S., van den Bosch K. Challenges and strategies for urban green-space planning in cities undergoing densification: a review. *Urban forestry & urban greening*. 2015. Vol. 14, No. 4. P. 760–771.

622. Kühn M. Greenbelt and green heart: separating and integrating landscapes in European city regions. *Landscape and Urban Planning*. 2003. Vol. 64, No. 1–2. P. 19–27.

623. Yokohari M., Takeuchi K., Watanabe T., Yokota S. Beyond greenbelts and zoning: a new planning concept for the environment of Asian mega-cities. *Urban Ecology: An International Perspective on the Interaction Between Humans and Nature* / eds. J. M. Marzluff, E. Shulenberg, W. Endlicher, [et al.]. – Boston, MA : Springer US, 2008. P. 783–796.

624. Green belt vs. Green wedge. Landscape Institute. URL: <https://www.landscapeinstitute.org/blog/green-belt-vs-green-wedge/>

625. Урбаністика в Китає: менше хіпстерів, більше науки і ІТ. URL: <https://habr.com/ru/post/459688/>

626. Lee S. H., Han J. H., Leem Y. T., Yigitcanlar T. Towards ubiquitous city: concept, planning, and experiences in the republic of Korea. *Knowledge-based urban development: Planning and applications in the information era*. – Igi Global, 2008. P. 148–170.

627. Yigitcanlar T., Lee S. H. Korean ubiquitous-eco-city: a smart-sustainable urban form or a branding hoax? *Technological Forecasting and Social Change*. 2014. Vol. 89. P. 100–114.

628. Закон України “Про адміністративні послуги” від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5203-17>

629. Розвиток мережі ЦНАП за I квартал 2019 року. Портал реформи адміністративних послуг. URL: <http://cnap.in.ua/monitoring-1-kv-2019/>

630. Мережа Центрів надання адміністративних послуг в Україні. URL: <http://map.cnap.in.ua/>

631. Міста-члени АЕМУ URL: <https://enefcities.org.ua/pro-nas/>

632. Угода мерів – Схід. URL: com-east.eu

633. Українські кластери. URL: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1Trr8591893VqB3ud5cVZP11OZ7k&hl=en>

634. Дацко О. І. Організаційно-економічне забезпечення формування міжрегіональних кластерів народних текстильних промислів. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010.

635. Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації. Презентовано транскордонний кластер сільського туризму євро регіону “Дніпро”. URL: https://www.cult.gov.ua/news/prezentovano_transkordonnij_klaster_silskogo_turizmu_evroregionu_dnipro_foto/2010-10-04-2262.

636. Воглер Б., Саха Д, Красовська О. Програма підтримки кластерів в Україні: принципи розробки та ключові особливості. – Німецька консультативна група та Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015.

637. Указ Президента України “Про Концепцію державної регіональної політики” від 25.05.2001 № 341/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/341/2001>

638. Асоціація агенцій регіонального розвитку України. URL: <http://www.narda.org.ua/>.

639. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типового положення про агенцію регіонального розвитку» від 11 лютого 2016 р. № 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF>

640. Агенції регіонального розвитку. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/institutsiyne-zabezpechennya-regionalnogo-rozvitku/agentsiyi-regionalnogo-rozvitku/>

641. Синяк Д. «Агенції регіонального розвитку треба розглядати як перспективні стартапи...». Портал "Децентралізація дає можливості". URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8057>

642. Як підвищити ефективність використання коштів регіонального розвитку – інтерв'ю з Юрієм Третяком. Портал "Децентралізація дає можливості". URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8005>

643. UkraineInvest. URL: <https://ukraineinvest.com/>

644. EURADA. Partners. URL: <http://www.eurada.org/network/partners/>

645. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>

646. Державний фонд регіонального розвитку: гроші для розвитку чи проїдання? URL: <http://cost.ua/news/730-derzhavnyy-fond-rehionalnoho-rozvytku-hroshi-dlya-rozvytku-chy-proyidannya>

647. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Державний фонд регіонального розвитку. URL: <http://dfrr.minregion.gov.ua/>

648. Голосування за перші проекти всеукраїнського громадського бюджету може відбутися вже цього року. URL: <http://uacrisis.org/ua/72315-vseukrayinskyi-gromadskyi-budzheth>

649. Булатова О. В. Концептуальні основи міжнародної регіоналізації в контексті глобального розвитку. Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: монографія / за ред.: А. І. Крисоватого, Є. В. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 15-31.

650. Булатова О. В. Європейський регіоналізм та регіональна політика. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2017. Вип. 14. С.131-140.

651. Хаджинов І. В., Шкурат М. Є. Оцінка масштабів та ефектів соціокультурної глобалізації. Журнал європейської економіки. 2019. Т. 18. № 1. С. 20-30.

652. Khadzhynov I., Kozlovskyi S., Vlasenko I., Marynchak L. Managing the sustainability of economic system as the basis of investment development in Ukraine. Investment Management and Financial Innovations. 2017. Vol. 14. Issue 4. P. 50-59 (Scopus).

653. Шнирков О. І. Концептуальні засади процесів міжнародної економічної дезінтеграції. Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки". 2017. №11. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3220/289.

654. Шнирков О. І. Політика регулювання конкуренції і сприяння зростанню конкурентоспроможності в ЄС. Національна безпека і оборона. 2016. №1-2. С.77-88.

655. Лищинский И. О., Лизун М. В., Савельев Е. В., Куриляк В. Е. Global monetary integration and determination of strategic priorities for the exchange rate policy in Ukraine. *Годишник на СА "Д. А. Ценов"*. 2017. № 120. С. 177–226.

656. Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M. Growth poles and axes in Visegrad Group countries. *Economic problems of Visegrad Group countries and Ukraine: collective monograph* /eds. A. Krysovatyu, Y. Savelyev. – Ternopil : Osadtsa U.V., 2018. — P. 169–186.

657. Lishchynskyy I. Spatial concentration of industry and local production systems in Ukraine. *Folia Oeconomica*. 2016. Vol. 2, No. 320. P. 51–63.

658. Lishchynskyy I. Regional Dissemination of Production in Ukraine. *Доклади На Юбилейна Междун. Научна Конф.* г. Свищов, България: Ценов; 2015: P. 45-53.

659. Lishchynskyy I. Monotowns in Baltic Rim countries and Ukraine. *Baltic Rim Economies. Quarterly Review*. Turku School of Economics, Pan-European Institute. 2015. No. 3. P. 28.

660. Borseková K., Vitálišová K., Lyzun M, Lishchynskyy I. Tourism local production systems in the Central and Eastern European Countries. *Ekon Spoločnosť Vedecký Časopis Ekon. fak. univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*. 2016. No. 17(1). P. 99-113.

661. Савельев Є. В., Куриляк В. Є., Лизун М. В., Ліщинський І. О. Концепція «Вишеградська четвірка + Україна»: реальність і перспективи. *Вісник Економічної Науки України*. 2019. №1. С. 115-122.

662. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельев Є. В., Куриляк В. Є. Україна в глобальних процесах посилення інтеграції електричного транспорту в систему громадських перевезень. *Журнал Європейської Економіки*. 2018. №1. С. 98-109.

663. Ліщинський І. О. Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 364 с.

664. Ліщинський І. О., Куриляк В. Є., Лизун М. В., Комар Н. В. Порівняльний аналіз ролі інноваційних локальних виробничих систем в країнах Східної Європи. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна*: колективна монографія / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2018. С. 355-380.

665. Ліщинський І. О. Ретроспектива становлення природних полюсів зростання в Україні. *Проблеми сталого, креативного, прозорого розвитку: глобальний, український та європейський виміри*: збірник тез доповідей укладено за матеріалами Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції студентів та молодих вчених (Тернопіль, 14-15 берез. 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 62-66.

666. Ліщинський І. О. Стратегічні вектори стимулювання полюсів та осей розвитку в Польщі, Словаччині, Болгарії та Україні. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна*: колективна монографія / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2018. С. 223-253.

667. Ліщинський І. О. Західний вектор експортної орієнтації України в контексті нової теорії торгівлі. *Інтеграція України у світовий економічний простір*: матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 42–46.

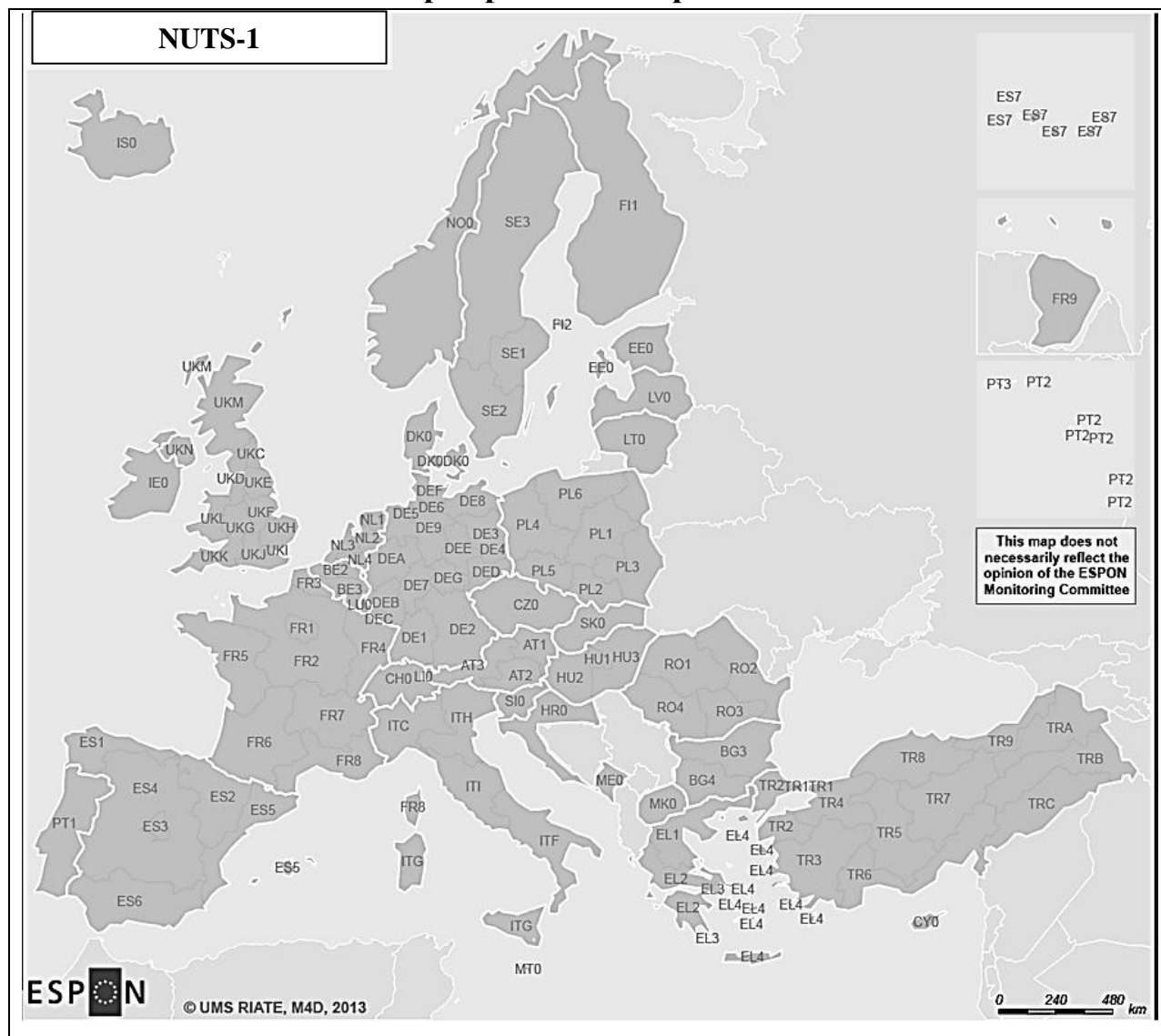
668. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Трансформаційний процес територіального устрою країн Вишеградської четвірки: від доінтеграційного періоду до пан'європейських ініціатив. *The Visegrad Four – Ukrainian dimension. Integration – step by step*: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach. Riga, Latvia: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2017. P. 60–77.

669. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України*: монографія / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2016. С. 303-311. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/686>.

ДОДАТКИ

Додаток А

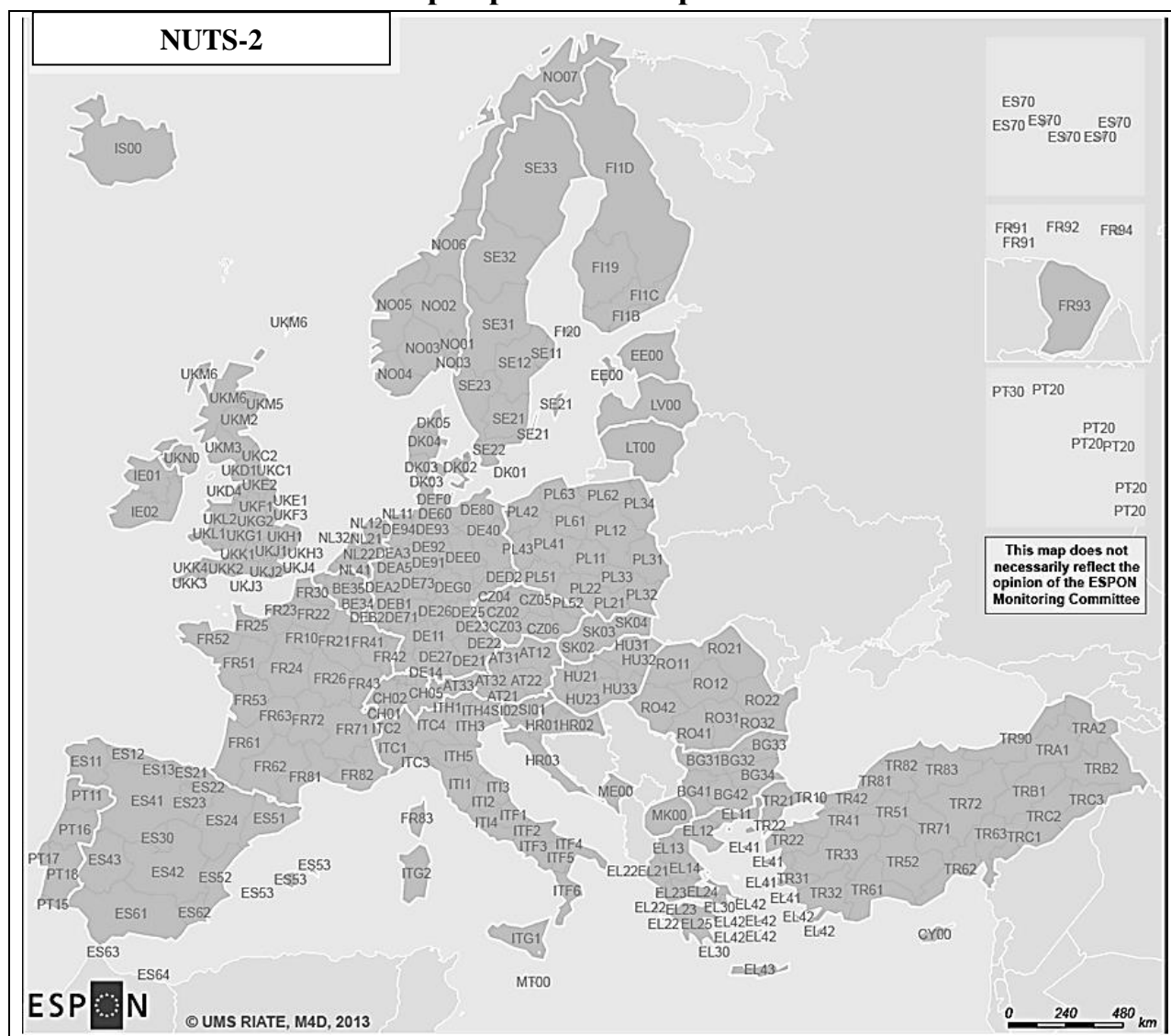
Карта регіонів ЄС рівня NUTS-1

Джерело: http://database.espon.eu/db2/jsf/DicoSpatialUnits/DicoSpatialUnits_html/ch01s01.html

Карта регіонів ЄС рівня NUTS-2

Джерело: http://database.espon.eu/db2/jsf/DicoSpatialUnits/DicoSpatialUnits_html/ch01s01.html

Продовження додатку В

Регіон	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Середнє 2006-2016
ITF6	133,7	133,6	133,7	133,4	133,2	132,9	132,7	129,4	130,0	129,7	129,6	132,0
BE35	125,9	126,8	127,7	128,7	129,7	131,7	132,4	132,8	133,6	134,2	134,6	130,7
ES62	121,0	124,2	126,7	128,2	129,0	129,4	129,5	129,5	129,5	129,7	130,0	127,9
PL63	120,3	120,7	121,1	121,5	127,5	128,0	128,4	128,8	129,1	129,5	128,9	125,8
SK02	123,4	123,2	123,1	123,0	122,8	122,7	122,6	122,6	122,4	122,3	123,4	122,9
CZ05	121,0	121,6	122,3	122,8	123,0	123,1	123,1	123,0	123,0	123,0	123,1	122,6
ITF1	120,8	121,5	122,4	122,9	122,9	122,9	123,1	122,2	123,0	122,7	122,5	122,4
CZ06	119,9	120,4	121,1	121,7	122,0	122,3	122,4	122,5	122,6	122,8	123,0	121,9
AT31	119,6	119,8	120,1	120,2	120,3	120,5	120,9	121,4	122,2	123,4	124,6	121,2
UKF3	115,8	117,1	118,3	119,2	120,1	120,8	121,5	122,3	123,3	124,1	125,0	120,7
FR52	114,2	115,2	116,2	117,1	117,9	118,6	119,4	120,1	120,7	121,3	121,1	118,3
PL32	117,6	117,5	117,6	117,7	118,0	118,1	118,2	118,2	118,1	118,1	117,7	117,9
PL61	115,0	115,0	115,0	115,1	118,6	118,6	118,5	118,4	118,2	118,0	117,3	117,1
CZ02	107,9	110,0	112,5	114,6	116,2	117,7	119,0	120,0	121,1	122,3	124,4	116,9
PL41	113,2	113,4	113,7	114,1	116,3	116,6	116,8	117,0	117,2	117,4	117,1	115,7
DE22	115,7	115,6	115,5	115,3	115,1	113,7	114,1	114,8	115,5	116,6	118,5	115,5
DEE0	120,1	118,7	117,2	115,9	114,7	111,8	110,9	110,1	109,5	109,5	110,7	113,6
DK02	111,9	112,4	112,8	112,9	112,8	113,4	113,2	113,1	113,3	114,1	117,3	113,4
FR51	108,1	109,0	109,9	110,8	111,8	112,7	113,7	114,6	115,5	116,3	116,6	112,6
UKM2	108,4	109,3	110,1	110,9	111,7	112,6	113,3	113,9	114,4	115,1	115,8	112,3
DE23	112,4	112,2	112,0	111,7	111,6	110,6	110,8	111,1	111,5	112,2	113,6	111,8
ES13	106,1	108,9	110,4	111,5	112,1	112,5	112,4	111,9	111,4	110,9	110,5	110,8
DE93	109,9	109,8	109,5	109,3	109,2	107,7	107,6	107,7	108,0	109,0	110,6	108,9
PL33	109,5	109,1	108,8	108,6	109,3	108,9	108,5	108,1	107,6	107,1	106,5	108,4
PT20	105,7	106,0	106,2	106,3	106,3	106,4	106,5	106,6	106,3	106,0	106,5	106,3
PL52	111,0	110,4	110,0	109,7	104,9	104,6	104,3	103,8	103,3	102,9	102,2	106,1
IT12	103,6	104,4	105,6	106,4	106,9	107,1	107,2	105,3	105,8	105,5	107,2	105,9
BG41	104,7	104,7	104,8	105,0	106,1	106,4	106,3	106,2	105,8	107,1	104,7	105,6
DEB2	104,5	104,8	104,7	104,5	104,3	105,3	105,3	105,4	105,7	107,1	108,2	105,4
SK04	100,5	100,8	101,1	101,5	101,8	102,1	102,4	102,5	102,7	102,8	103,4	102,0
ES12	100,4	101,0	101,5	101,8	101,8	101,7	101,3	100,5	99,8	99,0	98,2	100,6
SE22	95,0	96,1	97,2	98,4	99,4	100,2	101,5	102,2	103,2	104,4	105,9	100,3
EL52	100,3	100,7	101,1	101,6	101,9	100,4	100,1	99,6	99,1	98,5	99,6	100,3
FR41	99,3	99,5	99,7	99,8	99,8	99,8	99,7	99,5	99,5	99,3	99,2	99,6
FR22	97,8	98,1	98,4	98,6	98,8	99,0	99,2	99,4	99,5	99,6	99,7	98,9
DK03	97,3	97,7	98,1	98,3	98,3	97,5	98,0	98,1	98,2	98,6	101,3	98,3
HU21	99,7	99,5	99,3	99,0	98,6	98,3	96,9	96,7	96,2	95,8	99,0	98,1
FR81	93,1	93,9	94,8	95,8	96,9	98,1	99,2	100,1	100,9	101,7	102,5	97,9
RO21	103,3	103,1	103,0	102,9	102,7	102,5	91,0	90,7	90,6	90,3	89,0	97,2
DK04	93,2	93,9	94,7	95,3	95,8	97,2	97,7	98,0	98,4	99,0	101,7	96,8
UKE2	93,4	94,0	94,5	95,0	95,6	96,1	96,6	96,9	97,3	97,5	97,7	95,9
ES61	90,5	93,1	94,4	95,3	96,0	96,6	96,9	97,0	96,8	96,9	96,9	95,5
RO31	99,1	98,7	98,3	97,9	97,5	97,0	93,2	92,5	91,8	91,0	89,1	95,1
ES11	92,5	93,6	94,1	94,4	94,5	94,5	94,3	93,9	93,4	92,9	92,4	93,7
IE02	86,3	88,8	90,5	91,3	91,7	92,0	92,4	93,0	93,9	95,0	96,0	91,9
EL62	90,0	90,2	90,4	90,7	90,9	90,7	90,5	90,2	89,9	89,6	89,5	90,2
HR04	91,2	91,0	90,9	90,7	90,4	90,0	89,7	89,3	88,8	88,1	88,6	89,9
CY00	83,5	84,8	86,1	86,8	90,0	92,3	93,8	93,5	92,5	92,0	92,4	89,8
HU31	93,6	92,6	91,6	90,5	89,5	88,5	89,0	88,1	87,2	86,3	86,4	89,4
PT15	85,3	86,4	87,5	88,7	89,8	89,8	89,1	88,7	88,4	88,4	89,5	88,3
HU22	88,2	88,2	88,1	88,0	87,9	87,8	86,9	86,9	86,9	86,9	87,9	87,6
PL31	86,6	86,4	86,1	86,0	86,6	86,4	86,1	85,8	85,4	85,1	84,9	85,9
AT12	83,7	84,1	84,5	84,8	85,0	85,2	85,5	85,7	86,2	87,0	87,8	85,4
RO22	91,1	90,8	90,8	90,5	89,9	89,6	81,1	80,7	80,2	79,6	73,0	85,2
ITH2	81,6	82,4	83,4	84,2	84,8	85,3	85,9	85,9	86,5	86,6	87,5	84,9
DE40	86,6	86,2	85,8	85,4	85,0	83,3	83,1	83,1	82,7	83,3	85,8	84,6
HU32	86,3	85,7	85,1	84,5	83,9	83,3	84,3	83,9	83,6	83,3	84,5	84,4
FR25	83,0	83,3	83,5	83,7	83,8	83,9	84,0	84,1	84,1	84,1	83,3	83,7
SK03	83,1	83,0	83,0	83,0	83,0	83,0	83,0	82,9	82,8	82,7	83,0	83,0
MK00	81,9	82,0	82,2	82,3	82,5	82,6	82,7	82,8	83,0	83,1	83,2	82,6
PT16	83,3	83,2	83,1	83,0	82,8	82,4	81,8	81,2	80,6	80,2	80,4	82,0
FR61	75,9	76,6	77,3	77,9	78,5	79,2	79,9	80,6	81,3	81,9	82,5	79,2
RO11	81,1	81,0	80,9	80,8	80,7	80,6	77,1	77,0	76,8	76,6	75,6	78,9
AT11	76,0	76,2	76,8	77,2	77,4	77,7	78,0	78,2	78,5	79,0	77,1	77,5
PL42	74,0	73,9	73,9	74,0	78,2	78,2	78,2	78,0	77,9	77,7	77,0	76,5
RO41	80,5	80,0	79,5	79,1	78,6	78,2	72,0	71,7	71,1	70,4	69,2	75,5
AT32	74,5	74,6	74,6	74,7	74,8	75,0	75,3	75,6	76,1	76,9	77,6	75,4
EL43	72,8	73,3	73,9	74,5	75,0	75,3	75,5	75,6	75,7	75,7	75,9	74,8
AT22	74,0	74,1	74,1	74,1	74,2	74,3	74,4	74,6	75,0	75,5	76,0	74,6
UKD1	73,7	73,9	74,0	74,0	73,9	73,8	73,7	73,7	73,7	73,6	73,5	73,8
DK05	72,7	72,8	73,1	73,1	73,1	73,7	73,7	73,7	73,8	74,1	76,0	73,6

Продовження додатку В

Регион	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Середнє 2006-2016
UKM5	69,4	70,2	71,0	71,7	72,5	73,2	73,9	74,6	75,2	75,8	76,3	73,1
PL43	72,1	72,1	72,1	72,2	73,5	73,6	73,6	73,5	73,4	73,2	72,8	72,9
RO12	74,9	74,7	74,8	74,8	74,7	74,6	69,9	69,8	69,7	69,4	68,8	72,4
FR43	71,3	71,7	72,0	72,2	72,4	72,5	72,6	72,7	72,8	72,8	72,8	72,3
ITF2	72,7	72,6	72,6	72,3	72,0	71,7	71,6	70,4	70,4	70,1	70,0	71,5
HU33	73,3	73,0	72,5	72,1	71,6	71,1	70,5	70,0	69,5	69,1	69,4	71,1
DE80	73,4	72,8	72,1	71,5	71,0	69,5	69,1	68,9	68,8	69,2	71,4	70,7
CZ03	69,1	69,5	70,1	70,6	70,7	70,8	70,8	70,9	71,0	71,1	70,9	70,5
FR53	67,1	67,7	68,1	68,4	68,7	69,0	69,2	69,5	69,8	69,9	69,8	68,8
ITG2	68,4	68,5	68,7	68,7	68,7	68,6	68,6	68,6	69,0	68,9	69,6	68,8
ITH1	65,4	66,1	66,8	67,4	67,9	68,3	68,8	69,3	69,9	70,2	70,9	68,3
BG42	68,4	67,9	67,3	66,9	67,9	67,5	67,1	66,7	66,3	66,0	64,7	67,0
BG33	68,2	67,9	67,5	67,2	67,7	66,7	66,3	66,1	66,5	65,5	64,7	66,8
HU23	68,4	68,0	67,5	67,1	66,6	66,1	65,5	64,9	64,3	63,7	65,2	66,1
FR24	64,4	64,6	64,8	65,0	65,2	65,4	65,6	65,7	65,8	65,9	65,8	65,3
SE23	61,9	62,3	62,7	63,2	63,7	64,1	65,0	65,5	66,1	66,8	67,7	64,5
FR62	61,6	62,3	62,9	63,3	63,8	64,3	64,8	65,4	65,9	66,4	66,8	64,3
EL42	61,7	62,1	62,6	62,9	63,1	63,0	63,1	63,1	63,1	63,1	63,7	62,9
ES23	60,5	62,1	63,2	63,6	63,7	63,8	63,6	63,0	62,4	62,2	62,2	62,8
BE34	58,6	59,2	59,8	60,4	61,0	61,9	62,3	62,6	63,0	63,5	63,7	61,5
EL63	62,8	62,7	62,6	62,6	62,5	60,9	60,5	60,0	59,6	59,2	60,2	61,2
PL62	59,0	59,0	59,0	59,0	62,7	62,7	62,6	62,5	62,3	62,2	61,5	61,1
ES22	57,5	58,9	60,1	60,9	61,4	61,7	61,8	61,6	61,5	61,6	61,7	60,8
AT21	59,7	59,8	59,7	59,7	59,5	59,4	59,4	59,4	59,5	59,7	59,9	59,6
RO42	61,1	61,0	61,0	60,9	60,7	60,5	57,8	57,6	57,4	57,2	56,4	59,2
ITF5	60,5	60,2	60,1	59,9	59,7	59,5	59,4	57,3	57,3	57,1	57,1	58,9
PL34	59,3	59,2	59,1	59,0	59,0	58,9	58,8	58,6	58,5	58,3	57,9	58,8
BG32	61,2	60,3	59,5	58,7	59,0	59,0	58,4	57,8	56,5	57,0	55,3	58,4
AT33	55,5	55,7	56,0	56,2	56,4	56,7	57,0	57,5	58,0	58,7	59,4	57,0
HR03	56,8	57,1	57,2	57,3	57,3	57,2	57,0	56,9	56,8	56,6	56,7	57,0
BG34	56,3	55,9	55,5	55,1	55,9	55,5	55,2	54,9	54,8	54,8	53,6	55,2
EL61	53,0	53,1	53,2	53,3	53,4	53,1	52,9	52,6	52,4	52,1	52,0	52,8
FR21	52,3	52,3	52,3	52,2	52,2	52,2	52,3	52,3	52,3	52,2	52,3	52,3
FR72	51,4	51,5	51,6	51,7	51,9	52,0	52,1	52,2	52,3	52,4	52,3	51,9
EL41	52,0	51,9	52,1	52,3	52,4	52,1	51,9	51,6	51,4	51,2	52,4	51,9
FR26	51,7	51,8	51,9	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	51,9	51,9	51,9
LT00	52,2	51,6	51,0	50,5	49,4	48,3	47,7	47,2	46,8	46,4	45,8	48,8
BG31	48,5	47,6	46,7	45,8	46,0	45,2	44,5	43,8	43,1	42,5	41,2	45,0
FR63	43,3	43,6	43,8	43,8	43,8	43,7	43,6	43,5	43,6	43,5	43,4	43,6
EL51	42,8	43,0	43,2	43,3	43,4	43,1	43,1	43,0	42,8	42,7	42,9	43,0
SE12	39,4	39,6	39,9	40,2	40,5	40,8	41,2	41,6	42,0	42,4	43,0	41,0
ITC2	38,4	38,6	38,9	39,1	39,1	39,1	39,3	39,3	39,4	39,2	39,2	39,1
IE01	35,6	36,6	37,5	38,1	38,4	38,6	38,8	38,9	38,9	39,1	39,2	38,2
EL65	37,8	37,8	37,9	38,0	38,1	38,0	37,9	37,8	37,7	37,5	37,5	37,8
EL54	37,8	37,9	38,0	38,0	38,1	37,8	37,6	37,3	37,1	36,9	37,0	37,6
FI1C	36,1	36,2	36,3	36,4	36,4	36,5	36,6	36,6	36,9	36,9	36,9	36,5
FR83	34,2	34,7	35,1	35,4	36,0	36,3	36,7	37,1	37,5	37,9	38,3	36,3
EL64	36,0	36,0	36,1	36,2	36,3	36,1	36,0	36,0	35,9	35,8	36,0	36,0
LV00	35,6	35,3	35,0	34,4	33,7	33,1	32,7	32,4	32,0	31,8	31,0	33,4
EE00	31,0	30,9	30,8	30,7	30,7	30,6	30,5	30,3	30,3	30,3	30,3	30,6
NO04	28,4	28,8	29,2	29,6	30,1	30,6	31,2	31,7	32,1	32,4	31,7	30,5
EL53	31,0	31,0	31,0	31,0	30,9	30,1	29,8	29,6	29,3	29,1	29,5	30,2
ES24	26,9	27,6	28,1	28,3	28,3	28,3	28,3	28,1	28,0	27,9	27,8	28,0
NO03	26,6	26,9	27,0	27,3	27,6	27,9	28,4	28,6	28,9	29,1	28,9	27,9
ES41	26,6	27,0	27,2	27,2	27,2	27,1	27,0	26,8	26,5	26,3	26,1	26,8
ES43	25,9	26,7	26,8	27,0	27,0	27,1	27,1	27,0	26,8	26,7	26,4	26,8
ES42	24,5	25,4	26,0	26,3	26,5	26,7	26,6	26,4	26,2	26,0	25,8	26,0
SE21	24,0	24,1	24,2	24,3	24,3	24,4	24,6	24,7	24,8	25,0	25,4	24,5
PT18	24,4	24,4	24,3	24,2	24,1	23,9	23,8	23,6	23,4	23,1	23,2	23,9
FI19	22,9	23,0	23,1	23,2	23,3	23,4	23,5	23,5	23,6	23,6	23,7	23,3
NO05	17,2	17,3	17,5	17,7	17,9	18,1	18,4	18,6	18,8	19,0	18,9	18,1
FI20	17,3	17,4	17,6	17,8	18,0	18,2	18,3	18,4	18,6	18,6	18,7	18,1
SE31	12,9	12,9	12,9	12,9	12,9	12,9	13,0	13,0	13,1	13,1	13,3	13,0
UKM6	11,2	11,3	11,4	11,4	11,5	11,5	11,5	11,5	11,6	11,6	11,6	11,5
NO06	10,5	10,6	10,7	10,8	10,9	11,1	11,2	11,4	11,5	11,6	11,5	11,1
NO02	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5	7,6	7,6	7,7	7,7	7,7	7,6	7,6
FI1D	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4
SE32	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,3	5,3	5,2
NO07	4,3	4,3	4,3	4,3	4,4	4,4	4,4	4,5	4,5	4,5	4,4	4,4
SE33	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,4	3,3
FRA3	:	:	:	:	2,8	2,9	2,9	3,0	3,1	3,2	3,2	3,0

Продовження додатку Д

Період	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Середнє
PT15	203,3	206,0	207,6	204,0	198,8	198,6	190,5	186,9	194,4	193,9	203,4	198,9
PT16	1254,8	1262,5	1257,0	1216,3	1202,2	1097,5	1064,8	1059,2	1045,8	1054,3	1051,0	1142,3
PT17	1267,0	1281,4	1305,4	1265,0	1240,8	1222,2	1160,6	1132,9	1177,0	1205,0	1233,3	1226,4
PT18	342,7	339,5	330,1	326,1	324,0	324,2	306,1	298,5	306,8	303,0	301,6	318,4
PT20	107,8	108,0	111,4	111,8	109,7	106,4	101,8	99,2	101,8	106,7	107,3	106,5
PT30	122,0	122,0	125,2	125,3	127,5	117,9	111,5	108,8	111,7	112,4	114,4	118,1
RO11	1143,3	1147,1	1127,7	1100,3	1125,9	1120,6	1155,2	1157,0	1170,2	1148,5	1149,2	1140,5
RO12	1016,6	1006,5	1027,4	996,5	893,0	865,3	874,6	880,9	884,2	903,5	922,4	933,7
RO21	1649,5	1695,9	1673,7	1666,1	1515,7	1515,7	1527,5	1532,2	1545,9	1609,6	1570,5	1591,1
RO22	1178,7	1154,4	1155,5	1147,1	1031,2	994,2	1000,0	971,9	946,2	980,4	956,0	1046,9
RO31	1433,0	1468,1	1485,2	1445,1	1370,1	1250,5	1282,4	1309,4	1320,9	1270,2	1247,3	1352,9
RO32	1020,3	1018,3	1032,4	1041,4	1065,0	1074,3	1060,4	1039,5	1061,9	1084,5	1102,5	1054,6
RO41	1037,2	1027,8	1039,9	1031,5	944,1	946,1	944,5	897,4	917,4	809,4	787,2	943,9
RO42	812,5	835,2	827,4	815,4	767,8	761,5	760,4	760,8	767,0	729,3	713,7	777,4
SE11	988,5	1011,8	1045,3	1052,4	1062,5	1091,3	1106,0	1133,4	1151,7	1174,5	1197,8	1092,3
SE12	718,8	734,0	742,4	731,7	726,3	740,0	746,9	750,4	770,8	777,7	790,9	748,2
SE21	399,7	407,4	411,6	391,8	386,3	393,2	395,3	394,9	401,7	410,1	410,5	400,2
SE22	622,8	645,6	661,2	649,4	660,1	664,1	664,1	672,4	675,3	692,0	700,9	664,4
SE23	904,2	918,5	924,4	895,9	906,6	933,8	945,1	951,4	969,7	980,9	991,2	938,3
SE31	378,9	395,2	391,4	375,5	383,1	388,9	389,1	387,3	381,9	383,3	387,7	385,7
SE32	174,1	179,9	173,2	167,8	167,3	172,1	169,7	172,5	175,6	173,4	175,1	172,8
SE33	242,4	248,3	243,4	234,9	231,4	242,6	241,1	242,2	245,6	245,0	255,7	243,0
SI03	:	:	:	:	514,3	495,6	491,4	473,5	481,6	478,5	476,5	487,3
SI04	:	:	:	:	451,7	440,6	432,4	432,4	435,1	439,0	438,5	438,5
SK01	317,6	324,6	333,4	331,8	321,6	314,1	318,9	315,2	315,5	318,6	333,7	322,3
SK02	842,6	861,8	892,8	852,0	836,3	829,8	828,9	824,8	838,1	853,0	880,8	849,2
SK03	551,7	558,8	578,3	556,3	551,1	561,4	566,4	563,9	568,1	597,0	608,8	569,3
SK04	590,3	612,5	629,3	626,2	608,5	609,9	614,8	625,4	641,3	655,3	668,8	625,7
UKC1	515,7	517,5	511,2	492,5	516,5	498,1	490,4	491,4	510,7	514,8	525,0	507,6
UKC2	631,8	642,2	636,0	631,9	622,5	623,0	646,2	641,6	659,1	656,6	671,4	642,0
UKD1	239,8	247,0	245,5	237,7	239,1	240,6	239,6	239,9	231,8	245,7	235,8	240,2
UKD3	1233,4	1219,7	1208,4	1184,2	1199,7	1212,4	1208,1	1216,0	1268,2	1287,4	1304,3	1231,1
UKD4	654,5	678,7	667,0	649,3	686,0	659,6	661,8	639,6	653,3	686,7	697,0	666,7
UKD6	444,6	434,7	436,3	440,2	432,3	431,4	431,1	431,6	450,4	435,9	436,1	436,8
UKD7	631,5	617,0	624,8	641,7	634,6	639,6	659,6	656,6	644,9	674,6	680,6	646,0
UKE1	423,6	430,8	431,2	420,6	415,5	426,5	409,0	422,7	422,5	418,6	430,5	422,9
UKE2	381,1	380,3	392,6	377,4	380,3	376,6	393,7	386,0	384,9	405,1	407,6	387,8
UKE3	566,1	570,9	564,9	553,9	571,7	583,2	602,3	621,8	641,7	603,1	614,0	590,3
UKE4	1035,1	1019,9	1035,8	1013,9	995,7	971,4	999,0	1007,6	1030,0	1068,1	1083,0	1023,6
UKF1	971,1	966,1	985,0	985,7	950,9	947,7	975,0	973,1	986,6	1040,4	1058,1	985,4
UKF2	844,9	834,0	809,8	816,8	809,3	841,9	830,5	816,9	861,1	867,1	868,1	836,4
UKF3	330,9	326,5	352,4	333,1	334,3	341,0	314,8	342,7	367,3	338,5	342,6	338,6
UKG1	642,1	636,6	634,6	630,0	622,8	609,8	647,0	641,2	647,2	653,5	654,9	638,2
UKG2	739,0	741,1	759,9	743,2	722,1	733,1	739,5	754,1	745,4	768,7	793,0	749,0
UKG3	1141,8	1140,4	1116,4	1084,2	1128,7	1122,1	1146,3	1137,5	1177,9	1182,0	1226,8	1145,8
UKH1	1110,5	1134,1	1148,7	1140,5	1117,4	1154,5	1162,1	1156,6	1212,5	1216,5	1231,0	1162,2
UKH2	816,3	809,4	844,3	840,8	844,5	841,4	870,0	886,1	916,5	918,7	923,8	864,7
UKH3	818,5	826,0	812,2	802,3	811,3	829,0	824,9	838,2	813,5	870,4	868,4	828,6
UKI3	:	:	:	:	520,6	529,1	559,8	556,6	595,1	601,1	632,9	570,7
UKI4	:	:	:	:	1011,0	1022,4	1066,1	1130,7	1179,9	1226,0	1246,7	1126,1
UKI5	:	:	:	:	774,5	797,1	787,7	792,8	837,4	886,6	925,8	828,8
UKI6	:	:	:	:	592,4	583,9	600,4	657,9	648,6	650,4	665,9	628,5
UKI7	:	:	:	:	914,1	928,6	957,0	961,7	1018,7	1015,2	1041,9	976,7
UKJ1	1167,9	1148,0	1170,6	1151,8	1143,5	1163,6	1176,7	1185,6	1215,0	1229,9	1244,4	1181,5
UKJ2	1297,3	1312,4	1333,9	1295,8	1334,6	1331,2	1333,6	1359,0	1362,4	1378,8	1425,2	1342,2
UKJ3	926,7	924,2	943,7	937,3	925,8	914,7	915,1	938,2	973,7	962,5	965,6	938,9
UKJ4	769,7	802,4	797,4	793,8	781,4	785,8	784,5	807,0	831,7	859,7	856,3	806,3
UKK1	1161,5	1178,8	1174,7	1160,7	1160,8	1143,7	1158,0	1171,3	1193,0	1234,7	1251,7	1180,8
UKK2	568,7	586,4	607,7	579,0	596,1	592,4	590,6	615,6	626,4	632,6	609,7	600,5
UKK3	237,2	232,1	234,5	245,3	235,1	231,6	238,3	238,6	254,5	254,7	270,5	242,9
UKK4	527,6	529,4	538,2	514,1	520,9	533,4	535,7	512,9	532,4	565,8	559,0	533,6
UKL1	821,3	833,0	831,2	804,8	811,1	826,2	836,7	851,7	842,4	873,2	902,7	839,5
UKL2	520,8	524,8	531,5	528,7	528,0	529,2	519,8	535,5	530,1	530,8	536,8	528,7
UKM2	932,9	974,7	979,5	951,9	952,5	968,5	962,7	984,1	997,9	1003,5	998,6	973,3
UKM3	1068,1	1091,5	1073,5	1071,5	971,0	975,8	991,3	1004,4	1021,2	1045,1	1067,0	1034,6
UKM5	247,5	245,5	251,0	252,9	251,7	249,5	259,5	251,7	268,9	269,5	261,7	255,4
UKM6	225,7	227,1	235,3	226,8	284,6	294,5	272,4	233,6	227,0	226,6	210,8	242,2
UKN0	774,2	789,2	791,2	761,7	780,5	798,0	799,1	797,7	811,8	819,9	838,1	796,5

ВВП на душу населення регіонів ЄС, СКС

Perion	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Середнє
UKI3	136900	147800	146300	138100	145900	147700	154400	158800	169300	173800	178200	154290,9
LU00	64500	69100	68400	62500	65400	69300	69200	70000	74600	77400	75100	69590,9
BE10	56300	57200	55700	53800	56100	56800	57600	56800	56800	59000	58400	56772,7
DE60	51600	53600	53900	50600	52800	53600	54500	55800	57200	59200	58300	54645,5
NO01	:	:	:	:	:	47800	51000	51700	51800	51800	:	50820,0
CZ01	41900	46700	47700	45000	45500	45800	45900	46700	48400	53200	53100	47263,6
SK01	36400	41200	43100	42800	46300	48400	48800	50600	51600	54200	53700	47009,1
FR10	41200	44000	45600	43000	46200	46400	47200	48500	49400	51200	51100	46709,1
SE11	42400	46200	45400	43400	44100	46200	47400	46700	48200	51100	50400	46500,0
DE21	41700	44100	42500	40500	42800	45800	47000	47600	49300	51600	51500	45854,5
UKI4	42900	45400	44500	41900	43500	44600	45600	45500	47700	49800	48700	45463,6
NL11	41200	41400	48400	41200	44200	46000	49800	52700	45600	41300	37200	44454,5
IE02	40500	42900	39000	35400	37400	38300	39700	40900	44100	63000	63400	44054,5
NL32	41300	43700	43800	40800	41800	42300	42900	44100	45300	48000	47800	43800,0
DE71	41300	43200	42800	39800	41600	43100	43500	43700	45800	47100	46600	43500,0
AT13	41200	42100	42300	40800	41900	42900	44100	43700	43900	45600	44700	43018,2
NL31	39800	42500	42400	41000	40900	41200	41600	42200	42000	43500	43300	41854,5
DK01	37000	38500	39500	37700	41500	41100	42000	43100	44900	47700	46300	41754,5
DE50	39100	40900	40700	36100	38900	40600	42400	42300	43600	45500	45200	41390,9
DE11	37000	39800	38600	34700	38900	41300	42400	42500	44500	47400	47200	41300,0
UKM5	36700	39300	41100	38400	38900	40500	42900	43000	44900	44100	42000	41072,7
FIIB	38100	41600	42200	39300	40400	40500	40100	40000	40000	42100	41900	40563,6
AT32	35600	37700	37500	35700	37700	39400	41800	41400	42200	44900	44800	39881,8
NO04	:	:	:	:	:	37300	39600	40100	40200	40600	:	39560,0
UKJ1	38400	38400	38800	35900	37000	37900	39300	39400	41200	43800	43900	39454,5
ITH1	35700	37400	37800	36500	37600	38700	40600	40300	40600	42300	43400	39172,7
NO05	:	:	:	:	:	36300	38400	39300	39700	39400	:	38620,0
BE21	34700	36100	35700	33700	35800	36600	37800	37700	39000	40900	40500	37136,4
FI20	34800	35800	34400	35300	35000	35600	38100	38100	37300	39200	38200	36527,3
DE12	33400	35200	35300	32800	35200	36900	37200	37100	38100	39900	39900	36454,5
AT34	32300	33800	34000	32200	33100	34900	36400	37300	38800	42400	41100	36027,3
NL33	34900	37600	37600	34700	34900	34800	35500	35500	35500	37500	37400	35990,9
NL41	33600	35600	35800	33000	34200	35400	35900	36000	36500	38600	38800	35763,6
AT33	32600	33700	33400	32300	33000	34500	36700	37100	38000	40500	40200	35636,4
ITC4	34200	35700	36500	33800	35200	35900	35600	34500	35100	36500	37300	35481,8
DEA1	31500	34100	35000	32600	33700	35100	35400	35600	37300	38200	38100	35145,5
DEA2	31900	34000	33500	32100	33400	34700	35300	35700	37400	39100	39000	35100,0
ITC2	34100	35300	35800	33300	34900	35600	36300	34200	34200	35000	35600	34936,4
DE25	30400	32100	32400	31100	32900	34900	36000	36200	37700	39200	39100	34727,3
UKI7	35200	36100	34600	30100	30900	31000	33200	34200	36900	39000	39300	34590,9
BE31	30300	31700	33000	31300	36400	33700	34300	34700	36600	38200	38700	34445,5
DE14	30300	32400	32800	29500	32500	34700	35300	35800	37000	38700	38700	34336,4
AT31	30700	32000	32700	30700	32000	33800	35400	35900	36800	38400	37800	34200,0
ES30	33900	35500	35000	33200	32600	32800	33100	32800	34100	36000	36400	34127,3
ITH2	32800	34500	34300	32700	33300	34000	34200	34300	34400	35200	35600	34118,2
NO06	:	:	:	:	:	31300	33600	34300	34500	35500	:	33840,0
BE24	30600	31800	31500	31000	32300	32800	34500	34800	35500	37200	37000	33545,5
UKD6	32400	33300	31500	30200	31400	31700	33000	33700	35400	36600	37500	33336,4
ITH5	32200	33900	33700	30900	31500	32700	32700	32300	32900	34200	35300	32936,4
ES21	32100	34000	34000	31600	31700	31500	31800	31400	32800	34800	35300	32818,2
ITI4	33600	35100	34400	32800	32900	33400	32400	31000	30800	31600	32100	32736,4
RO32	21900	26500	33000	29300	30700	33600	33500	34200	35500	39200	40400	32527,3
DE23	27300	29400	29800	28100	30700	32800	33600	34100	36200	37600	37600	32472,7
DE91	28100	30200	29800	27100	30600	33600	34000	34300	36200	34700	34800	32127,3
SE23	30200	32200	32200	28800	30500	31600	32000	32100	32900	35100	35300	32081,8
NO07	:	:	:	:	:	30000	31300	32400	33200	33500	:	32080,0
DE26	28400	30000	29700	27700	30000	32500	33100	33300	34500	35700	35800	31881,8
DE27	28100	29100	29400	27700	29700	31700	32800	33000	34400	35700	35700	31572,7
ES22	31700	33100	32800	30600	30300	30100	29900	29900	31200	33000	33300	31445,5
SE33	29400	30100	31200	26300	31400	32200	32700	31800	31600	32500	32500	31063,6
DE13	28000	29500	29700	27100	29300	31100	31600	31900	33600	34600	34500	30990,9
DE92	28500	29300	29800	28000	29700	31500	31800	31600	32800	33800	33500	30936,4
DE30	27100	28500	29300	28500	30000	31300	31500	31500	32800	34400	34500	30854,5
DE22	26500	28300	28200	26800	29600	31700	31600	32100	34100	35200	35100	30836,4
DEA4	26900	29100	28900	27200	28500	30400	31300	32000	33600	34400	34400	30609,1
DEB3	26800	28500	28400	27100	29200	30700	31700	31600	32900	34800	34500	30563,6
DEC0	28200	30000	30000	26600	28700	30600	31100	30600	32400	33900	33300	30490,9
ITH3	30000	31300	30800	28800	29400	30300	30200	29800	30200	31500	32300	30418,2
DK04	28400	29500	29800	28500	29300	30400	30200	30600	31400	32500	32400	30272,7
BE25	27700	29100	28400	27300	29000	29700	30800	31000	32400	33500	33700	30236,4

Продовження додатку Е

Region	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Середнє
EL53	20500	19900	18700	19000	18400	17900	18400	18300	19700	19400	17200	18854,5
PT20	18100	18600	18900	18300	19100	18400	18200	18600	19100	20000	20100	18854,5
EE00	15900	18100	17900	15600	16500	18500	19600	20200	21000	21700	21900	18809,1
UKK3	18900	18900	19200	17300	17900	17800	18800	18800	19000	20100	20100	18800,0
CZ08	16100	17700	18300	17000	17500	18600	18900	18600	20000	21000	21800	18681,8
FRA1	17300	18000	18300	17900	18700	19000	19200	17900	18600	19700	19800	18581,8
PL51	13400	15100	15700	15900	17900	19400	20200	20100	20900	22100	22100	18436,4
SK02	15400	16800	17800	16300	17600	18600	19300	19300	20200	20500	20900	18427,3
SI03	17400	18500	19200	17000	17300	17900	18000	18200	18900	19700	19900	18363,6
CZ05	16400	17700	17800	17000	17300	17900	17900	18300	19600	20800	21100	18345,5
EL43	21000	21000	21400	20000	18400	16400	15500	15800	16800	17200	16700	18200,0
FRA4	16800	17700	17600	16700	17100	17100	18300	18800	19400	20200	20500	18200,0
UKL1	18200	18000	17400	16100	16900	17500	18000	18200	18700	19800	19900	18063,6
PT16	17400	18000	17600	17100	17700	17100	17200	17700	18300	19400	19700	17927,3
CZ07	15200	16600	17300	16600	16800	17500	17700	18100	19800	20500	20800	17900,0
LT00	13600	15700	16400	13800	15400	17200	18600	19600	20800	21700	22000	17709,1
PL41	13300	14600	15300	15800	16700	17900	18800	19200	20000	21500	21700	17709,1
ITF3	17700	18500	18400	17500	17300	17300	17400	16900	17000	17800	18600	17672,7
HU22	15300	15300	15800	14700	16300	17500	17600	18100	20100	21300	21500	17590,9
PL22	13300	14600	15500	15700	17000	18300	18900	18700	19400	20600	20700	17518,2
ITG1	17700	18300	18300	17400	17400	17400	17500	17000	16600	17300	17500	17490,9
ITF4	17200	17800	17400	16600	16900	17300	17700	17100	17200	18000	18100	17390,9
ES43	16900	18100	18100	17200	17200	16800	16700	16600	17000	18200	18400	17381,8
PT11	16100	16800	16900	16100	16900	16400	16500	17000	17800	18800	19000	17118,2
EL65	18600	19200	19200	18200	17000	15800	15500	15600	16000	16500	16100	17063,6
CZ04	15600	16800	16900	16700	16300	16700	16800	16900	17600	18700	18400	17036,4
ITF6	16500	17100	17200	16500	16500	16800	16800	16200	16200	16700	17100	16690,9
EL52	18600	19300	19500	18300	16700	15400	14900	14700	15100	15500	15400	16672,7
EL41	18300	19100	19700	18300	16800	15500	14800	15000	15500	15600	14700	16663,6
HR04	14700	16000	16700	15500	15400	16000	16300	16300	16500	17400	17900	16245,5
PL63	12400	13600	13800	14300	15300	16400	17400	17300	17700	19100	19300	16054,5
EL63	18400	18600	18300	17000	16400	14700	14400	14200	14600	15000	14300	15990,9
EL61	18000	18100	18300	17100	15400	14100	14100	14300	14900	15300	15100	15881,8
LV00	13000	14900	15300	12800	13400	14900	16000	16700	17600	18500	18800	15627,3
HU21	13800	14500	14700	13100	14300	15300	15400	16100	17000	18400	18600	15563,6
SK03	12100	13700	15100	14000	15200	15300	15900	16200	16900	17800	17900	15463,6
PL11	11600	12800	13400	13500	14700	15800	16600	16700	17500	18600	18600	15436,4
HR03	13800	15600	15900	14700	14500	14900	15300	15400	15700	16600	16700	15372,7
EL51	16200	16900	17400	16500	16000	14100	13700	13400	13700	13800	13500	15018,2
EL54	16700	16800	16700	15700	15100	14100	13400	13600	14000	14200	13900	14927,3
PL21	11300	12300	13000	13000	13900	15100	15700	15900	16600	17900	18100	14800,0
RO42	10900	12500	14500	13900	14800	15100	15400	15200	15300	16900	17600	14736,4
PL42	11300	12200	13000	12700	13600	14300	14900	14900	15600	16800	16700	14181,8
FRA3	14100	13800	13400	13500	13400	13500	14600	14300	14500	14900	14800	14072,7
PL43	11200	12300	12600	12500	13400	14100	14800	14900	15700	16600	16700	14072,7
PL61	10800	11900	12400	12200	13200	13900	14500	14700	15200	16200	16300	13754,5
PL52	10200	11600	12500	12300	13100	13900	14400	14400	15100	16000	15900	13581,8
SK04	10800	11900	13100	11800	12900	13200	13800	14000	14700	15600	15600	13400,0
RO12	9500	11500	12700	12200	12600	12800	13800	13700	14100	15200	15800	13081,8
PL33	9800	11000	11900	11500	12300	13000	13300	13100	13600	14300	14300	12554,5
RO11	9100	10800	11900	11400	11800	11700	12600	12600	13400	14300	14900	12227,3
PL34	9100	10300	10600	10700	11600	12400	12700	13100	13500	14100	14100	12018,2
PL62	9300	10200	10700	10700	11500	12300	12700	12800	13300	14100	14200	11981,8
HU33	10200	10300	10900	10400	10700	11500	11900	12400	13400	14100	14000	11800,0
PL32	9000	9800	10400	10300	11100	12000	12400	12700	13200	14100	14000	11727,3
RO22	8300	9300	10500	10100	10600	11400	12400	13100	13600	13900	14500	11609,1
HU23	10200	10500	11100	10800	11100	11600	11800	12200	12600	12800	12900	11600,0
PL31	8700	9700	10300	10100	11000	11800	12500	12700	13000	13600	13700	11554,5
RO31	8000	9300	10900	10900	10700	11700	11000	11500	12800	12900	13400	11190,9
HU32	9600	9800	10200	10200	10400	11200	11300	11400	12100	12500	12500	11018,2
HU31	9800	10000	10200	9600	9900	10400	10400	11000	11900	13100	13000	10845,5
RO41	7500	8600	9800	9600	10000	9900	10900	10800	10800	11800	12400	10190,9
BG34	8200	8600	9300	8900	9200	9500	10200	10300	11000	11400	12500	9918,2
BG33	8200	9100	9800	8900	9200	9600	10200	10100	10900	11300	11400	9881,8
MK00	7200	7700	8300	8400	8700	8800	9000	9300	10000	:	:	8600,0
RO21	6100	7100	8100	7800	8100	7900	9000	9100	9300	9900	10400	8436,4
BG42	7000	7600	7900	7500	8000	8300	8700	8600	8800	9700	9900	8363,6
BG32	6900	7400	7800	7300	7500	8000	8500	8600	9400	9600	9800	8254,5
FRA5	6100	6400	7000	6700	7200	7300	7500	7900	8600	9400	9700	7618,2
BG31	6500	7100	7400	6800	7000	7400	7700	7700	8300	8400	8600	7536,4

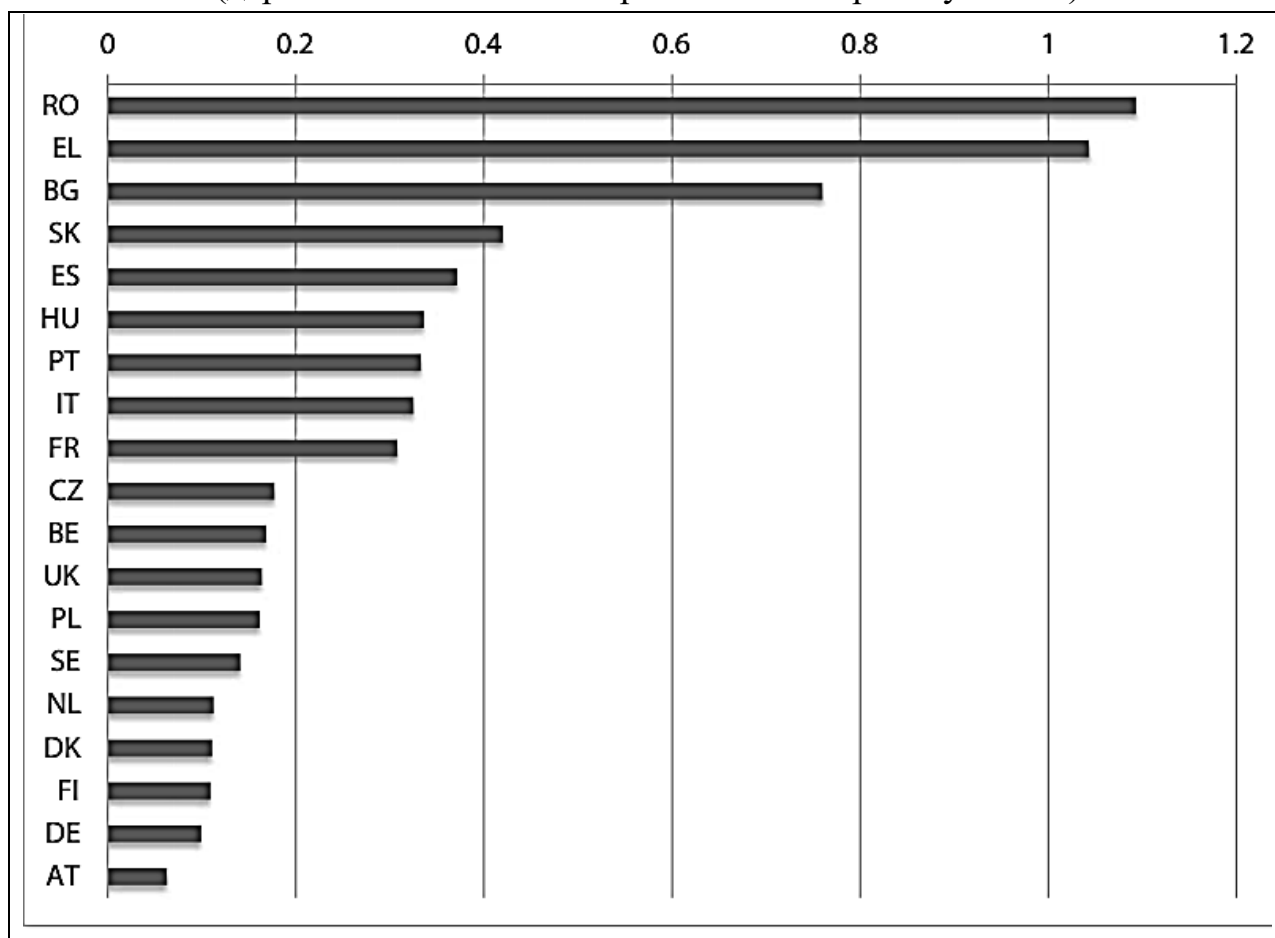

Продовження додатку Ж

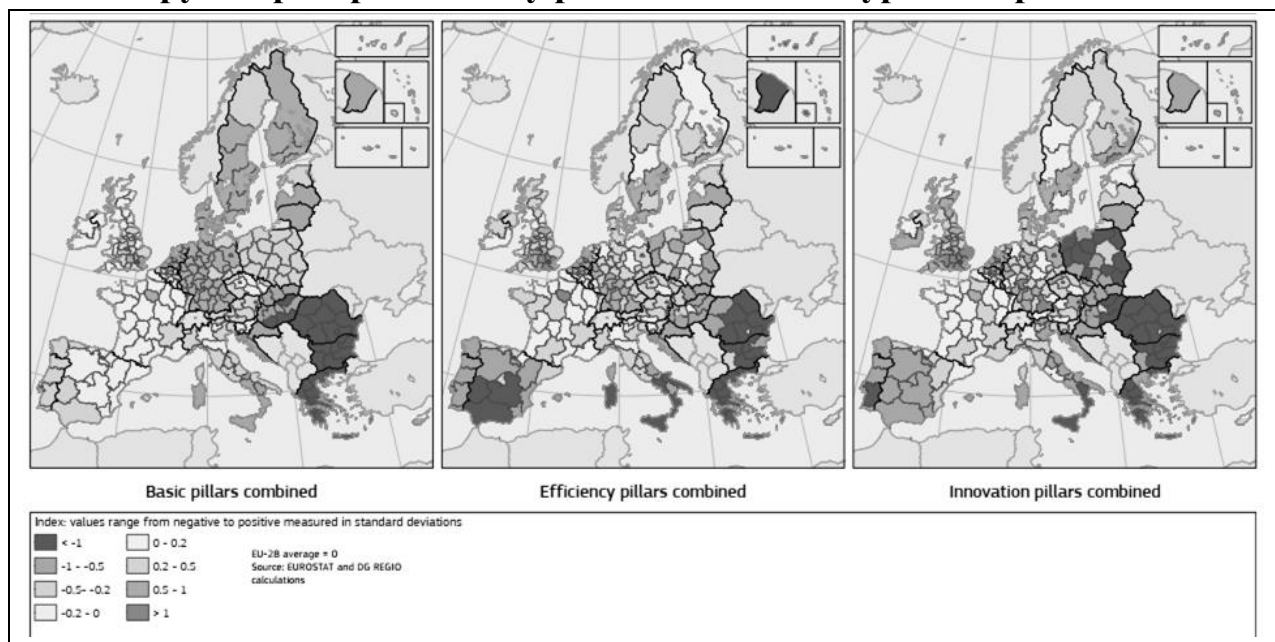
Region	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Середнє
HU22	15252	15251	15790	14645	16254	17347	17299	17841	19817	20939	21164	17418,1
PL62	13342	14579	15226	15384	16767	17801	18465	18580	19265	20287	20410	17282,4
HU21	15255	16006	16259	14424	15653	16665	16564	17227	18160	19504	19723	16858,2
DK05	15268	16108	16234	15482	16039	16280	16613	16834	17153	17895	17702	16509,8
HU32	14744	14906	15436	15232	15537	16504	16855	16905	17992	18508	18405	16456,7
FR63	16191	16814	15767	15202	15185	15595	15618	16153	17529	18208	18122	16398,5
NL12	15019	16230	16357	15348	15512	16330	16544	16601	16656	16956	16751	16209,5
AT21	14644	15520	15503	14568	15065	15922	16504	16501	16984	17743	17711	16060,5
PL33	12557	14049	15167	14723	15762	16580	16967	16618	17219	18075	17908	15965,9
SE33	14943	15301	15854	13382	15955	16348	16667	16215	16165	16689	16745	15842,2
HU33	13676	13798	14559	13716	14035	15046	15360	15982	17033	17880	17635	15338,2
NO07	:	:	:	:	:	14122	14821	15424	15912	16158	:	15287,4
FRA4	13259	14190	14312	13702	14110	14250	15303	15808	16449	17265	17559	15109,7
NO06	:	:	:	:	:	13448	14592	15068	15286	15922	:	14863,2
PT18	14690	15045	14634	13755	14488	13954	13642	13712	14138	15339	15277	14424,9
PL34	10906	12262	12577	12823	13981	14935	15286	15647	16102	16789	16777	14371,4
PL43	11336	12441	12661	12637	13751	14448	15093	15247	16020	16879	17012	14320,5
UKF3	13584	13876	14054	12662	13394	13685	14359	14877	15440	15838	15591	14305,5
PL52	10665	12084	12889	12415	13303	14131	14540	14539	15176	16014	15815	13779,2
ES13	13455	14441	14457	13559	13501	13301	13214	12791	13281	13790	13928	13610,7
AT34	11748	12344	12447	11820	12214	12922	13543	13930	14625	16138	15880	13419,2
BE31	11175	11788	12374	11824	13880	12943	13296	13530	14363	15101	15400	13243,1
DEB2	11486	12089	12192	11570	12043	12902	13227	13693	14201	15036	15081	13047,3
HU31	12271	12431	12489	11615	11908	12333	12417	12965	13877	15159	14976	12949,2
BG42	10786	11556	11945	11338	12000	12213	12731	12570	12763	13934	14166	12363,8
UKD1	11845	11841	12003	11039	11777	11611	12225	12553	13010	14082	13966	12359,3
NL13	11804	12803	12892	11752	11670	11995	12196	12219	12405	12709	12729	12288,5
EL61	13391	13471	13602	12758	11483	10527	10503	10547	10991	11217	10974	11769,5
UKM6	10736	10825	11009	10350	10697	11198	11579	11968	12029	12527	12581	11409,0
ITF5	11202	11794	11668	10786	10686	11064	11197	11361	10969	12202	12003	11357,5
EL43	12769	12839	13179	12429	11509	10276	9762	9965	10590	10872	10545	11339,5
EL63	12811	12888	12685	11760	11309	10165	9885	9627	9884	10039	9562	10965,0
HU23	9868	10163	10618	10253	10511	10902	10983	11212	11482	11570	11614	10834,2
SE32	10141	10446	10788	10025	10893	10833	11027	10805	10957	11339	11283	10776,1
NL23	10196	11041	10835	9917	10343	10541	10693	10683	10875	11499	11683	10755,1
BG34	9148	9530	10300	9826	10072	10237	10902	11009	11640	12001	13080	10704,1
BE35	9449	9766	9925	9680	10401	10561	10899	10867	11207	11588	11648	10544,6
NO02	:	:	:	:	:	9872	10316	10484	10757	11192	:	10524,2
EL64	12080	12108	12143	11236	10495	9809	9522	9395	9541	9725	9658	10519,3
NL34	9253	10238	10480	9467	10015	10328	10379	10435	10511	11060	11036	10291,1
UKK3	9815	9895	10116	9153	9519	9561	10168	10220	10393	11071	11182	10099,4
EL65	10895	11222	11276	10704	9994	9314	9127	9129	9366	9622	9362	10001,0
BG33	8062	8856	9546	8612	8947	9270	9764	9671	10396	10703	10736	9505,7
PT15	9250	9742	9749	9032	9260	8895	8906	9048	9550	10141	10454	9457,0
MT00	7776	8326	8456	8183	8802	8963	9314	9696	10601	11669	12170	9450,5
EL51	9722	10209	10548	10049	9747	8620	8365	8149	8294	8364	8175	9112,9
ES23	8336	8952	9009	8415	8435	8360	8324	8183	8509	8883	8789	8563,2
FRA2	7411	7736	7435	7219	7479	7528	7684	7839	8100	8458	8326	7746,8
EL42	8572	8807	9134	8206	7669	6984	6709	6961	7287	7520	7175	7729,5
FRA1	6927	7222	7369	7191	7555	7682	7766	7883	8098	8526	8505	7702,2
FR83	6249	6513	6668	6767	7087	7391	7459	7656	7781	8147	8307	7275,0
BG32	6402	6872	7115	6568	6701	6843	7180	7259	7780	7847	7919	7135,1
AT11	5676	5959	5928	5808	6086	6363	6840	6947	7119	7582	7504	6528,4
ITF2	6676	7029	6812	6497	6485	6508	6436	5938	5882	6137	6350	6431,8
BG31	6082	6523	6695	6061	6159	6266	6367	6270	6637	6666	6676	6400,2
BE34	5281	5382	5358	5165	5474	5634	5726	5710	5845	6129	6136	5621,8
EL53	5882	5707	5359	5441	5279	5097	5214	5117	5463	5325	4690	5324,9
PT30	5298	5481	5526	5257	5416	5287	4959	5074	5251	5443	5468	5314,5
EL54	5719	5764	5757	5426	5225	4877	4621	4641	4770	4809	4683	5117,5
PT20	4432	4587	4671	4522	4710	4552	4506	4610	4719	4920	4933	4651,1
ITC2	4248	4422	4524	4230	4441	4533	4641	4387	4394	4477	4520	4437,9
EL62	4812	4912	5048	4536	4231	3680	3598	3568	3753	3844	3733	4155,9
FRA3	2956	2988	2972	3057	3133	3254	3532	3554	3720	3929	4009	3373,1
EL41	3631	3788	3922	3667	3375	3114	2956	2994	3078	3069	2940	3321,3
ES63	1604	1710	1713	1656	1672	1674	1669	1696	1723	1803	1808	1702,5
FRA5	1108	1193	1345	1313	1440	1511	1606	1750	1938	2213	2367	1616,7
ES64	1456	1530	1537	1489	1498	1505	1498	1518	1561	1646	1655	1535,7
FI20	933	967	940	975	976	1002	1082	1089	1073	1135	1112	1025,8

**Коефіцієнт варіації значень індексу регіональної
конкурентоспроможності серед держав ЄС
(держави із 2-ма і менше регіонами не враховувались)**

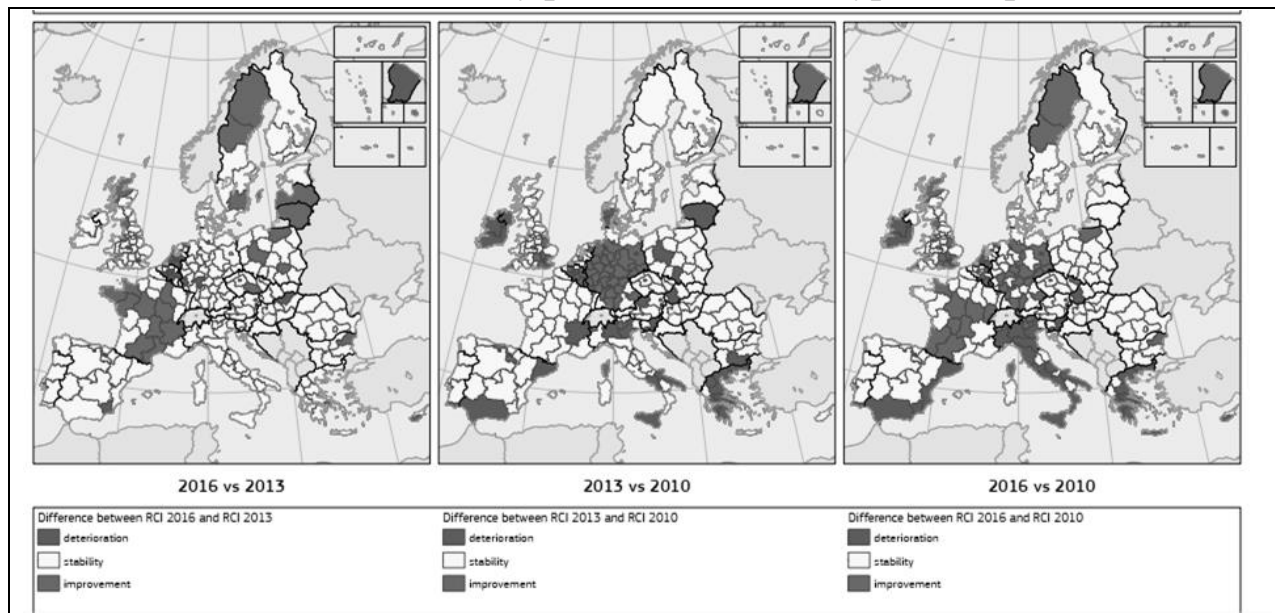
Джерело: European Commission. The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017.
URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)

Підгрупи критеріїв індексу регіональної конкурентоспроможності

Джерело: European Commission. The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017.
URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)

Динаміка значень індексу регіональної конкурентоспроможності

Джерело: European Commission. The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017.
URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)

Нормалізовані значення складових параметрів регіональної креативності ЄС, 2016 р

Geo	Національні інститути	Регіональні інститути	Особи з вищою освітою і/чи зайняті в науково-технічній сфері	Працюючі з вищою освітою	Якість університетів	Ключовий креативний клас	Зайняті у високо-технологічних секторах	Державні витрати на НДДКР	Доступ до широко-смугового Інтернету	Розвиток авіаінфраструктури
AT1	0,79	0,73	0,51	0,40	0,14	0,34	0,54	0,68	0,94	0,06
AT2	0,79	0,73	0,41	0,25	0,14	0,25	0,54	0,62	0,91	0,06
AT3	0,79	0,74	0,46	0,27	0,14	0,29	0,52	0,46	0,92	0,06
BE1	0,72	0,50	0,70	0,80	0,18	0,29	0,58	0,55	0,97	0,09
BE2	0,72	0,74	0,60	0,62	0,18	0,38	0,54	0,56	0,98	0,09
BE3	0,72	0,54	0,51	0,55	0,18	0,38	0,48	0,46	0,99	0,09
BG3	0,44	0,14	0,20	0,25	0,00	0,31	0,37	0,21	0,90	0,02
BG4	0,44	0,13	0,40	0,45	0,00	0,27	0,51	0,39	0,94	0,02
CZ01	0,54	0,40	0,87	0,67	0,03	0,53	0,73	0,85	0,65	0,03
CZ02	0,54	0,42	0,36	0,18	0,03	0,53	0,73	0,36	0,51	0,03
CZ03	0,54	0,47	0,31	0,14	0,03	0,26	0,72	0,52	0,45	0,03
CZ04	0,54	0,31	0,19	0,01	0,03	0,12	0,55	0,19	0,35	0,03
CZ05	0,54	0,47	0,29	0,12	0,03	0,22	0,78	0,36	0,44	0,03
CZ06	0,54	0,47	0,40	0,25	0,03	0,32	0,71	0,71	0,48	0,03
CZ07	0,54	0,45	0,27	0,13	0,03	0,21	0,58	0,50	0,41	0,03
CZ08	0,54	0,42	0,29	0,14	0,03	0,19	0,64	0,44	0,41	0,03
DE11	0,81	0,74	0,64	0,50	0,96	0,43	0,98	0,44	0,90	0,73
DE12	0,81	0,74	0,63	0,48	0,96	0,36	0,80	0,81	0,90	0,73
DE13	0,81	0,74	0,58	0,42	0,96	0,31	0,70	0,63	0,90	0,73
DE14	0,81	0,74	0,62	0,49	0,96	0,43	0,81	0,61	0,90	0,73
DE21	0,81	0,75	0,78	0,62	0,96	0,56	0,89	0,65	0,90	0,73
DE22	0,81	0,75	0,43	0,27	0,96	0,17	0,70	0,00	0,90	0,73
DE23	0,81	0,75	0,48	0,33	0,96	0,30	0,73	0,00	0,90	0,73
DE24	0,81	0,75	0,50	0,34	0,96	0,24	0,64	0,48	0,90	0,73
DE25	0,81	0,75	0,59	0,43	0,96	0,33	0,73	0,63	0,90	0,73
DE26	0,81	0,75	0,53	0,39	0,96	0,27	0,72	0,50	0,90	0,73
DE27	0,81	0,75	0,50	0,35	0,96	0,29	0,71	0,25	0,90	0,73
DE30	0,81	0,67	0,78	0,64	0,96	0,42	0,67	0,91	0,91	0,73
DE40	0,81	0,69	0,63	0,45	0,96	0,42	0,43	0,66	0,82	0,73
DE50	0,81	0,73	0,51	0,38	0,96	0,33	0,57	0,82	0,99	0,73
DE60	0,81	0,74	0,72	0,53	0,96	0,53	0,74	0,63	0,91	0,73
DE71	0,81	0,71	0,66	0,51	0,96	0,39	0,73	0,51	0,90	0,73
DE72	0,81	0,71	0,55	0,40	0,96	0,32	0,54	0,63	0,90	0,73
DE73	0,81	0,71	0,49	0,32	0,96	0,23	0,60	0,39	0,90	0,73
DE80	0,81	0,73	0,55	0,38	0,96	0,14	0,41	0,74	0,86	0,73
DE91	0,81	0,76	0,50	0,33	0,96	0,32	0,86	0,94	0,92	0,73
DE92	0,81	0,76	0,54	0,36	0,96	0,30	0,54	0,61	0,92	0,73
DE93	0,81	0,76	0,49	0,27	0,96	0,24	0,52	0,28	0,92	0,73
DE94	0,81	0,76	0,43	0,24	0,96	0,22	0,45	0,34	0,92	0,73
DEA1	0,81	0,68	0,51	0,33	0,96	0,27	0,58	0,42	0,92	0,73
DEA2	0,81	0,68	0,59	0,43	0,96	0,34	0,63	0,85	0,92	0,73
DEA3	0,81	0,68	0,46	0,30	0,96	0,24	0,49	0,45	0,92	0,73
DEA4	0,81	0,68	0,44	0,27	0,96	0,24	0,53	0,40	0,92	0,73
DEA5	0,81	0,68	0,43	0,25	0,96	0,22	0,56	0,49	0,92	0,73
DEB1	0,81	0,74	0,47	0,27	0,96	0,21	0,49	0,29	0,89	0,73
DEB2	0,81	0,74	0,53	0,37	0,96	0,26	0,42	1,00	0,89	0,73
DEB3	0,81	0,74	0,57	0,40	0,96	0,35	0,72	0,42	0,89	0,73
DEC0	0,81	0,74	0,43	0,25	0,96	0,18	0,59	0,59	0,99	0,73
DED2	0,81	0,74	0,67	0,54	0,96	0,33	0,56	0,95	0,85	0,73
DED4	0,81	0,74	0,55	0,40	0,96	0,19	0,59	0,60	0,85	0,73
DED5	0,81	0,72	0,68	0,55	0,96	0,32	0,57	0,81	0,85	0,73
DEE0	0,81	0,65	0,51	0,33	0,96	0,20	0,41	0,63	0,85	0,73
DEF0	0,81	0,77	0,52	0,32	0,96	0,26	0,47	0,54	0,90	0,73
DEG0	0,81	0,72	0,58	0,43	0,96	0,21	0,52	0,68	0,86	0,73
DK01	0,87	0,85	0,90	0,87	0,11	1,00	0,73	0,79	0,79	0,07
DK02	0,87	0,84	0,52	0,43	0,11	0,63	0,44	0,50	0,72	0,07
DK03	0,87	0,86	0,50	0,44	0,11	0,64	0,44	0,53	0,72	0,07
DK04	0,87	0,90	0,58	0,54	0,11	0,70	0,51	0,73	0,77	0,07
DK05	0,87	0,86	0,47	0,44	0,11	0,56	0,43	0,65	0,73	0,07
EL30	0,46	0,32	0,48	0,56	0,06	0,33	0,60	0,45	0,92	0,10
EL41	0,46	0,29	0,18	0,27	0,06	0,15	0,30	0,57	0,93	0,10
EL42	0,46	0,29	0,07	0,12	0,06	0,07	0,19	0,32	0,93	0,10
EL43	0,46	0,29	0,19	0,28	0,06	0,05	0,20	0,73	0,93	0,10
EL51	0,46	0,22	0,13	0,24	0,06	0,05	0,22	0,44	0,99	0,10
EL52	0,46	0,22	0,29	0,40	0,06	0,14	0,33	0,50	0,99	0,10

Продовження додатку Л

Geo	Національні інститути	Регіональні інститути	Особи з вищою освітою і/чи зайняті в науково-технічній сфері	Працюючі з вищою освітою	Якість університетів	Ключовий креативний клас	Зайняті у високо-технологічних секторах	Державні витрати на НДДКР	Доступ до широко-смугового Інтернету	Розвиток авіаінфра-структури
EL53	0,46	0,22	0,13	0,22	0,06	0,09	0,20	0,40	0,99	0,10
EL54	0,46	0,22	0,20	0,32	0,06	0,15	0,18	0,61	0,73	0,10
EL61	0,46	0,27	0,23	0,35	0,06	0,10	0,23	0,44	1,00	0,10
EL62	0,46	0,27	0,09	0,14	0,06	0,11	0,25	0,33	1,00	0,10
EL63	0,46	0,27	0,15	0,25	0,06	0,04	0,21	0,57	1,00	0,10
EL64	0,46	0,27	0,09	0,17	0,06	0,01	0,20	0,22	0,70	0,10
EL65	0,46	0,27	0,12	0,19	0,06	0,02	0,16	0,34	1,00	0,10
ES11	0,63	0,49	0,43	0,53	0,25	0,19	0,39	0,44	0,32	0,60
ES12	0,63	0,61	0,53	0,63	0,25	0,24	0,34	0,40	0,43	0,60
ES13	0,63	0,60	0,54	0,64	0,25	0,23	0,40	0,48	0,46	0,60
ES21	0,63	0,64	0,74	0,87	0,25	0,41	0,61	0,46	0,50	0,60
ES22	0,63	0,59	0,62	0,74	0,25	0,31	0,60	0,47	0,48	0,60
ES23	0,63	0,59	0,51	0,61	0,25	0,18	0,31	0,41	0,38	0,60
ES24	0,63	0,56	0,50	0,59	0,25	0,21	0,53	0,40	0,43	0,60
ES30	0,63	0,52	0,76	0,83	0,25	0,49	0,72	0,55	0,61	0,60
ES41	0,63	0,52	0,45	0,55	0,25	0,19	0,34	0,44	0,33	0,60
ES42	0,63	0,50	0,29	0,36	0,25	0,10	0,30	0,29	0,34	0,60
ES43	0,63	0,56	0,25	0,34	0,25	0,07	0,19	0,47	0,28	0,60
ES51	0,63	0,45	0,50	0,58	0,25	0,28	0,60	0,51	0,52	0,60
ES52	0,63	0,48	0,41	0,48	0,25	0,14	0,38	0,50	0,38	0,60
ES53	0,63	0,49	0,32	0,36	0,25	0,12	0,28	0,34	0,50	0,60
ES61	0,63	0,45	0,31	0,40	0,25	0,06	0,30	0,52	0,37	0,60
ES62	0,63	0,56	0,32	0,39	0,25	0,13	0,34	0,45	0,39	0,60
ES70	0,63	0,45	0,31	0,37	0,25	0,02	0,25	0,39	0,42	0,60
FI19	0,92	0,85	0,68	0,73	0,14	0,41	0,56	0,56	0,71	0,06
FI1B	0,92	0,83	0,68	0,73	0,14	0,67	0,80	0,59	0,93	0,06
FI1C	0,92	0,84	0,68	0,73	0,14	0,32	0,50	0,71	0,83	0,06
FI1D	0,92	0,84	0,68	0,73	0,14	0,30	0,38	0,66	0,70	0,06
FR1	0,70	0,59	0,84	0,79	0,54	0,43	0,70	0,61	0,94	0,55
FR2	0,70	0,62	0,42	0,36	0,54	0,15	0,41	0,36	0,88	0,55
FR3	0,70	0,60	0,40	0,35	0,54	0,20	0,41	0,44	0,88	0,55
FR4	0,70	0,62	0,44	0,38	0,54	0,19	0,52	0,52	0,88	0,55
FR5	0,70	0,68	0,51	0,47	0,54	0,21	0,40	0,47	0,89	0,55
FR6	0,70	0,67	0,52	0,48	0,54	0,26	0,47	0,61	0,89	0,55
FR7	0,70	0,66	0,58	0,53	0,54	0,21	0,50	0,60	0,90	0,55
FR8	0,70	0,58	0,49	0,46	0,54	0,15	0,40	0,68	0,89	0,55
HR03	0,47	0,22	0,26	0,25	0,00	0,12	0,44	0,27	0,35	0,01
HR04	0,47	0,23	0,23	0,20	0,00	0,19	0,38	0,46	0,30	0,01
HU10	0,49	0,27	0,52	0,49	0,02	0,45	0,74	0,44	0,58	0,02
HU21	0,49	0,38	0,20	0,16	0,02	0,14	0,74	0,34	0,48	0,02
HU22	0,49	0,38	0,22	0,17	0,02	0,08	0,68	0,28	0,47	0,02
HU23	0,49	0,38	0,18	0,15	0,02	0,08	0,38	0,36	0,35	0,02
HU31	0,49	0,35	0,15	0,13	0,02	0,06	0,58	0,22	0,34	0,02
HU32	0,49	0,34	0,16	0,14	0,02	0,04	0,37	0,37	0,31	0,02
HU33	0,49	0,38	0,19	0,18	0,02	0,05	0,37	0,42	0,34	0,02
IE01	0,78	0,72	0,64	0,76	0,08	0,32	0,46	0,36	0,36	0,07
IE02	0,78	0,68	0,64	0,76	0,08	0,42	0,63	0,42	0,54	0,07
ITC1	0,49	0,35	0,26	0,11	0,47	0,16	0,72	0,43	0,31	0,36
ITC2	0,49	0,36	0,21	0,07	0,47	0,20	0,70	0,27	0,29	0,36
ITC3	0,49	0,31	0,32	0,20	0,47	0,16	0,49	0,53	0,31	0,36
ITC4	0,49	0,38	0,34	0,15	0,47	0,20	0,74	0,40	0,40	0,36
ITF1	0,49	0,22	0,24	0,15	0,47	0,11	0,53	0,49	0,31	0,36
ITF2	0,49	0,21	0,19	0,14	0,47	0,03	0,54	0,38	0,18	0,36
ITF3	0,49	0,05	0,10	0,07	0,47	0,04	0,43	0,57	0,22	0,36
ITF4	0,49	0,16	0,07	0,04	0,47	0,00	0,36	0,54	0,19	0,36
ITF5	0,49	0,19	0,13	0,08	0,47	0,04	0,58	0,47	0,18	0,36
ITF6	0,49	0,07	0,10	0,08	0,47	0,02	0,30	0,56	0,15	0,36
ITG1	0,49	0,15	0,07	0,04	0,47	0,02	0,32	0,58	0,18	0,36
ITG2	0,49	0,26	0,12	0,06	0,47	0,03	0,28	0,56	0,35	0,36
ITH1	0,49	0,59	0,26	0,08	0,47	0,28	0,34	0,32	0,37	0,36
ITH2	0,49	0,58	0,32	0,15	0,47	0,28	0,44	0,64	0,42	0,36
ITH3	0,49	0,42	0,25	0,09	0,47	0,10	0,56	0,40	0,38	0,36
ITH4	0,49	0,50	0,27	0,12	0,47	0,13	0,54	0,55	0,38	0,36
ITH5	0,49	0,42	0,34	0,18	0,47	0,18	0,66	0,48	0,61	0,36
ITI1	0,49	0,36	0,28	0,16	0,47	0,15	0,45	0,51	0,37	0,36
ITI2	0,49	0,34	0,27	0,19	0,47	0,13	0,46	0,54	0,36	0,36

Продовження додатку Л

Geo	Національні інститути	Регіональні інститути	Особи з вищою освітою і/чи зайняті в науково-технічній сфері	Працюючі з вищою освітою	Якість університетів	Ключовий креативний клас	Зайняті у високо-технологічних секторах	Державні витрати на НДДКР	Доступ до широко-смислового Інтернету	Розвиток авіаінфраструктури
IT3	0,49	0,33	0,26	0,15	0,47	0,13	0,57	0,41	0,57	0,36
IT4	0,49	0,20	0,35	0,26	0,47	0,22	0,59	0,65	0,39	0,36
NL11	0,87	0,83	0,61	0,55	0,30	0,42	0,48	0,81	0,81	0,27
NL12	0,87	0,83	0,48	0,38	0,30	0,39	0,41	0,11	0,78	0,27
NL13	0,87	0,82	0,53	0,38	0,30	0,39	0,46	0,20	0,78	0,27
NL21	0,87	0,82	0,57	0,48	0,30	0,46	0,49	0,52	0,82	0,27
NL22	0,87	0,80	0,62	0,53	0,30	0,47	0,49	0,69	0,78	0,27
NL23	0,87	0,79	0,59	0,45	0,30	0,58	0,57	0,60	0,83	0,27
NL31	0,87	0,79	0,88	0,84	0,30	0,69	0,63	0,76	0,83	0,27
NL32	0,87	0,78	0,80	0,73	0,30	0,58	0,62	0,59	0,85	0,27
NL33	0,87	0,79	0,67	0,58	0,30	0,50	0,58	0,67	0,79	0,27
NL34	0,87	0,78	0,49	0,35	0,30	0,35	0,45	0,19	0,74	0,27
NL41	0,87	0,78	0,59	0,52	0,30	0,44	0,57	0,40	0,78	0,27
NL42	0,87	0,78	0,50	0,41	0,30	0,30	0,48	0,51	0,77	0,27
PL11	0,50	0,36	0,30	0,32	0,05	0,23	0,41	0,44	0,88	0,06
PL12	0,50	0,36	0,57	0,58	0,05	0,47	0,53	0,60	0,88	0,06
PL21	0,50	0,39	0,35	0,38	0,05	0,28	0,45	0,55	0,89	0,06
PL22	0,50	0,34	0,34	0,31	0,05	0,32	0,53	0,35	0,89	0,06
PL31	0,50	0,36	0,30	0,34	0,05	0,22	0,27	0,59	0,88	0,06
PL32	0,50	0,36	0,28	0,27	0,05	0,18	0,37	0,36	0,88	0,06
PL33	0,50	0,38	0,27	0,31	0,05	0,15	0,25	0,30	0,88	0,06
PL34	0,50	0,40	0,31	0,28	0,05	0,23	0,24	0,44	0,88	0,06
PL41	0,50	0,37	0,28	0,28	0,05	0,19	0,42	0,42	0,91	0,06
PL42	0,50	0,40	0,30	0,29	0,05	0,18	0,38	0,28	0,91	0,06
PL43	0,50	0,40	0,25	0,22	0,05	0,17	0,41	0,19	0,91	0,06
PL51	0,50	0,34	0,35	0,33	0,05	0,30	0,66	0,35	0,90	0,06
PL52	0,50	0,44	0,25	0,24	0,05	0,20	0,52	0,31	0,90	0,06
PL61	0,50	0,41	0,22	0,22	0,05	0,17	0,31	0,25	0,90	0,06
PL62	0,50	0,42	0,23	0,23	0,05	0,16	0,30	0,29	0,90	0,06
PL63	0,50	0,42	0,37	0,37	0,05	0,28	0,51	0,42	0,90	0,06
PT11	0,61	0,47	0,14	0,13	0,09	0,16	0,34	0,51	0,27	0,13
PT15	0,61	0,53	0,18	0,17	0,09	0,16	0,38	0,38	0,34	0,13
PT16	0,61	0,52	0,15	0,15	0,09	0,18	0,28	0,53	0,22	0,13
PT17	0,61	0,52	0,42	0,40	0,09	0,43	0,58	0,60	0,49	0,13
PT18	0,61	0,65	0,13	0,11	0,09	0,16	0,30	0,32	0,16	0,13
RO11	0,47	0,17	0,07	0,08	0,00	0,12	0,38	0,27	0,19	0,03
RO12	0,47	0,21	0,09	0,08	0,00	0,13	0,51	0,17	0,09	0,03
RO21	0,47	0,12	0,00	0,02	0,00	0,04	0,16	0,30	0,00	0,03
RO22	0,47	0,08	0,01	0,01	0,00	0,03	0,27	0,14	0,11	0,03
RO31	0,47	0,19	0,00	0,00	0,00	0,02	0,42	0,13	0,09	0,03
RO32	0,47	0,02	0,52	0,52	0,00	0,44	0,65	0,46	0,44	0,03
RO41	0,47	0,16	0,05	0,08	0,00	0,11	0,25	0,23	0,08	0,03
RO42	0,47	0,13	0,06	0,09	0,00	0,10	0,83	0,24	0,20	0,03
SE11	0,87	0,84	1,00	0,86	0,28	0,90	0,93	0,64	0,84	0,08
SE12	0,87	0,84	0,64	0,57	0,28	0,67	0,63	0,78	0,78	0,08
SE21	0,87	0,84	0,52	0,46	0,28	0,52	0,52	0,32	0,72	0,08
SE22	0,87	0,84	0,72	0,68	0,28	0,63	0,60	0,72	0,79	0,08
SE23	0,87	0,84	0,69	0,62	0,28	0,76	0,70	0,61	0,80	0,08
SE31	0,87	0,81	0,49	0,43	0,28	0,58	0,44	0,32	0,71	0,08
SE32	0,87	0,81	0,55	0,49	0,28	0,60	0,47	0,35	0,74	0,08
SE33	0,87	0,81	0,61	0,58	0,28	0,67	0,45	0,89	0,79	0,08
SI03	0,60	0,48	0,36	0,32	0,03	0,27	0,59	0,21	0,63	0,00
SI04	0,60	0,48	0,59	0,55	0,03	0,47	0,70	0,59	0,73	0,00
SK01	0,48	0,35	0,83	0,64	0,00	0,43	0,91	0,64	0,45	0,00
SK02	0,48	0,34	0,23	0,13	0,00	0,03	0,70	0,35	0,40	0,00
SK03	0,48	0,37	0,25	0,16	0,00	0,07	0,54	0,43	0,34	0,00
SK04	0,48	0,35	0,21	0,14	0,00	0,06	0,47	0,42	0,41	0,00
UKC	0,79	0,72	0,48	0,49	1,00	0,36	0,47	0,44	0,94	1,00
UKD	0,79	0,71	0,57	0,58	1,00	0,43	0,51	0,42	0,97	1,00
UKE	0,79	0,70	0,53	0,54	1,00	0,39	0,40	0,45	0,97	1,00
UKF	0,79	0,72	0,55	0,55	1,00	0,41	0,54	0,39	0,98	1,00
UKG	0,79	0,70	0,52	0,52	1,00	0,41	0,54	0,35	0,97	1,00
UKH	0,79	0,72	0,64	0,60	1,00	0,37	0,56	0,57	0,97	1,00
UKI	0,79	0,70	0,96	1,00	1,00	0,38	0,75	0,50	0,96	1,00
UKJ	0,79	0,74	0,76	0,77	1,00	0,41	0,67	0,54	0,99	1,00
UKK	0,79	0,71	0,66	0,68	1,00	0,37	0,55	0,47	0,99	1,00

Продовження додатку Л

Geo	Національні інститути	Регіональні інститути	Особи з вищою освітою і/чи зайняті в науково-технічній сфері	Працюючі з вищою освітою	Якість університетів	Ключовий креативний клас	Зайняті у високо-технологічних секторах	Державні витрати на НДДКР	Доступ до широко-смугового Інтернету	Розвиток авіаінфраструктури
UKL	0,79	0,68	0,56	0,61	1,00	0,42	0,39	0,45	0,97	1,00
UKM	0,79	0,72	0,73	0,79	1,00	0,42	0,42	0,62	0,95	1,00
UKN	0,79	0,68	0,48	0,53	1,00	0,40	0,39	0,40	0,90	1,00

**Нормалізовані значення параметрів креативності та розрахунок субіндексів
глокалізації для регіонів ЄС, 2016 р**

Geo	Інститути	Інтелекція	Інспірація	Інфраструктура	Агломерація	Патентні заявки в ЄПО	R&D приватного сектору	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистентності	Індекс трансформації
AT1	0,76	0,31	0,53	0,34	0,30	0,38	0,68	2,51	3,85	3,35
AT2	0,76	0,24	0,54	0,33	0,14	0,48	0,62	2,40	3,57	3,22
AT3	0,76	0,26	0,55	0,30	0,25	0,56	0,46	2,39	3,55	3,40
BE1	0,60	0,46	0,38	0,36	0,09	0,26	0,55	2,05	2,83	2,34
BE2	0,73	0,40	0,47	0,36	0,53	0,42	0,56	2,75	3,28	2,98
BE3	0,62	0,37	0,48	0,34	0,29	0,41	0,46	2,39	2,87	2,68
BG3	0,24	0,00	0,73	0,14	0,31	0,07	0,21	1,47	1,99	1,88
BG4	0,24	0,01	0,77	0,18	0,30	0,11	0,39	1,74	2,34	1,97
CZ01	0,47	0,24	0,77	0,25	0,10	0,15	0,85	2,16	3,26	2,42
CZ02	0,47	0,12	0,89	0,18	0,10	0,17	0,36	1,73	2,77	2,37
CZ03	0,50	0,10	0,73	0,19	0,10	0,13	0,52	1,69	2,81	2,15
CZ04	0,41	0,03	0,63	0,13	0,09	0,17	0,19	1,23	2,26	1,93
CZ05	0,50	0,10	0,72	0,17	0,12	0,24	0,36	1,64	2,87	2,24
CZ06	0,50	0,14	0,74	0,22	0,13	0,20	0,71	2,02	3,13	2,33
CZ07	0,49	0,10	0,66	0,18	0,10	0,18	0,50	1,64	2,78	2,10
CZ08	0,48	0,10	0,65	0,18	0,10	0,14	0,44	1,53	2,65	2,05
DE11	0,77	0,68	0,40	0,66	0,33	0,73	0,44	4,21	5,83	4,20
DE12	0,77	0,66	0,31	0,81	0,22	0,69	0,81	4,48	5,91	4,09
DE13	0,77	0,61	0,28	0,74	0,18	0,69	0,63	4,16	5,51	3,90
DE14	0,77	0,66	0,35	0,74	0,14	0,71	0,61	4,19	5,61	4,00
DE21	0,78	0,78	0,36	0,75	0,37	0,66	0,65	4,42	5,98	4,30
DE22	0,78	0,48	0,30	0,02	0,09	0,46	0,00	2,51	4,81	2,74
DE23	0,78	0,53	0,37	0,02	0,08	0,72	0,00	2,83	4,84	3,12
DE24	0,78	0,55	0,28	0,68	0,08	0,57	0,48	3,72	5,21	3,55
DE25	0,78	0,62	0,30	0,74	0,14	0,77	0,63	4,21	5,47	3,97
DE26	0,78	0,59	0,29	0,69	0,10	0,62	0,50	3,84	5,35	3,68
DE27	0,78	0,55	0,34	0,54	0,15	0,61	0,25	3,52	5,16	3,58
DE30	0,74	0,78	0,18	0,85	0,28	0,48	0,91	4,34	5,76	3,96
DE40	0,75	0,65	0,21	0,73	0,20	0,39	0,66	3,84	5,43	3,57
DE50	0,77	0,57	0,29	0,84	0,05	0,30	0,82	3,94	5,45	3,45
DE60	0,77	0,72	0,34	0,75	0,14	0,41	0,63	3,90	5,53	3,74
DE71	0,76	0,69	0,28	0,69	0,32	0,55	0,51	3,98	5,61	3,91
DE72	0,76	0,60	0,25	0,75	0,08	0,57	0,63	3,92	5,29	3,63
DE73	0,76	0,53	0,27	0,64	0,10	0,44	0,39	3,47	5,04	3,37
DE80	0,77	0,58	0,10	0,77	0,13	0,28	0,74	3,65	5,21	3,24
DE91	0,78	0,54	0,41	0,85	0,13	0,49	0,94	4,45	5,95	3,82
DE92	0,78	0,57	0,26	0,74	0,17	0,52	0,61	3,94	5,32	3,66
DE93	0,78	0,51	0,28	0,57	0,14	0,51	0,28	3,41	4,85	3,39
DE94	0,78	0,46	0,28	0,61	0,20	0,42	0,34	3,49	4,97	3,37
DEA1	0,74	0,54	0,28	0,65	0,43	0,52	0,42	3,93	5,42	3,81
DEA2	0,74	0,63	0,27	0,83	0,36	0,52	0,85	4,47	5,88	4,00

Продовження додатку М

Geo	Інститути	Інтелекція	Інспірація	Інфраструктура	Агломерація	Патентні заявки в ЄПО	R&D приватного сектору	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистентності	Індекс трансформації
DEA3	0,74	0,51	0,27	0,67	0,21	0,49	0,45	3,73	5,13	3,54
DEA4	0,74	0,48	0,30	0,64	0,17	0,59	0,40	3,73	5,10	3,58
DEA5	0,74	0,47	0,32	0,69	0,30	0,52	0,49	3,96	5,36	3,69
DEB1	0,77	0,50	0,26	0,57	0,12	0,50	0,29	3,38	4,87	3,34
DEB2	0,77	0,57	0,19	0,86	0,04	0,38	1,00	4,11	5,31	3,43
DEB3	0,77	0,60	0,33	0,65	0,16	0,67	0,42	3,86	5,37	3,80
DEC0	0,78	0,47	0,29	0,75	0,08	0,41	0,59	3,76	5,21	3,39
DED2	0,78	0,71	0,17	0,84	0,13	0,49	0,95	4,21	5,62	3,71
DED4	0,78	0,60	0,18	0,72	0,12	0,36	0,60	3,61	5,28	3,36
DED5	0,76	0,71	0,15	0,79	0,08	0,30	0,81	3,77	5,45	3,42
DEE0	0,73	0,55	0,18	0,73	0,19	0,26	0,63	3,63	5,20	3,29
DEF0	0,79	0,54	0,24	0,71	0,23	0,49	0,54	3,84	5,24	3,60
DEG0	0,76	0,62	0,15	0,75	0,18	0,44	0,68	3,84	5,35	3,53
DK01	0,86	0,45	0,80	0,35	0,14	0,56	0,79	2,86	3,96	3,95
DK02	0,85	0,29	0,64	0,30	0,06	0,44	0,50	2,16	3,30	3,37
DK03	0,87	0,29	0,64	0,30	0,09	0,46	0,53	2,26	3,31	3,43
DK04	0,89	0,33	0,67	0,34	0,10	0,63	0,73	2,70	3,62	3,71
DK05	0,86	0,29	0,61	0,32	0,04	0,44	0,65	2,30	3,41	3,34
EL30	0,39	0,26	0,59	0,34	0,33	0,11	0,45	2,05	3,67	3,27
EL41	0,37	0,14	0,48	0,37	0,01	0,14	0,57	1,59	3,60	2,10
EL42	0,37	0,08	0,45	0,31	0,02	0,11	0,32	1,24	3,24	1,93
EL43	0,37	0,15	0,37	0,40	0,05	0,15	0,73	1,72	3,67	2,07
EL51	0,32	0,13	0,40	0,35	0,04	0,06	0,44	1,31	3,36	1,93
EL52	0,32	0,19	0,44	0,37	0,15	0,13	0,50	1,62	3,69	2,24
EL53	0,32	0,12	0,43	0,34	0,02	0,10	0,40	1,29	3,31	1,95
EL54	0,32	0,16	0,43	0,35	0,02	0,05	0,61	1,48	3,51	1,96
EL61	0,36	0,17	0,40	0,35	0,06	0,05	0,44	1,32	3,38	1,98
EL62	0,36	0,09	0,49	0,32	0,01	0,07	0,33	1,24	3,30	1,93
EL63	0,36	0,13	0,38	0,38	0,05	0,13	0,57	1,53	3,55	2,02
EL64	0,36	0,10	0,37	0,25	0,04	0,05	0,22	0,94	3,16	1,75
EL65	0,36	0,11	0,38	0,32	0,04	0,05	0,34	1,15	3,29	1,85
ES11	0,56	0,39	0,32	0,44	0,23	0,16	0,44	1,96	3,95	2,50
ES12	0,62	0,44	0,28	0,47	0,08	0,15	0,40	1,77	3,78	2,40
ES13	0,61	0,44	0,29	0,51	0,04	0,17	0,48	1,87	3,85	2,43
ES21	0,63	0,55	0,38	0,52	0,18	0,28	0,46	2,20	4,23	2,88
ES22	0,61	0,49	0,37	0,51	0,05	0,29	0,47	2,07	4,03	2,68
ES23	0,61	0,43	0,24	0,45	0,02	0,12	0,41	1,63	3,66	2,24
ES24	0,59	0,42	0,34	0,47	0,11	0,33	0,40	2,03	3,96	2,64
ES30	0,57	0,54	0,47	0,59	0,53	0,22	0,55	2,75	4,81	3,34
ES41	0,57	0,40	0,29	0,44	0,21	0,11	0,44	1,87	3,88	2,42
ES42	0,56	0,30	0,31	0,39	0,17	0,10	0,29	1,64	3,69	2,24
ES43	0,60	0,28	0,27	0,43	0,09	0,06	0,47	1,70	3,61	2,10
ES51	0,53	0,42	0,41	0,54	0,62	0,28	0,51	2,75	4,69	3,26

Продовження додатку М

Geo	Інститути	Інтелекція	Інспірація	Інфраструктура	Агломерація	Патентні заявки в ЄПО	R&D приватного сектору	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистентності	Індекс трансформації
ES52	0,55	0,37	0,29	0,49	0,41	0,19	0,50	2,27	4,20	2,72
ES53	0,56	0,31	0,31	0,47	0,09	0,09	0,34	1,67	3,59	2,24
ES61	0,53	0,31	0,26	0,49	0,70	0,11	0,52	2,46	4,41	2,85
ES62	0,59	0,32	0,32	0,47	0,12	0,15	0,45	1,89	3,74	2,35
ES70	0,53	0,31	0,20	0,46	0,17	0,08	0,39	1,69	3,69	2,19
FI19	0,89	0,41	0,49	0,29	0,11	0,40	0,56	1,98	3,71	3,18
FI1B	0,88	0,41	0,72	0,33	0,12	0,43	0,59	2,32	3,72	3,52
FI1C	0,88	0,41	0,41	0,34	0,09	0,85	0,71	2,53	3,81	3,58
FI1D	0,88	0,41	0,36	0,31	0,10	0,45	0,66	2,01	3,83	3,11
FR1	0,64	0,71	0,27	0,68	1,00	0,44	0,61	4,35	6,20	4,60
FR2	0,66	0,43	0,25	0,56	0,91	0,36	0,36	3,79	5,54	4,01
FR3	0,65	0,42	0,29	0,60	0,34	0,25	0,44	3,26	5,04	3,40
FR4	0,66	0,45	0,30	0,63	0,45	0,41	0,52	3,66	5,38	3,74
FR5	0,69	0,51	0,22	0,61	0,72	0,36	0,47	3,74	5,46	3,92
FR6	0,69	0,51	0,27	0,67	0,58	0,35	0,61	3,82	5,57	3,88
FR7	0,68	0,55	0,21	0,67	0,64	0,58	0,60	4,05	5,48	4,16
FR8	0,64	0,50	0,19	0,69	0,67	0,36	0,68	3,93	5,62	3,90
HR03	0,33	0,00	0,63	0,10	0,11	0,05	0,27	1,17	2,41	0,87
HR04	0,33	0,00	0,67	0,12	0,24	0,09	0,46	1,57	2,70	1,08
HU10	0,37	0,18	0,79	0,18	0,24	0,24	0,44	1,91	2,54	2,24
HU21	0,43	0,09	0,64	0,15	0,08	0,16	0,34	1,40	2,24	1,72
HU22	0,43	0,10	0,55	0,14	0,08	0,11	0,28	1,18	2,20	1,57
HU23	0,43	0,09	0,50	0,14	0,07	0,12	0,36	1,21	1,92	1,51
HU31	0,42	0,08	0,52	0,12	0,09	0,19	0,22	1,16	2,03	1,59
HU32	0,41	0,08	0,46	0,14	0,12	0,14	0,37	1,24	1,94	1,52
HU33	0,43	0,09	0,47	0,15	0,10	0,24	0,42	1,40	1,94	1,63
IE01	0,75	0,33	0,47	0,21	0,10	0,31	0,36	1,91	1,45	2,22
IE02	0,73	0,33	0,59	0,25	0,28	0,27	0,42	2,27	1,89	2,53
ITC1	0,42	0,24	0,52	0,36	0,36	0,37	0,43	2,44	4,71	3,05
ITC2	0,42	0,20	0,59	0,30	0,00	0,16	0,27	1,72	3,97	2,45
ITC3	0,39	0,31	0,40	0,39	0,13	0,28	0,53	2,12	4,31	2,69
ITC4	0,43	0,29	0,51	0,39	0,82	0,35	0,40	2,86	5,11	3,55
ITF1	0,32	0,25	0,40	0,38	0,10	0,23	0,49	2,01	4,24	2,57
ITF2	0,32	0,23	0,33	0,29	0,02	0,12	0,38	1,53	4,02	2,17
ITF3	0,15	0,14	0,41	0,35	0,48	0,14	0,57	2,34	4,61	2,71
ITF4	0,28	0,11	0,32	0,33	0,34	0,17	0,54	2,10	4,39	2,46
ITF5	0,31	0,17	0,41	0,31	0,04	0,13	0,47	1,76	4,12	2,26
ITF6	0,19	0,16	0,34	0,31	0,16	0,10	0,56	1,87	4,12	2,26
ITG1	0,27	0,11	0,39	0,34	0,42	0,10	0,58	2,21	4,41	2,55
ITG2	0,35	0,15	0,36	0,41	0,13	0,11	0,56	1,97	4,06	2,35
ITH1	0,54	0,21	0,51	0,35	0,04	0,36	0,32	1,97	3,78	2,66
ITH2	0,53	0,28	0,49	0,46	0,04	0,29	0,64	2,31	4,28	2,75
ITH3	0,45	0,22	0,44	0,38	0,41	0,36	0,40	2,37	4,51	2,99

Продовження додатку М

Geo	Інститути	Інтелекція	Інспірація	Інфраструктура	Агломерація	Патентні заявки в ЄПО	R&D приватного сектору	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистентності	Індекс трансформації
ITN4	0,49	0,25	0,44	0,42	0,10	0,49	0,55	2,40	4,34	2,90
ITN5	0,45	0,31	0,45	0,47	0,36	0,40	0,48	2,57	4,66	3,19
ITI1	0,42	0,27	0,41	0,41	0,31	0,31	0,51	2,33	4,40	2,89
ITI2	0,41	0,29	0,38	0,41	0,07	0,23	0,54	2,02	4,19	2,56
ITI3	0,40	0,27	0,43	0,44	0,12	0,32	0,41	2,11	4,21	2,77
ITI4	0,31	0,35	0,44	0,45	0,47	0,20	0,65	2,60	4,87	3,09
NL11	0,85	0,47	0,41	0,56	0,04	0,24	0,81	3,69	3,80	2,94
NL12	0,85	0,38	0,44	0,29	0,05	0,29	0,11	2,80	3,04	2,67
NL13	0,85	0,39	0,45	0,35	0,03	0,24	0,20	2,90	3,20	2,70
NL21	0,85	0,43	0,46	0,49	0,09	0,40	0,52	3,58	3,60	3,10
NL22	0,83	0,46	0,44	0,53	0,16	0,39	0,69	3,83	3,83	3,21
NL23	0,83	0,43	0,56	0,51	0,03	0,23	0,60	3,56	3,78	3,00
NL31	0,83	0,61	0,47	0,55	0,10	0,29	0,76	3,80	3,96	3,25
NL32	0,82	0,56	0,46	0,51	0,22	0,31	0,59	3,73	3,97	3,29
NL33	0,83	0,49	0,47	0,52	0,29	0,37	0,67	3,95	4,04	3,38
NL34	0,83	0,37	0,44	0,34	0,03	0,30	0,19	2,93	3,10	2,71
NL41	0,82	0,45	0,47	0,44	0,20	0,82	0,40	3,95	3,68	3,61
NL42	0,83	0,39	0,41	0,47	0,09	0,55	0,51	3,67	3,57	3,15
PL11	0,42	0,17	0,55	0,28	0,21	0,16	0,44	1,66	3,26	2,17
PL12	0,42	0,25	0,65	0,31	0,44	0,14	0,60	2,17	3,83	2,60
PL21	0,44	0,19	0,58	0,30	0,27	0,23	0,55	1,96	3,47	2,37
PL22	0,41	0,18	0,65	0,26	0,38	0,11	0,35	1,77	3,49	2,38
PL31	0,43	0,17	0,49	0,31	0,17	0,16	0,59	1,75	3,18	2,09
PL32	0,42	0,16	0,51	0,26	0,17	0,09	0,36	1,42	3,10	1,98
PL33	0,43	0,16	0,45	0,25	0,10	0,12	0,30	1,25	2,78	1,88
PL34	0,44	0,16	0,49	0,28	0,09	0,07	0,44	1,40	2,94	1,89
PL41	0,43	0,16	0,54	0,28	0,28	0,09	0,42	1,64	3,31	2,15
PL42	0,45	0,16	0,51	0,24	0,14	0,12	0,28	1,32	3,00	1,97
PL43	0,45	0,14	0,54	0,21	0,08	0,18	0,19	1,23	2,82	1,95
PL51	0,41	0,18	0,67	0,26	0,24	0,14	0,35	1,69	3,50	2,30
PL52	0,47	0,15	0,58	0,25	0,08	0,02	0,31	1,27	2,97	1,88
PL61	0,45	0,13	0,51	0,24	0,17	0,10	0,25	1,30	2,92	1,95
PL62	0,46	0,14	0,49	0,25	0,11	0,06	0,29	1,24	2,80	1,85
PL63	0,46	0,19	0,59	0,28	0,18	0,15	0,42	1,65	3,37	2,20
PT11	0,54	0,12	0,53	0,26	0,30	0,13	0,51	1,80	3,61	2,17
PT15	0,57	0,14	0,52	0,25	0,03	0,07	0,38	1,31	3,15	1,84
PT16	0,56	0,13	0,51	0,24	0,19	0,13	0,53	1,67	3,42	2,03
PT17	0,57	0,25	0,66	0,33	0,23	0,13	0,60	2,01	3,87	2,44
PT18	0,63	0,11	0,52	0,18	0,06	0,15	0,32	1,29	2,98	1,85
RO11	0,28	0,00	0,62	0,12	0,22	0,08	0,27	1,31	1,99	1,72
RO12	0,31	0,00	0,66	0,08	0,20	0,05	0,17	1,16	1,99	1,67
RO21	0,24	0,00	0,50	0,02	0,29	0,05	0,30	1,16	1,90	1,53
RO22	0,19	0,00	0,50	0,08	0,22	0,02	0,14	0,97	1,83	1,50

Продовження додатку М

Geo	Інститути	Інтелекція	Інспірація	Інфраструктура	Агломерація	Патентні заявки в ЄПО	R&D приватного сектору	Індекс генерування імпульсів глобалізації	Індекс резистентності	Індекс трансформації
RO31	0,30	0,00	0,51	0,07	0,26	0,04	0,13	1,01	2,08	1,56
RO32	0,11	0,01	0,91	0,19	0,19	0,11	0,46	1,86	2,54	2,10
RO41	0,27	0,00	0,57	0,09	0,17	0,03	0,23	1,09	1,84	1,54
RO42	0,25	0,00	0,69	0,12	0,15	0,11	0,24	1,32	2,42	1,76
SE11	0,86	0,62	0,70	0,36	0,17	0,59	0,64	2,86	4,27	3,94
SE12	0,86	0,47	0,59	0,37	0,13	0,61	0,78	2,88	4,03	3,66
SE21	0,86	0,40	0,53	0,27	0,06	0,43	0,32	2,01	3,36	3,18
SE22	0,86	0,51	0,52	0,36	0,11	0,71	0,72	2,82	3,90	3,70
SE23	0,86	0,49	0,64	0,34	0,15	0,52	0,61	2,67	3,96	3,65
SE31	0,84	0,39	0,53	0,27	0,06	0,43	0,32	2,01	3,28	3,17
SE32	0,84	0,42	0,53	0,28	0,02	0,33	0,35	1,92	3,34	3,07
SE33	0,84	0,46	0,51	0,39	0,04	0,41	0,89	2,62	3,78	3,29
SI03	0,53	0,14	0,66	0,02	0,09	0,29	0,21	1,28	2,90	2,23
SI04	0,53	0,20	0,77	0,04	0,07	0,29	0,59	1,77	3,33	2,40
SK01	0,41	0,01	1,00	0,03	0,04	0,14	0,64	1,87	2,86	2,14
SK02	0,40	0,00	0,55	0,06	0,15	0,11	0,35	1,23	2,38	1,75
SK03	0,42	0,00	0,60	0,06	0,11	0,08	0,43	1,29	2,31	1,74
SK04	0,41	0,00	0,57	0,07	0,13	0,15	0,42	1,33	2,24	1,79
UKC	0,75	0,62	0,23	0,74	0,21	0,35	0,44	3,26	4,63	2,99
UKD	0,75	0,69	0,21	0,74	0,59	0,30	0,42	3,55	5,04	3,37
UKE	0,74	0,66	0,18	0,76	0,44	0,27	0,45	3,39	4,79	3,14
UKF	0,75	0,67	0,24	0,73	0,38	0,40	0,39	3,42	4,84	3,25
UKG	0,75	0,65	0,26	0,70	0,47	0,31	0,35	3,38	4,88	3,23
UKH	0,75	0,73	0,17	0,82	0,49	0,39	0,57	3,74	5,13	3,44
UKI	0,74	0,99	0,00	0,78	0,69	0,21	0,50	3,48	5,40	3,50
UKJ	0,77	0,84	0,13	0,81	0,73	0,40	0,54	3,90	5,48	3,74
UKK	0,75	0,77	0,13	0,77	0,44	0,39	0,47	3,49	4,98	3,34
UKL	0,73	0,70	0,14	0,76	0,25	0,29	0,45	3,18	4,52	2,97
UKM	0,76	0,83	0,04	0,84	0,44	0,29	0,62	3,52	4,95	3,26
UKN	0,73	0,63	0,20	0,71	0,15	0,23	0,40	2,97	4,40	2,76

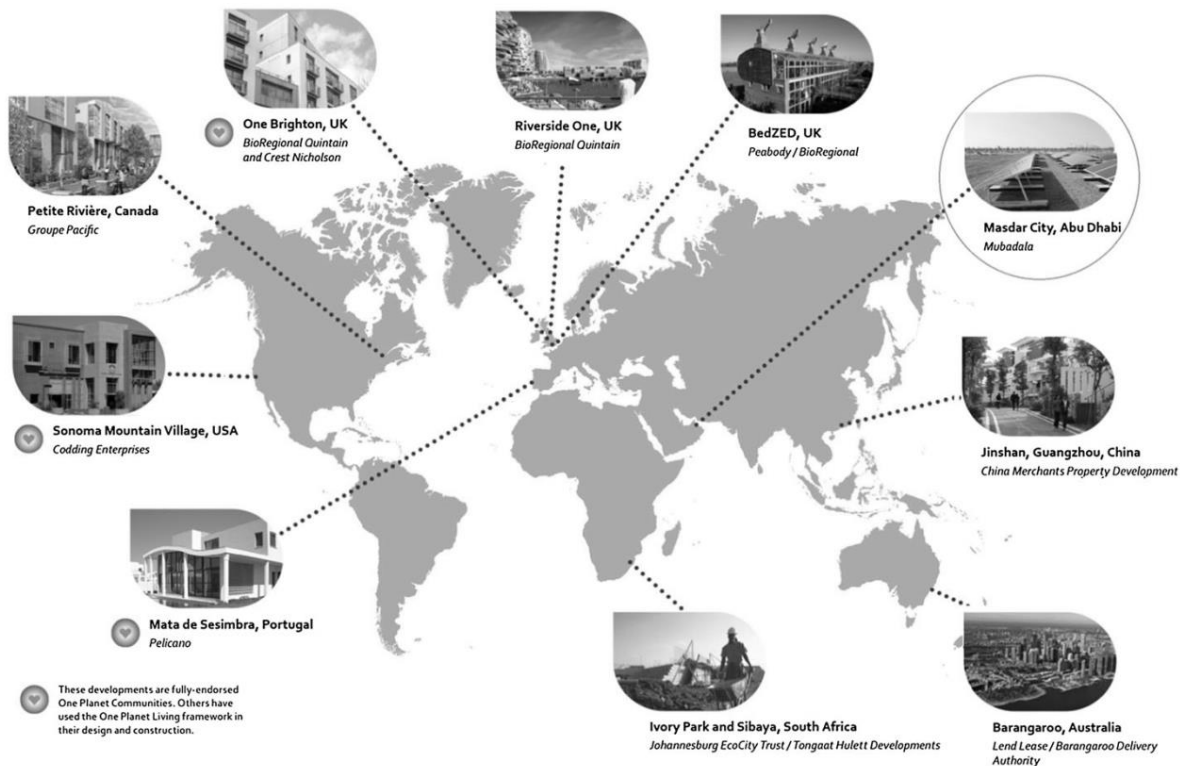
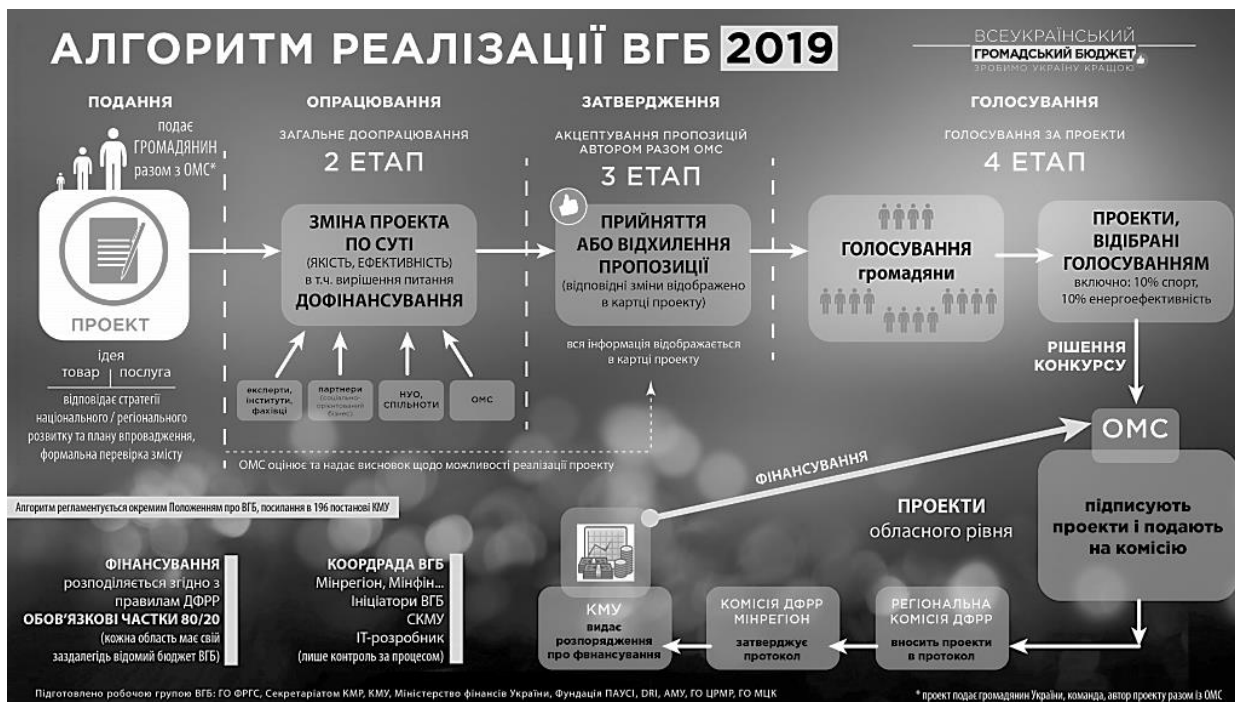

Fig. 4 Some of the eco-cities throughout the world, among which is Masdar city in the UAE (<http://www.bioregional.us/>)

Алгоритм реалізації всеукраїнського громадського бюджету

Джерело: [572]

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:**

1. Ліщинський І. О. Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 364 с. (18,80 д. а.).
2. Ліщинський І. О. Передумови формування кластерних агломераційних структур в Україні. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : монографія / за заг. ред. В. І. Ляшенка. Запоріжжя : КПУ, 2014. С. 644–649 (0,50 д. а.).
3. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : монографія / за наук. ред. А. Крисоватого, Є. Савельєва. Тернопіль : Економічна думка, 2014. С. 303–311 (Особистий внесок автора: здійснено типологію структур глобального управління) (0,40 д. а.).
4. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Трансформаційний процес територіального устрою країн Вишеградської четвірки: від доінтеграційного періоду до пан'європейських ініціатив. The Visegrad Four – Ukrainian dimension. Integration – step by step : collective monograph / under the editorship of T. Derkach. Riga, Latvia: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2017. Р. 60–77 (Особистий внесок автора: досліджено еволюцію територіального устрою держав Вишеградської четвірки) (0,52 д. а.).
5. Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна : колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого, д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. Тернопіль : Економічна думка, 2018. 672 с. (підрозділ 7: Ліщинський І. О. Стратегічні вектори стимулювання полюсів та осей розвитку в Польщі, Словаччині, Болгарії та Україні. С. 223–253 (1,18 д. а.); підрозділ 11: Ліщинський І. О., Куриляк В. Є.,

Лизун М. В., Комар Н. В. Порівняльний аналіз ролі інноваційних локальних виробничих систем у країнах Східної Європи. С. 355–380 (Особистий внесок автора: досліджено ретроспективу формування локальних виробничих систем країн Східної Європи) (0,30 д. а.).

6. Economic problems of Visegrad Group countries and Ukraine : collective monograph / edited by A. Krysovatyu, Y. Savelyev. Ternopil: Osadtsa U.V., 2018. 328 p. (підрозділ 4: Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M. Backgrounds for local production systems' forming in Visegrad Group and Ukraine. С. 105-120 (Особистий внесок автора: досліджено передумови формування локальних виробничих систем в Україні) (0,25 д. а.); підрозділ 6: Lishchynskyy I. Growth poles and axes in Visegrad Group countries. С. 169-258 (0,68 д. а.)).

7. Lishchynskyy I., Sokołowicz M. Are Poland and Ukraine Gravity Centres for Each Other? Study on the Labour Migration Patterns. Comparative Economic Research. 2018. Vol. 21. No 1. P. 45–65. DOI: 10.2478/ser-2018-0003 (Scopus) (Особистий внесок автора: досліджено структуру міграції України) (0,50 д. а.).

8. Lishchynskyy I., Lyzun M. Social Efficiency of European Economic and Monetary Union. Науковий вісник Полісся. 2018. №1 (13). С. 184–188. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-184-188 (Web of Science) (Особистий внесок автора: здійснено емпіричний аналіз соціальної ефективності єврозони) (1,10 д. а.).

9. Ліщинський І. О., Уніят А. В. Основні індикатори розвитку інноваційної діяльності в Східній Німеччині. Ефективна економіка. 2012. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?op=1&z=1319> (Особистий внесок автора: проведено емпіричний аналіз інноваційної діяльності Східної Німеччини) (0,40 д. а.).

10. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. Наука молода. 2013. Вип. 20. С. 40–46 (Особистий внесок автора: досліджено потенційні структури глобального управління) (0,35 д. а.).

11. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Регулювання ринку цінних паперів в розвинутих країнах світу: досвід для України. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 38 (ч. 2). С. 12–17 (Особистий внесок автора: систематизовано моделі ринку цінних паперів) (0,35 д. а.).

12. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Вплив регіоналізації ринків нафти на динаміку валютних курсів та процеси валютної інтеграції. Економічний простір. 2015. № 100. С. 13–23 (Особистий внесок автора: проведено аналіз регіоналізації ринку нафти) (0,35 д. а.).

13. Ліщинський І. О. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. Вип. 3. С. 61–71 (0,50 д. а.),

14. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Валютні союзи: ретроспективні та сучасні форми. Економічний простір. 2017. № 118. С. 47–59 (Особистий внесок автора: досліджено сучасні форми валютних союзів) (0,80 д. а.).

15. Ліщинський І. О. Функціональна модель територіальних полюсів розвитку в умовах глобальної економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 25. Ч. 1. С. 29–33 (0,50 д. а.).

16. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Україна в глобальних процесах посилення інтеграції електричного транспорту в систему громадських перевезень. Журнал європейської економіки. 2018. Т. 17. № 1 (64). С. 98–109 (Особистий внесок автора: досліджено структуру електричного транспорту в системі громадських перевезень) (0,15 д. а.).

17. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Концептуальний дискурс вибору режиму валютно-курсової політики України. Вісник економічної науки України. 2018. № 1 (34). С. 133–150 (Особистий внесок автора: досліджено типи валютно-курсової політики) (0,23 д. а.).

18. Ліщинський І. О. Новий міський регіоналізм як сучасна парадигма регіональної економіки. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 6 (49). С. 14–18 (0,60 д. а.).

19. Ліщинський І. О. Концептуальний мейнстрим регіонального зростання. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 6 (18). С. 46–50 (0,50 д. а.).
20. Ліщинський І. О. «Благословенна трійця» регіональної економіки. Держава та регіони. 2018. № 5 (104). С. 4–10. (0,50 д. а.).
21. Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. Вісник Одеського національного університету. 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 13–17 (0,54 д. а.).
22. Ліщинський І. О. Зasadничі принципи стратегії полюсів зростання. Інтелект ХХІ ст. 2018. № 6. С. 77–81 (0,56 д. а.).
23. Ліщинський І. О. Сучасна теорія регіонального зростання та розвитку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2018. Вип. 34. С. 58–64 (0,40 д. а.).
24. Ліщинський І. О. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С.20–24 (0,50 д. а.).
25. Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагмеграція та альтернативні візії внутрішніх геоекономічних суперечностей. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 22. Ч. 2. С. 77–81 (0,40 д. а.).
26. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Тренди розвитку регіональної та мультилатеральної валютної інтеграції. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 1 (69). Ч. 1. С. 52–57 (Особистий внесок автора: систематизовано типи валютної інтеграції) (0,30 д. а.).
27. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Концепція «Вишеградська четвірка + Україна»: реальність і перспективи. Вісник економічної науки України. 2019. № 1 (36). С. 115–121 (Особистий внесок автора: проведено аналіз взаємин Україна – В4) (0,23 д. а.).
28. Lishchynskyy I. Agglomerationsformen der internationalen Wirtschafts- und Raumintegration. The world economy. Global and country-specific aspects. Berlin, 2014. Nr. 35. P. 190–202 (0,70 д. а.).

29. Lishchynskyy I. Monotowns in Baltic Rim countries and Ukraine. *Baltic Rim Economies. Quarterly Review*. 2015. No 3. P. 28 (0,12 д. а.).

30. Lishchynskyy I. Spatial Concentration of Industry and Local Productive Systems in Ukraine. *Folia Oeconomica*. 2016. No 2 (320). P. 51–63 (0,64 д. а.).

31. Lishchynskyy I., Borsekova K., Vitálišová K., Lyzun M. Tourism Local Production Systems in the Central and Eastern European Countries. *Ekonomika a spoločnosť*. 2016. Vol. 17. No 1. P. 99–113 (Особистий внесок автора: досліджено туристичні локальні виробничі системи України) (0,28 д. а.).

32. Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M., Komar N. Benchmarking of local production systems in Eastern Europe and Ukraine. *Management & Gouvernance*. 2017. No 17. P. 15–26 (Особистий внесок автора: досліджено локальні виробничі системи України) (0,19 д. а.).

33. Лищинский И. О., Лизун М. В., Савельев Е. В., Куриляк В. Е. Global monetary integration and determination of strategic priorities for the exchange rate policy in Ukraine. *Годишник на СА “Д. А. Ценов”*. 2017. № 120. С. 177–226 (Особистий внесок автора: досліджено типи валютної інтеграції) (0,69 д. а.).

34. Lishchynskyy I. Industrielle Ballungsräume durch Agglomeration und Cluster. *Gesellschaftlicher Wandel Netzwerke, Cluster Ukraine und Europäische Union*. 2018. No 212. S. 50–64 (0,75 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

35. Ліщинський І. О. Формування агломераційної політики в країнах ЄС. Посткризовий розвиток світової економіки та Україна: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (м. Тернопіль, 22–23 берез. 2012 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 78–80 (0,2 д. а.).

36. Ліщинський І. О. Новітній економічний порядок – чергова утопія чи об’єктивна необхідність. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали X Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 72–73 (0,15 д. а.).

37. Ліщинський І. О. Ефективність інноваційної діяльності в Східній Німеччині. Міжнародна економіка у ХХІ столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 28–29 берез. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 39–42 (0,25 д. а.).

38. Ліщинський І. О. Регіональна структура бідності країн Африки. Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2014 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 40–44 (0,25 д. а.).

39. Lishchynskyy I. Regional Dissemination of Production in Ukraine. Развитието на Българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите: сборник доклади юбилейна междун. научна конф. (м. Свищов, 20–21 ноември 2015 р.). Свищов, България, 2015. С. 45–53 (0,45 д. а.).

40. Ліщинський І. О. Моделі регулювання ринку цінних паперів розвинутих країн. Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС: збірник тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 23–24 квіт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 127–130 (0,25 д. а.).

41. Ліщинський І. О. Еволюція парадигми полюсів зростання. Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки: міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 14–15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 87–90 (0,18 д. а.).

42. Ліщинський І. О. «Перезапуск» концепції полюсів зростання. Напрями стійкого зростання у світовій економіці: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 40–43 (0,25 д. а.).

43. Ліщинський І. О. Аналіз передумов формування полюсів зростання в ЄС. Проблеми сучасної Європи та України: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 25–26 трав. 2018 р.). Тернопіль, 2018. С. 153–156. (0,23 д. а.).

44. Лищинський І. О., Лизун М. В. Методологические подходы к исследованию функциональной и региональной валютной интеграции.

Интеграционни процеси в глобалната икономика: сб. Междун. научн. конф. (м. Свищов, 11–12 май 2018 г.). Свищов, България, 2018. С. 74–78 (Особистий внесок автора: досліджено форми регіональної економічної інтеграції) (0,12 д. а.).

45. Ліщинський І. О. Причини провалу ранніх стратегій полюсів розвитку. Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1. (м. Львів, 22 груд. 2018 р.). Львів, 2018. С. 23–25 (0,15 д. а.).

46. Ліщинський І. О. Концептуальні засади локального економічного розвитку. Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- та мікрорівнях економіки: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 9–10 листоп. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 15–18 (0,16 д. а.).

47. Ліщинський І. О. Концепція «нічого» та «чогось» як підхід до розуміння процесу глокалізації. Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 2 листоп. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 13–18 (0,16 д. а.).

48. Ліщинський І. О. Процеси трансмісії регіонального зростання в трактуванні неокласичної теорії. Стратегічні напрями інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність: зб. тез наук. робіт учасників Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 груд. 2018 р.). Київ: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2018. С. 9–13 (0,15 д. а.).

49. Ліщинський І. О. Глокалізація в сучасному концепті глобальних студій. Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 9 листоп. 2018 р.). Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2018. С. 32–35 (0,15 д. а.).

50. Ліщинський І. О. Світовий досвід імплементації стратегії полюсів зростання. Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 груд. 2018 р.). Київ:

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2018. С. 9–13 (0,16 д. а.).

51. Ліщинський І. О. Ретроспектива становлення природних полюсів зростання. Проблеми сталого, креативного і прозорого розвитку: глобальний, європейський та український виміри: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 14–15 берез. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 62–67 (0,16 д. а.).

52. Lishchynskyy I., Lyzun M., Savelyev Y., Kuryliak V., Kurylyak Y. Modeling evaluation of dollarization economic efficiency. "2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)": Conference Proceedings (Ceske Budejovice, Czech Republic, June 5–7, 2019). Ceske Budejovice, Czech Republic, 2019. P. 366–369 (Scopus) (Особистий внесок автора: проведено емпіричний аналіз економічного впливу доларизації) (0,12 д. а.).

Відомості про апробацію результатів дисертації

Назва конференції, конгресу, симпозиуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення (із зазначенням числа, місяця та року)
Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Посткризовий розвиток світової економіки та Україна»	м. Тернопіль	22-23 березня 2012р.
Міжнародна економіка у XXI столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених	м. Тернопіль	21–23 лютого 2013 р.
Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Міжнародна економіка у XXI столітті»	м. Тернопіль	28–29 березня 2013 р.
Міжнародна науково-практична інтернет конференція «Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації»	м. Тернопіль	3-4 квітня 2014 р.
Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС»	м. Тернопіль	23–24 квітня 2015 р.
Юбилейна міжнародна научна конференція «Развитието на Българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите»	м. Свіштов (Болгарія)	20-21 листопада 2015 р.
Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки»	м. Тернопіль	14-15 квітня 2016 р.
Міжнародна науково-практична конференція «Напрями стійкого зростання у світовій економіці»	м. Тернопіль	20-21 квітня 2017 р.
Міжнародна научна конференція «Интеграционни процеси в глобалната икономика»	м. Свіштов (Болгарія)	11–12 травня 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Проблеми сучасної Європи та України»	м. Тернопіль	25–26 травня 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів»	м. Запоріжжя	2 листопада 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії»	м. Миколаїв	9 листопада 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція «Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- та мікрорівнях економіки»	м. Дніпро	9–10 листопада 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція «Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін»	м. Київ	14–15 грудня 2018 р.

Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні напрями інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність»	м. Київ	22 грудня 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток»	м. Львів	22 грудня 2018 р.
Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Проблеми сталого, креативного і прозорого розвитку: глобальний, європейський та український виміри»	м. Тернопіль	14–15 березня 2019 р.
"2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)" (Scopus)	м. Чеське Будейовіце (Чехія)	5–7 червня 2019 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань транспорту

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-34-71

№ 04-36/10-164/7-5558

"16" листопада 2019 р.

Спеціалізованій вченій раді
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
докторанта кафедри міжнародної економіки
Ліщинського Ігоря Орестовича

Довідка надана Ліщинському І. О., к.е.н., доценту, докторанту кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету, що підтверджує практичну значимість результатів дисертаційної роботи на тему: «Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі».

Пропозиції наведені автором в процесі дослідження були опрацьовані та впроваджені в роботу Комітету Верховної Ради України з питань транспорту. Так, взяті до уваги результати аналізу впливу транспортної інфраструктури на формування полюсів та осей розвитку в ЄС. Використано рекомендації автора щодо стимулювання локального економічного розвитку та інтеграції до європейських економічних мереж через інтенсифікацію використання переваг міжнародних транспортних коридорів (таких як Пан'європейські транспортні коридори; коридори Організації співробітництва залізниць; Транс'європейська транспортна мережа TEN-T, коридор Європа - Кавказ - Азія (ТРАСЕКА)).

Голова Комітету Верховної Ради України
з питань транспорту

Я. В. ДУБНЕВИЧ

Голова підкомітету з питань
залізничного транспорту
Комітету Верховної Ради України
з питань транспорту

І. М. ПОБЕР

Ваш

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА
TERNOPIL CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Україна, 46001, м. Тернопіль, вул. Руська 40,
 тел./факс +380 0352 25 56 18, 52 34 68, 2514 57,
 25 54 25, факс (0352) 52 5613
 E-mail: tcci@tcci.te.ua, Веб-Сайт: www.tcci.te.ua

Ukraine, 46001, Ternopil, st. Ruska 40,
 phone/fax +380 0352 25 56 18, 52 34 68,
 25 14 57, 25-54-25, fax (0352) 52-56-13
 E-mail: tcci@tcci.te.ua, Web-Site: www.tcci.te.ua

Р/р 26006000020735 в АТ "Укрексімбанк" м. Тернополя МФО 322313 код ЄДРПОУ 02944751

№ 435/01-11 від 26.12.2018

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
 докторанта кафедри міжнародної економіки
 Ліщинського Ігоря Орестовича**

У дисертації Ліщинського Ігоря Орестовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук виконаної на тему: «Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі» обґрунтовані науково-практичні пропозиції щодо перспектив участі України в процесах гармонізованої просторової організації економіки із державами-членами Європейського Союзу.

Результати вищезазначеного дослідження було застосовано при розробці «Стратегічного плану подальшого розвитку Тернопільської торгово-промислової палати до 2023 року» (далі-План). Зокрема пропозиції автора щодо організації партнерської моделі політики територіального розвитку за участі як приватних так і суспільних локальних інститутів в умовах глокалізації міжнародних відносин використано при підготовці стратегічних цілей Плану.

Довідка видана Ліщинському І. О. для подання у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

**Віце-президент
 Тернопільської ТПП**

Т.Й.КОПЕСТИНСЬКИЙ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ТА ФАНДРАЙЗИНГУ**

вул. М.Грушевського, 8, м. Тернопіль, 46021, тел./факс: (0352) 52-26-32, 52-08-65, 25-38-64
E-mail: internationalrelations.te@gmail.com Код згідно з ЄДРПОУ 40388526

26.12.2019р

№ 395-5/01-09 На №

від

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи к.е.н., доцента
кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного
економічного університету
Ліщинського Ігоря Орестовича**

Висновки та пропозиції сформульовані у дисертації Ліщинського Ігоря Орестовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, виконаної на тему: “Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі” мають практичне спрямування та використовуються в роботі управління міжнародного співробітництва та фандрайзингу облдержадміністрації.

Пропозиції автора, що стосуються особливостей становлення полюсів розвитку як локомотивів периферійних регіонів в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, використані при реалізації заходів програми розвитку міжнародного співробітництва Тернопільської області на 2018-2020 роки.

Начальник управління

Оксана КАЧУРІВСЬКА

Продовження додатку У

УКРАЇНА

Товариство з обмеженою відповідальністю

ВКП «ЩЕДРА НИВА»

35500 Рівненська область, м. Радивилів, вул. Волковенка, 1
р/р.р 26005500195708 в філії ПАТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»

МФО 300614 код ЗКПО 25557666

Телефон: (03633) 43622, 43835. E-mail: schedra_niva@meta.uaВих.№ 81 від 18.07.2019р.

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01

Тернопільського національного економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Ліщинського Ігоря Орестовича

Висновки дисертаційної роботи к.е.н, доцента, докторанта кафедри міжнародної економіки Ліщинського Ігоря Орестовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, виконаної на тему «Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі», мають практичне значення та використовуються в роботі ТОВ ВКП «Щедра нива».

Зокрема практичне застосування отримали розроблені автором рекомендації щодо просторового розміщення виробництва у аграрних периферійних регіонах, а також пропозиції щодо формування міжнародних виробничих мереж в контексті становлення осей розвитку між Україною та державами ЄС. Внесені рекомендації Ліщинського Ігоря Орестовича використані в процесі розробки стратегічного плану розвитку ТОВ ВКП «Щедра нива» для обґрунтування векторів зовнішньоекономічної діяльності товариства.

Директор

І. О. Кирик

ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА

19 12 2018 р.

№ 623/2

Спеціалізованій вченій раді
Тернопільського національного
економічного університету
Д 58.082.01

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи докторанта кафедри
міжнародної економіки Ліщинського Ігоря Орестовича**

Довідка надана Ліщинському І. О., к.е.н., доценту, докторанту кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету, що підтверджує практичну значимість та новачійний характер отриманих результатів дисертаційної роботи на тему: «Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі».

Висновки та пропозиції проведеного дослідження були опрацьовані та застосовані при коригуванні «Стратегії розвитку міста Тернополя до 2025 року». Так, використані рекомендації автора щодо імплементації стратегії полюсів розвитку в Україні з урахуванням глокалізаційних процесів. Внесені пропозиції дозволяють досягнути поштовху для економічного зростання в регіоні в умовах обмеженості бюджетних ресурсів.

Начальник управління

Ю. П. Дейнека

**FACULTY OF
ECONOMICS
AND SOCIOLOGY**
University of Lodz

UNIwersYTET ŁÓDZKI
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
INSTYTUT GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ
ul. POW 3/5, 90-255 Łódź
tel. (48-42) 665-57-50, (48-42) 635-53-23

Łódź, 4th of May 2018.

No 1196/03

Prof. Andriy Krysovatty
Chairman of the Specialized Academic Council
of Ternopil National Economic University
D 58 082.01

CERTIFICATE

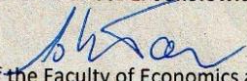
This is to certify the introduction of the results of the dissertation research of **Ihor LISHCHYNSKYI**, doctoral student of Ternopil National Economic University (Ukraine).

Hereby we certify that Ihor Lishchynskyy participated in the 'People' Specific Programme of the EU Seventh Framework Programme, Project No. FP-PEOPLE-2011 IRSES 295050 "Functioning of the Local Production System in the Conditions of Economic Crisis (Comparative Analyses and Benchmarking for the EU and Beyond)" (FOLPSEC) within the period 2013-2015.

In the frames of the project Ihor Lishchynskyy carried out his research activities at the premises of University of Lodz (Poland). His research results, particularly dedicated to the growth poles' developments under the conditions of glocalization, have been included in the Final report submitted to the European Commission, as well as in academic processes of the Faculty of Economics and Sociology of University of Lodz.

Sincerely,

Prof. Mariusz E. Sokółowicz

Vice-Dean of the Faculty of Economics and Sociology
University of Lodz
Coordinator of the FOLPSEC project
in the University of Lodz

UNIwersYTET ŁÓDZKI
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
INSTYTUT GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ
ul. POW 3/5, 90-255 Łódź
tel. (48-42) 665-57-50, (48-42) 635-53-23

Phone no.: +48 42 635 5355, fax.: +48 42 635 40 25
3/5 POW Street 90-255 Lodz
e-mail: mariusz.sokolowicz@uni.lodz.pl

➔ eksoc.uni.lodz.pl

Продовження додатку У

(логотип Факультету
економіки та соціології)**Лодзький університет**
Економіко-соціологічний відділ
ІНСТИТУТ ПРОСТОРОВОЇ ЕКОНОМІКИ
вул. POW 3/5, 90-255, м. Лодзь
тел. (48-42) 665-57-50, (48-42) 635-53-23

м. Лодзь, 4 травня 2018 р.

№ 1196/03

проф. Андрію Крисоватому
Голові спеціалізованої вченої ради
Тернопільського національного
економічного університету
Д 58 082.01**СЕРТИФІКАТ**

Даним сертифікатом підтверджується впровадження результатів дисертаційного дослідження **Ігоря ЛІЩИНСЬКОГО** докторанта Тернопільського національного економічного університету (Україна).

Ми підтверджуємо, що Ігор Ліщинський протягом 2013-2015 рр. брав участь у Сьомій Рамковій програмі ЄС, підпрограмі «Люди», проект № FP-PEOPLE-2011-IRSES 295050 «Функціонування локальних виробничих систем в умовах економічної кризи (порівняльний аналіз та бенчмаркінг в ЄС та за його межами)» (FOLPSEC).

В рамках проекту Ігор Ліщинський проводив дослідження в Лодзькому університеті (Польща). Результати його дослідження, зокрема присвячені аналізу полюсів розвитку в умовах глокалізації, включені до остаточного звіту поданого до Європейської комісії, а також в освітній процес Факультету економіки та соціології Лодзького університету.

З повагою,

Проф. Маріуш Е. Соколовіч
(підпис)Віце-декан Факультету економіки та соціології
Лодзький університет

(штамп)

Сергіо Човшовкый
Сергіо Човшовкый
Маровито О.В

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01

Тернопільського національного економічного університету

ДОВІДКА

**про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційної роботи
Ліщинського Ігоря Орестовича**

Основні подожження та результати дисертаційної роботи Ліщинського І. О. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему: «Глокалізаційні стратегії формування полюсів розвитку в Європі» мають практичне спрямування та використовуються в навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету.

Матеріали дослідження Ліщинського І. О., зокрема методологічні та емпіричні підходи до імплементації політики територіального розвитку в умовах глокалізаційних процесів, були використані при формуванні змістовного наповнення, розробці методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Міжнародна регіоналізація, глокалізація та кластеризація», «Міжнародна економіка», «Інтеграційна політика України», «Економіка країн ЄС», «Управління міжнародною конкурентоспроможністю».

Перший проректор
к.ф.-м.н., доцент

М. І. Шинкарик

ТНЕУ

№ 126-03/1085 від 21.06.2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

АКТ

**про впровадження результатів науково-дослідної роботи
Ліщинського Ігоря Орестовича**

Цим актом підтверджуємо, що докторант кафедри міжнародної економіки Ліщинський І. О. брав участь у розробці та імплементації (лектор курсу) проекту Міжнародного Вишеградського фонду V4EaP № 61450002 «Інноваційні стратегії територіального розвитку в країнах Вишеградської четвірки: досвід для України».

Результати наукового дослідження Ліщинського Ігоря Орестовича, отримані зокрема внаслідок аналізу ключових аспектів формування і функціонування полюсів та осей розвитку Словаччини, Польщі, Угорщини і Чехії, були використані при розробці проектних дидактичних матеріалів.

Координатор проекту Міжнародного
Вишеградського фонду V4EaP № 61450002

Є. В. Савельєв

Проректор з науково-педагогічної роботи
(міжнародна діяльність та інноваційний розвиток)

О. М. Десятнюк

